

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

Az alapítás éve
1888

E számunk a

Nemzeti Kulturális Alap támogatásával jelent meg

133. ÉVFOLYAM

BUDAPEST

2020. 4. SZÁM

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Hermann Róbert, az MTA doktora, történész, a parancsnok tudományos helyettese (Hadtörténeti Intézet és Múzeum), egyetemi tanár (Károli Gáspár Református Egyetem); *Hunyadi Zsolt*, PhD, történész, habilitált egyetemi docens (Szegedi Tudományegyetem, BTK); *Kiss Attila*, lovasíjász, íjkészítő (Zengő Nyíl Íjászegyesület); *Molnár András*, PhD, történész-levéltáros, igazgató (MNL Zala Megyei Levéltár); *Prohászka László*, művészeti író; *Sudár Balázs*, PhD, történész-turkológus, tudományos főmunkatárs (Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet); *Szovák Márton*, PhD-hallgató (PPKE BTK Irodalomtudományi Doktori Iskola); *Tóth Ferenc*, az MTA doktora, tudományos főmunkatárs (Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet); *Végh Ferenc*, PhD, történész, egyetemi adjunktus (Pécsi Tudományegyetem); *Veszprémy László*, az MTA doktora, igazgató (Hadtörténeti Intézet), egyetemi tanár (Pázmány Péter Katolikus Egyetem); *Zakar Péter*, az MTA doktora, történész, egyetemi tanár (Szegedi Tudományegyetem, BTK)

A rezüméket és a tartalomjegyzékeket *Kántás Balázs* (angol),
Márkus Andrea (francia), *Nasinszky Dezső* (orosz) és *Zachar Viktor Kristóf* (német) fordította.

A Szerkesztőség kéziratot nem őriz meg és nem küld vissza!

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK A Hadtörténeti Intézet és Múzeum folyóirata

Az MTA IX. Osztály Hadtudományi Bizottsága által „A” kategóriába sorolt, referált folyóirat

Főszerkesztő: *Kincses Katalin Mária*
Szerkesztő: *Somogyi Gréta*

Szerkesztőbizottság:

B. Szabó János, Balla Tibor, Bona Gábor, Bonhardt Attila, C. Tóth Norbert, Czigány István, Csikány Tamás, Germuska Pál, Hermann Róbert (a szerkesztőbizottság elnöke), Horváth Miklós, Kedves Gyula, Kelenik József, Kincses Katalin Mária, Kiss Gábor, Kovács Vilmos, Lázár Balázs, Lenkefi Ferenc, Mészáros Kálmán, Okváth Imre, Pollmann Ferenc, Sallay Gergely Pál, Szabó Péter, Szakály Sándor, Számvéber Norbert, Varga J. János, Veszprémy László

Tanácsadó testület:

Ágoston Gábor, Hajdu Tibor, M. Szabó Miklós, Markó György, Pálffy Géza, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš, Tóth Ferenc

Kiadja: a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum
A kiadásért felel: a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum parancsnoka

© Szerzők, fordítók, szerkesztők, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2020

Szerkesztőség és kiadóhivatal:

1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2–4. Postacím: 1250 Budapest, Pf. 7.
Telefon: 325-16-00, e-mail: hadtortenelmi.kozlemenyek@gmail.com
Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: egy évre 4000,- Ft, negyedévre 1000,- Ft

Előfizetésben terjeszti:

a Magyar Posta Zrt. Hírlap Üzletág. Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél,
az ország bármely postáján, Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a
Hírlapterjesztési Központban (1089 Budapest VIII., Orczy tér 1.,
postacím: 1900 Budapest, tel.: 06-1-477-64-06).

További információ: 06-80-444-444; hirlapelofizetes@posta.hu

Egyes példányok megvásárolhatók a nagyobb budapesti és vidéki hírlapüzletekben

TANULMÁNYOK

SUDÁR BALÁZS

A HONFOGLALÁS KORI ÍJTEGZEK KELETI HÁTTERÉRŐL

A honfoglalás kori íjászfelszerelés megismerése fokozatosan történt és történik máig is. Sokáig nem volt kézzelfogható nyoma a honfoglalók íjászatának, amely emiatt nem játszott különösebb szerepet a róluk alkotott képben.¹ Csak a régészet, illetve a sírokban talált tárgyak funkciójának a felismerése hozott változást a két világháború közötti korszakban. Először – az egyértelmű nyílhegyek után – a nyíltegeznek és magának az íjnak a felismerése történt meg (Zichy István, Cs. Sebestyén Károly).² Ezt követően Fettich Nándor felvetését megerősítve László Gyula rekonstruálta a leajzott íj tárolására szolgáló tegzet (1955), amelyet a továbbiakban röviden „hordtegez”-nek hívunk.³ A következő lépést Révész László tette meg a felajzott íj tárolására alkalmas „készenléti” íjtegez nyomainak felismerésével.⁴ A tegzek övre függesztése pedig máig viták tárgyát képezi. Az mindenestre bizonyos, hogy három honfoglaláskori tegeztípust ismerünk: az egyik a hosszú, hengeres nyíltegez (nagytegez, homokóra-tegez), a másik a puha, zárható bőrttegez a leajzott íj tárolására (hordtegez), a harmadik pedig a felajzott íj számára készített lapos, az íj körvonalát követő tegez (készenléti tegez).

A sírokban talált íjtegezmegmaradványok felismerését és a tárgyak rekonstruálását döntően segítették a különféle keleti ábrázolások, elsősorban Albert von Le Coq *Chotscho Facsimile-Wiedergaben der wichtigeren Funde der ersten königlich preussischen Expedition nach Turfan in Ost-Turkistan* című, 1913-ban megjelent munkája, amelyben a kelet-turkesztáni – ma: Hszincsiang-Ujgur tartomány Kínában – művészeti emlékeket közölte.⁵ Időközben azonban rengeteg újabb festmény, sírszoborcsony és egyéb ábrázolás került elő a tágon értelmezett sztyepperégióban, amelyek lehetővé teszik a tegzek háttérének jobb megismerését, eddigi nézeteink pontosítását. Munkámban az ábrázolások összegyűjtésével, rendszerezésével, s mindezek tanulságaival foglalkozom.

A minket érdeklő ábrázolásoknak több nagy és jellegzetes csoportja különíthető el. 1. A különféle kínai dinasztiák sírpítményeiben számos sírszobor, illetve rengeteg freskó maradt fenn, amelyek gyakran ábrázolják az elhunyt testőrségét, gyakorta íjakkal. E festmények a keleti Vej (534–550), az északi Csi (550–557), a Szuj (581–618), a Tang (618–907) és a Liao-dinasztia (907–1125) idején készültek, és éppen a fegyverek tekintetében nagyon sok sztyeppeti tanulsággal bírnak, ráadásul gyakran jól datálhatóak. Kiváló ábrázolásokat hagyott ránk a kínai festészet is, a képek szerzőségének megállapí-

¹ Sudár 2015. 313–328. o.

² Zichy 1917.; Cs. Sebestyén 1931.; Cs. Sebestyén 1932.

³ Fettich 1931. 105–106. o.; László 1955. 111–122. o.

⁴ Révész 1989–1990.

⁵ Le Coq 1913.

tása, illetve az archaizálás szokása azonban komoly nehézséget okoz. 2. Egy másik forráscsoport a szogdokhoz köthető. A szogdok iráni nyelvű kereskedőnépe városállamokban élt a történeti Szogdiában – ma nagyjából Özbegisztán és Tádzsikisztán területén –, és kereskedelmi kolóniákat hoztak létre számos helyen, például Kínában is. A szogd sír-ágyak, a paloták freskói vagy a használati tárgyak a korabeli mindennapi élet kiváló forrásai. 3. A szogdok és nyomukban az ujugrok körében nagy népszerűsége tett szert a buddhizmus, melynek terjedését barlangtemplom-komplexumok készítése kísérte: ezekben szintén megőrizték a hétköznapi jeleneteket, és időnként egyik-másik istenség is talpig fegyverben látható. 4. A szászánida, illetve a posztaszászánida művészet elsősorban a fémedények miatt fontos kérdésünk tekintetében, az Iránhoz köthető anyagban azonban sajnálatosan kevés a számunkra is hasznosítható tegez-ábrázolás. 5. Maguk a sztyeppe népek is gyakran ábrázolták harcosaikat például a minuszinszki medence sziklarajzain vagy különféle csonttárgyakon bekarcolt díszítéseként. Ezen ábrák többnyire elnagyoltak, mégis sokszor jól kivehetőek rajtuk a tegzek. Az ábrázolások hátránya, hogy datálásuk gyakran cseppet sem könnyű: inkább egy-egy típus létezését dokumentálják, de annak időbeli lehatárolását ritkán könnyítik meg.

A jól datálható források a VIII. század közepe táján elapadnak: ugyan a későbbiekben is találunk néhány alkotást, ezek száma azonban jóval kevesebb, igaz, a korábbiakhoz fogható „összkép” majd csak a XIV. században alakul ki újra: addigra felvirágzik a muszlim miniatúrafestészet, a Ming-dinasztia idején megsokasodnak a kínai ábrázolások, és Európában is több ábrázolás áll a rendelkezésünkre, gondoljunk csak a mi Szent László-falképciklusainkra, vagy az ortodox templomok harcosszentjeire. Éppen a honfoglalás időszaka tehát a tegez ikonográfiája szempontjából is a „sötét” korszak. Szerencsére Kínában a Liao- és a Szung-korszak (960–1279) festészete viszonylag egyértelmű információkat szolgáltat ekkor is, még ha csak egy távoli valóságha enged is bepillantást. Az íjtegzek esetében ebből az időszakból valamelyest még a régészeti leletekre támaszkodhatunk, felgyűjtésük azonban még várat magára. A továbbiakban a két, magyarokkal is kapcsolatba hozható tegeztípus ábrázolásait tekintjük át.

A leajzott íj tárolására szolgáló tegzek (hordtegzek)

A hordtegez valójában egy egyszerű tok, amelybe az íjat leajzva helyezték el. Kialakulásával most nem foglalkozunk, de megjegyzendő, hogy a tegzek fejlődéstörténetében megelőzte a *gorythosz*, amelybe még egymás mellé helyezték el a felajzott íjat és a nyilakat, tehát a két funkció még nem vált el. Az orlati csontlemez tanúsága szerint pedig Szogdiában mindezt a jobb oldalon viselték, míg az íj megfelelő helye – a lovas használat esetén – a bal oldal. (A lemez datálása nagyon bizonytalan, az utóbbi időben korábbi dátumok mellett a IV–V. század is felmerült.⁶) Az íj és a nyíltegez kettéválása tehát komoly újítás volt, amelynek során az íjtegez a túlsó, a baloldalra került. Míg azonban a *gorythosz*ba felajzott íjakat helyeztek, az új típusú íjtegzekbe leajzva tették azokat: a változtatás okát egyelőre nem tudjuk. A sztyepperégióban és annak tágabban értelmezett környezetében

⁶ Mode 2003.

a VI–X. század közötti időszakból számos hordtegez képe maradt fenn, Kínától a Kárpát-medencéig,⁷ amelyeken két fő- és több altípus figyelhető meg.

a) Az első típus a VI–VII. századi Kínához köthető, ahol talán hszenbeji hatásnak tudhatjuk be. (A hszenbejek egy Északkelet-Ázsában élő nomád nép voltak, akik Kína egy részének meghódítása után dinasztiát alapítottak, és jelentős hatással voltak a kínai harci kultúrára.) Elsősorban kínai uralkodók sírkamráinak freskóin láthatjuk, de a kínaiak felszerelési tárgyaként megjelenik a közép-ázsiai Afraszjáb egyik falképén is, és több festő is megörökítette. A kései alkotók (Li Kung-lin, Csien Hszüan) festményein az íjakkal együtt valószínűleg tudatos archaizálásként szerepelnek: a művek Tang-kori jeleneteket ábrázolnak. E tegez típus ábrázolásait egyelőre csak Kínából ismerjük, s ott is eltűnnek – a kései archaizáló képeket kivéve – a VII. század végére.

E tegzek elnyújtott háromszög alakú zsákok voltak, és az öv bal oldalára erősítették őket. Hosszú, leajzott állapotban egyenes íjakat tároltak bennük, előre felé döntve. Az íjnak közel a fele kilógott a tegezből, és azt valamilyen puhább anyagba, talán vékonyabb bőrbe vagy vászonba csavarták, amelynek felső végét, száját egyszerűen megcsomózták vagy elköttették. Maga a tegez talán merevebb anyagú lehetett, erre utal, hogy időnként koptatóval is ellátták (Csangle hercegnő sírjának freskói), több sírszobrocskán pedig üresen láthatjuk (Hszü Hszenhsziu, Hulü Cse sírja), és ekkor is teljesen egyenes. Figyelemre méltó a csuijüankangi sír egyik képe, melynek lovasa éppen használja íját. A tegez tehát üres, felfüggesztése megegyezik a többi ábrázoláson láthatóval, viszont sokkal rövidebb azoknál: vagy alul lyukas lehetett, vagy a festmény nem az eredeti állapotot tükrözi. Az erősen sérült afraszjábi freskó vadászjelenetén mintha az egész íj puha anyagba lenne tekerve.

Néhány festményen a tegeznek egy másik formája látható: ez mintha – a későbbi készenléti tegzekhez hasonlóan – a felajzott íj formáját követné, ugyanakkor rendre ajzatlan íjakat ábrázolnak bennük, és a tegezt egyéb eszközök – kard, fokos, bot – tárolására is használják (Jen Li-pen festménye).

Rendszerét tekintve éppen ilyen – de némiképp ívelt – a Kaukázusban talált és Nyizsnyij Arhizban őrzött íjtegez: egy viszonylag kisebb, merevebb tegezen tartották az íjat, amelynek felső részét puhább tok borította.⁸ Következzenek példáink!

1. Freskók a csuijüankangi sírből (VI. század közepe). A Hszincsou (Xinzhou) város közelében található csuijüankangi (Jiuyuancang) sír halottja, és így a sír keletkezésének ideje is ismeretlen. A falképek stílusa alapján a Keleti Vej- (534–550) vagy az Északi Csi-dinasztiák (550–557) idejére teszik.⁹ A sír klasszikus szerkezetű: ferde rámpa vezet le a föld alatti sírkamrákhoz, a falakat pedig gazdag festés díszíti. (1. kép.)

2. Freskók Lo Zsuj sírjából (570). Lo Zsuj egy északi törzsfőnök volt, aki az Északi Csi-dinasztiával (550–577) is rokonságban állt, és komoly pozíciókat szerzett a császári udvarban. Rendkívül díszes sírját 1979-ben tárták fel Tajjüan (Taiyuan) közelében.

⁷ Az ábrázolások gyűjtése: Wilhelm – Sudár 2020. Itt mondok köszönetet a Magyar Történelmi Íjász Társaság tagjainak, akik véleményükkel, tapasztalataikkal és kísérleteikkel támogatták e munka létrejöttét, illetve létrehozásához állandóan pezsgő szellemi közegget biztosítottak.

⁸ https://museum-arhiz.ru/news/i_85 (A letöltés időpontja: 2020. szeptember 23.)

⁹ The Sanxi... 2016.

A klasszikus stílusú síremléket számtalan freskó és sírszobrocska díszítette, a harcosok nomád (hszienbej) viseletben láthatóak.¹⁰

3. Freskók és sírszobor Hszü Hszenhsziu sírjából (571). Az 571-ben elhunyt Hszü Hszenhsziu (Xu Xianxiu) tábornok klasszikus szerkezetű sírja az Északi Csi állam jelentős városa, Tajjüan (Taiyuan) közelében található. A sír falán – a szokásoknak megfelelően – feltűnik a tábornok testőrsége is. A képeken számtalan nomád – hszienbej – viseleti elem figyelhető meg.¹¹ (2. kép.)

4. Terrakotta lovasszobor Hulü Cse sírjából (595). Hulü Cse (Hulü Che) az Északi Csi-dinasztia egyik vezető családjából származott. Bár 572-ben száműzték a klánt, a szomszédos Északi Csou-dinasztiában is nagyra értékelték képességeiket, majd pedig a feltörekvő Szuj-dinasztia szolgálatába álltak. Hulü Cse Senhsziben, a Szuj fővárosban hunyt el, de a hajdani Északi Csi fontos városa, Tajjüan (Taiyuan) közelében készült el klasszikus szerkezetű sírja.¹²

5. Freskók Csangle hercegnő sírjában (VII. század közepe). Csangle hercegnő (620–643) a Tang-dinasztia alapítójának, Taj-cung császárnak az ötödik, fiatalon elhunyt lánya volt. Gazdagon díszített, klasszikus stílusú sírja a császári család csaoilingi (Zhaoling) temetkezési helyén, Senszitől (Shaanxi), a Tang fővárostól 70 km-re található.¹³ (3. kép.)

6. Jen Li-pen: „Figyelmeztetés lánchan” (VII. század második fele, Ming kori másolat, XV. század). Jen Li-pen (600?–673) a korai Tang-kor neves kínai festője, egyúttal hivatalnok és politikus is. A kor jellegzetes festészeti formája a tekercskép. Li-pen e művén egy közismert IV. századi történetet mesél el példázatképpen a lojális hivatalnokokról: Csen Jüan-ta egy fához láncolja magát, és úgy feddi meg a császárt kilengéseiért, és csak a császárnő erőteljes közbelépése menti meg az elhurcolástól.¹⁴ (4. kép.)

7. Freskók az afraszjábi palotában, a „követek csarnokának” déli falán (kínai vadászat) (650/655–690). A mai Szamarkand határában találták meg a koraközépkori szogd Afraszjáb városának romjait. Központi épülete az uralkodói rezidencia, amelyet egy felirat alapján Varhuman királyhoz kötnek. A „követek csarnokának” falain különféle környező uralkodók – szogdok, türkök, kínaiak, koreaiak – követei jelennek meg.¹⁵

8. Csou Ven-csü: *Szu Vu és Li Ling elválása* (X. század közepe). Szu Vu a Han-kor (Kr. e. 206–Kr. u. 220) jelentős diplomatája, akit többször küldtek követségbe a hunokhoz, míg Li Ling ugyanekkor jelentős hadvezér, aki szintén a hunok ellen harcolt. Csou Ven-csü (Zhou Wenju) a déli Tang császárság (937–976) udvari festői közé tartozott.¹⁶

9. Li Kung-lin: *Hszi Jüe (Xi Yue) szentséges lelkének érkezése* (XI. század második fele). Li Kung-lin (Li Gonglin, 1049–1106) hivatalnok volt a Szung-dinasztia udvarában, mindemellett antikvárius és kiváló festő. A tekercskép egy főúri vadászatot ábrázol.¹⁷

10. Csien Hszüan (Qian Xuan, 1235–1305): *Jang Kuj-fej lóra száll*. Csien Hszüan a kései Szung- és a korai Jüan-kor festője. Művészetében egyesítette a Szung realizmust a

¹⁰ Eckfeld 2005. 107–108. o.

¹¹ A sírről lásd Lingley 2014.

¹² Howard – Hung – Song 2006. 124. o.; Watt 2004. 247–248. o.

¹³ Eckfeld 2005. 109. o.

¹⁴ Gookin 1917. 14–15. o.; Masterpieces 1976. 54. o.

¹⁵ Marshak 1994.

¹⁶ Laing 1975. 13. o. és fig 12.; Chiang 1976. pl. 7. o.

¹⁷ Harrist 1995.

Tang előképekkel. Szívesen nyúlt vissza régi témákhoz, tudatosan archaizált.¹⁸ *Jang Kuj-fej lóra száll* című képe is ilyen, Hszüan-cung Tang császárt ábrázolja kedvenc ágyasa társaságában, akit éppen nyeregbe segít. (Történetéről a továbbiakban szólunk.)

b) Már a VI. század eleji szogd ábrázolásokon megjelenik egy újabb tegez típus: ez ugyanúgy egy puha anyagú zsák, mint a korábbiak, de íves, gyakran kifli alakú, és az előző típussal ellentétben az egész vagy csaknem az egész íjat borítja. Továbbra is a leajzott íjak tárolására szolgál, de láthatóan ezek már összetett, merev szarvú reflexíjak, a sztyepei íjak klasszikus típusai. A tegezket kétféle módon ábrázolták, két különböző helyzetben. Harci jelenetek esetében nyitott tegezket látunk, amelyekből az íj szarva – és csak az – lóg ki. Az ábrázolások sokaságán nem is egy, hanem két íj látszik a tegezben, két pendzsikenti freskón pedig az íjász éppen lő, de második íja a tegezben van leajzva. Ugyanígy ábrázoltak egy lovaszt a Kaszr al-hajr al-garbí palota freskóján is 730 körül. Sehöl sem látszik egyértelműen – még az igen részletesen kidolgozott pendzsikenti ábrázolásokon sem –, hogy ez a tegez záródott volna, s ha igen, akkor hogyan. Ezen ábrázolások alapján arra kellene gondolnunk, hogy a tegez a felső szarv tövéből véget ért. Az alábbi példák sorolhatók föl.

1. Relief Taj-cung császár síremlékén (649). A Tang-dinasztiát megalapozó kínai császár, Tang Tai-cung (626–649) síremlékét, a csianlingi mauzóleumot Senhszi tartományban, a Csiucung (Jiuzong) hegységben építették meg. A sírt többek között hatalmas körreliefek díszítették, amelyek a császár hat kedvenc lovát ábrázolták, és valószínűleg Jen Li-pen munkái. Az egyiken Csiu Hszing-kung (Ch'iu Hsing-kung) tábornok (585–665) látható, amint éppen egy nyilat húz ki az Őszi harmat nevezetű ló lábából.¹⁹

2. Freskók Li Hszien síremlékében (706). Li Hszien Kao-cung császár hatodik fia volt, anyja hivatalosan Vu császárnő, valójában annak húga, Ho-lan. Bár 675-ben trónörökösnek nevezték ki, de Vu igyekezett eltávolítani az útból, ezért 680-ban összeesküvéssel vádolta meg és száműzte. 701-ben hunyt el. 706-ban, Vu császárnő halála után posztumusz visszakapta trónörökös címét, és a csianlingi császári mauzóleumban temették el klasszikus szerkezetű sírban.²⁰

3. Mug-hegyi pajzs (VIII. század eleje?). A Mug-hegyi erődtámasz a Zaráfsán folyó felső folyásánál található, s a pendzsikenti szogd elit mentsvára volt a VII–VIII. században. Az arab csapatok 722-ben elfoglalták és lerombolták. Feltárása az 1930-as években kezdődött meg, s a romok közül számos írott forrás mellett használati tárgyak is előkerültek, többek között egy fa pajzs, amelynek pergamen borítására szogd lovaszt festettek.²¹ (5. kép.)

4. Padlófreskó a szíriai Kaszr al-hajr al-garbí palotában (730). Az omajjád kalifák hatalmi központjukat Arábia helyett Szíriában rendezték be, ahol több magánpalotát is emeltek. Ezek egyikét, a Kaszr al-hajr al-garbí Hisám ibn Abdalmalik kalifa építtette 730 körül Palmyrától 80 km-re.²² (6. kép.)

5. Sírszobrocskák Jang Szehszü sírjából (740). Jang Szehszü (Yang Sixu, 654–740) a Tang császári udvar első eunuchja, majd tábornoka volt. Sírját 1958-ban találták meg a

¹⁸ Cahill 1998.

¹⁹ Howard – Hung – Song 2006. 173. o.

²⁰ Fong 1973. 321–324. o.; Eckfeld 2005. 29–49. o.

²¹ Rice 1965. 96. o. és fig. 78.

²² Fehérvári 1987. 297. o.

főváros, Hszen közelében. A sírból előkerült két, különleges márványszobrocska a tábornok két fegyverhordozóját ábrázolja, s valószínűleg a császár személyes ajándékai voltak.²³ Töredékes voltak ellenére bizonyos, hogy a szobrokon látható hordtegek csaknem teljes mértékben beborították az íjakat, az azonban nehezen dönthető el, hogy volt-e valamiféle felső zárásuk. (7. kép.)

6. A Rüszttem-ciklus freskói Pendzsikentben (740 k.). Pendzsikent jelentős szogd város volt a Zarafsán folyó partján, körülbelül 60 km-re keletre Szamarkandtól. A várost 722-ben az arabok felgyújtották és lerombolták, jelentőségét elveszítette, s hamarosan lakatlanná vált. A pusztulás rengeteg emléket – közöttük számos freskót – őrzött meg a mának. Ezek egyike az ún. Rüszttem-ciklus, amely a perzsa mitológia egyik hőséne, Rüszttemnek a kalandjait meséli el. A feltevések szerint a rombolás utáni időleges újjáépítés során készült.²⁴ (8. kép.)

7. Az anikovai ezüsttál (IX–X. század?). Az aranyozott ezüsttál Anikova mellett, a Káma-parti Cserdiny közelében, az Urál nyugati oldalán került elő, még 1909-ben, tehát a komolyabb hamisítások időszaka előtt, s a nevezetes „keleti ezüstök” közé tartozik. A tálon ábrázolt jelenet számos fejteződésre adott okot: többen egyszerűen várostromként értékelik, mások viszont – elsősorban a kép középpontjában látható jelenet különös tárgyai („sófár”, „frigyláda”) miatt – a Bibliához kötik, és Jerikó ostromát látják benne. (Keletkezési helye és ideje bizonytalan.)²⁵

c) Azokon a képeken, ahol az íjászok éppen nem harcolnak, s íjaik a tokban pihennek, mindig teljesen zárt tokot látunk. Számos esetben a tegez anyaga teljesen egységes, nem látszik különlegesebb megoldás a felső szarv környékén, a tok mintha az íjszarv felett meg lenne kötve (például Afraszjáb). Hasonló megoldások figyelhetők meg Tang-kori kínai sírszobrocskáknál. Figyelemre méltó, hogy a türk sziklarajzok esetében az íjász és az íjat nem használó lovasok esetében ugyanolyan megoldással ábrázolják az íjtegezket: ezek mind zártnak tűnnek. Lehetséges tehát, hogy az előbbi, íjszarvig érő tok mellett létezett egy hosszabb, teljes íjat takaró változat. Példáink a következők.

1. Relief An Csia halotti ágyán (579). An Csia (An Jia) szogd előkelő volt, aki a kanszui Guzang (ma: Wuwei) városából származott, és az északi Csou-dinasztiát (557–581) szolgálta *szabao* rangban, ami a Kínában megtelepedett idegen közösségek vezetőinek címe volt. 579 körül hunyt el Hszenben, az állam fővárosában. A Kínában élő szogdok sajátos halotti szertartásai közé tartozott a halotti ágyak készítése, amelyeket remekbe faragott domborművekkel díszítettek. Ezeken gyakran életképeket láthatunk, melyeknek a szereplői szogdok vagy sztyeppéi nomádok: a Türk Kaganátus alattvalói.²⁶ (9. kép.)

2. Kizil, Maya barlang (224. sz.) – a „nyolc király” freskó (VI. század vége–VII. század első fele). A ma Északnyugat-Kínában fekvő Kizil a selyemút egyik csomópontja volt, és alig 75 km-re állt a neves kereskedelmi és politikai központtól, Kocsótól. Kína talán legrégebbi, 236 templomból álló buddhista barlangkomplexumát a IV. és a VII. század között készítették. A kizili barlangtemplomok freskóit három fázisba osztják az új kutatások: a) IV. század, b) V. század–VI. század eleje, c) VI. század második fele–VII.

²³ McNair 2007.

²⁴ Azarpay 1981. 95–102., 108–115., 195. o.

²⁵ Marschak 1986. 85. o., figs. 209–212.

²⁶ Lerner 2005.; Bellemare – Lerner 2019.

század első fele. Buddha Kusinagara városában hunyt el, hamvait és ereklyéit azonban nyolc uralkodó is magának követelte: a vita kis híján háborúba torkollott, míg egy bölcs el nem simította az ellentéteket. E történet egyik jelenetét ábrázolja a freskó, amely minden bizonnyal a barlangkomplexum utolsó fázisában készült.²⁷

3. II. Hoszraut (?) ábrázoló relief Ták-e bosztánban (VII. század első negyede). Ták-e bosztán hatalmas reliefjeivel a kései Szászánida Birodalom reprezentatív pontja volt. A „nagy boltív” és az abban látható ábrázolások számos vitára adtak okot. A hatalmas, teljes fegyverzetben ábrázolt lovas kiléte is kérdéses, a kutatás általában II. Hoszraut királyt (591–628) látja benne, és a VII. század első negyedére teszi.²⁸ A tegezből nagyon kevés látszik, valós alakja nehezen ítéltető meg, inkább zártnak tűnik.

4. A nyugati és az északi fal freskói (szogdok és türkök) Afraszjában, a „követek csarnoka”-ban (650/655–690).²⁹ (Lásd feljebb!)

5. Tang-kori terrakotta lovas-szobrok. A kínai temetési szokások részét képezte, hogy az elhunytat kísérete követte a túlvilágra, amelynek tagjait gyakran agyagból formázták meg kisebb-nagyobb méretben. A sírszobroknak valóságos művészete alakult ki. A példányok gyakran a műkincskereskedelembe bukkannak fel, így származási helyük – egyúttal valódiságuk – nehezen állapítható meg.³⁰ (10. kép.)

6. Freskó Karasahrban (VIII. század). A Tárím-medence északi részén végigvezető út mentén elhelyezkedő régi szogd kereskedőváros, Karasahr (Jencsi/Agni) a VII. században többször kínai – Tang – fennhatóság alá került, a IX. század elején pedig az Ujgur Birodalom hódította meg. A festmények a város közelében lévő és a helyi elit által szponzorált barlangkomplexumban találhatóak. Kusinagara ostromának képe a 11-es számú barlangban van. A kutatás a képet egyöntetűen a VIII. századra teszi.³¹

7. Türk sziklarajzok. A sztyeppei népek is maguk után hagytak egy sor ábrázolást a világukról, még ha ezt más formában is tették, mint a letelepült civilizációk. Ilyenek a javarészt türk korra datált sziklarajzok, amelyek az Altaj-hegység vidékéről kerültek elő, legnagyobb számban a Jenyiszej forrásvidékéről, a Minuszinszki-medencéből. Ezek a rajzok meglehetősen elnagyoltak, mégis számos esetben jól értékelhetőek írászati szempontból. Datálásuk bizonytalan, de jól dokumentálják az íjászfelszerelés nomád használatát.³² (11. kép.)

8. Bezeklik, 9. templom, freskó (VIII–IX. század). A Kocsó közelében fekvő Bezeklikben 77 barlangtemplomból álló buddhista komplexum található. Kialakítása már az V. században elkezdődött és a XIV. századig tartott, döntő részét azonban a kocsói ujgur királyság idején készítették, ilyen a 9. templom folyosójáról származó freskó is.³³

d) Nagyon kevés olyan ábrázolás ismert, amelyen a tegez az íj használata közben, üresen látszik, tehát második íj sincs benne. Ilyen egy Tang-kori terrakotta szobrocska: jól látható, hogy a puha anyagú tok – amit közepe táján rögzítettek az övhöz – minimális

²⁷ A datáláshoz lásd Howard 1991. 69–71. o.

²⁸ A relief meghatározásának problémáira lásd például: Tanabe 1981.; Compareti 2006.

²⁹ Marshak 1994.; Azarpay 2014.

³⁰ A sírszobrokról általában Howard – Hung – Song 2006. 127–139. o. Egy árverési példány: https://www.liveauctioneers.com/item/72994077_chinese-terracotta-tang-horse-and-soldier és <http://www.zhongguociwang.com/show.aspx?id=6496&cid=153> (A letöltés időpontja: 2020. szeptember 23.)

³¹ Kiy 2014. 158. o.

³² Konstantinov – Soenov – Cheremisin 2016. 10., 12–13. o.; Zhumatayev – Kozhabekova 2014. 160. o.

³³ Le Coq 1913. 66 o., fig. 93.

tartással csüng le. Egy másik szobron pedig mintha az íjász dereka köré lenne tekerve a puha anyagú tegez. Két másik ábrázolás másféle megoldást mutat. Egy poszt-szászánida – szogd? – ezüsttál lovasa éppen lő, tegzének alsó vége mereven lóg lefelé, felső végén pedig világosan látszik egy hátrafelé lebegő, puhább anyagú tegezzsáj. Egészen hasonló – de még pontosabb ábrázolást látunk egy kazár csontlemez bekarcolt díszítésén (Csir-jurt), és valószínűleg a Nagyolasziban feltárt kora avar kori csontbogozón is ilyen – üres – tegez látható. Minderre a következő példákkal szolgálhatunk.

1. A nagyolaszi bogozó bekarcolt lovasa. Nagyolasziban (ma: Mandelos, Szerbia) egy kora avar korra tehető harcos sírja került elő. Használati tárgyai között volt egy bogozó, amelyet karcolással díszítettek.³⁴ (12. kép.)

2. Poszt-szászánida ezüsttál (Ermitázs, VIII–IX. század). A tál 1840-ben került az orosz cári gyűjteménybe, s bár első pillantásra a szászánida és poszt-szászánida vadászjeleketes tálak közeli rokona, valójában sok apró részletében eltér azoktól. A lovas például nem visel uralkodói koronát és más kéztartással lő, a lába pedig jól láthatóan kengyelbe támaszkodik. Nyíltége sem ott van, ahol a szászánida ábrázolásokon. Mindezek alapján a szokott mintától eltérő, egyéni megformálású darabra kell gondolnunk.³⁵ (13. kép.)

3. Csir-jurti kazár csontlemez. Csir-jurt a dagesztáni Szulak folyó mellett található, azon a helyen, ahol a folyó kilép a hegyek közül. Hatalmas területű rommező található itt, amit egyesek a korai kazár fővárossal, Balandzsarral azonosítanak. A leletek a VII–IX. századra datálhatóak.³⁶ (14. kép.)

4. Tang kori terrakotta lovasszobrok (VII–IX. század).³⁷

e) A teljes íjat magába foglaló tegez bonyolultabb változata valamiféle szájszerkezetet és esetleg koptatót is kapott: az ábrázolásokon a tegez feje és esetleg alsó vége is világosan elkülönül a tegez testének anyagától. Meglepő módon már a legkorábbi időszakban, a VI. század közepén is találunk ilyeneket, s egészen a X. századig fel-felbukkannak efféle ábrázolások. Azt, hogy hogyan is kell elképzelnünk ezeket a szájnýílásokat, sajnos az ábrázolások alapján nem tudjuk megítélni, mindenesetre valószínűleg többféle megoldás is létezett: Li Can-hua X. századi festményén egyértelműen a korábbiaktól eltérő szerkezet látható, ahogy két nehezen megítélhető „tibeti” ábrázoláson is. Példáink következnek.

1. Freskó a Dunhuang–mogaoi 285. barlangban: az 500 rabló története (535–557). A freskó egy felirat tanúsága szerint a nyugati Vej-dinasztia idejében (535–557) készült, 538–539-ben. A fő freskó egy buddhista tantörténetet ábrázol: az 500 rablót legyőzik az uralkodói seregek, megvakítva egy erdőbe küldik őket, ahol Buddha tanainak követőivé válnak és visszanyerik szemük világát.³⁸

2. Freskó Li Hszien síremlékéből (706). (Lásd feljebb!) (15. kép.)

3. Freskók és lovasszobor Csung-zsun (Chongrun), Jide herceg síremlékében (705 körül). Csung-zsun herceg (682–701) a Tang-dinasztia tagja volt. Halála idején kegyvesz-

³⁴ Bugarski 2016. 90–92. o.

³⁵ Araydin 2016.

³⁶ Плещева 1976.

³⁷ Ranitzsch 1995. 27. <http://www.zhongguociwang.com/show.aspx?id=6496&cid=153> (A letöltés időpontja: 2020. szeptember 23.)

³⁸ Whitfield – Whitfield – Agnew 2015. 19. o.; Ranitzsch 1995. 27. o.

tettnek számított, de 705-ben rehabilitálták, és ekkor épült a síremléke a csianlingi Tang császári mauzóleumban.³⁹

4. Li Can-hua: *Kitan előkelő kíséretével* (X. század eleje). Li Can-hua (Li Tsan hua, 899–936), azaz Jelü bej az első Liao császár, Taj-cung (927–947) testvére és Tung-tan hercege volt, egyúttal kitűnő festő is. A dinasztiát a kitanok, egy Kínától északra élő nomád nép tagjai alkották. A kép egy nomád – vélhetően kitan – előkelőt ábrázol kíséretével.⁴⁰ (16. kép.)

Összegezve, ennek a tegeztípusnak a történetét négy és fél évszázadon keresztül tudjuk követni, ám a X. század után eltűnni látszik, legalábbis nincsenek rá forrásaink. A keleti (hszienbej, kínai), egyenes íjhoz használt rövidebb változat kezdettől együtt élt a teljes vagy közel teljes íjat magába foglaló nyugati típusú (szogd, türk) megoldással, előbbi azonban 700 körülre eltűnt. A zárt – ráadásul zárszerkezettel ellátott – tegeztípus már a VI. századtól felbukkan szogd és türk közegben, kínai használatban pedig a VII. század közepétől találkozunk vele, ami gyanúsan egybeesik az Első Türk Kaganátus meghódításával. Ugyanekkor bukkan fel a zárszerkezetes forma is, amelynek többféle variációja is kialakulni látszik.

A Kárpát-medencei sírokból talált leletek valószínűleg a zárszerkezettel ellátott, s teljes íjat takaró hordtegzek közé sorolhatóak, tehát a tegeztípus legbonyolultabb formáját képviselik. Li Hszen vagy Jide herceg síremlékén azt is megfigyelhetjük, hogy e típus mindkét végén valamiféle megerősítést kapott. A tok alsó végének „koptatója” jól látható Jang Sehszü (654–740) sírszobrain is. A Kárpát-medencei – illetve a honfoglaló lelethorizonthoz köthető – sírokból általában egy vagy két jellegzetes formájú csontlemez került elő, ezt László Gyula a tegez szájának zárszerkezeteként azonosította. Az ábrázolásokon egyértelműen ilyen megoldást nem találunk, esetleg a X. századi kitan (Li Can-hua) tegezszáj-kiképzésre érdemes odafigyelnünk. Néhány esetben keskenyebb, csúcsos csontlemezek is feltűnnek (például Tiszaeszlár-Újtelep 2. sír, Karos-Eperjesszög II/16. sír),⁴¹ a másik típustól távolabb: ezek szerepe kérdéses, talán a tegez alsó végére helyezték őket koptatóként.⁴²

A felajzott íj tárolására szolgáló tegzek (készenléti íjtegzek)

Abban az időhorizontban – az V. század második felétől a VIII. század közepéig terjedő időszakban –, amelyet viszonylag jól átlátunk, a keleti íjászkultúrákban nem használtak készenléti tegzet. Sem a korai stílusú, hszienbej hatású kínai festményeken nem látunk ilyeneket, sem a kortárs szogdoknál a VI. században, sem a VII. századi, sem a VIII. század elején készült képeken. Pedig ez utóbbi időszakra nagyon széles forrásbázist képeznek a Tang síremlékek freskói, ezekkel párhuzamosan pedig a dunhuangi, a kizili, az afraszjábi és a pendzsikenti freskók, nyugaton pedig a szíriai Kaszr al-hajr festménye, illetve a II. Hoszrau szászánida uralkodót ábrázoló relief. Nincs nyoma készenléti íjtegzenek a nehezen datálható szászánida és poszt-szászánida ezüstitátlakon sem.

³⁹ Fong 1973. 308–321. o.

⁴⁰ Tseng 1961. 76–78.; Cahill 1980. 45. o.

⁴¹ Tóth 2014. 58–59., 227–228. o.

⁴² A keskenyebb lemezek esetleges koptató voltára lásd Révész 1996. 157. o.

A VIII. század dereka után hosszú, közel fél évezredes időszak következik, amikor a sztyeppe népeiről kevés ábrázolás készült: Bizáncban kitör a képrombolás örölete, a Szászánida Irán elbukik az arab hódítók csapásai alatt, s a kezdeti évszázadokban az iszlám művészetén belül sem lesz gyakori az emberábrázolás. A Tangok utáni Kína ugyan darabokra szakad, de szerencsénk a sztyeppe – kitan – eredetű Liao- és a Szung-dinasztia művészei ábrázolnak harcosokat is, bár a korábbiaknál kevesebbet. Összességében csak a XIV. század elejére lesz megint szilárd áttekintésünk a tegezhasználatról – legalábbis az ábrázolásokat tekintve. Ekkorra az íjászfelszerelés megváltozott, s olyan összetétel alakult ki, amely a közelmúltig fennmaradt: a nyilakat egy viszonylag kicsi tegezben tárolták – a hegyük a tegezbe, tollas végük az íjász háta mögé került –, az íjakat pedig felajzott állapotban, a formájukat követő, s annak körülbelül felét kitevő – készenléti – íjtegezbe helyezték. Ez utóbbit az öv bal oldalára rögzítették, általában egyetlen ponton, ezért forgatható volt: az íj akár előre, akár hátrafelé is állhatott, ahogy éppen használójának kényelmesebb és hasznosabb volt. A nyiltegzek lecserélése – a korábbi zárt, homokóra formáról a kisebb laposra – éppen a XII–XIV. században zajlott, akkor, amikor az ábrázolások megszokasodtak, e kérdés azonban most nem képezi tanulmányunk tárgyát. A mi kérdésünk az, hogy mi történt az íjtegzekkel a homályos fél évezred alatt. Dacára a hatalmas térnek és a hosszú időnek, valójában mindössze maroknyi ábrázolás áll a rendelkezésünkre, és gyakran ezek datálása is gyenge lábakon áll.

A XIII–XIV. század előtti időszak tegezhasználat szempontjából talán Kínában ismerhető meg a legjobban: a kínai dinasztiát alapító nomád kitanok folytatták a korábbi birodalmi művészeti hagyományokat, amelyben azonban saját kultúrájuk is megjelent. Tőlük délre a Szung-dinasztia uralta Kína törzsterületét (960–1279), amelyet szintén sok nomád hatás ért, és egyébként is megjelennek az északi szomszédok a képeiken. A Liaokhoz és a Szungokhoz köthető művészeti alkotásokon rendre felbukkannak az íjások és tegzeik. Már az első Liao síremlék falán kiválóan kidolgozott készenléti tegzet látunk 923-ból,⁴³ és ezt sorra követik a sírok festményei és a tekercsképek harcosai: általánosságban mindegyikük készenléti tegzet visel. Kivételt csak a X. századi Li Can-hua képvisel, aki egyik képén (Kitan előkelő lovasaival) hordtegzeket ábrázolt, máshol azonban ő is készenléti tegzet festett (Ló és íjász). Éppígy Li Kung-lin a XI. század második felében: egy uigur vezér hódolatát ábrázoló képén úgy a kínai, mint a nomád harcosoknál készenléti tegzet látható, míg a Hszi Jüe (Xi Yue) szentséges lelkének érkezése című kép vadászjelenetén még a régi típusú hordtegez látható – és a harcosnál itt is két íj van. Könnyen lehet azonban, hogy ő itt tudatosan archaizált. Az archaizálás kifejezetten művészi program volt utódjánál, a XIII. századi Csen Hszüännál. Összességében azt mondhatjuk, hogy a X. századtól a készenléti tegez biztosan általánosan használt felszerelési tárgy lett Kínában. Bár hiányoznak a kései Tang ábrázolások, valószínűleg már jóval korábban is ismerték e tegeztípust. Erre utal Jang Szehszü (Yang Sixu) egyik, két évszázaddal korábbi sírszobrocskája, amelyen egyértelmű készenléti tegez látható, és figyelemre méltó, hogy a Hszüan-cung császárt (713–756) ábrázoló – javarészt későbbi – festményeken is e típus figyelhető meg. Lássuk a továbbiakban példáinkat!

⁴³ A sírra lásd Hung 2013.

1. Sírsozobrocscsa Jang Szehszü sírjából (740). (Lásd feljebb!) (17. kép.)
2. Li Csao-dao: *Minghuang útja Suba* (VIII. század közepe, X. századi másolat). Li Csao-dao (Li Zhaodao, 675–758) a Tang-kor jeles festője, a zöld-kék stílus egyik megteremtője. A kép a Tang történelem egyik legnagyobb katalizmájának, az An Lo-sen felkelésnek az egyik jelenetét ábrázolja: Hszüan-cung (713–756) császár elhagyja a fővárost, és Szecsuanba menekül (756). Az eseményhez kötődik kedvenc udvari ágyasának, Jang Kui-fejnek a kivégzése, amely a kínai művészetben sokszor és sokféleképpen ábrázolt történeté vált. Az eredeti, Li Csao-daonak tulajdonított képnek több másolata és átdolgozása maradt fenn, a legrégebbi talán X. századi.⁴⁴
3. Freskó a baosani Liao síremlékből (923). Nem tudjuk, hogy a belső mongóliai, klasszikus kínai stílusú síremlék kinek készült, datálását azonban egy felirat biztosítja. Elhelyezkedése és minősége alapján feltehetőleg az uralkodó család nyughelye lehetett, talán a dinasztiaalapítót, Abaocsit, azaz Taicu császárt (916–926) is itt temették el. A síregyüttest már az 1950-es években leírták, feltárására csak 1993-ban illetve 1996-ban került sor.⁴⁵ (18. kép.)
4. Li Can-hua: *Ló és íjász* (X. század eleje).⁴⁶ A szerzőről lásd a feljebb írottakat!
5. Li Can-hua: *Lovas vadász* (X. század eleje).⁴⁷ A szerzőről lásd a feljebb írottakat! A kép az újabb kutatások szerint kora XII. századi másolat.
6. Freskó Seng-cung császár síremlékén (XI. század). Seng-cung a kitan Liao-dinasztia uralkodója volt (982–1031), klasszikus stílusban készített, freskókkal díszített sírépítménye Belső-Mongóliában, Csing-lingben található.⁴⁸
7. Ismeretlen mester: *Ven-csi története* (XII. század). Ven-csi a Kr. e. II–III. században élt, s Caj Jung, egy neves költő művelt leánya volt. Egy hun hadjárat során esett fogságba Kr. e. 195-ben. Északra hurcolták, ahol egy hun vezér felesége lett, akinek két gyereket szült. 12 – esetleg 20 – év után a kínai császár kiváltotta, és hozzáadta egyik kapitányához. Ven-csi ugyan nagyon szenvedett a „barbár északon”, ugyanakkor a gyermekeitől való elválás legalább ennyire elszomorította. Érzéseit versben írta meg *A nomád fuvola 18 éneke* címmel. Története hihetetlen népszerűségnek örvend máig. Egy Tang-kori költő feldolgozta a drámáját, e műhöz többször készültek illusztrációk. Egészen biztosan létezett egy XII. századi, Szung-kori változat, amelynek alkotóját azonban nem ismerjük (egyesek Li Szongnak tulajdonítják). A Szung Birodalmat a XII. században komoly csapás érte: északi területeit a dzsürcsik hódították meg, és a császári családot – köztük az anyacsászárnőt – is fogságba ejtették. Egyetlen fiú menekült csak meg, Kao-cung, aki azután megszervezte délen a védekezést. Ven-csi története az elfogott uralkodói család okán éppen ebben a korszakban új értelmet nyert. E műhöz tartozik, vagy ennek másolata a Bostonban őrzött töredék, amely sajnos meglehetősen rossz állapotban maradt fenn.⁴⁹

⁴⁴ Lyons 1986.; Cahill 1980. 13. o.

⁴⁵ Hung 2013. 38–69.

⁴⁶ Cahill 1980. 44–45. o.; Harrist 1997. 144. o.

⁴⁷ Cahill 1980. 44–45. o. <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/39938> (A letöltés időpontja: 2020. szeptember 23.)

⁴⁸ Tamura – Kobayashi 1952. 21. tábla.

⁴⁹ Tomita 1928. Magyar fordítása Áprily Lajostól: Ts'ai Yen kínai költőnő tizenhét verse. Áprily 1939. 249–268. o.

8. Ismeretlen festő: *Ven-csi családja körében* (XII. század?). A kép a Déli Szung Császárságban készült.

9. Li Kung-lin: *Egy ujgur vezér hódolata Kuo Ceji előtt* (XI. század második fele). (Li Kung-linről lásd feljebb!) Kuo Ceji (697–781) a Tang-kor egyik legjelentősebb hadvezére, s egyben a konfuciánus erkölcs megtestesítője volt. Ő verte le az An Lo-sen felkelést a 750-es években, valamint harcolt az ujgurok és a tibetiek ellen. Halála után istenné nyilvánították. Li Kung-lin képe egy ujgur vezér hódolatát ábrázolja, az íjászfelszerelés mindkét félnél azonos.⁵⁰ (19. kép.)

10. Liu Szung-nien (Liu Songnian, 1174–1224): *A dinasztia feléledésének négy generálisa*. Liu Szung-nien a déli Szung időszak négy legjelentősebb festőjének egyike, első sorban tájképeiről nevezetes.⁵¹ Az íjászfelszerelést az apródok hordják a generálisok után. (20. kép.)

11. Csen Csü-csung: *Ven-csi hazatérése* (XIII. század eleje). Csen Csü-csung (Chen Juzhong, 1195–1224) a XIII. század elején alkotó Szung festő, aki számos társához hasonlóan a Ven-csi történethez nyúlt.⁵² (21. kép.)

12. Tizenkét csodás előjel. Amikor a dzsürcsik 1125-ben meghódították Kína északi részét, a Szung császári dinasztia is fogságba került. Kao-cung hercegnek azonban sikerült elmenekülnie, és délen újjászervezte a császárságot. Mivel azonban az öröklési rend szerint nem őt illette volna a hatalom, legitimációját biztosítani kellett. A császár egyik hű embere, Cao-hszün (1098–1174) az 1170-es évek elején, valószínűleg a császár személyes útmutatása nyomán szerkesztett egy erősen propagandisztikus művet, amelyben 12 „csodás előjel” segítségével mutatta be, hogy urát az istenek választották ki az uralkodásra. Nem tudjuk pontosan, hogy a műhöz ki készítette az eredeti illusztrációkat, kései feljegyzések Hsziao Csao (Xiao zhao) udvari festőt jelölik meg alkotóként. Az eredeti valószínűleg nem maradt fenn, több változatának másolatai azonban igen.⁵³

A kínai mellett figyelemre méltóak a kelet-turkesztáni szogd és ujgur emlékek is. Dacára csekély számuknak, már a VIII. századtól találunk egyértelmű – és kevésbé egyértelmű – ábrázolásokat. Ez utóbbiakon a tegez gyakran nem vagy csak alig látszik, de az új elhelyezkedése alapján nem kétséges, hogy annak készenléti tegezben kell lennie. Minderre az alábbi példákat hozhatjuk föl.

1. Karasahri freskó (VIII. század). (Lásd feljebb!)

2. Maiatreia freskó a Dunhuang–jülini barlangkomplexum 25. barlangjában (VIII. század vége–IX. század első fele). A dunhuangi együtteshez tartozó Jülin-barlangkomplexum egyik hatalmas, Maiatreiát ábrázoló freskóján egyértelmű, teljesen „klasszikus”, kiforrott készenléti íjtegzet láthatunk egy harcson. A 24 barlangból álló komplexumot a Tang-kortól a Jüan-korig, a VII-tól a XIV. századig hozták létre. A 25. barlangot a középső Tang-korra, 781–848 közé teszi a kutatás, de az Öt dinasztia idején (X. század első fele) felújították. (22. kép.)

3. Lókapála (égtájörző istenség) a jülini 5. barlangban. A képen ugyan nem látszik a tegez, de a harcossal íjász nyilat tart a kezében, és az íj is kilátszik a dereka mögül oly módon,

⁵⁰ Cahill 1980. 114. o.

⁵¹ Huang 2002. 65. o.

⁵² Cahill 1980. 71. o.; Tseng 1961. 67–70. o.

⁵³ Murray 1985. A New York-i példányról lásd Rorex – Fong 1974.

ahogy csak készenléti tegez használata esetében állhat. A kép a Tang-korban készült, a Csing időkben átfestették.

4. Harcos képe egy papírtöredéken (VIII–IX. század). Kocsó (Gaocsang, Karahodzsza) a Tárím-medencébe vezető Selyemút északi szakasza mellett fekvő szogd kereskedőváros volt, a mai Turpantól 30 km-re keletre. Kínai, tibeti és ujjur főség alatt is állt, majd a IX. század derekán itt alakult ki a kocsói ujjur királyság. A térségben nagy szerepet kapott a buddhizmus, a helyi elitnek nagy szerepe volt a bezekliki barlangkomplexum létrehozásában. Az ujjur (?) harcos képe egy, a romok között talált papírtöredéken látható.⁵⁴

5. Kocsó romjai között talált freskótöredék (IX–X. század?).⁵⁵ Az íjtegez nem látszik, de létét az íj állása egyértelművé teszi.

6. Harcos képe egy papírtöredéken Járkhotóból (VIII–X. század). Járkhotó 450-től 640-ig a Kínai Jiao prefektúra része. 640–658 között itt rezideál a nyugati területek generálisa, a nyugati kínai haderő főparancsnoka. A IX. század elején a város az Ujjur Kaganátus kezébe került, majd 840 után a kocsói ujjur királyság része lett. A XIII. század elején rombolják le a mongol invázió idején, ekkortól néptelen. Az ujjur (?) harcos képe egy a romok között talált papírtöredéken látható.⁵⁶ (23. kép)

Összességében elmondható, hogy ez a tegeztípus a VIII. század közepe táján jelent meg az ábrázolásokon, míg korábban egyáltalán nem szerepelt: minden bizonnyal ekkortájt bevezetett újítás lehetett. A dátum megint csak figyelemre méltó, egybeesik a Második Türk Kaganátus bukásával és az ujjurok feltűnésével: talán ez az átrendeződés vezethetett az új megoldás kínai és szogdiai megjelenéséhez. Hogy ez az időszak a tegezhasználat szempontjából átmeneti lehetett, két ábrázolás is mutatja. Jang Szehszü (Yang Sixu) két sírszobrocskája (740) közül az egyik figura jól illeszkedik a korához: hosszú homokóra tegezt és C-alakú hordtegezt visel, éppúgy, ahogy azt számos más ábrázoláson láthatjuk. A másik saját felszerelésén túl még egyet cipel: összesen két nyíltegez, két készenléti- és két hordtegez van nála. A szobor, amelyet önmagában is különlegesnek tart a kutatás, sajnos éppen a számunkra érdekes részeken volt sérült: nehéz megállapítani, hogy milyen is lehetett az eredeti. Az mindenesetre bizonyos, hogy a készenléti tegez ekkor még csak egy lehetőség, amelyet a „régí” hordtegezzel együtt használtak. Könnyen lehet, hogy hasonló helyzetet láthatunk a Jang Szehszü sírszobraival kortárs karasahri freskón is: a kopott, nehezen értelmezhető képen két lovas felszerelése figyelhető meg jobban. Az egyiknél világosan kivehető egy hordtegez, de mellette talán készenléti tegez is van, ahogy egy másik lovasnál is. Mindez egyfajta átmenetiségre, bizonytalanságra mutat: a többi esetben nem ábrázolják egy személynél a két típust, s ha egy művön belül szerepelnek is, nem azonos személynél láthatóak. Szögezzük le: az – e tekintetben értékelhető – ábrázolások döntő többségén két tegez szerepel: egy az íjnak, egy pedig a nyilaknak. Mindebből egyértelműen következik, hogy a készenléti és a hordtegez nem a felszerelés eltérő funkciójú, egymást kiegészítő, feltétlenül szükséges darabjai voltak (mint amilyen például az íj- és a nyíltegez), hanem egy kihívásra – az íj tárolására – adott kétféle választ képviseltek. A kettőre együtt nem volt szükség, vagy az egyiket vagy a másikat használták inkább. A hordtegez szerepe persze időlegesen akár át is értékelődhetett: egyszerű szállítóeszk-

⁵⁴ *Le Coq* 1913. 57. o., fig. 63.

⁵⁵ *Le Coq* 1913. 66. o., fig. 94.

⁵⁶ *Le Coq* 1913. 60. o., fig. 70.

köz vált belőle. Mivel tudjuk, hogy egy jól elkészített összetett íj hosszú időn keresztül is használható állapotban maradhat, arra sem volt már szükség, hogy gyakorta fel- és leajzák őket: az íj tárolására szolgáló tok így már nem tartozott a harcok legfontosabb, mindig magánál tartott felszerelési tárgyai közé. Ezért azután nem volt érdemes az amúgy is zsúfolt övön – öveken – hordani és díszíteni sem. És éppen ez az oka annak, hogy együttes ábrázolásuk rendkívül ritka.

A készenléti tegez formáját tekintve meglehetősen egységes: a felajzott íj körvonalát követi, és valamivel többet, mint az íj felét foglalja magába. Az ideg felőli oldala – már ahol kivehető – mindig keskeny, lényegében a két bőrréteget összevarrják, az íj felőli oldal viszont szélesebb, hiszen az íjkarok szélességének teret kell hagynia. Felfüggesztése mindig az íj felőli oldalon, a felső saroknál történik, az íj idege így alulra kerül: ily módon lehet könnyen elérni az íj markolatát. A felfüggesztés mindig rövid, a tegez az öv közvetlen közelében van, így egyrészt közel esik a harcok kezéhez, aki ezéért könnyen ki tudja venni az íjat, illetve valamelyest csökkenti a tegez kilengését lovaglás közben, amely egyrészt zavaró lenne, másrészt a használatot is nehezítené. A tegez felfüggesztését általában egyetlen ponton oldják meg, ez elegendő, ugyanakkor könnyen forgathatóvá teszi a tegzet: ez a tulajdonság megkönnyíti az íj kivételét és elrakását, s lehetővé teszi, hogy amennyiben a harcok nem használja a fegyvert, akkor hátra hajtsa azt, amely így nem akadályozza a cselekvésben. (Az ábrázolásokon mindkét állásban láthatjuk a készenléti tegzeket.) A korai ábrázolásokon azonban néhány esetben két ponton történő felfüggesztés látható (például Li Kung-linnél): ezek egymáshoz viszonylag közel esnek, és a tegezővön szinte azonos helyre csatlakoznak. Talán a stabilabb felfekvést remélték e megoldástól, a forgathatóság megtartása mellett. Valószínűleg a gyakorlat mutatta meg, hogy nincsen túl sok jelentősége, ezért kikopott a használatból. Számunkra azért érdekes e jelenség, mert egy sírban nálunk is két függesztőfül-veretet találtak (Karos II/52.), amely tehát talán így magyarázható.

A készenléti tegez a VIII. század derekán tűnik fel az ábrázolásokon, és körülbelül két-háromszáz évig együtt él a korábbi hordtegezzel. Két-két eltérő rendszerű, de azonos funkciójú eszköz egyidejű használata különböző közösségeknél cseppet sem ritka: láttuk, hogy a VI–VII. századi kínai íjak és tegzek egyidejűleg léteztek – a jövőben uralkodóvá váló – szogd és türk megoldásokkal, és a nyilak számára készült nagytegezt sem egyik pillanatról a másikra váltotta le az újabb, kicsi és lapos változat. Ez arra is felhívja a figyelmet, hogy a haditechnikai újítások egyáltalán nem „szárguldottak” végig maguktól értetődően a sztyepperégió. Különböző típusok élhettek egymás mellett, még akkor is, ha az egyik egyértelműen előnyösebbnek mutatkozott a másiknál, akár a harcászat, akár az elkészítés és így végső fokon az érték szempontjából. Hogy e jelenségben a konzervativizmust, a régi, bevált megoldásokhoz való ragaszkodást vagy a haditechnikai újítások titkolását, másoktól való óvását kell-e inkább látnunk, további kutatásokat igényel.

A Kárpát-medencéből viszonylag kevés íjtegezre utaló leletet ismerünk. Hordtegezből és veretes készenléti tegezből is körülbelül tíz darabnak a maradványai ismertek, ugyanakkor tegezfüggesztőfülből jóval több van.⁵⁷ A még így is viszonylag alacsony szám – íjmerevítőlemezt például több mint 300 sírban mutatott ki Bíró Ádám⁵⁸ – persze nem

⁵⁷ Révész 1989–1990. 34–37., 42–46. o.; Révész 1996. 156–158. o.

⁵⁸ Bíró 2013. 54–73. o.

különösebben meglepő: az egyszerű, köznapis darabok valószínűleg semmilyen maradványt nem tartalmaztak. Hord- és készenléti tegezre utaló nyomok ismereteim szerint azonos sírból még nem kerültek elő.

A honfoglalás idejére a csúcstechnológiát egyértelműen a készenléti tegez jelentette, hiszen használata előnyösebb helyzetbe hozta a gazdáját. Éppen ezért nem volna logikus azonos társadalmi csoporton belül kétféle megoldást használni – különösen úgy, hogy a fejlettebb nem bonyolultabb és nem drágább. Különböző csoportoknál persze élhet egymás mellett két fegyverhasználati hagyomány, ahogyan azt feljebb jeleztem.

Mindez megengedi annak a feltételezését, hogy a X. századi Kárpát-medencében két különböző „íjtegez-használó közösség” létezett. Az egyik a hordtegezt használta, a másik pedig a készenléti. Tegyük ehhez hozzá még egy szempontot! Amennyiben az új technológia a VIII. század derekán kezd Belső-Ázsiában terjedni, akkor könnyen lehet, hogy a Kárpát-medencei avar társadalmat már nem érte el. Az avarok maguk biztosan nem ilyen felszereléssel érkeztek, náluk leginkább hordtegezre számíthatunk, ahogyan az a nagyolaszi csontkarcon látható is. Összességében nem látom lehetetlennek, hogy a készenléti tegez a magyarokkal jelent meg a Kárpát-medencében, ami akár a sikerek egyik magyarázata is lehet. Hiszen e tegeztípus nem pusztán az új tárolásáról szól: alapvetően befolyásolja az íjhasználatot is. A hordtegez közelharc jeleneténél az íj mindig a tegezen van, leajzott állapotban, a tegez szája nyitott. Ez azt jelenti, hogy a harcos először lőtt, majd leajzotta és eltette az íjat, ezután bocsátkozott közelharcba, és ha újra íjra volt szüksége, fel kellett azt azzania. Másképpen fogalmazva: az összeütközés egyik részében lovasíjász távolharcot folytatott, majd a közelharc során „páncélos lovaggá” alakult, ahogyan azt a közép-ázsiai, vagy akár a kazár ábrázolásokon látjuk. Ha újra lőni akart, akkor elő kellett vennie az íjat, és fel kellett azzania azt. Ehhez képest a készenléti tegez esetében a fegyverváltás mindössze néhány másodpercet igénybe vevő művelet, a tegez hátracsapásával pedig a fegyver kikerül abból a térből, amelyben a harcost zavarhatná a közelharcban. Mindez a közel- és a távolharc sokkal dinamikusabb váltogatását tette lehetővé: a harcos egyik pillanatban még támadó-menekülő lovasíjász, a másikban viszont kézitusa folytatva közelharcot vív. Ez a gyors fegyverváltási képesség teszi lehetővé azt is, hogy az íj szinte közelharc fegyverként is használható volt: néhány méterről is lehetett vele lőni az ellenfélre úgy, hogy rövidebb később már közelharc fegyvert használjon a gazdája.⁵⁹ Ez a módszer pedig jóval előnyösebb helyzetbe hozta használóját akár a nyugati, de akár a nomád ellenfelekkel szemben is, hiszen egy harc helyzet megoldására több lehetőség közül választhatott. És ez nem csupán a hordtegezt használó nomádokkal szemben jelentett előnyt a készenléti tegezsek javra, hanem a nomád harc technikát már ismerő és kiismerő nyugatiknak is komoly meglepetést okozhatott.

⁵⁹ A fegyverváltás lényegét egy oszmán szpáhi mesélte el a legszemléletesebben egy németalföldi követnek. Idézi: B. Szabó 2010. 51. o.

BIBLIOGRÁFIA

- Apaydin* 2016. *Marina Apaydin: The Sogdian Horseman: Visual Representation of a Hunting Scene in Pre-Modern Central Asia and Iran. Romano-arabica*, 16. (2016) 179–191. o.
- Áprily* 1939. *Áprily Lajos: A láthatatlan írás*. Kolozsvár, 1939.
- Azarpay* 1981. *Guitty Azarpay: Sogdian Painting The Pictorial Epic in Oriental Art*. Berekley–Los Angeles–London, 1981.
- Azarpay* 2014. *Guitty Azarpay: Afrasiab Murals: A Pictorial Narrative Reconsidered. The Silk Road*, 12. (2014) 49–56. o.
- B. Szabó* 2010. *B. Szabó János: A honfoglalóktól a huszárokig*. Budapest, 2010.
- Bellemare – Lerner* 2019. *Julie Bellemare – Judith A. Lerner: The Sogdians Abroad. Life and Death in China*. <https://sogdians.si.edu/the-sogdians-abroad/> (A letöltés időpontja: 2020. szeptember 23.)
- Bíró* 2013. *Bíró Ádám: Fegyverek a 10–11. századi Kárpát-medencében. (Kézirat, doktori disszertáció, ELTE BTK)* Budapest, 2013.
- Bugarski* 2016. *Ivan Bugarski: Carved antler tools from Nosa and Mandelos reassessed: a glimpse into the Avar pictorial evidence*. In: *Close to the Bone. Current Studies in Bone Technology*. Ed. *Selena Vitezović*. Belgrade, 2016. 86–97. o.
- Cahill* 1980. *James Cahill: An Index of Early Chinese Painters and Paintings: T'ang, Sung, and Yüan*. I. k. Berkeley, 1980.
- Cahill* 1998. *James Cahill: Some Alternative Sources for Archaistic Elements in the Paintings of Qian Xuan and Zhao Mengfu. Ars Orientalis*, 28. (1998) 64–75. o.
- Chiang* 1976. *Chiang Fu-tsung: Masterpieces of Chinese Figure Painting in the National Palace Museum*. Taipei, 1976.
- Compareti* 2006. *Matteo Compareti: Iconographical notes on some recent studies on Sasanian religious art (,with an additional note on an Ilkhanid monument', by Rudy Favaro). Annali di Ca' Foscari*, 45. (2006) 3. sz. 163–200. o.
- Cs. Sebestyén* 1931. *Cs. Sebestyén Károly: Rejtélyes csontok népvándorlaskori sírokban*. Szeged, 1931.
- Cs. Sebestyén* 1932. *Cs. Sebestyén Károly: A magyarok íjja és nyila*. Szeged, 1932.
- Eckfeld* 2005. *Tonia Eckfeld: Imperial Tombs in Tang China, 618–907. The Politics of Paradise*. Routledge, 2005.
- Fehérvári* 1987. *Fehérvári Géza: Az iszlám művészet története*. Budapest, 1987.
- Fettich* 1931. *Fettich Nándor: Adatok a honfoglaláskor archaeológiájához. Archaeológiai Értesítő*, 45. (1931) 48–112. o.

- Fong 1973. *Mary H. Fong: Four Chinese Royal Tombs of the Early Eight Century. Artibus Asiae*, 35. (1973) 4. sz. 307–334. o.
- Gookin 1917. *Frederick William Gookin: Catalogue of a Loan Exhibition of Ancient Chinese Paintings, Sculptures and Jade Objects from the Collection formed by Charles Lang Freer, and Given by Him to the Nation through the Smithsonian Institution. Exhibition November 15 to December 8, 1917. Chicago, 1917.*
- Harrist 1995. *Robert E. Harrist: The Artist as Antiquarian: Li Gonglin and His Study of Early Chinese Art. Artibus Asiae*, 55. (1995) 3–4. sz. 237–280. o.
- Harrist 1997. *Robert E. Harrist: The Legacy of Bole: Physiognomy and Horses in Chinese Painting. Artibus Asiae*, 57. (1997) 1–2. sz. 135–156. o.
- Howard 1991. *Angela F. Howard: In Support of a New Chronology for the Kizil Painting. Archives of Asian Art*, 44. (1991) 68–83. o.
- Howard – Hung – Song 2006. *Angela Falco Howard – Wu Hung – Li Song: Chinese Sculpture. Yale, 2006.*
- Huang 2002. *Shih-shan Susan Huang: The Triptych of Daoist Deities of Heaven, Earth and Water and the Making of Visual Culture in the Southern Song Period (1127–1279) (Ph.D. dissertatio.) Yale University, 2002.*
- Hung 2013. *Wu Hung: Two royal tombs from the Early Liao: Architecture, Pictorial Program, Authorship, Subjectivity. In: Tenth-century China and beyond. Ed. Wu Hung. Chicago, 2013. 100–125. o.*
- Kiy 2014. *Evgeny Kiy: Karashahr. In: Journey to the West. Treasures from the Hermitage. Amsterdam, 2014. 156–161. o.*
- Konstantinov – Soenov – Cheremisin 2016. *Nikita Konstantinov – Vasilii Soenov – Dimitry Cheremisin: Battle and hunting scenes in Turkic rock art of the early middle ages in Altai. Rock Art Research*, 33. (2016) 1. sz. 8–18. o.
- Laing 1975. *Ellen Johnston Laing: Li Sung and Some Aspects of Southern Sung Figure Painting. Artibus Asiae*, 37. (1975) 1–2. sz. 5–38. o.
- László 1955. *László Gyula: A kenézlői honfoglaláskori íjtegez. Folia archaeologica*, 7. (1955) 111–122. o.
- Le Coq 1913. *Albert von Le Coq: Chotscho Facsimile-Wiedergaben der wichtigeren Funde der ersten königlich preussischen Expedition nach Turfan in Ost-Turkistan. Berlin, 1913.*
- Lerner 2005. *Judith A. Lerner: Aspects of Assimilation. The Funerary Practices and Furnishings of Central Asians in China. (Sino-Platonic Papers 168.) Philadelphia, 2005.*
- Lingley 2014. *Kate A. Lingley: Silk Road Dress in a Chinese Tomb: Xu Xianxiu and Sixth-Century Cosmopolitanism. The Silk Road*, 12. (2014) 1–13. o.

- Lyons 1986. *Elizabeth Lyons: Ming Huang's Journey to Shu. The History of a Painting. Expedition*, 28. (1986) 3. sz. 22–28. o.
- Marschak 1986. *Boris Marschak: Silberschätze des Orients*. Leipzig, 1986.
- Marshak 1994. *Boris Marshak: Le programme iconographique des peintures de la « Salle des ambassadeurs » à Afrasiab (Samarkand). Arts Asiatiques*, 69. (1994) 1–20. o.
- Masterpieces 1976. *Masterpieces of Chinese and Japanese Art: Freer Gallery of Art handbook*. Washington, 1976.
- McNair 2007. *Amy McNair: Beliefs about Sculpture. The Marble Guardsmen of the Court Eunuch Yang Sixu. T'ang Studies*, 25. (2007) 157–81. o.
- Murray 1985. *Julia K. Murray: Ts'ao Hsun and Two Southern Sung History Scrolls. Ars Orientalis*, 15. (1985) 1–29. o.
- Плетнева 1976. *С. А. Плетнева: Хазары. Москва*, 1976. <http://www.russiancity.ru/ybooks/y1.htm> (A letöltés időpontja: 2020. szeptember 23.)
- Ranitzsch 1995. *Karl Heinz Ranitzsch: The Army of Tang China*. Stockport, 1995.
- Révész 1989–1990. *Révész László: Készenléti íjtartó tegezék a magyar honfoglalás kori sírokból. A Hermann Ottó Múzeum Évkönyve*, 28–29. (1989–1990) 31–48. o.
- Révész 1996. *Révész László: A karosi honfoglalás kori temetők. Régészeti adatok a Felső-Tisza-vidék X. századi történetéhez*. Miskolc, 1996.
- Rice 1965. *Tamara Talbot Rice: Ancient Arts of Central Asia*. London, 1965.
- Rorex – Fong 1974. *Robert A. Rorex – Wen Fong: Eighteen Songs of a Nomad Flute. The Story of Lady Wen-chi. A Fourteenth-Century Handscroll in The Metropolitan Museum of Art*. New York, 1974.
- Shanxi... 2016. *Shanxi Provincial Institute of Archaeology and Xinzhou Municipal Commission for Preservation of Ancient Monuments. A mural tomb of the Northern Dynasties at Jiuyuandang in Xinzhou City, Shanxi Province. Chinese Archaeology*, 16. (2016) 1. sz. 49–67. o.
- Sudár 2015. *Sudár Balázs: Hogyan lettünk újra íjásznemzet? In: ...in nostra lingua Hringe nominant. Tanulmányok Szentpéteri József 60. születésnapja tiszteletére. Szerk. Balogh Csilla – Petkes Zsolt – Sudár Balázs – Zsidai Zsuzsanna. Budapest–Kecskemét*, 2015. 313–328. o.
- Tamura – Kobayashi 1952. *Jitsuzo Tamura–Yukio Kobayashi: Tombs and Mural Paintings of Ch'ing-Ling. Liao Imperial Mausoleums of Eleventh Century A.D. In Eastern Mongolia; Detailed Report of Archaeological Survey Carried Out in 1935 and 1939. Vol II. Kyoto*, 1952.
- Tanabe 1981. *Tanabe Katsumi: An identification of the chain-armoured equestrian image at the larger grotto, Taq-i Bustan. Orient*, 17. (1981) 105–18. o.
- Tomita 1928. *Tomita Kojiro: Wen-chi's Captivity in Mongolia and Her Return to China. Museum of Fine Arts Bulletin*, 26. (1928) 40–45. o.

- Tóth 2014. *Tóth Anikó: A nyíri Mezőség a 10–11. században.* Budapest, 2014.
- Tseng 1961. *H. C. Tseng: Chinese Art Treasures. Bulletin of the Museum of Fine Arts*, 59. (1961) 63–97. o.
- Watt 2004. *James C. Y. Watt et alii: China. Dawn of a Golden Age, 200–750 AD.* New York–New Haven–London, 2004.
- Whitfield – Whitfield – Agnew* 2015. *Roderick Whitfield – Susan Whitfield – Neville Agnew: Cave Temples of Mogao at Dunhuang. Art History on the Silk Road.* Los Angeles, 2015.
- Wilhelm – Sudár* 2020. *Wilhelm Ákos Sándor – Sudár Balázs: A hordtegez ábrázolásai.* (Kézirat.)
- Zhumatayev – Kozhabekova* 2014. *Rhinat Zhumatayev – Zhanar Kozhabekova: Image of a horse in rock art of medieval Kazakhstan. Procedia. Social and Behavioral Sciences*, 122. (2014) 157–161. o.
- Zichy 1917 *Zichy István: A honfoglaláskori tegez és keleti kapcsolatai. Túrán*, 2. (1917) 152–165. o.

1. kép: Freskó a csiujüankangi sírból. Kína, VI. század közepe

2. kép: Freskó Hszü Hszenhsziu sírjából. Hszen, Kína, 571.

4. kép: Jen Li-pen:
„Figyelmeztetés láncban.”
Kína, VII. század
második fele
(Ming kori másolat,
XV. század), részlet

3. kép: Sírszobor
Csangle hercegnő
sírjában.
Hszen, Kína,
VII. század közepe

5. kép: Szogd festmény
a Mug-hegyi pajzson.
Tadzsikisztán,
VIII. század eleje (?)

6. kép: Padlófreskó és annak részlete a szíriai
Kaszr al-hajr al-garbí palotában. Szíria, 730.

7. kép: Sírszobrocska
Jang Szehszü sírjából.
Hszen, Kína, 740.

8. kép: Részletek a Rüsztém-ciklus
freskóiról. Pendzsikent (Szogdia),
Tádzsikisztán, 740 körül

9. kép: Relief An Csia
halotti ágyán.
Hszen, Kína, 579.

10. kép: Tang-kori terrakotta sírszobor.
Kína, VII–IX. század

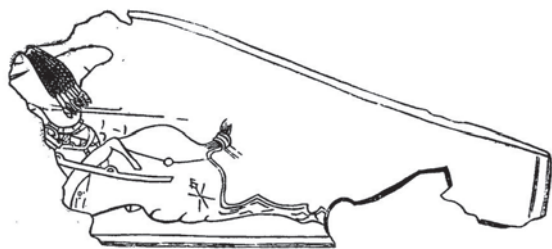
11. kép: Türk sziklarajzok az Altaj-hegységből

12. kép: Csontbogozó bekarcolt rajzolata. Nagyolaszi (Mandolos), Szerbia, kora avar kor

13. kép: Poszt-szászánida ezüstitál, VIII–IX. század. Ermitázs Múzeum, Szentpétervár

14. kép: Csir-jurti csontlemez
bekarcolt díszítése.
Észak-Kaukázus, VII–IX. század

15. kép: Freskók Li Hsien
síremlékében.
Hsien, Kína, 706.

16. kép: Li Can-hua: Kitan előkelő
kíséretével. Kína, X. század eleje

17. kép: Sírszobrocska
Jang Szehszü sírjából.
Hsien, Kína, 740.

18. kép: Freskó egy korai Liao síremlékből.
Baosan, Kína, 923.

19. kép: Li Kung-lin: Egy ujgur vezér
hódolata Kuo Ceji előtt.
Kína, XI. század második fele

20. kép: Liu Szung-nien
(1174–1224):
A dinasztia feléledésének négy
generálisa. Kína, XIII. század eleje

21. kép: Csen Csü-csung:
Ven-csi hazatérése.
Kína, XIII. század eleje

22. kép: Maiaireia freskó
a Dunhuang-jülini
barlangkomplexum
25. barlangjában.
Kína, VIII. század vége–IX. század első fele

23. kép: Harcos képe egy papírtöredéken
Járkhotóból. Ujguria/Kína, VIII–X. század

Balázs Sudár

ABOUT THE EASTERN BACKGROUND OF THE QUIVERS OF THE AGE OF HUNGARIAN CONQUEST

(Abstract)

It took a long time and several steps until historians got to know the archery tools of the Hungarians of the 9–11th centuries, the era of the Hungarian Conquest of the Carpathian Basin, and the topic may still keep surprises. Quivers were at first to store the arrow, later the quivers to store the bows themselves became known, and in the third step, the so-called operational quivers to include drawn bows became known. According to these data, the conquering Hungarians used three types of quivers.

However, the examination of the Eastern background of quivers modifies this image to some degree. Namely, it seems that two kinds of quiver were used at the same time very rarely, and really we may speak about two stations of the evolution of quivers. In the beginning, the bows were not stored in a drawn state, since there were no tools to carry

drawn bows. This solution disappeared from practice during the 8–10th centuries, and the operational quivers to store drawn bows became widespread in the same period. This version superseded the earlier one, since during fight it was much more advantageous to its user, since made it possible to change weapons quickly. The concurrent presence of the two types of quivers shows the coexistence of two different martial cultures.

Balázs Sudár

ÜBER DEN ÖSTLICHEN HINTERGRUND DER PFEILKÖCHER AUS
DER ZEIT DER LANDNAHME

(Résumé)

Das Kennenlernen der ungarischen Bogenschützenausrüstung aus der Zeit der Landnahme, also des 9–11. Jahrhunderts, war ein langer Prozess, erfolgte in vielen Schritten und hält immer noch Überraschungen parat. Von den Köchern erstreckten sich die Erkenntnisse zunächst auf die Pfeilköcher, dann auf die Köcher zur Lagerung des abgespannten Bogens, und schließlich wurden die sogenannten Bereitschaftsköcher zur Lagerung des eingespannten Bogens bekannt. Auf diese Weise entstand das Bild, dass die landnehmenden Ungarn drei verschiedene Köcher verwendet hätten.

Die Untersuchung des östlichen Hintergrunds der Pfeilköcher ändert dieses Bild jedoch gewissermaßen. Es scheint so, als ob die zwei verschiedenen Pfeilköcher nur sehr selten gemeinsam verwendet worden wären, und dass es sich in Wirklichkeit um zwei Stationen eines Entwicklungsprozesses der Köcher handle. Zu Beginn wurden die Pfeile abgespannt in einem Behälter gelagert, und es gab kein Mittel, das sie in eingespannter Form hätte lagern können. Diese Lösung rückte um das 8–10. Jahrhundert in den Hintergrund, und zur selben Zeit verbreitete sich der Bereitschaftsköcher zur Lagerung des eingespannten Bogens. Dieser Letztere verdrängte dann die frühere Version, da er im Kampf viel vorteilhafter für den Benutzer war: Er ermöglichte den schnellen Waffenwechsel und dadurch die vielseitigere Verwendung des Bogens. Bei den Ungarn weist die zeitgleiche Präsenz der beiden Arten womöglich auf das Zusammenleben von zwei verschiedenen Kampfkulturen hin.

Balázs Sudár

AU SUJET DE L'ASPECT ORIENTAL DES CARQUOIS D'ARC DE L'EPOQUE
DE LA CONQUETE DU PAYS

(Résumé)

Les équipements des archers hongrois aux IXe–XIe siècles, soit à l'époque de la conquête du pays, ont été découverts progressivement en de nombreuses étapes, et ils réservent toujours des surprises. Parmi les carquois, ce sont les carquois de flèches qui ont été identifiés en premier, suivis des carquois d'arcs débandés et, plus tard, des carquois d'arcs bandés, dits prêts à l'emploi. Il en a été déduit que les Magyars à la conquête du territoire de la Hongrie avaient utilisé trois types de carquois.

Néanmoins, l'examen de l'aspect oriental des carquois d'arc modifie quelque peu cette idée. Il semble que les deux types de carquois d'arc n'étaient utilisés ensemble que très rarement. En fait, il s'agirait de deux étapes du processus de développement des carquois. Au début, les arcs débandés étaient conservés dans un étui, mais aucun objet n'était destiné à la conservation des arcs bandés. Cela a changé au cours des VIIIe–Xe siècles lors desquels l'utilisation du carquois capable de renfermer un arc bandé s'est généralisée au détriment de la version précédente, car ce carquois présentait bien des avantages dans les combats en permettant un changement rapide d'arme et, de ce fait, une utilisation diversifiée de l'arc. La présence simultanée des deux types de carquois chez les Magyars indiquerait la coexistence de deux cultures de combat différentes.

Балаж Шудар

О ВОСТОЧНОМ ЗАДНЕМ ПЛАНЕ ЛУКОВЫХ КОЛЧАН
ВО ВРЕМЯ ОБРЕТЕНИЯ РОДИНЫ

(Резюме)

Знакомство с венгерским снаряжением IX–XI-их веков для стрельбы из лука во время обретения родины происходило долго, по многим ступеням, и всё ещё хранит сюрпризы. Среди опознанных колчанов стали известны в первую очередь колчаны для хранения стрел, затем колчаны для ненатянутых тетив, и в третьих колчаны для натянутых тетив, так называемые запасные чехлы. Таким образом, сформировалось представление, что венгры во время обретения родины использовали три разнообразных колчана.

Однако рассмотрение восточного заднего плана колчанов для стрельбы из лука некоторым образом меняет эту картину. Кажется так, что эти два типа колчанов для стрельбы из лука использовались одновременно очень редко, и в действительности тут речь идёт о двух этапах процесса развития колчана. Изначально луки хранились ненатянутые в футляре, и в натянутом виде не имелось приспособления для их складывания. Это решение вышло из практики примерно в VIII. и X-их веках, и в то же время распространился запасной колчан, пригодный для хранения натянутого лука. Это последнее позже вытеснило предыдущую версию, ведь во время боя было намного более преимущественным для пользователя, поскольку давало возможность для быстрой смены оружия, и таким образом, на многообразное использование стрельбы из лука. Одновременное присутствие этих двух типов у венгров может указывать на совместное пребывание двух разных боевых культур.

ÚTON A SZENTFÖLD FELÉ: A MAGYAR KIRÁLYSÁG SZEREPE A II. ÉS III. KERESZTES HADJÁRATBAN

Az alábbi áttekintés a Magyar Királyság szerepét vizsgálja a II. (1147–1149) és III. (1187–1192) keresztes hadjáratban, és mindenekelőtt a hazai történetírásban érzékelhető hiátust igyekszik csökkenteni. Az úgynevezett korai (1274 előtti) hadjáratok közül az elsőben (1095–1099)¹ és az ötödikben (1217–1219/21)² játszott szerepünkről Veszprémy László tollából nagyon alapos munkák születtek, de a köztes „hosszú” XII. század kevesebb figyelmet kapott, holott a nemzetközi szakirodalom új eredményei több ponton újragondolásra készítetik a téma kutatóit.

A közelmúltban Bárány Attila foglalta össze Magyarország és a keresztes hadjáratok historiográfiáját a szakma nemzetközi képviselői számára.³ Bárány e munkájában figyelmet szentelt Bozsóky Pál Gerő 1996-os monográfiájának is,⁴ amely kétségtelenül fontos összefoglalás, ugyanakkor publikálásának idején a történetírás már számos ponton meghaladta a külföldön élő, magyar ferences állításait, amelyek jó része erősen apologetikusra sikerült, legalábbis az Egyház szerepét illetően. A munka nagy erénye, hogy a rendszerváltást követően talán az első olyan összefoglalás volt, amely széles nemzetközi szekundér irodalmat vonultatott fel, ugyanakkor a szó szoros értelmében (például pontos forráshivatozások hiányában) csak komoly fenntartásokkal tekinthető tudományos munkának. Bárány Attila röviden megemlékezett Borosy András kétrészes, nagyívű összefoglalójáról is, amely sokkal tárgyilagosabban mutatta be Magyarország szerepét a keresztes hadjáratokban, mint ferences kortársa.⁵ Bár Bozsóky volt az első magyar szerző, aki mind a keresztes hadjáratok forrásait, mind pedig a vonatkozó szakirodalmat szisztematikusan feldolgozta, tulajdonképpen Borosy is ezen a csapáson haladt, de tudományos szempontból akkurátusabban. Ugyanakkor az utóbbi szerző sem jeleskedett a kurrens szakirodalom feldolgozásában, pedig az 1980-as évek elejétől egészen új trendek jelentek meg ezen a területen. A „korai” hadjáratok kutatásának kissé hányatott sorsára utal az is, hogy Bárány a részletes áttekintést II. András (1205–1235) keresztes hadjáratának bemutatásával kezdi.

Úgy tűnik, meglehetősen kevés információhoz juthatunk Magyarország szerepét illetően a II. keresztes hadjáratban, akár az egykorú (vagy késő középkori) forrásokat valátva, akár a releváns szekundér irodalmat tekintve. A tisztánlátást valamelyest nehezíti, hogy a magyar kutatás hosszú időn keresztül nem tekintette a keresztes hadjáratokat önálló kutatási irányznak, így történetírásunk számos tekintetben lemaradt a nemzetközi fősodortól. Ugyanakkor fontos munkák láttak napvilágot, amelyek révén a XII. századi

¹ Veszprémy 2005.; Veszprémy 2008a.

² Veszprémy 1994.; Veszprémy 2002.; Veszprémy 2006.; Veszprémy 2008b.

³ Lásd Bárány 2006.; Magyarul: Bozsóky 1996.; Borosy 1996.; Borosy – Laszlovszky 2006.; Borosy 2010.

⁴ Bozsóky 1996.; Bozsóky 2004.

⁵ Nem csak általában véve voltak kortársak, mindketten 1922-ben születtek.

magyar bel- és külpolitika számos aspektusa vált részévé a keresztes eszméről, mozgalmról szóló diskurzusnak.⁶

Az alapvetően a XII–XIII. századi pápai–magyar kapcsolatokkal foglalkozó, az USA-beli Penn State Universityn oktató és kutató James Ross Sweeney 1981-ben adta közre fontos tézisé, amit néhány évvel később magyarul is publikált.⁷ A magyar cím ugyanakkor némileg becsapós, mert a tanulmány érdemben nem vizsgálta a Magyar Királyság szerepét az I. és a II. keresztes hadjáratban. Mindazonáltal, a kronológiai felosztás világosan jelezte a Sweeney-tézis alapvető klasszifikációját. Az amerikai történész három periódusra osztotta Magyarországot szerepét az úgynevezett korai keresztes hadjáratokban. Megítélése szerint a Magyar Királyság kifejezetten passzív szerepet játszott a keresztes mozgalom első fél évszázadában, az 1160-as évekig pusztán az átvonuló keresztes hadak utánpótlási támaszaként szolgált. A passzivitás egyik fő okát abban látta, hogy a kereszténység még nem vert kellően mély gyökeret a magyar társadalomban. A kronológiai áttekintésben a következő „egységet” 1169⁸ és 1195 közé tette, amit átmeneti időszaknak tekintett:⁹ ekkor jelent meg a keresztes lovag ideálja, s a hazai hívek között széles körben elterjedt.¹⁰ A magyar keresztes aktivitás csúcspontja pedig – a Sweeney-tézis értelmében – III. Béla (1172–1196) uralkodásának utolsó éveiben vette kezdetét a keresztes eskü letételével (1195 k.), és II. András regnálásával csúcsosodott ki, amikor II. András aktív szerepet vállalt az V. keresztes hadjáratban. Mivel Sweeney mindössze néhány mondatot szentelt a keresztes mozgalom első szakaszának, a magyar kutatás nem túl sokat tudott meg az első fél évszázadról.

A szintén az Egyesült Államokban élő, magyar származású Kosztolnyik Zoltán 1987-ben adott közre egy monográfiát, amelyben Magyarország XII. századi történelmét tárgyalja, s ebben az opusban egy egész fejezetet szentelt Magyarországot II. keresztes hadjáratban játszott szerepének.¹¹ A munka komoly hiányossága, hogy Kosztolnyik jól tudott magyarul, a hazai szakirodalom tévedéseit nem tette szóvá, sőt, időnként épített azokra. Nem reflektált a Sweeney-tézisre sem, jóllehet a kötet kéziratának nyomdába adásakor már bizonyosan ismerhette az eredetileg 1981-ben, angolul publikált tanulmányt. Ugyanakkor Kosztolnyik munkájának egyik nagyon fontos érdeme, hogy a magyar krónikás hagyomány vonatkozó részeit¹² és ezek elemzését, értékelését beemelte a kurrens nemzetközi kutatásba. Kosztolnyik munkája fontos volt a II. keresztes hadjárat eseménytörténetének és a magyar krónikás motivációinak összeillesztésében, illetve rekonstruálásában.

⁶ Lásd például Makk 1989.

⁷ Sweeney 1981. Sweeney a Magyar Tudományos Akadémián előadást tartott a témáról 1982-ben, majd „tézisé” nem sokkal később magyarul is publikálta. Sweeney 1984. Vö. Borosy 2010. 184. o.; Hunyadi 2011. 35–39. o.; Terplán 2012. 77–90. o. Jóval árnyaltabb, friss elemzéssel lásd Pósnán 2019. 9–10. o.

⁸ Talán kevésbé ismert epizód, amikor Béla, még a bizánci trón várományosaként komoly adományt tett a szentföldi johannitáknak. Sweeney ezt a momentumot tekintette ez időszak kezdetének. Az adományra, mosztani ismereteink szerint, 1170 első felében kerülhetett sor. Vö. Hunyadi 2019. 37. o.

⁹ A magyar uralkodó egy 2000 fős kontingenst indított útjára a III. keresztes hadjárat átvonuló seregeivel, de a magyar csapatok nem jutottak el a Szentföldre, még bizánci területről visszafordultak. Lásd a tanulmány második felében.

¹⁰ Vö. Veszprémy 1999. 470–471. o.

¹¹ Kosztolnyik 1987. 126–140. o.

¹² SRH I. k. 219–505. o. Magyar fordítása: Képes Krónika, 3–128. o.

Bár számos apróbb tévedést tartalmaz a monográfia idevágó része,¹³ Kosztolnyik adekvát és releváns kérdéseket fogalmazott meg, és a téma további kutatására ösztönözte a történészeket. A kérdések többek között azt firtatták, hogy milyen alapon követelt ellátást III. Konrád a Magyar Királyság területén: zarándokként vagy a keresztes sereg vezetőjeként? Kötött-e előzetes megállapodást II. Géza (1141–1162), amit a német uralkodó megszegett? A kérdések némelyikére a kutatás máig nem adott kielégítő választ. Továbbá, Kosztolnyik a teljes kérdéskört a magyar belpolitika aktuális viszonyrendszere felé terelte, és ezzel bővítette a keresztes hadjáratban játszott magyar szerepet vizsgálók horizontját.¹⁴

A II. keresztes hadjárat (1147–1149)

A II. keresztes hadjáratot illető, jó néhány korábbi tévedést korrigált Makk Ferenc 1989-ben angolul publikált monográfiája,¹⁵ amely ráadásul számos ponton bővítette ismereteinket a XII. századi magyar külpolitikát illetően, különös tekintettel a magyar–bizánci kapcsolatokra. Sajnálatos módon nem épített és nem reflektált Sweeney és Kosztolnyik munkáira,¹⁶ de az ekkor még kifejezetten kurrensnek számító összefoglalásra sem, Virginia G. Berry tollából.¹⁷ Ez annál is inkább problematikus, mert a kanadai történész számos ponton támaszkodott XIX. századi szekundér irodalomra, amelyek már a tanulmány megszületésekor, azaz az 1950-es évek közepén is részben meghaladottnak számítottak, ugyanakkor nem használt kurrensőbb szakirodalmat, ami pedig már a rendelkezésre állhatott (volna).

Borosy András 1996-os kétrészes, kismonográfia hosszúságú összefoglalójában igyekezett befoltozni a történetírás még mindig meglévő hiátusait, és több oldalt szentelt a II. keresztes hadjárat seregeinek Magyarországon történő áthaladásának.¹⁸ Borosy egyébként nagyon hasznos összefoglalójának egyik zavaró fogyatéka, hogy a primér forrásokat szemelvénygyűjteményből használta,¹⁹ gyakran teljesen kiragadva a szövegeket eredeti kontextusukból. A Pest Megyei Levéltár egykori munkatársa 2006-ban Laszlovszky Józseffel közösen jegyzett egy publikációt a témában, 2010-ben pedig, más munkáival egybeszerkesztve, Veszprémy László rendezte sajtó alá a II. keresztes hadjáratról vallott, többnyire változatlan nézeteit.²⁰

A fent említett Sweeney-tézist a magyar kutatás érdemben nem kritizálta, bár többen jóval részletesebb képet festettek, illetve alaposabb elemzést nyújtottak. Az I. keresztes hadjáratra vonatkozóan Veszprémy László bővítette a magyar kutatás ismereteit, hasznosítva a nemzetközi történetírás friss eredményeit (mindenekelőtt Aacheni

¹³ Például Kosztolnyik III. Konrádot rendszeresen német–római császárként említi (a pontos „király” vagy „választott császár” helyett), ami a primér források kritikát nélkülöző használatára utal.

¹⁴ Vö. Borosy 2010. 198–200. o.

¹⁵ Makk 1989. 35–41. o.

¹⁶ Ez utóbbi feltehetően a hosszas nyomdai átfutásnak volt a következménye, mert egyébként Makk használta Kosztolnyik 1984-es munkáját.

¹⁷ Berry 1955.

¹⁸ Borosy 1996. I. k. 25–27. o. Az egyébként alapos szakirodalmi gyűjtésből kimaradt egy releváns, kifejezetten friss munka: Zimmermann 1995. Reprint kiadása: Zimmermann 1996. A hazai olvasóközönség jobbjára a magyar fordítás megjelenésekor „fedezte fel” a tanulmányt: Zimmermann 2005.

¹⁹ Gombos 1937–1938.

²⁰ Borosy – Laszlovszky 2006. 84–85. o.; Borosy 2010. 198–200. o.

Albert munkájának újraértékelését illetően).²¹ Mindazonáltal számos okra rá tudnánk mutatni Magyarország passzív szerepét illetően a keresztes mozgalom korai időszakában. Ráadásul a pluralista szemlélet ráirányította a figyelmet a tényre, hogy a passzív attitűd nemcsak a klasszikus számozással ellátott két hadjáratra, hanem fél évszázad számos katonai vállalkozására is vetíthető. Az érvelés fontos elemei közé tartozik az „időzítés” kérdése, azaz, hogy a Magyar Királyság számára kifejezetten alkalmatlan időszak volt az I. keresztes hadjárat megszervezésének, elindulásának ideje. I. László (1077–1095) jó eséllyel állhatott volna a mozgalom hazai szolgálatába, hiszen a katolikus hit fundamentumainak megszilárdításában fontos szerepet játszott. Erre utal az 1192-es szentté avatás során felerősített „lovagszent” ideál is, amelybe még egy kis anakronizmus is belefért. A magyar krónikás hagyomány ugyanis felépített egy legendát a keresztes hadjárat nyugati vezetőinek próbálkozásáról, melynek során Lászlót tették volna meg a vállalkozás²² főparancsnokának (*rector et gubernator in exercitu Iesu Christi*). László utódjának a magyar trónon, Kálmán királynak (1095–1116) egy ideig egész másra kellett koncentrálnia: trónra kerülése után mindenekelőtt hatalmát kellett konszolidálnia. Tovább árnyalja a képet, hogy az I. keresztes hadjárat vezetői nem koronás fők voltak, az pedig még valószínűlenebb felvetés, hogy a néhány évtizede még pogány lázadásokat szító, illetve annak élére álló előkelő réteg tagjai Krisztus katonáiként léptek volna fel.²³ Nem voltak kézzelfogható jelei sem vallási fanatizmusnak, sem zarándoklatoknak, jóllehet a helyi lakosság szemtanúja lehetett nyugat-európai keresztény „hitsorsosaik” Szentföldre tartó peregrinációjának már a XI. század első évtizedeitől.²⁴

A II. keresztes hadjárat felé

A kereszténység bizonyosan gyökeret vert a magyar társadalomban a XII. század közepéig. Ami azt illeti, sem a keresztény eszmerendszer, sem pedig az egyházszervezet nem volt veszélyben a XII. század során, és az Egyház a királyi adományok kedvezményezettjei között az élen járt. Ismerve II. Géza egyházpolitikáját,²⁵ még azt is megkockáztatnánk, hogy a magyar uralkodó megfelelő kül- és belpolitikai körülmények között felvette volna a keresztest. A fennmaradt források alapján úgy tűnik, a körülmények nem kedveztek az aktív magyar részvételnek a II. keresztes hadjáratban. Időigényes előkészületek zajlottak a hadjárat megszervezésére, de az eddig ismert jelek szerint a kereszt felvételére buzdító *Quantum praedecessores* kezdetű pápai bulla nem jutott el a Magyar

²¹ *Veszprémy* 2005. 501–516. o. Szintén összeállította a keresztes hadak átvonulásának új kronológiáját: uo. 513–514. o.

²² „...ecce nuncii de Francia et de Ispania, de Anglia et Britania ad eum venerunt, et precipue de Wyllermo fratre regis Francorum, et ei omnipotentis Dei iniuriam se ulcisci manifestaverunt et sanctam civitatem et sanctissimum sepulchrum de manu Sarracenorum liberare pensaverunt. Unde gloriosum regem rogaverunt, ut eis rector et gubernator in exercitu Iesu Christi existeret. Rex autem hoc audiens ‘gavisus est gaudio magno’, et in eadem festivitate a nobilibus Hungarie licentiatius est; tristabaturque tota Hungaria propter eum.” SRH I. k. 417–418. o. Lásd még *Veszprémy* 1999. 470–471. o.

²³ A korszakról legutóbb *Tóth* 2019.

²⁴ Legutóbb erről *Veszprémy* 2017.

²⁵ Uralkodása idején (1142 körül) jelentek meg a ciszterciek a Magyar Királyság területén, segítette a johanniták letelepedését, és támogatta a magyar alapítású stefaniták tevékenységének elindulását.

Királyságba.²⁶ Annak sincs nyoma a narratív forrásokban, hogy Clairvaux-i Szent Bernát levelet küldött volna a magyar uralkodóhoz, mint olyan más (például német, francia, angol és cseh) területekre, ahová személyesen nem tudott eljutni.²⁷ Annak sem találjuk nyomát, hogy a ciszterciek – más európai területekhez hasonlóan – hirdették volna a keresztet a Magyar Királyság területén, bár az 1140-es évek elejétől jelen voltak a régióban. Ez utóbbihoz azonban fontos hozzáfűznünk, hogy a rend tényleges tevékenysége – korainak mondható megtelepedése ellenére – csak az 1170-es években indult meg, amint ezt az új alapítások is világosan jelezték.²⁸

A kérdések sorában található az is, hogy ha a II. keresztes hadjárat megszervezése valóban olyan hatékony és széleskörű volt, akkor a Magyar Királyság miért maradt ki a fősodorból? Önmagában azt hangoztatni, hogy a kereszténység nem vert kellően mély gyökereket, vagy hogy a keresztény intézményrendszer még nem volt elég erős, nem meggyőző. A keresztes felhívás eljutott a csehekhez és lengyelekhez is, akik nagyjából a magyarokkal egyidőben vették fel a kereszténységet és vetették meg egyházszervezetük alapjait.²⁹ A felhívás nemcsak elérte II. Vladislav (1140–1172)³⁰ és IV. (Göndör) Boleszlót (1146–1173),³¹ de fel is vették a keresztet, az utóbbi a vendek ellen vonult. A gregorián reformok jelentős része és III. Jenő pápa (1145–1153) indirekt céljai kifejezetten az *Ecclesia* fogalmának *Christianitas*sá való kiterjesztését célozták, azaz, hogy a tágabb értelemben vett kereszténységnek³² aktív szerepet szánjon, ezzel Magyarországnak adott volna egy jó „esélyt”, hogy bizonyíthassa: ahhoz a közösséghez tartozik. Ha azonban Csehország és Lengyelország III. Konrádhoz fűződő viszonya felől közelítünk, némileg eltérő következtetésre is juthatunk.

Úgy tűnik, a hadjárat fő szervezői a *Christianitas* illetén érdekeiről már a szervezés során lemondtak, és ez utalhat arra, hogy felmérték az aktuális politikai viszonyokat, ám ez minden kérdésünkre nem nyújt választ. A sajátos magyar helyzetre részben az kínál magyarázatot, hogy a királyság egymást követő konfliktusokat vállalt a Német-római Császársággal, Bizánccal, illetve a pápasággal gyakorlatilag az 1070-es évek óta. Több évtizedes küzdelem és feszültség után II. Béla uralkodása (1131–1141) idejére alakult ki egy békésebb *status quo*, s ez az 1140-es évek közepéig tartott.³³ 1146-ban nem pusztán a békének lett vége, de a magyar külpolitika egyik valaha látott legintenzívebb szakasza vette kezdetét. Ez minden bizonnyal befolyásolta Magyarország potenciális részvételét a II. keresztes hadjáratban.

²⁶ Constable 2008. 276–277. o. A *Hungaria Pontificia* program jelenleg is folyó kutatásai alapján úgy tűnik, hogy III. Jenő pápa oklevele nem jutott el a magyar uralkodóhoz.

²⁷ Tyerman 2006. 280–281. o. Vö. Bysted 2015. 37. o.

²⁸ Koszta 1993. 116. o.

²⁹ Vö. Lübke 2004. 517. o.; Sommer 2007. 214–262. o. Legutóbb Berend – Urbančzyk – Wiszewski 2013. 111–138. o.

³⁰ A cseh részvétéről lásd: Hrochová 1998.; Soukup 2006. Legutóbb Curta 2019. 541–542. o.

³¹ A lengyel részvétéről lásd Ossowska 1989. Újabb szakirodalma: Gładysz 2012. 39–66. o.; Güttner-Sporzyński 2014.; Güttner-Sporzyński 2015.; Curta 2019. 542–543. o.

³² Katzir 1992. 4. o.

³³ Vö. Makk 1972. 42–49. o.; Makk 1978. 3–6. o.

A keresztes hadak fogadása: feszültség mindenhol

A Német-római Császárság és Magyarország közötti feszültség eredendően III. Konrád expanzív külpolitikájának volt a következménye, amelyre meglehetősen sok fényt vet a német király által a bizánci császárnak, II. Joannész Komnénosznak 1142-ben küldött levél.³⁴ A német uralkodó kijelentette, hogy a Birodalom érdekszférájába tartozó országok uralkodói engedelmisséggel tartoznak neki. Bár II. Géza nem volt Konrád vazallusa, a magyar trónkövetelő, Borisz³⁵ bizonyosan politikai befolyás ígéréssel kecsegtette III. Konrádot. A Német-római Császárság és a Magyar Királyság közötti feszültség első kézzelfogható jelei akkor jelentkeztek, amikor az 1139-ben II. Géza Zsófia nevű húga és a III. Konrád fia, (IV.) Henrik (†1150) közötti eljegyzést 1145 körül felbontották.³⁶ A magyar király ezen a ponton nem lépett, jóllehet testvérével meglehetősen méltatlanul bántak a német udvarban. Ráadásul 1146-ban került sor a bizánci császár, I. Manuel Komnénosz (1143–1180) és Sulzbach-i Berta német hercegnő házasságára,³⁷ ami komoly térvésztest jelentett a magyar diplomácia számára még akkor is, ha ez a szövetség elsősorban a délitáliei normannok ellen jelentett fontos fegyvertényt az érintettek számára. A magyar külpolitika egyik állandóan visszatérő alapproblémája a királyság geopolitikai helyzete, amelyben pillanatok alatt találhatta magát ellenségektől körülvéve, és ez könnyen előállhatott egy bizánci–német szövetség révén.³⁸ Ezek a félelmek beigazolódnak látszottak, amikor Borisz 1146 tavaszán magyar területek ellen intézett támadást osztrák–bajor zsoldoscsapatok segítségével. A katonai lépések némi eredményt hoztak a királyság nyugati peremén,³⁹ de Pozsonyt, amelyet a támadók elfoglaltak, a magyar király nem sokkal később visszafoglalta.⁴⁰ II. Géza sejtette, hogy a támadás hátterében III. Konrád áll, ezért egyelőre kivárt az ellenlépéssel. Ehelyett elkezdte támogatni VI. Welf (†1191) bajor herceget, Toszkána későbbi örgrófját⁴¹ azzal a reménnyel, hogy a herceg, aki 1142-ben fellázadt, le tudja foglalni III. Konrád katonai erejének egy részét távol a Magyar Királyság határaitól. VI. Welf pénzügyi és politikai támogatásban is részesült II. Roger (1130–1154) szicíliai uralkodótól is,⁴² és ez érzékelhetően kiélezte a magyar–bizánci kapcsolatokat is. Továbbá, III. Jenő pápának nézeteltérése támadt II. Rogerral,⁴³ így a pápai–magyar kapcsolatok is romlottak. Mindenesetre, 1146 őszén II. Géza figyelme nyugat felé fordult, és a tavasszal Borisz által szervezett támadás megtorlására készült. A magyar uralkodó megtámadta II. (Jasomirgott) Henrik örgrófot (1141–1156), és komoly csapást mért a német csapatokra a Lajta folyó közelében.⁴⁴ Bár II. Géza ezt a katonai lépést válaszcse-

³⁴ Wilmans 1868. 363–364. o.; Makk 1993. 155–156. o.

³⁵ Kerbl 1979. 59–100. o.; Makk 1987. 61–65. o.

³⁶ A Welf–Stauf kapcsolatokban 1142-től egyfajta enyhülés figyelhető meg, és ezt követően Makk Ferenc szerint III. Konrád nem szorgalmazott ilyen jellegű német–magyar dinasztikus kapcsolatokat. Vö. Makk 1989. 37. o.

³⁷ Makk 1989. 38. o.

³⁸ Vö. Stephenson 2000. 211–217. o.

³⁹ Gombos 1913. 106. o.; Mierow 1953. 64–65. o.

⁴⁰ SRH I. k. 453. o.; Makk 1989. 36. o.

⁴¹ Weiland 1869. 468. o.; Abel – Weiland 1874. 344. o.

⁴² II. Roger, VI. Welf és II. Géza szövetségére többek között lásd: Hausmann 1968. 59. o.; Haverkamp 1988. 143. o.; Zimmermann 1995. 96. o.; Houben 2002. 90. o.

⁴³ Richard 1999. 160. o.

⁴⁴ Gombos 1913. 109–110. o.; Mierow 1953. 67–68. o.

pásnak tekintette, III. Konrád casus belliként értelmezte és bizonyára megtámadta volna a magyar uralkodót, ha nem vette volna fel ekkorra a keresztet.⁴⁵ Innen értelmezve a kialakult helyzetet már az is érthető, hogy III. Jenő miért nem erőltette a keresztes hadjáratra való toborzást magyar területeken: az egész vállalkozás sikerét veszélyeztette volna. Kétségtelenül a „levegőben volt”, hogy ha a készülődő csapatok nem fogadják el II. Roger ajánlatát a tengeri átkelésre vonatkozóan,⁴⁶ akkor a kontingensek többsége a szárazföldi zarándokútvonalat kénytelen követni, amelyik a Magyar Királyság területén vezetett keresztül. Vélhetően az I. keresztes hadjárat „népi kereszteseinek”⁴⁷ rosszszemlékű átvonulása és annak körülményei még meglehetősen élénken éltek a II. hadjárat fő szervezőinek és érintettjeinek emlékezetében.

A hadjárat előkészületeinek részeként III. Jenő pápa és VII. Lajos (1137–1180) francia király felvették a kapcsolatot I. Manuel Komnénossal, valamint a magyar és a szicíliai uralkodóval, hogy megfelelő logisztikai támogatást szerezzenek az átvonuló csapatoknak (piacok, pénzváltási lehetőségek etc.). Az 1147 tavaszára összehívott német birodalmi gyűlés tudomást szerzett Lajos előkészületeiről, s döntés született, hogy a keresztet felvevők III. Konrád vezetésével a hagyományos szárazföldi zarándokútvonalat követik Konstantinápolyig, majd Kis-Ázsián át a Szentföldre. Ily módon eldőlt, hogy a keresztések a Magyar Királyság területén vonulnak keresztül.⁴⁸ A III. Konrád és II. Géza között fennálló feszültség súlyos diplomáciai terhet jelentett a keresztes vállalkozást illetően. A magyar uralkodó mindenestre felkészült a keresztes csapatok fogadására. Sőt úgy tűnik, a korabeli információk csatornákat is használta információszerzésre. Tudomására jutott, hogy a trónkövetelő Borisz III. Konrád seregével igyekszik bejutni az országba.⁴⁹ A nyugati történetírás szerint Géza tartott III. Konrád reakciójától, bár az meglehetősen valószínűtlen, hogy a keresztes esküt tett katonák keresztény hitsorsosai ellen támadtak volna.⁵⁰ Persze a IV. keresztes hadjárat eseményei a XIII. század legelején egyértelműen rámutatnak, hogy ennek elvi lehetőségét nem zárhatjuk ki, de a XII. század közepén ez meglehetősen valószínűtlen. A magyar krónikakompozíció egy kissé eltérő forgatókönyvet rajzol.⁵¹ Ebből úgy tűnik, hogy magyar előkelők egy csoportja támogatta Boriszt a magyar trón megszerzésére szőtt terveiben. Így II. Géza legnagyobb gondja tulajdonképpen nem III. Konrád volt,⁵² sokkal inkább akár egy összeesküvés, akár egy nyílt lázadás, amely a hatalmát veszélyeztethette. Nem tudható pontosan, hogy Borisznak mekkora lehetett a támogatottsága az ország határain belül, de bizonyos, hogy azokon túlról is számíthatott segítségre. Úgy tűnik, Gézának sikerült Konrádot meggyőzni, hogy távoítsa el seregéből a trónkövetelőt, hogy ne nőjön tovább a feszültség a két uralkodó között.⁵³ Némileg furcsa, hogy a témával foglalkozók jó egy részének figyelmét elkerülte Géza

⁴⁵ Phillips 2001. 21. o.

⁴⁶ Houben 2002. 88. o.

⁴⁷ A frissebb szakirodalom már korántsem az irreguláris mivoltukat hangsúlyozza, vö. Veszprémy 2008. 504–509. o.

⁴⁸ Riley-Smith 2014. 149–151. o.

⁴⁹ SRH I. k. 457–458. o.; Makk 1989. 40. o.

⁵⁰ Berry 1955. 483. o.

⁵¹ SRH I. k. 453–457. o.

⁵² SRH I. k. 459. o.; Makk 1989. 39. o.

⁵³ Waitz 1882. 62. o.

hozzáállásnak ez az aspektusa,⁵⁴ pedig a Kosztolnyik által felvetett kérdések nagy részére választ adhatna. Például arra, hogy valóban magyar egyházi javakból fedezték-e Konrád seregének átvonulási költségeit.⁵⁵ A magyar krónikakompozíció szerint a német uralkodó, aki június közepén érkezett az országba „nem Krisztus zarándokaként jelent meg, nem is békességet hozott ide, hanem zsarnoki és rablói dühösséget”.

A magyar krónikakompozíció⁵⁶ kétségtelenül negatív színben tünteti fel a német királyt és vélhetően eltúlozza a keresztes sereg által okozott károkat.⁵⁷ A kérdés azonban még mindig megválaszolatlan: milyen alapon követelt pénzt a Magyar Királyságban. Vélhetően ez volt az ára annak, hogy Boriszt távol tartsa a magyar tróntól, valamint a Géza és Konrád között létrejött megállapodás része volt, amelyről a magyar krónikás vagy nem szerzett tudomást, vagy tudatosan „felejtette ki” a történetből. Mindenesetre a német csapatok átvonulásának ideje alatt semmilyen incidensről nem értesülünk. Mi több, Freisingi Ottó alapján Kosztolnyik úgy véli, hogy a magyarok is nagy számban csatlakoztak a keresztes kontingenshez.⁵⁸ Meglehetősen valószínűtlennek tartjuk, hogy akár spon-tán, akár szervezett formában valóban jelentős számú hazai keresztesny vette fel a keresz-tet és csatlakozott III. Konrád seregéhez, a krónikakompozíció nem utal ilyesmire még áttételesen sem. Az is nehezen képzelhető el, hogy a magyar krónikás által kifejezetten negatív színben feltüntetett német sereg jelentős mértékben felkeltette volna a helyiek érdeklődését. A sereg pontos létszáma nem ismert. A bizánci források 900 000 katonát említenek,⁵⁹ ami egész nyilvánvalóan túlzás, míg a nyugat-európai források által han-goztatott 70 ezres létszám sokkal életszerűbben hangzik.⁶⁰ Ez a német sereg július 20-án Barancsnál elhagyta az ország területét.

Deuil-i Odó és a magyar krónikakompozíció egybehangzó híradása szerint a VII. La-jos által vezetett sereg ugyanazt az európai szárazföldi utat követte, mint III. Konrád csapatai. A francia kontingens gyorsabban haladt, mint az előttük járó németek, ennek oka pedig vélhetően abban keresendő, hogy Konrád csapatai az átkeléshez épített hida-kat hátrahagyták, megkönnyítve ezzel az utánuk érkező keresztesek dolgát.⁶¹ A gyors áthaladást⁶² az is segítette, hogy II. Géza sokkal szívélyesebben fogadta a francia uralko-dót, mint III. Konrádot.⁶³ Érdemes megemlíteni Kosztolnyik Zoltán meglátását, misze-rint maga a magyar krónikás festett sokkal pozitívabb képet VII. Lajosról, mint a német uralkodóról.⁶⁴ A sorok között olvasva más magyarázat is található a magyar krónikás „barátságosabb” hangnemére. Kétségtelen, hogy II. Géza ajándékokkal halmozta el fran-cia vendégét, illetve, hogy komoly együttműködést terveztek a jövőben.⁶⁵ Még tovább menve, a magyar király megkérte a francia uralkodót, hogy vállalja el születendő gyer-

⁵⁴ Makk 1989. 39., 139. o., 97. jegyz.

⁵⁵ SRH I. k. 458. o.; Berry 1955. 483. o.

⁵⁶ SRH I. k. 458. o.; Képes Krónika, 166. fej., 106. o.

⁵⁷ SRH I. k. 458. o.

⁵⁸ Wilmans 1968. 375. o.; Berry 1955. 484. o. Berry említi, hogy magyarok csatlakoztak Konrád seregéhez nagy számban, de ezt forrásokkal érdemben nem támasztotta alá.

⁵⁹ Vö. Richard 1999. 161. o.

⁶⁰ Mencken 1728. III. k. 107. o.; Wattenbach 1861. 462. o.; Liebermann 1888. 29–30. o.

⁶¹ Waitz 1882. 33. o.

⁶² Az átvonulás 15 napig tartott, amely valóban gyorsnak mondható. Waitz 1882. 31. o.

⁶³ Berry 1955. 448–449. o.; Makk 1989. 40. o.; Riley-Smith 2014. 152–153. o.

⁶⁴ SRH I. k. 459. o.; Kosztolnyik 1987. 131–133. o.

⁶⁵ Waitz 1882. 35. o.

meke (a későbbi III. István) keresztapaságát.⁶⁶ Ugyanakkor azt sem hallgathatjuk el, hogy a trónkövetelő Borisz végül éppen a francia keresztésekkel jutott el az országba. Ez a tény természetesen hamar feszültségeket generált a felek között, különösen akkor, amikor VII. Lajos visszautasította a kiadatási kérelmet arra hivatkozva, hogy Borisz menedékjogért (*asylum*) folyamodott. A magyar király azzal érvelt, hogy Borisz annak ellenére kapott védelmet, hogy Lajos tudatában lett volna, mi is a trónkövetelő igazi szándéka.⁶⁷ A meglehetősen kényelmetlen helyzet kánonjogi vetületét Kosztolnyik elemezte.⁶⁸ Makk Ferenc pedig arra hívta fel a figyelmet, hogy VII. Lajost politikai előrelátás és megfontolás vezérelte. Boriszt Manuel Komnénosz rokonának tekintette és tisztában volt azzal, hogy a bizánci császár komoly fenntartásainak adott hangot a szerveződő kereszties hadjárat kapcsán.⁶⁹ Ennek alapján – Makk szerint – VII. Lajos csak azért nyújtott menedéket a trónkövetelőnek, hogy ez által minimalizálja a Bizánccal esedékes konfliktus esélyét. A magyar krónikakompozíció szerint Borisz belátta, hogy kivételezett státusza hosszú távon nem tartható fenn, ezért tartva a kiadatás ódiumától, végül elmenekült a francia táborból.⁷⁰ Ugyanakkor Deuil-i Odó, aki az események szemtanúja volt, arról adott hírt, hogy Borisz a franciák között maradt és szabad akaratából hagyta el az ország területét VII. Lajos védelmét élvezve.⁷¹ Miután a II. Géza és VII. Lajos közötti tárgyalások befejeződtek, a francia csapatok elhagyták a Magyar Királyság területét, bár Géza egészen addig figyelemmel kísérte a francia csapatmozgásokat, amíg azok bolgár területre nem értek.⁷² Mindössze egy év elteltével a német-római és a bizánci császár megerősítette a normannellenes koalíciójukat.⁷³ Mindez aligha változtatott azon a tényen, hogy II. Géza teljes politikai elszigeteltségben találta királyságát. A konfliktus eszkalálódását talán éppen a II. kereszties hadjárat akadályozta meg, de röviddel a hadjárat kudarca után a bizánci erők a Magyar Királyságra támadtak 1151-ben.⁷⁴

Konklúzió

A fentiek tükrében az említett Sweeney-tézis apró módosítása tűnik szükségesnek. Leginkább a tekintetben, hogy a II. kereszties hadjárat során tapasztalható passzív magyar attitűd nem kizárólag a keresztény dogma elterjedésének felületességével vagy a katolikus egyház intézményrendszerének gyengeségével magyarázható, legalább ekkora súllyal esett latba az aktuális politikai környezet. Sem a kereszties hadjárat szervezői – mindekelőtt III. Jenő pápa –, sem pedig a magyar uralkodó nem erőltette a magyar részvételt annak tudatában, hogy ez a kurrens erőviszonyokat tekintve sokkal meghatározóbb erőket vont volna el a hadjáratától. Ha megengedünk egy történetietlen gondolat kísérletet, tudniillik mi történt volna, ha III. Konrád legyőzi II. Gézát 1146 előtt, akkor annak lehe-

⁶⁶ SRH I. k. 458. o.

⁶⁷ Waitz 1882. 37. o.; SRH I. k. 459–460. o.

⁶⁸ Kosztolnyik 1987. 133. o.

⁶⁹ Makk 1989. 40. o.

⁷⁰ Vö. SRH I. k. 459–460. o.

⁷¹ Waitz 1882. 37–39. o.

⁷² Vö. Waitz 1882. 39. o.

⁷³ Vollrath 1977. 324. o.

⁷⁴ Treadgold 1997. 642. o.

többsége sejlik fel, hogy a magyar uralkodó a német király vazallusaként felvette volna a keresztet, valamint a cseh és lengyel kontingensek mellett magyar keresztesek is elindultak volna Szentföldre. Erre azonban még néhány évtizedet várni kellett.

A III. keresztes hadjárat (1187–1192)

A Magyar Királyság szerepét vizsgálva a keresztes mozgalomban a fenti megközelítés alapelveit követjük az alábbiakban is. Azaz nem vállalkozunk a III. keresztes hadjárat részletes eseménytörténetének ismertetésére, ez manapság számos kiváló összefoglaló opusból megismerhető. Azt azonban fontosnak tartjuk megemlíteni, hogy a keresztes hadjáratok historiográfiájában a III. hadjárat, jelentősége ellenére, máig nem tudhat magának modern összefoglalót. A sztenderd áttekintések természetesen a vállalkozás súlyának megfelelően kezelik az eseménysort,⁷⁵ a forráskiadások terén sokat javult a helyzet,⁷⁶ számos rész tanulmány is napvilágot látott az utóbbi évtizedekben,⁷⁷ de a monografikus feldolgozás még várat magára.⁷⁸ Arra is érdemes utalni, hogy az egységes áttekintést némileg nehezíti a tény, hogy a III. hadjárat kontingensei nagyon eltérő utakon jutottak el a Szentföldre,⁷⁹ ezért komoly kihívást jelent keretbe foglalni a hadjárat eseményeit.

Az I. és II. keresztes hadjáratral összevetve, a Magyar Királyság III. hadjáratbeli szerepéről valamelyest kedvezőbb a forrásadottság. Ez vonatkozik az egykorú primer forrásokra⁸⁰ és bizonyos értelemben a feldolgozásokra is. Amint a bevezetőben szóba került, a magyar történetírás nem szentelt eddig önálló értékelést a vállalkozásban játszott szerepünknek, részben ennek okán az összefoglalásokban, áttekintésekben egy-egy epizód erejéig került szóba. Hasonlóan a II. keresztes hadjárat kapcsán mondottakról, számos olyan munka látott napvilágot, amely nem közvetlenül a hadjárat vizsgálatára vállalkozott, hanem olyan XII. századi kül- és belpolitikai elemzésekkel foglalkozik, amelyek segítenek kontextusba helyezni, értelmezni a katonai vállalkozás eseményeit, illetve időnként egészen új szemszögből látattják a történeteket.⁸¹

A bevezetésben már érintett Sweeney-tézis, amely szerint az 1169 és 1195 közötti időszak egyfajta átmenetet képez a magyarok aktív részvétele felé, amelyben a keresztes lovag ideálja elterjedt, és amelynek végét III. Béla király keresztes esküje jelzi, arra utal, hogy ez a folyamat végül II. András részvételével teljesedett ki az V. keresztes hadjárat során. A II. hadjárat kapcsán megfogalmazottak itt is érvényesek: a tételt alapjaiban a hazai történetírás nem kérdőjelezte meg, de számos ponton finomította, pontosította

⁷⁵ Runciman 1954. 3–18. o.; Painter 1955. 45–85. o.; Johnson 1955. 87–122. o.; Hussey 1955. 123–152. o.; Lilie 2004. 126–146. o.; Mayer 2005. 169–185. o.; Lock 2006. 151–155. o.; Tyerman 2006. 371–474. o.; Borosy 2010. 201–206. o.; Hunyadi 2011. 40–46. o.; Terplán 2012. 91–109. o.; Riley-Smith 2014. 163–172. o.

⁷⁶ Lásd például: Nicholson 1997.; Loud 2010.

⁷⁷ Legutóbb lásd: Hosler 2018.; Phillips 2019.

⁷⁸ Jonathan Phillips, aki a II. keresztes hadjáratról írt monográfiát (lásd fenn), 2015-ben egy tanulmányában említette, hogy a Yale University Press számára készít egy ilyen összefoglaló munkát, de tudomásom szerint ez még nem látott napvilágot. Vö. Phillips 2015. 92. o.

⁷⁹ Vö. Murray 2018.

⁸⁰ A keresztes vállalkozásról szóló legfontosabb források: Az *Itinerarium peregrinorum*, „Ansbertus” *Historia de expeditione Fridericije*, Reichersbergi Magnus *Chronicája*, Lübecki Arnold *Chronica Slavorumja*, valamint Otto von St. Blasien és Ralph de Diceto *Chronicája*.

⁸¹ Freed 2016. 489–498. o.

a '80-as években kialakított álláspontot,⁸² és az alábbi áttekintés is ebbe a sorba kíván beállni. Az áttekintés érdemi részét három kérdésceport köré szerveztük:

1. A Magyar Királyság és Bizánc, illetve a Szentföld között szorosabb kapcsolatok épültek ki.

2. A Magyar Királyság nem teljesen passzív szerepet játszott (mint tette ezt a XII. század közepéig), azaz utat és ellátást biztosított az átvonuló seregeknek, hanem egy kontingenst is felállított, amelyik csatlakozott a Szentföldre tartó sereghez.

3. A keresztesek által megtestesített keresztény lovag ideáljának hazai megjelenése és elterjedése szerepet játszott III. Béla döntésében, hogy keresztes esküt tesz, amelyre 1195-ben vagy legkésőbb valamikor 1196-ban bekövetkezett halála előtt került sor.

A kapcsolatokról

A bizánci kapcsolatokat illetően alapvető fontossággal bír annak hangsúlyozása, hogy III. Béla a hazai belviszályok elől menekülve Bizáncban tartózkodott 1163-tól egészen 1169 ősziig, I. Manuél császár fiának, II. Alexiosz Komnénosz (1180–1182) megszületéséig, trónörökösként tartozott az udvarhoz. Jóllehet Alexiosz csak egy bő évtizeddel később foglalta el a császári trónt, Béla számára a karrier lehetősége egy csapásra megszűnt. *Despotes* címét elveszítette és *kaisarként* maradhatott az udvarban, sőt, Manuél lányával, Máriával létrejött eljegyzését is felbontották,⁸³ és a császár rögvest elkezdte megvetni egy másik házasság alapjait sógornőjével, Antióchiai Châtillon Annával, aki Manuél feleségének, Antióchiai Máriának a féltestvére volt. A házasságkötésre még 1170 első felében sor kerülhetett, ugyanis Béla, még bizánci hercegként, Alexiosz néven támogatta a szentföldi johannitákat: 10 000 bizánci aranyat szánt birtokok vásárlására, és a Rend nagymestere, Gilbert d'Assailly jelezte is Alexiosznak, hogy Akkóban találtak megfelelő birtokokat.⁸⁴ Mivel az oklevélben Béla magát Magyarország, Dalmácia és Horvátország hercegének címezte, azaz visszatért az 1161 és 1163 között használt titulárhoz, bizonyosra vehető, hogy bizánci méltóságát eddigre elveszítette.

A helyzettől megbékélve Béla hazatért és 1172-ben elfoglalta a magyar trónt, jóllehet a Bizánccal való kapcsolata nem szakadt meg. Sőt, a kapcsolatot tovább erősítette Béla császárnak tett esküje még ugyanebben az évben, Szófiában,⁸⁵ amelyben megígérte, hogy a császárság érdekeit mindig szem előtt fogja tartani. A magyar–bizánci kapcsolatokban komolyabb törés nem következett be egészen 1182-ig, de a békés viszony meglehetősen törékeny volt és némileg aránytalan is az erőviszonyok ismeretében. A viszály I. Andronikosz Komnénosz (1182–1185), a belpolitikában is agresszív császár trónra jutásával erősödött fel: az új császár Antióchiai Mária, Béla sógornőjének megölésével jutott trónra.⁸⁶ Válaszul a magyar király balkáni területek elfoglalásába kezdett, és olyan fontos városok fölé terjesztette ki ellenőrzését, mint Nándorfehérvár, Nis és Szófia. A korábbi jó viszony, illetve *status quo* csak II. Izsák Angelosz (1185–1195) trónra kerülésével

⁸² Lásd pl. Pósn 2019. 9–10. o.

⁸³ Egedi-Kovács 2013. 58., 63. o.

⁸⁴ Fejér CD V/1. k. 284–288. o. *Cartulaire* no. 309. Az oklevél datálásához lásd: *Walterskirchen* 1975. 104–105. o.; *Luttrell* 2003. 228. o.

⁸⁵ A szakirodalom hangsúlyozza, hogy ez nem hűségeskü volt. *Makk* 1982. 41. o.

⁸⁶ *Hussey* 1955. 147. o.; *Makk* 1982. 49. o. Legutóbb lásd: *Harris* 2014. 121–136. o.; *Harris* 2015. 190–192. o.

állt vissza, aki 1186-ban feleségül vette Béla legidősebb lányát,⁸⁷ ennek révén a magyar király hozomány gyanánt is visszaszolgáltatta a korábban elfoglalt balkáni területeket. „Ansbertus” *Historiája*⁸⁸ világosan utal arra, hogy a házasság II. Izsák politikai pozíciójának megerősítését szolgálta.

Dinasztikus kapcsolatok természetesen a Nyugat felé is épültek. Châtillon Anna halála után, 1186 nyarán III. Béla feleségül vette II. Henrik megözvegyült menyét, II. Fülöp Ágost és Champagne-i Mária nővérét, Capet Margitot.⁸⁹ A szakirodalom egy része azt vallja, hogy a házasság révén Béla a francia/Capeting–magyar kapcsolatokat kívánta erősíteni I. (Barbarossa) Frigyes (1122 k.–1190) német–római császárral szemben.⁹⁰ Kétségtelen, hogy ezekben az években kifejezetten feszült volt a viszony a két uralkodó között, részben annak következtében, hogy III. Béla stájer területek megszerzésért tett lépéseket, és ez nem pusztán a stájer herceg IV. Otakár (†1192) és V. Lipót (1177–1194)⁹¹ rosszallását váltotta ki, de a viszályban az osztrák oldalra állt német–római császárá is.⁹²

Az aktívabbá váló szerepről

E második kérdéskör körbejárásához érdemes nagyon röviden felidézni a III. keresztes hadjárat eseménysorát, a magyar szerep felől közelítve a történetekhez. Sweeney feltételezi, hogy a széles körben terjesztett, VIII. Gergely (1187) pápa által megfogalmazott, illetve a hattíni vereségen és a Szent Város októberi elestén felhorgadó *Audita tremendi* kezdetű pápai levél⁹³ Magyarországra is eljutott. Ha így történt, akkor minden bizonnyal az volt a pápa célja, hogy III. Bélát rávegye a keresztes felvételére. Az egyházfő váratlan halála azonban megakadályozta abban, hogy a hadjárat tényleges szervezésébe belefogjon. Szent Péter trónján III. Kelemen (1187–1191) pápa követte, aki vehemensen fogott hozzá a hadjárat előkészületeihez. Olyan körülmények között tette mindezt, hogy a Dalmácia kapcsán kialakult magyar–velencei konfliktust éppen azzal az érveléssel kívánta rövidre zárni, hogy a viszálykodó felek mindegyikét a keresztes táborban akarta tudni, és mindkettőjüknek komoly szerepet szánt az előkészületek során.⁹⁴ Erőfeszítéseit (nyomásgyakorlását) siker koronázta, ugyanis a felek 1188-ban békét kötöttek, amit 1190-ben újra megerősítettek.⁹⁵

A III. keresztes hadjárat vezetői szintén tettek lépéseket a Magyar Királyság bevonására a készülő katonai vállalkozásba. 1188-ban Monferrat-i Konrád örgróf, valamint a templomos és johannita nagypreceptor, illetve Tiberiasz egykori ura a keresztes

⁸⁷ Makk 1993. 181. o.; Freed 2016. 495. o.

⁸⁸ „Ysakius Angelus imperium arripiens in loco ipsius regnavit atque ad confirmandum regnum suum filiam Bele regis Vngarie... in matrimonium accepit...” Chroust 1928. 32. o.

⁸⁹ Eredetileg Béla az angol uralkodó, II. Henrik unokáját, Oroszlán Henrik herceg lányát, Matildát akarta feleségül venni, de az angol udvar nem támogatta a házassági tervet. Vö. Makk 1989. 120. o.

⁹⁰ Laszlovsky 2008a. 157. o.

⁹¹ Van olyan szakmai álláspont is, amely szerint V. Lipót a magyar–stájer viszály miatt választotta a tengeri utat a Szentföldre a szárazföldi helyett, amely a Magyar Királyság területén vezetett volna keresztül.

⁹² Makk 1989. 120. o.; Makk 1993. 182. o.

⁹³ Vö. Tyerman 2015. 39. o. A pápai levél terjesztéséhez lásd Smith 2018. 84–86. o.

⁹⁴ Sweeney 1984. 117. o.

⁹⁵ Legutóbb erről Gál 2014. 59. o.

felvételére buzdító felhívást juttatott el a magyar uralkodónak,⁹⁶ amelyben lendületes retorikával próbálja rávenni Bélát a csatlakozásra: „Kihez kiáltunk? Kihez könyörögjünk az uralkodó királyok közül... Benneteket szólít Jeruzsálem, benneteket hív Betlehem, hogy szabadítsátok ki őket a pogányok hatalmából. Kinek fogják felróni, kitől – ha nem a földkerekség fejedelmeitől – fogják számonkérni majd, hogy a szent helyeket a barbárok birtokolják?”⁹⁷ Béla írásos reakcióját, ha volt ilyen, nem ismerjük, ellenben a II. Henrikől érkező levélre küldött válaszát annál inkább.⁹⁸ A levelet még abban az évben, azaz 1188-ban Richard Barre angol klerikus, aki akkor éppen diplomáciai szolgálatban volt, hozta el Magyarországra.⁹⁹ Az angol király II. Fülöp Ágost francia uralkodóhoz hasonlóan felvette a keresztet, és azt tervezte, hogy szárazföldi úton jut el a Szentföldre. Ezért leveleket küldött I. (Barbarossa) Frigyesnek, III. Béla magyar királynak, sőt még II. Izsák bizánci császárnak is, hogy előkészítse csapatainak áthaladását az érintett területeken, ahol szabad közlekedést és piacokat kért, hogy a megfelelő utánpótlás a kontingensek rendelkezésére álljon.¹⁰⁰ Végül a sors másként rendeltetett: Henrik 1189 nyarán elhunyt, így egyik útvonalon sem indulhatott útnak. Az angol trónon I. (Oroszlánszívű) Richárd követte, aki rögtön felvette a keresztet, és a II. Fülöp Ágosttal 1190-ben Vézelay-ben történt találkozó után Marseille-be vonult seregével, és a Földközi-tengeren indult el a Szentföld felé.¹⁰¹

A keresztések doyenjének számító német-római császár, I. (Barbarossa) Frigyes, aki már hatvanas éveinek a vége féle járt, úgy döntött, újra Krisztus katonája (*miles Christi*) lesz. Érdekes módon a nyugati szakirodalom álláspontja szerint Frigyesnek nem voltak kétségei, hogy a magyar uralkodó szívélyesen fogja fogadni.¹⁰² A magyar szakirodalom ugyanakkor éppen arra hívja fel a figyelmet, hogy a császár és a magyar uralkodó között kifejezetten feszült volt a viszony, mindenekelőtt a stájer konfliktus kapcsán.¹⁰³

A források, amelyek segítségével a történetek rekonstruálhatók, a következők: az *Itinerarium peregrinorum*,¹⁰⁴ „Ansbertus” *Historia de expeditione Fridericije*,¹⁰⁵ Reichersbergi Magnus *Chronicája*,¹⁰⁶ Lübecki Arnold *Chronica Slavorum*-ja,¹⁰⁷ vala-

⁹⁶ A felhívás számos uralkodót próbált rábírn a mozgalomhoz való csatlakozásra: a dán, a walesi, skót, svéd, norvég, cseh uralkodókat minden bizonnyal. Vö. Riezler 1869. 148. o. A komoly európai „hálózattal” rendelkező lovagrendek kifejezetten fontos szerepet játszhattak a felhívás terjesztésében. Lásd pl. Gládyisz 2012. 122. o.

⁹⁷ ÁÚO I. k. 83–84. o. Magyar fordítása: Kristó – Makk 1981. 75–76. o., újabb kiadása: Laszlovsky – Majorossy – Zsengellér 2006. 287. o. Vö. Makk 1989. 122. o.

⁹⁸ Fejér CD II. k. 245–247. o. Magyar fordításuk: Makkai – Mezey 1960. 104–105. o.; Kristó – Makk 1981. 74–75. o.; Laszlovsky – Majorossy – Zsengellér 2006. 286–287. o.; Laszlovsky 2008a. 163. o.; Laszlovsky 2008b. 184. o.

⁹⁹ Laszlovsky 1994. 239. o.; Laszlovsky 2008a. 164. o.; Laszlovsky 2008b. 184. o.

¹⁰⁰ Painter 1969. 47. o.

¹⁰¹ Riley-Smith 2014. 167–168. o.

¹⁰² Riezler 1869. 27–28. o.; Münz 1969. 390. o.

¹⁰³ Makk 1989. 89. o.

¹⁰⁴ Mayer 1962. 243–357. o. Modern fordítását lásd: Nicholson 1997.; Loud 2010. 135–148. o.

¹⁰⁵ Chroust 1928. 1–115. o. Modern fordítását lásd Loud 2010. 33–134. o., szemelvények: Kristó – Makk 1981. 78–81. o.; Laszlovsky – Majorossy – Zsengellér 2006. 289–290. o.

¹⁰⁶ Wattenbach 1861. 476–523. o. Modern fordítását lásd Loud 2010. 149–168. o.

¹⁰⁷ Lappenberg – Pertz 1869. 100–250. o. Modern fordítását lásd Loud 2019. 38–302. o., szemelvények: Kristó – Makk 1981. 76–78. o.; Laszlovsky – Majorossy – Zsengellér 2006. 288. o.

mint Otto von St. Blasien *Chronicája*,¹⁰⁸ illetve a *Chronica regia Coloniensis*.¹⁰⁹ A főbb narratívák (Lübecki Arnold és „Ansbertus”) valamelyest átfedik egymás híradásait, helyenként pedig kiegészítik egymást. Ennek alapján az rekonstruálható, hogy Konrád mainzi érsek, kardinális Magyarországra érkezett, hogy a császári seregek áthaladásáról tárgyaljon III. Bélával, sőt, annak is nagy a valószínűsége, hogy a szerb nagyzsupánhoz és fivéreihöz is leveleket küldött.¹¹⁰ Frigyes 1189. május 11-én indult el Regensburgból seregével. A császár udvartartásával a Duna vizén ereszkedett le, míg a 15-20 000 főt számláló serege a szárazföldön követte.¹¹¹ Bécsben unokatestvére, V. Lipót fogadta rangjához illő pompával, de ő nem csatlakozott a sereghez, mert a stájer konfliktus miatt nem akart magyar területre lépni. A császár május 24-re érte el a Magyar Királyság északnyugati határait, ahol Frigyes pihenőt rendelt el a csapatoknak, hogy az egyes kontingensek utolérjék egymást. A pünkösdtől (május 28.) Pozsonyban ünnepelte, ahova III. Béla követtséget küldött, hogy a kereszteseket fogadja, és onnan Esztergomba kísérték a császárt, ahol a magyar uralkodó személyesen, 1000 lovag kíséretében fogadta június 4-én. A király melegszívűen üdvözölte a keresztesek doyenjét, és gazdagon ellátta seregét, aminek később, a Balkánon való átkelés során nagy hasznát vették a csapatok. Margit királyné, II. Fülöp Ágost féltestvére, egy gyönyörű sátrat ajándékozott Frigyesnek, s cserébe annyit kért, hogy beszélje rá Bélát, hogy az 1177 óta raboskodó testvérét, Géza herceget engedje szabadon.¹¹²

Esztergomot elhagyva a magyar király – vélhetően – a Csepel-szigetre,¹¹³ többnapos vadászatra invitálta a császárt, aki egy zárandoktól némileg szokatlan módon el is fogadta a meghívást. Az együtt töltött idő diplomáciai sikereket is hozott a magyar királynak. Lányát, Konstanciát eljegyezte a császár fiával, VI. Frigyesel, és a frigy időpontját a Szentföldről való visszatérés idejére tervezték.¹¹⁴ Az „Ansbertus” *Historia* korántsem festett ennyire barátságos képet: „[III. Béla] azt is elrendelte, hogy a városokban és a püspökségekben ünnepélyes kivonulással és nagy pompával fogadják a császár urat [Barbarossa Frigyes]. Azokban a napokban azonban még nem derült ki világosan, hogy mindezt vajon tiszta szívből, vagy nem, azaz félelemből vagy pedig szeretetből cselekedte-e, ugyanis aztán a görögökkel való viszálykodásunkban nemegyszer gyanús színben tüntette fel magát. Egyedül a dénárok vagy az ezüst beváltásánál károsították meg nagyon a mieinket a magyarok, hiszen ők két kölniért csak öt, két friesachiért négy magyar dénárt adtak, és egy regensburgiért vagy egy kremsiért csupán egy magyart, amely pedig alig ért

¹⁰⁸ Hofmeister 1912. 37–74. o. Modern fordítását lásd: Schmale 1998.; Loud 2010. 173–192. o.

¹⁰⁹ Waitz 1880. 1–299. o.

¹¹⁰ Johnson 1955. 91. o.; Tyerman 2006. 421. o.

¹¹¹ Johnson 1955. 92. o. Freed valamivel kisebbre, 12-15 000 létszámúra becsülte a sereget, amelyben 2-3 ezer lovag lehetett. Lübecki Arnoldtól azt is megtudjuk, hogy „...a hadseregben oly nagy mértékben kezdett elhatalmasodni az erkölcstelenség és a romlottság, hogy a császár tanácsára, illetve parancsára állítólag az ilyen kicsapongó, tolvaj s másfajta haszontalan emberek közül ötszáz férfit visszafordulásra kényszerítettek”. Kristó – Makk 1981. 76. o.; Laszlovsky – Majorossy – Zsengellér 2006. 288. o., vö. Freed 2016. 488. o.

¹¹² A történet sajátos áthallást tartalmaz a II. keresztes hadjárat Borisz-epizódjával.

¹¹³ A szövegben: „A király aztán elvitte a császár urat az Attila városának [Óbuda] nevezett helyre, ahol a császár négy napon át vadászattal töltötte idejét.” Kristó – Makk 1981. 77. o.; Laszlovsky – Majorossy – Zsengellér 2006. 288. o., vö. Freed 2016. 488. o.

¹¹⁴ Freed 2016. 489. o. A házasság nem jött létre, mert a herceg 1191-ben a Szentföldön életét vesztette. Makk 1993. 184. o.

egy veronait...”¹¹⁵ sőt, mintha előrevetítette volna Frigyes és II. Izsák Angelosz potenciális konfliktusát.¹¹⁶ A császárnak a Béla és Lipót közötti nézeteltérést sem sikerült elsimítania, végül 1192-ben az osztrák herceg megszerezte Stájerországot.

Mindenesetre úgy tűnik, hogy Géza herceg csatlakozott a kereszties sereghez, és útnak indult Konstantinápoly felé, ahol egy előkészített frigy várt rá egy bizánci hercegnővel. Mind a források, mind pedig a szakirodalom hallgat Frigyes, illetve a királyné közbenjárásának motivációját illetően. Géza vitán felül *persona non grata* volt, és 1187-re anyjuk, Eufrozina anyakirályné száműzetésben élt, vagy talán már nem is volt az élők sorában.¹¹⁷ Géza tulajdonképpen anyja sorsában osztozott, és Béla szemében bűne ugyanaz volt: politikai ambíciókat dédelgetett, és ez a királyt személyében sértette. Csak sejtéseink lehetnek, hogy a magyar király milyen mélységben avatta be a császárt az ellenséges hangulat előzményeibe, de valószínűsíthető, hogy a két uralkodó viszonyát látványosan nem rombolta ez a közbűné. Erre utal, hogy Béla „nagylelkűsége” szinte nem ismert határokat: a városok és a püspökségek a király parancsára ünnepélyesen fogadták a császárt és csapatait, de Béla még tovább ment. Lübecki Arnold értesülése szerint egy 2000 fős magyar kontingens csatlakozott Frigyes seregéhez,¹¹⁸ amely június 29-én elérte a királyság déli határait, és július 2-án már a teljes had átlépte a határt. A magyar csapattest azonban vélhetően nem a Szentföldre készült, hanem a német csapatok balkáni átkelését volt hivatott segíteni. A Balkánon a császárnak már nem volt szüksége a hajókra, amelyeken a Dunán ereszkedtek le, ezért azokat Béla nagylelkűségéért cserébe hátra hagyta. A császár elismerését vizuálisan is megörökítette fia, VI. Henrik egy palermói falképen, amely apja III. Béla általi fogadását illusztrálja.¹¹⁹ A magyar uralkodó támogatása Frigyes balkáni átkelése során nagyon fontosnak bizonyult.

Az újonnan kialakult helyzet megértéséhez az egyik legbeszédesebb forrás – a császár fiához, VI. Henrikhez küldött november 16-i levele – nyújt segítséget. Ebben Frigyes keserűen számol be a magyar határtól Philippopolisig (ma: Plovdiv) tartó szakaszcsozról. Itt derül ki, hogy a számos zaklatást megtapasztalt sereget Frigyes zászlóaljakra osztotta és ebben a magyarok és a csehek közös csapattestbe kerültek.¹²⁰ A magyarok vélhetően a Balkánon átvezető utak kapcsán topográfiai és logisztikai tapasztalattal rendelkezve egyfajta előörsként, felderítőkként haladhattak a sereg előtt. A helyzet azonban aránylag gyorsan megváltozott, amint a csapattestek közeledtek Konstantinápoly felé. III. Béla még a konfliktus látszatát is kerülni akarta II. Izsák Angelossal, így futárt küldött a kereszties sereg után, aki Philippopolisnál érte utol a kontingenseket. Béla 1189 novemberében visszarendelte a magyar csapattestet. A keresztiesek ezt a lépést árulásként értelmezték, jóllehet katonai szempontból a sereg érdemi gyengülését nehéz lenne bizonyítani. Ráadásul a források tanúsága szerint néhány magyar a kereszties sereget választotta

¹¹⁵ Kristó – Makk 1981. 78. o.; Laszlovszky – Majorossy – Zsengellér 2006. 289. o.

¹¹⁶ Freed 2016. 490. o.

¹¹⁷ Hunyadi 2019. 35. o.

¹¹⁸ „...sed datis duobis milibus Ungarorum, ipsum ad preparandum sive ostendendum viam imperatorem precedere fecit”. Weiland 1869. 171. o.; Laszlovszky 1994. 240. o.; Laszlovszky 2008b. 185. o.; Loud 2019. 149. o.

¹¹⁹ Forster 1900. 96. o.

¹²⁰ Chroust 1928. 34–35. o.

a visszatérés helyett, olyannyira, hogy eljutottak a Szentföldre és Akkó 1191-es ostromából is kivették a részüket az év augusztusában.¹²¹

Béla döntése semmilyen értelemben nem volt árulás. Egyrészt a krónikás hagyomány is utal arra, hogy a magyar kontingens szerepe elsősorban a Balkánon való átkelés logisztikai támogatása volt, és nem kapott különösebb hangsúlyt a szentföldi végcél. Másrészt a király egy meglehetősen kényelmetlen helyzetben találta magát: világosan érzékelte a feszültséget a Frigyes-vezetete keresztesek és a bizánci császár között, és egy esetleges (Konstantinápoly elleni) katonai konfliktusnak, amely tulajdonképpen veje ellen irányul, nem akart részese lenni. Ugyanakkor II. Izsák felé is jelezte, hogy a keresztesekkel szembeni nyílt fellépéssel akár saját hatalmát, pozícióját is kockára teheti. Béla sok éve tisztában volt a Magyar Királyság geopolitikai helyzetével, így a két nagyhatalom mindenkori viszonyát kellő éberséggel figyelte. A megoldás a két nagyhatalom közötti egyensúlyozásban rejlett, de a kényes egyensúly megtalálása nem volt egyszerű feladat. Tárgyalásokat követően, 1190 februárjában Drinápolyban a két császár megállapodást írt alá.¹²² Ennél többet, az adott körülmények között III. Béla nem remélhetett.

A keresztes lovag ideálja

Megjegyzéseim harmadik pontja átvezet a Magyar Királyság által a keresztes mozgalomban játszott szerep általános megítéléséhez. III. Béla személyes viszonya a szerzetes-lovagrendekhez, mind a templomosokhoz, mind pedig johannitákhoz¹²³ – véleményem szerint – már 1170 körül láthatóvá vált. Uralkodása idején kezdett kiteljesedni a lovagi kultúra, és ennek nagyon fontos hordozója volt a keresztes lovag eszméje. Ehhez pedig természetesen kapóra jött I. László (1077–1095) alakja, illetve erősödő kultuszának lovagi elemei, akit végül 1192-ben kanonizáltak.¹²⁴ A kérdés persze szinte automatikusan adódik: miért nem vette fel a keresztet a magyar király sógorával II. Fülöp Ágost francia uralkodóval együtt? Vagy miért késlekedett ezzel a lépéssel majdnem 1196 tavaszán bekövetkezett haláláig? Úgy vélem, a válasz az aktuálpolitikai helyzetben keresendő: Béla nem merte kockáztatni hatalmát és pozícióját egy bizonytalan kimenetelű nemzetközi vállalkozásban való részvétellel, amely bizánci érintettségét tekintve komoly változásokat generálhatott volna a balkáni erőviszonyokban. E tekintetben több hasonlóság fedezhető fel II. Géza helyzetét illetően a II. keresztes hadjáratban. Béla talán Barbarossa Frigyes példáját vélte követendőnek. Az idős császár már másodszor vágott neki a hatalmas útnak, hogy Krisztus katonájaként átkeljen fél Európán és keresztény hitéért, illetve lelki üdvéért számos veszélyt vállaljon. A magyar uralkodó sorsa azonban másként alakult. Bár valamikor 1195 tavaszán keresztes esküt tett, egy évvel később bekövetkezett halála megakadályozta abban, hogy teljesítse a vállalt kötelezettséget. Ez utóbbi átszállt kisebbik fiára, András hercegre, és III. Ince (1198–1216) pápa *Licet universis* kezdetű dekretálisa gondoskodott arról, hogy ne merülhessen feledésbe. A pápai szigor a keresztes eskü

¹²¹ Vö.: Sweeney 1984. 117. o.; Laszlovszky 1994. 240. o.; Laszlovszky 2008b. 185–186. o.

¹²² Borosy 2010. 205. o.

¹²³ Az 1170-es évekre mindkét rend megtelepedett a Magyar Királyság területén. Szigorúan egykorú és későbbi sorsukból tudható, hogy a dinasztikus befolyás kifejezetten erős volt. Hunyadi – Pósnán 2011. 24–67. o.

¹²⁴ Laszlovszky 2008a. 135. o.; Thoroczkay 2016. 119–128. o.

örökölhetőségét bevezette a kánonjogba, és ez hatalmas teherként nehezedett az utódokra.¹²⁵ Az eskü teljesítésére, számos pápai feddés mellett, azonban csak bő két évtized múlva került sor, az V. keresztes hadjárat (1217–1218) során, ahol II. András magyar király meghatározó szerepet játszott, és végül elhozta az aktív magyar részvétel korszakát a keresztes hadjáratok mozgalmában.

BIBLIOGRÁFIA

- Abel – Weiland* 1874. Burchardus Urspergensis “Chronicon”. Eds. *Otto Abel – Ludwig Weiland*. (Monumenta Germaniae Historica, Scriptores, XXIII.) Ed. *Georg H. Pertz*. Hanover, 1874.
- ÁÚO *Wenzel Gusztáv*: Árpádkori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. 12. k. Pest, 1860–1874.
- Bárány* 2006. *Bárány Attila*: Crusades and Crusading in Hungarian Historiography. In: *Europe and the World in European Historiography*. Szerk. *Lévai Csaba*. Pisa, 2006. 129–148. o.
- Berend – Urbańczyk – Wiszewski* 2013. *Nora Berend – Przemysław Urbańczyk – Przemysław Wiszewski*: Central Europe in the high Middle Ages: Bohemia. Hungary and Poland c. 900–c. 1300. Cambridge, 2013.
- Berry* 1955. *Virginia G. Berry*: The Second Crusade. In: *A History of the Crusades*. Vol. 1. The First Hundred Years. Ed. *Marshall W. Baldwin*, gen. ed. *Kenneth M. Setton*. Madison–Milwaukee–London, 1955. 463–512. o.
- Borosy – Laszlovszky* 2006. *Borosy András – Laszlovszky József*: Magyarország, a Szentföld és a korai keresztes hadjáratok. In: *Magyarország és a keresztes háborúk – Lovagrendek és emlékeik*. Szerk. *Laszlovszky József – Majorossy Judit – Zsengellér József*. Máriabesnyő–Gödöllő, 2006. 75–90. o.
- Borosy* 1996. *Borosy András*: A keresztes háborúk és Magyarország I–II. k. *Hadtörténelmi Közlemények*, 109. (1996) 1. sz. 3–41. o. és 109. (1996) 2. sz. 11–52. o.
- Borosy* 2010. *Borosy András*: A keresztes háborúk és Magyarország. In: *Hadakozók, keresztesek, hadi érdek a középkori Magyarországon*. Budapest, 2010. 178–252. o.
- Bozsóky* 1996. *Bozsóky Pál Gerő*: Keresztes hadjáratok. Szeged, 1996.
- Bozsóky* 2004. *Bozsóky Pál Gerő*: A jeruzsálemi latin királyság. Szeged, 2004.
- Brundage* 1969. *James A. Brundage*: Medieval Canon law and the Crusader. Madison, 1969.

¹²⁵ *Brundage* 1969. 78. o.; *Sweeney* 1984. 117. o.; *Veszprémy* 2008. 104. o.; *Curta* 2019. 554. o.

- Bysted* 2015. *Ane L. Bysted: The True Year of Jubilee. Bernard of Clairvaux on Crusade and Indulgences.* In: *The Second Crusade: Holy War on the Periphery of Latin Christendom.* Eds. *Jason T. Roche – Janus Møller Jensen.* (Outremer 2.) Turnhout, 2015. 35–49. o.
- Cartulaire* *Cartulaire général de l'ordre des Hospitaliers de Saint-Jean de Jérusalem.* 4. k. Ed. *Joseph Delaville le Roulx.* Paris, 1894.
- Chroust* 1928. *Historia de expeditione Friderici imperatoris.* In: *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores. Rerum Germanicarum,* ns. V. Ed. *Anton Chroust.* Berlin, 1928. 1–115. o.
- Constable* 2008. *Giles Constable: The Second Crusade as Seen by Contemporaries.* In: *Uő: Crusaders and Crusading in the Twelfth Century.* Aldershot, 2008. 229–300. o.
- Curta* 2019. *Florin Curta: Eastern Europe in the Middle Ages (500–1300).* Brill's Companions to European History 19. Leiden–Boston, 2019.
- Egedi-Kovács* 2013. *Egedi-Kovács Emese: Béla-Alexiosz emléke a 12. századi francia irodalomban.* In: *Francia–magyar kapcsolatok a középkorban.* Szerk. *Györkös Attila – Kiss Gergely – Sághy Marianne.* (Speculum historiae Debreceniense 13.) Debrecen, 2013. 49–63. o.
- Fejér* CD *Georgius Fejér: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis.* IX ser. Budae, 1829–1844.
- Forster* 1900. III. Béla magyar király emlékezete. Szerk. *Forster Gyula.* Budapest, 1900.
- Freed* 2016. *John B. Freed: Frederick Barbarossa: The Prince and The Myth.* New Haven, 2016.
- Gál* 2014. *Gál Judit: „Qui erat gratus aput eum”. A spliti érsekek szerepe az Árpádok királyságában (1113–1248).* In: *Magister historiae. Válogatott tanulmányok a 2012-ben és 2013-ban megrendezett középkorral foglalkozó, mesterszakos hallgatói konferenciák előadásaiból.* Szerk. *Belucz Mónika et al.* Budapest, 2014. 53–71. o.
- Gładysz* 2012. *Mikołaj Gładysz: The Forgotten Crusaders: Poland and the Crusader Movement in the Twelfth and Thirteenth Centuries.* The Northern World: North Europe and the Baltic c. 400–1700 A. D. (Peoples, Economies and Cultures 56.) Leiden–Boston, 2012.
- Gombos* 1913. *Gombos Ferenc Albin: I. Frigyes Császár Tettei. Ottonis Episcopi Freisingensis Gesta Friderici I. Imperatoris.* Budapest, 1913.
- Gombos* 1937–1938. *Catalogus fontium historiae Hungaricae.* I–III. k. Ed. *Gombos F. Albin.* Budapest, 1937–1938.
- Güttner-Sporzyński* 2014. *Darius von Güttner-Sporzyński: Poland, Holy War, and the Piast Monarchy, 1100–1230.* (Europa Sacra 14.) Turnhout, 2014.

- Güttner-Sporzyński* 2015. *Darius von Güttner-Sporzyński*: Poland and the Second Crusade. In: *The Second Crusade: Holy War on the Periphery of Latin Christendom*. Eds. *Jason T. Roche – Janus Møller Jensen*. (Outremer: Studies in the Crusades and the Latin East.) Turnhout, 2015. 115–154. o.
- Harris* 2014. *Jonathan Harris*: Byzantium and the Crusades. London–New York, 2014.²
- Harris* 2015. *Jonathan Harris*: The lost world of Byzantium. New Haven–London, 2015.
- Hausmann* 1968. *Friedrich Hausmann*: Die Anfänge des staufischen Zeitalters unter Konrad III. In: *Probleme des 12. Jahrhunderts*. Reichenau-Vorträge 1965–1967. Hrsg. *Theodor Mayer*. (Vorträge und Forschungen 12.) Konstanz–Stuttgart, 1968. 53–78. o.
- Haverkamp* 1988. *Alfred Haverkamp*: Medieval Germany, 1056–1273. Oxford–New York, 1988.
- Hofmeister* 1912. *Ottonis de Sancto Blasio Chronica*. In: *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores. Rerum Germanicarum*, XLVII. Ed. *Adolf Hofmeister*. Hanover, 1912. 37–74. o.
- Hosler* 2018. *John D. Hosler*: The Siege of Acre, 1189–1191. Saladin, Richard the Lionheart, and the Battle that Decided the Third Crusade. New Haven–London, 2018.
- Houben* 2002. *Hubert Houben*: Roger II of Sicily. A Ruler between East and West. Cambridge, 2002.
- Hrochová* 1998. *Věra Hrochová*: La participation tchèque aux deuxième et troisième croisades. In: *Le Partage du monde: Echanges et colonisation dans la Méditerranée médiévale*. Éd. *Michel Balard – Alain Ducellier*. (Série Byzantina Sorbonensia 17.) Paris, 1998. 279–286. o.
- Hunyadi – Pószán* 2011. *Hunyadi Zsolt – Pószán László*: Krisztus katonái: A lovagrendek a középkorban. Debrecen, 2011.
- Hunyadi* 2011. *Hunyadi Zsolt*: A keresztes háborúk világa. Debrecen, 2011.
- Hunyadi* 2019. *Hunyadi Zsolt*: A johanniták Magyarországon a 12. század közepétől a konstanzi zsinatig. *Máltai Tanulmányok*, 1. (2019) 1–2. sz. 1–114. o.
- Hussey* 1955. *Joan M. Hussey*: „Byzantium and the Crusades, 1081–1204. In: *A History of the Crusades*. Vol. II. The Later Crusades, 1189–1311. Ed. *Robert L. Wolff – Harry W. Hazard*. Gen. ed. *Kenneth M. Setton*. Madison, 1955. 123–152. o.
- Johnson* 1955. *Edgar N. Johnson*: „The Crusades of Frederick Barbarossa and Henry VI. In: *A History of the Crusades*. Vol. II. The Later Crusades, 1189–1311. Ed. *Robert L. Wolff – Harry W. Hazard*. Gen. ed. *Kenneth M. Setton*. Madison, 1955. 87–122. o.

- Katzir 1992. *Yael Katzir: The Second Crusade and the Redefinition of Ecclesia: Christianitas and Papal Coercive Power.* In: *The Second Crusade and the Cistercians.* Ed. *Michael Gervers.* New York, 1992. 3–11. o.
- Képes Krónika
Kerbl 1979. *Képes Krónika.* Ford. *Geréb László.* Budapest, 1964.
Raimund Kerbl: Byzantinischen Prinzessinen in Ungarn zwischen 1050–1200 und ihr Einfluss des Arpadenköönigreich. (Dissertation der Universität Wien 143.) Wien, 1979.
- Kosztá 1993. *Kosztá László: Ciszterci Rend elterjedése Magyarországon a kolostoralapítások idején, 1142–1270.* *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 5. (1993) 1–2. sz. 115–128. o.
- Kosztolnyik 1987. *Zoltan J. Kosztolnyik: From Coloman the Learned to Béla III, 1095–1196: Hungarian domestic policies and their impact upon foreign affairs.* (East European monographs 220.) Boulder–New York, 1987.
- Kristó – Makk 1981. III. Béla emlékezete. Szerk. *Kristó Gyula – Makk Ferenc.* (Bibliotheca historica.) Budapest, 1981.
- Lappenberg – Pertz 1869. *Arnoldi Chronica Slavorum.* (Monumenta Germaniae Historica, Scriptores. XXI.) Ed. *Johannes M. Lappenberg – Georg Heinrich Pertz.* Hanover, 1869.
- Laszlovszky – Majorossy – Zsengellér 2006. Magyarország és a keresztes háborúk. Lovagrendek és emlékeik. Szerk. *Laszlovszky József – Majorossy Judit – Zsengellér József.* Máriabesnyő–Gödöllő, 2006.
- Laszlovszky 1994. *Laszlovszky József: Angol–magyar kapcsolatok a 12. század második felében.* *Századok*, 128. (1994) 2. sz. 223–253. o.
- Laszlovszky 2008a. *Laszlovszky József: Angol–magyar kapcsolatok a 12. század második felében.* In: *Angol–magyar kapcsolatok a középkorban.* Szerk. *Bárány Attila – Laszlovszky József – Papp Zsuzsanna.* Máriabesnyő, 2008. 143–171. o.
- Laszlovszky 2008b. *Laszlovszky József: Magyarországi Miklós az oxfordi diák.* In: *Angol–magyar kapcsolatok a középkorban.* Szerk. *Bárány Attila – Laszlovszky József – Papp Zsuzsanna.* Máriabesnyő, 2008. 173–200. o.
- Liebermann 1888. *Rogierus de Wendover: “Chronica”.* Ed. *Felix Liebermann.* (Monumenta Germaniae Historica, Scriptores, XXVIII.) Ed. *R. Pauli.* Hanover, 1888.
- Lilie 2004. *Ralph-Johannes Lilie: Byzanz und die Kreuzzüge.* Stuttgart, 2004.
- Lock 2006. *Peter Lock: The Routledge Companion to the Crusades.* (Routledge Companions to History.) London–New York, 2006.

- Loud* 2010. The Crusade of Frederick Barbarossa. The History of the Expedition of the Emperor Frederick and Related Texts. Transl. G. A. Loud. (Crusade Texts in Translation 19.) Farnham–Burlington, 2010.
- Loud* 2019. The Chronicle of Arnold of Lübeck. Ed. G. A. Loud. (Crusade Texts in Translation 19.) London–New York, 2019.
- Luttrell* 2003. *Anthony Luttrell: The Hospitallers in Twelfth-Century Constantinople*. In: The Experience of Crusading. Eds. *Marcus Bull – Norman Housley*. Vol. I. Western Approaches. Cambridge, 2003. 225–232. o.
- Lübke* 2004. *Christian Lübke: Das östliche Europa. (Die Deutschen und das europäische Mittelalter 2.)* Munich, 2004.
- Makk* 1972. *Makk Ferenc: Megjegyzések II. Béla történetéhez. Acta Universitatis Szegediensis. Acta historica*, 40. (1972) 31–49. o.
- Makk* 1978. *Makk Ferenc: Megjegyzések II. Géza történetéhez. Acta Universitatis Szegediensis. Acta historica*, 62. (1978) 3–23. o.
- Makk* 1982. *Makk Ferenc: III. Béla és Bizánc. Századok*, 116. (1982) 1. sz. 33–61. o.
- Makk* 1987. *Makk Ferenc: Borisz, egy XII. századi trónkövetelő. Acta antiqua et archaeologica. Supplementum*, VI. (1987) 61–65. o.
- Makk* 1989. *Makk Ferenc: The Árpáds and the Comneni. Political relations between Hungary and Byzantium in the Twelfth Century*. Budapest, 1989.
- Makk* 1993. *Makk Ferenc: Magyar külpolitika (896–1196)*. Szeged, 1993.
- Makkai – Mezey* 1960. Árpád-kori és Anjou-kori levelek: XI–XIV. század. Szerk. *Makkai László – Mezey László*. (Nemzeti könyvtár: levelestár.) Budapest, 1960.
- Mayer* 1962. *Itinerarium peregrinorum*. In: *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores. Schriften*, XVIII. Ed. *Hans Eberhard Mayer*. Stuttgart, 1962. 243–357. o.
- Mayer* 2005. *Hans Eberhard Mayer: Geschichte der Kreuzzüge*. 10. Stuttgart, 2005. (Átdolgozott, bővített kiadás.)
- Mencken* 1728. *Historia imperatorum auctore anonymo. (Scriptores rerum Germanicarum praecipue Saxonicarum)*. Ed. *Johann Burchard Mencken*. Lipsiae, 1728.
- Mierow* 1953. The Deeds of Frederick Barbarossa by Otto of Freising, and his Continuator, Rahewin. Trans. *Charles Christopher Mierow*. New York, 1953.
- Murray* 2018. *Alan V. Murray: The Middle Ground: the Passage of Crusade Armies to the Holy Land by Land and Sea (1096–1204)*. In: A Military History of the Mediterranean Sea. Aspects of War, Diplomacy, and Military Elites. Eds. *Georgios Theotokis – Aysel Yıldız*. (History of Warfare 118.) Leiden, 2018. 185–201. o.

- Münz 1969. *Peter Münz: Frederick Barbarossa: A Study of Medieval Politics.* London, 1969.
- Nicholson 1997. *Chronicle of the Third Crusade: A Translation of the Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi.* Transl. *Helen J. Nicholson.* (Crusade Texts in Translation 3.) Aldershot, 1997.
- Ossowska 1989. *Jadwiga Ossowska: The Polish Contribution to the Expeditions to the Holy Land in the Crusades' era.* *Folia orientalia*, 26. (1989) 167–182. o.
- Painter 1955. *Sidney Painter: „The Third Crusade: Richard the Lionheart and Philip Augustus. (A History of the Crusades. Vol. II. The Later Crusades, 1189–1311.)* Ed. *Robert L. Wolff – Harry W. Hazard.* Gen. ed. *Kenneth M. Setton.* Madison, 1955. 45–85. o.
- Phillips 2019. *Jonathan Phillips: The Life and legend of the Sultan Saladin.* New Haven, 2019.
- Phillips 2001. *Jonathan Phillips: Papacy, Empire and the Second Crusade.* In: *The Second Crusade: Scope and consequences.* Ed. *Jonathan Phillips – Martin Hoch.* Manchester–New York, 2001. 15–31. o.
- Phillips 2018. *Jonathan Phillips: The Third Crusade in Context: Contradiction, Curiosity and Survival.* *Studies in Church History*, 51. (2015) 92–114. o.
- Pósán 2019. *Pósán László: Magyarország és a Német Lovagrend a középkorban.* (Memoria Hungariae 10.) Debrecen, 2019.
- Richard 1999. *Jean Richard: The Crusades, c. 1071–c. 1291.* Cambridge, 1999.
- Riezler 1869. *Sigmund Riezler: Der Kreuzzug Kaiser Friedrichs I.* Göttingen, 1869.
- Riley-Smith 2014. *Jonathan Riley-Smith: The Crusades. A Short History.* London, 2014.³
- Runciman 1954. *Steven Runciman: A History of the Crusades: The Kingdom of Acre and the Later Crusades.* Vol. 3. Cambridge, 1954.
- Schmale 1998. *Die Chronik Ottos von St. Blasien und die Marbacher Annalen = Ottonis de Sancto Blasio chronica et annales marbacenses.* Ed. *Franz-Josef Schmale.* (Ausgewählte Quellen zur Deutschen Geschichte des Mittelalters 17.) Darmstadt, 1998.
- Smith 2018. *Thomas W. Smith: Audita tremendi and the Call for the Third Crusade Reconsidered, 1187–1188.* *Viator*, 49. (2018) 3. sz. 63–101. o.
- Sommer 2007. *Petr Sommer et al.: Bohemia and Moravia.* In: *Christianization and the Rise of Christian Monarchy.* Ed. *Nora Berend.* Cambridge, 2007. 214–262. o.

- Soukup* 2006. *Pavel Soukup: Pilgrimage Element in Crusades with Czech Participation in the Twelfth Century. In: Wallfahrten in der europäischen Kultur / Pilgrimage in European Culture. Hrsg. Daniel Doležal – Hartmut Kühne. (Europäische Wallfahrtsstudien 1.) Frankfurt am Main, 2006. 53–64. o.*
- SRH *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky. In: Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. Ed. Emericus Szentpétery. I–II. k. Budapest, 1937–1938.*
- Stephenson* 2000. *Paul Stephenson: Byzantium's Balkan Frontier: A Political Study of the Northern Balkans, 900–1204. Cambridge, 2000.*
- Sweeney* 1981. *James Ross Sweeney: Hungary in the Crusades, 1169–1218. The International History Review, 3. (1981) 467–481. o.*
- Sweeney* 1984. *James Ross Sweeney: Magyarország és a keresztes hadjáratok a XII–XIII. században. Századok, 118. (1984) 1. sz. 114–124. o.*
- Terplán* 2012. *Terplán Zoltán: A keresztes hadjáratok és az Árpád-kori Magyar Királyság. [Budapest], 2012.*
- Thoroczkay* 2016. *Thoroczkay Gábor: László király szentté avatása. In: Uő: Ismeretlen Árpád-kor. Püspökök, legendák, krónikák. Budapest, 2016. 119–128. o.*
- Tóth* 2019. *Tóth Sándor László: Püspökök és püspökségek 1046-ban. A Vata-féle pogánylázadás tanúsága. In: Szent Márton és Benedek nyomában: Tanulmányok Koszta László emlékére. Szerk. Fedeles Tamás – Hunyadi Zsolt. Debrecen–Szeged, 2019. 540–558. o.*
- Treadgold* 1997. *Warren Treadgold: A History of the Byzantine State and Society. Stanford, 1997.*
- Tyerman* 2006. *Christopher Tyerman: God's War. A New History of the Crusades. London, 2006.*
- Tyerman* 2015. *Christopher Tyerman: How to Plan a Crusade. Reason and Religious War in the High Middle Ages. Allen Lane, 2015.*
- Veszprémy* 1994. *Veszprémy László: II. András magyar király kereszteseinek létszáma. Hadtörténelmi Közlemények, 107. (1994) 1. sz. 113–116. o.*
- Veszprémy* 1999. *Veszprémy László: Dux et preceptor Hierosolomitatorum. König Ladislaus (László) von Ungarn als imaginärer Kreuzritter. In: ... The Man of Many Devices, Who Wandered Full Many Ways ... Festschrift in Honor of János M. Bak. Ed. Balázs Nagy – Marcell Sebők. Budapest, 1999. 470–477. o.*
- Veszprémy* 2002. *Veszprémy László: The Crusade of Andrew II, King of Hungary, 1217–1218. Iacobus. Revista de Estudios Jacobeos Medievales, 13–14. (2002) 87–110. o.*

- p>Veszprény 2005. Veszprény László: Magyarország és az első keresztes hadjárat. Aacheni Albert tanúsága.
- Hadtörténelmi Közlemények*
- , 118. (2005) 2. sz. 501–516. o.
p>Veszprény 2006. Veszprény László: II. András magyar király keresztes hadjárata, 1217–1218. In: Magyarország és a keresztes háborúk. Lovagrendek és emlékeik. Szerk. Laszlovszky József – Majorossy Judit – Zsengellér József. Máriabesnyő–Gödöllő, 2006. 99–112. o.
p>Veszprény 2008a. Veszprény László: Lovagvilág Magyarországon: lovagok, keresztesek, hadmérnökök a középkori Magyarországon: válogatott tanulmányok. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára.) Budapest, 2008.
p>Veszprény 2008b. Veszprény László: II. András keresztes háborúja 1217–1218-ban. In: Az Árpád- és Anjou-kor csatái, hadjáratai. Szerk. Uő. Budapest, 2008. 117–124. o.
p>Veszprény 2017. Veszprény László: Zarándokok és zarándoklatok a 11. századi Magyarországon. In: Európa és Magyarország Szent László korában. Szerk. Bárány Attila – Pószán László. Debrecen, 2017. 57–70. o.
p>Vollrath 1977. Hanna Vollrath: Konrad III und Byzanz.
- Archiv für Kulturgeschichte*
- , 59. (1977) Dezember, 321–365. o.
p>Waitz 1880. Chronica regia Coloniensis cum continuationibus in monasterio S. Pantaleonis scriptis. (Monumenta Germaniae Historica, Scriptores, Rerum Germanicarum in usum scholarum, XVIII.) Ed. Georg Waitz. Hanover, 1880.
p>Waitz 1882. Odonis de Deogilo de profectiōe Ludovici VII. regis Francorum in Orientem. Ed. Georg Waitz. (Monumenta Germaniae Historica, Scriptores, XXVI.) Hanover, 1882.
p>Walterskirchen 1975. Martin von Walterskirchen: Béla III. schenkt den Johannitern Land bei Akkon: Ein Beitrag zur Geschichte des internationale Zahlungsverkehrs im 12. Jahrhundert.
- Annales de l'Ordre Souverain Militaire de Malte*
- , 33. (1975) 102–109. o.
p>Wattenbach 1861. Magnus presbyter Reichespergensis: Annales Reichespergenses. Ed. Wilhelm Wattenbach. (Monumenta Germaniae Historica, Scriptores, XVII.) Hanover, 1861.
p>Weiland 1869. Historia Welforum Weingartensis. Ed. Ludwig Weiland. (Monumenta Germaniae Historica, Scriptores, XXI.) Hanover, 1869.
p>Wilmans 1868. Gesta Friderici Imperatoris auctoribus Ottone episcopo et Ragewino praeposito Frisingensibus. Ed. Roger Wilmans. (Monumenta Germaniae Historica, Scriptores, XX.) Hanover, 1868.
p>Zimmermann 1995. Harald Zimmermann: Die deutsch-ungarischen Beziehungen in der Mitte des 12. Jahrhunderts und die Berufung der Siebenbürger Sachsen. In: Von Schwaben bis Jerusalem. Facetten staufischer Geschichte. Sigmaringen, 1995. 151–165. o.

- Zimmermann 1996. *Harald Zimmermann: Siebenbürgen und seine Hospites Theutonici. Vorträge und Forschungen zur südostdeutschen Geschichte. Festgabe zum 70. Geburtstag. Köln–Weimar–Wien, 1996. 83–101. o.*
- Zimmermann 2005. *Harald Zimmermann: A német–magyar kapcsolatok a 12. század közepén és az erdélyi szászok betelepítése. Aetas, 20. (2005) 4. sz. 124–136. o.*

Zsolt Hunyadi

ON THE WAY TOWARDS THE HOLY LAND: THE ROLE OF THE KINGDOM
OF HUNGARY IN THE FIRST AND THIRD CRUSADES

(Abstract)

The research paper introduces the role of the Kingdom of Hungary in the Second (1147–1149) and the in the Third (1187–1192) Crusades. As a starting point, we use the thesis conceived by James Ross Sweeny in the 1980s, according the which the 25-year-long period including the five crusades is divided into a completely passive (1095–1147), a transitional (1169–1195) and an active sub-period. Based on the examination, Sweeny's thesis should be modified to some extent. The passive Hungarian attitude during the Second Crusade cannot be exclusively explained with the superficiality of the spread of the Catholic dogma or the weakness of the institutions of the Catholic Church, since the current political conditions have at least of the same importance. The activity during the Third Crusade is, furthermore, was strongly due to the personal relations of Béla III to ecclesiastical chivalric orders, and its traces became visible already around 1170. During the reign of Béla III chivalric culture started becoming widespread, and the idea of the crusader was a very important element of this culture.

Zsolt Hunyadi

AUF DEM WEG INS HEILIGE LAND: DIE ROLLE DES KÖNIGREICHS UNGARN
IM 2. UND 3. KREUZZUG

(Resümee)

Die Studie gibt einen Überblick über die Rolle des Königreichs Ungarn im 2. (1147–1149) und 3. (1187–1192) Kreuzzug. Als Ausgangspunkt diente die von James Ross Sweeney in den 1980er Jahren formulierte These, die die eineinviertel Jahrhunderte, die vom 1–5. Kreuzzug abgedeckt werden, in einen vollkommen passiven (109–1147), eine Übergangszeit (1169–1195) sowie einen aktiven Abschnitt (1217–1218) einteilte. Aufgrund der Untersuchung scheint eine geringfügige Änderung der Sweeney-These notwendig. Die im 2. Kreuzzug zu beobachtende passive ungarische Einstellung ist nicht ausschließlich mit der Oberflächlichkeit der Verbreitung des christlichen Dogmas oder der Schwäche des Institutionensystems der katholischen Kirche zu erklären. Das aktuelle politische Umfeld fällt nämlich mindestens genauso stark ins Gewicht. Die Aktivität im Zusammenhang mit dem 3. Kreuzzug wiederum hängt teilweise mit dem persönlichen

Verhältnis König Béla III. zu den Mönchs-Ritterorden zusammen, und die Spuren dessen waren bereits um das Jahr 1170 zu sehen. Während seine Herrschaft begann sich die Ritterkultur vollständig zu entfalten, und die Idee des Kreuzritters war ein sehr wichtiger Träger dessen.

Zsolt Hunyadi

EN ROUTE VERS LA TERRE SAINTE : LE ROLE DU ROYAUME DE HONGRIE
DANS LA DEUXIEME ET LA TROISIEME CROISADES

(Résumé)

Cette étude examine le rôle du Royaume de Hongrie dans la deuxième (1147–1149) et la troisième (1187–1192) croisades sur la base de la thèse avancée par James Ross Sweeney dans les années 1980 selon laquelle la période des cinq premières croisades est composée d'une phase complètement passive (1095–1147), d'une phase transitoire (1169–1195) et d'une phase active (1217–1218). Selon l'étude, une petite modification doit être apportée à la thèse de Sweeney. L'attitude passive des Hongrois lors de la deuxième croisade ne s'explique pas uniquement par la superficialité de la diffusion du dogme chrétien ou la faiblesse de l'organisation de l'Eglise catholique, le contexte politique de l'époque a pesé au moins autant que ces deux facteurs. L'activité durant la troisième croisade est en partie liée au rapport personnel de Béla III de Hongrie avec les ordres religieux-militaires, ce qui était déjà manifeste vers 1170. La culture chevaleresque a connu un essor pendant son règne et l'idéal des croisés en faisait partie intégrante.

Жолт Хуняди

ПО ПУТИ К СВЯТОЙ ЗЕМЛЕ: РОЛЬ ВЕНГЕРСКОГО КОРОЛЕВСТВА
ВО II-ОМ И III-ЕМ КРЕСТОВОМ ПОХОДЕ

(Резюме)

В исследовании рассматривается роль Венгерского королевства во II-ом (1147–1149) и III-ем (1187–1192) крестовом военном походе. В качестве отправной точки служил тезис, сформулированный Джеймсом Россом Свиени в 1980-х годах, который разделил охваченное I–V крестовыми военными походами двадцатипятилетие на полностью пассивный (1095–1147), на переходный период (1169–1195) и на активный этап (1217–1218). На основе исследования представляется необходимым небольшое изменение тезиса Свиени. В ходе/во время II-ого крестового похода пассивный аттитюд венгров объясняется не только исключительно поверхностностью распространения христианской догмы или слабостью институциональной системы католической церкви, потому что актуальная политическая среда по крайней мере имела такой же вес. Активность, испытываемая посредством III-его крестового военного похода, частично связана с личным отношением III. Белы к монашеско-рыцарским орденам, и следы этого стали заметны уже около 1170-ого года. Во время его правления начала формироваться рыцарская культура, и очень важным носителем этого была идея крестоносца.

SZENT LÁSZLÓ KERESZTES HADJÁRATA ÉS A XII. SZÁZADI KERESZTES SZENTEK

A XII. századi „keresztes szentek” megnevezést a szakirodalom nem abban az értelemben használja, mintha e kanonizált hősök ténylegesen részt vettek volna a keresztes hadjáratokban, még ha szenté avatásuk éve kapcsolható is ezekhez (Szt. Henrik: 1146, Bambergi Ottó: 1189, Szt. László: 1192).¹ Ezt már csak azért sem teheték meg, mert jellemzően még a hadjáratok megindulása előtt éltek, s a XII. századi kortársak inkább a keresztény világ határain túlra vezetett hadjárataik vagy térítései miatt találták tetteiket és személyüket liturgikus tiszteletre méltónak. Ebben az előképek keresése („proto crusader”) éppúgy szerepet játszhatott, mint a korszellemhez és a századot kétségkívül meghatározó keresztes mozgalomhoz való tudatos csatlakozás. Nagy Károly ellenpápa-hoz köthető szentté avatása 1165-ben pedig mindmáig az érdeklődés középpontjában áll. Ebbe a sorba tartozik I. László magyar király kanonizációja is, aminek ugyan pápai bulája vagy ezt bizonyító kortárs egyházi dokumentuma nem maradt fenn,² de a pápai jóváhagyás megtörténte nehezen vonható kétségbe. A magyar szent legendája fogalmazza meg az összes közül legegységelműbben egy ténylegesen meghirdetett keresztes hadjáratban való részvétel szándékát. Egészen Szent Lajos 1297-es szentté avatásáig nem is találkoztunk olyan szent uralkodóval („szent királlyal”), akinek az ő érdemei között egy megvalósult keresztes részvétel szerepet játszott volna.³

A XII. század köztudomásúan a pápaság és császárság küzdelme mellett a keresztes háborúk klasszikus évszázada. Egészen a hattini csatáig (1187) élt az első hadjárat és Jeruzsálem elfoglalásának eufóriája, s a hit abban, hogy a keresztény hódításokat fenn lehet tartani, sőt földrajzilag ki lehet szélesíteni. Mindez még katonailag sem nélkülözte a realitást: az észak-afrikai Alexandria irányába indított nagy támadás 1169-ben szép sikereket ért el, s a keresztesek nem álltak messze attól, hogy komoly csapást mérjenek az iszlám déli hadállásaira. Tudjuk, hogy a hadjárat nem érte el célját, s röviddel rá, 1187-ben fordult a kocka: a hattini vereség és a Szent város elvesztése a további keresztes stratégiának alapján szabott új irányt.⁴

A hazai történeti hagyományban a keresztes hadjáratok nem hagytak mély nyomot, annak ellenére sem, hogy II. András személyében egy magyar uralkodó önálló sereggel jutott el a Szentföldre, majd szárazföldi úton szerencsésen haza is vezette őket.⁵ Korábban a nyugati források részletesen megőrizték a harmadik keresztes hadjárat hazai átvonulását, a negyedik során pedig éppenséggel a Magyar Királyságtól hódították el Zárát, amit a nyugati források feljegyeztek, de a magyarországiak hallgattak róla, annak ellenére, hogy fennmaradt Imre királynak a pápához küldött tiltakozó levele. Az első és második

¹ Eldevik 2014.; Jensen 2015; Hasseler 2018. 114–118. o.

² Krafft 2005. 208–226. o.; Klaniczay 2000. 153–168. o.

³ Bonifáci VIII sermones et bulla de canonisatione Sancti Ludovici regis. In: Bouquet 1894. 148–160. o.

⁴ Murray 2017. 117–134. o.

⁵ Veszprémy 2006. 99–112. o.

keresztes hadjárat hazai emlékezetét illetően a *Képes krónika* meglehetősen tartózkodó, sőt, a második esetében III. Konrád német királlyal szembeni híradása kifejezetten ellenséges. Ez persze az előzményekből jól érthető, hiszen 1145-től látványosan megromlottak a magyar–német kapcsolatok. Ezt jól jelzi Zsófia hercegnő hazaküldése, Borisz trónkövetelő felkarolása és Pozsony átmeneti elfoglalása osztrák–német segítséggel, sőt I. Manuél Komnénosz és Sulzbachi Berta házassága is. E folyamat az 1146 szeptemberében a II. Jasomirgott Henrik osztrák herceg csapatai felett a Lajta mellett aratott magyar győzelemben tetőzött. Hunyadi Zsolt ezekben a körülményekben joggal látja annak okát, hogy a második keresztes háborúra pápai bulla címzettjei között nem említették a lovagrendek iránt elkötelezett, egy magyar lovagrendet is alapító II. Géza királyt és alattvalóit, és a bullát Magyarországon nem is hirdették ki.⁶ Igaz, a kortárs történetíró Freisingi Ottó (†1158) tud magyar csatlakozókról, a magyar források azonban ismét csak hallgatnak erről.⁷ Ugyanakkor Hunyadi Zsolt feltételezi, hogy a sereg átvonulásának biztosítása érdekében a pápai udvar, a német és francia király követi megkeresték a magyar uralkodót, az eredmény ismeretében nem is sikertelenül. A tárgyalások során a magyar fél egyik feltétele nyilván Borisz személyének távoltartása lehetett, aki valószínűleg ennek következtében nem is a német, hanem a francia keresztesek soraiban próbált bejutni az országba, majd – igaz a francia király védelmét élvezve – kénytelen volt onnan távozni.⁸

Henrikből Szent Henrik

III. Konrád német király személyében olyan uralkodót tisztelhetünk, aki kezdeményezte és elérte Szent István sógora, II. Henrik szentté avatását, amiről a pápa, III. Jenő 1146 márciusában kiadta máig fennmaradt bulláját.⁹ Ez egyébként az első példa arra az ekkor még nem megszilárdult gyakorlatra, amikor a pápa a benyújtott bizonyítékok ellenőrzésére, kivizsgálására küldötteket menesztett a jelölt nyugvóhelyére.¹⁰ Erről III. Konrád 1147-es keresztes hadjárata idején már mindenképpen beszélhettek, kérdés, hogy ez a korabeli Magyarországon mekkora érdeklődésre tarthatott számot. Meglehet, a XII. század eleji Bambergben nagyobb figyelemmel kísérték I. István kanonizációját, mint Magyarországról István sógorának egyházi tiszteletét.¹¹

A német király követi még 1145-ben Rómába érkezhettek a király levelével, s minden bizonnyal őslegendája egy változatával, ami bizonyította, hogy a II. Henrik közbenjárására megtörtént csodák minden tekintetben alkalmassá teszik őt arra, hogy tiszteletéhez megkaphassa a pápai hozzájárulást.¹² Az eseménynek a keresztes hadjáratokkal való nyilvánvaló időbeli és tematikus kapcsolatára leghatározottabban John Eldevik hívta fel a figyelmet, elsősorban a szentté avatáshoz kapcsolódóan elkészült bambergi Szent Henrik-életírás alapján.¹³ Eldevik mérlegeli annak lehetőségét, hogy a német királyt kel-

⁶ Hunyadi 2009–2010. 55–65. o.

⁷ Wilmans 1868. 375. o.

⁸ Lásd Odo de Deuil 2018. 111–112. o. (Ford. Csákó Judit.)

⁹ Krafft 2005. 90–102. o.

¹⁰ Krafft 2005. 91. o.

¹¹ Vesprémy 2018. 316–320. o.; Vesprémy 2020. Frutolf krónikájához legújabban lásd McCarthy 2018.

¹² Eldevik 2014.

¹³ Stumpf 1999. 225–334. o.

lett-e ösztönözni a hadjáraton való részvételre; Konrád feltételei között szerepelhetett-e a kanonizáció pápai jóváhagyása, vagy Konrád a kanonizáció kimenetelétől függetlenül is elindult volna. Tudjuk, hogy a bullában a keresztes hadjáratról nem történik említés, persze ettől még valószínűsíthető valamiféle kapcsolat a két esemény között az időbeli egybeesésen felül is.¹⁴ A pápa 1145. december 1-jén adta ki a hadjáratra felhívó bulláját, a *Quantum predecessorst*, s a király a következő év december 27-én vette fel ünnepélyesen a keresztet Speyerben. A pápai kanonizációs oklevél 1146. március 14-én kelt, címzettje a bambergi püspök, Egilbert és a helyi kanonok voltak. A pápai jóváhagyás tehát még az indulás előtt megérkezett, így a király az 1147-es esztendő húsvétját a megerősítés tudatában nem véletlenül Bambergben ünnepelte, de a *translati*ót nem várta meg, s még Henrik teteme átvételének ünnepsége előtt útra kelt a hadjáratra.¹⁵ Az ünnepélyes *translati*ót a salzburgi érsek, valamint a bambergi és a bixeni püspök celebrálta.

Eldevik joggal gondol arra, hogy a legendában Henriknek a szlávok megtérítésére indított „kegyes célú” hadjáratai pontosan illeszkedtek a balti szlávok ellen indított háborúkhöz, amit nem kisebb szónok hirdetett meg, mint Clairvaux-i Szent Bernát. A pápa 1147-ben ki is adta bulláját, amelyben a szentföldivel azonos lelki kiváltságokat biztosított az abban résztvevők számára.¹⁶ A kapcsolatot nem nehéz észrevenni: a hangsúlyosan békeszerető és a vérontást kerülő Henrik hadjáratait az egyházat pusztító „szlávok, lengyelek és csehek” ellen indítja. Ebben nem véletlenül utal Henrik elődjének, Nagy Ottónak a pogány magyarok legyőzésében játszott szerepére, amit Henrik leánytestvére, Gizella, István király felesége révén a magyarok megtérítésével békésen folytatott.

Legendája szerint „a püspöki székhelyeket pedig helyreállította, Hildesheimet, ahol gyerekkorától kezdve nevelték és a betűvetésre tanították, Magdeburgot, Strassburgot, Meissent és Merseburgot, amelyet a szomszédos szlávok barbár kegyetlenséggel dúltak fel... Azt pedig, hogy a merseburgi templomnak a többieket megelőzve miért juttatott többet, a szeretett utódoknak részben meg kívánjuk magyarázni. Ezt a templomot ugyanis Nagy Ottó idejében a szlávok szüntelen betörései és ellenséges pusztításai a földdel tették egyenlővé. Annak az Ottónak az idejében, aki – miként mondom – a Lech folyónál Szent Ulrich hitvalló alatt a magyarokat legyőzte, és királyaikat, azaz Lélt és Assurt Regensburgban a hercegek döntése alapján felakasztatta”. (3.[3.] (I, 3)).¹⁷

Henrik legendájában az életében feltűnően sokat háborúzó uralkodó egyetlen hadjárata kerül részletes bemutatásra, de valójában ez a szlávok, leginkább a keresztény lengyelek ellen viselt évtizedes harcainak mintegy összefoglalását nyújtja, konkrét történeti utalások nélkül, az eseményeket időtlenül helyezve el.¹⁸ A részletes csataleírás szándékosan gazdag ószövegségi fordulatokban és reminiscenciákban: „*Összegyűjtve tehát seregét*¹⁹ *megindította csatasorát*²⁰ az említett népek ellen, és amikor egy Walbecknek mon-

¹⁴ Regesta Imperii nr. 232; Patrologia Latina 180: 1118f.

¹⁵ Phillips 2001. 15–31. o.

¹⁶ Constable 1953. 255. o. Összefoglalóan lásd Roche-Jensen 2015.

¹⁷ A legenda részleinek fordítása a szerző munkája, a fejezetszámozás Stumpf 1999. alapján. A fordítás a PPKÉ BTK doktori szemináriumában készült Baráth Dóra közreműködésével.

¹⁸ Schwarz 1957. 51. o.: „von seinen politischen Leistungen kaum etwas übriggeblieben ist ausser der Gründung des Bistums Bamberg”.

¹⁹ 2 Macc. 10,24.

²⁰ Iosue 8,14 , 2Reg. 10,10.

dott helyen²¹ haladt át, magához vette Szent Adrián mártír ott régóta ereklyeként őrzött kardját.²² Ezzel felöveztetvén *teljes szívéből felkiáltott és így szólt:*²³ *Szállj perbe, Uram azokkal, kik velem vitáznak, győzd le azokat, kik ellenem harcolnak! Ragadj fegyvert és pajzsot, kelj fel a védelmemre!*²⁴ Innen továbbindulva²⁵ tábort vert²⁶ azon a mezőn, ahol a merseburgi egyház állott. Meglátva *a földig rombolt* [templom] elhagyatott helyét, *fohászkodott és szólt:*²⁷ Boldog Lőrinc, Krisztus mártírja, ha a Te közbenjárásodra ezeket a barbár népeket, akik ellen hadba szálltam, a Római Birodalomnak és a keresztény hitnek alávetem, ezt a Te nevednek szentelt pusztá helyet Isten segítő kegyelmével korábbi méltóságába helyre fogom állítani. Amint a lengyel, cseh vezéreknek és a többi szláv nép előkelőinek tudomására jutott, hogy a római császár seregével a legyőzésükre indult, a barbárok *megszámlálhatatlan tömegét*²⁸ egybegyűjtve csatába *indultak ellene.*²⁹ Ezt felderítői a jámbor királynak hamarjában jelentették, aki a válságos helyzetekben megszokott módján az imádság fegyveréhez menekült. Az *Úr nevét segítségül hívva*³⁰ őt magát és seregét nagy alázattal Boldog Lőrinc, Boldog György és Boldog Adrián mártírok védelmére bízta. És miután mindnyájan megerősítették magukat az Úr testének és vérének magukhoz vételével, *a csata színhelyére értek.*³¹ Ott, miután a boldogságos király lelkesítő szavakkal férfiassal helytállásra buzdította kinek-kinek a lelkét, meglátván az ellenfél *megszámlálhatatlan tömegét* az Úrhoz kiáltott és így szólt: *Isten,*³² *aki kezdettől eldöntöd a háborúk sorsát, emeld fel jobboldat*³³ *azok ellen, akik rosszat akarnak*³⁴ *a Te szolgálóidnak. Hatalmadban szórd szét és taposd el őket, védőpajzsunk! Tedd*³⁵ *őket olyanná, mint a száraz kóró, mint pelyva a szélben.*

Ezeket elmondván, *megnyíltak szemei*³⁶ és meglátta serege élén a dicsőséges mártírokat, tudniillik Györgyöt, Lőrincet és Adriánt a *pusztító angyallal,*³⁷ akik az ellenfél sorait megfutamtították. És miként Sennacherib³⁸ seregét megtörte a *pusztító angyal*, és az elpusztult, az Isten ereje úgy törte meg a *barbárok sokaságát*³⁹, akik eldobván fegyve-

²¹ Két azonos nevű egyház is volt Szászországban, Walbeck bei Hettstedt és Walbeck an der Aller, mindkettő 10. századi alapítású. Henrik ezekben valóban megfordult és keltezett oklevelet, így 1003-an, 1015 és 1021 Virágvasárnapján. Ebben az esetben általában a Dél-Harzban fekvő Walbeck bei Hettstedtre gondolnak, ahol 992-től királyi udvarház állt, és ehhez csatlakozott egy Szent Andrásnak szentelt bencés apátság.

²² A bambergi dóm kincstárában máig őriznek egy Adriánnak tulajdonított, de az eseménnyel nem egykorú kardot. Retsch 2017. 77–154. o.

²³ Iudith 4,17, Ionas 3,4 3,7; Ioh. 12,44.

²⁴ Ps. 34,1-3.

²⁵ Marc. 1,19.

²⁶ Vö.: 3Reg. 20,27; Iosue 12,7.

²⁷ Marc. 7,34.

²⁸ Vö. 4 Esdr. 7,139 és 13,11.

²⁹ Ioh. 12,13.

³⁰ Gen. 26,25.

³¹ 1Reg. 14,20.

³² Iudith 9,10.

³³ Vö.: Exod. 14,16; Iudith 9,11, Ecclus. 36,3.

³⁴ Ps. 58,12.

³⁵ Ps. 82,14.

³⁶ Luc. 24,31.

³⁷ 2Reg. 24,16, Mihály arkangyal.

³⁸ 2Reg. 19,35, 2Paral 32,21. Asszír király, Kr. e. 705–681 között urakodott.

³⁹ Vö. 2Macc. 2,22.

reiket keresztény vér kiontása nélkül a *futásban* kerestek *menedéket*.⁴⁰ Ezt látván a szent király az *égre emelte szemét*⁴¹ és kezét, és *áldást mondott az ég istenének*,⁴² így szólván: *Áldalak*⁴³ *Téged, ég és föld királya, aki szembeszállsz a gőgösökkel és az alázatosaknak megkegyelmezel, aki megvédelmezed*⁴⁴ *a Téged szeretőket, és megdicsőülsz a népek között az égtől nekünk juttatott győzelem révén*.⁴⁵ Legyőzván tehát a barbárokat és miután mindazt, ami az eljövendő békéhez hasznos volt, szilárd egyezségben rögzítette, a boldog férfiú hazatért az *övéivel, dicsérve és dicsőítve az Istent, aki megmenti a benne reménykedőket*.⁴⁶ (4.[4.] (1, 4))

A fiktív és csodás elemeket ötvöző csataleírás jellemzője, hogy Henrik nem fegyverrel győzedelmeskedik az ellenfél felett, hanem Szent Márton módjára imádsággal, az isteni segítségben bízva. Magától értetődő, hogy Henriknek a kortársakat megbotránkoztató lépése, miszerint pogány segédcsapatokat vett igénybe egyik lengyel hadjárata során, nem kerül említésre a szövegben.⁴⁷ Sokkal inkább megjelennek a csatában a segítő szentek. Mihály arkangyal mellett a lovagszentek, Lőrinc, Adrián és különösen György feltűnése a csatában a leírást még jobban rokonítja az első keresztes hadjárat forrásaival, köztük a frank Névtelen gesztájával. Ebben a keresztesek 1098-ban az antiochiai ostrom hasonlóképpen kritikus pillanatában megpillantják az égen a segítségükre siető szenteket, Györgyöt, Mercuriust és Demetert.⁴⁸ Nem meglepő módon ezeknek a momentumoknak a korábbi forrásokban, így Henrik császár Adalbold-féle életírásában vagy a kortárs Thietmar krónikájában semmi nyoma sincsen, hiszen mindez a legendaszerző elbeszélésének tematikai és retorikai fegyvertárából lép elő.

Közvetlenül a keresztes eszmekörhöz kapcsolható a Szent Henrik-életírás 16. fejezete is, amely szerint II. Henrik szerezte volna meg Burgundiából a Szent lándzsát, a korszak egyik legnagyobb tiszteletben tartott Krisztus-ereklyéjét. Ezt valójában még I. Henrik német király (912–936) kapta meg, s I. Ottó király már bizonyíthatóan magával vitette a legenda által is tárgyalt Lech mezei csatába. Mivel a lándzsa a burgundi udvarból származott, nyilván a legendában említett burgundi esemény vagy éppen a két Henrik névazonossága adta a szerzőnek az ötletet az eseménynek II. Henrikhez való kapcsolásához. A burgundokkal kapcsolatban a legenda megjegyzi: „A burgundok feletti győzelme sem evilági, hanem égi volt. Bár azok fegyverekkel és mindenféle harci eszközzel felszereltek, a harcra különösen kiképzettek voltak, mégis miután fegyvereiket letették, nem emberektől való félelmükben, hanem az Isten intésére kérték a békefeltételeket a jobbjukat nyújtva, és a [német] királyi jelvényeket az Úr szenvedésének a szegével ékesített lándzsával gyarapították. Amint eddig az Úr leginkább Boldog Márton hitvalló érdemeinek kimutatásaként biztosította a háború békés kimenetelét, úgy most szolgálója érdemei által hasonló érdemet méltóztatott megmutatni. Henrik a dicső szentekhez vált hasonlatossá, és miként

⁴⁰ Iudith 15,1.

⁴¹ Deut. 4,19.

⁴² Dan. 2,19.

⁴³ Tob. 11,17 vö. 1Esdr. 5,11, 1Petr. 5,5, Iac. 4,6.

⁴⁴ Ps. 144,20.

⁴⁵ Ps. 85,9 és 2 Macc. 15,8.

⁴⁶ Exod. 18,23; 1Reg. 14,22, Act. 21,6, Luc. 2,20, Dan. 13,60.

⁴⁷ Kahl 2011. 481–562. o.

⁴⁸ Gesta Francorum, in: Veszprémy 1999a. 96. o. Arról nem is beszélve, hogy az ostrom során a Szent lándzsát is megtalálják, uo. 84–85. o.

Mózes inkább imáival, semmint fegyverrel győzedelmeskedett, úgy a dicsőséges vezér összes háborúját az igazság fegyverzetében fejezte be, és mindig gyász nélküli és vértelen győzelem lett az övé.” (16.[28.]). A Szent lándzsa, egy Krisztus-ereklye történetének bele-
szövése kimondatlanul ismét a keresztes háborúk világát idézi, s ismét a frank Névtelen gesztájára, azon belül is Antiochia ostromára utalhat.

Henrik csatáinak leírását azért idéztük részletesebben, mert ezek a részletek a Szent László-legenda szempontjából is érdekesek lehetnek. A XII. századi szent király-ideál, még ha fegyveresen harcol is, óvakodik az ellenfél életét kioltani, sokkal inkább közbenjár a győzelemért, semmint azt ténylegesen maga vívná ki. Henrik esetében is valódi háborúi helyett egy fiktív hadjárat kerül leírásra, amelyben a király csak közbenjáró. A legendában leírt eseményt konkrét harci eseménnyel csak sokkal később próbálták meg azonosítani: 1494 körül már egy Bátor Boleszláv lengyel fejedelem elleni 1004-ben vívott ütközetre gondoltak, amit azt egy ma Münsterben őrzött táblakép igazol.⁴⁹

A László-legenda is hasonlóképpen jár el, egyetlen, különösen nem is kiemelt harci epizódot említ: a király fellépését az országba betörő besenyők ellen.⁵⁰ Harcról, még kevésbé vérontásról azonban nem esik szó, csak egy serege táplálásával kapcsolatos csodáról. A legendában várnánk a magyar krónikából jól ismert leányrablási jelenetet, ott azonban csak a besenyők által elrabolt nőkre tett utalást olvashatjuk. Tudjuk, a kutatók véleménye megoszlik arról, hogy a krónika a kanonizáció idején már tartalmazta-e László harcias cselekedeteit és a kerlési történetet.⁵¹ A legenda jól ismert módon László Salamonnal folytatott évtizedes polgárháborúját a „miután győzedelmeskedett” („triumphatis”) szóval intézi el, lekezezi a törvényes király híveit, azokat egyszerűen, „az ország veszélyes elemei”-nek („perniciosis regni civibus”) nevezve.⁵² Ha a krónika már a legenda megszületésekor tartalmazta László csodákkal kiszínezett harcait – s én most már erre hajlok –,⁵³ akkor ezeknek a legendából való kihagyásuk a Szovák Kornél által is hangsúlyozott hagiográfiai hitelességgel magyarázható lenne.⁵⁴ Amikor Laskai Osvát kései Szent László-szermójában a király kapcsán a vérontás kérdését feszegeti, joggal érzi úgy, hogy az összeegyeztethetetlen volt egy szent király képével.⁵⁵

John Eldevik érdeme, hogy megvizsgálta a Szent Henrik-életírást tartalmazó egyik legkorábbi forrást, egy, a szászföldi Grafschaft bencés apátságából származó, ma Darmstadtban őrzött vegyes tartalmú kéziratot (Darmstadt, Cod. 749).⁵⁶ Valóban, a kéziratban olvasható egy, a XII. századi magdeburgi érseknek, Adelgoldnak (Adalgoz, érsek 1107–

⁴⁹ Retsch 2017.

⁵⁰ 6. fejezet. SRH 2. k. 520. o. „viros ac mulieres captivos abduxerunt”.

⁵¹ Szovák 2000. 117–145. o.; Gerics – Ladányi 2001. 20–31. o.; Klaniczay 2001. 396–397. o.; Klaniczay 2014. 7–39. o. Legutóbb a csodák tudatos elhagyása melletti érvekkel Solymosi 2017. 29–35., itt 28. o. A vita további részletei e tanulmányok lábjegyzeteiből követhetők.

⁵² Meglehet a szóhasználat tudatos, s Cicero beszédeire megy vissza: „ut turbulenti, ut seditiosi, ut *perniciosis* ciues velint esse”. Oratio pro Q. Ligario, IX,22.; Az iskolázott krónikás, Freisingi Ottó is előszeretettel használja a szót, s ő is idéz Cicerótól. Lásd *Chronica sive historia* I,6.

⁵³ Korábban magam is a keresztes epizód lejegyzésének terminus post quem-jét III. Béla halálához valószínűsítettem, s a legendában a csodás események hiányát egy eltérő szöveg hagyománnyal magyaráztam, vö. Veszprémy 2004. 161–181. o.

⁵⁴ A vitában a különböző nézeteket a már idézett Gerics József, Klaniczay Gábor tanulmányai képviselték. Legutóbb Szovák 2017a. 41–45. o.

⁵⁵ Kertész 2006. 297–314. o.

⁵⁶ Staub – Knaus 1979. nr. 110, 176. o.

1119) tulajdonított kereszties tematikájú levél 1108-ból, amely a pogány szlávok megtérítésére buzdít.⁵⁷ A kötet egy másik darabja, Thiemo salzburgi érsek (érsek 1090–1101/2) életírása szintén kereszties vonatkozású, hiszen Thiemót az 1101-es kereszties hadjárat során III. Szent Lipót osztrák örgróf anyjának, Ida babenbergi örgrófné kíséretében érte a mártírhálál. Joggal vonja le a következtetést, hogy a kéziratban elfoglalt helye alapján a Henrik-életírásnak a kereszties szövegek iránt érdeklődő olvasóközönség számára is volt a napi eseményekhez köthető mondanivalója.

Abban semmi véletlen sincsen, hogy 1147-ben II. Henrik maradványainak ünnepélyes átvételére halála napján, július 13-án került sor. Arra azonban Kurt Villard Jensen hívta fel a figyelmet, hogy ez szinte napra egybeesett Jeruzsálem 1099-es bevételével, amire a kortársak nyilvánvalóan felfigyelhettek.⁵⁸ A város bevételének napja a keresztény kalendáriumba és liturgiába is bekerült, még ha elterjedése egyáltalán nem is tekinthető általánosnak, így például magyarországi liturgikus kéziratokban nem található említése.⁵⁹ Ez mindenesetre később a feledés homályába vesztette: ünnepét 1668-ban július 15-ére helyezték át, ám 1147-ben, pontosan az újabb kereszties hadjárat indításának évében még emlékezhetek a dátumok egybeesésére.

Egy portugál és dán „kereszties” szent: Rosendo és Knud/Canute Lavard

II. Henrik kanonizációja időben sem esett távol Nagy Károlytól, akiét a kereszties hadjáratok elkötelezett alakja, I. Barbarossa Frigyes német császár kezdeményezte 1165-ben, s ami meg is történt Dávid napján, az év karácsonyán.⁶⁰ Frigyes maga még hercegként vett részt a második kereszties hadjáratban, majd Magyarországon átvonulva személyesen vezette a harmadik kereszties hadjáratot és vesztette életét annak során. Nagy Károly és a Kelet kapcsolata ekkor már évszázadok óta nyilvánvaló volt, hispániai hadjárata egybemosódott egy fiktív jeruzsálemi zarándoklattal.⁶¹ A Párizs melletti Saint-Denis apátsági templomának üvegablakait éppen a második kereszties hadjárat éveiben, 1146–1147-ben készítetteti el a francia király, VII. Lajos és a hely apátjai, Suger vagy Odo de Deuil.⁶² A mára csak kis számban megmaradt és jórészt rajzokról ismert ablakokat az első kereszties hadjárat jeleneteivel díszítették, miként a Nagy Károly 1210 és 1225 között készült hadjáratait bemutató ciklusok is helyet kaptak Chartres-ban.⁶³ A császárpárti ellenpápa, III. Paszkál által kiadott kanonizációs bulla expressis verbis megemlíti Nagy Károlynak a tengerentúlon, *in transmarinis partibus* véghezvitt tetteit, ottani egyházalapításait.⁶⁴ A pogányok megtérítését külön is kiemeli, hiszen ez hozható leginkább kapcsolatba proto-kereszties szerepével: *voluntas moriendi quotidiana pro convertendis incredulis* (a halál mindennapos vállalása a hitetlenek megtérítéséért). A szentté avatást

⁵⁷ Constable 2008. 197–214. o.; Eldevik 2016. 235–272. o.

⁵⁸ Jensen 2015. 51–72. o.

⁵⁹ Gaposchkin 2017. 34–48. o.

⁶⁰ Freed 2016. 330–334. o. Nagy Károly kanonizációjára sokkal inkább Hitvalló Eduárd és Szt. Dénes átvitele lehetett hatással.

⁶¹ Matthew 2011., kritikai megjegyzésekkel Molnár 2006. 148–178. o.

⁶² Brown-Cothren 1986. 1–40. o. A szerző felteszi, hogy még inkább néhány évvel később, Odo de Deuil apátsága alatt készülhetett.

⁶³ Maines 1977.

⁶⁴ Deutz 2002.

követően ekkor újra íratott Károly-legenda már hosszú fejezeteket tartalmazott Pseudo-Turpinus művéből, miszerint Károly egész Hispániát elfoglalta, az ott talált muszlimokat pedig megtérítette.⁶⁵ Korábban Deér József például közvetlen szövegkapcsolatot vélt fedezni a legenda és a magyar krónika szövege között, én pedig a Szent László-legenda néhány fordulatával próbáltam rokonítani.⁶⁶ A közvetlen kapcsolat azonban egyik esetben sem igazolható, sokkal inkább a legendák közös nyelvének, a szerzők iskolázottságának közös gyökereire lehet ebből következtetni.

Némi megszorítással a kereszties szentek közé sorolható a portugáliai Rosendo (Rudesind) (907–977) is, akit 1173-ban avattak szentté.⁶⁷ A legendája szerint a X. századi szerzetes, majd galíciai (montoñedói) püspök harcolt a vikingek ellen és megvédte népét a szaracénokkal szemben.⁶⁸ A legendás történet szerint egy viking támadás során megölték Santiago püspökét, ami talán 968-ra datálható. A betolakodókat azonban Rosendo megfutamította, és egy a történeti forrásokban nehezen azonosítható Gundered nevű vezérük vesztét is okozta. A fennmaradt kisszámú korabeli forrás nem támasztja alá ezeket a híradásokat, annyi azonban bizonyos, hogy Rosendo nagyapja, Hermenegild valóban harcolt a muszlimok ellen a Coimbra elleni hadjáratban. Damian J. Smith felvetette, hogy talán Santiago mintájára itt is a püspökök militarizálásával szembesülünk, akiknek a sorához a XIII. században még sevillai Szent Izidor is csatlakozott, és legendája fokozatosan bővült harcos momentumokkal. Nyugvóhelyére, az általa alapított Celanóra III. Ramiro leóni király már halála évében, 977-ben úgy utalt, mint ahol Rosendo „legszentebb teteme” nyugszik, a 980-as években pedig már szent/boldog emlékezetüként emlegették. Legendájának első változatát még 1150 körül elkészítette Esteban (István) testvér, amit majd Ordoño de Celanova műve, a *Vita et miracula* követett 1172-ben.⁶⁹ Megjegyzendő, hogy a szerzetesek kanonizálási igyekezete magától értetődően kapcsolódott össze az orensei püspökségtől való függetlenségük biztosítására irányuló törekvésükkel. A legendában Ordoño nem véletlenül utal egy (fiktív) királyi kiváltságlevélre, miszerint a monostor csak Isten és a római pápa alá tartozik.

Rosendo szentté avatása nagyban köszönhető Hyacinth Bobone kardinálisnak, a későbbi III. Celesztin pápának (1191–1198), aki maga is a hadjáratok támogatója és aktív részese volt,⁷⁰ s nem utolsósorban neki köszönhetjük László király kanonizálását. Hyacinthot első ízben 1154-ben küldték legátusként Rómából Hispániába, hogy támogassa és szervezze a mórok elleni háborút. Az 1155-ös valladolidi zsinaton maga is felvette a keresztet, kijelentve, hogy készen áll egy kereszties hadjárat vezetésére. Már ekkor, de később 1172-ben is Huete ostroma alkalmával lelki kiváltságokat helyez kilátásba a harcokba bekapcsolódók számára. A pápák Hispániában ezt követendőnek tartották, s feltehetően Hyacinth hatására adta ki III. Sándor pápa 1175-ben *Merore pariter* bulláját, amely szerint akik egy évet saját költségükön harcoltak és meggyónták bűneiket, ugyan-

⁶⁵ A legenda bevezetőjében hangsúlyozza, hogy nem Károly hadjáratairól akar szólni, amelyek másutt olvashatók (*gesta et triumphalem bellorum eius hytoriam aliis relinquimus*). Deutz 2002. 50–52., 56–59. o.

⁶⁶ Deér 1971. 1–56. o.; Veszprémy 1999b. 470–477. o.; Veszprémy 1991. 73–77. o. Vö. Szovák 2000. 145. o.

⁶⁷ Smith 2009. 53–67. o.

⁶⁸ García y García 1976. 157–172. o., Rosendo életírásával és Hyacinth kanonizációs oklevelével.

⁶⁹ Herbers 2006. 103–120. o.

⁷⁰ Smith 2009.

azon kiváltságot nyerik el, mint akik a Szentföldre mentek.⁷¹ Továbbá Hyacinth az, aki jóváhagyja az Avilai lovagoknak a Santiagói lovagrendhez való csatlakozását, amivel előkészítette a Santiagói lovagok pápai védelem alá helyezését és alapítólevelük megerősítését 1175-ben. A dokumentumot III. Sándor pápa bocsátotta ki, de a szövegét Albert de Morra, a későbbi VIII. Gergely fogalmazta.

A szentté avatások XII. századi történetében rendhagyó, hogy Hyacinth Hispániában pápai legátusként fogalmazta meg és adta ki a kanonizációról szóló oklevelet, kiemelve ebben, hogy a Celanovában nyugvó Rosendo Portugáliát a mór támadástól, Galíciát pedig a vikingektől mentette meg.⁷² Az oklevélben megemlíttette továbbá, hogy a leóni (II. Ferdinand/ Fernando, 1157–1188), kasztíliai (VIII. Alfonz /Alfonso, 1158–1214) és portugál (Afonso Henriques, 1139–1185) királyok kérésére támogatja a szent felemelését (elevatio) és tiszteletét. A királyok igyekezetét magyarázza az is, hogy Rosendót királyi rokonságból származónak tudták, amiből annyi volt igaz, hogy Rosendo nagynénje II. Ordoño leóni király felesége volt, de alakját szerzetesi és püspöki életpályája, az uralkodói udvarokhoz való közelsége és lojalitása egyaránt vonzóvá tehetette.

A kanonizációs levél egyedisége, sajátosságai miatt felmerült a hamisítás gyanúja, ám a körülményeknek az életírással való hasonlósága, amit a levél készítői jól ismerhettek, a gyanút szinte teljesen eloszlatták. A levél eredetisége mellett szól, hogy azt pápaként III. Celesztin 1195 októberében, talán nem véletlenül az Alarcosnál elszenvedett nagy keresztény vereség utáni napokban megerősítette. Ebben utalt arra, hogy azt korábban még szerényebb méltóságában „*in minori gradu positus*”-ként bocsátotta ki. Ez nemcsak az alakulófélben lévő pápai eljárásrend betartásának a bizonyítéka, hanem egyúttal igazolja Celesztinnak a keresztes háborúk iránti mély elkötelezettségét is.

Ebbe a sorba illik Knud (Canute) Lavard (1096–1131), Erik dán király fia. Már apja, I. Jóságos Erik (Ejegod) király (1095–1103) is keresztes hadjáratra indult, de útközben Ciprus szigetén érte a halál. A legenda szerint Knud az obodritákat hódította meg és térítette, templomokat alapított, egyik lánya is egy obodrita fejedelem felesége lett.⁷³ A legkorábbi legendában még az őt meggyilkolni készülő unokatestvére, Magnus (a későbbi svéd király) az, aki a saját szentföldi útra indulásáról beszél. Az 1180-as években Sven Aggesen azonban már arról ír, hogy maga Knud jelent meg keresztesként, „*sub vexillo crucis*” a végzetes, halálával végződő találkozáson.⁷⁴ Kultuszát az utána következő uralkodók szinte azonnal megpróbálták kihasználni, első sikertelen szentté avatására 1146-ban tettek kísérletet. Térítő tevékenységéhez kapcsolódik szentté avatása is. Miután fia, I. Valdemar király (uralk. 1154–1182) meghódítja a Rügen szigetén fekvő Arkonát, a híres pogány kultuszhelyet, kezdetét veszi a kanonizáció előkészítése, amit a III. Sándor pápa és a Valdemár közötti jó viszony csak segített. A bulla kiadására és kihirdetésre 1169-ben került sor, a szertartásra 1170-ben a szent nyugvóhelyén Ringstedben, amikor ugyan-

⁷¹ Smith 2011. 157–178. o.

⁷² Smith 2009. 60. o.

⁷³ „*Pacem Danis et paganis fidem sanctus contulit, quos a vanis et prophanis ritibus recedere et in Christum credere compulsi sub pacis federe. Duci Danorum sub iure regio honorem exhibuit Sclavorum legio*”. *Bergsagel* 2010. 16. o.

⁷⁴ Aggesen 1917–1922. I. k. 132–33. o.

azon a napon egyúttal fiát, a hétéves VI. Knudot is társkirállyá avatta.⁷⁵ 1171-ben a pápa a Baltikum egészét missziós területnek nyilvánítja, s megadja a résztvevőknek a szentföldi-vel megegyező lelki kiváltságokat. Valdemar a Balti területek alapításában apját követte, s annak kanonizálása után a térségbe való beavatkozását még inkább keresztes cselekedetnek tekinthette.

A térítés érdemeit illetően az 1189-ben szentté avatott Ottó bambergi püspök (1102–1039) is ide sorolható, akit a „Pomeránia apostola” címmel tiszteltek, mivel ott pápai legátusként komoly térítő sikereket ért el. Pápai felhatalmazás alapján a kanonizációra vonatkozó döntést 1189. augusztus 10-én az eichstätti és merseburgi püspök hozta nyilvánosságra a würzburgi birodalmi gyűlésen a király, VI. Henrik jelenlétében, az *elevatio*ra pedig szeptember 10-én a szent bambergi sírjánál került sor. Esetében halálának 50. évfordulója is támogathatta az eljárás sikerét, miként az a tény is, hogy II. Henrik közvetlenül Róma joghatósága alá rendelte a bambergi püspökséget.⁷⁶ Az 1189-es évszám felveti a kérdést, hogy Henrik 1147-évi kanonizációjához hasonlóan kapcsolódik-e az esemény valamilyen szállal Frigyes keresztes hadjáratához. A pápa és a császár ismert ellentéte miatt Ottó sokkal inkább a pápához hű szentéletű főpap alakját népszerűsítette, aki persze térítő tevékenységével a keresztes törekvésekhez is példaként szolgálhatott. Egyébként a III. Celesztin által szentté avatott püspökök esetében a Staufokkal való szembenállás komoly előnynek számított, amit Tarentaise-i Péter vagy Gubbioi Ubaldo esete is igazol.

Lászlóból Szent László

Valamennyi XII. századi legenda közül a magyar király, László legendája esetében a legszorosabb a keresztes háborúhoz való tematikus kapcsolódás: őt magát kéri fel vezérnek a nyugati uralkodók. A hazai kutatás, magamat is beleértve,⁷⁷ régóta próbálkozik megbirkózni a legendahely értelmezésével, a legendában és a krónikában közel azonos szöveggel olvasható szakasz datálásával. A kutatás hamar elveszítette a híradás történetiségébe vetett bizalmát, bár akadtak, akik László király egy feltételezett zarándokútjával, annak tényleges szándékával próbálták magyarázni a történetet. Mára általánosan elfogadottá vált e keresztes történet egy teljesen irodalmi, a történeti valóságot nélkülöző értelmezése. A kérdés sokkal inkább az maradt, hogy a lejegyzés III. Béla vagy II. András uralkodásához köthető-e. Mindkét uralkodó mellett komoly érvek szólnak: Béla a harmadik keresztes hadjárat idején Európában is közismerten támogatta a keresztesek átvonulását, sőt jelentős létszámú magyar csapat csatlakozott hozzájuk, még ha utóbb vissza is tértek és nem keltek át Kis-Ázsiába. A legjelentősebb súlyú érv mégis az volt, hogy keresztes fogadalmát nem teljesítette, hanem azt fiainak, közülük is a későbbi királynak, II. Andrásnak hagyta örökül. András mellett éppen sokáig halogatott, majd megvalósult keresztes hadjárata szólt. Őt a magyar krónika szövege is a keresztesek vezérének nevezte, ami – amint újabban bizonyították – megfelelhetett a valóságnak, hiszen maguk a kortársak is, köztük a pápa, a császár távollétében őt tekintették a hadjárat veze-

⁷⁵ Krafft 2005. 120. o. (A hivatkozott forrás: Saxo Grammaticus ad a. 1170). Ez egyúttal az első dániai koronázás.

⁷⁶ Petersohn 1989. 31–53. o.

⁷⁷ Veszprémy 2019a.; Veszprémy 2019b. 16–25. o. Évfordulós meggondolás alapján helyezték többen a váradi püspökség alapítását 1092-re, azaz éppen száz esztendővel korábbra.

tőjének.⁷⁸ András joggal tekinthette előképének a néhány évtizede szentté avatott királyt, nem véletlen, hogy saját temetkezési helyéül is Váradra gondolt, és tetemét először ott is temették el.⁷⁹

A nemzetközi politikai helyzet az 1180-as években egyértelműen a keresztes hadjáratoknak kedvezett. A pápasággal kapcsolatban a magyar király éppen a Jeruzsálem elvesztését, 1187-et követően indított harmadik keresztes hadjáratral kerülhetett alku pozícióba. A pápaság számára nagy jelentőségű volt a korabeli középhatalomnak számító Magyarország megnyerése mind a keresztes hadjárat, mind az abban részt vevő, a pápasággal sokszor feszült viszonyban lévő uralkodók, így elsősorban a német császár ellensúlyaként. Közvetetten talán László szentté avatását is a magyar király, III. Béla kereszteseket támogató politikájának, keresztes fogadalmának köszönhetjük.⁸⁰ Az egykoron a császárral szemben a pápa oldalán álló László király elfogadható volt Rómának, az országban pedig a XII. században László körül kialakult egy legendakör, nyugvóhelyén egyházi tisztelete ekkorra már élő lehetett. Ez részben helyi, váradi lehetett, részben udvari eredetű, ami alapvetően utódának, Kálmán királynak volt köszönhető. A szakirodalom, így Klaniczay Gábor is magától értetődően számolt a keresztes hadjárat ösztönző szerepével a szentté avatásban.⁸¹

Keresztes hadjáratok és keresztesek Magyarországon

Az azonban a magyar krónikából is ismert volt, hogy az első keresztes hadjárat csapatai Kálmán király uralkodása idején átvonultak az országon, nem is beszélve az első jeruzsálemi fejedelemtől, Gottfried Bouillonról, akinek személyes találkozását a magyar uralkodóval a francia krónikák megőrizték, sőt a kódexekben ábrázolták. A XII. század végén joggal gondolhattak arra, s a kronológiát illetően nem tévednek nagyot, hogy Nyugaton a hadjárat előkészítése már Kálmán elődje, László uralkodása alatt megkezdődött.

László király szentté avatását illetően a *Pray-kódex*ben fennmaradt, évszámmal ellátott kétszeres bejegyzés: „*Elevatio s. Ladyzlai*” mellett legfontosabb támpontunk a legendájában olvasható 1192-es évszám, mivel a pápai bulla vagy a döntésről tudósító levelek nem maradtak fenn.⁸² Ez még önmagában nem lenne meglepő, noha Otfried Krafft a kanonizációkat számba vevő kézikönyvében éppen ez alapján *nem* tárgyalja László esetét. Nemcsak Lászlót, hanem Traui (Trogiri) Szent Jánosét (horvátul Ivan Trogirski) sem. A meglepő inkább az, hogy Spalatói Tamás krónikáján kívül más korabeli forrás nem említette László szentté avatását, pedig jó okkal feltételezhető, hogy a kanonizációról

⁷⁸ Smith 2017.

⁷⁹ Bácsatyai 2015. 285. o.; Kerny 1989. 162–163. o.

⁸⁰ A szentté avatás lefolyása, a pápai támogatás, illetve az azt engedélyező pápai bulla megléte megosztja a hazai és nemzetközi szakirodalmat. Az ellentétes véleményekre lásd: Klaniczay 2000. 161–162. o. és Solymosi 2017. 28–35. o. A kutatók más része László szentté avatásban nem lát semmiféle problémát, pl. Barabás 2014. 17–18. o.

⁸¹ „Ha valamilyen aktualitást szolgált az 1192-es szentté avatás, akkor elsősorban III. Béla keresztes háborúkkal kapcsolatos vágyaiban és terveiben kell keresni.” Klaniczay 2000. 163. o.

⁸² Veszprémy 2019a. 81. o.

az érintett területek egyházainak főpapjait is értesíthette a pápa.⁸³ Az említett dalmáciai Traui János még rosszabbul járt, még kevesebbet olvashatunk az eljárásáról. Az ő esetében az egyetlen nyomot a liturgikus forrásokban találhatjuk meg: a tiszteletére olvasott vesperás második antifónájában említett, az ügyében vélhetően eljáró Gergely lehetne azonos az 1192-ben eljáró pápai legátussal, aki talán a szent ünnepnapján, november 14-én is a városban tartózkodhatott.⁸⁴

Traui Szent János esete több szempontból is tanulságos. A XI. századi osori szerzetesnek, majd Trau püspökének (1162 körül–1111 körül) helyi tisztelete a XII. század elején bekövetkezett halála óta városában folyamatos lehetett. Első legendája a XII. század közepén íródhatott, ami azonban nem maradt fenn, a ma olvasható pedig Treugan traui főesperes, későbbi traui püspök (1206–1254) munkája 1203-ból.⁸⁵ Tiszteletére ösztönzőleg hathatott, amikor a korábban, talán 1171-ben eltulajdonított kézereklyéje 1174-ben – később csodával magyarázva – visszakérült Velencéből. A legendában említett vagy abból kikövetkeztethető évszámok – kontrollforrások hiányában – azonban mind bizonytalanok. Kérdéses, hogy valóban érte-e Trau városát szaracén támadás, a szent ereklyéit talán már korábban, 1125-ben elvitték a velenceiek, visszatérőben egy keresztes hadjáratról, miközben Chiosról megszerezték Szent Izidor ereklyéjét. Korábbi helyi *elevatio*ja is bizonytalan, ha tényleg egy üstökös megjelenéséhez köthető, akkor 1161–1162 novembere jöhet szóba.⁸⁶ Az egyház a reformokat támogató tevékenysége miatt, a város lakói pedig Kálmán magyar király, majd a velenceiek ostroma idején tanúsított támogató közbenjárásáért és segítségéért emlékezhetnek rá szívesen. A szent püspök ugyanis a magyarokat és a Trau-beliakat összebékíti, Velence esetében azonban erről nincs szó, ami a legenda magyarok iránti elfogultságáról tanúskodik.⁸⁷

János és László kanonizációja esetleg összekapcsolódhatott, mivel III. Béla a dalmáciai térséget igencsak nagy figyelemmel kísérte.⁸⁸ Zárát a velenceiek ellen kellett védekezni, amelyet azok éppen 1192-ben és 1193-ban támadtak ismét. Trau városa 1180-ban szembefordult Velencével és a magyar fennhatóságot választotta, miként Spalatóban 1180-ban a bizánci uralom ért véget. A magyar király azonnal élt főkegyúri jogaival, s a spalatói érseki széket ettől kezdve a maga jelöltjeivel töltötte be, noha a pápa, III. Sándor ez ellen már 1181-ben tiltakozott.⁸⁹ Ennek ellenére 1192 márciusában a korábbi pannonthalmi apátot, Pétert a pápa, III. Celesztin felszentelte, megadván neki a palliumot (érsek 1191/2–1196).⁹⁰ Ha Ana Marinkovićnak igaza van, és Péter elődje korábban, esetleg már 1189-ben távozott a kalocsai érseki székre, akkor Péter megerősítése 1192-ben hosszas tárgyalások eredményeként következett be.⁹¹ A rendezés jele lehetett Gergely pápai legá-

⁸³ Krafft 2005. 157. o. Krafft Becket Tamás és Knud esetét hozza példának, amikor több címzett is kapott a kanonizációról értesítést. A magyar király mellett Job esztergomi érsek, Elvin váradi püspök, váradi kánokok kaphattak levelet. Solymosi 2011. 34. o.

⁸⁴ Marinković 2008. 186. o. „Johannem Gregorius optans venerari”.

⁸⁵ Farlati 1998.; Marinković 2010. 179–200. o.

⁸⁶ A lehetőségeket és ellentmondásokat gondosan mérlegeli Steindorff 1988. 17–36. o. Üstököst 1161-re és 1192-re igazoltak. Kronk 1999.

⁸⁷ Marinković 2010. 185. o.; Farlati 1998. 48–51. o.

⁸⁸ Összefoglalóan lásd Gál 2019.

⁸⁹ Smičiklas 1904–1934. II. k. 175., 188. o.

⁹⁰ Katona 2001. 109–110. o.

⁹¹ Marinković 2008. 179–188. o.

tus megérkezése 1192-ben Trauba, s János feltételezett szentté avatása. Kultuszának esetleges jóváhagyása erre az időre valószínűsíthető, noha erről Spalatói Tamás nem tesz említést, talán irigykedve a szomszédos város patrónusának sikerére.⁹² Persze, ha valóban történt kanonizáció, arról tudnia kellett, hiszen az érseki tartományában történt.⁹³ A későbbi legenda tudatvan tanú meghallgatásáról, ami egy korábbi legátusi tájékoztató megtörténtét vagy a kérelem beterjesztéséhez szükséges bizonyító anyag meglétét támogatná. Talán feltételezhető, hogy III. Béla egyszerre két személy szentté avatását kezdeményezte, de legalábbis támogatta a pápánál. Traui Szent Jánosét kifejezetten azért, mert a város frissen került magyar fennhatóság alá, s irányukba bizonyítani akarta elkötelezettségét. Hasonlóan ahhoz, ahogyan Mátyás király anyagilag is felkarolta III. Babenberg Lipót kanonizációját ausztriai foglalásainak idején.⁹⁴ Annyi azonban bizonyos, hogy a legátusok jelenlétét Trauban kihasználhatták a szent tiszteletének a növelésére.

László esetében a pápai döntés megszűlése mellett szólhat egy kortárs példa, amikor a pápai döntést illető bizonytalanságot a későbbiekben eloszlatták, kieszközölve egy határozott pápai állásfoglalást. Erre példa a kölni érsek, Anno (†1075) szentté avatása. Ezt az általa alapított monostor, Siegburg apátja kezdeményezte, ami 1183-ban vezetett sikerre, de a legátusoknál nem volt ott a pápai oklevél. Ezért a pápának később újabb legátussal kellett a *translati*ót megerősítenie.⁹⁵ Ehhez hasonló bonyodalomról László esetében nem hallunk, márpedig a kortársaknak biztosan szemet szúrt volna a pápai oklevél hiánya.⁹⁶

Az 1190 körüli pápai legátusok magyarországi tevékenységét legutóbb Kiss Gergely és Solymosi László tekintette át. A legátusok ismert feladatai közül a szentté avatással egyetlen adat sem hozható kapcsolatba, mégis nehéz elképzelni, hogy egy ilyen súlyú eseményről ne tárgyaltak volna.⁹⁷ Ezzel kapcsolatban egyedül a szebeni prépostság László patrocíniumát szokták megemlíteni, mivel Gergely legátus eljár a prépostság ügyében.⁹⁸ A számon tartott utazások közé tartozik III. Orbán legátusa, Theobald útja is, aki 1186 végén vagy 1187 elején járhatott erre. III. Kelemen és III. Celesztin diakónus kardinálisa, Gergely (Gregorius de Sancto Apostolo) kétszer járt itt, 1189 februárja és 1190 májusa, majd ismét 1192 januárja és novembere között.⁹⁹

A Solymosi László által rekonstruált időrend szerint a magyar király követei 1188 és 1189 fordulóján érthettek Rómába a kérvénnyel és az őslenda szövegével, mire III. Celesztin pápa – vélhetően támogató – válasza 1191-ben érthette el a magyar királyi udvart.¹⁰⁰ Gergely 1192-es útja egybe is eshetett a feltételezett trau-beli és a váradi *elevatió*val. Mindkettő nevezetes egyházi és világi esemény lehetett, a váradi esetében feltételezhető, hogy az a király és főpapok széles körének jelenlétében történt. Az ese-

⁹² Tamás krónikájában elismerően emlékezik meg Traui Jánosról, de azért bizonyos fenntartás kiérezhető szavaiból, „miként mondják” (sicut asserunt), polgártársai tisztelték (habitus a civibus suis). *Historia* 2006. 76. o.

⁹³ Marinković nyomán újabban többen elfogadták János 1192-es kanonizációját, lásd: *Thoroczkay* 2019. 61. o.; Kiss 2019. 88. o., bár a források hagynak kétséget.

⁹⁴ Haltrich 2019.

⁹⁵ Kemp 1945. 24–25. o.

⁹⁶ A pápai oklevél elküldése mellett érvelt legutóbb Solymosi 2017. 28–35. o.; Solymosi 2020.

⁹⁷ Kifejezetten keresztes ügyekben az első legátus 1217-ben érkezik Magyarországra. Kiss 2016.

⁹⁸ Solymosi 2017. 33. o.; Thoroczkay 2012. 38., 41. o.; Thoroczkay 2018. Thoroczkay utal a László patrocínium korai voltából adódó problémákra is.

⁹⁹ Kiss 2010. 195–201. o. és Kiss 2019. 81–92. o.

¹⁰⁰ Solymosi 2017. 29–35. o.

mény ünnepélyes lefolyására a sírt felnyitó kézművesnek adott királyi privilégium az egyetlen bizonyosság.¹⁰¹

Egy újabb magyar király szentté avatásához vezető folyamatot a hattini csata 1187 nyarán, majd Jeruzsálem eleste október 2-án jócskán felgyorsította. Ezekre a keresztes világnak azonnali válaszlépést kellett tennie, és valóban, VIII. Gergely pápa már október végén kiadta az „*Audita tremendi*” kezdetű keresztes bulláját. A keresztesek szárazföldi útja a Magyar Királyságon át vezetett. A nyugati uralkodók az átvonulást megkönynyítendő leveleikkel megkeresték a magyar királyt, amelyek közül fennmaradt II. Henrik angol király és Montferrato ögródfjának levele.¹⁰² A német császár serege előtt 1188-ban Konrád mainzi érsek készítette elő az átvonulást.¹⁰³ Barbarossa Frigyes császár a kereszteset már 1188. március 27-én felvette a mainzi székesegyházban.¹⁰⁴ III. Béla keresztes fogadalmát nehéz eseményhez kötni, legutóbb Florin Curta VI. Henrik 1195–1196-os keresztes hadjáratához kapcsolta.¹⁰⁵ Erre azonban akár már a kanonizáció előtt sor kerülhetett, amihez jó alkalmat kínálhatott a császárral való találkozása,¹⁰⁶ később Barbarossa Frigyes váratlan halála és a német sereg felbomlása 1190-ben, ami egyúttal előrevetítette a Szent város visszafoglalásának elmaradását. Mindez be is következett, annak ellenére, hogy az angol és francia sereg komoly sikereket ért el, és megmentették a latin államokat az összeomlástól. Azt, hogy Béla nem szándékozott sereggel elindulni, jól magyarázza a magyar–bizánci rokoni és politikai kapcsolatok bonyolult jellege. Ez azonban nem akadályozta özvegyét, Capet Margitot, aki férje halála után Jeruzsálembe zárandokolt, s ott is halt meg 1197-ben. Margit jeruzsálemi bevonulásának képe francia származásának köszönhetően fel is került a versailles-i palota *Salle des croisades* falára. Egyébként Margit II. Henrik angol király fiának lett a felesége, s igaz, hogy csak 1158 körül született, de a Westminsterben és Saint-Denisben történt alább részletezendő eseményekről tudomása lehetett, sőt Becket Tamás hazai tiszteletének a meghonosításában is közbenjárhatott.¹⁰⁷

III. Béla esetében joggal hívták fel a figyelmet arra, hogy az 1190-es évekre Béla már stabilizálta magyarországi uralmát, s belpolitikai okokkal nehéz lenne magyarázni keresztes lelkesedését.¹⁰⁸ Így a szentté avatás és a keresztes fogadalom külső okát csakis a nemzetközi politikában, leginkább a pápasággal kialakított kapcsolatokban, illetve francia rokonságával kapcsolatban lehet keresni, figyelembe véve természetesen feltételezhető mély személyes vallásosságát. A kereszt felvételét joggal motiválhatta a balkáni magyar terjeszkedés és katonai jelenlét legalizálása, ami üzenet lehetett Bizáncnak és a pápaságnak is. Utóbbi 1192–1193-ban a szerbiai magyar előrenyomulást és hódítást nem támogatta, Bizánc pedig egyértelműen saját érdekszférájába tartozónak tekintette Szerbiát, ha

¹⁰¹ Klaniczay 2000. 162. o.

¹⁰² *Fejér* 1829–1844. II. k. 245–246. o., *ÁÜO* I. k. 83–84. o.; *Kristó – Makk* 1981. 74–76. o. Legújabban *Bárany* 2018. Utal arra, hogy a magyar krónika Britannia alakja Bretagne-ra vonatkozhat, s a normann hercegekre, főleg IV. Alanra gondol, aki maga is részt vett a keresztes hadjáraton.

¹⁰³ Írott források 2018. 487. o. (Kölni királykrónika, 1188. év)

¹⁰⁴ *Painter* 1962.

¹⁰⁵ *Curta* 2019. 1. k. 546. o. Azt mindenesetre tudjuk, hogy Henrik három hónappal szicíliai koronázása után húsvétkor vette fel a kereszteset, először Nagypénteken, majd nyilvánosan húsvét vasárnap. *Loud* 2014. 7. o.

¹⁰⁶ Erre legutóbb *Szovák* 2017b.

¹⁰⁷ *Mezey* 1980. 41. o.

¹⁰⁸ Vö.: *Solymosi* 2017. 28. o.; *Solymosi* 2020.

már a dalmát partvidéket elveszítették.¹⁰⁹ Ha így történt, Béla előrelátóan döntött, hiszen a XIII. század folyamán a magyar királyok több ízben is megkapták a keresztes kiváltságokat a balkáni hadjárataikhoz, amikkel egyébként különböző okoknál fogva alig éltek.

Kérdés az is, hogy mi szükség volt a XI. század végi Európában páratlanul sikeres szentté avatási hullám után egy újabb király kanonizálására. Ebben a döntésben a kor-szellem, a XII. századi példák, a kül- és belpolitikai megfontolások egyaránt szerepet játszhattak. A király körében lévő főpapok nagy jelentőséget tulajdoníthattak az újonnan megszerzett szent ereklyéknek, miként ezt rilai Szent János ereklyéinek megszerzése, Esztergomba vitele is példázza. Nyugaton Barbarossa Frigyes idején Milánóból Kölnbe viszik át az addig csak helyi tiszteletnek örvendő Három királyokat, s ezzel egy, az egész középkoron át rendkívül népszerű búcsújárás alapjait vetették meg.¹¹⁰

A szentté avatások a szertartásban való aktív bekapcsolódásuk révén hangsúlyosan mutatták ki a királyok hatalmukat és személyük szakrális elemét. A királyok személyes részvétele a szent maradványaink „átvitelében” szembeszökő.¹¹¹ Igaz, ezt a pillanatot III. Konrád nem várta meg, de Barbarossa Frigyes és korábban Párizsban, pontosabban Saint Denis-ben VII. Lajos Szent Dénes ereklyéinek a kriptából az apátsági templom főoltárához való átvitelekor tudatosan saját kezűleg érintette meg és vitte az ereklyéket. Személyes részvételüket részletesen le is írták az egyháznaknak kiállított oklevélben.¹¹² Az ünnepi aktust Saint-Denis és Aachen esetében is egy királyi oklevél kiállítása követte, Aachen esetében az 1165. december 29-i *elevatiót* a következő év január 6-án. Különösen szembetűnő a kezdeményező király szerepe Hitvalló Eduárd szentté avatásánál, ahol a kanonizációs bulla 1161-ben kelt, de a westminsteri szertartással vártak egészen 1163-ig, amikor a király visszatért a kontinensről, ahol Fécampban a Sainte Trinité bencés monostorban éppen normann elődei átvitelét kezdeményezte. A magyar király hasonlóképpen aktívan bekapcsolódhatott az 1192-es szertartásba.

Joggal tételezzük fel, hogy Szent Lászlónak a forrásokban leírt kimagasló termete és Bélának a kortársak által személyesen megtapasztalt termete (függetlenül attól, hogy a neki tulajdonított csontváz tényleg hozzá kapcsolható-e) a két uralkodó közötti hasonlóságot a kortársak számára is nyilvánvalóvá tette. Mindenesetre Anonymus gesztájában Álmos alakjának leírása kapcsolatba hozható Béla magas termétével (már ha persze tényleg ő volt a „jó emlékezetű” király). Az újabb szentté avatás, a király „*vicarius Dei*”-ként való megjelenése a lelki és egyházi szférában is kiemelhetette a hasonlóságot, amire egyházi tanácsadói úgyszintén felhívhatták a király figyelmét.¹¹³

Királyokat, különösen ha nem voltak mártírok, az őket nyomasztó politikai örökség súlya miatt sosem volt könnyű kanonizálni, a XII. századból az említetteken kívül nincs is több példánk rá.¹¹⁴ II. Henrik kanonizációs bullájában is a következőt olvashatjuk a világi hatalomról: „*bár a birodalom koronáját és jogarát magához vette, mégsem csá-*

¹⁰⁹ Makk 1993. 182–187. o.; Makk 1982. 33–69. o., itt 56–59. o.

¹¹⁰ Engels 1988. 45–46. o.; Rilai St. Ivánra lásd: Kristó – Makk 1981. 101. o.; Bödey 1940. 217–221. o., az ereklye magyarországi tartózkodásának éveit: 1183–1187.

¹¹¹ Petersohn 1975. 426. o. Később Barbarossa Frigyes 1187-ben az augsburgi Szt. Ulrich és Afra kolostor újrashentelésén három püspökkel együtt ismét maga viszi a szent ereklyéket.

¹¹² Engels 1988.

¹¹³ Lotter 1979. 351–352. o.

¹¹⁴ Erre lásd VII. Gergely híres levelére és annak értelmezésére Cathrein 1917–1918. 238–239. o.

szári értékek, hanem lelki értékek szerint élt” (*quod cum diedema, sceptrumque imperii suscepisset, non imperialiter, sed spritualiter vixit*).¹¹⁵ III. Sándor pápasága alatt mindenestre erre három példa is akadt, amivel az őt támogató országok uralkodóinak és dinasztiáinak érdemeit elismerte. Ezek közé tartozott Hitvalló Eduárd és az említett Knud. III. Celesztin azonban csak egyetlen királyt kanonizált, Lászlót, pedig pápaságának időtartamát tekintve a legtöbbet kanonizáló pápák közé tartozik.¹¹⁶ Rosendo, László és a vitatott Traui János nélkül őt szentté avatás kapcsolható a nevéhez. Bambergi Ottó 1185-ben meghíúsult kanonizációja mögött pedig éppen a Frigyes és a pápák közötti feszültség állhatott, amit 1189-re a keresztes hadjárat megindítása enyhített.¹¹⁷

Hitvalló Eduárd (uralk. 1042–1066) angolszász király kanonizációja a század másik nevezetes eseménye volt. A király tisztelete már a Westminsterben történt eltemetése óta színtelen folyamatos volt, özvegye megíratta életrajzát, első legendája 1075 körüli, első átvitelére pedig 1102-ben kerül sor. William of Malmesbury pedig 1120 körül a neki tulajdonított csodákat foglalja írásba.¹¹⁸ Először 1138–1139-ben próbálkoznak a szentté avatásával, aminek fáradhatatlan képviselője Osbert of Clare volt. Ő maga írta azt az életrajzot is, amit a szentté avatás kérelmezéséhez csatoltak. Elsőként az Angliában tartózkodó pápai legátusoknál próbálkoztak,¹¹⁹ de azok a Kúriához utasították a Westminster-beli szerzeteseket. Osbert el is ment Rómába 1139–1140-ben, de a pápa nem hagyta jóvá kérelmét, részben mert a zsinat elé akarta terjeszteni, részben pedig hiányolta az angol egyház egészének támogatását. Legközelebb 1160-ban próbálkoztak, most jobban előkészítve, immár az angol király, II. Henrik teljes támogatását élvezve, s 13 támogatólevelet, köztük két legátusét csatolva.¹²⁰ A pápai kanonizációs oklevél 1161. február 7-én kelt, s magára a szertartásra 1163 októberében került sor, korábbi január 5-i ünnepnapját is áthelyezve erre a napra.¹²¹ Eduárd legendája teljesen a szerzetesi ideálokat, alázatosságot, adakozást és a szegényekkel való törődést testesíti meg. A hangsúly – II. Henrik legendájához hasonlóan – inkább gyermektelenségére, önmegtartóztató, szűzies életére helyeződik.¹²² Aelred nem véletlenül emeli ki, hogy az Úr vérontás nélkül törte le az ellene lázadókat és ellenségeit.¹²³ Már korai legendáiba bekerül a koldus képében Szent János evangélistának adott, majd tőle visszanyert gyűrűjének története.¹²⁴ Hadi vonatkozású csodája csak egy van: amikor fohászkodását követően látomásában meglátja a támadó dán király halálát, amivel helyreáll a béke a két nép között. Ezt követően tesz fogadalmat római zarándoklatra, ami alól a pápa felmenti, amennyiben a király felújítja és megajándékozza a Szent Péternek szentelt westminsteri monostort.¹²⁵

¹¹⁵ MGH SS 6. k. 813. o.

¹¹⁶ Goodich 2008. 307. o.

¹¹⁷ Schimmelpfennig 2005. 379–408. o.

¹¹⁸ Összefoglalóan lásd: Scholz 1961.; Krafft 2005. 105–115. o.

¹¹⁹ Osbert levele tanúsága szerint úgy gondolta, hogy az ügyben eljárhat a pápai legátus. Knepe 1945. 16. o.

¹²⁰ Ezek egyikét Hyacinthban vélték azonosíthatónak, ami azonban nem bizonyítható.

¹²¹ A levélből nem derül ki, hogy az eljárást megismételték volna, pusztán arról esik szó, hogy az anyagokat a pápa megismerte. Kemp 1945. 17. o.

¹²² Scholz 1961. 28–29. o.

¹²³ „Ipse sine sanguine rebelles subegit” Patrologia Latina: 195: 750. coll.; Aelred 2005. 153. o.

¹²⁴ Valószínűleg Osbert már 1161 előtt beemelte a szent csodái közé. Lásd: Dutton 2017.; Marzella 2011.

¹²⁵ Aelred 2005. 123–244. o., 9–10. fejt. (Patrologia Latina 748–750 coll.); Osbert 1923. 5. fejt., 75–77. o. Talán Magnus dán király lehetett, aki valóban egy hajón halt meg 1047-ben.

László, mint császár-jelölt

A magyar krónikának éppen Szent László keresztes hadjárata történt felkéréséhez kapcsolódóan van még egy érdekes leírása. Eszerint Lászlót a német fejedelmek felkérték római császárnak, amit ő visszautasított (tudniillik Lászlót a német fejedelmek császárnak szeretnék volna megválasztani). A motívum megjelenése (*imperio digna, imperio diademate dignum/császárságra, császári koronára méltó*) talán nem független a császári méltóság és a Szentföld felszabadításáért érzett egyetemes keresztes felelősségvállalás összekapcsolásától, amit legutóbb Björn Weiler mutatott be.¹²⁶ A krónikában részletesen leírt, magától értetődően fiktív epizód feledésbe merült, sem a nagyobb legenda, sem a lekciónak nem említik, noha egyes legendaváltozatoknak a „Priami species imperio digna” (Priamus császárságra méltó alkata) félmondata talán erre utalhat. Valószínű, hogy a császárrá választás a krónikába már csak későbbi kiegészítésként került be, feltételezhetően már II. András uralkodása idején, amit szépen igazol a „tetrarcha” kifejezés kapcsolata a Konstantinápoly elfoglalása (1204) utáni eseményekkel.¹²⁷ Amennyiben nem teljesen független egymástól a krónika és a legendaszerzők császár-utalása, akkor azt gondolhatjuk, hogy a legenda bővítői kapva kaptak az ötleten, s az arisztotelészi „Etiká”-ra visszamenő oroszlán-hasonlat mellé beiktatták a Priamos alakját megidézőt is.¹²⁸ Maga a kép a korban kedvelt volt, a Nagy Szent Albert, Aquinói Szent Tamás, Aegidius Romanus (†1316) vagy éppen a nápolyi Pier della Vigna (†1249) által is szó szerint ugyanígy használt kép eredetileg a III. századi Porphyrius *Isagoge* című, Boethius latin fordításában népszerűvé váló munkájára megy vissza.¹²⁹ A legendánál is részletesebben a szerzők szerzői fejtették ki a hasonlatot, míg a László-legenda egyes kéziratának másolói nem értették, mit keres a szövegben Lászlóval kapcsolatban a császári cím, s azt királyira változtatták (*regio diademate dignum/királyi koronára méltó*).¹³⁰

Ebben az összefüggésben nyerhetett értelmet László részéről a császári korona visszautasításának a gesztusa. Olyan uralkodó volt, aki alázatból a magyar koronát sem viselte, de a császárit már el sem fogadta. Kevésbé említett párhuzama a fiktív császári korona felajánlásnak II. Premysl Ottokár esete. Az *Annales Otakariani* az 1271-es évnél írja le meg lehetőségen részletesen a történetet, miszerint a kölni érsek és mások a választófejedelmek nevében felajánlották Ottokárnak a koronát, amit ő hívei tanácsára alázattal elutasított.¹³¹ Amennyiben a krónikának a legenda szerzője által ismert változata már tartalmazta volna ezt az epizódot, akkor a legenda szövege a szent király szerénysége bizonyítására – hogy tudniillik nemcsak a magyar, de a császári koronáról is lemondott – minden bizonnyal megemlítené volna.

Összefoglalva: a szakirodalomban a László-legendában olvasható keresztes történet megszületésének körülményeit illetően többféle megoldási javaslat is született. Jelen

¹²⁶ Weiler 2003. 25–31. o.

¹²⁷ Szovák 2000. 136–138. o.

¹²⁸ „secundum phisionomiam leonis magnas habens extremitates” Szovák 1993. 255–256. o.; Szovák 2000. 140. o., utalva Minio-Paluello 1962. 139., 191. o. A korábbi szakirodalomra áttekintéssel Madas 2000. Az oroszlán hasonlat korabeli használatára lásd Spencer 2017. 523–527. o.

¹²⁹ Delle Donne 1999. 17. o.; Borgnet 1891. Lib. I, cap. 3.

¹³⁰ SRH 2: 517. o.; Hajdú 2006. rec. III. 3.7, 46. o.; Fodor 1980. 65. o.; Madas 2004. 50–51. o.

¹³¹ Graus 1971. 65. o.

tanulmány amellel érvel, hogy a keresztes történetnek a legendában olvasható változata már a feltételezett ősgendába, majd a legenda mára maradt első szövegezésébe is bekerülhetett. A király szentté avatása illeszkedett a Jeruzsálem elvesztését (1187) követő keresztes előkészületek, majd hadjáratok sorába. A magyar királyi udvar klerikusai tudatosan teremtettek kapcsolatot az első keresztes hadjárat meghirdetése évében elhalálozott László király s a harmadik keresztes hadjárat idején uralkodó magyar király, III. Béla között, akiknek a kiemelkedően magas természetük közötti hasonlóság a kortársak számára is nyilvánvaló lehetett. Mindez jobban érthetővé válik, ha László király szentté avatását a keresztes hadjáratok indításához (1146, 1189) csatlakozó pápai kanonizációk kontextusában helyezzük el.

BIBLIOGRÁFIA

- Aggesen* 1917–1922. *Sven Aggesen: Brevis historiae regum Dacie.* In: *Scriptores minores historiae Danicae medii aevi.* Ed. *Martin Cl. Gertz.* København, 1917–1922. 1. k. 94–141. o.
- Aelred* 2005. *Aelred of Rievaulx: Vita S. Edwardi.* In: *Uő: The Historical Works.* Ed. *Marsha L. Dutton.* Kalamazoo, 2005. 123–244. o.
- ÁÚO *Árpád-kori új okmánytár.* Kiad. *Wenzel Gusztáv.* 1–12. k. Budapest, 1860–1874.
- Bácsatyai* 2015. *Bácsatyai Dániel: Az egresi ciszterci monostor korai történetének kérdései.* *Századok*, 149. (2015) 2. sz. 263–299. o.
- Barabás* 2014. *Barabás Gábor: Papsttum und Ungarn in der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts, ca. 1198–ca. 1241. päpstliche Einflussnahme, Zusammenwirken, Interessengegensätze.* (Publikationen der Ungarischen Geschichtsforschung in Wien, Bd. 6.) Wien, 2014.
- Bárány* 2018. *Bárány Attila: Nyugati követek Bodrogonban – Wylermus, a francia király frater.* In: *Hadi és más nevezetes történetek. Tanulmányok Veszprémy László tiszteletére.* Szerk. *Kincses Katalin Mária.* Budapest, 2018. 66–72. o.
- Bergsagel* 2010. *John Bergsagel: The Offices and Masses of St. Knud Lavard (†1131).* (Kiel, Univ. Lib. MS S.H: 8 A.8o). *Music and Letters*, 96. (2010) 4. sz. 639–640. o.
- Bödey* 1940. *Bödey József: Rilai Szent Iván legendájának magyar vonatkozásai.* *Egyetemes Philologiai. Közlöny*, 64. (1940) 217–221. o.
- Borgnet* 1891. *Alberti Magni, Opera omnia vol. 7. Politica.* Ed. *Auguste Borgnet.* Paris, 1891.
- Bouquet* 1894. *Recueil des historiens des Gaules et de la France. Tome 23.* Ed. *Dom Martin Bouquet.* Paris, 1894.
- Brown – Cothren* 1986. *Elizabeth A. R. Brown – M. W. Cothren: The Twelfth Century Crusading Window of the Abbey of Saint Denis.* *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, 49. (1986) 1–40. o.

- Cathrein* 1917–1918. Viktor *Cathrein*: Hat Papst Gregor VII. den Staat für ein Werk des Teufels und der Sünde erklärt? *Archiv für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie*, 11. (1917–1918) 2. sz. 230–239. o.
- Chesnutt – Friis-Jensen* é. n. *Michael Chesnutt – Karsten Friis-Jensen*: Sanctus Kanutus Dux. In: *Medieval Nordic Literature in Latin: A Website of Authors and Anonymous Works c. 1100–1530*. Ed. *Stephan Borgehammar, Karsten Friis-Jensen, Lars Boje Mortensen, Åslaug Ommundsen*. (https://wikihost.uib.no/medieval/index.php/Medieval_Nordic_Literature_in_Latin, a letöltés időpontja: 2020. március 11.)
- Constable* 1953. *Giles Constable*: The Second Crusade as seen by Contemporaries. *Traditio*, 9. (1953) 213–279. o.
- Constable* 2008. *Giles Constable*: Early Crusading in Eastern Germany: The Magdeburg Charter of 1107/8. In: *Uő: Crusaders and Crusading in the Twelfth Century*. Farnham–Burlington, 2008. 197–214. o.
- Curta* 2019. *Florin Curta*: Eastern Europe in the Middle Ages (500–1300) Tom. 1–2. (Ser. Brill’s Companions to European History, Vol. 19.) Leiden–Boston, 2019.
- Deér* 1971. *József Deér*: Aachen und die Herrschersitze der Arpaden. *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung*, 79. (1971) 1. sz. 1–56. o. (Újra közölve: *József Deér*: Byzanz und das abendländischen Herrschertum. Ausgewählte Aufsätze. Sigmaringen, 1977. 372–423. o.)
- Delle Donne* 1999. *Fulvio Delle Donne*: Una disputa sulla nobiltà alla corte di Federico II di Svevia. *Medioevo Romanzo*, 23. (1999) 1. sz. 3–20. o.
- Deutz – Deutz* 2002. *Helmut Deutz – Ilse Deutz*: Die Aachener „Vita Karoli Magni“ des 12. Jahrhunderts auf der Textgrundlage der Edition von Gerhard Rauschen unter Beifügung der Texte der Karlsruhliturgie in Aachen. Veröffentlichungen des Bischöflichen Diözesanarchivs Aachen, Bd. 48. Siegburg, 2002.
- Dutton* 2017. *Marsha L. Dutton*: The Critical Editions Of Aelred Of Rievaulx’s Narrative Works: A Review Article. *Cîteaux – Commentarii cistercienses*, 68. (2017) 1–2. sz. 277–291. o.
- Eldevik* 2014. *John Eldevik*: The Nachleben of an Ottonian Monarch: the Canonization of Henry II and Crusading in the Twelfth Century. Hamilton College, Read at the New College Conference on Medieval and Renaissance Studies. Sarasota, FL, March 6–8., 2014. (<https://www.academia.edu/30203919/>, a letöltés időpontja: 2020. január 1.)

- Eldevik* 2016. *John Eldevik: Saints, Pagans, and the Wonders of the East. The Medieval Imaginary and Its Manuscript Contexts. Traditio*, 71. (2016) 235–272. o.
- Engels* 1988. *Odilo Engels: Des Reiches heiliger Gründer. Die Kanonisation Karls des Großen und ihre Beweggründe. In: Karl der Große und sein Schrein in Aachen. Hg. Hans Müllejjans. Aachen, 1988. 45–46. o.*
- Fejér* 1829–1844. *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Ed. Fejér György. 1–11. k. Buda, 1829–1844.*
- Farlati* 1998. *Život sv. Ivana Trogirskog: po izdanju Daniela Farlatija. Ed. Kažimir Lučin. Split–Trogir, 1998. (Első kiadása: Daniel Farlati: Illyricum sacrum. Vol. 4. Venetiis, 1769. 309–329. o.)*
- Fodor* 1980. *Fodor J. Adrienne: László-legendák 15–16. századi magyarországi breviáriumokban. In: Athleta patriae. Szent László tanulmányok. Szerk. Mezey László. Budapest, 1980. 58–72. o.*
- Freed* 2016. *John Freed: Frederick Barbarossa: The Prince and the Myth. New Haven–London, 2016.*
- Gál* 2019. *Gál Judit: Dalmácia helye az Árpád-kori Magyar Királyságban. (Kézirat, PhD-értekezés, ELTE.) Budapest, 2019.*
- Gaposchkin* 2017. *Marianne Cecilia Gaposchkin: The Liturgical Memory of July 15, 1099: between History, Memory, and Eschatology. In: Remembering the Crusades and Crusading. Ed. Megan Cassidy-Welch. London–New York, 2017. 34–48. o.*
- García y García* 1976. *Antonio García y García: La canonización de San Rosendo de Dumio. In: Estudios sobre la canonística portuguesa medieval. Ed. Antonio García y García. Madrid, 1976. 157–172. o.*
- Gerics – Ladányi* 2001. *Gerics József – Ladányi Erzsébet: Szent László „csodás” tettei a krónikáinkban. Magyar Könyvszemle*, 117. (2001) 1. sz. 20–31. o.
- Goodich* 2008. *Michael Goodich: The Canonization Policy of Celestine III. In: Pope Celestine III, 1191–1198. Diplomat and Pastor. Ed. John Doran,, Damian J. Smith. Aldershot, 2008. 305–316. o.*
- Graus* 1971. *František Graus: Premysl Ottokar II. – sein Ruhm und sein Nachleben. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*, 79. (1971) 1. sz. 57–110. o.
- Hajdú* 2006. *István Hajdú: Vita sancti Ladislai confessoris regis Hungariae. Cahiers de l’Institut du Moyen-Âge Grec et Latin (Université de Copenhague)*, 77. (2006) 1. sz. 36–66. o.
- Haltrich* 2019 *Des Kaisers neuer Heiliger: Maximilian I. und Markgraf Leopold III. in Zeiten des Medienwandels. Hg. Martin Haltrich. Klosterneuburg, 2019.*

- Hasseler* 2018. *Elizabeth Hasseler: Royal Sanctity and the Writing of History on the Peripheries of Latin Christendom, c. 1000–1200.* (PhD-Thesis, University of North Carolina.) Chapel Hill, 2018.
- Historia* 2006. *Thomae archidiaconi Spalatensis: Historia Salonitanorum atque Spalatinorum pontificum.* Archdeacon Thomas of Split: History of the Bishops of Salona and Split. Ed. *Damir Karbić, Mirjana Matijević, Sokol, James Ross Sweeney.* Budapest–New York, 2006.
- Hunyadi* 2009–2010. *Zsolt Hunyadi: Hungary and the Second Crusade. Chronica,* 9–10. (2009–2010) 55–65. o.
- Írott források 2018. Írott források az 1116–1205 közötti magyar történelemről. Szerk. *Thoroczkay Gábor.* Szeged, 2018.
- Jackson* 2005. *Peter Jackson: „In translacione sancti Edwardi confessoris”: The Lost Sermon by Aelred of Rievaulx Found? Cistercian Studies Quarterly,* 4. (2005) 1. sz. 68–83. o.
- Jason – Jensen* 2015. The Second Crusade Holy War on the Periphery of Latin Christendom. Ed. *Jason. T. Roche, Janus Møller Jensen.* Turnhout, 2015.
- Jensen* 2015. *Kurt Villads Jensen: Creating a Crusader Saint: Canute Lavard and Others of that ilk.* In: *Of chronicles and Kings: National Saints and the Emergence of Nation States in the High Middle Ages.* Ed. *John D. Bergsagel, David Hiley, Thomas Riis.* Copenhagen, 2015. 51–72. o.
- Kahl* 1963. *Hans-Dietrich Kahl: Compellere intrare. Die Wendenpolitik Bruns von Querfurt im Lichte hochmittelalterlichen Missions- und Völkerrechts.* In: *Uő: Heidenfrage und Slawenfrage im deutschen Mittelalter: ausgewählte Studien 1953–2008.* Leiden–Boston, 2011. 481–562. o. (1. kiadás in: *Heidenmission und Kreuzzugsgedanke in der deutschen Ostpolitik des Mittelalters.* Hg. *Helmut Beumann.* Darmstadt, 1963. 177–274. o.)
- Katona* 2001. *Katona István: A kalocsai érseki egyház története. I–II. k.* Ford. *Takács József,* a ford. ellenőrizte, sajtó alá rendezte, az előszót és a kiegészítő jegyz. írta *Thoroczkay Gábor és Tóth Gergely.* Kalocsa, 2001–2003.
- Kerny* 1989. *Kerny Terézia: Királyi temetkezések a váradi székesegyházban.* In: *Váradi kötdredékek.* Szerk. *Kerny Terézia.* Budapest, 1989. 159–168. o.
- Kemp* 1945. *E. W. Kemp: Pope Alexander III and the Canonization of Saints: The Alexander Prize Essay. Transactions of the Royal Historical Society,* 27. (1945) 13–28. o.
- Kertész* 2006. *Kertész Balázs: Megjegyzések Szent László kanonizációjához. Magyar Könyvszemle,* 122. (2006) 3. sz. 297–314. o.

- Kiss 2010. Kiss Gergely: Pápai legátusok a XI–XIII. századi Magyarországon (diplomácia, egyházkormányzat és egyházjog). In: „Fons, skepsis, lex.” Ünnepi tanulmányok a 70 esztendőös Makk Ferenc tiszteletére. Szerk. Tibor Almási, Éva Révész, György Szabados. Szeged, 2010. 195–201. o.
- Kiss 2016. Kiss Gergely: A Pápaság és Magyarország kölcsönös megítélése a 11–13. században. 2016. (<https://www.academia.edu/310-75340/>, a letöltés időpontja: 2019. december 30.).
- Kiss 2019. Kiss Gergely: Gregorius de Sancto Apostolo. Egy 12. század végi magyarországi pápai legátus pályafutása. In: Varietas delectat. A pápai–magyar kapcsolatok sokszínűsége a 11–14. században. Szerk. Kiss Gergely. Pécs, 2019. 81–92. o.
- Klaniczay 2000. Klaniczay Gábor: Az uralkodók szentsége a középkorban: magyar dinasztikus szentkultuszok és európai modellek. Budapest, 2000. 153–168. o.
- Klaniczay 2001. Klaniczay Gábor: Szent László „csodás” tettei krónikáinkban. Magyar Könyvszemle, 117. (2001) 4. sz. 393–410. o.
- Klaniczay 2014. Klaniczay Gábor: A Szent László-kultusz kialakulása. In: Nagyvárad és Bihar a korai középkorban. Szerk. Zsoldos Attila. Nagyvárad (Oradea), 2014. 7–39. o.
- Klaus 2006. Klaus Herbers: Le dossier de saint Rosendus de Celanova: structure, évolution, réécriture et influence papale. In: Miracles, vies et réécritures dans l’occident medieval. Ed. Monique Goullet, Martin Heinzelmann. Ostfildern, 2006. 103–120. o.
- Krafft 2005. Otfried Krafft: Papsturkunde und Heiligsprechung. Die päpstlichen Kanonisationen vom Mittelalter bis zur Reformation: ein Handbuch. Köln–Weimar–Wien, 2005.
- Kristó – Makk 1981. III. Béla emlékezete. Szerk. Kristó Gyula, Makk Ferenc. Budapest, 1981. 74–76. o.
- Kronk 1999. Gary W. Kronk: Cometography. A Catalogue of Comets. I: Ancient–1799. Cambridge, 1999.
- Lotter 1979. Friedrich Lotter: Methodisches zur Gewinnung historischer Erkenntnisse aus hagiographischen Quellen. Historische Zeitschrift, 229. (1979) 2. sz. 298–356. o.
- Loud 2014. Graham A. Loud: The German Crusade of 1197–1198. Crusades, 13. (2014) 1. sz. 143–172. o.
- Madas 2000. Madas Edit: Sermones de sancto Ladislao rege Hungariae: Középkori prédikációk Szent László királyról. (Agatha, XV.) Debrecen, 2004.

- Maines* 1977. *Clark Maines*: The Charlemagne Window at Chartres Cathedral: New Considerations on Text and Image. *Speculum*, 52. (1977) 4. sz. 801–823. o.
- Makk* 1982. *Makk Ferenc*: III. Béla és Bizánc. *Századok*, 116. (1982) 1. sz. 33–61. o.
- Makk* 1993. *Makk Ferenc*: Magyar külpolitika (896–1196). Szeged, 1993.
- Marinković* 2013. *Ana Marinković*: The Birth and the Agents of an Episcopal Civic Cult: St. John of Trogir (12th–15th c.). (PhD-Theses, Central European University.) Budapest, 2013.
- Marinković* 2008. *Ana Marinković*: Celestine III and Dalmatia. In: Pope Celestine III, 1191–1198: diplomat and pastor. Ed. *John Doran, Damian J. Smith*. Aldershot, 2008. 179–188. o.
- Marinković* 2010. *Ana Marinković*: 'Tamquam lupi rapaces': Dynamics of the Image of Venetian Army in the Hagiography of Trogir. In: Identity and Alterity in Hagiography and the Cult of Saints. Ed. *Ana Marinković, Trpimir Vedriš*. Zagreb, 2010. 179–200. o.
- Marzella* 2011. *Francesco Marzella*: L'anello del re e il «Paradiso» dell'Evan-gelista. Genesi di un episodio della «Vita sancti Edwardi regis et confessoris» di Aelredo di Rievaulx. *Hagiographica*, 18. (2011) 217–261. o.
- Matthew* 2006. *Gabriele Matthew*: An Empire of Memory. The Memory of Charlemagne, the Franks, and Jerusalem before the First Crusade. Oxford, 2011.
- McCarthy* 2018. The Continuations of Frutolf of Michelsberg's Chronicle. Ed. *Thomas J. H. McCarthy*. Wiesbaden, 2018.
- Mikó* 2016. *Mikó Gábor*: A „szent királyok törvényei”. A kora Árpád-kori törvények fennmaradásának története. *Századok*, 150. (2016) 2. sz. 319–340. o.
- Mezey* 1980. *Mezey László*: Athleta patriae. A korai László-irodalom kiala-kulása. In: Athleta patriae. Tanulmányok Szent László történe-téhez. Szerk. *Mezey László*. Budapest, 1980. 19–56. o.
- Minio-Paluello* 1962. *Aristoteles latinus*. Ed. *Laurentius Minio-Paluello*. (III,1–4.) Bruges–Paris, 1962.
- Molnár* 2006. *Molnár Péter*: Nagy Károly Keleten. *Budapesti Könyvszemle*, 28. (2006) 3–4. sz. 148–178. o.
- Murray* 2017. *Alan V. Murray*: The Place of Egypt in the Military Strategy of the Crusades, 1099–1221. In: The Fifth Crusade in Context. The Crusading Movement in the Early Thirteenth Century. Ed. *E. J. Mylod, Guy Perry, Thomas W. Smith, Jan Vandeburie*. London–New York, 2017. 117–134. o.

- Naumann 1994. *Claudia Naumann*: Der Kreuzzug Kaiser Heinrichs VI. Frankfurt am Main, 1994.
- Odo de Deuil 2018. *Odo de Deuil*: VII. Lajos utazása keletre. In: Írott források az 1116–1205 közötti magyar történelemről. Szerk. *Thoroczkay Gábor*. Szeged, 2018. 111–112. o. (Ford. Csákó Judit).
- Osbert 1923. *Osbert of Clare*: Vita beati Eadwardi regis Anglorum. Ed. *Marc Bloch*. In: *La Vie d'Edouard le Confesseur par Osbert de Clare*. *Annalecta Bollandiana*, 41. (1923) 1. sz. 64–123. o.
- Painter 1962. *Sidney Painter*: The Third Crusade. In: *A History of the Crusades*. Ed. *K. M. Setton*. Philadelphia, 1962.
- Petersohn 1975. *Jürgen Petersohn*: Saint-Denis – Westminster – Aachen. Die Karls-Translatio von 1165 und ihre Vorbilder. *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters*, 35. (1975) 420–454. o.
- Petersohn 1989. *Jürgen Petersohn*: Jubiläumsfrömmigkeit vor dem Jubelablaß. *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters*, 45. (1989) 1. sz. 31–53. o.
- Phillips 2001. *Jonathan Phillips*: Papacy, Empire and the Second Crusade. In: *The Second Crusade. Scope and Consequences*. Ed. *Jonathan Phillips, Martin Hoch*. Manchester–New York, 2001. 15–31. o.
- Retsch 2017. *Christopher Retsch*: Die Waffen der Heiligen – Ein angelskandinavisches Messer, eine hochmittelalterliche Schwertscheide, ein früher „Katzbalger“ und weitere Blankwaffen des Bamberger Domschatzes. *Zeitschrift für Waffen- und Kostümkunde*, 2017. 2. sz. 77–154. o.
- Schimmelpfennig 2005. *Bernhard Schimmelpfennig*: Heilige Päpste – päpstliche Kanonisationspolitik. In: *Schimmelpfennig, Bernhard*: Papsttum und Heilige: Kirchenrecht und Zeremoniell; ausgewählte Aufsätze. Hg. *Georg Kreuzer*. Neuried, 2005. 379–408. o.
- Scholz 1961. *Bernhard W. Scholz*: The Canonization of Edward the Confessor. *Speculum*, 36. (1961) 1. sz. 38–60. o.
- Schwarz 1957. *Marianne Schwarz*: Heiligsprechungen im 12. Jahrhundert und die Beweggründe ihrer Urheber. *Archiv für Kulturgeschichte*, 39. (1957) 1. sz. 43–62. o.
- Smičiklas 1904–1934. *Codex diplomaticus regni Croatiae, Sclavoniae et Dalmatiae*. I–XVIII. k. Ed. *Tadija Smičiklas*. Zagreb, 1904–1934.
- Smith 2009. *Damian J. Smith*: Saint Rosendo, Cardinal Hyacinth and the Almohads. *Journal of Medieval Iberian Studies*, 1. (2009) 1. sz. 53–67. o.
- Smith 2011. *Damian J. Smith*: The Papacy, the Spanish Kingdoms and Las Navas de Tolosa. *Anuario de Historia de la Iglesia*, 20. (2011) 157–178. o.

- Smith 2017. *Thomas W. Smith: The Role of Pope Honorius III in the Fifth Crusade. In: The Fifth Crusade in Context: The Crusading Movement in the Early Thirteenth Century. Ed. E. J. Mylod, Guy Perry, Thomas W. Smith, Jan Vandeburie. London–New York, 2017. 15–26. o.*
- Solymosi 2017. *Solymosi László: Szent László király sírja, kultusza és szentté avatása. In: Szent király, lovagkirály. A Szent László-herma és a koponyaareklye vizsgálatai. Szerk. Kristóf Lilla Alida, Lukácsi Zoltán, Patonay Lajos. Győr, 2017. 29–35. o.*
- Solymosi 2020. *Solymosi László: László király szentté avatása a XII. század végén. In: „Mestereknek gyengyének”. Ünnepi kötet Madas Edit hetvenedik születésnapjára. Szerk. Hende Fanni, Kisdi Klára, Korondi Ágnes. Budapest, 2020. 533–546. o.*
- Spencer 2017. *Stephen Spencer: ‘Like a Raging Lion’: Richard the Lionheart’s Anger during the Third Crusade in Medieval and Modern Historiography. The English Historical Review, 132. (2017) 556. k. 523–527. o.*
- SRH *Scriptores rerum Hungaricarum. Vols. 1–2. Ed. Imre Szentpétery. Budapest, 1937–1938. (Reprint: Budapest, 1999. Eds. Szovák Kornél, Veszprémy László.)*
- Staub – Knaus 1979. *Die Handschriften der Hessischen Landes- und Hochschulbibliothek Darmstadt. Bd. 4. Hg. Kurt Hans Staub, Hermann Knaus. Wiesbaden, 1979.*
- Steindorff 1988. *Ludwig Steindorff: Die Vita beati Johannis Traguriensis als Quelle zur Geschichte der dalmatischen Stadt Trogir im 12. Jahrhundert. Südostforschungen, 47. (1988) 1. sz. 17–36. o.*
- Stumpf 1999. *Die Vita sancti Heinrici regis et confessoris und ihre Bearbeitung durch den Bamberger Diakon Adelbert. (Monumenta Germaniae historica, Scriptores rerum Germanicarum, vol. 69.) Ed. Markus Stumpf. Hannover, 1999. 225–334. o.*
- Szovák 1993. *Kornél Szovák: The Image of the Ideal King in Twelfth-Century Hungary (Remarks on the Legend of St Ladislav). In: Kings and Kingship in Medieval Europe. Ed. Anne J. Duggan. London, 1993. 241–264. o.*
- Szovák 2000. *Szovák Kornél: Szent László alakja a korai elbeszélő forrásokban. (A László-legenda és a Képes Krónika 139. fejezete forrásproblémái.) Századok, 134. (2000) 1. sz. 117–145. o.*
- Szovák 2017a. *Szovák Kornél: László-legendák. A csodás történetek háttere. Rubicon, 27. (2017) 9. sz. 41–45. o.*
- Szovák 2017b. *Szovák Kornél: Királytalálkozók Esztergomban, In: Metropolis Hungariae. Szerk. Hegedűs András. Esztergom, 2017. 40–53. o.*

- Thoroczkay 2012. *Thoroczkay Gábor*: A szebeni prépostság történetének főbb kérdései a XIV. század közepéig. *Fons*, 19. (2012) 1. sz. 37–55. o.
- Thoroczkay 2018. *Thoroczkay Gábor*: A szebeni prépostság alapításának oklevelei. In: Írott források az 1116–1205 közötti magyar történelemről. Szerk. *Thoroczkay Gábor*. Szeged, 2018. 304–308. o.
- Thoroczkay 2019. *Thoroczkay Gábor*: László király szentté avatása. In: Szent László és Székesfehérvár. Tanulmányok Szent László koráról és tiszteletéről. Szerk. *Kerny Terézia, Smohay András, Terdik Szilveszter*. Magyar királyok és Székesfehérvár V. (A Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum kiadványai 12.) Székesfehérvár, 2019. 60–66. o.
- Veszprémy 1991. *Veszprémy László*: Középkori forrástanulmányok. *Hadtörténelmi Közlemények*, 104. (1991) 1. sz. 58–79. o.
- Veszprémy 1999a. Az első és a második keresztes háború korának forrásai. *Gesta Francorum*. Keresztesek levelezése, Clairvaux-i Szent Bernát: Az új lovagság dicsérete. Ford. *Veszprémy László*. Budapest, 1999.
- Veszprémy 1999b. *László Veszprémy*: Dux et praeceptor Hierosolimitanorum. König Ladislaus (László) von Ungarn als imaginärer Kreuzritter, in: *The Man of Many Devices Who Wandered Full Many Ways*. Festschrift in Honor of János M. Bak. Ed. *Balázs Nagy, Marcell Sebők*. Budapest–New York, 1999. 470–477. o.
- Veszprémy 2004. *László Veszprémy*: The Birth of a Structured Literacy in Medieval Hungary. In: *The Development of Literate Mentalities in East Central Europe*. Ed. *Anna Adamska, M. Mostert*. Turnhout, 2004. 161–181. o.
- Veszprémy 2006. *Veszprémy László*: II. András magyar király keresztes hadjárata, 1217–1218. In: Magyarország és a keresztes háborúk. Lovagrendek és emlékeik. Szerk. *Laszlovszky József, Majorossy Judit, Zsengellér József*. Máriabesnyő–Gödöllő, 2006. 99–112. o.
- Veszprémy 2018. *Veszprémy László*: A bambergi lovas szobra és Szent István. In: *GENIUS LOCI. LASZLOVSZKY 60*. Ed. *Dóra Mérai, Ágnes Drosztnér et al.* Budapest, 2018. 316–320. o.
- Veszprémy 2019a. *Veszprémy László*: Szent László a keresztes hadak élén. In: Szent László és Székesfehérvár. Tanulmányok Szent László koráról és tiszteletéről. Szerk. *Kerny Terézia, Smohay András, Terdik Szilveszter*. Magyar királyok és Székesfehérvár V. (A Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum kiadványai 12.) Székesfehérvár, 2019. 16–25. o.
- Veszprémy 2019b. Történetírás és történetírók az Árpád-kori Magyarországon (XI–XIII. század közepe). (*Rerum Fides* II.) Budapest, 2019.

- Veszprémy 2020. *Veszprémy László: Szt. István korai tiszteletéhez Bambergben. In: „Mestereknek gyengyének.” Ünnepi kötet Madas Edit hetvenedik születésnapjára. Szerk. Hende Fanni, Kisdi Klára, Korondi Ágnes. Budapest, 2020. (Megjelenés alatt.)*
- Weiler 2003. *Björn Weiler: The Negotium Terrae Sanctae in the Political Discourse of Latin Christendom, 1215–1311. The International History Review, 25. (2003) 1. sz. 1–36. o.*
- Wilmans 1868. *Otto Frisingensis episcopus: Gesta Friderici imperatoris. Ed. Roger Wilmans. (MGH SS, Vol. 20.) Hanover, 1868. 347–491. o.*

László Veszprémy

SAINT LADISLAUS I'S CRUSADE AND THE CRUSADING SAINTS
OF THE 12TH CENTURY

(Abstract)

There are several versions and explanations in the professional literature about the circumstances of writing of the story that can be read in Saint Ladislaus's Legend and the Chronicon Pictum according to which the king was asked to lead the First Crusade. The present research article argues that the version that can be read in the Legend and in the Chronicle had already been integrated into the supposed arch-legend, and then it was also included in the first written version of the Legend that we know. Certainly, the story had no real historical basis, since Ladislaus I deceased before the declaration of the First Crusade (July 1095), but one century later the king's canonisation (1192) fitted into the line of preparations for the crusades after the Loss of Jerusalem (1187) and into the story of the Third Crusade that also marched through Hungary. The clerics of the Hungarian Royal Court, the supposed authors of the texts consciously created relations between Ladislaus I who deceased in the year of the declaration of the First Crusade and Béla III – both of them were exigently high-in-stature, so their similarity was evident to the contemporaries. Based on all of this, it also becomes understandable if we place King Ladislaus's canonization in the context of the beginning of the crusades of the 12th century and the papal canonizations (Henry II: 1146, Otto of Bamberg: 1189, Knud/Canute Lavard: 1169, Rosendo: 1179, John of Trau, 1192) related to them.

László Veszprémy

DER KREUZZUG VON KÖNIG LADISLAUS I. UND DIE KREUZZUGHEILIGEN
DES 12. JAHRHUNDERTS

(Resümee)

Hinsichtlich der Umstände der Geburt der Kreuzzugsgeschichte, die in der Fachliteratur in der Legende von König Ladislaus I. und in der Ungarischen Bilderchronik zu lesen ist, also der Aufforderung des ungarischen Königs zur Anführung des Kreuzzugs, existie-

ren gleich mehrere verschiedene Lösungsvorschläge. Die vorliegende Studie argumentiert dafür, dass die in der Chronik und in der Legende zu lesende Version bereits in die vermeintliche Urlegende und später in die erste Textfassung der uns heute überlieferten Legende Einzug gefunden hatte. Die Beschreibung entbehrte selbstverständlich jeglicher historischer Grundlage, weil Ladislaus I. noch vor Ankündigung des Kreuzzugs verstorben war (Juli 1095). Die Heiligsprechung des Königs ein Jahrhundert später (1192) fügte sich jedoch in die Reihe der Vorbereitung des Kreuzzugs im Anschluss an den Verlust Jerusalems und in die Geschichte des dritten Kreuzzugs, der auch Ungarn durchquerte. Die Kleriker des ungarischen Königshofs, die vermeintlichen Verfasser des Textes schufen bewusst eine Beziehung zwischen König Ladislaus, der im Jahr der Ankündigung des ersten Kreuzzugs verstorben war, und des während der Zeit des dritten Kreuzzugs herrschenden ungarischen Königs, Béla III. Die Ähnlichkeit ihrer herausragenden Körpergröße war nämlich auch für die Zeitgenossen offensichtlich. Aufgrund dessen wird es verständlicher, wenn wir die Heiligsprechung von König Ladislaus mit dem Beginn der Kreuzzüge im 12. Jahrhundert (1146, 1189), den mit diesen verbundenen oder in Zusammenhang zu bringenden Papst-Kanonisierungen (Heinrich II., 1146; Otto von Bamberg, 1189; Knud/Canute Lavard, 1169; Rosendo, 1173, Johannes von Trau, 1192) in Kontext setzen.

László Veszprémy

LA CROISADE DE SAINT LADISLAS IER DE HONGRIE ET LES SAINTS CROISES
DU XIIE SIECLE

(Résumé)

Les publications spécialisées proposent plusieurs solutions quant à l'origine de l'histoire figurant dans la Légende de saint Ladislas et la Chronique illustrée selon laquelle le roi hongrois aurait été appelé à diriger la première croisade. Cette étude avance des arguments pour justifier que la version qu'on peut lire dans la chronique et la légende pouvait être déjà présente dans la légende originelle supposée et ensuite dans le premier texte de la légende que nous connaissons. Naturellement, cet écrit n'avait aucune base historique, car Ladislas Ier est décédé (en juillet 1095) avant l'annonce de la croisade. Néanmoins, près d'un siècle plus tard, la canonisation du roi (1192) s'inscrivait dans les préparatifs de la croisade après la perte de Jérusalem (1187) et l'histoire de la troisième croisade qui a également traversé la Hongrie. Auteurs présumés du texte, les clercs de la Cour hongroise ont relié sciemment Ladislas Ier de Hongrie, décédé dans l'année où la première croisade fut annoncée, à Béla III de Hongrie qui régnait au moment de la troisième croisade, car la ressemblance physique entre les deux rois de grande taille était évidente aussi pour les contemporains. Cela explique mieux pourquoi il est pertinent de placer la canonisation de Ladislas Ier dans le contexte du lancement des croisades du XIIe siècle (1146, 1189) et des canonisations par le pape qui y sont liées (Henri II : 1146 ; Othon de Bamberg, 1189 ; Knud Lavard, 1169 ; Rosendo, 1173 ; Jean de Trogir, 1192).

Ласло Веспреми

КРЕСТОВОЙ ВОЕННЫЙ ПОХОД СВЯТОГО ЛАСЛО И СВЯТЫЕ КРЕСТОНОСЦЫ
XII-ОГО ВЕКА

(Резюме)

Крестовая история, которую можно прочесть и в Венгерской иллюстрированной хронике, и в легенде о Святом Ласло в спецлитературе, относится к просьбе венгерского короля возглавить первый крестовый военный поход, родилось несколько предложенных решений относительно обстоятельств рождения этой просьбы. Настоящее исследование аргументирует, что версия, которую можно прочесть в хронике и легенде, могла быть включена уже и в предполагаемую древнюю легенду, а затем в первую формулировку текста легенды, оставшуюся нам на сегодня. Естественно это описание не имело исторической основы, так как Ласло I. умер ещё до объявления военного похода (июль 1095-ого года), но спустя столет с посвящения короля в святых (1192 г.) примыкало к ряду крестовых подготовок последующих за потерией Иерусалима (1187 г.), и потом к истории третьего крестового похода, пересекающего и территорию Венгрии. Духовенство венгерского королевского двора, предполагаемые авторы текста, сознательно создали связь между королем Ласло, умершим в год провозглашения первого крестового военного похода, и венгерским королем, правившим во время третьего военного крестового похода III. Белы, сходство которых в исключительно высоком росте было очевидным даже и для современников. Исходя из этого, становится более понятным, если поставим в контекст посвящение в святые короля Ласло и начало крестовых военных походов 12-ого века (1146, 1189), или связываем с ними папских канонизаций (Генрих II.: 1146; Отто Бамбергский, 1189; Кнуд/Канут Лавард, 1169; Росендо, 1173, Янош Трауицкий, 1192).

A „MAGYAR MÁRS” ÁRNYÉKÁBAN?

Az ismeretlen Zrínyi Péter*

Bevezetés

Zrínyi VII. Miklós/Nikola Zrinski (1620–1664) és ugyancsak tragikus sorsú öccse, IV. Péter/Petar (1621?–1671) születésének közelgő 400. évfordulója reményeink szerint több tudományterület művelői számára kiváló alkalmat jelent majd a testvérpár életművére vonatkozó eddigi ismereteink összegzésére, újragondolására, határainkon innen és túl egyaránt. Erre annál is inkább igény mutatkozik, mivel a Zrínyi Miklós példátlanul gazdag és sokszínű életművét bemutató „egyszerűs” monográfiák mára javarészt meghaladtak ismeretanyagot közvetítenek.¹ A „költő és hadvezér” romantikus-nacionalista történelemszemlélet jegyében, a XIX. század második felében felvázolt, idealizált portréja újrarajzolásának szándékával az utóbbi két évtizedben már jelentős eredmények születtek.² Zrínyi Péter esetében viszont ez sajnos még várat magára. A fiatalabb testvér életútjára vonatkozóan továbbra is csak kisszámú, korrekciókra szoruló feldolgozás áll rendelkezésünkre.³ Részint emiatt a horvát tudományosság rá mindmáig a függetlenségi gondolat korai reprezentánsaként, a nemzeti ügy mártíriaként tekint. Ezt a képet köztudottan a Habsburg dinasztiaiával és a dualista államberendezkedéssel szembehelyezkedő, jobboldali horvát aktuálpolitika igénye hívta életre az 1870-es években.⁴ Erre a „szerepre” ugyanis a Szigetvár 1566-ban védő Zrínyi IV. Miklós (1508–1566) nem felelt meg a nemzeti érzelmű horvát historikusoknak. A magyar földön és nyelven alkotó, hasonló nevű dedunokát pedig eddigre a hazai historiográfia lényegében kisajátította magának.⁵ Olyannyira, hogy a magyar történetírók egymást követő generációi nem is tekintették feladatuknak az élete nagyobb részében horvát földön tevékenykedő Zrínyi Péter életművének kutatását. A „Magyar Márs” viszont a Dráván túl maradt jelentőségéhez képest hangsúlytalanul, amit az is mutat, hogy prózai műveit csak az 1990-es (!) évektől, Horvátország függetlenné válását követően ültették át horvát nyelvre.⁶

Míg Zrínyi Miklóshoz már a kortársak is az intellektust, addig öccséhez a harci erényeket társították – a szemlélet napjainkban is tartja magát a magyar és horvát historiog-

* A tanulmány az OTKA (jelenleg NKFIH) PD 108 391. sz., illetve a Horvát Tudományos Alap (=HRZZ) 3675 MLWICB kutatási projektjének támogatásával készült. Pálffy Géza lektori észrevételeiért is ezúton mondunk köszönetet.

¹ Klaniczay 1964.; Széchy 1896–1902. Ennek hiányát voltak hivatva pótolni a Zrínyi-album tanulmányai.

² Az eredményeket összegzi: Pálffy 2014. 867–880. o.

³ Petrić 2019. 107–120. o.; Reiszig 1897. 809–846. o.; Kukuljević 1868. 211–224. o.; Pauler 1867. 89–118., 231–265. o.

⁴ Sokcsevits 2011. 73–82. o.; Štefanec 2009. 391–410. o.; Blažević – Coha 2009. 137–167. o.

⁵ Hausner 2017. 123–154. o.

⁶ Sokcsevits 2011. 73. o.

ráfiában.⁷ Péter életútjának elfogulatlan vizsgálatát nagyban nehezíti a körülmény, hogy személye szinte kizárólag a részint általa vezetett (Wesselényi-féle, a horvát történetírásban Zrínyi–Frangepán) főúri összeesküvés kontextusában kapott figyelmet.⁸ Emellett csupán az úgynevezett ozalji körhöz kötődő irodalmi működése kapcsán keltett személye némi érdeklődést.⁹ A kutatás hiányosságait jól jelzi, hogy még karrierállomásainak tény-szerű felsorolása sem történt meg.¹⁰ Hiánypótlónak szánt tanulmányunk éppen ezért arra vállalkozik, hogy Zrínyi Péter katonai előmenetelének meghatározó állomásait számba vegye, különös tekintettel annak Muraközben töltött évtizedeire. Tesszük mindezt új megközelítésben, jelesül bátyja életútjának párhuzamos nyomon követésével, azzal mintegy szinkronban. Ugyanis – mint látni fogjuk – a Zrínyi-fivérek életműve csakis egymással kölcsönhatásban vizsgálható és értelmezhető.

A Muraköz, a „vitézlő iskola”

Péter katonai karrierjének első és – mint látni fogjuk – egész életútja szempontjából meghatározó állomása a főúr lefogásáig csaknem kizárólagosan a magyar–horvát grófi család birtokában lévő Muraköz volt.¹¹ A fiatalabb Zrínyi ugyanis nemcsak bánsága esztendei alatt (1665–1670) tartotta rezidenciáját Csáktornya, hanem felnőtt létének első évtizedét (1637–1647) is itt töltötte. A Muraköz védelmében vívott harcok készítették őt fel az oszmánellenes határvédelemben való majdani szerepvállalásra. A Magyar Királyság területe ugyanis éppen a Mura mentén szűkült leginkább össze, azaz itt volt a legkisebb a távolság a törökök megszállta terület és az osztrák örökös tartományok között. Ennek ismeretében aligha meglepő, hogy az oszmán kézen lévő Kanizsától alig 15 km-re fekvő uradalom egész népessége valamilyen formában a védelem szolgálatába volt állítva a Zrínyi-fivérek irányítása alatt.¹² A csáktornyai uradalmat ekkor felerészben Péter mondhatta magáénak, miután 1638 júniusában az uralkodó által nagykorúsított testvérek egyenlően felosztották azt egymás között. Ugyanígy jártak el a Kulpa mellett fekvő ozalji és ribniki uradalmuk esetében is. A szlavóniai birtokok, úgymint az Erdődyektől csak 1613-ban visszakerült Rakovec és Verbovec, valamint Bosjakovina esetében viszont egyedi eljárásokat követtek a fivérek. Brod uradalmát pedig osztatlanul hagyták és csak jövedelmeit rendelték kétfelé.¹³ Miklós és Péter abban is követték felmenőik példáját, hogy a tengerparti javak 1641. áprilisi felosztásánál a fiatalabb testvér Buccari kikötője mellett Grobnik várát és Gerovo falut kérte magának.¹⁴ Miklós így Buccarica, Porto Reé, Szelce és Cirkvenica mellett Vinodolban („Borvölgye”) Hrelín, Drevenik, Grisane, Bribir várait kapta meg. Az előző generáció is hasonló módon felezte meg az említett horvátországi

⁷ Ráttkay 1652. Horvát fordítása Ráttkay 2001. Keletkezésének körülményeire és koncepciójára lásd Bene 2000.

⁸ Šišić 1908. 9–125. o.; Pauler 1876.

⁹ Bene 2017. 37–78. o.; Pajur 2014. 55–68. o.

¹⁰ Hausner 2012. 223–228. o.

¹¹ Végh 2017b. 261–275. o.

¹² Végh 2017a. 217–246. o.

¹³ MU 2010. 93–204. o.

¹⁴ MNL OL MKA E 148. NRA Fasc. 319. No. 39.

birtokokat, de a muraközi uradalom két részre osztása is apjuk, V. György (1599–1626) és nagybátyjuk, VI. Miklós (?–1625) 1616/1617. évi eljárását követte.¹⁵

A Muraköz védelmének gerincét a „légrádi és muraközi kapitány” parancsnoksága alatt álló, a XVII. század közepén félezer főt számláló végvári katonaság alkotta. Az összefonódó tisztséget jelenlegi ismereteink szerint első ízben Zrínyi VII. Miklós kapta meg 1640 májusában.¹⁶ A Miklós és Péter közötti 1638 júniusában létrejött, már említett, az uralkodó által is megerősített birtokosztály is úgy rendelkezett, hogy az idősebb fivér nyerje el a Légrádban és a Muraközben állomásozó, a király által fenntartott szoldos katonaság kapitányságát.¹⁷ A két esztendővel későbbi királyi kinevezés tehát lényegében a bécsi hadvezetés részéről csak megerősítette ezt az alapvetően magánjogi természetű családi megállapodást. A Muraköz területi különállása és csaknem kizárólagos birtokjoga mellett leginkább ennek a körülménynek tudható be, hogy a folyamköz a XVII. században örökletes várkörzetként fungált.¹⁸ Az Udvari Haditanács tehát, egyfajta kompromisszumként, a Zrínyieknek engedte át a Murára támaszkodó határszakasz irányítását. Hasonlóképpen ahhoz, ahogy a Batthyány család a „Kanizsa ellen vetett” végvidék egésze felett rendelkezhetett, szintűgy örökjogon.¹⁹ Zrínyi Péter 1639 márciusa előtt testvéréhez hasonlóan elnyerte a császári kamarási címet, aki 1637 decemberében, nagykorúsítását követően részesült ebben a kegyben.²⁰ Miklós, apjuk érdemeire tekintettel, 1628-tól a főlovászmester méltóságát is magáénak mondhatta.²¹ Az uralkodó nevében kiállított német nyelvű diplomák Pétert is (örökletes) főlovászmesternek (*Obrist stallmaister*) titulálják, ami azért különös, mivel jelenlegi ismereteink szerint a címet Miklós kizárólagosan viselte.²² Az esetek halmozódása valószínűtlenné teszi, hogy a kancelláriában összevetésztették volna a két testvért, amire a korabeli ikonográfia számos példát szolgáltat.²³

A királyi fenntartású végvári haderőt hatékonyan egészítette ki a birtokosok magánkatonasága, köszönhetően annak, hogy egyazon parancsnokság alá tartoztak. A grófi család muraközi magánhaderejének legarchaikusabb komponense a familiárisnak és szervitornak nevezett, földbirtokkal rendelkező szolgáló nemesség (és az általuk birtoknagyság függvényében kiállított fegyveresek) alkotta kontingens volt. A Zrínyi Miklós és Péter fekvőségeit két egyenlő részre elkülönítő 1638. évi osztálylevél már szemlátórást kifarított szervezetről árulkodik, ami arra enged következtetni, hogy a fivérek a lovas csapatnemet az előző generációtól kapták örökölni.²⁴ Ekkortájt a csáktornyai uradalom telekállományának nem kevesebb mint 65%-a (!) volt a szolgálónemesek kezén, 1672-ben viszont az úrbéres telkeknek (*sessio*) már „csak” 48 %-át mondhatták magukénak.²⁵ Ekkor Zrínyi Péter egykori birtokrészen „mindössze” 193 és fél jobbágytelket bír-

¹⁵ Štefanec 2007. 90. o. NSK Zbirka rukopisa i starih knjiga R 5129. Zrínyi Miklós Pethő Gergelyhez. Ozaly, 1617. február 20.

¹⁶ ÖStA KA ZSt. Sr. Bestellungen. Karton 9. No. 1331. (1640. május 3.)

¹⁷ „comes senior maneret capitaneus Legradiensis et ibidem ac in Insula Muraköz in stipendo nostro existentibus praeesset”. MU 2010. 163. o.

¹⁸ Végh 2017a. 217–246. o.; Végh 2017b. 59–70. o.

¹⁹ Pálffy 2014. 321–356. o.

²⁰ Pálffy 2007. 52. o.; HDA–681 Vlastelinstvo Čakovec. Kutija 9. No. 1184.

²¹ Bitskey 1998. 324–325. o.

²² ÖStA KA HKR KIA Militärgrenze VII. 104., 112.; FHKA SUS Reichsakten. Karton 207. No. 37.

²³ Cennerné 1997. 111., 113., 196. o.

²⁴ MU 2010. 155–161. o.

²⁵ MZPÖ 1991. 100–104. o.

tak a nemesek, míg a másik uradalomfélen 256 egész, egy fél és egy harmadot írtak össze a kezükön.²⁶ A különbözet magyarázata, hogy Zrínyi Péter több birtokot elvont élvezőiktől, és azokat a saját birtokrészéhez csatolta, ami részben még muraközi birtoklásának első időszakára (1638–1649) datálható.²⁷ A károsultak csak 1678 után, tehát már a Magyar Kamara kezelésének idején kapták vissza egykori zálogbirtokaikat, természetesen katonai kötelezettséggel terheltén.²⁸

Zrínyi Miklós 1650 őszén Hudosán, Goricsány és Gyurgyánc falvakban katonaparasztok számára földet osztatott, szolgálataikért cserébe mentesítve őket az úrbéres kötelezettségeik alól.²⁹ A telepítő pátenis publikálása óta a katonaparaszti szervezet muraközi megjelenésének dátumaként egységesen ezt az évet jelöli meg a kutatás, az idősebb fivérnek tulajdonítva azt.³⁰ A katonaparaszti hadszervezet valójában már egy évtizeddel korábban is fennállt a Dráva–Mura közén. Zrínyi Miklós és Péter 1639-ben nyolc település lakosságát kötelezte katonai szolgálatra, melynek ellenszolgáltatásaként lemondtak bizonyos földesúri járandóságukról.³¹ A lépés elsődleges oka bevallottan az volt, hogy a birtokosok nem találtak elegendő fegyverest a Mura-parti őrhelyek őrzésére. A török támadásoknak leginkább kitett települések lakosságát ~~eleve~~ csak úrbéres kötelezettségeik elengedésével lehetett maradásra bírni, egyes falvak pedig a korábbi betörések következtében eleve üresen álltak.³² A Muraközt ugyanis az 1630–40-es években a kanizsai vilájetből folyamatos és intenzív támadások érték, amivel az oszmánok a folyamközi településeket adófizetésre igyekeztek rábírn.³³ Katonai és gazdasági megfontolások együttes eredményezték tehát a katonaparasztság folyamközi alkalmazását. Számunkra az időpontnak van különös jelentősége, tekintve, hogy a lépésre a testvérek közös birtoklása idején került sor, következésképpen annak kezdeményezőjeként akár Péter neve is felmerülhet.

A Zrínyiek muraközi magánhaderejének legnépesebb kontingense a birtokosok által kiállított, úgynevezett szabad rendű fegyverforgatóké (*libertini*) volt, akiknek a zöme az akkor még a folyamközben fekvő Légrádon élt.³⁴ Jóllehet a szabad legények fizetetlenek voltak, végső soron ők is a légrádi királyi helyőrség kapitányának parancsnoksága alá tartoztak. Egyebekben azonban továbbra is földesuruk ítélkezhetett felettük, illetve vette igénybe (főként katonai) szolgálataikat, ami esetükben kettős függést eredményezett.³⁵ Az uradalom jobbágysai közül kikerülő katonaparasztoktól eltérően ők szabad menetelek voltak, tehát jellemzően más területekről érkeztek szolgálati helyükre. A másik fő különbség az volt, hogy utóbbiak kapacitásuknak megfelelően fogtak művelés alá szántót és szőlőket, míg a katonaparasztoknak a földbirtokos utalt ki rögzített nagyságú szolgálati birtokot. A légrádi szabadosok létalapját egyébiránt rendhagyó módon főként a (leg-

²⁶ MU 2010. 277–278., 247–248. o.; MZPÖ 1991. 195. o.

²⁷ NSK Zbirka rukopisa i starih knjiga. R 6471 Nikola Zrinski No. 5097., 5098.

²⁸ MNL OL E 202. Acta Zrinyiano-Frangepaniana. I. k. 153–196., 216–217. o.; HDA-785 Obitelji Zrinski i Frankopani. Komorska uprava Zrinsko-Frankopanskih posjeda. Grgur Pavešić 3.1.5.4.1.6. 163–200., 240–241. o.

²⁹ Mráz 1957. 125. o.

³⁰ Czigány 2004. 88. o.; Rácz 1969. 120–121. o.; Zimányi 1960. 287. o.

³¹ MNL ZML IV.1.b. Acta congregationalia, I. doboz. 1640. Közli: Végh 2011. 182–183. o.

³² MNL ZML IV.1.b. Acta congregationalia, I. doboz. 1640. Közli: Végh 2011. 182–183. o.

³³ ZMÖM 2003. 472., 474–477., 479–480. o.

³⁴ Végh 2017a. 231–232. o.

³⁵ Végh 2009. 444–445. o.

inkább sóval folytatott) kereskedelem jelentette, köszönhetően a véghely kedvező fekvésének, illetve a szántók hiányának.³⁶ Az 1664 eleji téli hadjárat idején állítólag akár ezer katona is táborba vonulhatott volna a végvár-városból úgy, hogy annak őrizetére is maradt volna elegendő fegyverforgató.³⁷ Az 1638. évi birtokosztály értelmében Zrínyi Péter a szabad rendű fegyveresek élére hadnagyot állíthatott, aminek sietve eleget is tett.³⁸ Ő Zrínyi Miklósnak, a muraközi és egyúttal a légrádi zsoldos helyőrség főkapitányának elvben nem volt alávetve, csak együttműködést (*correspondentia*) vártak el a nevezettől.³⁹ Veszélyhelyzetben azonban legényeivel együtt természetszerűleg ő is engedelmességgel tartozott a végvári katonaság parancsnokának.⁴⁰

Területileg és jogilag is elkülönült a Mura melletti turnischei (Podturen) kapitányság, amely a névadó településsel együtt négy falut foglalt magába. A birtoktestet Zrínyi Péter 1644-ben 9000 magyar forintért vette zálogba Batthyány Borbálától, de a vételárral a jelek szerint adós maradt.⁴¹ Jóllehet, a Zrínyiek részéről generációkon átívelő, természetes törekvés volt a muraközi részhányaduk arányának növelése, a birtokrész megszerzését elsődlegesen mégis hadászati megfontolások indokolhatták.⁴² A Zrínyiek ugyanis a Mura partján mintegy két tucat őrhelyet (korabeli magyarsággal szemmel a határfolyót, elleneséges betörés esetén hírlövessel riadóztatva a Sziget haderejét.⁴³ Az őrházláncolat hatékonyságát jól mutatja, hogy a Rába mentén működtetett védelmi rendszer, illetőleg 1664 után a Vág partján létesíteni kívánt őrházláncolat számára egyaránt a Zrínyiek muraközi modellje volt a minta.⁴⁴ Zrínyi Pétert minden bizonnyal az ösztönözte a vételügyletre, hogy az éppen ekkoriban kiépített őrtoronyláncolat óhatatlanul hézagos maradt volna az említett négy település megszerzése nélkül.

Mester és tanítvány?

Zrínyi Péter, mint láttuk, öntevékenyen, partnerként vette ki részét a Muraköz védelmének megszervezéséből. Az ő kezdeményezésére alakult ki a folyamköz védelmi rendszere a turnischei kapitánysággal, de a légrádi szabadosok különállásának hátterében is Péter fellépését sejthetjük. A katonaparasztság intézményének folyamközi megjelenéséhez is köze lehetett, bár jelenleg csak annyi bizonyos, hogy a bátyjával közös birtoklásuk idején tűnt fel. A tények azonban azt a következtetést is megengedik, hogy ebben az esetben is a fiatalabb fivér lépett fel kezdeményezőként. Zrínyi Péter ez irányú elkötelezettségét beszédesen példázza az is, hogy 1639-ben a csáktornyai vár német tüzérétől elsajátí-

³⁶ ÖStA FHKA SUS Handschriftensammlung. Hs. 450. fol. 11–13.

³⁷ Németh 1989. 574. o.

³⁸ „Vragonics György uramat a szabad legények számára, melyek az én részemről vadnak, az kapitányságra bevittém”. MU 2010. 163. MNL OL P 1314. No. 54 110. Légrád, 1638. július 14. Zrínyi Péter levele Batthyány Ádámmal.

³⁹ MU 2010. 163.

⁴⁰ MNL OL MKL A 14. Insinuata Consilii Bellici No. 78. (1640. május 7.)

⁴¹ Koltai 2012. 463. o.; MNL OL P 1314. No. 54 150. Ribnik, 1645. Zrínyi Péter levele Batthyány Ádámmal.

⁴² Végh 2015b. 161. o.

⁴³ A muraközi őrházak lokalizációjához lásd Acsády 1888. 258–259. o.

⁴⁴ „Summae etiam requiritur, ut terra cis Vagum existens defendatur, quae sic fieri posset, si nimirum ad ripam fluvii certa loca vigiliarum erigerentur, in quibus Hajdones collocarentur, uti in Croatia et Insula defacto quoque practicatus.” Rakovszky, 1891. 265. o.

totta a mesterség legalapvetőbb fortélyait. Tudásáról Batthyány I. Ádám, a Kanizsa elleni végvidéki főkapitány és a pattantyúsok előtt, egyfajta „vizsga” keretében kívánt számot adni.⁴⁵ Zrínyi Péter a birtokok 1649. évi cseréjéig tehát belátása szerint rendelkezett tekintélyes, több száz főre tehető katonaságával, amelynek élén a jelek szerint aktívan kivette részét az oszmánok elleni küzdelemből, hatékonyan egészítve ki ezzel a muraközi végvárrak katonaságát. 1641 februárjában például a kanizsai törökök marháinak elhajtása váltott ki rosszallást, ami miatt mint békebontót az Udvari Haditanács elé kívánták idézni.⁴⁶ Hódoltsági portyáihoz láthatólag igyekezett a szlavón–petrinjai végvidék Varasdon rezideáló főkapitányának támogatását is elnyerni, amiben kétség kívül kezére játszott a székhely Csáktornyához való közelsége.⁴⁷ 1643 októberében az ifjabb Zrínyi fivér a szlavón generálissal együtt vonult Kanizsa alá, ami bizonyítja, hogy ez irányú kérései egyes esetekben meghallgatásra találtak.⁴⁸ Magánkatonaságával Péter is részese volt annak az 1647. májusi portyának, amely a fiatal és népszerű Erdődy Farkas halála miatt keltett visszhangot.⁴⁹

Péter gyakran kényszerült helyettesíteni bátyját annak tartós távollétei idején, amire különösen az 1640-es évek első felében lehetett szükség.⁵⁰ Mint az közismert, Zrínyi Miklós 1642 és 1644 között minden esztendőben könnyűlovass ezredet vezetett a harminc éves háború (1618–1648) birodalmi hadszínterére, ami miatt hónapokig távol volt a folyamköztől.⁵¹ Öccse azonban alkalmasint már ezt megelőzően is egyedül állt helyt a Muraköz védelmében. Példának okáért 1639-ben Belicén volt kvártélyban testvérbátyjának horvátországi útja idején.⁵² Így tett 1645 márciusában is, amikor a folyamközbe betört ellenség éjszakai üldözése kis híján a vesztét okozta. A sötétben ugyanis lováról a Murába zuhant, és csak fiatal horvát szolgája lélekjelenlétének köszönhette, hogy nem fulladt bele az örvénylő folyamba.⁵³ Távolléteinek idejére Miklós minden bizonnyal rendelkezésére bocsátotta birtokfelének az övével elviekben azonos összetételű és hozzávetőleg azonos nagyságú haderejét. Magánkatonaságról lévén szó, ennek átengedése nem ütközött akadályba. Talán hasonlóan járt el a végházak királyi katonaságával is, ezt azonban csak az Udvari Haditanács előzetes engedélyével tehette meg.

A Zrínyi-fivérek közötti ismert konfliktusok is azt bizonyítják, hogy a neves bátyját figyelő, tőle tanuló, passzív Péter klisészerű képe semmiképpen sem állja meg a helyét. Mutatja ezt az is, hogy Zrínyi Miklós 1640. májusi, légrádi és muraközi kapitánnyá történt kinevezésekor ugyanis éppen a testvérével való differenciákra hivatkozva erősítették meg a két évvel korábbi családi egyezséget, különösen a szabadosok feletti jogható-

⁴⁵ MNL OL P 1314. No. 54 116. Csáktornya, 1639. április 12. Zrínyi Péter levele Batthyány Ádámhoz. Megerősíti ezt Ráttkay közlése is, miszerint Zrínyi Péter „artis peritus, qua tormentorum magistris uti solent”. *Ráttkay* 1652. 242. o.

⁴⁶ MNL OL MKL A 14. Insinuata Consilii Bellici No. 82. (1641. február 22.); *Hajnal* 1930. 24. o.

⁴⁷ MNL OL P 1314. No. 54 118. Csáktornya, 1639. október 27. Zrínyi Péter levele Batthyány Ádámhoz. No. 54 151. és Csáktornya, 1646. április 11. Zrínyi Péter levele Batthyány Ádámhoz.

⁴⁸ MNL OL P 1314. No. 35 744. Légrád, 1643. október 20. Pandúr Mátyás levele Batthyány Ádámhoz.

⁴⁹ ÖStA HHStA Fasc. 306. Konv. A. Ungarn. Zrinyische Akten. fol. 45–48.; ZMÖM 2003. 508–509. o.

⁵⁰ „...cui hactenus defendendae Petrus frater fuerat constitutus... Excubabat Petrus ipse per pagos Insulae suae donec frater Nicolaus imperialibus occupatus disteneretur armis, adventu hostium exitus.” *Ráttkay* 1652. 242. o.

⁵¹ *Kelenik* 2016. 118–127. o. Vö. *Bauer* 1941. 117–136. o.

⁵² MNL OL P 1314. No. 9759. Belice, 1639. szeptember. Darabos Gergely levele Batthyány Ádámhoz.

⁵³ *Ráttkay* 1652. 242. o.; *Takács* é. n. 144. o.

ság kérdésében pontosítva az abban foglaltakat.⁵⁴ Erre leginkább amiatt lehetett szükség, mivel Péter – mint említettük – több ízben is török területen portyázott magánkatonaságával, veszélyeztetve a törékeny békét.⁵⁵ A Zrínyiek magánhaderejének valószínűleg legnépesebb, ugyanakkor erősen fluktuáló kontingense feletti irányítás kérdése mindvégig neuralgikus pont lehetett a két testvér viszonyában. A Zrínyi-fivérek 1646-ban a pozsonyi országgyűlésen Batthyány I. Ádám, a dunántúli kerületi főkapitány előtt igazították el a légrádi szabad hajdúk miatt támadt – közelebbről sajnos nem ismert – kontroverziájukat. Draskovics János (†1648) nádor azonban addig késlekedett a határozat megerősítésével, míg időközben maga is elhalálozott.⁵⁶ 1646-ban nagybátyjuk özvegye, Széchy Erzsébet örökségén különböztek össze a fivérek.⁵⁷ Péter önállósodási törekvésének jeleként értelmezhető az is, hogy a Bánffyak magva szakadtával a koronára háramlott szomszédos alsólendvai uradalomért a testvérek külön-külön pályáztak.⁵⁸ Az emancipálódó, szárnyait bontogató Péter számára láthatólag hamar szűknek bizonyult a Muraköz, ahol Miklós bátyjának primátusa megkérdőjelezhetetlen volt.

A horvát–tengermelléki végvidéken

A kitörési pontot Frangepán Anna Katalinnal (Ana Katarina Frankopannal) 1641 októberében kötött házassága jelenthette számára. Apósa, Frangepán Farkas Kristóf (Vuk Krsto Frankopan) töltötte be ugyanis a horvát–tengermelléki végvidék főkapitányi tisztségét (1626–†1652), ami egészen kivételes jelenség volt. A központjáról károlyvárosinak is nevezett főkapitányság élén ugyanis ezt megelőzően kizárólag a végvidéket finanszírozó krajnai és karintiai rendek prominens képviselőit találjuk.⁵⁹ Frangepán Gáspár (Gaspar Frankopan, †1653) Ogulin, öccse György/Juraj (†1661) pedig Tounj főkapitányként irányított egy-egy várkörzetet, így Péter joggal remélhette, hogy apósa támogatása sógoraihoz hasonlóan őt is a pozícióhoz juttatja.⁶⁰ Befolyásos „atyafisága” tradicionálisan komoly pozíciókat mondhatott magáénak a horvát–tengermelléki végeken; ennek csúcspontját éppen Frangepán Farkas Kristóf generálisi kinevezése és negyedszázados működése jelentette. A Zrínyiek ugyan jelentős uradalmakkal rendelkeztek Szlavóniában is, ám ezek javarészt a Kulpától délre feküdtek, azaz azokat is a horvátországi végvárláncolat oltalmazta az oszmán betörésektől. A vend–petrinjai végvidék előmenetel szempontjából eleve kevesebb lehetőséggel kecsegtetett Péter számára, mert az azt működtető stájer rendek nemcsak a generális, hanem az egyes várkörzeteknek parancsnokló (fő)kapitányok (Oberhauptmann) tisztségeit is saját képviselőiknek tartották fent. Kivételt e tekintetben csak az Erdődyek által örökletesen irányított Petrinja végháza képezett.⁶¹ Péter párválasztása azonban nemcsak „célirányos”, hanem felettébb rendhagyó is volt. Horvátország két

⁵⁴ „Tempore vero ingruentis necessitatis publicae aut insurrectionum, omnes et singuli [ti. a szabadosok] a te [ti. Zrínyi Miklóstól] velut maiori natu dependere debebunt”. MNL OL MKL A 14. Insinuata Consilii Bellici. No. 78. (1640. május 7.)

⁵⁵ Hajnal 1930. 180. o.

⁵⁶ ZMÖM 2003. 117. o.

⁵⁷ *Schönherr* 1887. 724–726. o.

⁵⁸ ÖStA FHKA AHK HFU R. Nr. 175. 1646. Nov. fol. 42., 44–45.

⁵⁹ *Pálffy* 1997. 281–282. o.

⁶⁰ *Lopašić* 1889. 466–470. o.

⁶¹ *Petrić* 2012. 102–127. o.

legjelentősebb családját a Frangepánok közé beházasodó Zrínyi IV. Miklós (†1566) birtokpolitikája ugyanis már egy évszázaddal korábban szembefordította egymással.⁶² A két familia között ezt követően egészen Zrínyi Péter házasságáig, azaz csaknem egy évszázadon keresztül nem is létesült családi kapcsolat. Frangepán Katalin nőül vételével azonban csak átmenetileg oldódott a feszültség. Zrínyi VII. Miklós és Draskovics Mária Euzébia házasságkötésére (1646) ugyanis csak azt követően kerülhetett sor, hogy a leendő ara felbontotta jegyességét a már megismert Frangepán Györggyel, ami újabb vizályt szült a két család között.⁶³

Új családja támogatásának dacára Zrínyi Péternek az első megbízatásra így is egészen 1647 áprilisáig kellett várnia. III. Ferdinánd a Grazban székelő Belső-ausztriai Haditanáccsal egyetértésben ekkor nevezte ki őt Zsummerak (Sichelberg) és Szluin szervezettileg összetartozó főkapitányságának élére, mely által az uszkóknak nevezett, oszmán területről menekült délszláv fegyveresek parancsnokává lépett elő.⁶⁴ Megemlítendő, hogy Zrínyi titulátúrájában közvetkezetesen egyúttal a károlyvárosi lovasok kapitányának is nevezi magát.⁶⁵ Ráttkay György zágrábi kanonok – olykor regényes elemekkel tarkított – leírásából tudjuk, hogy Zrínyi Péter a zsummeraki főkapitányságot az uralkodóval közvetlenül folytatott tárgyalások eredményeként nyerte el, amihez az 1646–1647. évi pozsonyi országgyűlés kínálta alkalmat.⁶⁶ Ekkor az ugyancsak jelen lévő bátyjának leendő horvát–szlavón bánsága ügyében is folyhattak egyeztetések, amely tisztség Draskovics János bán nádorrá választása okán ürült meg.⁶⁷ Zrínyi Péter a kettős főkapitányi tisztet azonban csak azzal a feltétellel nyerhette el, ha vállalja, hogy egy általa felállítandó horvát könnyűlovas ezreddel részt vesz a Morvaországra tört svédek elleni küzdelemben.⁶⁸ Péter 1644-ben egyébiránt maga ajánlkozott a harminc éves háborúban való részvételre, de szolgálataira ekkor még nem tartott igényt a Habsburg uralkodó.⁶⁹

1647-ben Zrínyi Péter a saját költségén 600 lovas toborzására kapott megbízást, míg a fennmaradó négy századot az uralkodó állította fel. Később az alakulatába olvasztották bátyja ezredének két századát is, így összesen 1200 katonának parancsnokolhatott.⁷⁰ Ráttkay György, aki a káptalan engedélyével tábori papként maga is részt vett a hadjáratban, krónikájában részletesen beszámol a Morvaországban és Tübingiában zajló harcokról.⁷¹ A történetíró láthatólag elfogult volt a Zrínyi-fiak, különösen Péter irányában, akik egyébiránt anyagilag is támogathatták a botrányhős kanonok könyvének megjelenését.⁷² Lényeges momentum, hogy Péter zsummeraki főkapitányi kinevezése kapcsán a szerző nyíltan ellenérzésének adott hangot, mondván, a tisztség odaítélésének feltételekhez kötése ellenkezett a gyakorlattal.⁷³ Zrínyi Péterhez fűződő szoros, „fegyverbaráti”

⁶² Varga 2016. 161–166. o.

⁶³ Bene 2015. 620. o.

⁶⁴ ÖStA KA HKR KIA VII. 104. Közli: Lopašić 1885. 275–277. o. Az uszkókokra lásd Bracewell 1992.

⁶⁵ HDA–681 Vlastelinstvo Čakovec. Kutija 9. No. 1200.

⁶⁶ Ráttkay 1652. 242. o.

⁶⁷ Széchy 1896. 192–197. o.

⁶⁸ Ráttkay 1652. 242–243. o.

⁶⁹ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 290. (1644) fol. 189., 223., 449.

⁷⁰ MNL OL A 14. Insinuata Consilii Bellici No. 135. (1647. április 20.)

⁷¹ Ráttkay 1652. 245–246. o.

⁷² Bene 2000. 19. o.

⁷³ Ráttkay 1652. 242–243. o.

kapcsolatát ismerve bizonyosra vehető, hogy az idézett szöveghely valójában a főúr véleményét tolmácsolja. Zrínyi az év végén engedélyt kapott a hazatérésre, alakulata azonban továbbra is a hadszíntéren maradt és részt vett a következő és egyben utolsó háborús év küzdelmeiben.⁷⁴ Péter egyébiránt azt is kérelmezte az Udvari Haditanácstól, hogy – bátyjához és apjához hasonlóan – őt is nevezzék ki a horvát (típusú) könnyűlovas egységek parancsnokává az adott hadműveleti esztendőben.⁷⁵

A testvérek új pozíciói adhatták meg a végső lökést a családi birtokok újabb felosztásához. Mint arra általánosságban az 1649. márciusi újabb birtokosztály kivonata is utal, erre leginkább azért volt szükség, mivel az egy évtizeddel korábbi, a birtokokat a testvérek között megfelelő felosztás nem bizonyult működőképessnek.⁷⁶ A birtokcsere értelmében Péter a Kulpa melletti uradalmak, úgymint Ozaly, Ribnik, Brod, illetve Bosjakovina mellett kizárólagosan megszerezte a Körös-parti jószágokat is, nagyban növelve ezzel befolyását a térségben. Ezek fejében Miklós viszont immáron egyedül bírta a legértékesebb csáktornyai, valamint a Körös megyei rakoveci és verboveci uradalmakat. Az idősebb testvér mondhatta magának a többi dunántúli birtokot, illetőleg a bécsi házat is.⁷⁷ A Zrínyi-javak illetően történt elosztása szakítást jelentett a családi tradícióval, amely az egyes birtokok esetében azok megfelelését irányozta elő. A hagyománytisztelést is felülíró okokra csak a két testvér viszonyának elemzése deríthet fényt, de a felosztást leginkább Péter szorgalmazhatta. A Szávától délre fekvő, jobbra területileg is összefüggő családi birtokok ugyanis biztos háterszágot jelentettek számára, ami a tisztségek elnyeréséhez előnyt jelenthetett. Egy várkörzet irányítójaként pedig horvátországi javai védelmét is könnyebben meg tudta szervezni, hiszen így a végvárak hadinépét és birtokai magánkatonaságát egy kézben foghatta össze.

Zrínyi Péter 1658 januárjában a zenggi főkapitányság élére nyert kinevezést, amelyhez – a Kapela-hegység vonulatai által a végvidék többi részétől ugyancsak elszeparált – otocsáci várkörzet is tartozott.⁷⁸ Ezek különállását nagyban növelte, hogy fenntartásukat a krajnai rendek vállalták, míg a többi várkörzet katonáit Karintia tartomány hadi segélyeiből működtették. A két főkapitányság végvárait együttesen „tengermelléki végek” (*Meergrenze*) névvel illették, ami jól mutatta, hogy a zenggi főkapitány a végvidék második legfontosabb erőssége élén állt.⁷⁹ Zrínyi „előléptetését” Albrecht von Herberstein lemondása tette lehetővé, ami a végvidéki pozíciók újraosztását hozta magával.⁸⁰ A zsummerak–szluini kettős főkapitányság élére ugyanis éppen Zrínyi leköszönése miatt kerülhetett sógora, Frangepán György tounji főkapitány.⁸¹ Péter azonban alig négy évig irányította a tengermelléki végeket. 1662 januárjában ugyanis furcsamód már a jóval

⁷⁴ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 297. (1648) fol. 309.

⁷⁵ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 296. (1647) fol. 363., Reg. Bd. 289. (1643) fol. 212., 407.; Ballagi 1882. 124. o.

⁷⁶ „Quod nos attentis et consideratis variis iisque gravibus periculis, quae nobis pro temporum varietatibus, occurrantibus mallorum occasionibus, s[ci]licet etiam praeter spem et voluntatem nostram, tam contra leges Divinas, quam ipsum etiam jus sanguinis in communi et uno bonorum dominio degentibus et habitantibus intercedere et evenire possent, volentes itaque omnium mallorum occasiones evitare” cserélték el a birtokokat. MNL OL MKA E 148. NRA Fasc. 319. No. 30.

⁷⁷ ÖStA FHKA AHK HFU VUG Karton 70c. No. 153. fol. 2–8.

⁷⁸ ÖStA KA HKR KIA VII. 112.; Lopašić 1885. 308–309. o.

⁷⁹ Kaser 1997. 170. o.

⁸⁰ Lopašić 1885. 403–406. o.

⁸¹ Uo.

alacsonyabb presztízsű ogulini főkapitányság élén tűnik fel, amit a kutatás – elhamarkodottan – úgy értelmezett, hogy Zrínyit leváltották tisztségéről.⁸²

A két főkapitányság felcserélése valójában nagyon is átgondolt lépés volt a hadvezetés részéről. Ogulin ugyanis Frangepán Gáspár 1653. évi halálát követően a károlyvárosi végvidék főkapitányának közvetlen irányítása alá tartozott, akinek a nevében gyorsan cserélődő megbízottjai adminisztrálták a várkörzetet.⁸³ Igazgatásuk alá tartozott a Frangepánok bosziljevói uradalmának három vlah faluja is, amelyek határvitába bonyolódtak a Zrínyiek brodi uradalmának alattvalóival.⁸⁴ A konfliktust a károlyvárosi generálist ogulini tisztségében helyettesítő osztrák főtisztek szemléletmást nem tudták kezelni.⁸⁵ Zrínyi Péter viszont ogulini kapitányként, illetőleg a brodi uradalom birtokosaként egy személyben mindkét viszálykodó fél feljebbvalója volt, ezáltal nyugvópontra juthatott a konfliktus. A zenggi főkapitányság feladásával Zrínyi Pétert nem érte anyagi veszteség, mert a két pozíció közötti fizetésbeli különbözetet kompenzálták.⁸⁶ Talán ezzel függött össze, hogy ogulini tisztsége megtartása mellett 1662 januárja előtt ismét kinevezést nyert a Zsummerák–Szluini kettős főkapitányság élére is.⁸⁷ Az azt irányító Frangepán György ugyanis 1661 elején elhalálozott, így megüresedett az utóbbi tisztség.⁸⁸ Minthogy ő egyúttal a horvát–tengermelléki végvidék főkapitány-helyettese is volt, értelemszerűen ez a pozíció is betöltetlen maradt. Ezt ugyancsak Zrínyi Péter nyerte el, aki ezáltal a károlyvárosi végvidék második emberévé lépett elő.⁸⁹

Zrínyi Péter végvidéki szolgálatának bemutatása nem lenne teljes a számára hírnevet és nemzetközi elismerést hozó mezei összecsapások említése nélkül, amelynek kutatásához a bécsújhelyi siralomházban saját kezűleg fogalmazott feljegyzései is segítséget jelentenek.⁹⁰ Első jelentősebb diadalát 1649 októberében aratta, amikor oszmán területről visszatérően legyőzte a bihácsi helyőrséggel nyomába eredő krupai török végház kapitányát, Badankovich Deli Agát, aki maga is halálát lelte a csatatéren.⁹¹ Összefüggést sejtet, hogy Zrínyi Péter a diadalt követő hónapban esküdött fel magyar királyi tanácsosnak.⁹² Zrínyi az 1655-ben Herbart von Auersberg végvidéki főkapitány irányítása alatt álló keresztény haderőben is ott lovagolt, amely Visibabánál mért súlyos vereséget az oszmán erőkre.⁹³ Legjelentősebb, európai visszhangot is kiváltó tette azonban kétségtelenül Csengics Ali boszniai pasának az ottocsáci főkapitányság területére betört hadának szétverése volt 1663 októberében. Az akkorra már a horvát–tengermelléki végvidék főkapitány-helyettesévé előlépett Zrínyi ezúttal kevesebb, mint 2000 emberével mintegy négy-

⁸² ÖStA KA ZSt. IÖHKR Bd. 19. fol. 3. 1662. Jänner. Az adatért Vedran Klaužernek tartozunk köszönettel. *Kukuljević* 1868. 215. o.

⁸³ *Lopašić* 1885. 403–406. o.

⁸⁴ Uo.; *Kaser* 1997. 190–194. o.

⁸⁵ *Lopašić* 1885. 403–406. o.

⁸⁶ Uo.

⁸⁷ *Laszowski* 1951. 134. o.

⁸⁸ Ehelyütt megemlítendő, hogy báni kinevező okirata tounji főkapitánynak is titulálja. HDA–785 Obitelji Zrinski i Frankopani. Članovi obitelji Zrinski. Zrinski Petar 1.2.15.1.3.1. Közli: *Deželić* 1908. 334–335. o.

⁸⁹ Uo.

⁹⁰ ÖStA HHStA Fasc. 306. Konv. A. Ungarn. Zrinyische Akten. fol. 45–48. Kivonatossal közli: *Rački* 1873. 549–550. o.

⁹¹ *Ráttkay* 1652. 257–260. o.

⁹² *Laszowski* 1939. 101. o.

⁹³ *Kukuljević* 1868. 214. o.

szeres túlerőben lévő ellenség felett aratott diadalt.⁹⁴ Az összecsapás jelentőségét mi sem mutatja jobban, hogy az eseményt még báni kinevező oklevele is taglalta, jöllehet a korábbiakat meg sem említette.⁹⁵

A hadszíntértől távol

Zrínyi Péter alkalmasint huzamos időt töltött a rábízott végházaktól távol. Tudjuk, hogy 1664 februárjában sógora, Frangepán Ferenc Kristóf (Fran Krsto Frankopan) kíséretében érkezett a Német-római Birodalom regensburgi gyűlésére, ahol beszámolt a részben bátyja irányításával alatt végrehajtott téli hadjáratról.⁹⁶ Kevéssel később az ugyancsak Zrínyi Miklós által küldött Guislan Segers d'Ideghem van Wassenhofen hadmérnök, Zrínyi-Újvár építője is csatlakozott hozzájuk, akivel kiegészülve a birodalmi rendjeinek támogatását igyekeztek elnyerni a hadműveletek folytatásához.⁹⁷ Zrínyi Péter, kihasználva a kedvező alkalmat, a horvát–tengeremelléki végvidék főkapitányi tisztség megszerzése érdekében is lobbizott, eredménytelenül.⁹⁸ Pedig a fiatalabb fivér otthonosan mozoghatott a birodalom politikai központjának számító városban. Egy – sajnos datálatlan – levelének tanúsága szerint ugyanis már korábban is járt ott, bár a kontextusból ítélve erre még felnőttkorának hajnalán kerülhetett sor.⁹⁹ Ha erre az utazásra is egy rendi gyűlés felkeresése szolgáltatta az indokot, akkor – leveleinek datálása alapján – az a legnagyobb valószínűséggel 1640 októberében történhetett. Zrínyi részt vett I. Lipót magyar király (1657–1705) frankfurti császárrá koronázásán is 1658. augusztus elsején, ahol – állítása szerint – egyedül képviselte nemzetét.¹⁰⁰ 1654 nyarán a végvidékének generálisára várva legkevesebb egy hónapot töltött Grazban; IV. Ferdinánd választott magyar király haláláról is itt értesült.¹⁰¹ 1656 utolsó heteiben a fiatalabb Zrínyi Bécsben tartózkodott.¹⁰²

Zrínyi Péter az 1654. évi nagybőjtöt Velencében töltötte, ami lehetőséget adott számára, hogy az arra az évre tervezett tengeri vállalkozását illetően egyeztessen a köztársaság irányítóival.¹⁰³ Zrínyi, memorialéjának tanúsága szerint, végül összesen öt hajót és félezer embert állított ki saját költségén.¹⁰⁴ Zrínyi 1654 májusában kralyevicai birtokának kikötőjében vitorlát bontott és az Adriára hajózott.¹⁰⁵ Vélhetően részt vett a kattarói öböl körzetében zajló összecsapásokban, és felkereste Perastot is.¹⁰⁶ Utóbbi hadi érdemei közt említette, hogy hajójával és alig 25 katonájával feltartóztatott egy kisebb török gályát (*galiota*).¹⁰⁷ Talán ez volt az az akció, amelynek során Zrínyi egy, a török területen fekvő

⁹⁴ Peták 1985. 682–689. o.

⁹⁵ HDA–785 Obitelji Zrinski i Frankopani. Članovi obitelji Zrinski. Zrinski Petar 1.2.15.1.3.1.; *Deželić* 1908. 334–335. o.

⁹⁶ Bene 2001. 73–82. o.

⁹⁷ Bene 2001. 75. o.

⁹⁸ Bene 2001. 76. o.

⁹⁹ MNL OL P 1314. No. 54 169. Regensburg, é. n., október 18. Zrínyi Péter levele Batthyány Ádámmhoz.

¹⁰⁰ ÖStA HHStA Fasc. 306. Konv. A. Ungarn. Zrinyische Akten. fol. 48.

¹⁰¹ MNL OL P 1314. No. 54 163. Graz, 1654. július 12. Zrínyi Péter levele Batthyány Ádámmhoz.

¹⁰² MNL OL P 1314. No. 54 166. Bécs, 1656. december 3. Zrínyi Péter levele Batthyány Ádámmhoz.

¹⁰³ Bene 1993. 653. o.

¹⁰⁴ ÖStA HHStA Fasc. 306. Konv. A. Ungarn. Zrinyische Akten. fol. 48., *Takáts* é. n. (b.) 200. o.

¹⁰⁵ *Košćak* 1954. 197. o.

¹⁰⁶ *Kukuljević* 1868. 213. o.

¹⁰⁷ ÖStA HHStA Fasc. 306. Konv. A. Ungarn. Zrinyische Akten. fol. 48.

Barba tartó dubrovniki polgárt is foglyul ejtett.¹⁰⁸ Zrínyi egyébiránt már 1653 tavaszán azt tervezte, hogy a húsvétot követően 15 hajóval Krétára, illetőleg a tengerszorosokhoz és „Barbáriába” hajózik, ezzel segítve a Velencei Köztársaságot az 1645 és 1669 között az oszmánokkal vívott háborújában.¹⁰⁹ A felek katonai együttműködésének kezdete az eddig feltételezettnél legalább egy évtizeddel korábbra datálható.¹¹⁰ Eddig ugyanis nem volt ismert, hogy az ifjú gróf már 1644 őszén felkereste a nagyvárost. Zrínyi ekkor állítólagosan a zadari főgenerálisság elnyerése ügyében tárgyalt a kereskedővárosban, aminek értelmében maga 600, helyettese, Frangepán Gáspár pedig 300 katonát fogadhatott volna (Velence) zsoldjába.¹¹¹ Aligha véletlen, hogy ezzel csaknem egyidőben Miklós is felajánlotta szolgálatait az adriai köztársaságnak.¹¹² 1645 nyarán a két Zrínyi-fivér egyike ismét Velencébe készült.¹¹³ Bármelyikükről legyen is szó, bizonyára nem először járt a lagúnák városában. Zrínyi Miklós a tanulmányait lezáró, jóformán ismeretlen itáliai körútja (1636–1637) során nagy valószínűséggel Velencét is útba ejtette.¹¹⁴ Nem egyértelmű azonban, hogy ekkor öccse is vele tartott-e. Jóllehet a tanulóveket lezáró itáliai utazást kétség kívül mindkét fivér számára tervezték, Pázmány Péter Francesco Barberini bíborosnak 1636. április 21-én kelt levelében egyedül Miklóst ajánlotta pártfogásába.¹¹⁵

A horvát–szlávón bán

Zrínyi Péter végvidéki karrierjének sematikus áttekintése egy töretlen, felfelé ívelő pályaképet mutat. Nem találni jelét mellőzöttségnek vagy a grazi haditanács részéről irányában megmutatkozó bizalomvesztésnek, amit a mindennapi működés során óhatatlanul adódó konfliktusok túlhangsúlyozásával tendenciózusan sugallt a nemzeti érzelmű historiográfia.¹¹⁶ Figyelemre méltó, hogy Péter mindezt ráadásul úgy érte el, hogy Frangepán Farkas Kristóf (†1652) – aki Ursula Inkofer személyében az osztrák rendek köréből választott magának házastársat – csak az első néhány évben egyengethette veje katonai pályáját. Meglepő módon sógorai, Gáspár (†1653), majd György (†1661) halála sem vetette vissza karrierjét. Éppen ellenkezőleg: azok – mint láttuk – újabb pozíciók megszerzése előtt nyitottak számára utat. Zrínyi, Frangepán Farkas Kristóf példája nyomán, Herbart von Auersberg végvidéki főkapitány halálát kihasználva 1669-ben kísérletet tett tisztségének megszerzésére is.¹¹⁷ Látszólag karnyújtásnyira volt tehát az áhított poszttól. Ez irányú törekvése azonban, realisan gondolkodva, nem járhatott sikerrel, paradox módon éppen rokonsága miatt. Az 1650-es évek elején ugyanis a Frangepánok mint a legbefolyásosabb horvát familia – ideértve immáron Zrínyi Pétert is – nem csak a végvidék irányítását tartottá kezükben, hanem a várkörzetek közel felében parancsnokoltak.¹¹⁸ A generalátust

¹⁰⁸ *Košćak* 1954. 198. o.

¹⁰⁹ MNL OL P 1314. No. 54 160. Ozaly, 1653. március 8. Zrínyi Péter levele Batthyány Ádámmal.

¹¹⁰ MNL OL P 1314. No. 9771. Szlakóc, 1644. szeptember 11. Darabos Gergely levele Batthyány Ádámmal.

¹¹¹ Uo.

¹¹² ZMÖM 2003. 500–501. o.

¹¹³ MNL OL P 1314. No. 50 705. Csáktornya, 1645. június 3. Újhelyi János levele Batthyány Ádámmal.

¹¹⁴ *Bitskey* 1998. 326. o.; *Széchy* 1896. 64–68. o.

¹¹⁵ *Takáts* é. n. (c.) 91–93. o.; *Hanuy* 1911. 648–649. o.

¹¹⁶ *Kukuljević* 1868. 211–224. o.; *Pauler* 1867. 89–118. o.

¹¹⁷ *Pauler* 1876. 254–255. o.

¹¹⁸ *Lopašić* 1889. 466–470. o.

fenntartó karintiai és krajnai rendek szemszögéből nézve ez túlzott befolyást biztosított a Frangepán családnak. Az osztrák rendek érthető okokból arra törekedtek, hogy a végvidéki főkapitány közülük kerüljön ki; Frangepán Farkas Kristóf negyed százados tisztségviselése így nyilvánvalóan a kivételt jelentette meg. Nem meglepő, hogy Péter, mint látuk, 1664-ben is sikertelenül próbálkozott elnyerni a végvidéki főkapitány posztját. Ebben közrejátszhatott, hogy 1648 és 1664 között bátyja töltötte be a horvát–szlavón báni méltóságot, ami tovább növelte volna a Zrínyi-testvérpár súlyát a Drávától délre eső térségben.

Zrínyi Péter későbbi kandidációját leginkább mégis az tette esélytelenné, hogy bátyja tragikus halálát követően, 1665 januárjában horvát–szlavón bánná nevezte ki az uralkodó.¹¹⁹ A Zrínyiek ugyanis bánként parancsnoki jogkörrel bírtak a Kulpa menti várövezet felett, annak köszönhetően, hogy Breszt, Pokupszko, Berkisevina és Szredichko váraiban a félezer fős bandériumuk katonái voltak szétszórva.¹²⁰ Ezen végházakat – a Kanizsa ellen vetett végvidék őrségeihez hasonlóan – ez idő tájt alapvetően a Magyar Kamara bevételeiből tartották fent. Fizetésükre is rendszerint együtt kerítettek sort, így nem meglepő, hogy az éves zsoldszükségletüket tartalmazó kimutatások a két védőzóna adatait rendszerint együtt adják meg.¹²¹ Minthogy ezt a határszakaszt – a szlavón–petrinjai és horvát–tengermelléki végvidékektől eltérően – nem az örökös tartományok finanszírozták, az nem a grazi Belső-ausztriai, hanem a bécsi Udvari Haditanács illetékességébe tartozott.¹²² Ebből kifolyólag viszont a báni pozíció „összeférhetetlen” volt a horvát–tengermelléki végek irányításával, ami miatt Zrínyi Péternek meg kellett válnia végvidéki tisztségeitől.¹²³ Leköszönésekor mindazonáltal így is sikerült elérnie, hogy fia, az ekkor még nem teljes korú János Antal (1654–1703) követhesse őt az ogulini főkapitányság élén.¹²⁴ Ehhez minden bizonnyal Frangepán Farkas Kristóf esete jelentett precedenst, aki a végvidék főkapitányaként idősebb fiának, Gáspárnak játszotta át a tisztséget.¹²⁵

Zrínyi Pétert némileg kárpótolhatta, hogy 1665 augusztusában a Miklós halálával ugyancsak megürült légrádi és muraközi kapitányság élére is kinevezést nyert. A félezeres báni kontingens mellett így a Kanizsa ellen bevetett végvidék 650 katonája is botja alá tartozott.¹²⁶ Ezzel függhetett össze, hogy Péter kinevezését követően, erőfölényével visszaélve, Miklós özvegyét, Maria Sophia Löblt a családi birtokok újraosztására kötelezte. Az 1665. decemberi egyezség értelmében ismételen megosztásra kerültek a muraközi és a Kulpa mellett fekvő ozalyi, ribniki és brodi uradalmak, míg Bosjakovinát Péter továbbra is egyedül bírta.¹²⁷ Jogot nyert arra is, hogy Medvevár fele részét magához váltsa, míg a másik fél birtoklásáért cserébe rakoveci és verboveci uradalomrészeit engedte át sógor-nőjének. Miklós gyermekeinek nagykorúságáig 5000 magyar forintért bérbe vehette

¹¹⁹ Kincses 2017. 213–214. o.

¹²⁰ Takáts 1908. 291–292., 298. o.

¹²¹ Uo.

¹²² ÖStA KA ZSt. Sr. Bestallungen. Karton 9. No. 1468. (1648. március 16.)

¹²³ ÖStA KA ZSt. Sr. Bestallungen. Karton 11. No. 1746. (1665. február 18.)

¹²⁴ Lopašić 1885. 403–406. o.

¹²⁵ Uo. 100–102. o.

¹²⁶ ÖStA KA ZSt. Sr. Bestallungen. Karton 11. No. 1752. (1665. augusztus 22.) A muraközi és légrádi királyi katonaság félezeres keretlétszámát 1655-ben 150 fővel növelték. ÖStA FHKA AHK HFU R. Nr. 197. 1655 August. fol. 91–92.

¹²⁷ MNL OL MKA E 148. NRA Fasc. 319. No. 23. Kivonatosan Fasc. 1092. No. 7., Fasc. 1091. No. 61.

néhai apjuk ozalyi és tenger melléki javait ahelyett, hogy átengedte volna nekik azokat.¹²⁸ A bonyolult ügylet révén tehát Zrínyi Péter továbbra is kezében tartotta a horvátországi uradalmakat, mindössze birtoklásuk jogcímében állt be változás. Emellett megszerezte a legértékesebbnek számító csáktornyai uradalom felét is. Korábbi tapasztalataiból tudhatta, hogy muraközi és légrádi kapitányként csak úgy tud majd feladatának eleget tenni, ha az uradalom magánhadereje felett is rendelkezik, legalább részben.

Összegzés

A Muraköz védelmében eltöltött esztendő (1637–1647, 1665–1670) tehát mintegy keretbe foglalják Zrínyi Péter horvát–tengermelléki, közel két évtizedes végvidéki karrierjét. Ennek első állomása a Zsummerák–Szluin (1647–1657?) főkapitányságának elnyerése volt, amit a zenggi (1658–1661?) követett. Az ogulini és vele együtt a zsummerák–szluini főkapitányi tisztség megszerzésével egyidejűleg (1662?–1664) a végvidék főkapitány-helyettesévé is kineveztetett, amely karrierje legmagasabb és egyben utolsó állomásának bizonyult. A bátyja tragikus halálával megüresedett báni méltóság átvétele ugyanis még távolabbra sodorta vágyott célja elérésétől, a végvidék generálisi posztjának megszerzésétől. Előmenetele tehát – a szakirodalomban meggyökeresedett állítással szemben – csak karrierútja legvégső, ám legfontosabb állomásán szenvedett végzetes törést.¹²⁹ Ennek döntő szerepe lehetett abban, hogy – Pauler Gyula szavaival élve – az „izgékony” főúr mind mélyebben bonyolódott bele az utóbb róla és sógoráról elnevezett konspirációba. Ez amellett, hogy mindkettejüket közismerten a hóhér kezére juttatta, a két nagy múltú horvát familia sorsát is megpecsételte.

BIBLIOGRÁFIA

- Acsády 1888. *Acsády Ignác: Végváraink és költségeik a XVI–XVII. században. Hadtörténelmi Közlemények*, 1. (1888) 1. sz. 258–259. o.
- Ballagi 1882. *Ballagi Aladár: Wallenstein horvát karabélyosai 1623–1626. Budapest, 1882.*
- Bauer 1941. *Bauer, Ernest: Hrvati u tridesetgodišnjem ratu. Zagreb, 1941.*

¹²⁸ MNL OL MKA E 148. NRA Fasc. 319. No. 23. Kivonatosan Fasc. 1092. No. 7., Fasc. 1091. No. 61.

¹²⁹ Pétert utolsó éveiben a felső-magyarországi főkapitányi poszt megszerzésének lehetősége is foglalkoztatta. Ehhez távlatosan ottani birtokvásárlások mellett elsőszülött lánya, Ilona (†1703) I. Rákóczi Ferencel 1666-ban kötött házassága is eszközölhető. Pauler 1876. 167–168. o. Bár csak érintőlegesen tartozik tárgyunkhoz, ehelyütt megemlíti, hogy Zrínyi Ilona ekkor nem 23, hanem mindössze 17 esztendő volt. A kutatás már korábban is joggal gyanította, hogy a – nikomédiai (Izmit) síremlékén olvasható dátumból vizsszakövetkeztetett – 1643-as születési év nem felelhet meg a valóságnak. *Temesvári* 1996. 51–56. o. Nagyapja, a már említett Frangepán Farkas Kristóf diáriuma nem hagy kétséget afelől, hogy Zrínyi Ilona 1649. március 20-án éjjel, 11 és 12 óra között a Muraközben, vélhetően Podbrestzen látta meg a napvilágot. A horvát nyelvű naplóbejegyzés eddig elkerülte a téma magyar és horvát kutatóinak figyelmét, közlését ezért tartjuk indokoltnak. „[1649. március] 23. Došal je Spišič iz Med Murja, iz Podbresta z listi i z glasom, da je gospa Zrinska etc. pred tim toga drugu noć med 11 i 12. urom porodila kćer, koja taki je kerščena imenom sv. Helenae”. *Laszowski* 1939. 85–86. o.

- Cennerné* 1997. A Zrínyi család ikonográfiája. A bevezető tanulmányt írta és a katalógust összeállította *Cennerné Wilhelmb Gizella*. Budapest, 1997.
- Bene* 2017. *Bene Sándor*: Szirének a térképen. Zrínyi Miklós, Zrínyi Péter és az irodalomtörténet földrajza. In: *Határok fölött. Tanulmányok a költő, katona, államférfi Zrínyi Miklósról*. Szerk. *Bene Sándor – Fodor Pál – Hausner Gábor – Padányi József*. Budapest, 2017. 37–78. o.
- Bene* 2015. *Bene Sándor*: Constantinus és Victoria. Zrínyi Miklós első házasságának története. In: *A horvát–magyar együttélés fordulópontjai. Intézmények, társadalom, gazdaság, kultúra*. Főszerk. *Fodor Pál – Sokcsevits Dénes*. Budapest, 2015. 618–629. o.
- Bene* 2001. *Bene Sándor*: Petar Zrinski i Fran Krsto Frankopan u Regensburgu 1664. *Radovi Zavoda za za znanstveni rad HAZU Varaždin*, 12–13. (2001) 73–82. o.
- Bene* 2000. *Bene Sándor*: Egy kanonok három királysága. Ráttkay György horvát históriája. (Irodalomtörténeti Füzetek 148.) Budapest, 2000.
- Bene* 1993. *Bene Sándor*: A Zrínyi testvérek az Ismeretlenek Akadémiáján. (Velencei karnevál). *Irodalomtörténeti Közlemények*, 97. (1993) 5–6. sz. 650–668. o.
- Bitskey* 1998. *Bitskey István*: Pázmány és Zrínyi. In: *R. Várkonyi Ágnes emlékkönyv születésének 70. évfordulója ünnepére*. Szerk. *Tusor Péter*. Budapest, 1998. 320–332. o.
- Blažević – Coha* 2007 *Zrinka Blažević – Susana Coha*: Zrínyi Péter: A hősteremtés irodalmi modelljei és stratégiái. In: *Zrínyiek a magyar és horvát históriában*. Szerk. *Bene Sándor – Hausner Gábor*. Budapest, 2007. 137–164. o.
- Bracewell* 1992. *Bracewell, Catherine Wendy*: The Uskoks of Senj. Piracy, Banditry and Holy War in the Sixteenth-Century Adriatic. Ithaca–London, 1992.
- Czigány* 2004. *Czigány István*: Reform vagy kudarc? Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom haderejébe 1600–1700. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Millenniumi Könyvtára 4.) Budapest, 2004.
- Deželić* 1908. *Deželić, Velimir*: Bibliografija. In: *Posljednji Zrinski i Frankopani*. Ured. *Ante Koštelic*. Zagreb, 1908. (Reprint: Zagreb, 2008.) 307–336. o.
- Hajnal* 1930. *Hajnal István*: Az 1642. évi meghíusult országgyűlés időszaka (1640. december – 1642. március). Esterházy Miklós nádor iratai I. Kormányzattörténeti iratok. Budapest, 1930.

- Hanuy* 1911. *Hanuy Ferenc*: Pázmány Péter bíbornok, esztergomi érsek, Magyarország primása összegyűjtött levelei. Egybegyűjtötte és sajtó alá rendezte *Hanuy Ferenc*. II. k. Budapest, 1911.
- Hausner* 2017. *Hausner Gábor*: Változó Zrínyi-képeink. In: A szentgotthárdi csata és a vaskvári béke. Oszmán terjeszkedés – európai összefogás. Szerk. *Tóth Ferenc – Zágórhidi Czigány Balázs*. Budapest, 2017. 123–154. o.
- Hausner* 2012. *Hausner Gábor*: Zrínyi Péter. Magyar Művelődéstörténeti Lexikon. Középkor és kora újkor. XIII. k. Főszerk. *Kőszeghy Péter*. Budapest, 2012. 223–228. o.
- Kaser* 1997. *Kaser, Karl*: Freier Bauer und Soldat. Die Militarisation der agrarischen Gesellschaft an der kroatisch-slawonischen Militärgrenze (1535–1881). Wien–Köln–Weimar, 1997.
- Kelenik* 2016. *Kelenik József*: A keresztény világ bajnoka. In: Zrínyi-album. Szerk. *Hausner Gábor*. Budapest, 2016. 108–173. o.
- Kincses* 2017. *Kincses Katalin Mária*: Báni tisztség és katonai szerepvállalás, 1646–1648. In: Határok fölött. Tanulmányok a költő, katona, államférfi Zrínyi Miklósról. Szerk. *Bene Sándor – Fodor Pál – Hausner Gábor – Padányi József*. Budapest, 2017. 207–223. o.
- Klaniczay* 1964. *Klaniczay Tibor*: Zrínyi Miklós. Budapest, 1964. (2. átdolgozott kiadás.)
- Koltai* 2012. *Koltai András*: Batthyány Ádám. Egy magyar főúr és udvara a XVII. század közepén. Győr, 2012.
- Košćak* 1954. *Košćak, Vladimir*: Korespondencija Dubrovačke vlade s Nikolom Frankopanom i Petrom Zrinskim. *Zbornik Odsjeka za povijesne i društvene znanosti HAZU*, 1. (1954) 189–222. o.
- Kukuljević* 1868. *Kukuljević Sakcinski, Ivan*: Književnici u Hrvatah s ove strane Velebita, živivši u prvoj polovini XVII. vieka. *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku*, 9. (1868) 152–343. o.
- Laszowski* 1951. *Laszowski, Emil*: Izbor isprava velikih feuda Zrinskih i Frankopana. (Građa za gospodarsku povijest Hrvatske. Knjiga 1.) Zagreb, 1951.
- Laszowski* 1939. *Laszowski, Emilij*: Dnevnik grofa Vuka K. Frankopana iz god. 1648 i 1649. *Starine*, 40. (1939) 75–102. o.
- Lopašić* 1889. *Lopašić, Radoslav*: Spomenici hrvatske krajine. Knj. 3. MSHSM XX. Zagreb, 1889.
- Lopašić* 1885. *Lopašić, Radoslav*: Spomenici hrvatske krajine. Knj. 2. MSHSM XVI. Zagreb, 1885.
- Mráz* 1957. *Mráz [Zimányi] Vera*: Egy Zrínyi-irat. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 61. (1957) 1–2. sz. 125. o.

- MU 2010. A Muraközi uradalom gazdasága és társadalma a 17–18. században. Válogatott források. Válogatta, sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a mutatókat készítette Gyulai Éva – Horváth Zita – Turbuly Éva. Szerk. Horváth Zita. (Zalai Gyűjtemény 68.) Zalaegerszeg, 2010.
- MZPÖ 1991. Monumenta Zrínyiana. Pars oeconomica. Tomus II. Insula Muraköz (1635–1720). Redegit Vera Zimányi. Digessit, introductione Germanica et indice instruxit István M. Kiss. Budapest, 1991.
- Németh 1989. Németh S. Katalin: Zrínyi Újvár és az istenek. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 93. (1989) 5–6. sz. 565–574. o.
- Pajur 2014. Pajur, Franjo: Ozaljski jezično-književni krug ili zrinsko-frankopanski književni krug. *Kaj*, 47. (2014) 3–4. sz. 55–68. o.
- Pauler 1876. Pauler Gyula: Wesselényi Ferencz nádor és társainak összeesküvése 1664–1671. Budapest, 1876.
- Pauler 1867. Pauler Gyula: Zrínyi Péter. *Századok*, 1. (1867) 89–118., 231–265. o.
- Pálffy 2014. Pálffy Géza: Költő és hadvezér? A politikus, katona és költő-író Zrínyi Miklós különféle lojalitásai és identitásai. *Hadtörténelmi Közlemények*, 127. (2014) 4. sz. 867–880. o.
- Pálffy 2009. Pálffy Géza: A Batthyány család a törökellenes határvédelemben. *Hadtörténelmi Közlemények*, 122. (2009) 2. sz. 321–356. o.
- Pálffy 1997. Pálffy Géza: Kerületi és végvidéki kapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században. Minta egy készülő főkapitányi és archontológiai „életrajzi lexikonból”. *Történelmi Szemle*, 39. (1997) 2. sz. 257–288. o.
- Peták 1985. Peták Eleonóra: Illusztrált velencei röplap Zrínyi Péter 1663. október 16-i csatájáról. *Hadtörténelmi Közlemények*, 96. (1985) 3 sz. 682–689. o.
- Petrić 2019. Petrić, Hrvoje: Petar Zrinski, Fran Krsto Frankopan i posljednji Zrinski – biografske crtice. In: *Feletar Dragutin – Hrvoje Petrić – Nebio Setić: Zrinski i Frankopani. 100 godina od povratka u domovinu*. Zagreb, 2019. 107–129. o.
- Petrić 2012. Petrić, Hrvoje: Pogranična društva i okoliš. Varaždinski generalat i Križevačka županija u 17. stoljeću. Samobor–Zagreb, 2012.
- Rački 1873. Acta coniurationem Bani Petri a Zrinio et com. Fr. Frangepani illustrantia. Izprave o uroiti bana P. Zrinskoga i kneza Fr. Frankopana. Skupio Franjo Rački. Zagreb, 1873.
- Rakovszky 1891. Rakovszky István: Esterházy Pál relatiója 1674-ben. *Történelmi Tár*, 3. sorozat, 14. (1891) 257–266. o.
- Rácz 1969. Rácz István: Hajdúk a XVII. században. Debrecen, 1969.
- Ráttkay 2001. Ráttkay, Juraj: Spomen na kraljeve i banove Kraljestava Dalmacije, Hrvatske i Slavonije. Glavni ured. Mirko Valentić. Zagreb, 2001.

- Ráttkay 1652. *Rattkay, Georgius*: Memoria regum et banorum regnorum Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae inchoata ab origine sua et usque ad praesentem annum MDCLII. Viennae, 1652.
- Reiszig 1897. *Reiszig Ede*: Zrínyi Péter és Frangepán Katalin. *Katolikus Szemle*, 11. (1897) 5. sz. 809–846. o.
- Schönherr 1887. *Schönherr Gyula*: A bécsi udvari kamara levéltárának magyar vonatkozású oklevelei. *Történelmi Tár*, 3. sorozat, 10. (1887) 559–575., 720–733. o.
- Sokcsevits 2011. *Sokcsevits Dénes*: „Az én vitéz öcsém”. Zrínyi Péter újkori kultusza a horvátoknál. In: „Hír a dicső tettek ragyogása”. Tanulmányok a Zrínyi család és Szigetvár történetéből. Szerk. *Varga Szabolcs*. Szigetvár, 2011. 73–82. o.
- Šišić 2008. *Šišić, Ferdo*: Posljednji Zrinski i Frankopani. In: Posljednji Zrinski i Frankopani. Ured. *Ante Koštelic*. Zagreb, 1908. (Reprint: Zagreb, 2008.) 9–125. o.
- Štefanec 2009. *Štefanec, Nataša*: Zrinski family in the Croatian Historiographic Discourse. A case-study of the construction in National Identity. In: *Militia et litterae. Die Beiden Nikolaus Zrínyi und Europa*. Hrsg. von *Wilhelm Kühlmann – Gábor Tüskés* unter Mitarbeit von *Sándor Bene*. Tübingen, 2009. 391–410. o.
- Štefanec 2007. *Štefanec, Nataša*: IV. és V. Zrínyi György. In: Zrínyiek a magyar és horvát históriában. Szerk. *Bene Sándor – Hausner Gábor*. Budapest, 2007. 87–112. o.
- Széchy 1896–1902. *Széchy Károly*: Gróf Zrínyi Miklós 1620–1664. I–V. k. Budapest, 1896–1902.
- Takáts 1908. *Takáts Sándor*: A magyar gyalogság megalakulása. Budapest, 1908.
- Takáts é. n. (a) *Takáts Sándor*: Zrínyi-levelek. In: *Uő*: Magyar küzdelmek. Budapest, é. n. 105–181. o.
- Takáts é. n. (b) *Takáts Sándor*: A magyar tőzsérek és kereskedők pusztulása. In: *Uő*: Szegény magyarok. Budapest, é. n. 129–247. o.
- Takáts é. n. (c) *Takáts Sándor*: Zrínyi Miklós és Péter gyámjai. In: *Uő*: Magyar küzdelmek. Budapest, é. n. 69–102. o.
- Temesváry 1996. *Temesváry Jenő*: Felnőtté válás és házasságkötés a XVI–XVII. században avagy mikor született Zrínyi Ilona? *Irodalomismeret*, VII. (1996) 1. sz. 51–56. o.
- Varga 2016. *Varga Szabolcs*: Leónidasz a végvidéken. Zrínyi Miklós (1508–1566). Pécs, 2016.

- Végh 2017a. Végh Ferenc: Zrínyi Miklós és Péter, a törökellenes határvédelem szervezői. A Muraköz védelmi rendszere a 17. század közepén. In: Várostromok és Közép-Európa Zrínyi Miklós (1620–1664) korában. Szerk. Bujdosné Pap Györgyi – Fejér Ingrid – H. Szilasi Ágota. (Studia Agriensia 34.) Eger, 2017. 217–246. o.
- Végh 2017b. Végh Ferenc: Négy ország határvidékén: A Muraköz a 17. században. (Történeti áttekintés). In: Határok fölött. Tanulmányok a költő, katona, államférfi Zrínyi Miklósról. Szerk. Bene Sándor – Fodor Pál – Hausner Gábor – Padányi József. Budapest, 2017. 261–275. o.
- Végh 2015. Végh Ferenc: Die Teilungen der Murinsel-Herrschaft der Familie Zrínyi im 17. Jahrhundert. In: Specimina Nova Pars Prima Sectio Mediaevalis VIII. A Pécsi Tudományegyetem Középkori és Koraiújkori Történeti Tanszékének Történeti Közleményei. Szerk. Barabás Gábor – Kiss Gergely. Pécs, 2015. 155–171. o.
- Végh 2011. Végh Ferenc: A Muraköz katonatársadalma Zrínyi Miklós és Péter birtoklása idején (1638–1671). In: „Hír a dicső tettek ragyogása”. Tanulmányok a Zrínyi család és Szigetvár történetéből. Szerk. Varga Szabolcs. Szigetvár, 2011. 167–184. o.
- Végh 2009. Végh Ferenc: A „szabad rend”. A XVII. századi dunántúli katonatársadalom egy elfeledett csoportjáról. *Hadtörténelmi Közlemények*, 122. (2009) 2. sz. 443–458. o.
- Zimányi 1960. Zimányi Vera: Adatok a dunántúli hajdúk történetéhez. *Századok*, 94. (1960) 1–3. sz. 286–302. o.
- ZMÖM 2003. Zrínyi Miklós összes művei. Szerk. és az utószót írta Kovács Sándor Iván. Budapest, 2003.
- Zrínyi-album, 2016. Zrínyi-album. Szerk. Hausner Gábor. Budapest, 2016.

RÖVIDÍTÉSEK

AHK	Alte Hofkammer
HDA	Hrvatski državni arhiv, Zagreb
HFU	Hofffinanz Ungarn
IÖHKR	Innerösterreichischer Hofkriegsrat
KIA	Kanzleiarchiv
MKA	Magyar Kamara Archivuma
MKL	Magyar Kancelláriai Levéltár
MNL OL P 1314.	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest, P 1314. A herceg Batthyány család levéltára. Missiles
MNL ZML	Magyar Nemzeti Levéltár Zala megyei Levéltára, Zalaegerszeg

MSHSM	Monumenta Spectantia Historiam Slavorum Meridionalium
NRA	Neoregistrata acta
NSK	Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zagreb
ÖStA	Österreichisches Staatsarchiv, Wien
FHK	Finanz- und Hofkammerarchiv
HHStA	Haus-, Hof- und Staatarchiv
KA	Kriegsarchiv
SUS	Sammlungen und Selekte
ZSt.	Zentralstellen

Ferenc Végh

IN THE SHADOW OF “THE HUNGARIAN MARS”?

The Unknown Péter Zrínyi

(Abstract)

Péter Zrínyi (†1671) was closely related to the aristocratic conspiracy led by Palatine Ferenc Wesselényi, and this is the best known period of his life. Croatian historiography considers the executed aristocrat to be the representative of the early idea of Croatian independence, focusing on his role in the conspiracy. His literary work is also usually examined in connection and subordinated to his political activities. On the other hand, his military career was not researched at all, so much that even its main events are unknown. The explanation of this fact is that Hungarian historiography of national view neglected Péter Zrínyi who lived Eastwards from the river Dráva and wrote in Croatian, and instead of him, foregrounded his brother, Miklós Zrínyi. The present research article outlines the main stations of the conspirer in a new approach, examining his life in parallel with his brother. As we will see, their first decades spent together in Muraköz had a defining role in the fact that Peter later oriented towards the Croatian region.

Ferenc Végh

IM SCHATTEN DES „UNGARISCHEN MARS”?

Der unbekannte Péter (Peter) Zrínyi

(Resümee)

Der Name von Péter (Peter) Zrínyi (†1671) ist untrennbar mit der von Palatin Ferenc Wesselényi angeführten adeligen Verschwörung (oder Zrínyi–Frangepán-Verschwörung) verbunden, die den am ehesten bekannten Zeitabschnitt seines Lebens darstellt. Die kroatische Historiografie sieht den hingerichteten Adeligen bis heute als einen frühen Repräsentanten der nationalen Unabhängigkeitsidee an und setzt folglich den Akzent überwiegend auf seine Rolle in der Verschwörung. Auch sein literarisches Schaffen

wurde im Zusammenhang mit seiner politischen Rolle, dieser untergeordnet untersucht. Seine Militärlaufbahn dagegen ist beinahe unerforscht, und zwar so sehr, dass nicht einmal die wichtigsten Stationen dieser bekannt sind. Die Erklärung dafür ist, dass die ungarische Geschichtsschreibung von nationaler Gesinnung die Person von Péter Zrínyi, der den größeren Teil seines Lebens südlich der Drau tätig war und seine Werke in kroatischer Sprache schuf, im Grunde neglierte, und an seiner Stelle seinen älteren Bruder Miklós (Nikolaus) in den Vordergrund rückte. Die vorliegende Studie skizziert die wichtigsten Abschnitte der Karriere des verschwörerischen Adligen in einem neuartigen Ansatz, in Wechselwirkung mit der Laufbahn seines Bruders. Wie wir sehen werden, spielte das erste, gemeinsam im Mur-Drau-Zwischenstromland verbrachte Jahrzehnt eine prägende Rolle dabei, dass sich Péter im Späteren in Richtung der kroatischen Region orientierte.

Ferenc Vég

DANS L'OMBRE DU « MARS HONGROIS » ?

Le méconnu Pierre Zrínyi

(Résumé)

Le nom de Pierre Zrínyi (†1671) est indissociable de la conjuration des magnats hongrois dirigée par le palatin François Wesselényi (appelée également conjuration de Zrínyi et de Frangepán). En effet, cette période est la plus connue de sa vie. L'historiographie croate considère le magnat exécuté comme un représentant précoce de l'idée de l'indépendance nationale. Par conséquent, elle se focalise sur le rôle qu'il a joué dans le complot. Son œuvre littéraire n'était étudiée qu'en relation avec son engagement politique et elle y était subordonnée. En revanche, sa carrière militaire n'a pratiquement pas fait l'objet de recherches, à tel point que nous n'en connaissons même pas les étapes importantes. Cela s'explique par le fait que l'historiographie hongroise, privilégiant une approche nationale, n'a porté guère intérêt à Pierre qui exerçait ses activités essentiellement au sud de la Drave en écrivant en croate. Elle s'intéressait plutôt à son frère aîné, Nicolas. La présente étude propose une nouvelle approche pour retracer les principales étapes de la carrière du magnat conspirateur en interaction avec le parcours de son frère. Nous allons voir que la première décennie qu'ils ont passée ensemble dans la région Muraköz joue un rôle déterminant dans le parcours de Pierre et dans son choix de s'investir dans la région croate.

Ференц Вег

В ТЕНИ «ВЕНГЕРСКОГО МАРСА»?

Неизвестный Петер Зрини

(Резюме)

Имя Петера Зрини (†1671 г.) нераздельно связано с аристократическим заговором, возглавляемым наместником Ференцем Вешшеленьи (иначе Зрини–Франгепан), который является самым известным периодом его жизни. Хорватская историо-

рафия до сегодняшнего дня по-прежнему рассматривает казненного аристократа как одного из первых представителей идеи национальной независимости, поэтому характерно фокусируется его роль в организации заговора. Его литературное творчество также рассматривалось в взаимосвязи и в подчинении с его политической ролью. Напротив этого его военная карьера почти не изучена, настолько, что не известны даже его основные этапы. Объяснение этого состоит в том, что венгерская историография характерно с национальным подходом по существу пренебрегала личность Петера, действовавшего южнее реки Драва и создававшего свои произведения на хорватском языке, выдвигая на передний план вместо него его старшего брата Миклоша. Настоящее исследование схематично обрисовывает важнейшие этапы карьеры участника заговора аристократа в новом подходе, в взаимодействии с жизненным путём его брата. Как мы увидим, первое десятилетие, проведенное вместе с братом в Меджимурске, сыграло решающую роль в том, что Петер в дальнейшем ориентировался в направлении хорватского простора.

A „MÁSODIK MOHÁCSI CSATA” IGAZI ARCA

Az 1687-es harsány-hegyi ütközet a párizsi Bibliothèque Nationale de France egy ismeretlen forrása alapján*

Az 1687-es hadjárat éve a török elleni felszabadító háború egyik legfontosabb és legeseménydúsabb időszaka volt, melynek egyik legnagyobb sikere az augusztus 12-i harsány-hegyi – más néven nagyharsányi vagy az úgynevezett második mohácsi – csata volt. Ebben az V. Lotaringiai Károly herceg¹ és II. Miksa Emánuel bajor választófejedelem² vezette szövetséges seregek döntő győzelmet arattak a Szári Szulejmán pasa nagyvezír által vezetett oszmán hadsereg felett. Ez a szimbolikusan az 1526-os mohácsi ütközet-höz hasonlított győztes csata lehetővé tette a szövetséges csapatok számára a bevonulást az Erdélyi Fejedelemség területére, kiterjesztve ily módon – a szimbolikusan – a pozsonyi országgyűlésen: fia, József főherceg magyar királlyá való koronázása mellett sikerült kikényszerítenie, hogy a magyar rendek elismerjék a Habsburg Ház örökletes jogát a magyar trónra, továbbá az Aranybulla nevezetes ellenállási záradékáról is lemondjanak.⁴ A csata történetét már többen kutatták, történészek, régészek és művészettörténészek egyaránt, akik felhívták a figyelmet az eseményhez kapcsolódó jelentősebb forrásokra és régészeti leletekre.⁵ A katonai műveletekkel és a politikai kérdésekkel kapcsolatos fő forrásokat különböző országokban található intézményekben őrzik. Tanulmányomban most szeretném bemutatni egy nemrégiben felfedezett forrás segítségével a harsány-hegyi csa-

* A tanulmány az MTA BTK TTI „Mohács 1526–2026 Rekonstrukció és emlékezet” kutatási projekt (2017–2020) és a Külgazdasági és Külügyminisztérium Klebelsberg Kunó ösztöndíja támogatásával készült. A tanulmány címét John Keegan „A csata arca” című munkájára hivatkozva választottam. Ezúton is szeretném megköszönni Polgár Balázs és Varga J. János kollégáim segítő szándékú megjegyzéseit.

¹ V. Károly (1643–1690) lotaringiai herceg. Életéről lásd: *Bastl* 2015.; *Beauvau* 1688.; *Beauvau* 1689.; *Bekk* 1883.; *Calmet* 1728. 3. k.; *De Ponte* 1701.; *Frescot* 1693.; *Frizon* 1725.; *Gaber* 1986.; *Jalabert* 2017.; *Kramer* 1954.; *Mollay* 1986.; *De la Brune* 1691.; *Nolano* 1699.; *Nouville* 1988.; *Le Père Hugo*: *Vie de Charles V, Duc de Lorraine*. Bibliothèque Municipale de Nancy, Ms. 1845–1846. és 825.; *Petiot* 2005. 328–329. o.; *Petiot* 2014. 368–369. o.; *Sturminger* 1962.; *Tóth* 2015a.; *Tóth* 2015b.; *Tóth* 2017b.; *Urbanski* 1983.; *Wentzcke* 1943.; *Zedinger* 2008.

² II. Miksa Emánuel (1662–1726) bajor választófejedelem, császári tábornagy. Életéről: *Gold* 1976.

³ *Bérenger* 2010a. 31–32. o.; *Mantran* 1989. 247–248. o. Az oszmán kormányzati válságot egyes nyugat-európai sajtótermékekben – mint például a párizsi kiadású *Almanach pour l’an de grâce 1687* – vallási krízisnek ábrázolják, amely alapjaiban rengette meg az iszlám civilizációt. *Tolan* 2018. 150–151. o.

⁴ *Bérenger* 2010b. 159–165. o.

⁵ *Pl. Szita* 1987.; *Polgár* 2014.; *Polgár* 2015.; *Polgár* 2016.; *Polgár* 2019.; *Roy* – *Tóth* 2015.

tárol alkotott történelmi kép változását. Először a szövetséges haderők főparancsnokának, V. Lotaringiai Károly hercegnek nemrég felfedezett autográf naplóját szeretném bemutatni, összehasonlítva azt a herceg későbbi hadjáratainak történetét összefoglaló, egy humanista tudós által összeállított, kompilált kéziratot hadinapló-gyűjteménnyel.⁶ Az összevetés során kiemelt szerepet kapnak az 1687-es magyarországi hadjárat legfontosabb eseményéről, a harsány-hegyi csatáról szóló különböző szövegekben található leírások. Végezetül megpróbáljuk példákkal bemutatni egy történeti mítosz keletkezését és elterjedését, amely ezt a fontos eseményt tágabb történelmi perspektívába helyezi.

V. Lotaringiai Károly herceg naplója

A Magyarország oszmán hódoltság alól való felszabadításában jelentős változásokat hozó hadiévre vonatkozólag rengeteg forrással rendelkezünk, amelyeket különféle hazai és külföldi levéltári és könyvtári gyűjteményekben találunk.⁷ A hadtörténeti források közül különösen fontosnak számítanak a döntő szerepet játszó hadvezérek személyes feljegyzései és naplói. A magyarországi császári hadak fővezére, V. Lotaringiai Károly herceg igen jelentős forráanyagot hagyott maga után. Hadjáratainak történetét a François Le Bègue abbé⁸ által feldolgozott hadinaplóiból ismerhetjük meg, amelyek a török elleni magyarországi háború igen értékes forrásainak számítanak. E naplók nagy része – első sorban a *Journal des campagnes de Charles V de Lorraine* című munka két különböző változata – a bécsi Osztrák Állami Levéltár Haus, Hof- und Staatsarchiv gyűjteménye Lotaringiai Hercegi Háza vonatkozó fondjának két egymást követő dobozában találhatóak.⁹ A letisztított és kijavított szövegváltozat mellett számos egyéb szöveg is található itt, amelyek a végső változat elkészültének különböző állomásait jelzik.

V. Károly hadjáratai megőrkítésének gondolata az 1683-as Bécs török ostromának felszabadítása után keletkezett, amikor a herceg egész Európában ünnevelt hőssé vált. Az 1683-as hadjáratot elbeszélő napló sikeres uralkodói fogadtatása után született az elhatá-

⁶ Az újonnan felfedezett forrás egy részét – a harsány-hegyi csata leírását – a tanulmány II. függelékében eredeti formájában közlöm.

⁷ Összefoglalóan lásd pl. Buda 1986.; Szita 1987.

⁸ François Le Bègue de Germiny 1635. december 27-én született Saint-Mihielben, és IV. Károly és V. Károly lotaringiai hercegek elkötelezett híveként és tevékenységük hű krónikásaként vált híressé. Le Bègue apátot Károly herceg gyakran bízta meg különféle diplomáciai feladatokkal: hol Spanyolországban folytatott titkos tárgyalásokat, hol Kölnben tárgyalt a strasbourgi püspökkel a herceg birtokainak visszaszerzése érdekében. Tárgyalásai során szilárdan kitartott a herceg jogainak következetes fenntartása mellett és nem kötött alkut a franciákkal. 1690-ben I. Lipót császár a fiatal Lipót lotaringiai herceg nevelőjének nevezte ki. 1694-ben, az akkor már időskorú gyám még elkísérte a fiatal herceget a török elleni hadjáratba, ahol a fiatal Lipót vitézül megállta a helyét. Le Bègue apát 1698 februárjában érkezett meg Nancy-ba, ahol következő év július 19-én hunyt el. Életéről lásd: Poupardière 1791. 9–10. o.; Stöller 1933. 3. o. Lásd újabban: Petiot 2015. 85–107. o.

⁹ ÖStA HHStA LH Kt. 50–51. Az első verzió a herceg 1670 és 1689 közötti hadjáratainak naplóit tartalmazó regiszterkötet részeként (*Memoires des campagnes et des actions de guerre depuis 1670 jusqu'en 1689*) maradt fenn a Lotaringiai Házi Levéltár 50. dobozában. A második változat, amely az 1683 és 1689 közötti hadjáratok történetét dolgozza fel, egy sokkal magasabb nyelvi és stílusi szintű, szinte nyomdai kiadásra letisztított szöveg, bőrkötésbe kötve, a következő dobozban (*Beschreibung der Feldzüge Herzogs Karl V. von Lothringen – Journal des campagnes de Charles V de Lorraine [1683–89]*) található iratok között szerepel. Lásd ezen utóbbi kézirat nemrég megjelent tudományos kiadását: Journal 2017. Vö. Tóth 2015a.; Tóth 2017b. Ezen kívül több más töredékes naplóról is tudunk, amelyekkel már több kutató is foglalkozott. Itt említhetjük meg a Bécs második török ostroma alóli felmentésének 250. évfordulója alkalmából Ferdinand Stöller által kiadott naplót: Stöller 1933.

rozás, hogy a kevésbé sikeres következő esztendő eseményeit is hasonló formában leírja a művelt lotaringiai krónikás, ahogyan azt az 1684-es esztendő történéseit elbeszélő rész első változatához csatolt herceghez írt levelében ki is fejtette.¹⁰ A következő év hadinaplóját a szerző szintén egy levél kíséretében ajánlotta V. Károly figyelmébe, amelyben megtalálható volt néhány hivatkozás a herceg ajánlásaira vonatkozólag is.¹¹ Az 1686-os év, vagyis Buda visszafoglalása évének eseményeit Le Bègue apát szintén figyelmes szavakkal ajánlotta a herceg figyelmébe,¹² az 1687-es győzedelmes eseményeit pedig egyenesen a herceg katonai csúcsteljesítményének tartotta: „Mivel a most véget ért hadjárat egyike volt a legnagyobbaknak, és Őcsászári Felsége számára a győzelmek sorozatát alkotta, úgy gondoltam, hogy Felsége jónak látja, ha a korábbi évekhez hasonló alaposan elkészített annak részletes beszámolóját.”¹³ Mivel a szerző nagy fontosságot tulajdonított a pontosságnak, módszereit tekintve sok hasonlóságot mutat a történészek tudományos megközelítésével. A következő év hadi eseményeinek François Le Bègue nem lehetett részese, ezért történészi eszközökkel, vagyis a levéltárak segítségével igyekezett az 1688-as év eseményeit felidézni.¹⁴ A lotaringiai herceg hadjáratai naplójának szerkesztését megelőzően François Le Bègue számos egyéb, a témához kapcsolódó leírást és forrást is összegyűjtött, amelyeket a kor emlékirói szokásának megfelelően hagyott az utókorra, vagyis az eljövendő nagy történészekre, akik a hátrahagyott dokumentáció alapján megírhatják majd a hercegi dinasztia történetét.¹⁵

A François Le Bègue által használt források közül érdemes kiemelni azokat, amelyek Károly herceg saját kezű naplófeljegyzéseit tartalmazzák. Jelenlegi tudásunk sze-

¹⁰ „L'honneur que V. Excellence m'a fait de me témoigner qu'elle agréait ma relation de la campagne passée, m'oblige à Luy envoyer présentement le detail de celle que nous venons d'achever pour satisfaire au désir qu'elle a d'en estre éclairée” ÖStA HHStA LH Kt. 51. Relation contenant les actions de l'an 84.

¹¹ „Pour obéir aux ordres que V. Excellence me donne de Luy faire le détail de la campagne que nous venons d'achever je reprendray la suite de ma dernière relation et je commenceray celle cy par l'arrivée du Duc de Lorraine à la Cour au mois de décembre de l'an 1684.” Uo. Relation contenant le detail des actions de la campagne de 85.

¹² „L'interest que V. Excellence prend aux succez de cette guerre et le plaisir qu'Elle a d'en apprendre les principales actions m'obligent de luy envoyer la relation de la campagne que nous venons d'achever.” Uo. fol. 46.

¹³ „La campagne que nous venons d'achever estant une des plus grandes que nous ayons fait et une suite glorieuse des victoires de Sa Majesté Imperiale, j'ay crû que V. Excellence seroit bien aise que je luy en fis le détail avec la mesme exactitude que j'ay eu dans mes relations précédentes.” Uo. fol. 69.

¹⁴ „Quoy que j'ay peine d'escrire les actions de la campagne dernière parce que ne les ayant pas veues, je n'en peux pas faire le détail avec la mesme exactitude que j'ay eu dans mes relations précédentes. Neantmoins comme les desseins en ont esté extrêmement hardis, les succez heureux, et qu'on y voit mieux qu'en aucun autre, qu'une armée victorieuse peut tout entreprendre sur un Ennemy vaincu, je me trouve obligé de continuer une aussi belle suite des glorieux progrez des armées de l'Empereur, et pour en faire une narration fidelle, j'ay fait rechercher les acts des délibérations des Conseils de Guerre avec toutes les lettres que le Duc de Lorraine a receües des principaux generaux de l'armée dont voicy le recueil.” Uo. fol. 91.

¹⁵ E történeti forrásanyagot egy nagy bőrkötésű regiszterkötetbe foglalva találjuk a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Lothringisches Hausarchiv részlegének 50. dobozában. Le Bègue apát a gyűjtemény bevezetőjében is elsősorban történészi feladatnak tartja az anyag későbbi felhasználását: „Ayant trouvé à propos de ramasser quelques memoires des dernières campagnes de Hongrie, j'ay voulu y adjouter ce que j'ay retrouvé de celle de l'Empire affin de trouver un seul volume les principales actions de ces guerres. Il n'y a nul ordre, il y a beaucoup de fautes de stile et d'écriture et ce n'est qu'un ramas de diverses pieces qui n'ont pas mesme esté relues et qui estant séparées se fussent perdue mais la verité y est toute pure et ainsy elles peuvent servir dans la suite à relever la gloire de nos souverains ne perdant pas l'esperance de pouvoir jouyr de quelque repos et m'occuper un jour à revoir tous ces fragments pour les mettre ne quelque ordre.” ÖStA HHStA LH Kt. 50. Memoires des campagnes et des actions de guerre depuis 1670 jusqu'en 1689 fol. 11.

rint ezek a kéziratok különböző európai levéltárakban találhatóak meg, teljes körű feltárásuk és feldolgozásuk még nem történt meg. A kutatások alapján eddig három olyan irategyüttest ismerünk, amelyeket Lotaringiai Károly személyes naplófeljegyzései foglalkoztatnak össze. A herceg saját kezű feljegyzésein túl megtalálhatók ezekben a kötetekben a hadseregek felállításával, felszerelésével, ellátásával, menetútvonalukkal kapcsolatos dokumentumok, haditervek, hadjáratokkal és egyéb ügyekkel kapcsolatos levelezések is négy különböző nyelven (franciául, németül, olaszul és latinul). E szövegek gyakran töredékesek, befejezetlenek, kihagyott részeket és üres lapokat is tartalmaznak. E befejezetlen, „nyersanyag” jellegük miatt az írások mennyiségi és minőségi jellemzői nagyon különbözőek. A szövegek paleográfiai és nyelvi problémái gyakran próbára teszik még a XVII. századi szövegek olvasásában jártas kutatókat is. Ugyanakkor ezek a katonai események helyszínein és hadműveletek során papírra vetett feljegyzések igen különleges információkat hordozhatnak a történetek számára. Az ehhez a forráscsoporthoz tartozó három kéziratot három hadjárat történetét öleli fel. Időrendi sorrendben az első kötet az 1685-ös hadjáratra vonatkozik és az Osztrák Állami Levéltár Lotaringiai Ház Levéltárának már említett 51. számú dobozában található.¹⁶ Ebben a középkori kézirat pergamenbe kötött kódexben az 1685-ös hadi eseményekre vonatkozó naplófeljegyzéseket és dokumentumokat találunk. A második ilyen jellegű kötet Budapesten található a Hadtörténelmi Levéltárban.¹⁷ Ez a forrás korábban a bécsi központi hadilevéltár (ÖStA, Kriegsarchiv, Wien) állományába tartozott, és az osztrák kormány az 1926. május 28-i badeni osztrák–magyar levéltári egyezmény alapján adományozta a magyar levéltári hatóságoknak. Ebben a kéziratban az 1686-os hadjáratokkal kapcsolatos iratok és a hercegi hadinapló található. Mivel e hadjárat fő eseménye Buda visszafoglalása volt, így könnyen megérthetjük, hogy az osztrák levéltárosok miért éppen ezt a magyar történelem szempontjából központi jelentőségű forrásgyűjteményt választották ki, hogy átadják magyar kollégáinknak. Egyébként e kötetet az 1986-os jubileumi évben teljes egészében publikálták eredeti forrásnyelveken és magyar fordításban.¹⁸ Egy szintén ugyanebbe a forráscsoportba tartozó harmadik kötetet a közelmúltban sikerült azonosítanunk a párizsi Francia Nemzeti Könyvtár (Bibliothèque Nationale de France) kéziratárában. A kéziratban a két előző regiszterhez hasonló tematikus elrendezésben tartalmaz kéziratban naplófeljegyzéseket és dokumentummásolatokat az 1687-es hadjáratra vonatkozólag. Az a tény, hogy e forrásgyűjtemény eddig elkerülte a francia és magyar kutatók figyelmét, leginkább annak köszönhető, hogy a kötet első forrásának nyelve alapján az egészet a német kéziratok közé sorolták a levéltárosok.¹⁹ E téves szakozás azért is meglepő, mert a kötet belső oldalára ragasztott cédulán egy valószínűleg XIX. századi könyvtáros következő bejegyzése található: „Nagy regiszterkötet, amely egy 1687-ben Magyarországon szolgáló tábornok naplóját tartalmazza. E napló nagy része franciául van. Több dokumentum németül, néhány pedig latinul és olaszul található benne. E napló érdekes e hadjárat eseményeinek részletei szempontjából.”²⁰ A három, Lotaringiai Károly herceg saját kezű

¹⁶ ÖStA HHStA LH Kt. 51. No. 1 La campagne de S. A. S. Charles V 1685.

¹⁷ Hadtörténelmi Levéltár, Hódoltság kori gyűjtemény, 1686. 1. sz.

¹⁸ *Mollay* 1986.

¹⁹ BNF, Ms. All. 100 Recueil de copies de lettres et de notes journalières relatives à la campagne de Hongrie en 1687. (A továbbiakban: Recueil.)

²⁰ Recueil, fol. 1vo.

naplóját tartalmazó kötet azért fontos, mert segítségükkel nemcsak azt állapíthatjuk meg, hogy milyen viszonyban vannak ezek a kútfők a Le Bègue abbé által összeállított naplók szövegeivel, hanem mert olyan primér forrásokat ismerhetünk meg, amelyek közelebb visznek minket a hadjárat stratégiai döntéseihez, és felfedik az háborús események történetírók által gyakran megszépített részleteit.

V. Lotaringiai Károly herceg autográf naplója az 1687-es hadjáratról

Amint erre már utaltunk, a Bibliothèque Nationale de France kéziratárában az Ms. All. 100. jelzetű kéziratgyűjtemény formálisan és tartalmilag is nagy hasonlóságot mutat a Bécsben és Budapestben őrzött két másik jegyzettömbbel. Mindhárom kötetben hasonló szövegeket, hasonló elvek alapján fűz össze sajátos narratív szálon a herceg személyesen vezetett hadinaplója, akinek jellegzetes kézírását mindhárom esetben könnyen azonosíthatjuk. A kéziratok papírja különböző, de a párizsi kézirat vízjelei részben azonosak a bécsi levéltárban található naplók egyes részeinek vízjeleivel.²¹ A gyakran előforduló lotaringiai herceggel szoros kapcsolatot ápoló lotaringiai műhelyből származtak. A kötetek kötése és borítása teljesen változó: az 1685-ös hadinaplót egy középkori kézirat pergamenbe kötötték, az 1686-os napló papírkötésben, míg az 1687-es bőrkötésben maradt fenn. Ez valószínűleg arra utal, hogy itt olyan kéziratokról van szó, amelyeket nem szántak feltétlenül az egységes bőrkötéses Lotaringiai Házi Levéltár gyűjteményébe, hanem különálló személyes jellegű dokumentumoknak tekintették őket.²²

Most pedig vessünk egy pillantást a 248 számozott levélből álló kéziratgyűjtés tartalmi részére! Amint arra a XIX. századi francia könyvtáros is felhívta a figyelmet a kötet védőlapjára ragasztott cédulán, a benne található több kéztől származó kéziratok négy nyelven (franciául, németül, olaszul és latinul) készültek. Mivel az első forrásszöveg egy német nyelvű feljegyzés, a regiszteres kéziratgyűjteményt a német kéziratokhoz osztályozták be, annak ellenére, hogy a dokumentumok többsége francia nyelvű és Lotaringiai Károly herceg saját kezű kéziratai. A gyűjtemény szerkezetének könnyebb megértése érdekében az alábbiakban megadjuk a forrásgyűjteményben található dokumentumok vázlatos sorrendjét.

²¹ ÖStA HHStA LH Kt. 50 et Kt. 51. A papír típusa gyakran változik az egybekötött regisztereken belül is. Egy jellegzetes lotaringiai keresztet ábrázoló vízjeles papírfajta gyakran megfigyelhető ezekben a dokumentumokban.

²² A Lotaringiai Házi Levéltár (Lothringisches Hausarchiv) dokumentumai általában fehér színű bőrkötésű kötetekbe kötve maradtak fenn.

<i>Foliószám</i>	<i>Dokumentumok</i>
1–4.	Rabatta tábornok ²³ német nyelvű feljegyzésének másolata (hely és dátum nélkül)
5–6.	Caprara gróf ²⁴ olasz nyelvű feljegyzésének másolata (hely és dátum nélkül)
7–10.	Leslie gróf ²⁵ német nyelvű megjegyzései a hadjárat 16 pontjára vonatkozólag (hely és dátum nélkül)
10v–21.	Igénylések, felszerelési költségek, csapattestek állományai, költségek, kiadások
21v–22.	Olasz nyelvű feljegyzés másolata (hely és dátum nélkül)
23.	Hadinapló május 29-től június 2-ig (fr.)
24–33.	Igénylések
34.	Károly herceg levele a bajor választófejedelemhez (?) Dunaföldvár, 1687. június 16. (fr., más kézből)
35–40.	Hadinapló június 4-től június 20-ig (fr., három kézből)
41–43.	Üres lapok
43v–45.	Hadinapló folytatása július 2-től 3-ig (fr.)
46v–61.	Hadinapló július 9-től augusztus 12-ig (fr.)
61v.	Üres lap
62–65.	Hadinapló folytatása augusztus 12-én (fr.)
65v–66.	Üres lapok
66v.	Naplóbejegyzés dátumokkal (ol.)
67.	Igénylések (ném.)
67v–80.	Üres lapok
81–89.	Hadinapló augusztus 13-tól szeptember 9-ig (fr.)
90–92.	Bevételek, kiadások (ném.)
93.	Utasítások Veterani gróf ²⁶ számára (fr., dátum nélkül)
94–95.	Hadinapló szeptember 10-től 11-ig (fr.)
96.	Igénylések (ném.)
96v–97.	Hadinapló folytatása szeptember 12-ig (fr.)
97v–98.	Helynevekkel (Lippa, Gyula, Jenő) ellátott üres lapok
99.	Hadinapló szeptember 13-tól 14-ig (fr.)
100–103.	Kiadások, feljegyzések (ném.)

²³ Rabatta zu Dornberg, Rudolf (†1686) császári tábornok.

²⁴ Caprara, Aeneas Sylvius (1631–1701) gróf, ezredparancsnok és császári tábornok.

²⁵ Leslie, Jakob Ernst (†1692) gróf, császári tábornok.

²⁶ Veterani, Johann Friedrich Ambrosius von (1650–1695) gróf, császári tábornok.

<i>Foliószám</i>	<i>Dokumentumok</i>
103v–107v.	Hadinapló szeptember 15-től 21-ig. Követutasítások (fr.)
108–110.	Útvonalterv, igénylések (ném.)
110v–114.	Hadinapló szeptember 22-től október 8-ig (fr.)
115–118.	Az erdélyi fejedelemmel kötendő szerződés javaslatait tartalmazó levélfogalmazványok (lat.)
119–114.	Hadinapló október 9-től 17-ig (fr.)
122–125.	Leltár, levélfogalmazvány, 1687. október 4. (ném.)
125v–126.	Állomány, igénylések (ném.)
127–129.	Utasítások (1687. szeptember 20.)
129v.	Hadinapló folytatása (fr.)
130.	Üres lap (1687. november 1-jei napló, hiányzik)
131–132.	Hadinapló október 19-től 21-ig (fr.)
132v–135.	Az erdélyi fejedelemmel és rendekkel való tárgyalás iratai (lat., ném.)
136–138.	Üres lapok
139–141.	Útvonaltervek (ném.)
142.	Üres lap
143–145.	Hadinapló 1687. október 22-től 24-ig (fr.)
146–149.	Az erdélyi fejedelemmel és rendekkel való tárgyalás iratai (lat.)
150–151.	Üres lapok
152–156.	Hadinapló 1687. október 25-től november 18-ig (fr.)
156v–160.	Az erdélyi fejedelemmel és rendekkel kötendő szerződés szövege (lat.)
161–162.	Hadinapló folytatása (fr.)
163–166.	Beszámoló az erdélyi helyzetről: a császárhoz intézett levél fogalmazványa (ném.)
167.	Az 1687. december 5-i pozsonyi tanácskozás pontjai (ol.)
168–248.	Levélfogalmazványok, másolatok, igénylések, haditervek stb.

Lotaringiai Károly herceg saját kéziratos naplójának nagy értéke abban rejlik, hogy spontán és a katonai eseményeket a maguk pillanatnyi fontossága alapján ábrázolja a hadsereg fővezérének nézőpontjából. Károly herceg saját kezű naplóbejegyzései nagyjából a kéziratos kötet felét teszik ki, és kronologikus sorrendben kötik egységes egészzé a többi dokumentumot. A naplójegyzetek sora május 29-én kezdődik, amikor a herceg Komáromba érkezett a hadjárat elején, és egészen december első napjaiig tart. A feljegyzések különféle jellegűek: megtalálható itt az események lakonikus felsorolása, a herceg és csapatai útvonalának felsorolása, a legfontosabb hadműveletek leírása, az ellenséges sereggel való összecsapások beszámolói, a császári hadsereg és a szövetséges haderők részletes létszámadatai, a menetútvonalak állomásai. A napló igen értékes információkat

rögzít, amelyek a későbbi hadjáratok számára is fontosak lehetnek: az érintett helyiségek leírásai, különös tekintettel az ott található erődítményekre és védművekre, a közöttük létező közlekedési útvonalak felmérése és értékelése, de helyet kaptak itt egyéb logisztikai jellegű feljegyzések is (például a táborok kiépítésére alkalmas helyek, a folyókon található hidak és átkelőhelyek, az élelmiszerutánpótlási és takarmánybeszerzési lehetőségek, a kutak ásására alkalmas helyek leírásai).

A napló híven beszámol az ellenséges és szövetséges csapatok mozgásairól érkező hírekről, amelyek hatására gyakran meg kellett változtatni a hadművelati terveket. Nagyon érdekes lenyomatát nyújtják Károly herceg katonai döntéshozatali mechanizmusának a különféle útvonalak és harcászati eszközök kiválasztását szolgáló listák. A szövegből jól kirajzolódik a háború Clausewitz által nagyszerűen megfogalmazott ködös bizonytalansága, amely a hadvezér számára a kiszámíthatatlan események halmaza és azok következményeit jelenti.²⁷

A herceg naplójegyzeteinek első része főleg azért érdekes számunkra, mert jól rámutat a politika és a háború közötti bonyolult kapcsolatrendszerre. Az 1687-es hadjárat előtt a bécsi udvarban heves viták zajlottak arról, hogy milyen fontos hadicélok elérését tűzzék ki. A császár elsősorban Belgrád stratégiai fontosságú erődítményét szerette volna megszerezni, amely a Magyar Királyság déli határainak védelme és a későbbi balkáni támadó hadműveletek szempontjából egyaránt elsődleges fontosságú volt. Károly herceg egy kevésbé ambíciós, de jóval realistább terv: Eger elfoglalása mellett foglalt állást. Vele szemben Badeni Lajos viszont Szigetvár bevételét tartotta fontosnak. Végül egy kompromisszumos megoldás keretén belül olyan haditervet készítettek elő, amelyben két hadsereg felállítását irányozták elő, és az 1687-es hadjárat céljainak prioritásait a hadműveletek kibontakozásának függvényében kívánták meghatározni.²⁸ A császár utasításait a herceg rendszeresen megkapta, és igyekezett azokat az állandóan változó hadihelyzethez idomítani. A június 14-i naplóbejegyzés jól mutatja, hogyan működött a császári „kabinetháború” döntéshozatali mechanizmusa: „14-én haditanácsot tartottunk, és ott felolvastattam a császár leveleit, hogy a tábornokok is lássák a császár akaratát, és ennek megfelelően igyekezzenek ehhez igazodni, majd ezt követően elhatároztattam, hogy Újpalánk²⁹ felé haladunk tovább, majd onnan tovább a Drávaig.”³⁰ Ez a példa nemcsak azt a clausewitzi elvet erősíti meg, hogy a háború a politika folytatása más eszközökkel, hanem rávilágít arra is, hogy a hadműveletek alakítása során Károly herceg folyamatosan egyeztetett a császári kormányzattal és a tábornoki karral. Mivel a hadjárat fő célkitűzései a stratégiai fontosságú erődítmények elfoglalása volt, a többhetes ostromok lehetővé tették, hogy a „kabinetháború” e módszerét sikerrel alkalmazzák a magyarországi hadszíntéren. A valódi fordulópontot a hadjáratban egy döntő csata megvívása hozhatta, amit az előző évek katonai sikerei alapján Károly herceg szeretett volna kedvező körülmények között elérni. Erre végül a Harsány-hegy melletti síkon került sor.

²⁷ Clausewitz klasszikus munkájában így fogalmazza meg a jelenséget: „Endlich ist die große Ungewißheit aller Daten im Kriege eine eigentümliche Schwierigkeit, weil alles Handeln gewissermaßen in einem bloßen Dämmerlicht verrichtet wird, das noch dazu nicht selten wie eine Nebel- oder Mondscheinbeleuchtung den Dingen einen übertriebenen Umfang, ein groteskes Ansehen gibt.” *Clausewitz* 2006. 66–67. o.

²⁸ Varga J. 1986. 150. o.

²⁹ A szövegben Vipalánk.

³⁰ Recueil, fol. 38.

A forrásgyűjtemény központi szövegét a herceg autográf naplófeljegyzései alkotják, az ehhez kapcsolódó egyéb szövegek főleg kiegészítő jellegűek, és talán egy későbbi történészi munkát megkönnyítő adalékokat tartalmaznak. Feltehetőleg a teljes anyag összeállítása François Le Bègue abbé kérésére történt, aki a herceg hadinaplóját a véglegesnek szánt formájában megírta. Ha összevetjük a herceg saját kezű kéziratát a Le Bègue abbé tollából származó, jobban kidolgozott szöveggel, jelentős mennyiségi és minőségi különbségeket tapasztalhatunk. Ez utóbbi mű 1687-es hadjáratnak szentelt fejezete nagyjából kétszer nagyobb terjedelmű, mint a herceg saját kezű naplója.³¹ A mennyiségi mutatókon kívül nagyon fontos nyelvmínőségi különbségek is adódtak. Összintén szólva a lotaringiai herceg szövegeinek általános nyelvi minősége – a klasszikus francia helyesírási szabályokat tekintve – elég sok kívánnivalót hagy maga után. E szövegek tanulmányozása alapján feltételezhetjük, hogy a herceg francia nyelvoktatásában nem a pontos helyesírás lehetett a legfontosabb alapelv. Valószínűleg tökéletesen beszélt franciául, ami anyanyelvének is számított, de a nyelvtudása elsősorban a szóbeli kifejezésre korlátozódott, és valószínűleg soha nem tanulta meg rendesen a grammatikát és az ortográfiát. A herceg által papírra vetett szövegben rengeteg az egyeztetési hiba – a múlt idejű mellénevek esetében ezt teljesen elhanyagolta a szerző –, és az igeragozásokban is számtalan hiba és következetlenség található. Hasonlóan problémás a herceg mondat szerkesztése és szövegalkotása is, mivel a központozás a legtöbbször hiányos és önkényes. A nagy- és kisbetűk használata is eltér a klasszikus vagy mai francia nyelvben használatos szabályoktól. Mindez valószínűleg nem kis munkát eredményezett Le Bègue abbé számára, aki a herceg szövegéből egy viszonylag egyszerű, de választékos stílusú és élvezetes olvasmányt hozott létre. Ebben a végleges szövegváltozatban is találhatunk hibákat, ismétléseket vagy a lotaringiai tájnyelvből merített kifejezéseket, de a végeredmény egy valódi, helyes mondatokból álló, közérthető módon megalkotott elbeszélés.

A két szövegtípus közötti különbségek bemutatására az I. számú függelékben található két kisebb, az 1687. június 22–23-i eseményeket elbeszélő szöveg szolgál mintául. A két szöveget összehasonlítva látható, hogy az elsőben több a hiba és a bizonytalanság, sőt szövegkihagyás található, mint a másodikban, amely az első szöveg struktúráját követve, annak javított, kiegészített és letisztázott változatát nyújtja. A helyesírási és nyelvi korrekciók elvégzése utáni változat a herceg autográf kéziratánál jóval magasabb nyelvi szintet képvisel. Természetesen a hadjárat fárasztó és veszélyes menetei és hadműveletei közben papírra vetett jegyzetek minősége nem hasonlítható a Le Bègue abbé íróasztalán elkészült végleges szöveghez. De találhatunk egyéb figyelemre méltó különbséget is. Az abbé számos kiegészítéssel látta el a herceg eredeti szövegét, például jóval pontosabb itineráriumot nyújt a herceg csapatainak mozgásáról, amelyet különféle utakra vonatkozó információkkal lát el. Szintén részletesebb adatokat közöl a herceg levelezéseiből – például a bajor választófejedelem és de la Tour gróf leveleiből –, amelyek jól kiegészítik a főszöveg leírását. Érdemes figyelni a herceg autográf naplófeljegyzeteiből kikövetkeztethető szokásaira is, melynek alapján jobban megérthetjük a feljegyzések gyakorlati hasznát. Megfigyelhető például, hogy Lotaringiai Károly a napi rendszeres naplóbejegy-

³¹ Az összevetés során megállapítottam, hogy a herceg 1687-es autográf naplóbejegyzései 137 359 leütés terjedelműek, míg a Le Bègue abbé által írt ugyanazon évet feldolgozó hadinaplój 27 233 leütésből álló szöveget alkot. (A leütéseket szóközökkel együtt számoltam.)

zése után apró kis jegyzeteket hagyott, amelyekben feltehetőleg másnapi teendőinek listáit írta fel. Így a hadjárat nagyobb eseményeinek krónikája mellett a napló napi jegyzetei a hadjárat során felmerülő feladataira vonatkozó emlékeztetőül is szolgáltak számára. E napi jegyzetek néha igen tekintélyes listákat alkottak, amelyeken belül a herceg gyakran kijelölte a prioritást élvező feladatokat. Károly herceg egy másik rendszeresen előforduló szokása volt, hogy szövegkihagyásokkal, üres helyekkel tűzdelté tele a jegyzeteit. Ezek nyilvánvalóan arra utalhatnak, hogy a herceg későbbi átolvasások során igyekezett a hiányos információkat – például helyneveket – pótolni. Szintén hasonló szerepet játszhattak a naplóbejegyzések között található üres oldalak is, amelyekre valószínűleg később szeretne volna a herceg az utólagos feljegyzéseit beírni.

Amint erre már fentebb utaltam, a François Le Bègue által feldolgozott hadinapló is egyfajta „nyersanyagul” szolgált a későbbi neves történészek számára. Ez a munkafolyamat a XVII. században alapvetően az emlékirók feladatának számított, akik a forrásokat összegyűjtve, minél gazdagabb forrásgyűjteményt készítettek elő a historiográfusoknak, akik ebből szép retorikai eszközökkel átfogó szintézist voltak hivatottak létrehozni. Ebből a szempontból a François Le Bègue által írt *Journal* szintén az emlékirat kategóriába tartozott, és nem véletlen az sem, hogy ezzel az elnevezéssel hivatkoznak rá (*Mémoires mss. de M. Le Bègue*). Később V. Károly herceg fia, Lipót herceg kért fel több történészt is, hogy írja meg apja életének és hőstetteinek történetét. A munkát először a jezsuita Du Poncet atyára³² bízta, majd később Charles-Hyacinthe Hugo³³ abbé kérték fel a feladatra, de az ő munkáját annak franciaellenes politikai nézetei miatt nem jelentették meg.³⁴ Végül az akkor még a nancy-i hercegi palota levéltárában őrzött kéziratot naplókat a tudós benccs történészre, Dom Augustin Calmet³⁵-ra bízta, aki a gazdag forrásanyagot beépítette monumentális Lotaringia történetébe, amelyet Lipót herceg felkérésére írt meg.³⁶

A harsány-hegyi csata (1687. augusztus 12.) leírása a kéziratban

A harsány-hegyi csata leírása Károly herceg autográf kéziratában jelentős helyet foglal el. Az ütközetrel foglalkozó szöveg az 57. levél hátoldalán kezdődik és egészen a 65. levélig tart (lásd a leírás szövegű átiratát a II. függelékben). Ezen felül a szerző még valószínűleg további szövegrészekkel toldotta volna meg elbeszélését, mivel két üres oldalt is kihagyott a csataleírás után. Érdemes megjegyeznünk, hogy ugyanezen történet a Le Bègue abbé által írt hadinaplóban is hasonló terjedelmű szöveget alkot, viszont jelentős különbség van a két csataleírás között. Az ütközet előtti este a két ellenséges hadsereg egymástól nem messze táborozott, a szövetségesek a Harsány-hegy (a francia szöve-

³² Jean-Nicolas Du Poncet (1649–1729) a pont-à-mousson-i egyetem professzora, V. Károly herceg egyik híres halotti beszédének szerzője. *Du Poncet* 1700.

³³ Charles-Hyacinthe Hugo (1667–1739) premontrei szerzetes, étivali apát és történétíró.

³⁴ Az étivali apáti címet viselő Hugo atya egy ideig – I. Lipót lotaringiai herceghez hasonlóan – támogatta egy új egyházmegye létrehozását Saint-Dié központtal. 1724-től azonban szembefordult ezzel a törekvéssel és a saját nullius apátsága autonómiájáért küzdött a Szentszéken. Próbálkozásai azonban nem jártak sikerrel, főleg a Lotaringia jövőjét rendező 1735-ös bécsi egyezmény miatt. Lásd ehhez *Toussaint* 2018. 127–134. o. és *Laurent Jalabert* „Écrire l’histoire des ducs de Lorraine à l’époque moderne: une entreprise impossible?” című tanulmányát. (Megjelenés előtt.)

³⁵ Dom Calmet történetírói munkásságára lásd *Nicklas* 2011.

³⁶ Dom Calmet munkásságáról lásd újabban: *Andriot* 2008.

gekben Ars cand vagy Herechan néven) lábánál töltötték az éjszakát, az oszmán hadsereg pedig délkeletre, nem messze tőlük, egy elsáncolt táborban pihent. A leírások alapján az ellenséges haderők nem voltak teljesen tisztában egymás pozícióival, bár egyes források szerint a török állások a keresztény sereg egy részének, nevezetesen a bajor választófejedelem vezette csapatok elfogása céljából készültek.³⁷ Másnap a herceg a szövetségesek csapataival együtt Siklós felé indult rendezett menetben. Mindkét szöveg szerint a nap elején felderítést hajtottak végre a szövetségesek, mivel az erdőkkel, cserjésekkel és bokros területekkel borított terep nem tette lehetővé az ellenséges sereg helyzetének és mozgásának pontos ismeretét.

Az első összecsapások a herceg saját személyes naplófeljegyzése szerint meglepetést okoztak, és igen keveset tudunk meg ennek részleteiről, ezzel szemben a Le Bègue abbé által készített hadinapló pontos leírást nyújt a Kiusz basa által vezetett anatóliai csapatok támadásáról. A herceg ekkor a Serau dragonyosezredet rendelte a csapatok védelmére, és csatarendbe fejlődve folytatni kívánta a menetet Siklós felé. A helyzet akkor fordult komolyra, amikor a török könnyűlovas csapatok megrohanták a szövetségesek málháit, amelyek a bajor választófejedelem által vezetett balszárnynon helyezkedtek el. A választófejedelem ekkor segítséget kért a hercegtől, aki Piccolomini gróf³⁸ vezetésével a csatarendjének második vonalában elhelyezkedő lovascsapatokat küldte a balszárnnyra. A szövetségesek bal- és jobbszárnnya között egy igen sűrű erdős, cserjés sáv helyezkedett el, amely jelentősen megnehezítette a csapatok közötti kapcsolattartást. Ekkor bontakozott ki a félig-meddig elsáncolt oszmán hadsereg harcvonala a balszárnnyal szemben. A csata döntő pillanatához érkezett. Károly herceg azonnal a választófejedelemhez sietett, hogy közösen döntsék el a következő műveleteket. A döntési folyamatot mindkét szövegben pontosan megörökítették a szerzők, viszont a kezdeményezést illetően nem teljesen egyformán írják le a csata e fontos mozzanatát. Le Bègue abbé sommásan közös döntésről számol be,³⁹ a herceg saját kezű naplójegyzetében a támadás kezdeményezését inkább a bajor választófejedelemnek tulajdonítja.⁴⁰ Itt valószínűleg Le Bègue abbé tudatosan változtatott a herceg elbeszélésén, hogy a döntő csata elindításának dicsőségét ne vitathassák el tőle.

Egy másik eltérés a két szövegben – erről nem szól Le Bègue abbé hadinaplója – egy elfogott török beszámolója, amelyből a herceg megtudta az oszmánok elsáncolt táborának pontos helyét. Ez azért volt fontos, mert a terep adottságai miatt azt nem lehetett szabad szemmel látni. A láthatóság problémái egyébként gyakran felmerülnek a herceg naplójában, mivel saját személyes élményeit meséli el és gyakran fordult elő, hogy a csata egyes részeitől semmit sem látott a fákkal, bokrokkal sűrűn benőtt erdősávok miatt. A herceg személyes és a csata hevében készült spontán feljegyzései azért is értékesek számunkra, mert jól mutatják be a Clausewitz által később kiválóan leírt „háborús kód” állapotát, ami jól tükrözi az adott körülmények közötti hadvezetés óriási nehézségeit. A szövetséges csapatok támadása után a hercegnek személyesen kellett átverekednie magát egy erdősávon ahhoz, hogy felmérhesse a hadihelyzetet, amelyet így írt le a naplójában: „Caprara és

³⁷ Szita 1987. 33–34. o.

³⁸ Enea Silvio Piccolomini (1643–1689) itáliai nemesember, császári tábornok.

³⁹ „De sorte que la présence des ennemis animant les deux princes, ils se déterminèrent en un instant de les attaquer dans le terrain où nous estions et de le faire brusquement.” Journal 2017. 443. o.

⁴⁰ „...eh bien voilà les ennemis ne les iront (sic!) nous pas combattre (?)...” Recueil, fol. 60.

Dünnewald⁴¹ grófokkal együtt átkeltem a sűrű bozótoson, és amint átfurakodtuk magunkat rajta, akkor pillantottam meg Piccolomini grófot, amint Commercy herceg ezredével megrohmozta és erőteljesen visszaverte az élen járó törököket...”⁴² Amint a törökök észrevették, hogy a rohamozó Commercy-ezredet nem támogatja más egység, rögtön körbevették, és sikerült nekik százhusz katonát lemészárolni. Ekkor következett a csata egyik legkritikusabb pillanata, amelyet Károly herceg csak gyors parancsával odaküldött erősítéssel tudott kedvező irányba fordítani. Le Bègue abbé elbeszélése gyakorlatilag összefoglalja a herceget, kiegészítve néhány ekkor esett lotaringiai nemes nevével.⁴³

Az ütközet fordulópontját a herceg és bajor választófejedelem csapatainak az ellenséges sáncokkal megerősített tábor elleni általános támadása jelentette. A szövetségesek balszárnyát gyorsan megerősítették, és a jobbszárnyat átszervezték. Ezt követően a csapatok a bozótos sáv két oldalán és az erdős területek szélén párhuzamos harcrendben felorakozva fegyelmezetten indultak el az ellenséges tábor felé. A két elbeszélés itt is különbözik egymástól. A herceg autográf naplója egyrészt kiemeli a szövetségesek gyorsaságát, másrészt rámutat arra is, hogy a jobbszárnynak egy sűrű erdőn kellett áthatolnia. Később – amint a szövegből kiderül – ennek a jobbszárnynak egy része teljesen eltévedt az erdőben és csak másnap került elő.⁴⁴ A másik leírás jóval óvatosabban fogalmaz, és megpróbálja a támadás során keletkezett zűrzavart relativizálni azzal, hogy hangsúlyozza a katonák bátorságát és hősiességét. Amint a szövetséges csapatok elérték az első sánctonalat, elkezdődött a közelharc. A herceg megjegyzi a szövegében, hogy a tüzérséget milyen gyorsan mozgósították egy általa eddig soha nem látott újítás segítségével: az ágyúkat kocsielő (avant-train) nélkül egyszerűen a lovakhoz kötve húzták el az oszmán sáncokig, ahol bámulusat gyorsan tüzelésre képes állapotba helyezték őket.⁴⁵ A nem várt ágyútűz valószínűleg nagy meglepetést okozott az oszmán védők soraiban, ami nagyban hozzájárulhatott a támadás gyors sikeréhez. A folyamatos tüzerővel fedezett rohamcsapatok hamar megvetették lábukat az ellenséges sáncokon, és sikeresen legyőzték az azokat védő janicárokat. Mindez pánikot okozott a török lovasság soraiban, amely hamar megfutamodott. A herceg ekkor még erősebb támadást indított, és a menekülő oszmánok üldözésére is újabb ezredekert küldött előre. A török tábor az ott található tüzérséggel és málhákkal együtt hamarosan a szövetségesek kezébe került. Mindkét szöveg megemlékezik egy figyelemre méltó hőstettéről, amelyet a herceg unokatestvére, Commercy herceg hajtott végre a táborba való behatolás után. Az ifjú herceg a csata hevében megszerzett egy török zászlót, de hőstettéért majdnem az életével fizetett, mivel egy török harcos a kopóját a herceg oldalába döfte. A hercegnek sikerült a támadóját megölni és a zászlót Lotaringiai

⁴¹ Dünnewald, Hans Heinrich (1617–1691) gróf, császári tábornok. A harmincéves háború óta császári szolgálatban állt. 1670 óta a saját nevét viselő vértesezred ezredtulajdonos parancsnoka. 1691. augusztus 31-én halt meg Eszéknél.

⁴² Recueil, fol. 61–62.

⁴³ Journal 2017. 444. o.

⁴⁴ A herceg róluk szóló leírása egészen naturalisztikus: az eltéved katonák a nyári hőségben olyan szomjasak voltak, hogy a saját vizeletüket is megitták: „...n’aient toute cette nuit aucun fourage ni eaux supportant le tout avec une patience et ardeur de combattre incroyable quoique la soif en réduisist plusieurs à boire de leurs urines...” Recueil, fol. 69. A csata igazi arcát bemutató ilyen jellegű leírások természetesen nem kerülhettek be Le Bègue abbé elbeszélésébe.

⁴⁵ Recueil, fol. 62., note: „C’est pour la première fois que j’ay vu avancé nostre canon tiré par les chevaux la bouche devant sans avant trains.”

Károly hercegnek átadni. Károly herceg ezt a jelenetet igen részletesen és érzékletesen ábrázolja naplójában.⁴⁶ Ez a herceg által megörökített történet – amint később látni fogjuk – sokáig fennmaradt a történelmi és irodalmi emlékezetben.

A második sáncvonal elfoglalása után a csata még sokáig, egészen napnyugtáig eltarzott, és a szövetségeseknek addigra sikerült a teljes elsáncolt tábor területét elfoglalni. A tábor méretei impozánsak lehetettek, hiszen a herceg szerint egy lépésben haladó lovas számára másfél órába telt, hogy teljes hosszában végigmenjen rajta.⁴⁷ Mindkét csataleírás megemlékezik a bőséges török zsákmányról. A herceg autográf naplójában 67 törökötől zsákmányolt ágyúról szól, a másik szövegben 68-ra emelkedett a lövegek száma. Ezen kívül tíz mozsárágyú, bombák és hadianyaggal, valamint élelmiszerekkel megrakott szekerek kerültek az akkor már nélkülöző szövetségesek kezébe. Az oszmán hadsereg vesztesége körülbelül 8000 csataterén maradt janicsárból, számtalan menekülő közben elesett harcosból állt, akiket még napokig üldöztek a rájuk vadászó szövetséges katonák. A keresztény haderő a források szerint jóval kisebb veszteségeket szenvedett el. A herceg naplója nem szól erről, bár lehet, hogy az üresen hagyott lapokra jegyezte volna fel a veszteséglistát. A François Le Bègue által összeállított hadinapló összesen 600 halottról és sebesültről tesz említést. Ez utóbbiak közül főleg az előkelő származású elesett nemesekről ír, köztük néhány lotaringiai nemes mellett a fiatal Sinzendorf gróf⁴⁸ nevét emelte ki a csatában elesettek sorából. Le Bègue abbé az elbeszélését így zárja: „Így e napon csekély áron, de annál nagyobb dicsőséggel tettük jóvá azt a veszteséget, amit Lajos király az 1526-os év ugyanezen havában, nagyjából ugyanazon a helyen elszenvedett.”⁴⁹ Mivel Károly herceg személyes naplójegyzeteiben egyáltalán nem esik szó a mohácsi csatáról, érdemes röviden megvizsgálni, hogy pontosan hogyan került bele a „második mohácsi csata” gondolata Le Bègue abbé munkájába és milyen módon terjedt el a köztudatban.

Adalékok egy történelmi mítosz eredetéhez

A harsány-hegyi csatát már a saját korában hamar párhuzamba állították az 1526-os mohácsi ütközettel. Lotaringiai Károly herceg autográf 1687-es naplója nem tesz említést e nevezetes történelmi eseményről sem a csata után, sem korábban, július 22-én, ami-

⁴⁶ „Ce fust à cett endroit que le prince de Comercy poussant avec les premiers troupes de cavallerie et voyant un enseigne des janissaires qui aiant esté blessé de luy jetta son drapeaux à terre. Il mist pied à terre pour le prendre dans ce ~~meme~~ le temps qu'il le ramassoit en remontoit à cheval deux janissaires vinrent à luy l'un avec une arquebuse le couchant en joue l'autre avec une copie. Il previent le premier d'un coup de pistolet mais dans le temps il receust du second un coup de coupie dans le corps dont le fer luy restast dans le corps et luy fust arraché avec beaucoup de violence par le marquis de Crequi qui estoit avec luy. Sa blessure ne luy fist point quitter son drapeaux qu'il rapportast luy meme fort ensanglanté. Il perdit beaucoup de sang et ce trouvast meme ne se pansant faible. Neantmoins il falust user de toutes mes prieres et autorité pour le faire retirer...” Recueil, fol. 63–64.

⁴⁷ „...il avoit une heure et demie de long au pas d'un cheval” Recueil, fol. 64.

⁴⁸ Christian Ludwig von Sinzendorf (1669–1687), Georg Ludwig von Sinzendorf (1616–1681) császári titkos tanácsos és a Hofkammer elnökének fia. Kornétásként Savoyai Eugén dragonyosezredében szolgált. A harsány-hegyi csata során súlyosan megsebesült és másnap meghalt.

⁴⁹ „De maniere que ce jour là nous reparames à peu de frais, et avec autant de gloire que d'avantage la perte que le Roy Louys fit en mil cinq cent vingt six dans le même mois, et à peu près dans le même endroit.” Journal 2017. 448. o. A két csata közötti történelmi párhuzamot megtalálhatjuk Miksa Emánuel bajor választófejedelelem, a csatát követően a müncheni Haditanácshoz írt beszámolójában is. Ő ugyanezt a megnevezést használta és utalt az oszmánokon II. Lajos 1526. évi vereségéért vett revansra. Varga J. János szíves közlése.

kor Mohácsra való megérkezése alkalmával röviden ír a városról. Pedig ez a történelmi esemény a hadjárat humanista műveltséggel felvértezett fővezére számára nem lehetett ismeretlen. Az említés hiányát leginkább az magyarázhatja, hogy a herceg naplója első sorban hadjáratra vonatkozó katonai feljegyzéseket tartalmaz, amelyeket a harci események hatására és azok rendkívüli körülményei között jegyzett fel. Ezeket a spontán katonai eseményeket leíró szövegeket a szerző egy művelt tudósra, François Le Bègue abbéra hagyta forrásként további történelmi feldolgozás céljából. Az abbé később a herceg jegyzeteit más szövegekkel kiegészítve a könyvtára íróasztalánál egy igényesebb irodalmi nyelven írt műbe építhette bele. A két csata közötti szoros összefüggés nem került el az abbé figyelmét, aki az általa írt végleges szövegben a csata történetének végén – egy görög tragédiához méltó módon – helyezte el az 1526-os csatára való utalást a történelmi jóvátétel gondolatával megtoldva. François Le Bègue szövegalkotási folyamatát jobban tudjuk követni, ha megvizsgáljuk a végleges szöveg előtti közbülső változatokat. Amint erre már fent is utaltam, a Lotaringiai Házi Levéltár 50. dobozában fennmaradt gyűjteményes regiszterkötetben található egy korábbi szerkesztett naplőváltozat, amelyhez fordulva érdekes újabb megállapítást tehetünk. Ebben a forrásszövegben a szerző szintén utal az 1526-os mohácsi ütközetre, azonban nem a harsány-hegyi csata után, hanem jóval azt megelőzően a szövetséges csapatok Dárdára való június 24-i megérkezése alkalmával: „23-án megérkeztünk Baranyavárra és 24-én egy óra menet után elértünk Dárdára, ahol ilyen nagy számú keresztény sereg még nem fordult meg Lajos király veresége óta, és ezzel elfoglaltuk azt a híres utat, amely Szigetvárt, Kanizsát és Székesfehérvárt összekötötte az övéikkel.”⁵⁰ A II. Jagelló Lajos király veresége melletti kereszthez egy lapszéli jegyzet kapcsolódik, amelyre utólag jegyezte fel a szerző a csata pontos évszámát: „Az 1526-os évben.”⁵¹ Mindez jól jelzi, hogy még a tudós humanista műveltségű abbé sem tudta fejből a mohácsi csata évszámát, amit valószínűleg rövid történeti ellenőrző kutatás után, utólag illesztett jegyzetként a szövegbe. A történeti búvárkodás után valószínűleg Le Bègue felismerte a két csata közötti párhuzam szimbolikus jelentőségét, és áttette az 1526-os ütközetre való hivatkozást az augusztus 12-i események történeti perspektívába helyezett tanulságai közé. Itt tehát egy olyan történeti konstrukcióról lehet szó, amelyben két eseményt úgy kapcsolt össze a historiográfus, hogy a második ütközet egyfajta isteni igazságtétel formájában még dicsőségesebb történetté váljon.⁵²

A „második mohácsi csata” toposzának elterjedésében nagy szerepet játszottak az 1687-es hadjárat történetének szentelt népszerűsítő könyvek.⁵³ A csata európai hírnevét első sorban a fővezért, V. Lotaringiai Károly herceget dicsőítő munkák alapozták meg. Az első legismertebb életrajzát (*La vie de Charles V, duc de Lorraine et de Bar, et généralissime des troupes impériale*) Jean de Labruno írta, és 1691-ben jelent meg Kölnben, nem sokkal

⁵⁰ „Le 23. nous vinsmes a Baranyavar et le 24 apres une heure de marche a Darda, ou il n’y a point eu de grandes armées Chrestiennes depuis la deffaitte du Roy Louys +, et nous nous rendismes maitres de ce fameux passage qui coupe aux places de Sigett, de Canise, et de Stulveisembourg toute communication avec les leurs.” ÖStA HHStA LH Kt. Kt. 50 Memoires des campagnes et des actions de guerre depuis 1670 jusqu’en 1689. 948. o.

⁵¹ „L’an 1526.” Uo.

⁵² Az 1526-os mohácsi ütközet jóvátétele – szó szerint „szégyenfeltjának kitörlése” – a bécsi udvari körökben is beszéd tárgya lehetett a csata utáni hetekben. Erről Ferdinand Schwarzenberg herceg személyes naplójában is megemlékezik. *Schwarzenberg* 2013. 154. o.

⁵³ Lásd ehhez újabban Tóth 2019.

a herceg halála után. Ebben a szerző az események sommás összefoglalóját adja, amely a neves hadvezér csatában játszott meghatározó szerepének kiemelésére szolgál. A történetíró a csataleírás végén megjegyzi, hogy a „mohácsi csata” (*bataille de Mohats*) majdnem ugyanazon a területen zajlott le, mint az 1526-os híres ütközet.⁵⁴ 1701-ben jelent meg Nancy-ban egy Lotaringiai Károly életének és neves tetteinek szentelt, a herceg fia, Lotaringiai Lipót által megrendelt album. Ebben a gazdagon díszített munkában találunk egy a „harsányi csatára” – franciául „bataille d’Arsan” – vonatkozó metszetet, amelyhez rövid leírást is mellékel a kötet szerkesztője. E szövegből megtudhatjuk, hogy a csata igen jelentős ütközetnek számított, mert egy jelentős számbeli fölényben lévő, igen ravasz ellenséggel kellett megmérkőzni. A csata metszetét kommentálva a szerző kifejti, hogy a Harsány-hegy (mont d’Arsan) miatt nevezték el a csatát, de nem felejtí el hozzáfűzni, hogy más néven mohácsi csatának is nevezik, és utal az isteni bosszúra is, amelyet Károly herceg volt hivatott bevégezni.⁵⁵ Hasonlóan érdekes adalékkal szolgál a herceg olasz életrajzírója, Giorgio Birlic Nolano velencei szerző művének vonatkozó része. A szerző a harsány-hegyi csata történetét – nagy valószínűséggel La Brune munkája alapján – igen jelentős keresztény győzelemnek írja le, amelyet nemcsak az 1526-os mohácsi csatával, hanem – téves kronológia alapján – a saint-quentin-i ütközetrel is kapcsolatba hoz.⁵⁶

A Lotaringiai Károly herceg emlékének szentelt művek nagyban hozzájárultak a kereszteshadjáratok szelleméhez méltó klasszikus keresztény hőskép kialakításához. Egy *L’ombre de Charles V duc de Lorraine* (Lotaringiai V. Károly herceg árnyéka) címet viselő munka névtelen szerzője döntő, stratégiai jelentőségű csatának mutatja be a harsány-hegyi ütközetet, amely fontos politikai változásokat hozott.⁵⁷ A herceg hőskultuszának apoteózisa a halála után 10 évvel bekövetkezett ünnepélyes sírba tétele idejével azonosítható. Amikor Lotaringiai Lipót herceg a rijswijki békét (1697) követően ismét elfoglaltatta hercegségeit, oly módon szerette volna apja emlékét megdicsőíteni, hogy hamvait Innsbruckból ünnepélyes keretek között Nancyba szállíttatta, ahol pompás ceremóniával övezve helyezte a neves hadvezér maradványait a hercegi család a város ferences templomában található kriptában örök nyugalomba 1700. április 22-én. Az április 20-i templomi búcsúztatón szónokoló jezsuita d’Aubenton atya nem nevezte meg külön a csatát, viszont bibliai párhuzamokkal élve kihangsúlyozta, hogy Károly herceg győzelmeinek hatására az Oszmán Birodalom meghasonlott önmagával és súlyos belső válságba került.⁵⁸ Az április 23-i primási székesegyházban tartott búcsúztatón szónokoló jezsuita Duponcet

⁵⁴ „Ce Combat se donna à peu près dans le même endroit où se donna en 1526 la fameuse Bataille de Mohats, dans laquelle Soliman Second fit périr vingt-deux mille Chrétiens, entre lesquels fut Louis II. Roi de Hongrie.” *De la Brune* 1691. 361–362. o.

⁵⁵ *De Ponte* 1701. XVIII. o.

⁵⁶ „Il Giorno della Vittoria, memorabile in ogni tempo, fù il decimo d’Agosto, Festa di S. Lorenzo, favorevole à Casa d’Austria, per altre segnalate Vittorie, e in particolare per quella di S. Quintino, dove fù per perire quasi tuttq la Francia. Le Pianure sterili, e vaste di Mohats, altre volt erese famose dal valore di Solimano II. che nel 1526. vinse, & uccise in Battaglia Luigi Secondo Rè d’Ongaria, con strage di venticinque mille Christiani, servirono à gl’Invitti Allemanni di Steccato, e di Campidoglio.” *Nolano* 1699. 234. o.

⁵⁷ „Le dixième d’août (sic !) en suivant le Duc de Lorraine donna cette fameuse bataille proche de Mohats, qui acheva de mettre les Ottomans dans la dernière décadence, & presque hors d’état de plus rien faire dans la suite ; car outre douze mille hommes qu’ils laisserent sur la place, ils y perdirent plus de quatre-vingt-dix pieces de canon, plusieurs mortiers, & généralement toutes leurs provisions, bagage, chariot, leurs chameaux & leurs elephants, que l’on prit au picquet.” *Ombre* 2005. 84. o.

⁵⁸ *D’Aubenton* 1729. 70–72. o.

atya halotti beszédében többször is kiemelte a „mohácsi győzelem” jelentőségét és szoros párhuzamot vont a két csata között, kihangsúlyozva, hogy az e helyen egykor lemészárolt „huszonkétezer keresztény és különösen II. Lajos király vére” minden bizonnyal boszszúra sarkallta a keresztény győzőket.⁵⁹ Egy harmadik búcsúztató szerzője, Jean-Claude Sommier plébános 1700. május 11-én a nancy-i Saint Evre templomban a városi tisztségviselők előtt méltatta V. Károly herceg emlékét. Ebben a bibliai és történelmi példákkal tűzdelt szónoklatban Sommier atya a „mohácsi csatát” Károly herceg pályafutása tetőpontjának, élete legszebb napjának nevezte. A győzelem említése során elsősorban a herceg katonai érdemeit emelte ki, mivel láthatóan jól ismerte az ütközet lefolyásának történetét, viszont nem használta ki a két ütközet közötti retorikai párhuzam lehetőségét.⁶⁰

E szövegek nagy hatást gyakoroltak a későbbi történetírókra is, akik igyekeztek minél több forrást felhasználva a leginkább hiteleseknek számító csataleírást elkészíteni. A XVIII. század során a legrészletesebb leírást a tudós Dom Augustin Calmet állította össze monumentális lotaringiai történelmi munkájában.⁶¹ A csatával foglalkozó rész végén megjegyzi a szerző, hogy az ütközet ugyanabban a hónapban és majdnem ugyanazon a helyen zajlott, mint az 1526-os mohácsi csata.⁶²

A csata európai hírnevéhez hozzájárultak a másik fontos főszereplő, Savoyai Eugén herceg különböző nagy sikerű életrajzai is. A fiatal herceg pályafutása szempontjából döntő jelentőségű volt a harsány-hegyi csata, hiszen az itteni hősiességére való tekintettel – a kor szokásának megfelelően – a győzelem hírére a fővezér a legvitézebb ifjú nemesre bízva küldte a bécsi udvarba, és ez a személy nem volt más, mint Savoyai Eugén. Az 1702-ben Amszterdamban megjelent *La Vie ou l'Histoire du Prince Eugène de Savoye* valószí-

⁵⁹ „Je devrois vous parler de cette fameuse bataille de Mohats, à laquelle pas un des Ennemis n'eût échappé, si le Vainqueur comme un Guerrier de l'antiquité sainte avoit pu arrêter le Soleil, ou comme un autre de l'antiquité profane obtenir du jour & de la lumière que ce Païen demandoit vainement à ses Dieux ; bataille ou les Turcs combattirent avec plus d'ordre que jamais ; mais jamais aussi ne furent poussez avec plus d'ordre & de conduite, jamais chargez plus vivement, le sang de vingt deux mille Chrétiens & en particulier de Loüys II. Roy de Hongrie qu'un Empereur Turc avoit fait perir autre fois au même endroit, inspirant sans doute à nos guerriers un vif & et ardent désir de vanger la mort de leurs freres.” *Du Poncet* 1700. 122–123. o.

⁶⁰ „Ouy, Messieurs, j'ose dire que la journée de Mohatz a été la plus belle de la vie de nôtre Héros, & qu'à peine on trouvera dans l'histoire des siècles passez quelque chose d'aussi grand que cette insigne victoire. Vit-on jamais rien de plus hardi dans son entreprise, de plus difficile dans son exécution, de plus heureux dans ses suites ? je dis de plus hardi dans son entreprise ; l'Empereur même n'en sçavoit pas le secret. J'ajoute de plus difficile dans son exécution, faire marcher une armée au milieu d'un païs ennemi, dans des campagnes inhabitées, & entrecoupées de marais, lui faire traverser des forêts, & passer des rivières impratiquables, pour chercher son ennemi : l'affronter dans un camp inaccessible, & l'attirer adroitement hors de son fort, le charger hardiment, quoique beaucoup supérieur en troupe, & le mettre dans une deroute entière ; c'est ce qu'il fallut farie pour y parvenir. Mais vit-on jamais rien de plus heureux dans ses suites ? La désolation de l'Empire Ottoman, la perte de ses dernières ressources, la conquête de deux grands Royaumes qui se rendirent sans coup férir furent les fruits de cette illustre victoire. Bien plus : par ce même coup on vit tomber ce qui restoit à l'Ottoman dans la haute & basse Hongrie, parce que la réduction de ces deux grands Etats de l'Esclavonie & de la Transylvanie, ôtant aux infidels toute communication avec la Hongrie, il falloit que ce grand Royaume, qui auroit encore tenu bien des campagnes à la faveur de plusieurs places imprenables, comme Canise, Siget, Albe-Royale, Agria, Gros-Varadin, & quantité d'autres, il falloit, dis-je, qu'il reçût le joug après une action de cette conséquence.” *Sommier* 1701. 89–92. o.

⁶¹ *Calmet* 1728. 3. k. 1161–1167. o.

⁶² „On remarque que ce combat se donna dans le même endroit de Mohatz, où le Sultan Soliman II. fit périr en 1526 plus de vingt-deux mille Chrétiens, entre lesquels fut Louis II. Roy de Hongrie.” *Calmet* 1728. 3. k. 1167. o.

núleg az egyik legelső és legelterjedtebb ilyen kiadvány volt.⁶³ Az események részletezése előtt a könyv szerzője megemlíti, hogy a keresztény csapatok az ütközet előtt nem messze táboroztak az egykori mohácsi csatatértől, ahol Szulejmán szultán legyőzte Lajos királyt. A csata helyszínének viszont Siklós (Siclos) környékét nevezi meg a szerző. A csata leírásának végén külön kiemeli Savoyai Eugén hősies küzdelmét, hogy elsőként léphetett az ellenség táborába és tűzte ki a császári sasos zászlót a félhold helyére. Röviden szól a szerző az ifjú hős bécsi útjáról is, amelyet viharos gyorsasággal, három nap alatt tett meg.⁶⁴ Más munkákban is visszatérő motívum a herceg hőstette. Például a Jean Dumont által jegyzett *Histoire militaire du prince Eugène de Savoie, du prince et duc de Marlborough, et du prince de Nassau-Frise* című népszerű kötet is összefoglalja az előző munkából ismert történetet, amit annyival egészít ki, hogy a herceg a császártól egy gyémántokkal díszített arcképet kapott ajándékba. Itt a szerző egyértelműen a mohácsi csatáról beszél, viszont nem említi meg az 1526-os eseményeket.⁶⁵

A történet bekerült d'Artanville 1710-ben megjelent *Mémoires pour servir à l'histoire du Prince Eugène de Savoie* című munkájába is, ahol a szerző megemlíti Mohácsot, de a csatát következetesen harsányi ütközetnek (bataille de Hersan) nevezi.⁶⁶ 1740-ben jelent meg Amszterdamban a herceg egyik legnépszerűbb életrajza Eléazar de Mauvillon tollából – az *Histoire du prince François Eugène de Savoie, Généralissime des Armées de l'Empereur et de l'Empire* (2 k.) –, amely a későbbiekben számos kiadást is megért. A nagyharsányi csata – amelyet ő is „bataille de Hersan”-nak nevez – körülményeinek, lefolyásának és következményeinek leírása során számos új részletet is közöl, amelyek a későbbi hercegi életrajzokban és csatatörténetekben is előbukkannak majd. Az esemény leírása végén emlékezik meg a korábbi mohácsi csatáról, amelyet tévesen 1626-ra datál.⁶⁷ A kötet hiányosságai ellenére, impozáns tipográfiája és numizmatikai mellékletei alapján méltán vált a XVIII. század közepén az egyik legnépszerűbb, a témára vonatkozó referencia-munkává. A csata leírása után a szerző elmeséli az ifjú Commercy herceg⁶⁸ hőstettét, amely szerepel Károly herceg autográf naplójában is. A történet nagyon hasonlít Károly hercegnek a szentgotthárdi csatában zászlót elragadó hőstétéhez.⁶⁹ Egyébként a harsány-hegyi csatában zsákmányolt zászlót később a Károly herceg által Nancyban a Notre-Dame de Bonsecours templomban elhelyezett szentgotthárdi török zászló mellett állították ki, és – több más lotaringiai herceg által zsákmányolt zászló mellett – ma is ott található.⁷⁰ A példaértékű hőstett emléke sokáig fennmaradt a francia történelmi emlékezetben. Számos irodalmi szövegben,⁷¹ sőt XIX. századi iskolás tankönyvekben⁷² is olvasható híres zászlós hőstett.

Tanulságos megvizsgálni azt is, hogyan maradt fenn a nagyharsányi csata emléke a különféle XVIII. századi szótárakban és lexikonokban. Az első vizsgált referencia-

⁶³ La Vie ou l'Histoire du Prince Eugène de Savoye. Amsterdam, 1703.

⁶⁴ Uo. 66–72. o.

⁶⁵ Dumont 1729. XVII. o.

⁶⁶ Prince Eugène 1710. I. k. 202–224. o.

⁶⁷ Mauvillon 1740. I. k. 79. o.

⁶⁸ Charles-François de Lorraine (1661–1702).

⁶⁹ Tóth 2017a.

⁷⁰ Morel 1898.; Jérôme 1898. 278–284. o.

⁷¹ Pl. Coupé 1786. 90–91. o.; Caboché 1843. 71–72. o. Vö. Bazin 1890. 299. o.

⁷² Pl. Frémond – Bourgon 1826. 9. o.

munka Louis Moréri *Le grand dictionnaire historique ou le mélange curieux de l’histoire sacrée et profane* című művének 1759-es kiadásában igen tanulságos szócikket találhatunk a Mohács helynévénél, mivel a szöveg nagy része az 1687-es csata részletesebb leírására korlátozódik. Az 1526-os ütközet csak a szócikk végén jelenik meg, ahol említést tesz a csatától nem messze álló mecsetről, amelyet állítólag II. Szulejmán szultán építtetett az 1526-os ütközet emlékére. A mecsetet a szerző forrása (*Relation de cette bataille*) szerint kápolnává alakították át.⁷³ Egy másik korabeli nagyhatású munka, Bruzen de la Martinière *Le Grand Dictionnaire Géographique et Historique et Critique* című kötete a század folyamán egy rendkívül népszerű lexikon volt, amely a magyarországi földrajz és történelem területén is elég tájékozottnak tekinthető.⁷⁴ A munka 1768-as kiadásában Mohács (franciául Mohatz) viszonylag részletes szócikket kapott, ahol a helység földrajzi meghatározása után elsősorban az 1526-os és 1687-es csatákat említi meg a szerző.⁷⁵ Tanulságos a Diderot és d’Alembert által szerkesztett *Nagy Enciklopédia* Jaucourt lovag által írt Mohács szócikke, amely a várossal kapcsolatban szintén a két híres csatát említi meg, nem feledkezve meg azok pontos dátumáról sem.⁷⁶ Érdekes adalék, hogy Jacques Lacombe 1791-ben megjelent *Encyclopédie méthodique* című szótárában a bátorság szócikknél találkozunk a nagyharsányi csata nevével Commercy herceg hőstette kapcsán.⁷⁷ Szintén e történettel találkozhatunk Chesnel gróf XIX. századi katonai és haditengerészeti enciklopédiája lapjain.⁷⁸

*

Összefoglalásképpen szeretnénk kiemelni Lotaringiai V. Károly herceg nemrég felfedezett 1687-es autográf naplójának jelentőségét, amely e hadjárat hadi eseményeire vonatkozó leghitelesebb és legértékesebb forrásaink egyike. Összehasonlítva a François Le Bègue által összeállított és átdolgozott naplótáblázatokkal, jelentős különbségeket találunk, amelyek alapján a hadi eseményekről árnyaltabb, sok esetben valósabb információkat kaphatunk. A herceg autográf naplójának valószínűleg két fontos funkciója volt. Egyrészt a hadjárat során – illetve azt követően is – a fővezérnek emlékeztetőül, személyes használatú munkaeszközként szolgált. Később a napló egy része forrásszöveggént beépült a Le Bègue abbé által írt szövegekbe is, amelyeket később számos történész is felhasznál. Így került bele a herceg hadjáratainak részletes története például Dom Augustin Calmet monumentális Lotaringia történelmét feldolgozó munkájába is. A herceg saját kezű naplószövegei a történeti munkákkal ellentétben jobban megmutatják a háború kegyetlen valóságát és benne az emberi választások nehézségeit, mint a herceg dicsőségét hirdető munkák. Ebben az „összövegeben” megjelenik a hadi események kiszámíthatatlansága, a háború ködös bizonytalansága, amely a legtehetségesebb hadvezéreket is próbára tette. A fővezér tétovázása, az előre nem látható eseményekre való felkészülése és hibái is megmutatkoznak ezekben a kendőzetlen valóságot tükröző naplójegyzetekben. Mindez nem kisebbíti Lotaringiai Károly herceg hadvezéri erényeit és tehetségét.

⁷³ Moréri 1759. 5. k. 359. o.

⁷⁴ Vö. Kövér 2001. 205–212. o.

⁷⁵ Martinière 1989. 4. k. 338. o.

⁷⁶ Diderot 1765. X. k. 614. o.

⁷⁷ Lacombe 1791. 362. o.

⁷⁸ Chesnel 1862. I. k. 46., 441. o.

gét,⁷⁹ viszont jobban megérthetjük a magyarországi török háborúk hétköznapi nehézségeit. Mindezeket figyelembe véve jobban megérthetjük az 1687-es hadjárat – és azon belül a harsány-hegyi csata – valódi körülményeit és a hadvezér ezekhez viszonyuló döntéseit is, amelyek végül dicsőséges győzelmek sorozatához vezettek. Az erről szóló történeti és irodalmi munkák vizsgálata során jól megfigyelhető a történeti konstrukció folyamata, amely a források leírásait átformálva idealizált képeket alkotott a háborúról, amelynek jó példája a harsány-hegyi ütközetet tágabb történeti perspektívába helyező nézőpontból kialakult „második mohácsi csata” mítosza.

FÜGGELÉK

I.

[Recueil, fol. 38–39.]

Le 20 j'ay marché jusques à⁸⁰ une tres petite marche avec la cavallerie mais il ast falust attendre l'infanterie qui estoit resté à Huypalank.⁸¹

J'ay receu icy lettre de Mr. l'Electeur de Baviere⁸² et du prince Louis.⁸³ Le premier me mande qu'il partoît le 17 pour Zolnock⁸⁴ pour joindre les hommes destiné à son camp et puis revenir au Danuble⁸⁵ à l'endroit ou ie feray le pont.

L'on dist que les Tartares sont allé vers Erla⁸⁶ les nouvelles de Ossek⁸⁷ contineu que le visir ni est pas mais un destachement de 20m hommes

Se souvenir qu'il faut six iours pour venir de Derna⁸⁸ à Sichelos⁸⁹ à Ottwar⁹⁰ pour le bateau

Le 21 j'ay continué la marche à Patasek.⁹¹ Le 22 à Mohatz⁹² qui est une palanque toutte abandonné

Le 23 à Barniawar⁹³ ou il y ast un fort grand marais sur lequel les Turcs ont laissé deux tres beaux ponts sur contre l'autre sur lesquelles il peut à la fois marcher six chevaux de front à la sortie du pont. Il y ast deux chemins l'un qui tourne à droite à l'entour de la montaigne, l'autre qui passe droite la montaigne. Les deux chemins se reunissent à trois quart d'heures du pont dans un bois dans laquelle il y ast une grande trenche qui vast jusque à Darda⁹⁴ l'on peut touiours marché un esquadron et un bataillon de front.

⁷⁹ Jalabert 2017. 391–470. o.

⁸⁰ Huypalank: Újpalánk.

⁸¹ II. Mika-Emmánuel (1662–1726) bajor választófejedelem.

⁸² Badeni Lajos-Vilmos (1655–1707) őrgróf. Életéhez lásd: Bauer 1904.; Froese 2005.

⁸³ Szolnok.

⁸⁴ A Duna folyam Lotaringiai Károly által használt formája.

⁸⁵ Eger.

⁸⁶ Eszék.

⁸⁷ Ismeretlen helynév.

⁸⁸ Siklós.

⁸⁹ Valószínűleg Pécsvárad.

⁹⁰ Bátaszék.

⁹¹ Mohács.

⁹² Baranyavár, ma Branjin Vrh Horvátországban.

⁹³ Dárda.

⁹⁴ Valószínűleg egy O'Calby vagy O'Kelby nevű ír katonatiszt.

[Journal des campagnes du duc Charles V de Lorraine, p. 412–473.:]

Après que le Duc eut fait partir Hockelbi⁹⁵ il envoya à Zvipalank⁹⁶ le comte Serau⁹⁷ avec son regiment pour racommoder les ponts de la Sarwitz,⁹⁸ afin que rien ne put retarder sa marche, et le 17e nous vinsmes à Paz.⁹⁹ Le 18e à Tolna,¹⁰⁰ le 19e à Sexar¹⁰¹ avec la cavalerie à Zvipalank, et le 20e elle nous joignit à Epphi.¹⁰²

Le Duc y reçeut deux lettres. La premiere du comte de la Tour¹⁰³ datée de Cinq Eglises¹⁰⁴ l'autre de l'Electeur d'auprès de Pest.¹⁰⁵ Le comte de la Tour mandoit, qu'ayant envoyé un party reconnoitre à Darda, il y avoit trouvé des gardes turques, qui s'estoient incontinent retirées, mais que quelque diligence qu'elles eussent faite nos gens les avoit serrées de si près qu'ils en avoient tué une partie dans les marais, et fait neuf prisonniers, que ceux cy ayant esté tous interrogez separément, ils avoient dit qu'il y avoit quatre bachas à Ossek faisant environ dix mil hommes qu'ils attendoient d'estre bientost renforcez d'un corps de Tartares qui estoit allé vers Erla, et que le grand vizir venoit à Bellegrade¹⁰⁶ avec une armée considerable. L'Electeur écrivoit que venant à Pest, il avoit trouvé le prince Louys de Baden prest à monter à cheval pour aller joindre les troupes de l'Empereur destinées à son armée et en mesme temps couper des Tartares que l'on disoit estre en marche pour aller à Erla, mais qu'après il retourneroit auprès du Danube, et qu'il le prioit de luy faire sçavoir l'endroit où il feroit des ponts affin de pouvoir le joindre. Quoy que la nouvelle de l'éloignement de l'Electeur et en même temps celle de la marche du grand vizir nous fit craindre de ne pouvoir pas passer la Drave,¹⁰⁷ aussytost que nous l'avions esperé. Le Duc qui ne vouloit perdre aucun temps d'empêcher les ennemis de la passer les premiers, ne laissa pas d'avancer le 21e à Patesek, le 22e à Mohatz, où il fit descendre nostre pont pour racourcir la marche de l'Electeur, de quoy il l'avertit ce jour même par un exprès, le 23e nous vinsmes à Baronivar.¹⁰⁸ Nous ne fumes pas plustost arrivez que le Duc envoya reconnoitre la route du jour suivant comme il avoit toujours fait depuis que nous estions entré dans un pays inconnu. On trouva sur les marais voisins deux grands ponts l'un contre l'autre, sur chacun desquels huit chevaux de front pouvoient passer au bout de ces deux ponts on reconnut deux chemins differens pour aller à Darda, l'un montant droit sur une montagne qui estoit près de ces marais et l'autre tournant à l'entour de la hauteur. Ces deux chemins se reunissoient à trois quarts d'heure de là dans une grande forest plaine de marais, où les Turcs entretenoient une tranchée aussy large pour y faire passer deux escadrons de front.

⁹⁵ Újpalánk.

⁹⁶ Ferdinand Friedrich von Serau (?–?) gróf, egy saját nevét viselő császári ezred-tulajdonos parancsnoka.

⁹⁷ Sárvíz folyó.

⁹⁸ Paks.

⁹⁹ Tolna.

¹⁰⁰ Szekszárd.

¹⁰¹ Ismeretlen helynév.

¹⁰² Valószínűleg Godefroy Maurice de La Tour d'Auvergne (1636–1721), Turenne unokaöccse.

¹⁰³ Pécs.

¹⁰⁴ Pest.

¹⁰⁵ Belgrád.

¹⁰⁶ Dráva folyó.

¹⁰⁷ Baranyavár.

¹⁰⁸ Francis Taaffe (1639–1704), Carlingford earlje, császári tábornok. Életére lásd Karminski 1883.

II. A harsány-hegyi ütközet leírása Lotaringiai Károly autográf naplójában

Le 10 l'armee marchast en bonne ordre et ne rencontrast point l'ennemy dans la marche l'on vient camper à un camp où nous avions desja esté entre Harchan et Mohatz. Quelque husard de Mohatz rencontrere quelque barbare et en prire prisonnier.

Le 11 l'on continuast la marche vers la montaigne de Harschan. Dans l'aisle droite avoit l'avant-garde desque nous eusmes marché une bonne demie heure nous entrasmes dans une plaine où l'on peut marcher 5 ou 6 escadrons de front entre des bois. Apres avoir marché quasi une heure l'on arrive à un bois où il faut desfiler par deux ou trois chemins pour arriver où notre camp estoit marqué à la gauche il y avoit une petite plaine qui verroit devers le camp des ennemis où il parust trois troupe de 400 chevaux. Les ennemis proche du bois l'on envoiast les reconnoistre et je continuay la marche laissant le comte Taffe¹⁰⁹ sur l'avenue avec quelque escadron jusque à ce que Mr l'electeur de Baviere fust arrivé avec son aisle, aiant passé le bois j'arrivay vers Harcsan où le comte de Stiru¹¹⁰, et le quartier maitre general vouloit marquer le camp où nous avions esté en revenant de la Drave dans un marais sec qui avoit fournit la comodité alors de faire des puits et dont on ce pouvoit servir ni aiant dans tous ces environs ni fontaine, ni ruisseaux, ni aucune autre eaux que celle des puits que l'on fait mais comme le camp n'estoit nullement avantageux je le fist changer approchant la droite jusques au pied de la montaigne pour en estre maistre et laissant la gauche en partie dans le marais pour i avoir de l'eaux dans le temps que l'on formoit le camp et depuis que le comte Stirum estoit arrivé avec les gardes les ennemis avoit touiours parust en asse grosse troupe à vue ce qui continuerent de faire meme me voyant arriver avec la teste de l'armee et s'avancerent si proche de nos gardes que ie crut ne les y devoir pas souffrir plus longtemps sur quoy je comande 300 Croates soudenust de nos gardes pour les pousser et comme lon ne pouvoit pas iuger ce qu'ils avoit dans le bois qu'il les sostenoit je fist non seulement avancer derriere les gardes nos trois regiments de dragons mais j'ordonnay meme à la cavallerie que faible à faite perdreroit que nous avancions elle suivie souhaitant d'engager une grande escarmouche ou petit combat dans laquelle ie ne hasardoit rien parce que toute l'armée me sostenoit et ie scavoit qu'il ni avoit qu'un detachment tant par les advis que nous en avions que par ce que l'on voioit leur camp encor sur la hauteur de Bargnivar dans cette disposition nos Croates et quelque volontaire poussant d'abord les premiers troupes des Turcs et alla au galop les ennemis se retirant devant eux jusque à ce qui les eurent attiré à une gorge de bois derriere laquelle il y avoit [fol. 57.] une petite plaine ou les ennemis avoit bien 5000 chevaux partie desquelles repousserent nos Croates fort brusquement et firt en desordre en tuant bien une trentene et le desordre auroit esté plus grand si le prince de Comercy ne si fust trouvé et ramassant quelque volontaire aupres de luy chargeant en flank avec tres peu de monde les Turcs qui pressoit les Croates et les faisant tenir bride en main donnast lieu aux gardes (...) et à nos regiments de dragons comme à une grande partie de la cavallerie de nostre droite et la teste de laquelle me trouvant apres avoir fait retirer les ennemis dans cette encoignure et voiant que le tout n'aboutissoit qu'à une escarmouche que les ennemis faisoit en se rebutant tout chanque fois que nostre gros marchoit et que d'ailleurs il se faisoit tard je fist

¹⁰⁹ Otto Hermann von Limburg Styrum (1646–1704) császári altábornagy.

¹¹⁰ Pécs német nevének eltorzított alakja.

rentrer les troupes dans le camp qui avoit esté marqué, en marchant dans nostre camp les Turcs nous resuivirent touiours escarmouchant avec la meme vigueur et effronterie d' auparavant comme il falloitt camper et fourager il falust souffrir leur insolence ce soir, le soleil estoit desia fort bas qu'il falustt encor envoyer aux fourages à deux heure de là pour lequel fourage le prince Comercy fust comandé. Mr. l'electeur eust aussi pendant la marche où j'avoit laissé Taffe quelque escarmouche mais aiant fait pousser luy meme par trois esquadrons les ennemis il ne l'inquietere pas, mais ces Turcs demeurant jusques à la nuit à la porté du mousquet de nos vedettes tous ces mouvements de l'ennemy de cette vigueur opiniastre plus que l'ordinaire nous fist que le rapport de divers deserteurs pouvoit estre vray qui disoit que le Wisir avoit ordre de combattre, à l'entrée de la nuit l'on aperceu de la montaigne de Hersan des feu d'un camp estoit beaucoup plus aproche que celuy on nous avions veu leurs tente le (...) proche de Braniavar, tous cela ensemble fist que nous restames la nuit fort allerté toute la cavallerie selle et l'infanterie sous les armes, pour continuer nostre marche à Siclos et estre en estat si l'ennemy nous donoit lieu de le combatre de le faire sinon poursuivre nostre marche et y executer ce qu'y avoit esté proietté, à scavoir le rasement de Siclos et de Finskirch[□] estant deux lieux qui ne se peuvent deffendre qu'à prix d'une armee laquelle estant obligé comme nous l'estions de nous en esloigner estoit des conquestes tres aise aux ennemis ce qu'auroit esté toutefois tres fascheux et parce quelle ont eust quelque nom dans le monde et parce qu'il y avoit quantité de munitions de guerre, de grosse artiglerie et proviande.

Le 12 devant le iour l'on fist reconnoistre si l'on ne s'apercevoit point de quelque (...) à nos gardes qui avoit esté asses en repos pendant la nuit (...) Je jour fust venust l'on vist des escarmoucheurs de l'ennemy paroistre comme le precedent l'on sonna à cheval et sen embarrasser l'on se mist à [fol. 58.] ~~cheval~~ en bataille devant le camp dans la resolution de continuer nostre marche vers Siclos. Nous estions campé nostre gauche dans un fond où il y avoit un marais sec et l'on fist les puits. Un bois par lequel nous etions venus couvrant le flank, la ligne passoit sur une petite hauteur et se contenoit tousjours l'aisle gauche jusque à une grosse haye fort especo et qui ne se passoit que par trois ou quatre passage fait à cett effect de l'autre costé de la haye continnoit. Encor quelque chose de l'aisle gauche, laquelle se touchoit au corps de bataille et et aisle droite sans discontinuasson devant ce front (~~estoit une haye~~) il y en avoit un tiers de couvert par une haye mais fort claire et qui se passoit aisement, la droite aboutissoit à la pleine qui continue jusques à Siclos et pouvoit estre couverte, devant nostre front depuis la haie dont il est parlé qui separoit l'aisle gauche en elle meme il y avoit une plaine d'une petite porté de canon et elle estoit terminée d'un bois tres grand d'ou les ennemis paroissoit en estail et qui continue jusque à Barniavar derriere nous nous avions la montaigne de Herechan qui continue jusque à une petite demy lieu de Siclos.

Ce fust dans ce poste que nostre arme se trovast en bataille sortant devant son camp.

Des qu'il fust bien iour l'on vist des troupes ennemies paroistre tant à nostre droite que à nostre gauche qui observoit pour donner du terrain à l'aisle gauche et nous mettre en deux lignes car nous estions campé en bois à cause de l'eau.

Nostre mouvement, l'on ne laissast pas après estre convenus avec Mr. L'electeur de se mettre en marche par la doittte de sorte que je fist contre marcher nos deux lignes font d'un temps par la droite et parce que nostre flanck droite estoit tout à fait en pleine et que de temps en temps les ennemis faisoit veoir et meme marchoit devant nous comme

nos guides. Je fist faire front à nostre flanc à cinq escadrons de dragons du regiment de Serau qui estoit de seconde ligne et fermay ainsi l'intervalle qui estoit entre nos deux lignes lesquelles s'estoit avancé autant dans la plaine qu'il falloir pour donner lieux à nos bagages de marcher à la droite de nos deux lignes le long de la montagne et ainsi estoit couvert à la gauche de l'armée et à la droite de la montagne qui est impraticable à des troupes; à peine eues ie marché asses pour developper nos deux lignes et Mr. l'électeur de Baviere monte avec son aile gauche jusque cette petite hauteur (qui estoit) dont j'ay parlé en decrivant le terrain ou nous estions campé puis les troupes ennemy grossirent tant à la droite qu'à la gauche mais beaucoup plus à la gauche car à la droite ou j'estois y se monstrent au commencement meme l'on aperceust une troupe comme de généraux qui vinrent reconnoistre mais peu de temps apres il ne restast de nostre coste que foible escarmouche en échange l'on vist les troupes grossir à nostre gauche et escarmouche soutenus de troupes en gros ce qui arrestast quelque temps nostre aile gauche laquelle voyant les turcs se monstrent [fol. 59.] fort devant eux arester leur marche (et mois aussi par concequant pour ne pas rester divise) et se mirent en bataille le meme (...) ¹¹¹ flanc à cette petite hauteur et faisant front à l'ennemi. La premiere ligne et avec la gauche de leurs seconde ligne, ils en couvrir leur flancs et borderent cett petite hauteur et y mirent du canon, ce fust dans ce poste que ie vist la premiere fois l'aisle gauche et quoy que le poste paroissoit en quelque chose asses bon neantmoins c'estoit quoyque nous en fussions separé par la haye, neantmoins il n'estoit bon qu'en y demeurant qui n'estoit pas ce que l'on s'estoit proposé tant parce que l'on vouloit aller à Siclos outre que le camp comme j'ay dist aux comencement manquoit et de fourage et d'eaux, c'est ce qui me fist dire à Mr. l'électeur qui me demandoit mon sentiment que ie croit qu'il falloit continue la marche car en s'arrestant nous nous consumions et l'ennemy avec ce qu'il pretendoit de nous arrester et nous harrasser à peu de frais car il ne paroissoit jusque alors que de la cavallerie à quoy Mr. l'électeur aiant donné les mains il en fist faire la disposition en ordonnant que les troupes qui estoit dans à la gauche dans la plaine jusques à la haye qui nous separoit et dont j'ay parlé souvent afin d'estre alors forts unis et si l'on nous attaquoit avec toutes nos forces combattre mais comme l'on tardast un peu à faire ce mouvement cependant le gros de l'armée ennemie arrivant les ennemis desqui s'aperçurent de cette contre marche y vinrent avec asses de troupes se mettre derier et à couvert de la hauteur où estoit nostre gauche et l'incomoder dans ce mouvement dans ce meme temps. Il avancerent du canon sur le bord du bois en deux endroits et tiroit a nostre ligne ce canon estoit soustenust de quelque janissaires et en front l'ennemy parust touiours plus fort et l'on voioit une poussiere qui continuoit dans le bois Mr. l'électeur neantmoins a la faveur de 4 bataillons d'infanterie qu'il avoit posté à la hay qui nous separoit retinst sa cavallerie derriere la haye mais l'ennemy en meme temps non seulement coulant derriere la hauteur qui estoit à nostre gauche mais meme derriere eux faisant passer de gros de tartare pour venir deriere nostre seconde ligne de nostre gauche et incomoder nos bagages Mr. l'électeur m'en fist advertir et se hastast que je luy envoiast quelque troupes de renfort ce que je fist d'abord envoyant quasi toute nostre seconde ligne sous le comandement du comte Piccolomini

¹¹¹ Nehezen olvasható, talán „tenant”.

general de bataille avec les regiment du prince Comercy Lodron¹¹² et OberRhinische de cavallerie et deux bataillon de Suabes et à la fin la cavallerie de Suabe les deux regiment de Grantfelle et Wirtemberg avec les troupes d'abord le comte Picolomini visita à sa gauche la montaigne et faisant front au flanc gauche joignit la seconde ligne et avançant quelque escadrons vers les tartares les fist retirer dans ce temps la Monsieur l'Electeur m'envoist dire que les ennemis estoit si estendust à son flank que l'on voioit une grosse ligne qui se formoit devant le bois que les janissaires [fol. 60.] avançoit et couloit de haye en haye de sorte qu'il croioit qu'il auroit peine à poursuivre sa contre marche sans estre fort incomodé des ennemis qui occupoit la grosse haye et y meneroit du canon qui enfile-roit toute nostre marche sur quoy j'allay trouver Monsieur l'Electeur de Baviere à son aisle gauche, lequel me faisant passer la haye me fist veoir derriere la petite hauteur qui estoit à sa gauche, des Turcs posté, lesquelles ~~lesquelles~~ tiroit à couvert ~~derier~~ et faisoit damage à des escadrons de dragons auxquelles on avoit fait repasser la haye, et à quatre bataillons qui estoit touiours resté au delà dont l'un estoit du prince Louis de Baden de Strasser¹¹³ des troupes de l'Empereur celuy de Steinau¹¹⁴ et Veldens¹¹⁵ de Baviere. Outre cela il me monstret une grosse ligne fort espaisse à la teste du defilé qui le remplissoit laquelle sortoit du bois, l'on voioit aussi de l'infanterie et leurs canon tiroit de deux endroits asse avancé, Monsieur l'Electeur m'ayant fait veoir cette scituation de l'ennemy il me dist eh bien voilà les ennemis ne les iront nous pas combattre sur quoy faisant quelque peu de reflexion principalement sur la scituation où nous estions laquelle separoit nostre aisle gauche en soy meme par une grosse haye et nous ostoit l'avantage de faire agir toutes les troupes de l'Empereur je cherchay le moiens en redoublant nostre droite de se mettre plus aportee de soutenir nostre gauche, et considerant que l'ennemis avoit le meme desavantage nous de ne pouvoir combattre en gros qu'il avoit de son infanterie et du canon engagé que d'ailleurs la marche s'estoit rendust difficile par le temps que les ennemis avoit eust de prendre toutes leur mesures par le retardement de la marche nostre gauche dans le commencement. Je prist la resolution avec Monsieur l'Electeur de Baviere d'attaquer l'ennemy brusquement à quoy Monsieur l'Electeur concourust tres volontiers, estant donc convenust d'attaquer les ennemis il fallust regler la maniere de l'attaque. L'on crust necessaire que d'abord les troupes que le comte Picolomini comandoit commencassent le combat en ramassant et faisant resserer les Turcs qui estoit sur nostre (te) flanc gauche au gros de leur armee, et ensuite que toute l'armee marchast esgalement partie par la petite plaine où estoit nostre gauche ~~partie en deca~~ en dela de la haye qui nous separoit et le gros en deça. Mais comme la droite de nostre premiere ligne estoit fort esloigné de la gauche et que il ne nous restoit plus de seconde ligne à la droite hors deux regiments de dragons, les autres estant ceux que l'on avoit envoié avec le comte Picolomini pour renforcer la gauche. [fol. 61.]

Je fist doubler la droite de nostre premiere ligne en en formant une seconde ligne tant pour estre plus pres de la gauche qui devoit soutenir et faire tous l'effort que pour mieux couvrir nostre flanc et en cas de besoin appuier nostre bagage apres que tout cecy

¹¹² Francesco Nicolo Londron (†1695) gróf, császári szolgálatban álló katona és diplomata. 1687-ben egy nevét viselő horvát ezred parancsnoka.

¹¹³ Franz Joachim Strasser (?–?) báró, császári ezredes.

¹¹⁴ Adam Heinrich Steinau (†1712) gróf, bajor vezérőrnagy.

¹¹⁵ August Leopold Velden (†1689) gróf, bajor ezredes.

fust disposé qui fust en peu de temps. Je m'en retournay à l'aisle ~~droitte~~ gauche (aiant este convenust qu'elle ne feroit point de mouvement que ce qui vient d'estre dist peust estre executé) en avançant j'entendist un asses gros feu de mousqueterie et d'artiglerie. Monsieur l'Electeur de Baviere et le prince Louis de Baden me firent advertir que l'affaire s'eschauffoit et qu'il avoit des escadrons de Magni¹¹⁶ et quelques bataillons qui patisoit beaucoup des descharges des ennemis estants à decouvert et les ennemis à couvert de cette petite hauteur dont j'ay parlé auparavant de sorte que l'on ne leur voioit que la teste. Je m'avançay vers Mr. l'Electeur de Baviere (et dans ce temps l'on m'amenast un rendust de l'arme turc qui m'asseurast qu'elle estoit où croions une partie toute entiere qu'elle avoit comencé à se retrancher et qu'elle y travailloit encor) et approchant la grosse haye qui nous separoit j'entendist redoubler les descharges. Je passay la haie aiant avec moy les comtes Caprara et Dunevald, des que nous eumes perse la haye nous vismes aller à la charge le comte Picolomini avec le regiment du prince de Comercy qui repoussat fort vigoureusement les Turcs qui trouverent [fol. 62.] en teste mais les Turcs s'estant aperceu que ce regiment n'estoit pas soutenust des Croates qui estoit les plus pres et puis les OberRheinische qui avancernt mais la vitesse des mouvements turcs leur donast lieu d'envelopper le regiment du prince de Comercy et luy tuerent bien 120 homes le maior et des autres officiers. Comme dans ce temps ie passay la haye ie fist avancer quatre bataillons de Baviere pour soutenir le regiment du prince de Comercy et par les descharges de ces quatres bataillons faire retirer les Turcs lesquels n'attendirent pas que ces bataillons fussent à porté mais ce retirerent vers leurs gros. Dans ce temps comme toute la gauche estoit en mouvement j'envoie Dunevald à nostre aisle droite d'avancer tant qu'elle pouvoit et tascher de percer le bois ~~où estoit~~ qui couvroit les ennemis et les prendre en flank et comme il me parust qu'à la gauche il y avoit plus affaire ie m'y aresté apres avoir repassé cette grosse haye Mr. l'Electeur estant plus à la gauche de tout et alors nous comencames à marcher toute la ligne de front ce qui ne dura guaire car nostre droite trouva en front un grand bois qu'il ne purent passer qu'avec beaucoup de temps et de peine. La droite de la gauche où i'estoit marchast le long de la haye quelque temps pendant lequel la gauche de tout marchoit egaleement, mais nostre cavallerie s'eschauffa si fort que quelque regiment s'avancer comme celui du prince Charles de Neubourg et Heisler¹¹⁷ et s'aprocher asses pres pour que nous nous puissions apercevoir que l'ennemi estoit retrenché ce que l'on distinguoit facilement l'ennemy ce mist à cannone ces deux regiments cependant l'on fist avancer par un petit sentier dans la hay deux bataillons de l'empereur de la bataille à sca-voir Salm et Guido Staremburg et apres avoir percée cette haye nous nous trouvastes à ~~moins~~ cent pas du retranchement et les bataillons Clamersberg, Meternich¹¹⁸ comandé par Caunitz¹¹⁹ et deux bataillons de Baviere à la gauche de tout estoit le comte Sereni¹²⁰ avec son regiment et d'autres bataillons de l'Empereur et Baviere entre meslé. Il y avoit quelque cavallerie qui s'estoit avancé de nos mais son halt retinst pour donner lieu à l'infanterie d'avancer laquelle estoit dans cette endroit ~~estoit~~ plus utile que la cavallerie pendant que

¹¹⁶ Benedetto Magni (†1690), császári tábornok.

¹¹⁷ Donat Hans Heissler von Heitersheim (1648–1696) gróf, császári tábornok.

¹¹⁸ Philipp Emmerich Metternich-Winneburg (†1698) gróf, császári ezredes, később tábornokszernagy.

¹¹⁹ Dominik Andreas Kaunitz (1655–1705) gróf, császári diplomata és katonatiszt.

¹²⁰ Kisserényi Serényi János Károly (†1691) gróf, bajor szolgálatban álló altábornagy.

nos bataillons ce postoit ce qui firent fort viste nostre canon tiroit là celuy des ennemis¹²¹ aussi mais sans nous faire damage fort considerable. Le retrenchement avoit à la gauche le bois fort epais de là partoit le retrenchement et traversoit la petite plaine et puis faisoit un long flank à la droite le long d'un rideau que fait [fol. 63.] le terrain et puis le retrenchement seroit à un autre bois le poste des ennemis estant une grande trenchee ~~de bois~~ entre deux bois.

Le retrenchement n'estoit pas tout à fait echevée ~~de sorte que~~ (neantmoins) quoyque à nostre droite la cavallerie fust obligé de passer par les armes turcs du retrenchement, lequel estoit garnis de janissaires et derriere eux la cavallerie, tell estoit posté les deux armee queand on se pressa de donner pour n'estre pas exposé longtemps au feu du retrenchement. Nous avions des plotons destaché devant les bataillons lesquelles des que l'on eust ordonné de marcher se mirent à courir au retranchement et les bataillons à les suivre. Des que les Turcs virent cette resolution de nos la cavallerie turc qui soustenoit les ianissaires qui estoit dans le retrenchement plia la premiere et quasi en meme temps les ianissaires apres avoir fait une tres foible discharge quitter leur retrenchement et se mirent à fuir jettant le plus part leurs armes bas des que troupes virent que les ennemis plier les regiment de Saxe Lauenbourg Heisler prince Charles de Neubourg, Castel, et les gardes de Mr. l'Electeur se firent place entre nos bataillons et les pousser d'abord un peu à la croate mais apres le comte Caprara, Bielk et le prince Savoie les firent marche un peu plus en ordre comme je vist que ces regiments de cavallerie poussoit l'ennemi qui est entroit dans son camp qui estoit fort fendust. J'aprehenday que l'ennemy ne se ralliast et trouvant nos gens partie piglant le camp party essoufflé de la course qu'ils avoit fait ne les renversast pas ce qui auroit esté facheux dans un besoin ferot où l'on n'auroit pas pust faire place à nos gens qui eussent esté poussé, d'ailleurs je crust qu'il estoit asses à propos de laisser pousser l'ennemy pour augmenter son desordre ce qui me fist prendre le party de marcher à bons pas avec les butins lorsque j'avois eust au commencement m'avançant au retranchement, et de les faire marcher en bon ordre soustenust de toutte la seconde ligne de cavallerie de la gauche et ce fust dans cette ordre que d'abord apres avoir passé le premier retrenchement et nous trouvastes d'abord le gros canon des Turcs abandonné mais encor attelé par 20 paires de buffle et l'on començast d'entrer dans leur camp. Ce fust à cett endroit que le prince de Comercy poussant avec les premiers troupes de cavallerie et voyant un enseigne des janissaires qui aiant esté blessé de luy jetta son drapeaux à terre. Il mist pied à terre pour le prendre dans ~~ce meme~~ le temps qu'il le ramassoit en remontoit à cheval deux ianissaires vinrent à luy l'un avec une arquebuse le couchant en joue l'autre avec une copie. Il previent le premier d'un coup de pistolet mais dans le temps il receust du second un coup de coupie dans le corps dont le fer luy restast dans le corps et luy fust arraché avec beaucoup de [fol. 64.] violence par le marquis de Crequi¹²² qui estoit avec luy. Sa blessure ne luy fist point quitter son drapeaux qu'il rapportast luy meme fort ensanglanté. Il perdit beaucoup de sang et ce trouvast meme ne se pansant faible. Neantmoins il falust user de touttes mes prieres et autorité pour le faire retirer, les ennemis plioit

¹²¹ C'est pour la premiere fois que j'ay veu avancé nostre canon tiré par les chevaux la bouche devant sans avant trains. (Károly herceg jegyzete az oldal szélén.)

¹²² Itt valószínűleg François Joseph de Blanchefort de Créquyről (1659–1702), François de Blanchefort de Créquy de Bonne marsall (1625–1687) fiáról lehet szó. Vö. Journal 2017. 352. o.

touiors sans resistance et nos gens les suivoit tuant tout ce qu'il trouvoit à sçavoir des ianissaires car pour la cavallerie ce que l'on ne joignist pas d'abord se retira touiors par la vitesse de leurs cheveaux hors d'insulte. L'on trouvast un second retranchement à un bon quart d'heure du premier fait de meme. Les ennemis firent semblant de s'y arrester mais c'estoit plus par la necessité d'en chercher les passages que pour y combatre en effet. Ils ne si arresterent point et nostre cavallerie destaché les poussa jusque à la fin de leur camp qui avoit une heure et demie de long au pas d'un cheval et comme les regiments qui estoit les premiers arrivant à la fin du camp se trouvere foible tant pas la course qu'ils avoit fait que parce qu'il est difficil de tenir tous les soldats aux drapeaux et estandarts passant par un camp ennemy ou toute les tente estoit tandust et les chariots remplist, l'on les renforçast par les deux regiments de cavallerie de Suabe dans toute l'estendue du camp l'on tournait de temps en temps le canon abandonné dont l'on trouvast le lendemain estre au nombre de 67 (75) canon la plus part de campagne à la reserve de 4 l'un de 36 l'autre de 24 et deux de 18 et dix mortiers.

Arive que fust l'infanterie à la fin du camp l'on trouvast aussi la fin de la journee le soleil estant couchée et les troupes avoit esté en continuelle mouvement des que le soleil cestoit levé ainsi fort harassé ce qui fist prendre la resolution à Mr. l'Electeur et à moy d'arester, outre que nous n'avions qu'une partie de l'aisle gauche toute nostre aisle droite comme l'on ast remarqué au comencement s'estant engagé dans des bois ou nous ne sca-vions ou elle estoit et quelle diligence que je fist de mon costé pour l'envoi cherche et Dunevald de meme pour sçavoir ce que je luy ordonoit. La nuit fust si obscure que nous n'en eumes de nouvelles que le lendemain vers le 9 heures du matin et elle ne pust meme de iour nous reioindre que à midy elle patist beaucoup n'ayant toute cette nuit aucun fourage ni eaux suportant le tout avec une patience et ardeur de combattre incroyable quoyque la soif en reduisist plusieurs à boire de leurs urines ce qui m'ast esté raconté et veu par les ~~volontaires~~ les princes d'Hanovur¹²³ qui y estoit et par divers volontaires anglois et françois avec surprise.

Quand nostre aisle droite nous eust joint le lendemain passé [fol. 65.] midi tous sur les dents comme la description ~~que~~ de leurs patiance le puisse asse nous nous trouvastes encor à plus de cinq heures de marche d'Ossek de sorte que sachant que temps par le temps que nous y avions esté que celluy des ennemis il m'avoit aucun fourage l'on iugeast plus a propos di destacher un gros partye de cavallerie qui fust comandé par le general Gondola lequel fust iusque à Darda et envoiast reconoistre jusques à Ossek mais trouvast desia tous les ennemis passé qui sur les ponts qui en batteaux qui à nage.

L'arme seiourna dans le camp pour laisser jouir le soldat de son butin et l'on allast rendre grace à Dieu d'une aussi grande victoire qu'il nous avoit donné dans un temps que l'on ne s'attendoit pas en chanta le tedeum dans la tente du grand wisir.

¹²³ Három neves hannoveri hercegről tudunk, akik önkéntesként harcoltak a törökellenes háborúban. Mindketten Ernest August hannoveri választófejedelem fiai voltak. Az első Georg Ludwig von Braunschweig-Lüneburg (1660–1727) hannoveri választófejedelem és 1714-től haláláig Nagy-Britannia és Írország királya, a Hannoveri-dinasztia első tagja. Öccse, Friedrich August von Braunschweig-Lüneburg (1661–1691) herceg Erdélyben halt meg. Volt egy fiatalabb testvérük is, Karl Philipp von Braunschweig-Lüneburg (1669–1690) herceg, aki Pristinánál esett el. Vö. *Schwencke* 1854. 5. o.; *Journal* 2017. 206. o.

La victoire ast consisté à faire plier les ennemis à tuer 8000 8000 janissaires à septante soiate sept pieces de canon dix mortiers toutes leurs munitions de guerre toute leur proviande de tous leur camp et leur chariots.

[Üres oldalak: fol. 68. et 80.]

BIBLIOGRÁFIA

- Andriot* 2008. *Cédric Andriot*: Dom Calmet: une œuvre à l'épreuve du temps. In: Dom Augustin Calmet: un itinéraire intellectuel. Éd. *Philippe Martin – Fabienne Henryot*. Paris, 2008. 49–65. o.
- Bastl* 2015. *Beatrix Bastl*: Karl V. Leopold Herzog von Lothringen (1643–1690). In: Innsbruck 1765. Prunkvolle Hochzeit, fröhliche Feste, tragischer Ausklang – Noces fastueuses, fêtes joyeuses, fin tragique – Magnificent wedding, joyous feasts, dramatic end (Jahrbuch der Österreichischen Gesellschaft zur Erforschung des 18. Jahrhunderts n° 29). Éd. *Renate Zedinger*. Bochum, 2015. 57–70. o.
- Bazin* 1890. *Hervé Bazin*: Les grandes journées de la chrétienté. Paris, 1890.
- Beauvau* 1688. *Marquis de Beauvau*: Mémoires pour servir à l'histoire de Charles IV, Duc de Lorraine & de Bar. Cologne, 1688.
- Beauvau* 1689. *Marquis de Beauvau*: Suite des mémoires pour servir à l'histoire de Charles V, neveu de Charles IV, Duc de Lorraine & de Bar. Cologne, 1689.
- Bauer* 1904. *C. J. Bauer*: Ludwig Wilhelm, Markgraf von Baden „Der Türkenlouis”. Ein Lebensbild. Heidelberg, 1904.
- Bekk* 1883. *Dr. Adolf Bekk*: Unsere Helden. Lebensbilder für Heer und Volk. B. Die Vertheidiger Wiens in der Türkenkriegen 1529 und 1683. Salzburg, 1883.
- Bérenger* 2010a. *Jean Bérenger*: La politique de l'Empereur Léopold Ier face à l'Empire ottoman. In: La politica, la scienza, le armi. Luigi Ferdinando Marsili e la costruzione della frontiera dell'Impero e dell'Europa. Ed. *Raffaella Gherardi*. Bologna, 2010. 21–38. o.
- Bérenger* 2010b. *Jean Bérenger*: La Hongrie des Habsbourg, Tome I de 1526 à 1790. Rennes, 2010.
- Buda* 1986. Buda expugnata 1686 Europa et Hungaria 1683–1718, A török kiűzésének európai levéltári forrásai. Szerk. *Bariska István – Haraszti György – Varga J. János*. Budapest, 1986.²
- Calmet* 1728. *Dom Augustin Calmet*: Histoire ecclésiastique et civile de Lorraine. Nancy, 1728.³
- Caboche* 1843. *Julien Caboche*: Panthéon de la jeunesse. Vie des enfants célèbres de tous les temps et de tous les pays. Paris, 1843.
- Chesnel* 1862. *Adolphe de Chesnel*: Encyclopédie militaire et maritime. Paris, 1862.²

- Coupé* 1786. *Jean-Marie-Louis Coupé: Variétés littéraires. L'histoire soumise à l'opinion, ou Morceaux détachés d'histoire, tant ancienne que moderne, discutés & éclaircis.* Paris, 1786.
- Diderot* 1765. *Denis Diderot – Jean le Rond d'Alembert: Encyclopédie ou dictionnaire raisonné des sciences et arts et de métiers. I–X. k.* Neuchâtel, 1765.
- Clausewitz* 2006. *General Carl von Clausewitz: Vom Kriege.* Köln, 2006.
- D'Aubenton* 1729. *P. d'Aubenton S. J.: Oraison funebre de Tres-Haut Tres-Puissant et Tres-Excellent prince Charles V duc de Lorraine et de Bar, prononcée à Nancy, dans l'Eglise des Peres Cordeliers, où il est inhumé, le 20 avril 1700.* Nancy, 1729.
- De la Brune* 1691. *Jean de la Brune: La vie de Charles V, duc de Lorraine et de Bar, Généralissime des Troupes Impériales.* Garrel, Amsterdam, 1691.
- De Ponte* 1701. *Dom Miguel Gonzalva de Ponte: Abrégé historique et iconographique de la vie de Charles V duc de Lorraine destiné à son altesse royale Léopold I son digne successeur.* Nancy, 1701.
- Du Poncet* 1700. *Jean-Nicolas Du Poncet: Oraison funebre de Tres-Haut, Tres-Puissant & Tres-Excellent Prince Charles V.* Nancy, 1700.
- Dumont* 1729. *Jean Dumont: Mémoires pour servir à l'histoire du Prince Eugène de Savoie.* La Haye, 1729.
- Eickhoff* 1988. *Ekkehard Eickhoff: Venedig, Wien und die Osmanen. Umbruch in Südosteuropa 1645–1700.* Stuttgart, 1988.
- Frémond – Bourgon* 1826. *E.-L. Frémond – Jean-Ignace-Joseph Bourgon: Cours gradué de compositions françaises, comprenant des sujets de devoirs relatifs à tous les genres.* Paris, 1826.
- Frescot* 1693. *Frescot: Vita di Carlo Quinto duca di Lorena, e di Bar etc.* Bologna, 1693.
- Frizon* 1725. *Nicolas Frizon: Histoire abrégée de la vie d'Eléonore-Marie, archiduchesse d'Autriche.* Nancy, 1725.
- Froese* 2005. *W. Froese: Der Türkenlouis: Markgraf Ludwig Wilhelm von Baden und seine Zeit.* Gernsbach, 2005.
- Gaber* 1986. *Stéphane Gaber: Et Charles V arrêta la marche des Turcs. Un Lorrain sauveur de l'Occident chrétien.* Nancy, 1986.
- Gold* 1976. *Winfried Gold: Das Zeitalter Max Emanuels und die Türkenkriege in Europa 1683–1687.* München, 1976.
- Jalabert* 2017. *Laurent Jalabert: Charles V de Lorraine ou la quête de l'État (1643–1690).* Metz, 2017.
- Jérôme* 1898. *Abbé Léon Jérôme: L'église Notre-Dame de Bon-Secours à Nancy.* Nancy, 1898.

- Journal 2017. *Journal des campagnes de Charles de Lorraine*. Éd. *Ferenc Tóth*. Paris, Honoré Champion, 2017.
- Karminski 1883. *Fritz Karminski: Feldmarschall Franz von Taaffe im Kriegesjahre 1683*. Wien, 1883.
- Kövér 2001. *Kövér Lajos: La réception de la Hongrie d'après Bruzen de la Martinière*. In: *Mille ans de contacts Relations franco-hongroises de l'an mil à nos jours*. Éd. *Marie Payet – Ferenc Tóth*. Szombathely, 2001. 205–212. o.
- Kramer 1954. *Hans Kramer: Herzog Karl V. von Lothringen und Königinwitwe Eleonore in Tirol. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*, LXII. (1954) 460–489. o.
- Lacombe 1791. *Jacques Lacombe: Encyclopédie méthodique*. Paris, 1791.
- Mantran 1989. *Histoire de l'Empire ottoman*. Éd. *Robert Mantran*. Paris, 1989.
- Martinière 1768. *Le Grand Dictionnaire Géographique et Historique et Critique*. Éd. *Antoine-Augustin Bruzen de la Martinière*. Paris, 1768.⁶
- Mauvillon 1740. *Eléazar de Mauvillon: Histoire du prince François Eugène de Savoie, Généralissime des Armées de l'Empereur et de l'Empire*. Amsterdam, 1740.²
- Mollay 1986. *Lotharingiai Károly hadinaplója Buda visszafoglalásáról 1686*. Szerk. *Mollay Károly*. Budapest, 1986.
- Morel 1866. *Abbé Charles Morel: Drapeaux de Notre-Dame de Bonsecours*. Nancy, 1866.
- Moréri 1759. *Le grand dictionnaire historique ou le mélange curieux de l'histoire sacrée et profane*. Tom. I–X. Éd. *Louis Moréri*. Paris, 1759.
- Nicklas 2011. *Thomas Nicklas: «Affirmer, nier, ou demeurer dans le doute.» Lothringens Geschichtsschreiber Dom Calmet in der historiographische Grauzone*. In: *Glaubensformen zwischen Volk und Eliten. Frühneuzeitliche Praktiken und Diskurse zwischen Frankreich und dem Heiligen Römischen Reich*. Hrsg. *Thomas Nicklas*. Halle–Wittenberg, 2011. 43–57. o.
- Nolano 1699. *Gio Birlic Nolano: Historia della vita di Carlo V. Duca di Lorena et di Bar, Generalissimo delle truppe imperiali*. Venetia, 1699.
- Nouzille 1988. *Jean Nouzille: Charles V de Lorraine, les Habsbourg et la guerre contre les Turcs de 1683 à 1687*. In: *Les Habsbourg et la Lorraine, Actes du colloque international organisé par les Universités de Nancy II et Strasbourg III dans le cadre de l'UA 703 (Nancy II – CNRS) – 22, 23, 24 mai 1987*. Éd. *Jean-Paul Bled – Eugène Faucher – René Taveneaux*. Nancy, 1988. 29–38. o.
- Ombre 1694. *L'ombre de Charles V duc de Lorraine, consultée sur l'état présent des affaires de l'Europe*. Köln, 1694.

- Petiot 2005.* *Alain Petiot: Les Lorrains et l'Empire. Dictionnaire biographique des Lorrains et de leurs descendants au service des Habsbourg de la Maison d'Autriche. Versailles, 2005.*
- Petiot 2015.* *Alain Petiot: La minorité du duc Léopold à Innsbruck (1690–1698). In: Innsbruck 1765. Prunkvolle Hochzeit, fröhliche Feste, tragischer Ausklang – Noces fastueuses, fêtes joyeuses, fin tragique – Magnificent wedding, joyous feasts, dramatic end (Jahrbuch der Österreichischen Gesellschaft zur Erforschung des 18. Jahrhunderts n° 29). Éd. Renate Zedinger. Bochum, 2015. 85–108. o.*
- Polgár 2014.* *Polgár Balázs: The First and the Second „Battle of Mohács” (AD 1526, 1687). Archaeological Research and Perspectives. Communicationes Archaeologicae Hungariae, 1. (2014) 197–213. o.*
- Polgár 2015.* *Polgár Balázs: Claude-Louis-Hector de Villars márkí és az 1687. évi magyarországi törökellenes hadjárat. Hadtörténelmi Közlemények, 128. (2015) 1. sz. 184–201. o.*
- Polgár 2016.* *Polgár Balázs: Újabb terepkutatás az 1687. évi Harsány-hegyi csata helyszínén. Hadtörténelmi Közlemények, 129. (2016) 2. sz. 393–414. o.*
- Polgár 2019.* *Polgár Balázs: Csataérettégszeti kutatás Harsány-hegynél. Határtalan Régészet, 2019. 4. sz. 62–64. o.*
- Poupardière 1791.* *Charles Louis de Foucault de la Poupardière: Histoire de Léopold Ier, duc de Lorraine et de Bar. Bruxelles, 1791.*
- Prince Eugène 1710.* *Mémoires pour servir à l'histoire du Prince Eugène de Savoie. Tom. 1–2. La Haye, 1710.*
- Roy – Tóth 2014.* *Philippe Roy – Ferenc Tóth: La défaite ottomane. Le début de la reconquête hongroise (1683). Paris, 2014.*
- Schwarzenberg 2013.* *Prince Ferdinand Schwarzenberg: Journal de la Cour de Vienne (1686–1688). Éd. Jean Béranger. Paris, 2013.*
- Sommier 1701.* *Jean Claude Sommier: Oraison funebre de Tres-Haut, Tres-Puissant & Tres-Excellent Prince Charles V. Nancy, 1701.*
- Stöller 1933.* *Ferdinand Stöller: Neue Quellen zur Geschichte des Türkenjahres 1683. (Mitteilungen des österreichischen Instituts für Geschichtsforschung, Ergänzungsbd. XIII.) Wien, 1933.*
- Sturminger 1962.* *Walter Sturminger: Herzog Karl V. von Lothringen und Bar (1643–1690), Studien der Wiener Katholischen Akademie, 2. (1962) 185–208. o.*
- Szita 1987.* *Budától–Belgrádig. – Válogatott dokumentumrészletek az 1686–1688. évi törökellenes hadjáratok történetéhez. Sajtó alá rendezte Szita László. Pécs, 1987.*
- Schwencke 1854.* *Alexander Schwencke: Geschichte der Hanoverschen Truppen in Griechenland 1685–1689. Hannover, 1854.*

- Tolan* 2018. *John Tolan: Mahomet l'Européen. Histoire des représentations du Prophète en Occident*, Paris, 2018.
- Tóth* 2015a. *Ferenc Tóth: Le Journal de Charles V de Lorraine comme source pour l'histoire de la reconquête de la Hongrie sur les Turcs. Histoire, Economie & Société*, 34. (2015) 3. sz. 90–103. o.
- Tóth* 2015b. *Ferenc Tóth: Une source méconnue de l'histoire des Habsbourg: Le Testament politique de Charles V, duc de Lorraine*, In: Innsbruck 1765. Prunkvolle Hochzeit, fröhliche Feste, tragischer Ausklang – Noces fastueuses, fêtes joyeuses, fin tragique – Magnificent wedding, joyous feasts, dramatic end (Jahrbuch der Österreichischen Gesellschaft zur Erforschung des 18. Jahrhunderts n° 29). Éd. *Renate Zedinger*. Bochum, 2015. 71–84. o.
- Tóth* 2017a. *Tóth Ferenc: V. Károly lotaringiai herceg a szentgotthárdi csatában. A szentgotthárdi csata és a vaskvári béke – Oszmán terjeszkedés – európai összefogás. La bataille de Saint Gotthard et la paix de Vasvár – Expansion ottomane – Coopération européenne*. Szerk. *Tóth Ferenc – Zágorhidi Czigány Balázs*. Budapest, 2017. 20–223. o.
- Tóth* 2017b. *Tóth Ferenc: Lotaringiai V. Károly herceg hadjáratainak naplója: a törökellenes magyarországi hadjáratok 1683–1688 közötti szakaszának fontos forrása. Hadtörténelmi Közlemények*, 130. (2017) 3. sz. 745–779. o.
- Tóth* 2019. *Tóth Ferenc: A második mohácsi csata mítosza és valósága II.: Adalékok az 1687-es nagyharsányi csata kora újkori levéltári és könyvészeti kutatásához*. In: Több mint egy csata. Mohács. Az 1526. évi ütközet a magyar tudományos és kulturális emlékezetben. Szerk. *Szóts Zoltán Oszkár – Fodor Pál – Varga Szabolcs*. Budapest, 2019. 445–462. o.
- Toussaint* 2018. *Olivier Toussaint: Les Lorrains et la fin de la maison ducale. Entre fidélité et nostalgie (1735–1749)*. Haroué, 2018.
- Varga J.* 1986. *Varga J. János: A fogó félhold árnyékában*. Budapest, 1986.
- Wentzcke* 1943. *Paul Wentzcke: Feldherr des Kaisers: Leben und Taten Herzog Karls V. von Lothringen*, Leipzig, 1943.
- Zedinger* 2008. *Renate Zedinger: Heurs et malheurs de la Maison de Lorraine à Innsbruck. Le Pays Lorrain*, juin 2008. 107–112. o.

RÖVIDÍTÉSEK

ÖStA HHStA LH	Österreiches Staatsarchiv, Haus- Hof- und Staatsarchiv, Lothringisches Hausarchiv, Wien
Karton 50.	Memoires des campagnes et des actions de guerre depuis 1670 jusqu'en 1689
Karton 51.	Journal des campagnes du duc Charles V de Lorraine (1683-89)
Karton 74.	Extrait des registres
BNF	Bibliothèque Nationale de France, Párizs, kéziratár
Ms. All. 100	Recueil de copies de lettres et de notes journalières relatives à la campagne de Hongrie en 1687
BMN	Bibliothèque Municipale de Nancy, Nancy, kéziratár
MS 1845–1846 (1032–1033)	Vie de Charles 5 duc de Lorraine (par le père Hugo)
MS 825 (86)	Histoire de la vie de Charles V du père Hugo

Ferenc Tóth

THE REAL FACE OF THE “SECOND BATTLE OF MOHÁCS”

The Battle of Harsány Mountain Based on an Unknown Source of the Bibliothèque Nationale de France of Paris

(Abstract)

The year of the anti-Ottoman campaign, 1687, was one of the most important and most eventful year during the reconquering war against the Turkish, and one of its greatest successes was the Battle of Harsány Mountain or Second Battle of Mohács on 12th August. The allied troops led by Prince Charles V of Lorraine and Maximilian II Emanuel, Elector of Bavaria vanquished the Ottoman troops of Grand Vizier Sari Suleiman. This triumphant battle made it possible that the allied troops gloriously march in the area of the Principality of Transylvania, extending the control of Christian troops to the majority of the used-to-be territory of the Kingdom of Hungary.

Several historians, archaeologists and art historians have already researched the history of the battle, and many of them highlighted the most important sources and archaeological findings. The main sources about military operations and political issues are being preserved in institutions located in several different countries. The personal notes and diaries of military leaders playing a serious role in the war are very important sources of military history. The present research paper would like to introduce the changes of the image of the Battle of Harsány Mountain with the help of a recently discovered source, the autograph diary of Prince Charles V of Lorraine preserved in the Bibliothèque Nationale de France, Paris and other control sources, mainly a compiled collection of military diaries that sum up the campaigns of the Prince. Finally, we would like to explain the genesis and spread of a historical myth with examples, placing this important event in a broader historical perspective.

Ferenc Tóth

DAS WAHRE GESICHT DER „ZWEITEN SCHLACHT BEI MOHÁCS“

Die Schlacht am Berg Harsány im Jahr 1687 aufgrund einer unbekannten Quelle
der Bibliothèque Nationale de France in Paris

(Résumé)

Das Jahr des Feldzugs von 1687 war eine der wichtigsten und ereignisreichsten Abschnitte des Rückeroberungskriegs gegen die Türken, und die Schlacht am Berg Harsány – auch Schlacht bei Nagyarsány oder „zweite Schlacht bei Mohács“ – am 12. August war dabei einer der größten Erfolge. In der Schlacht errangen die von Herzog Karl V. von Lothringen und Maximilian II. Emanuel, Kurfürst von Bayern, angeführten kaiserlichen Truppen einen entscheidenden Sieg über die von Großwesir Sarı Süleyman Pascha angeführte osmanische Armee, die sich in Überzahl befand. Diese siegreiche Schlacht ermöglichte den kaiserlichen Truppen den Einmarsch auf das Gebiet des Fürstentums Siebenbürgen. Dadurch wurde die Kontrolle der christlichen Truppen auf den überwiegenden Teil des Gebiets des einstigen Königreichs Ungarn ausgeweitet.

Die Geschichte der Schlacht wurde bereits von mehreren Personen – Historikern, Archäologen und Kunsthistorikern gleichermaßen – erforscht, die auch auf die wichtigsten Quellen und archäologischen Funde im Zusammenhang mit dem Ereignis aufmerksam machten. Die Hauptquellen bezüglich der Militäroperationen und der politischen Fragen werden in Institutionen in verschiedenen Ländern aufbewahrt. Besondere Bedeutung haben von den militärgeschichtlichen Quellen die persönlichen Aufzeichnungen und Tagebücher der eine entscheidende Rolle spielenden Feldherren. Die vorliegende Studie möchte mit Hilfe einer unlängst entdeckten Quelle – dem autografen Tagebuch von Herzog Karl V. von Lothringen aus dem Jahr 1687, das sich im Handschriftenarchiv der Bibliothèque Nationale de France in Paris befindet, und mit Hilfe sonstiger Kontrollquellen – in erster Linie der kompilierten handschriftlichen Kriegstagebuchsammlung des Herzogs, die die Geschichte seiner Feldzüge zusammenfasst – die Veränderung des historischen Bilds von der Schlacht auf dem Berg Harsány vorstellen. Schließlich versuchen wir mit Beispielen die Entstehung und Verbreitung eines historischen Mythos vorzustellen, der dieses wichtige Ereignis in eine weitere historische Perspektive setzt.

Ferenc Tóth

LE VRAI VISAGE DE LA « SECONDE BATAILLE DE MOHACS »

La bataille du Mont Harsány de 1687 selon une source jusque-là inconnue
de la Bibliothèque Nationale de France

(Résumé)

1687 fut l'une des années les plus importantes et les plus riches en événements de la guerre de reconquête contre les Turcs. Le 12 août, dans la bataille du Mont Harsány, dite aussi bataille de Nagyarsány ou « seconde bataille de Mohács », les troupes alliées conduites par le duc Charles V de Lorraine et Maximilien II Emmanuel, électeur de

Бави́ере remportèrent une victoire décisive sur l'armée ottomane, pourtant supérieure en nombre, commandée par le grand vizir Sari Süleyman Pacha. Cette bataille victorieuse a permis aux troupes alliées d'entrer glorieusement dans la Principauté de Transylvanie et d'étendre le contrôle des troupes chrétiennes à la grande partie du territoire du Royaume de Hongrie d'antan.

L'histoire de la bataille a déjà fait l'objet de plusieurs recherches menées par des historiens, archéologues ou historiens de l'art qui ont attiré l'attention sur les sources et les découvertes archéologiques importantes liées à l'événement. Les sources principales relatives aux opérations militaires et aux questions politiques sont conservées dans des institutions de différents pays. Les journaux et les notes personnelles des chefs militaires ayant joué un rôle décisif sont considérés comme des sources d'histoire militaire particulièrement importantes. Cette étude se propose de présenter l'évolution de l'image historique de la bataille du Mont Harsány sur la base d'une source récemment découverte dans la collection de manuscrits de la Bibliothèque Nationale de France, le journal autographe de 1687 du duc Charles V de Lorraine et d'autres sources de contrôle, en particulier la collection de journaux de campagnes compilés en manuscrit qui résume l'histoire des campagnes du duc. Enfin, nous tenterons d'illustrer avec des exemples la naissance et la propagation d'un mythe historique, ce qui place cet événement important dans une perspective historique plus large.

Ференц Тот

НАСТОЯЩЕЕ ЛИЦО «ВТОРОЙ БИТВЫ ПРИ МОХАЧЕ»

Сражение у горы Харшань в 1687-ом году на основе неизвестного источника
Национальной библиотеки Франции в Париже

(Резюме)

Год военного похода в 1687-ом году был одним из наиважнейших и богатых событиями периодов войны отвоевания захваченной территории от турков, одним из величайших успехов которой была так называемая «вторая битва у Мохач», также известная по другому названию как надъхаршаньская битва, происходившая у горы Харшань 12-ого августа. В этом сражении союзные армии под предводительством герцога Карла V. Лотарингского и избирательным князем баварского княжества курфюрстом II. Микша Эмануэль одержали решающую победу над численно превосходящей османской армией во главе с великим визирем пашой Сари Сулейманом. Эта победоносная битва позволила войскам союзников совершить доблестное вторжение на территорию Княжества Трансильвании, тем самым распространив контроль над христианскими войсками на подавляющее большинство территорий бывшего Венгерского Королевства.

История битвы уже была исследована в одинаковой мере многими историками, археологами и искусствоведами, которые привлекли внимание к основным источникам и археологическим находкам, связанным с этим событием. Главные источники, связанные с военными операциями и политическими вопросами, хранятся в учреждениях разных стран. Среди военноисторических источников особо важное значение имеют личные записи и дневники военачальников, играющие решаю-

щую роль. Данное исследование представляет с помощью недавно обнаруженного источника, рукописного автограф-дневника герцога Карла V. Лотарингского 1687-ого года, находившегося в парижском Рукописном Архиве Национальной библиотеки Франции, а также и других контрольных источников – в первую очередь сборную составленную коллекцию рукописных военных журналов, дневников, сборников, обобщающих историю военных походов герцога – изменение созданной исторической картины сражения у горы Харшань. В заключении мы пытаемся проиллюстрировать на примерах возникновение и распространение исторического мифа, который помещает это важное событие в более широкую историческую перспективу.

KATONÁSKODÓ KÉPVISELŐK, KÉPVISELŐ KATONÁK

1849. március 9-én a képviselőház ülésén Ferdinándy Bertalan, az Abaúj megyei nagyidai választókerület képviselője kért szót. Hivatkozott arra az elvre, hogy „senki a képviselők közül addig kereset alá nem vétethetik s el nem ítéltethetik, míg erre a ház maga felhatalmazást nem ad”, ugyanakkor úgy vélte, a Ház tekintélyének megőrzése fontossá teszi, „hogy a mostani időkben katonáskodó képviselők által mindazáltal a katonai törvények, és a katonai fegyelem meg ne sértsék”; ezért szükségesnek tartaná kimondatni: „miképp mindazon képviselők, kik jelenleg katonai szolgálatban vannak, kivételnek az érintett elv alkalmazása alól, s egyenesen haditörvények alá helyeztetnek”.

Almásy Pál elnök felszólította Ferdinándyt, hogy indítványát formulázva adja be, ugyanakkor az általa képviselt elvvel maga is egyetértett. Luzsénszky Pál báró, képviselő úgy vélte, „parlamentáris elvek szerint azon kerületekben, melyeknek követei katonák lettek, új választást kell tartani.”

A tárgyhoz Mészáros Lázár hadügyminiszter (Baja város képviselője) maga is hozzászólt. Úgy vélte, hogy a két dolgot össze lehet egyeztetni egymással. „Más alkotmányos országokban mindazon katonák, kik követekké lettek, csak akkor fosztatnak meg követi állásuktól, ha küldöik nem nyugszanak meg abban, hogy az országgyűlés színhelyéről eltávozzanak. Egyébiránt, ha valaki katonává lesz, s mint katona működik, igen természetes, hogy minden esetre, ha valami tényt elkövet, mely a katonai törvények alá tartozik, akkor nem mint követ, hanem mint katona fog büntettetni.” Ezért azt javasolta, hogy a Ház mellőzze az indítványt. Felszólalását helyeslés kísérte, más képviselők azt kiabálták, hogy az indítványt formulázva ki kell nyomtatni.

Csiky Sándor egri képviselő úgy vélte, az indítvány kinyomatása felesleges lenne, „mert hiszen az igen tisztán s világosan áll”, s egyszerűen ki lehet mondani, „hogy a képviselő mindaddig, még katona, a képviselőház által hozott azon szabályok alól, melyeknél fogva a ház egyetértése nélkül kereset alá nem vétethetik, ki van véve, s katonai fegyelem alá helyezve, minél fogva, ha a rendes katonaságnál van, s valamely vétséget követ el, úgy büntetetik mint katona.”

Bartal György tolnai képviselő azzal kezdte a felszólalását, hogy ő ugyan nem „a szabályok embere”, de az indítványok bejelentésének és formulázásának megvan a maga célja, mégpedig az, „hogy az indítvány bejelentése a tárgyra nézve vezérfonalul szolgáljon, s a formulázás lehetővé tegye azt, hogy az indítvány iránt módosítások tétessenek; miután módosítások csak úgy tétethetnek, ha tisztán formulázva áll előttünk az, mihez szólni akarunk.” Másrészt idő kell „a tárgy átgondolhatására”, s a formulázásra szükség van ahhoz is, hogy „a bejelentett indítványok közül választani, s a fontosabbakat a kevesebb fontosaknál előbb tárgyalás alá venni lehessen.”

Almásy ezután kimondta, hogy miután az indítvány formulázva van, „fel fog olvasatni a ház előtt; azután ki fog nyomatni, s holnapra ki lehet tűzni tárgyalásul.”¹

Március 9-én a reggel 10 órakor tartott ülésben Gorove István jegyző felolvasta Ferdinándy előző napon tett indítványát. Szőke Károly képviselő hozzáfűzte, „hogy ne csak a képviselők említessenek meg, hanem az országgyűlési tagok, mert lehetnek a felsőháza tagjai között is katonai hivatalban, kikre a határozatot szinte alkalmaztatni kívánom.” A kiegészítést közhelyeslés fogadta, az elnök ezzel kapcsolatos kérdésére a többség felállással jelezte egyetértését.²

1848 előtt a magyar országgyűlés alsótábláján a hadsereg tagjai nem voltak képviselve, hiszen a cs. kir. hadsereg összbirodalmi, nemzetek feletti intézmény volt, amely nem tartozott bele a magyar rendi struktúrába. A felsőháza meghívottak között elvileg ott lehettek volna azok a magyar arisztokraták, akik katonai ranggal rendelkeztek, de az ő részvételük sem volt különösebben jellemző. Kivételt az olyan zászlósúruk képeztek, mint például Haller Ferenc gróf, vezérőrnagy, aki 1842–1845 között Horvátország báni tisztét töltötte be.

Jellemző, hogy amikor Széchenyi István gróf, a 4. huszárezred századosa 1825 szeptemberében megjelent Pozsonyban az országgyűlésen mint főrend, s találkozott Ignaz Hardegg altábornaggal, a pozsonyi hadosztályparancsnokkal, akkor az jól leteremtette és felelősségre vonta, hogy mit keres Pozsonyban. Széchenyi azzal védekezett, hogy országgyűlés van; mire Hardegg szemrehányást tett neki, hogy nem kért szabadságot. Hogy a baj még nagyobb legyen, Széchenyi huszárruhában volt ott, tehát bűnét azzal is súlyosbította, hogy egyenruhát is viselt. (Ekkor novemberben hangzott el a híres felajánlása a Magyar Tudós Társaság alapítására.)³

Ugyanakkor a nemes rendű katonatisztek egy része szükségesnek érezte, hogy – ha itthon állomásozott – gyakorolja választójogát. Így tett 1847. október 18-án Kosztolányi Mór cs. kir. gyalogsági százados, „aki teljes egyenruhában eljött gyakorolni nemesemberi alkotmányos jogát és reggeltől délutánig kívárta étlen a vármegyeházában, míg rá kerül a sor Kossuthra szavazni.”⁴

Az 1848:4. törvénycikk nem intézkedett külön a katonatisztek aktív és passzív választójogáról, hiszen a törvényalkotók az ő esetükben joggal feltételezhették a 100 ezüst forint éves állandó és biztos jövedelmet.

Az első katona-képviselő

A magyar országgyűlés által is követett angol parlamenti hagyomány szerint a kormány tagjai egyben képviselők is voltak. Ennek szellemében a kormány valamennyi tagját, kivéve Esterházy Pál külügyminisztert – függetlenül attól, hogy főnemesi rangjuk révén a felsőházban alanyi jogon megjelenhettek volna – képviselővé is választották.

¹ *Közlöny*, 1849. március 10. (49. sz.) 170–171. o. Az indítványt közli: Pap 1870. 178. o. Jegyzőkönyvi bejegyzését lásd Beér – Csizmadia 1954. 373–374. o.

² *Közlöny*, 1849. március 11. (50. sz.) 174. o. Az indítványt közli: Pap 1870. 180. o. Jegyzőkönyvi bejegyzését lásd Beér – Csizmadia 1954. 376. o.

³ Ács é. n. 199. o.

⁴ Görgy 1885. I. k. 2. o.

⁵ Mészárosra lásd: Pálmány 2002. 561–563. o.; Bona 2015. I. k. 135–136. o.

Mészáros Lázár hadügyminisztert 1848. június 23-án Bács-Bodrog megye bajai választókerületében közfelkiáltással választották képviselővé, és július 6-án a képviselőház igazolta mandátumát.

Mészáros kimondottan aktív szerepet játszott a képviselőházban, igaz, nem annyira képviselőként, mint miniszterként. Kossuth mellett talán a legtöbbet felszólaló miniszter volt, amiben persze szerepe volt az általa benyújtott, és az ellenzéki (de részben a kormánypárti) képviselők által ízekre szedett honvédelmi törvényjavaslatnak. 1848. augusztus 7-én, a délvidéki helyzet miatt kérte a törvényjavaslat vitájának elhalasztását, s bejelentette táborba utazását, ahol szemleutat tett. Augusztus 13-án Baján találkozott választóival, 14-én visszatért Pestre. Augusztus 27-én a minisztertanács 25-i határozata alapján ismét a délvidéki táborba utazott, ahonnan szeptember végén tért vissza. Philipp Bechtold altábornagy lemondása miatt ez idő alatt ő látta el a délvidéki hadsereg fővezéri tisztét, szeptember 21-én pedig sikertelenül ostromolta Szenttamást. Batthyány visszahívta Pestre, Mészáros visszaútján, szeptember 29-én, Baján ismét találkozott választóival.

A fővárosba szeptember 30-án visszatérve, október 1-jén röviden ismertette a délvidéki hadi helyzetet. Ezen a napon a képviselőház – Szemere Bertalannal együtt – beválasztotta az Országos Honvédelmi Bizottmányba (OHB). A Batthyány-kormány egyetlen le nem mondott minisztereként továbbra is miniszteri rangban irányította a Hadügyminisztériumot. Kossuthal való állandó hatásköri és politikai vitái miatt többször is felajánlotta lemondását, de Kossuth mindannyiszor rábírta a maradásra.

December 13-án Mészáros elvállalta, hogy az OHB megbízásából Miskolcra utazik a felső-magyarországi hadtest parancsnokságának átvételére, s ezt 14-én a képviselőházban is bejelentette. December 18-án vette át a parancsnokságot, 28-án Szikszónál döntetlen ütközetet vívott Franz Schlik altábornagy hadtestével, de 1849. január 4-én Kassánál súlyos vereséget szenvedett tőle. Még az ütközet előtt kérte felmentését a parancsnokság alól, ezért Kossuth január 9-én Klapka György ezredest nevezte ki helyére. Január 13-án átadta a parancsnokságot Klapkának, s január 15-én visszatért Debrecenbe, ahol a január 18-i zárt ülésen beszámolt felvidéki működéséről.

Április 15-én bejelentette lemondását a hadügyminiszterségről. A Ház Bezerédj István indítványára köszönetet szavazott neki eddigi működéséért, s Palóczy László javaslatára kinevezte altábornagynak. Április 15-től ideiglenes miniszterként irányította a Hadügyminisztériumot. Május 6-án átadta a minisztérium vezetését Klapka György helyettes hadügyminiszternek. Június 12-től katonai nevelésügyi főfelügyelő lett. Június 29-én ott volt azon a haditanácsal összekötött minisztertanácsai ülésen, amely a szegedi összpontosításról döntött.

Július 1-jén Kossuth Görgei helyébe fővezérré nevezte ki. Július 20-án részt vett az orosz csapatok ellen vívott turai ütközetben, de azután összeveszett Perczel Mór vezérnaggyal, a Közép-Tiszai Hadsereg parancsnokával. Július 26-i lemondását a minisztertanács július 29-én fogadta el, 30-tól Henryk Dembiński altábornagy mellett a magyar főserreg tábornoki (vezérkari) főnökeként működött.

Részt vett az augusztus 3-i újszegedi és 5-i szőregi, illetve a 9-i temesvári csatában, majd augusztus 14-én Orsovánál török földre lépett. Innen Turnu Severinen át Vidinbe, majd Sumlába (Sumen) utazott. 1850. február 15-én több társával együtt a kisázsiai Kütahiát jelölték ki kényszerlakhelyül.

Mészáros volt a magyar népképviselési országgyűlés első, *aktív állományú katonából* lett képviselője. Noha parlamenti szereplése jobbára miniszteri működéséhez kapcsolódott, érezhetően fontosnak tartotta képviselői pozícióját is, amit jól mutat, hogy mindkét délvidéki szemleútját követően alkalmat vett magának arra, hogy a fővárosba való visszatérése előtt bajai választóival találkozzon.⁶

Nemzetőr törzstiszt vagy képviselő?

Az 1848. júniusi népképviselési választásokon a reguláris cs. kir. hadsereg vagy a frissen felállított honvédség soraiból senkit nem választottak képviselővé, ami érthető is, hiszen a Délvidéken kibontakozó szerb lázadás, illetve a horvát fenyegetés miatt ezek tisztí állományára az alakulatoknál volt szükség. Ugyanakkor az 1848:22. törvénycikk értelmében megszervezett nemzetőrség főtiszt (hadnagy, főhadnagy, százados), illetve törzstiszt (őrnagy, alezredes) állományából jó néhányan bekerültek mind a képviselő-, mind a felsőházba. A nemzetőri szolgálat teljesítését bizonyos vagyoni szint felett törvény írta elő, s az értelmiségi kategóriákat ugyanúgy érintette, mint a választójog.

A megyei nemzetőri zászlóaljok egy részének élére olyan tekintélyes arisztokraták kerültek, akik életkoruk alapján a felsőház tagjai lehettek. De a megyei nemzetőrség fő- vagy törzstiszt rangú vezetői között jócskán találunk tekintélyesebb középbirtokos nemeseket is, akik viszont potenciális képviselőjelöltek voltak/lehettek az 1848. nyári választásokon.

A nemzetőrség századosig maga választotta tisztjeit, a törzstiszteket viszont a nádor nevezte ki, s ezek rangban egyenlők voltak a reguláris katonaság hasonló rangú tisztjeivel. A főtiszt kar tagjai viszonylag könnyen helyettesíthetők voltak, de a zászlóaljparancsnokok (akik többnyire őrnagyi rangot viseltek) nem, hiszen egy-egy zászlóalj élére csak egy-egy őrnagyot neveztek ki. Ha a zászlóaljat külső, katonai jellegű szolgálatra mozgósították, azt az őrnagynak kellett és illet vezetnie; s ha az őrnagy egyben képviselő is volt, döntenie kellett, hogy melyik hivatásának tesz eleget.⁷ Batthyány Lajos miniszterelnök egyébként június 30-án utasította az Országos Nemzetőrségi Haditanácsot, hogy szólítsa fel a képviselővé választott nemzetőr törzstiszteket, miszerint tegyék le a tisztséget, „hogy helyökre más egyéneket lehessen tüstént kinevezni.”⁸ Baldacci Manó ezredes július 1-jén ilyen értelmű rendeletet adott ki, ami a *Közlöny* 1848. július 3-i számában meg is jelent. Az 1848 júniusában megválasztott képviselők közül ez a probléma összesen négy főt érintett.

Batthyány István grófot (aki Székesfehérvár szabad királyi város egyedüli főrendi származású lakosa volt) Székesfehérvárról választották meg képviselővé 1848. június 12-én, s egy hét múlva, június 19-én kapta meg az őrnagyi kinevezését a városi nemzetőr-zászlóalj élére. A két pozíció a választáskor még nem volt összeférhetetlen, így Batthyány egyelőre a politikai pályát választotta. Miután a képviselőház július 7-én igazolta mandátumát, július 16-án leköszönt nemzetőr őrnagyi tisztéről. (Ebben nyilván szerepe volt

⁶ Mészáros 1867. I. k. 102., 165–166. o.

⁷ A nemzetőrségre és a tisztek rangjára lásd Urbán 1973. 105–110. o., a képviselővé választottakra: 134. o., 202. jegyz.; Bona 2015. I. k. 17. o.

⁸ Urbán 1999. II. k. 831. o.

a már említett haditanácsi rendeletnek is.) Ezt követően december közepéig igazolhatóan jelen volt az országgyűlésen. Október 30-án címzetes nemzetőr őrnagyí kinevezést kapott (azaz, nem rendelték alá közvetlenül egyetlen nemzetőri alakulatot sem). December 21-én az OHB szabadcsapat-alakító kormánybiztossá nevezte ki a megyében, de a december 30-i móri vereséget követően Pestre sietett, s követte a képviselőházat Debrecenbe. Kossuth Lajos kormányzóelnök 1849. április 26-án Fejér megye és Székesfehérvár szabad királyi város kormánybiztosává nevezte ki. A szabadságharc végén emigrált az Oszmán Birodalomba, s 1850 nyarán tért haza.⁹

Besze Jánost 1848. június 2-án közfelkiáltással, tehát ellenjelölt nélkül választották meg Esztergom szabad királyi város, Érsekújvár, Szenttamás és Szentgyörgymező mezővárosok közös kerületében képviselővé. Nemzetőr őrnagyí kinevezését június 19-én, Batthyány Istvánnal egy napon kapta meg. Képviselői mandátumát a Ház július 6-án igazolta, s Besze augusztus elejéig viszonylag aktív szerepet játszott az üléseken, mígnem augusztus 3-án „amíg a béke helyre nem álland” – eltávozási engedélyt kért és kapott a Háztól.

Batthyány ugyanis az esztergomi nemzetőrzászlóaljat helyőrségi szolgálatra a komáromi erődbe rendelte, s Besze zászlóaljparancsnokként maga vezette alakulatát „a szűz várba”. Mindez nem tetszett a választóinak, s a városban azt híresztelték, hogy Besze azzal a kikötéssel kapott nemzetőr őrnagyí kinevezést Batthyány miniszterelnöktől, ha lemond képviselői pályájáról. Beszét azzal vádolták, hogy lemondását nemcsak hogy nem jelentette be a képviselőháznak, sőt, hogy mindkét állását megtartsa, hanem csalárdul el is hallgatta lemondási kötelezettségét. A város közönsége ezért, nehogy tényleges képviselő nélkül maradjon a parlamentben, vissza kívánta hívni őt. A feldühített polgárok végül már önző, lelkiismeret és jellem nélküli embernek bélyegezték Beszét, aki teljesen elveszítette bizalmukat. Az ügyben kérvényt intéztek mind a képviselőházhoz, mind a miniszterelnökhöz. Az augusztus 19-én kelt kérvényt a képviselőház 21-én az igazoló választmányhoz továbbította, de ennek javaslata alapján a képviselőház már 22-én úgy döntött, hogy képviselői visszahívásnak helye nincsen. Az esztergomiakat augusztus 20-án Batthyány is kioktatta parlamentarizmusból; tudniillik közölte a várossal, hogy Besze engedélyt kapott a képviselőháztól a távozásra, „és így őrnagyí hivatalának megfelelően, ennek letételére nincsen ok.”¹⁰

Besze egy hónapnyi szolgálat után szeptember közepén tért vissza alakulatával Esztergomba. Nem tudni, hogy ezt követően megjelent-e az országgyűlésen. Azt viszont tudjuk, hogy október 18-án Kossuthal együtt indult a lajtai táborba, s részt vett az október 30-i schwechati csatában. Valószínűleg az elnökkel együtt tért vissza Pestre, s december 14-ig részt vett a parlament ülésein. December 14-én az OHB megbízásából és a képviselőház engedélyével a Franz Schlik cs. kir. altábornagy seregei által fenyegetett Borsod és Heves megyébe küldték ki, a népfelkelés szervezésének elősegítésére, s 1849 elején, a január 4-i kassai vereség után Debrecenben csatlakozott a képviselőházhoz. 1849. július 15-én a Szemere-kormány Fejér megyébe küldte kormánybiztosnak, ezért távozási engedélyt kapott. Feladatának már nem tudott eleget tenni, mert a megyét

⁹ *Pálmány* 2000. 75–76. o. Tévesen azzal, hogy szeptember közepén „Fejér megye népfelkelési kormánybiztosává nevezték ki, a város pedig címzetes őrnagyí rangra érdemesítette”. *Bona* 2015. I. k. 173. o.

¹⁰ *Urbán* 1999. II. k. 1101–1102. o.

közben az ellenség elfoglalta. Augusztus 11-én még ott volt Aradon (emlékiratában ő örökítette meg a képviselőház utolsó ülését), majd bujdosott.¹¹

Festetics Miklós gróf szintén 1848. június 19-én kapta kinevezését a Baranya–Tolna–Somogy megyei lovas nemzetőrség őrnagyává, s két nappal később, június 21-én ellenjelölt nélkül választották meg a Somogy megyei lengyeltóti választókerület képviselőjévé.¹² (Batthyány Istvánnal és Beszével ellentétben neki volt katonai előképzettsége, 1810 és 1828 között a cs. kir. hadseregben egy huszár-, majd egy könnyűlovas ezredben szolgált.) Július 6-án mandátumát a képviselőház észrevétel nélkül igazolta. Szeptember 10-én lemondott nemzetőr őrnagy rangjáról, mert Somogyban csak 47, Tolnában és Baranyában pedig egyetlen lovas nemzetőrt sem sikerült kiállítani, azaz egy gyenge fél század (vagy inkább csak egy szakasz) parancsnoka lehetett volna csupán. Szeptember közepéig folyamatosan az országgyűlésen tartózkodott, majd a bácskai táborba ment, ahonnan visszatérve, szeptember 25-én szemtanúként beszámolt a Háznak a sorkatonaság és a honvédség jó szelleméről. Szeptember 26-tól a Kunszentmiklóson összegyűlt népfelkelő tábor parancsnoka volt (Görgei Artúr őrnagy alárendeltségében).¹³ Október elején a dunántúli táborban járt, október 9-én visszatérve Móga János fővezér üzenetét hozta az Országos Honvédelmi Bizottmánynak.

December 1-jén „házi ügyei rendezése végett” néhány napos eltávozási engedélyt kért és kapott a Háztól. 1848. december 24-én újabb távozási engedélyért folyamodott, mivel az Országos Honvédelmi Bizottmány 1848. december 19-én egy szabadcsapat alakításával bízta meg Somogyban. Festetics mintegy 1200 főt toborzott össze, akiknek zömét január közepén átadta Nemegyei Bódog őrnagynak, majd hazament. Mivel a kormánytól kapott megbízatása lejárt, ő maga pedig az igazolására március 1-jén engedett határidőt is elmulasztotta, március 26-án a képviselőház felszólította, hogy 15 nap alatt jelenjen meg Debrecenben és igazolja távollétét, különben állásáról lemondottnak fogja tekinteni. Miután ezt nem tette meg, törölték a képviselők névsorából.¹⁴

Perczel Miklóst 1848. június 8-án nevezték ki Tolna megye egyik nemzetőr őrnagyává, s június 23-án a megye kölesdi választókerületében választották meg képviselővé. A képviselőház július 10-én „minden észrevétel nélkül” igazolta. Ő azonban már 4 nap múlva közölte a Házzal, hogy személyesen nem jelenhet meg, mivel „mint nemzetőrségi őrnagy táborba rendeltetvén” működik. (Perczelnek Baldacci 1848. július 1-jei rendelete értelmében le kellett volna köszönnie őrnagy rangjáról, de miután zászlóaljával hadművelési területre vonult, úgy tűnik, a miniszterelnök és a Haditanács is eltekintett ettől.)¹⁵

Amikor a Batthyány-kormány elrendelte a nemzetőrség szerb felkelők elleni mozgósítását, Perczel Miklós szervezte meg a Tolna megyei nemzetőrség 2000 főnyi zászlóalját. A parancsnokságot az indulás előtt átadta Forster Antal nemzetőr alezredesnek, ő maga helyettes parancsnokként vezette a július 5-én Tolnáról elinduló alakulatot. Szeptember elején átvette a Tolna megyei önkéntes mozgó nemzetőrzászlóalj parancsnokságát, s ennek élén vett részt szeptember 29-én a pákozdai, illetve az október 30-i schwechati csatában.

¹¹ *Pálmány* 2000. 108–112. o.; *Bona* 2015. I. k. 191–192. o.

¹² MNL OL BM Orsz. 1848. 2. kútffő, 205. tétel.

¹³ *Urbán* 1999. II. k. 1614–1615. o.

¹⁴ *Pálmány* 2000. 265–267. o.; *Bona* 2015. I. k. 262. o.

¹⁵ *Urbán* 1973. 134. o., 202. jegyz. szerint magát a rendeletet is a Perczel Miklós megválasztásáról szóló hír inspirálta.

November 2-án Kossuthnál kezdeményezte alakulatának honvédszászlóaljja való átszervezését, erre azonban végül mégsem került sor, s Perczel november közepén újabb alkalmazást kért Kossuthtól. December elején átkérte magát bátyja, Perczel Mór Mura menti táborába, aki javasolta, hogy nevezzék ki a 48. honvédszászlóalj őrnagyává.

December 25-től ő vezényelte az alakulatot, melynek élén részt vett a december 30-i móri ütközetben. 1849 januárjában a Középponti Mozgó Sereg dandárparancsnoka volt, majd január 27-én elhagyta a sereget, és Debrecenbe, majd Bajára ment, ahol átvette egy dandár parancsnokságát. Bátyja, Perczel Mór vezérőrnagy március elején Debrecenben volt, s Kacsovics Lajos emlékiratából úgy tűnik, hogy Miklós is követte őt, mert egy helyen szállt meg egykori tanárával, a szintén képviselő Vörösmarty Mihállyal.¹⁶ Ugyanakkor képviselőházi felszólalása nem ismert ebből az időből.

Március közepétől bátyjához csatlakozva a délvidéki hadműveletekben vett részt. Április 5-én honvéd alezredessé nevezték ki. Április 17-én átvette a pétervárad-i erőd parancsnokságát, s egészen május 27-ig ellátta azt.¹⁷ Ezt követően ismét bátyja, Mór mellett szolgált hadosztályparancsnokként június közepéig, amikor vele együtt Pestre ment. Úgy tűnik, egyedül a rövid második pesti időszakban vett részt a parlament munkájában: a július 1-jei zárt ülésen ő nyugtatgatta a képviselőket, hogy nem kell sietniük a fővárosból való távozással.¹⁸ Július 9-én Kossuth Arad várának parancsnokává és ezredessé nevezte ki, de 28-án nézeteltérésbe keveredett a vár főfelügyelőjévé kinevezett Damjanich János vezérőrnaggyal, aki ezután elzáratta.¹⁹

Szabadulása után, augusztus 5-én testvérével, Perczel Mórral Aradról emigrációba, az Oszmán Birodalomba indult. Augusztus 8-án Lugoson találkoztak Bem tábornokkal, s felszólítására csatlakoztak a Temesvárnál álló magyar főszereghez. Augusztus 9-én részt vettek a temesvári csatában, majd mindketten emigráltak. Perczel Miklós az emigrációban is komoly katonai karriert futott be: az amerikai polgárháborúban ezredesi rangban egy gyalogezred parancsnoka volt. Mivel harctéri teljesítménye ellenére nem kapott tábornoki kinevezést, 14 hónapi vitézkedés után, 1862. november 1-jén lemondott.²⁰

Rákóczi Parcsetch Hugó 1848-ban a törökbecsei járás főszolgabírája volt, s a szerb felkelés kitörése után, mint nemzetőr százados, már 1848 júniusától részt vett a délvidéki harcokban. 1849 márciusától június elejéig címzetes nemzetőr őrnagyként, hadbiztosként szolgált a IV. hadtestnél, s részt vett Perczel bántói hadjáratában. 1849. május 1-jén Perczel teljhatalmú hadi polgári biztossá nevezte ki. Pancsován kihirdette a *Függetlenségi Nyilatkozatot*. 1849 májusának végén, júniusának elején diplomáciai küldetéseket is vállalt, előbb Hasszán belgrádi pasával tárgyal, majd Ilja Garašanin szerb belügyminiszternek fejezte ki rosszállását a szerbiai önkéntesek délvidéki pusztításai miatt, és megpróbálta őt rávenni – sikertelenül – a szerbiai önkéntes csapatok visszahívására.

¹⁶ *Kacsovics Lajos*: Életem leírása. Sőj, 1887. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Fol. Hung. 1329.

¹⁷ Perczel Miklós a hadügyminisztériumnak. Baja, 1849. június 9. MNL OL H 75. Hadügyminisztérium. Általános iratok. 1849:20 170.

¹⁸ *Hunfalvy* 1986. 282. o. A szöveg csak mint Perczel Mór „képviselő testvérét” említi. Perczel Mórnak még két képviselő testvére volt, az egyikük Vince, aki nem követte a parlamentet Debrecenbe, ezért a képviselőház lemondottnak tekintette; a másik István, akit 1849. június 30-án a bonyhádi pótválasztáson választottak meg, s akinek a mandátumát a képviselőház csak július 28-án igazolta. Ennek alapján a szövegben csak Perczel Miklósról lehet szó.

¹⁹ *Bajzik* 2018. 232–238. o.

²⁰ *Pálmány* 2000. 667–669. o.; *Bona* 2015. II. k. 463–464. o.

1849. június 23-án, a nagyikikindai koronakerülethez tartozó basahidi választókerületben megtartott pótválasztáson választották országgyűlési képviselővé a lemondottnak tekintett Kuzman Racković (Rackovics Kozma) helyére. A Szegedre menekült országgyűlés július 21-én igazolta mandátumát. Aznap tartott beszédében felvetette a visszacsatolt határörvidéki területek rendezetlen közigazgatásának kérdését is, s bírálta a kormány és tisztviselői hanyagságát és közömbösségét e vidékek problémái iránt. A július 25-i zárt ülésben mondott beszédében nehezményezte, hogy a Bánságban egyes magyar alakulatok az állam iránt lojális szerbeket is büntetnek és bántalmaznak.

A képviselőház Aradra költözését követően visszatért a hadsereghez, 1849. augusztus 1-jétől a Torontál megyei nemzetőrökkel vett részt a harcokban. (Egyes források szerint augusztus 1-jével nemzetőr alezredes lett.) Az 1849. augusztus 15-i lugosi ütközet után fogságba esett. Az osztrák hadbíróság kötél általi halálra és teljes vagyonvesztésre ítélte, de 1850. július 2-án az uralkodó kegyelméből büntetését 18 évi sáncfogságra változtatta. Az aradi vár kazamatáiban raboskodott. Fogságából 1856. december 10-én, újabb császári kegyelemmel szabadult ki, s Nagybecskereket jelölték ki lakhelyéül.²¹

Képviselőből honvédtiszt

E kategóriába tartozók sorát *Balogh János* barsi képviselő, a liberális reformellenzék régi harcosa nyitja. Balogh 1848. október közepéig vett részt a parlament munkájában. Október 3-án a martonvásári magyar főhadiszálláson Csány László kormánybiztos azzal bízta meg, hogy Székesfehérvár környékén szerezzen híreket az odaküldött magyar hadoszlop parancsnokától, Karl Begg őrnagytól a Karl Roth vezérőrnagy parancsnoksága alatti horvát hadosztályról. Október 6-án már a képviselőházban tett jelentést Tác melletti kiküldetéséről, amelynek során látta fegyverletételre kényszeríteni Roth egyik zászlóalját.

1848. október 16-tól számfelletti honvéd őrnaggyá nevezték ki, s elkíserte Kossuthot a lajtai táborba, ahol részt vett az október 30-i schwechati csatában. November 12-én kinevezték Nyitra és Trencsén megye népfelkelési kormánybiztosává. 300 emberből gerilla-csapatot szervezett. Az 1849. január 2-i budetini vereség után elhagyta Trencsén megyét, és Komáromba utazott. Itt a Pest vármegyei 2. önkéntes mozgó nemzetőr zászlóalj, majd az ebből alakuló 71. honvéd zászlóalj parancsnoka volt 1849. június végéig. Balogh 1848 novembere után már nem tért vissza a képviselőházba, s Vukovics Sebő visszaemlékezése szerint Komáromban igen visszafogottan viselte magát.²² Az országgyűlés igazoló bizottmánya azonban mint katonai szolgálatban lévő őrnagyot folyamatosan igazolta.

1849. június 30-án a 71. honvéd zászlóalj parancsnokaként a komáromi várőrségtől Perczel Mór tábornok mellé vezényelték. (Elvileg részt vehetett volna a július 1-jei és 2-i pesti üléseken, de ennek nincs nyoma.) Júliusban a Duna–Tisza közén egy zászlóaljat alakított, ennek parancsnoka lett. (E sorszámot már nem kapott alakulat „Balogh-zászlóalj” néven szerepelt.) Július 16-án előléptették alezredessé, és a X. hadtestben dandárparancsnok lett Perczel Mór Közép-Tiszai Hadseregében. Nem volt ott a szegedi üléseken sem, csupán Hunfalvy Pál emlegette a naplójában, nem túl pozitív szövegösszefüggésben.²³

²¹ *Pálmány* 2000. 713–715. o.; *Bona* 2015. II. k. 491–492. o.

²² *Vukovics* 1982. 75. o.

²³ *Hunfalvy* 1986. 298., 322. o.

Balogh részt vett az augusztus 9-i temesvári csatában, majd török földre menekült; Bem csapataival először Vidinbe, majd onnan Aleppóba internálták. 1849 augusztusától 1859-ig emigrációban élt.²⁴

Kállay Ödön Szabolcs megye nádudvari kerületének képviselőjeként került be a parlamentbe. A képviselőházban a radikális baloldali ellenzékhez tartozott. Október 5-én Újfalussy Lajossal együtt kormánybiztosként küldték ki, hogy kivizsgálja Fejér megye és Székesfehérvár város hatóságainak a horvát megszállás alatti magatartását. Október 16-án az Országos Honvédelmi Bizottmány teljhatalmú kormánybiztossá nevezte ki a Fejér megyei lakosságnál található, a horvát foglyoktól elvett fegyverek összeszedésére. Székesfehérvári vizsgálatáról október 22-én nyújtotta be végjelentését. Röviddel ezután (valószínűleg ellátási) kormánybiztosként Komáromba küldték. Kállay december 15-én szabadságot kért, és már nem tért vissza Komáromba.

1849. január elején követte az országgyűlést Debrecenbe, s igen aktív szerepet játszott. Az üléseken május végéig vett részt, a június-júliusi pesti ülésszakon való részvétele bizonytalan. Július 16-tól őrnagyi rangban Perczel Mór tábornok Közép-Tiszaí Hadseregének tábori térparancsnoka volt. A szegedi üléseken nem vett részt. Augusztus 4-én Németh Alberttel együtt megjelent Aradon. A szabadságharc után elfogták, és a pesti cs. kir. hadbíróóság 1850. június 26-án kötél általi halálra ítélte, azonban július 5-én kegyelmet kapott.²⁵

Németh Albert, Heves és Külső-Szolnok vármegye tiszánánai kerületének képviselője 1848 októberéig folyamatosan részt vett az üléseken, ezt követően sokat volt távol, Heves mezővárosban. December 13-án utasítást kapott az Országos Honvédelmi Bizottmánytól, hogy a 17. honvédszászlóaljat kormánybiztosként a leggyorsabban szállítsa Miskolcra.²⁶ A parancsot négy nap alatt teljesítette, ezután visszatért Pestre, és a kézhez kapott 1000 forinttal személyesen Kossuthnak számolt el. Rövidesen hazatért megyéjébe, de amikor megtudta, hogy Windisch-Grätz minden magyar kormánybiztoszt földönfutónak nyilvánított, 1849. január 26-án Debrecenbe menekült. Elhatározta, hogy beáll a honvédseregbe, s 1849. január 30-tól alszázados lett a 17. (Bocskai) huszárezredben, majd március 12-től ugyanitt főszázadosá léptették elő. A haditörvényszék előtt később azt állította, hogy a *Függetlenségi Nyilatkozat* után ki akart lépni, de parancsnoka nem fogadta el lemondását. Ezután Szemerétől őrnagyi rangot kért a hevesi nemzetőrséghez, és miután kinevezték, július 14-én parancsot kapott a népfelkelés megszervezésére.²⁷ Ezt azonban titokban tartotta, mert a véráldozatnak értelmét nem látta. Hunfalvy Pál augusztus 4-én Aradon találkozott vele. A fegyverletételt követően a pesti cs. kir. hadbíróóság elé került, 1850. július 20-án ugyan a felség sértés vádja miatt várható halálbüntetést elkerülendő adta elő fenti védekezését, de a hadbírák tudták, hogy igen tevékenyen támogatta a forradalmat. Végül az uralkodó kegyelme folytán megmenekült a bitófától és a várfogságtól, de büntetésből egy időre közlegényként besorozták a 6. (Wallmoden) vértesezredbe.²⁸

A képviselőből lett honvédtisztek közül a legfényesebb karriert *Perczel Mór* futotta be. Perczelnek volt némi katonai előképzettsége, ugyanis 1827. április 27-től 1830 júli-

²⁴ Pálmány 2000. 62–64. o.; Bona 2015. I. k. 169–170. o.

²⁵ Pálmány 2000. 415–419. o.; Bona 2015. I. k. 346. o.

²⁶ KLÖM XIII. k. 727. o.

²⁷ Szemere 1990. 560. o.

²⁸ Pálmány 2000. 600–602. o.; Bona 2015. II. k. 445. o.

usáig az 5. (Rousseau) tüzérezredben szolgált hadapródként. Ekkor egy lengyelbarát szervezkedés miatt hadbíróvási vizsgálatot indítottak ellene, s csak Pest és Tolna vármegye közbenjárására kapott kegyelmet.

1848. április 26-án a nádor a Belügyminisztérium rendőri osztályának osztályigazgató tanácsosává nevezte ki. Június 13-án Szemere megbízta a fővárosban az országos rendőri osztály részéről felállított állandó hivatal (pesti rendőri alosztály) vezetésével. Közben 1848. június 24-én a Tolna vármegyei bonyhádi, 26-án pedig a budai II. választókerületben is népképviselővé választották. Július 6-án a képviselőház igazolta fővárosi mandátumát. Július 20-án lemondott a Belügyminisztérium rendőri osztályának főnökségéről, lépését a kormánynak az olasz felkelők ellen feltételeken megszavazandó segély kérdésében elfoglalt álláspontjával indokolta. Ettől kezdve egyike volt a radikális ellenzék legtevékenyebb tagjainak.

Szeptember 9-én az Egyenlőségi Társulat őt jelölte ki szervezendő „honvédi ezrednek” vezetőjéül. Szeptember 15-én Kossuth javasolta, hogy bízzák meg egy vadászcsapat kiállításával. Ugyanezen a napon indítványozta, hogy küldjék a táborba országgyűlési biztосként Asztalos Pállal és Bónis Samuval együtt, s ezt a javaslatot a képviselők elfogadták.

Szeptember 16-án Batthyány Lajos miniszterelnök megbízta, hogy a fővárosba érkezett bécsi önkéntesekből és más, a fővárosban toborzandó önkéntesekből szervezze meg a Zrínyi szabads csapatot. Szeptember 22-én a csapattal megindult a székesfehérvári magyar táborba. Szeptember 28-án részt vett a sukorói haditanácson, ahol heves fellépésével majdnem lemondásra készítette a hadseregben szolgáló cs. kir. tiszteket. A szeptember 29-i pákozdi csatában alakulatával a Velencei-tó déli partján, Dinnyésnél álló balszárnnyi osztag parancsnoka volt. Október 3-án Móga János altábornagy kinevezte a dunántúli hadsereg 5. hadoszlopának parancsnokává, s megbízta a Karl Roth vezérőrnagy tartálék hadosztálya elleni hadműveletek vezetésével. Október 6-án az Országos Honvédelmi Bizottmány ezredessé nevezte ki, 7-én Roth Ozoránál Csapó Vilmos, Perczel és Görgei csapatai előtt letette a fegyvert.

Perczel ezt követően előbb a Muraközben, illetve a Mura mentén tevékenykedett dandárból hadosztállyá, majd hadtestté növekedett csapataival, december közepén pedig a főhadiszintérre vonult, hogy Görgei feldunai hadseregével egyesüljön. December 30-án vereséget szenvedett Móránál, majd 1849. január 4–5-én kiűrtette Budát és Pestet, s a Tisza felé vonult vissza. Január közepére az általa vezetett Középponti Mozgó sereg létszáma meghaladta a 10 000 főt: Csapataival január 22-én Szolnoknál, 25-én Ceglédnél verte meg a Franz Ottinger vezette cs. kir. dandárt. Január 27-én az elrendelt visszavonulás során összeveszett Henryk Dembiński altábornaggyal, s lemondott a hadtest parancsnokságáról.

Rövidesen visszatért Debrecenbe, a képviselőház március 8-i zárt ülésén Görgeit bírálta. Március 9-én, az OHB március 8-i határozata alapján, Debrecenben a Magyar Katonai Érdemrend II. osztályával tüntették ki. Ugyanekkor kinevezték a IV. hadtest parancsnokává. Március 15-én Szegeden átvette a parancsnokságot, majd megkezdte a Délvidék felszabadítását. Előbb részlegesen feltörte a Pétervárad erődjét környező ostromzárat, majd felszabadította a Bácska nagy részét; s aztán Józef Bem altábornaggyal közösen a Bánságot tisztították meg. Június 7-én Kátnál súlyos vereséget szenvedett Jellačić seregétől. Ugyanezen a napon a kormánnyal való állandó nézeteltérései miatt

a minisztertanács – Görgői javaslatára – felmentette beosztásából. Június 12-én átadta a parancsnokságot Tóth Ágoston ezredesnek, és a fővárosba utazott. Június 29-én ott volt azon a haditanáccsal kombinált minisztertanácsi ülésen, amely a szegedi összpontosításról döntött. Ezen a napon kinevezték a tartalék (később X.) hadtest parancsnokává. Június 30-án részt vett a képviselőház zárt ülésén, s fel is szólalt. A július 2-i képviselőházi ülés után a fővárosból való távozást tanácsolta a képviselőknek. Július 7-én Kossuth Cegléden kinevezte a IX. és X. hadtestből, valamint a lengyel légióból alakuló közép-tiszai hadsereg fővezérévé. Július 29-én a minisztertanácson kijelentette, hogy sem a hadügyminiszter, sem a fővezér parancsait nem hajlandó követni, ezért a kormány leváltotta a közép-tiszai hadsereg éléről.

Ezt követően Aradra utazott, majd augusztus 5-én testvérével, Miklóssal és több tiszttel emigrációba, Törökországba indult. Augusztus 8-án Bem Lugoson találkozott vele, s felszólította, hogy vállalja el az egyik hadtest parancsnokságát. Perczel részt vett az augusztus 9-i temesvári csatában, majd folytatta útját török földre.²⁹

Kíséretével augusztus 16-án Orsovánál lépte át a határt, s előbb Vidinbe, majd Sumlába (Sumen) utazott. Miután a Porta megígérte Ausztriának és Oroszországnak a vezető emigránsok internálását, 1850. február 15-én Kossuthal és több társával együtt Sumlából a kis-ázsiai Kütahiába indult, ahová április 12-én érkeztek meg. 1851. szeptember 1-jén családjával együtt elhagyta Kütahiát, s Nagy-Britanniába utazott.³⁰

Simonyi Ernő Nyitra vármegye privigei választókerületét képviselte az országgyűlésen, s szeptember közepéig vehetett részt a képviselőház munkájában.

1848. szeptember 17-én Josef Hurban vezetésével egy, a bécsi kormány által pénzelt cseh és szlovák légionista egység tört be Szenicénél, hogy Trencsén és Nyitra megye szlovák lakosságát a magyarok ellen lázítsa. Simonyi a szerveződő nyitrai nemzetőrséghez csatlakozott, s annak tisztjeként részt vett a Brezova, Miava és Ótura mellett a légionisták elleni harcokban. Miután Hurban kudarcot vallott, Balthasar Simunich cs. kir. altábornagy dandárja tört be 1848. október 21-én Morvaországból Trencsén megyébe. Ordódy Kálmán őrnagy csekély számú reguláris katonaságból, s nagyobbreszt kaszákkal és vasvillákkal felfegyverzett nemzetőrökből álló, mindössze hat ágyúval rendelkező serege október 28-án Kosztolnánál vereséget szenvedett a reguláris katonaságtól. Eötvös Károly Simonyiról írott jellemrajza szerint a menekülő nemzetőrséget a rohamra induló császári lovasság eltaposta volna, de a magyar ütegek négyszer is visszaverték rohamukat. Simonyi ekkor, mint önkéntes, az ágyúknál teljesített volna szolgálatot. Ugyanakkor ennek az epizódnak a fennmaradt hadijelentésekben nincs nyoma.³¹

1848 decemberétől a komáromi várba vonult be. 1849 februárjában – századosi rangban – átvette Ocskay Vendel Nyitra megyében alakult gerillaszázadának vezetését, melyvel március első napjaiban Bars megyében működött, de néhány nap után elhagyta az alakulatot, s valószínűleg visszatért Komáromba. Csapatát a cs. kir. csapatok és a helyi szlovák parasztok rövidesen szétverték.³² A parlamenti almanach – Eötvös Károly Simonyiról írott jellemrajzán alapuló állítása – szerint sikerült Debrecenbe jutnia.³³ Noha ennek

²⁹ Pálmány 2000. 669–673. o.; Bona 2015. I. k. 128–139. o.; Hermann 2014. 138–179. o.

³⁰ Pálmány 2000. 669–673. o.; Bona 2015. I. k. 138–139. o.

³¹ Beniczky 1924. 574–582. o. Az ütközetre legújabban lásd Zachar 2008. 103–106. o.

³² Hermann 2015. 273–288. o.

³³ Eötvös 1901. 84–125. o.

semmilyen pozitív nyoma nincs, nem zárható ki, már csak azért sem, mert a távollévő képviselők igazolásával kapcsolatos tárgyalásokon soha nem került elő a neve. Annyi bizonyos, hogy a tavaszi hadjárat után visszatért Nyitra megyébe, amelynek 1849 júniusában főszolgabírájává választották. Komoly szerepet játszott az ottani újoncozásban, illetve a hadseregellátásban. Júliusban ismét bevonult Komárom várába, ahol részt vett a vár védelmében. Eötvös Károly róla szóló jellemrajza szerint a kapitulációs tárgyalásokat ellenezte, s a végsőkéig tartó harc mellett foglalt állást. A tisztikart megosztó viták során, szeptember 17-én párbajban lelőtte Czák Károly Ervin őrnagyot. A megadást követően menlevéllel visszatért Nyitrára, majd 1849 végén emigrált. 1859-ig az Amerikai Egyesült Államokban élt, majd az olaszországi magyar légió tagja volt.³⁴

Az 1820-ban született *Szalbek György* Óarad városának képviselőjeként került be a képviselőházba. Talán fiatal életkorából következtetett, de egy idő után nehezen tűrte a parlamenti munkát (noha az éppen 1848 nyarán és őszén nem volt egyhangúnak mondható). Először augusztus 24-én kért 8 napi eltávozást hetedmagával, hogy részt vehessen a szenttamási szerb sáncok elleni támadásban. (Minthogy utána részt vett a nyílt szavazásokon, nem tudni, mikor ment el.)³⁵ Szalbek kézbesítette október 5-én Bécsben ifj. Pázmándy Dénes képviselőházi elnök Batthyány Lajoshoz intézett levelét, aki abban a miniszterelnök mielőbbi hazatérését sürgette. Batthyány vele is közölte, hogy mind a miniszterelnökségről, mind a képviselőségről lemondott.³⁶

December 1-jén tárgyalta a Ház azt az újabb kérését is, hogy huzamosabb időre eltávozhasson, mivel részt kívánt venni a Királyhágón túli „működésre rendelt” honvédseregben.³⁷ A képviselőház tudomásul vette, hogy Szalbek immár a rendes katonasághoz tartozik.³⁸ December 2-től hadnagy, december 29-től főhadnagy volt az alakulófélben levő 16. (Károlyi) huszárezredben. Szalbek – mint Bem alább idézendő leveléből kitűnik – nagy valószínűséggel Kossuth személyes megbízottjaként került december első napjaiban József Bem vezérőrnagy mellé, akinek egyik parancsőrtisztje és pénztárnoka lett.³⁹ Főhadnagyi és századosi előléptetésének dátuma nem ismert.

Bem 1849. április 8-án – Petőfi Sándor századossal együtt – kitüntette a Magyar Katonai Érdemrend 3. osztályával.⁴⁰ Bem április 20-án Lugosról Kossuth Lajoshoz írott levele szerint a tábornok április elején őt is kijelölte abba a küldöttségbe, amelyet a havasalföldi török hatóságokhoz küldött. 1849. április közepétől az erdélyi hadsereg Temesközben működő hadosztályának főszámvevő tisztje lett. Bemnek lehettek ezzel kapcsolatban fenntartásai, mert az említett lugosi levélben így fogalmazott: „Kénytelen voltam ezeket a feladatokat egyik hadsegédemre bízni, aki a nemzetgyűlésnek tagja lévén, az Ön bizalmát is bírta; mivelhogy Ön adta őt nekem; ez a személy Szalbeck úr volt. Ha ő talán nem is tartotta a számadásokat oly rendben, amint ez kívánatos lett volna, afelelől mégis biztosak lehettünk, hogy semmi sem ment veszendőbe.” Mindenesetre kérte Kossuthot, hogy küldjön vagy küldessen valakit, aki a hadsereg pénzügyeit rendben tart-

³⁴ Pálmány 2000. 774–777. o.; Bona 2009. II. k. 343. o.

³⁵ Beér – Csizmadia 1954. 201. o.

³⁶ Károlyi 1932. II. k. 234., 308., 314., 348. o.

³⁷ MNL OL N 70. DA 1848–49. Fasc. 2A No. 695/5. Beér – Csizmadia 1954. 314. o.

³⁸ Közlöny, 1848. december 3. (176. sz.) 830. o.

³⁹ Bauer 1871. 74–75. o.

⁴⁰ Kővári 2014. 386. o.

ja.⁴¹ Június 5-én Bem őrnaggyá léptette elő. A szabadságharc után hadbírószági eljárás indult ellene, de 1850 júliusában amnesztiával szabadult.⁴²

Szapáry Antal gróf a Zala megyei muraszombati választókerület képviselőjeként került a parlamentbe. A Ház 1848. augusztus 24-i ülésén hat képviselőtársával (köztük Szalbeckkel) együtt – arra való hivatkozással, hogy részt kíván venni a Szenttamás elleni harcban – eltávoztatást kért és kapott. Szeptember 15-én számfeletti honvéd őrnaggyá nevezték ki díj nélkül.⁴³ A képviselőház szeptember 16-i ülésén – tekintettel arra, hogy a nádorral táborba száll – ismét engedélyért folyamodott, sikerrel, majd szeptember 17-én a nádorral együtt Székesfehérvárra, majd Veszprémbe utazott. Szapáry is István főherceg nádor társaságában volt, amikor az szeptember 21-én Balatonszemesnél a Kisfaludy-gözsös fedélzetén találkozni akart Jellačić bánnal.

A nádor fővárosba való visszatérése után is a táborban maradt. Szeptember 25-én az utolsók között hagyta el Székesfehérvárt, és poggyása a horvát csapatok kezébe került. Részt vett a szeptember 28-i sukorói haditanácson, az est folyamán a kápolnasnyéki fogadóban Batthyány mellett volt, amikor megérkezett Lamberg meggyilkolásának híre, s heves vitába keveredett a röviddel ezután betoppanó Perczel Mórral. A szeptember 29-i pákozdi csatában Szapáry a magyar jobbszárnynon felkereste a szembenálló horvát hadosztály parancsnokát, Johann Kempen von Fichtenstamm vezérőrnagyot, s felszólította az „ellenségeskedések beszüntetésére”. Kempen eleget tett a kérésnek, röviddel ezután azonban egy magyar lovasüteg érkezett, s belelőtt a horvát határőrzászlóaljakra. A horvát bal-szárnny erre visszavonult, Kempen pedig közölte Szapáry fegyverszüneti „ajánlatát” Jellačić bánnal, aki hajlandó volt annak elfogadására.⁴⁴

A szeptember 30-án Pákozdon megkötött fegyverszünetet magyar részről többek között Szapáry írta alá, s a tárgyalás során – Kiss Ernő beszámolója szerint – „igen sok igazságot mondott Jellačićnak”.⁴⁵ Moga János fővezér is méltatta hadijelentésében Szapáryt, aki „minden csatánál jelen volt, és magát szorgalma által célszerűen használtatta”.⁴⁶ A képviselőház október 1-jén hozott határozatában Szapáryt is megdicsérte a csata során tanúsított magatartásáért.⁴⁷

Ezt követően valószínűleg visszatért a képviselőházba, bár Ludwig Welden tábor-szernagy, Bécs katonai és politikai kormányzója 1849. február 2-án Alfred zu Windisch-Grätz tábornaggyhoz, a cs. kir. hadsereg fővezéréhez intézett átiratában azzal vádolta, hogy 1848 októberében Szapáry pisztollyal a kezében kényszerítette Króner Lajos Moson megyei alispánt arra, hogy rendelje el a Mosonban hátramaradt cs. kir. tisztek elfogatását; illetve, hogy Szapáry polgári ruhában részt vett az 1848. október 30-i schwechati csatában.⁴⁸ Ugyanakkor Windisch-Grätz egy szintén február 2-án Weldenhez intézett átira-

⁴¹ *Petőfi* 1964. VII. k. 536–538. o. Magyar fordításban uo. 609–610. o.

⁴² *Pálmány* 2000. 812–814. o.; *Bona* 2015. II. k. 532. o.

⁴³ *Urbán* 1999. II. k. 1373. o. A jegyzet szerint Szapáry nevét utólag írták hozzá a felterjesztéshez, s a nádor ugyan megerősítette, de a *Közlöny*-ben nem jelent meg.

⁴⁴ *Hermann* 2008. 96–98. o.

⁴⁵ Lásd erre Luzsénszky Pál és Asztalos Pál 1848. október 1-jei jelentését az Országos Honvédelmi Bizottmányhoz. Közli: KLÖM XIII. k. 66–67. o.

⁴⁶ Lásd erre Moga hadijelentését magyar fordításban, közli KLÖM XIII. k. 53. o.; *Böhm – Farkas – Csikány* 1998. 23. o., német eredetiben: Von der Revolution 38–39. o.

⁴⁷ *Beér – Csizmadia* 1954. 258. o.

⁴⁸ *Andics* 1952. II. k. 442–443. o.

tában arról ír, hogy Szapáryt alaptalanul vádolták meg azzal, hogy Magyaróvárott jelenléte és rendelkezései által részt vett volna egy horvát osztag lemeszárlásában, illetve, hogy „a lázadó seregben” alkalmazták volna.⁴⁹ A táborban lévő kormánybiztosok és nemzetgyűlési biztosok fennmaradt jelentéseiben, s az igen gazdag emlékirat- és naplóirodalomban sincs nyoma annak, hogy Szapáry továbbra is a táborban maradt volna.

Pontosabban, van egyetlen, igen bizonytalan adatunk. Niczky Sándor, Sopron megye kormánybiztosa október 11-én jelentette az Országos Honvédelmi Bizottmánynak, hogy az aznap éjszaka futár által kapott hír szerint a Jellačić által Horvátországba visszaküldött horvát hadoszlop üldözését egy Zichy Manó, Szapáry Antal, valamint még egy vezér (Ferdinand Karger) vezette hadoszlop végzi.⁵⁰ A probléma csupán az, hogy Szapáry neve az említett hadoszlop elleni hadműveletek igen gazdag dokumentációjában csak itt fordul elő. Mindezek alapján feltételezhető, hogy a gróf október első napjaiban visszatért a fővárosba. Mosoni és magyaróvári tartózkodása nem dokumentálható, a schwechati csatában polgári ruhában történt részvételéről szóló híresztelés pedig lehet, hogy a pákozdi csatában játszott szerepére vonatkozik.

Szapáry a képviselőházban 1848 októbere után egyetlen egyszer sem szólalt fel, s tevékenységének egyéb nyoma sincs. Batthyány Lajos haditörvényszéki vallomásából, illetve a haditörvényszékhez benyújtott védőiratából tudjuk, hogy a gróf december 31-én Szapáryval közölte azt a szándékját, hogy az Országos Honvédelmi Bizottmány Budapestről történő távozását követően összegyűjti a képviselőház és a felsőház hátramaradt tagjait, s így demonstrálja az országgyűlés I. Ferenc József iránti hűségét.⁵¹

Szapáry Debrecenbe már nem követte a törvényhozást. 1849. január 8-án letartóztaták, rövid ideig Windisch-Grätz fogságában volt, azonban szabadságát már január 10-én visszanyerte.⁵² Előbb Pesten lakott, majd útlevéllal Bécsbe utazott, és a szabadságharc végéig osztrák területen maradt. A képviselőház 1849. március 23-i ülése az igazolóválasztmány előterjesztése alapján azon képviselők közé sorolta, akik 1849. március 1-jéig nem jelentek meg Debrecenben, és igazolást sem nyújtottak be, ezért lemondottnak nyilvánították. A szabadságharc leverését követően a pesti cs. kir. hadbíróság ismét vizsgálta 1848/49. évi tevékenységét, de nem ítélték el.⁵³

A bunyevác származású *Zákó István*, a Bács megyei ókanizsai választókerület képviselője a szó szoros értelmében testközelből tapasztalhatta meg a délvidéki szerb lázadás kibontakozását: még április 26-án, Óbecsén, a Tiszai Koronakerület gyűlésén, mint megyei főügyész az áprilisi törvények jelentőségét ismertette a nép előtt, amikor egy csapatnyi, furkósbottokkal felfegyverzett szerb félholtra verte. Csak lélekjelenlétének és kivételes testi erejének köszönhetette, hogy megmenekült a biztos haláltól. Nyilván ennek is volt némi szerepe abban, hogy június 17-én Zomborban a megye közgyűlésén Mártonffy Károly szolgabíróval együtt indítványozták, hogy a szerb felkelés megfékezésére 20 000 nemzetőrt állítsanak fegyverbe és vonjanak össze az ókéri táborba.

Képviselőként kimondottan aktív szerepet játszott, azonban október 12-én, október 1-jétől számítandó ranggal és illetménnyel honvéd őrnaggyá léptették elő, és kinevezték a

⁴⁹ Andics 1952. II. k. 440–441. o.

⁵⁰ Hermann 1993. 363. o.

⁵¹ Urbán 1991. 256., 376. o.

⁵² Mátray 1989. 61., 64. o.

⁵³ Pálmány 2000. 822–824. o.; Bona 2015. II. k. 533–534. o.

Zomborban, többnyire bácskai bunyevácokból szervezett 34. honvédszászlóalj parancsnokává.⁵⁴ November 17-én jelentette az Országos Nemzetőrségi Haditanácsnak, hogy a zászlóalj tökéletesen fel van ruházva és a legénységből 900 fő gyutacsos fegyverrel el van látva.⁵⁵ Zászlóaljával november 18. után vonult a hadszíntérre, s december végéig a bácskai hadtest különböző táboraiiban tartózkodott. Közben a fővárosban is megfordult: december 13-án Kossuth vele küldte le a bácskai táborba Esterházy Sándor gróf vezérőrnagyi kinevezését.⁵⁶

December 24. után zászlóaljával az OHB rendeletére Pestre indult, majd 1849. január 2-án Vetter Antal rendeletére egy dandár parancsnokaként Miskolcra, a felső-magyarországi hadtest megerősítésére indult, s január 13-án érkezett a tokaji főhadiszállásra.⁵⁷ Ezt követően április végéig egy változó összetételű dandár parancsnoka volt a felső-tiszai (1849 februárjától I.) hadtestben. Harcolt a január 22-i tarcali, a 31-i tokaji ütközetben (utóbbiban különösen kitüntette magát) és a február 26–27-i kápolnai csatában.

Annyi bizonyos, hogy Zákónak már a kápolnai csata előtt fenntartásai voltak Henryk Dembińskivel szemben, mert Szemere Bertalan felső-magyarországi teljhatalmú országos biztos már február 22-én levélben kérte, gátoljon meg mindent, mi az elvégre létesített seregegyesülésnek következményeit lehetetlenné tehetné”; s hogy tisztársaival együtt ne ítéljen „míg meg nem próbáltátok a vezért.”⁵⁸

Hunfalvy Pál március 5-i naplóbejegyzéséből tudjuk, hogy Zákó (a szövegből nem egyértelmű, hogy a kápolnai csata előtt vagy után) „aláírási ívet keringtetett, melyre azok neveiket írák, kik Dembinski letételét s Göргеinek kineveztetését fővezérré óhajtják.”⁵⁹ Gyulay Lajos képviselő ugyanezen a napon azt jegyezte fel naplójában, hogy Zákó büntetlenül bujtogat Dembiński ellen.⁶⁰ Annyi bizonyos, hogy röviddel a csata után Debrecenbe érkezett, s ott Dembiński ellen agitált. A dolog odáig haladt, hogy Stein Miksa alezredes, hadügyminiszteri vezérsegéd március 3-án „személyes szigorú felelet terhe alatt” utasította Zákót, hogy a rendelet kézhezvételét követően egy órán belül azonnal térjen vissza a táborba és vegye át dandárjának parancsnokságát.⁶¹ Mészáros Lázár hadügyminiszter emlékirata szerint a Dembiński ellen fellépő tábornokok ügynököket küldtek, hogy „Debrecenben eljárásukat védjék és szépítsék. Ezen ügynökök közt a legélesebb s legpergőbb nyelvű Zákó István, ki mint őrnagy és képviselő némely szabadalommal bírván, legizgatóbb emisszáriusuk volt.”⁶² Talán erre az időszakra utal Zákó későbbi haditörvényszéki vallomásának az a kitétele, mely szerint Kossuth már 1849. február hónapban le akarta őt tartóztatni, mert Henryk Dembinski fővezérsege, s általában a lengyelek alkalmazása ellen tiltakozott.⁶³

⁵⁴ *Trencsény* 1910. 54. o.

⁵⁵ MNL OL ONöHt No. 8931.

⁵⁶ Lásd erre Kossuth 1848. december 12-én kelt levelét Mészáros Lázár hadügyminiszterhez. Közli: KLÓM XV. k. 880. o.

⁵⁷ Zákó 1849. januári tevékenységére vonatkozóan lásd *Dér – Hajagos – Hermann* 2004. (passim)

⁵⁸ *Trencsényi* 1910. 57–58. o.

⁵⁹ *Hunfalvy* 1986. 215. o.

⁶⁰ *Gyulay* 1998. II. k. 287. o. Hasonlóképpen nyilatkozik Zákó szerepéről *Mészáros* 1867. II. k. 81. o. is.

⁶¹ *Trencsényi* 1910. 83. o.

⁶² *Mészáros* 1867. II. k. 80–81. o.

⁶³ Zákó István 1849. december 11-i és 1850. február 27-i haditörvényszéki vallomása. Kriegersarchiv, Wien, Alte Feldakten. Karton 1853. Hauptarmee. Detailakten. 1848/9–13–174.

Mindenesetre Zákó, mint katonai szolgálatot teljesítő képviselő távollétét, a képviselőház 1849. március 26-án igazolta. Kossuth sem neheztelt rá, mert március 28-án Klapkánál tiltakozott amiatt, hogy Zákótól el akarják venni a dandárját, s igen elismerően nyilatkozott Zákó addigi katonai teljesítményéről.⁶⁴

A tavaszi hadjáratban harcolt az április 4-i tápióbicskei ütközetben, a 6-i isaszegi csatában, a 19-i nagysallói ütközetben és a 26-i komáromi csatában. 1849. április 18-án alezredessé léptették elő, s kitüntették a Magyar Katonai Érdemrend 3. osztályával. Április 30-án Görgei áthelyezte a Hadügyminisztériumba. Május 5-én Klapka György vezérőrnagy, helyettes hadügyminiszter kíséretének tagjaként érkezett Debrecenbe, s 7-én már a hadseregnek a Függetlenségi Nyilatkozattal kapcsolatos elégedetlenségéről beszélt Hunfalvy Pálnak.⁶⁵ Ugyanezen a napon Klapka kinevezte az eszéki erőd feladásában játszott szerepe miatt vegyes bíróság elé állított Földváry Lajos ezredes ügyében ítélő vegyes bíróság katonai ülnökévé.⁶⁶

Május 23-án levélben tájékoztatta Görgeit Buda bevételének kedvező visszhangjáról, s hívta őt Debrecenbe; e levél hangneme a kettejük közötti bizalmas viszonyról árulkodik.⁶⁷ Június 1-jén este ott volt Görgei és a békepárti képviselők találkozáján, s kijelentette: „Lehetetlen, hogy megvívjunk az oroszral is, el kell vesznünk.”⁶⁸ A Hadügyminisztériumban tényleges beosztása nem volt. Június elején Görgeivel együtt tért vissza Pestre, ahol három hétig szabadságon volt.

Haditörvényszéki vallomása szerint 1849. június 28-án hagyta el Pestet, Ludvig János jelentése szerint július 2-án érkezett Komáromba, hogy szolgálattételre jelentkezzen⁶⁹, de Kossuth rövidesen a fővárosba rendelte, mert attól tartott, hogy Zákó, mint Görgei híve, a tisztikar soraiban Mészáros Lázár fővezérsege ellen fog izgatni. Zákó azonban orvosi igazolást küldött arról, hogy nagyon beteg, s Komáromban maradt.⁷⁰

Július 7-én a III. és VII. hadtest parancsnokai őt küldték a Duna bal partján időközben Pest felé induló I. hadtest után, hogy elérjék annak visszatérését Komáromba.⁷¹ Július 12–13-án a feldunai hadsereggel együtt hagyta el Komáromot. A források alapján nem egyértelmű, hogy Görgei környezetében volt-e, vagy ismét az I. hadtesthez osztották be szolgálattételre. Nagyszalontán találkozott a Görgeihez utazó Nyáry Pállal és Jókai Mórral, s Jókai szerint amikor megkérdezték tőle, mennyien vannak, így válaszolt: „Mintegy huszonhárom ezeren; de verekszünk ötvenezerral, ha Görgei vezet.”⁷² Augusztus 8-án – Máriássy János emlékirata szerint – Simándon a táborban egykori alakulata, a 34. honvédsázlóalj tisztjei körében a megadás mellett izgatott, míg csak Máriássy ki nem utasította a táborból.⁷³ Augusztus 13-án a fegyverletételkor került orosz fogságba.

⁶⁴ Közli KLÖM XIV. k. 753. o.

⁶⁵ Hunfalvy 1986. 261., 263. o. (Az első helyen tévesen Leskő Istvánként szerepel.)

⁶⁶ Trencsényi 1910. 59. o.

⁶⁷ Zákó István Görgei Artúrnak. Debrecen, 1849. május 23. Másolat. MNL OL H 147. Vegyes iratok. 9. doboz. Német fordítások, 1849.

⁶⁸ Hunfalvy 1986. 287. o.

⁶⁹ Steier é. n. I. k. 159. o.

⁷⁰ Lásd erre Kossuth 1849. július 7-én Klapka György vezérőrnagyhoz intézett levelét, közli: Hermann 1992. 160. o.

⁷¹ Máriássy 1999. 142–143. o.

⁷² Jókai 1975. 26. o.

⁷³ Máriássy 1999. 196–197. o.

Miután 1848 előtt nem szolgált tisztként a cs. kir. hadseregben, a szabadságharc leverése után osztrák sorozóbizottság elé került, amely katonai szolgálatra alkalmatlannak tartotta. A haditörvényszék 1 év várfogságra ítélte. 1849. szeptember 11-től az aradi vár kazamatájában raboskodott, de megbetegedett és rabkórházba került. 1850. február 17-én Pestre kísérték, ezután szabadlábbon védekezhetett. Ez év júliusában az uralkodótól kegyelmet kapott.⁷⁴

Képviselőből nemzetőr törzstiszt

Képviselőből lett nemzetőr törzstiszt *Bogdanovits Villibáld*, aki október első napjaiban Perczel Mór Karl Roth hadoszlopa ellen működő táborában tartózkodott, s október 8-án kiemelte az ozorai diadal részesei közül Gáspár Andrást. Október 19-étől címzetes nemzetőr őrnagyként a szerveződő torontáli népfelkelés élére került. 1849 márciusában a Hadügyminisztérium katonai szolgálatra Damjanich III. hadtestéhez utasította mint nemzetőr őrnagyot, s március 23-án eltávozási engedélyt kapott a Háztól.

A Görgeivel és a feldunai hadsereg tisztjeivel április 17-én Léván a debreceni hírekről folytatott heves vitában helyesnek tartotta és védelmébe vette a trónfosztás és a függetlenség kimondását.⁷⁵ 1849. május 21-én Buda bevétele során kitűnt vitézségével.⁷⁶ Augusztus 1-jén mint a torontáli nemzetőrök parancsnokát nemzetőr alezredessé nevezték ki. A szabadságharc leverése után Vidinbe emigrált. Miután a kiküldött Franz Hauslab cs. kir. altábornagy 1849. október 12-én „a császár végtelen kegyelméről” biztosította a hazatérni szándékozókat, 2000 társával Bogdanovits is hazajött. Aradon öt év várfogságra ítélték, s Pesten, az Újépületben raboskodott. 1850. július 20-án uralkodói kegyelemben részesült.⁷⁷

Hajnik Pál, a belügyminisztérium tanácsosa Vác képviselőjeként lett a parlament tagja. Szeptember 8-án a lemondott Perczel Mór helyett őt nevezték ki a belügyminisztérium rendőri osztályának főnökévé. 1848. október 13-án címzetes nemzetőr őrnagyi kinevezést kapott, de nemzetőri tevékenységéről semmit nem tudunk. Hivatali teendői olyannyira lefoglalták, hogy a képviselőház üléseit is csak ritkán látogatta. A szabadságharc végén az Oszmán Birodalomba, onnan Franciaországba, majd Nagy-Britanniába menekült. Elkísérte Kossuthot az Egyesült Államokba, majd 1852-ben visszatért Európába. 1858-ban amnesztiával jött haza Magyarországra.⁷⁸

Haller Sándor gróf Bihar vármegye élesdi kerületét képviselte a parlamentben 1848. szeptember 16-tól, István nádor kinevezte a bihari 4. nemzetőr zászlóalj őrnagyává és parancsnokává. Miután feladata a nemzetőrség „rendezése és mozgóvá tétele” volt, a képviselőháztól szeptember 19-én eltávozási engedélyt kért és kapott.⁷⁹

Riczkó Ignác Károly helyetteseként megszervezte a 4000 fős bihari népfelkelő sereget, s részt vett az észak-erdélyi harcokban. 1849 februárjában a csucsai szorost őrizte

⁷⁴ Pálmány 2000. 968–971. o.; Bona 2015. II. k. 600. o.

⁷⁵ Vukovics 1982. 65–66. o.

⁷⁶ Lásd erre Hajnik Pál 1849. május 21-i jelentését Szemere Bertalan miniszterelnökhöz, közli: *Katona* 1989. 517. o.

⁷⁷ Pálmány 2000. 138–139. o.; Bona 2015. I. k. 204. o.

⁷⁸ Pálmány 2000. 335–337. o.; Bona 2015. I. k. 298. o.

⁷⁹ Bona 2015. I. k. 298. o.; Beér – Csizmadia 1954. 240. o.

alakulatával. Kolozsvárról március 20-án felháborodottan, de tisztelettel értesítette a Házat: tudomására jutott, hogy neve a Debrecenből távollévő képviselők között azon megjegyzéssel szerepel, hogy „örnagynak mondatik”. Ő korábban a táborból visszament Debrecenbe, hogy képviselői kötelességét teljesítse, de ott Kossuth Lajos megbízta egy új honvédszászlóalj alakításával, amit Palóczy László korelnöknél jelentett is. Jelenlegi állomása Gyaluban van. Büszke arra, hogy „követségi elhivatása” is van, nem akarja elhanyagolni, csak amíg felsőbb parancs indokolja távollétét.⁸⁰ Távollétét a képviselőház igazolta.⁸¹ Áprilisban Csány László kormánybiztos alezredessé léptette elő. 1849. június–július fordulóján Nagyvárad és Élesd környékén szervezte a románok elleni népfelkelést. Újabb kiküldetéséhez szintén távolléti engedélyt kért, amit a képviselőház július 21-én megadott.⁸²

A fegyverletételt követően egy ideig egyik képviselőtársa, Kovács Lajos akli birtokán elzáródott meg, majd hadbírószági vizsgálatot indítottak ellene. 1850 márciusában elrendelték letartóztatását, mivel megtalálták 1849. június végén és július elején Nagyváradról és Élesdről Kossuth Lajoshoz írt jelentéseit, amelyekben beszámolt a román felkelők elleni népfelkelés szervezése és Kolozsvár védelme érdekében tett intézkedéseiről. Többhavi fogság után, a második amnesztiával, 1850 októberében szabadult.⁸³

Petrichevich-Horváth Dánielt, Csíkszereda képviselőjét 1848. szeptember 23-án nevezték ki az udvarhelyszéki nemzetőrség őrnagyi rangú zászlóaljparancsnokává, de 1848. szeptember végén a Piller János őrnagy parancsnoksága alatti, nemzetőrökből és önkéntesekből álló zászlóalj soraiban részt vett Jellačić üldözésében a Lajtaig. Csak amikor Bruckban feloszlatták a csapatokat, tért vissza Pestre.

Az erdélyi események hírére az Országos Honvédelmi Bizottmánytól 1848. október 20-án vagy 21-én szabadságot kapott, hogy átvegye zászlóalja parancsnokságát. Október 26-án indult útnak és 30-án érkezett Kolozsvárra. Itt Vay Miklós báró, királyi biztos három napig feltartóztatta. November 4-én érkezett meg Marosvásárhelyre, ahol átvette éppen útnak indult zászlóalja vezetését, majd Sombori Sándor ezredes rendeletére hátra maradt. A november 5-i marosvásárhelyi vereséget követően Udvarhelyre akart menni, hogy legalább zászlóalját rendezze ott, de Parajdon megtudta, hogy az ellenség elfoglalta a várost, és az ott levő nemzetőrök vezetőit fogságba vetették. Ezért Gyergyóba és Csíkba ment, hogy az ottani népet lelkesítse, de a csiki határőrezred parancsnokának, Franz Dorsner ezredesnek a tevékenysége ezt lehetetlenné tette. Így aztán Háromszékre menekült, többnyire gyalogosan, a sáros-havas télidőben. Az úton egészsége megrendült, így a háromszéki ütközetekben nem vett részt, mivel ágyban fekvő beteg volt.

Amikor 1849 elején Bem tábornok megkezdte Erdély megtisztítását az ellenségtől, visszatért Udvarhelyre, ahol akkor még August Heydte cs. kir. őrnagy kormányzott. Petrichevich-Horváth sikertelenül próbálta összeszedni nemzetőreit, mert sem fegyvert, sem töltést nem tudtak szerezni. 1849. február 16. körül Gál Sándor ezredes kinevezte Udvarhelyszék kormánybiztosává, újoncozási feladattal. Megkezdte az újoncállítást Udvarhelyszéken, és élelmiszerraktárakat rendezett be.⁸⁴ Csakhamar megérkezett

⁸⁰ *Beér – Csizmadia* 1954. 389. o. Az eredeti MNL OL N 70. DA 1848–49. Fasc. 2A. No. 946.

⁸¹ *Beér – Csizmadia* 1954. 850. o.

⁸² *Beér – Csizmadia* 1954. 450. o.

⁸³ *Pálmány* 2000. 346–348. o.; *Bona* 2015. I. k. 299. o.

⁸⁴ Tevékenységét dokumentálja *Pál-Antal – Zepezsaner* 2005. 189., 383. o.

Kovachich Horváth János, aki mint teljhatalmú kormánybiztos március 8-án Petrichevich-Horváth Dánielre bízta az udvarhelyi nemzetőrség újrászervezését. Március 30-ától a 9. székely határvéd zászlóalj szervezője volt Marosszéken, de ez az alakulat végül nem jött létre. Június 18-ától az 5. zászlóaljából álló, 7123 főnyi udvarhelyszéki nemzetőrség főparancsnoki teendőit látta el.⁸⁵

Miután Debrecenben nem jelent meg, a Ház 1849. március 23-án törölte nevét a képviselők sorából. Erről értesülve, április 1-jén igazoló jelentést is benyújtott. Ebben kifejtette, hogy a fentebb ismertetettek alapján merő lehetetlenség volt a képviselői kötelessége teljesítése. Amit csak tenni lehetett, polgárként és katonaként is megtett a magyar ügyért, ezért kérte, hogy méltányolja a Ház igazolását, és csak akkor rendeljék el más képviselő választását, ha őt kineveznék a marosszéki nemzetőrség zászlóaljparancsnokának.⁸⁶ A képviselőház azonban fenntartotta eredeti határozatát, s új választást rendelt el a kerületében. (A döntés – enyhén szólva – méltánytalan volt, hiszen a hasonló cipőben járó Pócsa Ferenc távollétét – mint alább látni fogjuk – a Ház igazoltnak tekintette.)

1849 után hadbíróági aktája vagy rendőri megfigyelőlapja nem maradt fenn. Mivel Debrecenben nem vett részt a képviselőház ülésein, nem indítottak ellene eljárást.⁸⁷

Spelletich Bódogot Szabadka szabad királyi város I. választókerületében 1848. június 20-án egyhangúan, ellenjelölt nélkül választották meg képviselővé. Spelletich ekkor már rendelkezett némi hadi tapasztalattal: néhány héttel korábban, június 8-án harmadmagával, 400 nemzetőr élén, Csernovits Péter királyi biztos felszólítására, a szerb támadás veszélye miatt Zentára, majd Óbecsére vonult, de mivel akkor a harcok még nem kezdődtek el, június 11-én visszatértek Szabadkára.

1848. szeptember 17-én Batthyány miniszterelnök kinevezte Szabadka, Zombor és Újvidék honvédtoborzási biztosává. Két nap múlva engedélyt kért és kapott az eltávozásra feladata befejezéséig. Az erején felüli munka következtében megbetegedett, s Balatonfüredre ment gyógyulni. 1848. november 11-től ismét Szabadkán tartózkodott, hadfelszerelési biztосként.

Decemberben részt vett a képviselőház ülésein, majd 1849 januárjában követte az országgyűlést Debrecenbe is. Az Országos Honvédelmi Bizottmány 1849. február 12-én Batthyány Kázmér grófot nevezte ki teljhatalmú országos biztосnak Bács-Bodrog megyébe, ugyanakkor segéd-kormánybiztосként Batthyány mellé adta a Szabadkán és környékén érvényes illetékességi körrel Spelletich Bódogot. A megyei nemzetőrség szervezését is irányító kormánybiztосként 1849 februárjában Spelletichet címzetes nemzetőr őrnaggyá nevezték ki. Zombor szerb kézre kerülése után, 1849. február 27-én elrendelte a Szabadkán szerveződő mozgó nemzetőr alakulatok gyors felállítását. Kulcsszerepet játszott abban, hogy március 5-én Kaponyánál sikerült megállítani a Szabadkát veszélyeztető szerb csapatokat.

⁸⁵ Pál-Antal – Zepezsaner 2005. 399–400., 418–419. o.

⁸⁶ Közli: Hermann 2000. 294–295. o.

⁸⁷ Pálmány 2000. 676–678. o.; Bona 2015. I. k. 311. o.

A kaponyai győzelem után Spelletich ellentétbe került a szabadkai városi tanáccsal, ezért 1849. április 8-án felmentését kérte. 1849 májusában visszatért Debrecenbe és bekapcsolódott az országgyűlés munkájába. Az országgyűlést Debrecen után Pestre, Szegedre, majd Aradra is követte, majd emigrált.⁸⁸

Honvédtisztból képviselő

Az eddig bemutatott személyiségek többsége a politikai életből jutott el a katonai beosztás betöltéséig – ez még azokra is érvényes, akik képviselővé választásuk előtt voltak nemzetőr törzstisztek, hiszen nemzetőri karrierjük előtt a helyi politikai elitbe tartoztak. 1849-ben azonban volt fordított út is: katonából is válhatott valaki képviselővé.

Az első, noha némileg szabálytalan példa *Thaly Zsigmondé*, aki 1848 előtt Komárom megye ellenzéki szónokai közé tartozott, s 1848. július 10-én ugyan indult a Komárom városi képviselőválasztáson, de csak három szavazatot kapott, s később vissza is lépett.

1848 szeptemberében beállt a Komárom megyei önkéntes mozgó nemzetőr zászlóaljba, de november közepén Pestre utazott, majd Perczel Mura menti táborába vezényelték, ahol törzskari szolgálatot teljesített századosi rangban. December 30-án a móri ütközetben megsebesült. 1849. január 5-én bejutott a magyar kézen lévő komáromi erődítménybe, ahol február 19-től mérnök-kari százados lett a várórségnél, március 7-től pedig már őrnagyi rangot viselt.

1849 februárjában Puky Miklós komáromi kormánybiztos saját hatáskörében rendelte el a pótválasztást a nagyigmándi kerületben, melynek korábbi képviselője, ifj. Pázmándy Dénes, a képviselőház elnöke nem jelent meg Debrecenben. A Ház ugyan 1849. március 24-én helyéről lemondottnak nyilvánította őt, de a választásra már jóval ezelőtt, február 19-én sor került, s az egyedüli jelöltként fellépő Thalyt az Ócsán tartott választáson meg is választották. Thaly választási jegyzőkönyvét már 1849. március 8-án bemutatták a képviselőházban. Ekkor azonban nem igazolták a mandátumát, részben azért, mert a választást nem a kerület főhelyén, Nagyigmándon rendezték, s főként amiatt, mert a képviselőház még nem döntött Pázmándy sorsáról, s így a választást előzetes engedély nélkül tartották.⁸⁹

Választását 1849. május 19. után és június 28. előtt megismételték, és másodszorra Szegeden, július 21-én igazolták mint törvényes képviselőt.⁹⁰ Az ekkor már a cs. kir. csapatok által körülvett Komárom várerődítési igazgatójaként szolgáló Thaly ily módon már nem vett részt a képviselőház munkájában. 1849 szeptemberében a kapitulációs tárgyalások során Klapka György vezérőrnaggyal is szembekerült, olyannyira, hogy végül Klapka néhány napra őrizet alá helyezte. Szeptember 25-én lázítás vádjával letartóztatták, de miután a kikérdezett közkatonák mellette tanúskodtak, szabadon engedték. Megkapva a komáromi védlevelet, büntetlenül távozhatt az országból.⁹¹

A következő két katona-képviselő megválasztása mögött egyértelmű kormányzati szándék állt. Szemere Bertalan miniszterelnök és belügyminiszter szűkebb pátriája, Borsod három üres képviselői helyének betöltésére *Görgei Artúr* fővezér és hadügymi-

⁸⁸ *Pálmány* 2000. 788–791. o.; *Bona* 2015. II. k. 519. o.

⁸⁹ MNL OL N. 70. DA 1848–49. Fasc 2A. 881.; *Beér – Csizmadia* 1954. 372., 391. o.

⁹⁰ *Beér – Csizmadia* 1954. 463. o.

⁹¹ *Pálmány* 2000. 903–905. o.; *Bona* 2015. II. k. 559–560. o.

niszter, *Damjanich János* vezérőrnagy, illetve *Klapka György* vezérőrnagy, helyettes hadügyminiszter megválasztását kezdeményezte. „Ohajtottuk Borsodot illusztrálni több nevekkal” – írta később Görgeinek.⁹²

Görgeit a dédesi, Klapkát a szirmabesenyői kerületben választották meg közfelkiáltással május 9-én. (Klapkával szemben Törös Tamás indult volna, de – ahogy Törös lánya írta, „Szemere Klapka mellett korteskedvén, őt tették meg, kedves apámnak csepp kedve sem lett volna elmenni.”⁹³) Görgei a képviselőházat Debrecenbe nem követő Ágoston József, Klapka pedig az 1849. március 18-án elhunyt Vadnay Miksa mandátumát vette át.

Damjanichot a mezőkövesdi kerületben jelölték képviselőnek, de a május 9-i választáson nem őt, hanem Szeghő Józsefet választották meg. Szeghő választását – akárcsak Görgeiét és Klapkáét – Szemere szorgalmazta, ahogy a miskolci naplóíró Szűcs Miklós feljegyezte: „mert így rendel Szemere”.⁹⁴ Szűcs Sámuel pedig azzal kommentálta az eseményt, hogy Damjanich János követsége „itt nem vala kivihető.”⁹⁵ A szervezés az ő esetében vagy későn kezdődhetett (Szemere Klapkához intézett levele szerint „már későn indítattott meg”),⁹⁶ vagy eleve keresztbe szervezték Szeghő jelölésével. Miután az eredeti jegyzőkönyv egyelőre nem ismert, nem tudni, mi történhetett.

Ragályi Miksa alispán május 14-én már meg is küldte Görgeinek a választási jegyzőkönyvet, aki azt május 14-én a következőképpen köszönte meg: „nyilvánítsa egyszersmind Alispán úr nevemben teljes méltánylatomat a dédesi kerület választóinak azon nagybecsű bizalmukért, miszerint én lettem azon szerencsés, őket a szabad magyar haza törvényhozói testületénél képviselhetni; s ezen bizalmuk legfényesb jutalmam, mit valaha remélhetek, mert önzéstelen elismerését találok benne azon csekély működéseimnek, melyeket hazánk népe érdekében tehetnem a sors engedé.” Egyben azt is kérte, közölje választóival, hogy „bármennyire óhajtanám a bizalom kijelölte helyet most azonnal elfoglalni, azt addig, míg a körülmények a táborban lételemet szükségessé teszik, – nem tehetem.”⁹⁷

Május 16-án immáron Szemere közölte Görgeivel a választás hírét. „Fogadd a nem egyetlen, de első bizodalmat szívesen” – írta Görgeinek.⁹⁸ (Klapkával már május 12-én közölte a hírt.⁹⁹) A képviselőház mind Görgei, mind Klapka mandátumát május 24-én igazolta.¹⁰⁰ Tudomásunk szerint egyikük sem vett részt egyetlen ülésen sem: Klapka május 25-én még Debrecenben volt, de 26-án a fővárosba utazott. Görgei pedig május 31-én érkezett meg Debrecenbe, aznap, amikor az országgyűlés egy hónapra elnapolta üléseit.¹⁰¹

A május 9-én mandátum nélkül maradt Damjanichot végül 1849. június 18-án Heves és Külső-Szolnok vármegye szolnoki választókerületében, a képviselőházat Debrecenbe nem követő Graeff József helyére, a pótválasztáson 399 szavazattal országgyűlési képviselővé választották.

⁹² Közli: *Szemere* 1990. 486. o.

⁹³ *Baloghy* 1966. 99. o.; *Jakus* 1967. 9., 103. o.

⁹⁴ *Szűcs* 1981. 267. o.

⁹⁵ *Szűcs* 2003. I. k. 249. o.

⁹⁶ *Szemere* 1990. 482. o. A Görgeihez intézett levele szerint „elkéstünk.” Uo. 486. o.

⁹⁷ Eredeti sk. tisztazat. 585/v. MNL OL Filmtár. 3195. doboz. A Miskolci Állami Levéltár iratai. Horváth Lajos hagyatéka a Borsod-Miskolci Múzeumban. No. 89. Közli Régi Okiratok és Levelek Tára II. (1906) 4. (7.) sz. 88–89. o. és téves dátummal *Waldapfel* 1955. III. k. 374–375. o.

⁹⁸ Közli: *Steier* é. n. II. k. 330. o.; *Katona* 1989. 475. o.; *Szemere* 1990. 486. o.

⁹⁹ Közli: *Szemere* 1990. 482. o.

¹⁰⁰ *Beér – Csizmadia* 1954. 433. o.

¹⁰¹ Görgei és Klapka megválasztására lásd *Hermann* 1987. 32–33. o. A Görgeire, ill. Klapkára vonatkozó gazdag irodalom ismertetésétől itt eltekintek.

selővé választották. Ellenfele, az előző képviselő bátyja, Graefl Ignác csupán 27 szavazatot kapott.¹⁰² Damjanich tehát mandátumhoz jutott, de egészségi állapota (április 28-án elszenvedett nyílt lábtörése nehezen gyógyult) már nem tette lehetővé, hogy részt vegyen a képviselőház munkájában. Noha a képviselőház Pesten 1849. július 2-án 7, a Szegeden 1849. július 21-én 11, az utolsó, 28-án tartott ülés pedig további 7 újonnan választott képviselő mandátumát igazolta, több, panasszal megtámadott esetben pedig az állandó igazoló bizottság elé kerültek a választási jegyzőkönyvek. Damjanich János neve azonban nem fordul elő közöttük. Így a tábornokot sem vehetjük a plenáris ülés által elfogadott mandátumú képviselők közé.

Görgei írja emlékiratában, hogy miután június 1-jén találkozott a Kossuth ellenzékét képező úgynevezett békepárti képviselőkkel, e csoport megerősítése érdekében „a főhadsseregben szolgáló és parlamenti műveltséggel rendelkező tiszteket, akiknek politikai érületében meg lehetett bízni, sürgetőleg felszólítottam, erélyesen iparkodjanak a megüresedett képviselői tiszteket megszerezni.”¹⁰³

Lehet, hogy a tábornok részéről volt ilyen szándék, azonban az 1849. júniusi választásokon egyetlen olyan katonáról tudunk, akit megválasztottak, *Esterházy Pál* gróf, ezredes, a komáromi VIII. hadtest hadosztályparancsnokáról, akit a tatai kerületi pótválasztáson választottak meg, ellenjelölt nélkül, közfelkiáltással.¹⁰⁴ (Esterházy született főrendként jogosult volt a főrendházi tagságra, de 1848. június 19-től Komárom megye nemzetőr őrnagya, majd a Komárom megyei önkéntes mozgó nemzetőrzászlóalj, illetve az ebből alakult 18. honvédszászlóalj őrnagya volt. 1849. január végén lett alezredes, május végén ezredes.¹⁰⁵) Esterházyról egyébként a kortársak egy része is úgy tudta, hogy Görgei hívei közé tartozik.¹⁰⁶ Esterházy választási jegyzőkönyve ugyan eljutott Pestre, de mandátumát mégsem igazolták – nem tudni miért. Mindez azért furcsa, mert a vele egyidejűleg a Komárom megyei udvardi választókerületben megválasztott Ordódy Pál mandátumát a képviselőház július 2-i ülésében igazolták.¹⁰⁷

Némileg bizonytalan, hogy honvédtisztnak tekinthetjük-e *Noszlopy Gáspárt*, Somogy megye legendás kormánybiztosát. Életrajzi monográfiája ugyan nemzetőr őrnagynak nevezi, de semmi nyoma nincs annak, hogy ténylegesen valaha is efféle kinevezést kapott volna.¹⁰⁸ Hivatalos iratain mindig kormánybiztosi tiszttét tüntette fel, s a hozzá intézett hivatalos utasításokban is kormánybiztosnak szólították. Ugyanakkor kétségtelen, hogy 1849 májusától önálló seregszervezést folytatott a Dél-Dunántúlon, s katonai szerepet is játszott. Bona Gábor nyilván ennek alapján tekinti őt törzstisztnak.¹⁰⁹

Képviselővé választására sem a képviselőház ülésnaplói, sem megmaradt iratai nem utalnak. Egyetlen forrásként testvérének, Noszlopy Antal (1802–1890) honvédtisztnak, majd honatyának visszaemlékezései szolgálnak. Eszerint Gáspárt a képviselőhá-

¹⁰² MNL OL N 70. DA 1848–49. Fasc. 3C. No. 14.; BM Orsz. 1849. II. sorozat. 2. kútfő, 25. tétel.

¹⁰³ *Görgey* 1988. II. k. 122. o.

¹⁰⁴ MNL OL Országglásztati. 1849. II. sorozat. 2. kútfő, 20. tétel.

¹⁰⁵ *Bona* 2015. I. k. 258. o.

¹⁰⁶ *Szillányi* 1851. 109–110. o. Kászonyi Dániel szerint az emigrációban már Esterházy is árulónak tartotta Görgeit. *Kászonyi* 1977. 282–284. o.

¹⁰⁷ MNL OL N 70. Fasc. 3C. No. 13.; MNL OL BM Orsz. 1849. II. sorozat. 2. kútfő, 20. tétel.

¹⁰⁸ *Andrássy* 1987. 84. o.

¹⁰⁹ *Bona* 2015. II. k. 447–448. o. szerint „őrnagyi rangban” volt 1849-ben a somogyi nemzetőrség parancsnoka, de kinevezési dátumot ő sem ad meg.

zat Debrecenbe nem követő Festetich Miklós gróf helyére közfelkiáltással választották meg a Somogy megyei lengyeltóti kerület képviselőjévé (Noszlopy Antal szerint „1849. július havában”, Pálmány Béla szerint június 20-án¹¹⁰). Az ő választási jegyzőkönyve sem ismert, s ha igaz is a választásról szóló történet, mandátumának igazolására már nem is került sor.¹¹¹

Nem képviselő törzstisztek és egy nem törzstiszt képviselő

A szakirodalom néhány nemzetőrtisztet tévesen képviselőnek, más esetben pedig képviselőt nemzetőr tisztnek tekint. Ilyen az 1801-ben született Dobozy István, aki nemzetőr századosként volt egy 1100 főnyi bihari nemzetőrzászlóalj parancsnoka az erdélyi hadszíntéren, majd november 19-től nemzetőr őrnagy, 1849. április 12-től alezredes, végül Marosvásárhely, illetve Marosszék kormánybiztosa. A képviselők között valóban volt egy Dobozy, de őt Mihálynak hívták.¹¹²

Ugyanígy nem volt képviselő Ivánkovich János, aki 1848 júliusától októberig a „Vas megyei nemzetőrezred” 3. zászlóaljának parancsnoka, november 28-tól Kőszeg város nemzetőr őrnagya, illetve 1849. június 7-től Vas megye kormánybiztosa volt.¹¹³

Nem tartozott a képviselők közé Mérey Mór sem, aki 1848. október 9-től Pozsony város nemzetőr őrnagya, majd a Buda városi nemzetőrség 2. zászlóaljának parancsnoka volt, 1848 decemberétől pedig a Madarász László vezette Országos Rendőri és Postaosztályban volt tanácsos 1849 májusáig.¹¹⁴

A képviselőház tagjait bemutató almanachban nemzetőr őrnagyként szerepel Pócsa Ferenc Felső-Fehér megyei képviselő (1808–1867 után). Bona Gábor tiszti adattáiraiban azonban nem szerepel ilyen nevű nemzetőr őrnagy, csupán egy azonos nevű nemzetőr, majd honvéd százados, aki bizonyosan nem azonos a képviselővel, mert 1815-ben született.¹¹⁵ A dolgot bonyolítja, hogy a források tanúsága szerint 1848 őszén mindketten Székelyföldön tartózkodtak, sőt november–december hónapokban részt vettek a székelyföldi önvédelmi harcban. Tovább bonyolítja a dolgot, hogy az újabban publikált okmányokban mintha a képviselő mellett két további Pócsa Ferenc működött volna Székelyföldön, azon belül Háromszéken. Egyikük 1848. április közepén részt vett a háromszéki, azon belül a sepsiszéki nemzetőrség megalakításában,¹¹⁶ s talán ő az a táblabíró, aki júliusban Torján az ottani lázongókat próbálta lecsillapítani.¹¹⁷ Egy ifj. Pócsa Ferenc nevével a székelyeket a rend és csend fenntartására felszólító, 1848. május 3-án Kézdivásárhelyt kelt kiáltvány aláírói között találkozunk.¹¹⁸ Valószínűleg a sepsiszentgyörgyi Pócsa lehetett az a személy, akit Petrichevich Horváth Albert főkirálybíró másokkal együtt biztosként kiküldött Ojtozra, az ottani harmincadhivatali összegek átvételére.¹¹⁹ Végül, Pócsa

¹¹⁰ Noszlopy 1999. 204–206. o.

¹¹¹ Pálmány 2000. 1014–1016. o.

¹¹² Bona 2015. I. k. 245. o.; Pálmány 2000. 213–214. o.

¹¹³ Bona 2015. I. k. 328. o.

¹¹⁴ Bona 2015. II. k. 421. o.

¹¹⁵ Bona 2009. II. k. 224. o.

¹¹⁶ Demeter – Pál-Antal – Süli 2018. 59. o.

¹¹⁷ Demeter – Pál-Antal – Süli 2018. 171–172. o.

¹¹⁸ Demeter – Pál-Antal – Süli 2018. 74. o.

¹¹⁹ Demeter – Pál-Antal – Süli 2018. 263. o.

(Potsa) Ferencet 1848. november 28-án a háromszéki székgyűlés Nagy Imre alezredes mellé rendelte segédként – csakhogy a források alapján nem egyértelmű, hogy ez a képviselő, vagy az akkor még nemzetőr százados és táblabíró Pócsa Ferenc volt-e. A biztosi beosztás alapján inkább az utóbbi tűnik valószínűnek, bár a Háromszékkal több szakaszon határos Felső-Fehér megyei képviselő is lehetett annyira ismerős a helyi viszonyokat illetően, hogy egy ilyen fontos megbízatást kapjon.¹²⁰ (Ugyanakkor az sem zárható ki, hogy az ifjabbik Pócsa Ferenc volt nemzetőrszázados és a későbbi honvédtiszt, s a táblabíró Pócsa Ferenc a Nagy Imre mellé rendelt segéd...)

A források emlegetnek egy Pócsa nevű őrnagyot – ő azonban nem Pócsa Ferencel, hanem Pócsa (Potsa) Jánossal (1803–1885), a 11. huszárezred őrnagyával azonos, aki már november végén kivált az önvédelmi harc táborából.¹²¹ Bem utóbb Nagy Imre alezredes mellett Pócsa/Pócsa őrnagyot is száműzte Székelyföldről – ez azonban nem lehetett sem a képviselő, sem a nemzetőr százados Pócsa Ferenc, csak Pócsa János.¹²²

Rajta kívül tudunk egy Pócsa Farkas nevű Felső-Fehér megyei nemzetőr parancsnokról, aki a megye aljegyzője és a szárazpataki fél század parancsnoka volt,¹²³ s egy Pótsa Farkas nevű háromszéki élelmezési biztossról is vannak adataink 1848 decemberéből; de nekik bizonyosan nem volt őrnagyi rangjuk.¹²⁴

A képviselő Pócsa Ferenc háromszéki tartózkodásáról viszonylag sok adattal rendelkezünk, de ezek egyikében sincs utalás arra, hogy tisztként szolgált volna – s arra sincs utalás, hogy bármi olyat elkövetett volna, ami negatív megítélésére okot adott volna. Sőt, amikor a képviselők sorából történt kitörlése ügyében a képviselőházhoz fordult, a háromszéki önvédelmi harc több fontos személyisége adott neki igazolást arról, hogy az ellenség elzárta a Debrecenbe vezető utat, s emiatt nem tudott eleget tenni képviselői kötelességének. Mindezek alapján a képviselőház plenáris ülése május 31-én igazolta 7 hónapos távollétét, és újra elfoglalhatta székét.¹²⁵

Majdnem, de mégsem

Végül van néhány olyan személy, aki képviselő, illetve honvédtiszt vagy nemzetőr törzstiszt is volt, azonban politikusi és katonai tevékenységükben nem volt átfedés.

Gál Sándort, korábban a 14. (1. székely) határőrezred hadnagyát, 1848. június 1-jétől az Országos Nemzetőrségi Haditanács gyalogsági osztályának segédtsíztjét 1848. június 15-én a csíkszékiek a szék pótló követévé választották, de Gál már ekkor bejelentette, hogy más természetű elfoglaltsága miatt nem fogadja el a megbízást.¹²⁶ Ennek ellenére a képviselőház július 10-én igazolta mandátumát, ami eleve feltételes volt, s miután Csíkszék két „szabályos” képviselője, Mikó Mihály és Mihály Gergely mandátumát is igazolta a Ház, Gál részvételére nem is volt szükség. (A pótló követ intézménye egyébként nem szerepelt az 1848. évi választási törvényben, de az erdélyi képviselőválasztások sok más ponton is

¹²⁰ *Egyed* 2008. 146. o.; *Egyed* 2010. 266. o.

¹²¹ *Bona* 2015. II. k. 618. o. Pócsa Jánosra lásd *Süli* 2019. 21., 48., 128. o.

¹²² *Egyed* 2008. 177. o.; *Egyed* 2010. 280. o. (Nem ír keresztnévet.)

¹²³ *Süli* 2011. 71. o.

¹²⁴ *Demeter – Pál-Antal – Süli* 2018. 267., 317. o.

¹²⁵ *Beér – Csizmadia* 1954. 405., 413., 433., 436., 439, 846., 850–851. o.

¹²⁶ *Pál-Antal* 2017. 90., 95. o.

eltértek a magyarországiaktól.) Gál 1848 októberétől kezdve pedig az erdélyi hadszíntéren tevékenykedett, előbb tábornoki tisztként, majd a 14. (1. székely, csíki) határhozred, 1849 áprilisától a háromszéki hadosztály parancsnokaként. A szabadságharc végén már ezredes volt, a vereséget követően emigrált.¹²⁷

Gyika (Ghica) Jenőnek is volt némi katonai múltja, 1834-ben cs. kir. hadapród volt, majd 1839-ben a 62. gyalogezred hadnagyaként kilépett a szolgálatból. Őt 1848. június 15-én Zala vármegye alsólendvai kerületében botrányos körülmények közepette választották képviselővé, azonban június 17-én Zala megye állandó bizottmányának ülésén lemondott mandátumáról. A június 24-én megismételt választáson Gyika visszalépett a jelöléstől.

1848. július 21-től Zala megye lövői járásának nemzetőr őrnagya volt, s részt vett a Drávonai védelmében. Szeptember 22-én a megyebizottmány megbízta a megyében szerveződő önkéntes mozgó nemzetőrszázlój parancsnokságával. Az Országos Nemzetőrségi Haditanács november 11-én közleményben tudatta, hogy az alakulatot 47. számmal besorolta a honvédszázlójak közé. Gyikát csak november 25-én nevezték ki honvéd őrnaggyá. 1849 februárjában dandárparancsnok volt az I. hadtestben, s egyes források szerint megsebesült a február 14-i tornaljai ütközetben, de továbbra is a táborban maradt. Az 1849. február 26–27-i kápolnai csata első napján sebesülésére hivatkozva elhagyta a táborn, majd márciusban, illetve áprilisban részint ő maga, részint az általa felbiztatott zalai képviselők kezdeményezték a kormányzatnál alezredesi kinevezését, amit azonban a Hadügyminisztérium visszautasított. Felgyógyulása után, május 9-én Nagysándor József vezérőrnagy a 17. honvédszázlój parancsnokává nevezte ki, sőt, rövidesen dandárparancsnoki beosztást is kapott. Miután azonban Buda május 21-i megrohanásától betegségére való hivatkozással távolmaradt, a 17. honvédszázlój tisztikarának közös felépése következtében kénytelen volt lemondani tisztségéről. Május 31-én saját kérésére elbocsátották a hadseregből. Visszatért Zala megyébe, ahol június 19-én a Gorizutti őrnagy vezette cs. kir. különítmény elfogta, s Luttenbergbe, majd Grazba szállították. A pozsonyi hadbíróóság 1850-ben hatévi várfogságra ítélte.¹²⁸

Szabó Kálmán a Győr megyei radikálisok közé tartozott, 1848. szeptember 17-én Győr megye és város honvédtoborzási biztosává, majd szeptember 19-én megyei népfelkelési kormánybiztossá nevezték ki. 1848. október 2-től Lukács Sándorral közösen Győr város és megye kormánybiztosi tiszttét töltötte be a megye megszállásáig, amikor Pestre ment.¹²⁹ Valószínűleg követte a kormányt Debrecenbe is. 1849. május 12-étől ismét Győr vármegye alispánjaként tevékenykedett. Május 21-én az 1848 decemberében elhunyt Bay Antal helyére a péri választókerület országgyűlési képviselőjévé választották.¹³⁰ A képviselőház 1849. július 21-i ülésén igazolta, de az országgyűlésre már nem jutott el. Útközben Esztergomban fogságba esett, Győrbe visszatoloncolva őrizetbe vették.

Valószínűsíthetően Klapka 1849. augusztusi támadásakor szabadult ki fogságából és került Komárom várába, ahol a tábornok 1849. szeptember 16-án századossá nevezte ki.

¹²⁷ Pálmány 2000. 991–992. o.; Bona 2015. I. k. 281–282. o.; Beér – Csizmadia 1954. 147. o. Nem tud Gál országgyűlési szerepléséről a nagy valószínűséggel saját közlései alapján összeállított, 1861-ben megjelent életrajza, illetve pályafutásának modern feldolgozása sem. Gál 2006.; Németh 2008.

¹²⁸ Pálmány 2000. 1008–1009. o.; Bona 2015. I. k. 296. o.; Molnár 2019. 133–151. o.; Bona 2020. 174–175. o.

¹²⁹ Hermann 1998. 238. o.

¹³⁰ MNL OL BM Orsz. 1849. II. sorozat. 2. kútfő, 3. tétel.

Ez a státusz büntetlenséget biztosított számára. 1850. május végén a pesti cs. kir. hadbíróóság kihallgatta. Védelmében előadta, hogy mivel megválasztása után a magyar országgyűlés Szegedre költözött, ő már nem követte, és semmi része nem volt annak tevékenységében, emellett komáromi menlevéllel (Geleitschein) rendelkezett. Ezek után a hadbíróóság felmentette. Szabó tehát úgy lett igazolt képviselő, hogy soha nem járt a képviselőház közelében; s végül is honvédtiszti rangja mentette meg a súlyosabb retorziótól.¹³¹

Szentpáli József Küküllő vármegye pótló követeként vehetett volna részt a képviselőház munkájában, s a képviselőház igazolta is a mandátumát. Miután azonban Teleki Domokos gróf lett a megye tényleges képviselője, Szentpáli természetszerűleg nem vett részt a parlament munkájában. 1848. szeptember 22-én Küküllő megye nemzetőr őrnagyává nevezték ki, de hadi érdemeiről is hallgatnak a krónikák. Annyit tudunk, hogy szeptember 23-án támogatást kért Batthyány miniszterelnöktől a nemzetőrség mobilizációjához.¹³²

Decemberben Pest város térparancsnoka lett, majd a kormányzat Debrecenbe történő áttelepülését követően, 1849. január 21-től immáron honvéd őrnagyi rangban az új „főváros” térparancsnoka lett. Hivatali működéséről több tucatnyi irat tanúskodik. 1849. június 14-én ülnökké nevezték ki a Pesten működő Országos Rögtönítélő Vegyesbírósnál. A szabadságharc után a nagyszebeni hadbírószágon vizsgálat folyt ellene, de 1852-ben elbocsátották.¹³³

Az Esztergom megye táti kerületét képviselő *Zsitvay József* 1849. április 28-án kapott négy hetes szabadságot, hogy családját meglátogassa. Későbbi haditörvényszéki vizsgálata szerint június végén „kíváncsiságból” jelent meg Pesten, és felvette szeptember végéig járóapidíját és a többi pótlékot. Szegedre azonban már nem ment el. Valószínűleg július elején vagy közepén menekült a komáromi erődbe, ahol Klapka György vezérőrnagy századosává nevezte ki az augusztus 3-i kitörést követően begyűjtött újoncokból szervezett 203. honvédszászlóaljhoz. Tiszti rangjának köszönhetően elkerülte a megtorlást, noha a pesti cs. kir. hadbíróóság 1850. januárjában kihallgatta.¹³⁴

Összegzés

A fentiekből kitűnik, hogy a képviselői és katonai vagy katonai jellegű megbízatások összehangolása egyáltalán nem volt egyszerű feladat. A többség választani volt kénytelen a két hivatás között, s csak kevesen próbálkoztak azzal (például Besze János, Perczel Miklós és Perczel Mór), hogy katonaként is részt vegyenek a képviselőház tevékenységében, ha éppen Budapesten vagy Debrecenben tartózkodtak. A képviselővé választott katonák közül Görgei éppen a képviselőház egyhavi szünete alatt tartózkodott Debrecenben, majd Budapesten, a Debrecenben lévő Klapka az igazolását követő egy hétben lehetett volna ott az üléseken, de láthatólag nem különösebben erőltette a dolgot.

De akkor miért is volt szükség Ferdinándy Bertalan képviselőnek a tanulmány elején említett indítványára? Tekinthetnénk ugyan az összeférhetlenségi szabályok szigo-

¹³¹ *Pálmány* 2000. 803–805. o.; *Bona* 2009. II. k. 384. o.

¹³² MNL OL ONöHt 4108.

¹³³ *Pálmány* 2000. 994–995. o.; *Bona* 2015. II. k. 540. o.

¹³⁴ *Pálmány* 2000. 988–989. o.; *Bona* 2009. II. k. 587. o.

rítása vagy a mentelmi jog szorosabb szabályozása érdekében tett javaslatnak, de a szöveg nem a két állás összeegyeztethetlenségéről szól. A választ valójában az indítvány időpontja – és Zákó István életrajza – adja meg. A képviselők egy részét alighanem felháborította, hogy Zákó – képviselői mentelmi joga mögé bújva – agitál Henryk Dembiński fővezér ellen, s közben katonai fegyelmi vétséget követ el. A vitában felszólaló Mészáros Lázár hadügyminiszter – aki röviddel előtte parancsolta vissza a táborba Zákót – ugyan úgy vélte, hogy aki katonává lesz, arra automatikusan vonatkoznak a haditörvények katonai vétség elkövetése esetén – ám a képviselők mégis az indítvány elfogadása mellett döntöttek, ezzel is érzékeltetve, hogy a végrehajtó hatalom a törvényhozás tagjai felett csak a törvényhozás felhatalmazásával rendelkezhet.

Érdemes végül megjegyezni, hogy a fentebbiekben használt egyes alkategóriák között is volt némi átfedés, hiszen Németh Albert előbb volt honvédtiszt, s aztán nemzetőr törzstiszt, Perczel Miklós pedig félélvnyi nemzetőr törzstiszti tevékenységet követően került át a honvédség kötelékébe.

Tegyük hozzá, hogy a magyar parlamentarizmus történetében hosszú ideig az 1848–1849. évi országgyűlés volt az, ahol a képviselők katonák lehettek. Az 1861., illetve az 1865–1867. évi országgyűlésen ez nyilvánvalóan lehetetlen volt, az ezt követő 1869. és 1872. évi választáson sem kerültek be katona-képviselők, az 1874. évi XXXIII. törvény-cikk pedig kimondottan kivette a katonákat a választók és választhatók közül.

BIBLIOGRÁFIA

- Ács é. n. *Ács Tibor: Katonaként is magyar. Széchenyi István katonaélete és hadügyi reformeszméi. (Hősgaléria.) Budapest, [2009.]*
- Andics 1952. *Andics Erzsébet: A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848–49-ben. II. k. Budapest, 1952.*
- Andrássy 1987. *Andrássy Antal: Noszlopy Gáspár 1820–1853. (Somogyi Almanach 43–44.) Kaposvár, 1987.*
- Bajzik 2018. *Bajzik László: Damjanich János aradi várparancsnoksága és Arad erődjének kapitulációja. In: Pelyach István: Damjanich János, „a mindig győztes” tábornok. (Aradi Vértanúk sorozat.) Budapest, 2018. 229–276. o.*
- Baloghy 1966. *Baloghy Mária: Napi események rövid leírata 1849. Télhó 1. kezdve. (Egy gyermekleány naplója). Valóság, 9. (1966) 3. sz. 99. o.*
- Bauer 1871. *Makray Aladár: Bauer őrnagy, Bem tábornok főhadsegédének hagyományai 1848–1849-ből. Pest, 1871.*
- Beér – Csizmadia 1954. *Az 1848/49. évi népképviselési országgyűlés. Szerk. Beér János – Csizmadia Andor. Budapest, 1954.*

- Beniczky* 1924. *Steier Lajos*: Beniczky Lajos bányaavidéki kormánybiztos és honvédezredes visszaemlékezései és jelentései az 1848/49-iki szabadságharcról és tót mozgalomról. (Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai. Emlékiratok.) Budapest, 1924.
- Bona* 2008–2009. *Bona Gábor*: Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban. I–II. k. Budapest, 2008–2009.
- Bona* 2015. *Bona Gábor*: Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban. I–II. k. Miskolc, 2015. (Negyedik, bővített kiadás.)
- Bona* 2020. *Bona Gábor*: A 47. honvédszázlóalj tisztikara 1848–1849-ben. In: *Hermann Róbert – Bona Gábor – Molnár András*: A 47. honvédszázlóalj története, 1848–1849. Zalaegerszeg, 2020. 165–193. o.
- Demeter – Pál-Antal – Süli* 2018. *Demeter Lajos – Pál-Antal Sándor – Süli Attila*: Háromszék az 1848–49-es forradalom és szabadságharc idején. Marosvásárhely, 2018.
- Dér – Hajagos – Hermann* 2004. Az 1848–49-es I. magyar hadtest iratai II. k. (A januári újjászervezés és az első sikerek). A bevezető tanulmányt írta, az iratokat válogatta és sajtó alá rendezte *Dér Dezső, Hajagos József és Hermann Róbert*. (A Heves Megyei Levéltár forráskiadványai 10.) Eger, 2004.
- Egyed* 2008. *Egyed Ákos*: Háromszék 1848–1849. Forradalom, szabadságharc. Sepsiszentgyörgy, 2008. (Harmadik, bővített kiadás.)
- Egyed* 2010. *Egyed Ákos*: Erdély 1848–1849. Csíkszereda, 2010. (Második, bővített kiadás.)
- Eötvös* 1901. *Eötvös Károly*: Simonyi Ernő. In: Magyar alakok. (Eötvös Károly Munkái V. k.) Budapest, 1901.
- Gál* 2006. *Gál Sándor* életrajza, avagy a székely ezredes, aki nem engedett 48-ból. Az előszót írta *Egyed Ákos*. A kísérő tanulmányt és a kronológiát írta *Csikány Tamás*. Ford. és az utószót írta *Zágoni Zsolt*. (Bibliotheca Transsylvanica 49.) Csíkszereda, 2006.
- Görgey* 1885. *Görgey István*: 1848 és 1849-ből. Élmények és benyomások. Okiratok és ezek magyarázata. Tanulmányok és történelmi kritika. I. k. Budapest, 1885.
- Görgey* 1988. *Görgey Artúr*: Életem és működésem Magyarországon 1848-ban és 1849-ben. II. k. Sajtó alá rendezte *Katona Tamás*. (Pro Memoria.) Budapest, 1988.
- Hermann* 1987. *Hermann Róbert*: „Szünni nem akaró éljen”. Görgei és Klapka, a Borsod megyei képviselők. *Napjaink*, 26. (1987) 3. sz. 32–33. o.

- Hermann 1992.* *Hermann Róbert*: Kossuth Lajos és az Országos Honvédelmi Bizottmány kiadatlan iratai 1847–1848. *Századok*, 136. (2002) 6. sz. 1347–1383. o.
- Hermann 1993.* *Hermann Róbert*: Niczky Sándor kormánybiztosi jelentései 1848. szeptember 24. – november 17. In: Házi Jenő emlékkönyv. Szerk. *Dominkovits Péter* és *Turbuly Éva*. Sopron, 1993. 349–379. o.
- Hermann 1998.* *Hermann Róbert*: Győr város és megye hadtörténete 1848–49-ben. Győr, 1998.
- Hermann 2000.* Szószék és csatatér. Politikusi visszaemlékezések és naplók 1848-49-ből. Sajtó alá rendezte *Hermann Róbert*. Budapest, 2000.
- Hermann 2008.* *Hermann Róbert*: Pákozdi kérdőjelek. In: *Uő*: A Drávától a Lajtaig. Tanulmányok az 1848. nyári és őszi dunántúli hadi események történetéhez. Budapest, 2008. 77–112. o.
- Hermann 2014.* *Hermann Róbert*: Az „összeférhetetlen”. Perczel Mór pályaképe. In: Rangos famíliák – jeles személyek a 18–20. századi Dél-Dunántúlon. Szerk. *Kult László* és *Ódor Imre*. (Baranyai Történelmi Közlemények 6. A Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltárának Évkönyve 2014.) Pécs, 2014. 138–179. o.
- Hermann 2015.* *Hermann Róbert*: Bartha József őrmester és a Simonyi-szabadsapat. In: A Felvidék krónikása. Tanulmányok a 70 éves Popély Gyula tiszteletére. Szerk. és a bevezetőt írta *Makkai Béla*. (Károli Könyvek tanulmánykötet.) Budapest, 2015. 273–288. o.
- Hunfalvy 1986.* *Hunfalvy Pál*: Napló 1848–1849. Sajtó alá rendezte *Urbán Aladár*. (Magyar Ritkaságok.) Budapest, 1986.
- Jakus 1967.* *Jakus Lajos*: Ki volt a szerzője az 1849-es naplónak? *Valóság*, 10. (1967) 9. sz. 103. o.
- Jókai 1975.* *Jókai Mór*: Életem legszomorubb napjai (Naplótöredékek). In: *Uő*: Cikkek és beszédek. Válogatta és sajtó alá rendezte *Láng József* és *Rigó László*. A jegyzeteket írta *Kerényi Ferenc*. (Jókai Mór Összes Művei.) Budapest, 1975. (1861) 21–48. o.
- Kászonyi 1977.* *Kászonyi Dániel*: Magyarhon négy korszaka. Ford. *Kosáry Domokos*. A bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta *Márkus László*. (Magyar Századok.) Budapest, 1977.
- Katona 1989.* Budavár bevételének emlékezete 1849. Szerk. *Katona Tamás*. Sajtó alá rendezte *Hermann Róbert*, *Pelyach István* és *Tirts Tamás*. Ford. *Kurucz György* és *Pingiczser Klára*. (Pro Memoria.) Budapest, 1989.

- KLÖM XIII–XIV. k. Kossuth Lajos összes munkái. XIII–XIV. k. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. I–II. k. Sajtó alá rendezte *Barta István*. (Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai.) Budapest, 1952–1953.
- Kővári* 2014. *Kővári László*: Erdély 1848–1849-ben. Sajtó alá rendezte *Somogyi Gréta*. A bevezető tanulmányt írta *Hermann Róbert*. A jegyzeteket írta *Hermann Róbert* és *Somogyi Gréta*. A német és francia nyelvű szövegeket ford. *Hermann Róbert*. A latin nyelvű szövegeket ford. *Veszprémy László*. A román szövegeket ford. *Somogyi Gréta*. Budapest, 2014.
- Máriássy* 1999. *Máriássy János*: Visszaemlékezések az 1848–49. évi szabadságharc alatt végzett szolgálataimra. Sajtó alá rendezte *Sugár István*. – *Máriássy János* olmützi visszaemlékezései az 1849 nyári harcokra. Sajtó alá rendezte *Hermann Róbert*. Budapest, 1999.
- Mátray* 1989. *Mátray Gábor*: Töredék jegyzemények Magyarország történetéből 1848/49. Sajtó alá rendezte *Fülep Katalin*. (Magyar Ritkaságok.) Budapest, 1989.
- Mészáros* 1866–1867. *Mészáros Lázár* emlékiratai. Az eredeti kéziratokból közrebo csátja *Szokoly Viktor*. I–II. k. Pest, 1866–1867.
- Molnár* 2019. *Molnár András*: A 47. honvédszászlóalj első parancsnoka, Gyika Jenő honvédőrnagy. *Hadtörténelmi Közlemények*, 132. (2019) 1. sz. 133–149. o.
- Németh* 2008. *Németh György*: Gál Sándor honvédezredes 1848–1849-es tevékenysége. (Bibliotheca Transsylvanica 58.) Csíkszereda, 2008.
- Noszlopy* 1999. *Noszlopy Antal*: Önéletrajz. In: „Mi volt Magyar Ország, mi volt szabadsága...” Emlékiratok. Válogatta és sajtó alá rendezte *Forrai Ibolya*. (Negyvennyolcas Idők II.) Budapest, 1999. 137–295. o.
- Pál-Antal – Zepeczaner* 2005. Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc Udvarhelyszéken. Korabeli iratok, jegyzőkönyvek, lajstromok. Közli *Pál-Antal Sándor* és *Zepeczaner Jenő*. (Múzeumi Füzetek 24.) Székelyudvarhely, 2005.
- Pál-Antal* 2017. Csíkszék az 1848–49-es forradalom idején. Korabeli források 1848. március 20. – 1849. október 16. Bevezetővel és jegyzetekkel ellátva közléteszi *Pál-Antal Sándor*. Csíkszereda, 2017.
- Pálmány* 2000. Az 1848–1849. évi első népképviselési országgyűlés történeli almanachja. Szerk. *Pálmány Béla*. Budapest, 2002.
- Pap* 1870. *Pap Dénes*: A parlament Debrecenben 1849. I–II. k. Lipcse, 1870.

- Petőfi* 1964. *Petőfi Sándor* levelezése. Sajtó alá rendezte *Kiss József, V. Nyilassy Vilma és H. Törő Györgyi*. (Petőfi Sándor összes művei VII. k.) Budapest, 1964.
- Steier* é. n. II. *Steier Lajos*: Az 1849-iki trónfosztás előzményei és következményei. A szabadságharc revideált története II. rész. Budapest, é. n.
- Steier* é. n. III. *Steier Lajos*: Haynau és Paskievics. A szabadságharc revideált története III. rész. I. k. Budapest, é. n.
- Süli* 2011. *Süli Attila*: A nemzetőrség, a honvédség és a Kossuth-szabads csapat szervezése Erdélyben 1848-ban. Sepsiszentgyörgy, 2011.
- Süli* 2019. *Süli Attila*: A 11. (székely) huszárezred az 1848–49-es forradalomban és szabadságharcban. Barót, 2019.
- Szemere* 1990. *Szemere Bertalan*: Politikai jellemrajzok. – Okmánytár. Sajtó alá rendezte *Hermann Róbert és Pelyach István*. Budapest, 1990.
- Szillányi* 1851. *Szillányi Péter*: Komorn im Jahre 1849 mit besonderem Hinblick auf die Operationen der ungarischen Armee an der oberen Donau und Waag. Leipzig, 1851.
- Szűcs* 1981. *Szűcs Miklós* naplója 1839–1849. Sajtó alá rendezte *Kilián István*. (Borsod – Miskolci Füzetek. Irodalomtörténet. Documentatio Borsodiensis III.) Miskolc, 1981.
- Szűcs* 2003. I. *Szűcs Sámuel* naplói (1835–1864). Sajtó alá rendezte *Kilián István*. Miskolc, 2003. I. k.
- Trencsény* 1910. *Trencsény Károly*: Adalékok Zákó István életéhez. In: Bács-Bodrog Megyei Történelmi Társulat Évkönyve, 26. (1910) 47–84. o.
- Urbán* 1973. *Urbán Aladár*: A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán. Budapest, 1973.
- Urbán* 1991. *Batthyány Lajos* főbenjáró pöre. Sajtó alá rendezte *Urbán Aladár*. Ford. *Kurucz György*. (Bibliotheca Historica.) Budapest, 1991.
- Urbán* 1999. Gróf *Batthyány Lajos* miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai. I–II. k. A dokumentumokat válogatta, a jegyzeteket készítette, az előszót írta *Urbán Aladár*. Budapest, 1999.
- Vukovics* 1982. *Vukovics Sebő* visszaemlékezései 1849-re. Sajtó alá rendezte *Katona Tamás*. (Bibliotheca Historica.) Budapest, 1982.
- Waldapfel* 1955. *V. Waldapfel Eszter*: A forradalom és szabadságharc levelestára. III. k. Budapest, 1955.

Zachar 2008. *Zachar Péter Krisztián: Ellenforradalom és szabadságharc. Az 1848. őszi nyílt dinasztikus ellenforradalmi fordulat politikai-katonai háttere (szeptember 29. – december 16.). A múlt ösvényén. Budapest, 2008.*

RÖVIDÍTÉSEK

MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
BM Orsz.	H 13. Belügyminisztérium. Országglászáti osztály
DA 1848-49.	N 70. Dieta anni 1848–1849
ONöHt	H 92. Országos Nemzetörségi haditanács. Általános iratok

Róbert Hermann

REPRESENTATIVES TAKING MILITARY SERVICE, SOLDIERS BECOMING REPRESENTATIVES

(Abstract)

Before 1848 the members of the army were not represented at the lower board the Diet of Hungary, since the Royal and Imperial Military was an imperial, supra-national organization that did not belong to the structure of the Hungarian estates of the realm. In principle, among the representatives invited to the Upper Board there could have been aristocrats who also held military ranks, but their participation was not very characteristic either.

The Act of 1848 on the Right to Vote did not regulate the active or the passive voting rights of the soldiers. That is how the situation evolved that the diet of representation of the people of 1848–49 had members who were otherwise professional soldiers.

The research paper introduces the different categories of this group of representatives and the activities belonging to different categories. The first person becoming representative from royal and imperial military officer was Ministry of War Lázár Mészáros. The staff officers of the National Guard (5 people) belong to the following category. In their case, the government wanted them to choose between their military and political assignments, but in the end they were not forced to choose. The third category includes people who became officers of the regular military (Home Defence Forces) after being elected to be representatives (11 persons), while the fourth category contains people who were appointed staff officers of the National Guard as representatives.

The members of the fifth category became representatives as Home Defence officers. Zsigmond Thaly, Artúr Görgei and György Klapka belong to them, but apart from them János Damjanich and Colonel Pál Esterházy were also elected to be representatives, but the diet could not verify their mandate. In the case of Gáspár Noszlopy both his military rank and the fact whether or not he was elected are uncertain. In the last unit of the article, the author refines the inaccurate statements of the professional literature, outlining the career of the representatives who were not soldiers, and of the soldiers who were not elected representatives.

Róbert Hermann

ABGEORDNETE ALS SOLDATEN, SOLDATEN ALS ABGEORDNETE

(Resümee)

Vor dem Jahr 1848 waren die Mitglieder der Armee im Unterhaus des ungarischen Parlaments nicht vertreten, denn die k. k. Armee war eine über den Nationen stehende Institution des Gesamtreiches, die nicht Teil der ungarischen Ständestruktur war. Unter denjenigen, die ins Oberhaus eingeladen waren, hätten diejenigen ungarischen Aristokraten sein können, die über einen militärischen Rang verfügten, aber auch ihre Teilnahme war nicht sonderlich charakteristisch.

Das Gesetz über das Wahlrecht aus dem Jahr 1848 traf keine Maßnahmen hinsichtlich des aktiven oder passiven Wahlrechts der Soldaten. So konnte es – auf lange Zeit hindurch beispiellose Weise – dazu kommen, dass die Diät des Jahres 1848–49 Mitglieder hatte, die Berufssoldaten waren.

Die Studie gibt einen Überblick über die verschiedenen Kategorien dieser Abgeordnetengruppe und genauer über die Tätigkeit der zu den einzelnen Kategorien gehörenden Personen. Der erste, der aus einem k. k. Soldatenoffizier zum Abgeordneten wurde, war Kriegsminister Lázár Mészáros. In die nächste Kategorie gehörten die Stabsoffiziere der Nationalgarde (5 Mann). In ihrem Fall drängte zwar die Regierung darauf, zwischen ihrer Aufgabe als Abgeordneter und als Stabsoffizier der Nationalgarde zu wählen, aber dazu kam es schließlich nur in einzelnen Fällen. Die dritte Kategorie bildeten diejenigen Abgeordneten, die bereits nach ihrer Wahl zum Abgeordneten zu Offizieren der neuen regulären Streitkraft, der Honvéd-Armee, wurden (11 Mann). Die in die vierte Kategorie gehörenden Personen wurden als Abgeordnete zu Stabsoffizieren der Nationalgarde ernannt (7 Mann).

Die Mitglieder der fünften Kategorie wurden als Honvéd-Offiziere zu Abgeordneten gewählt. Hierzu gehörten Zsigmond Thaly, Artúr Görgei und György Klapka; außer ihnen waren János Damjanich und Oberst Pál Esterházy zu Abgeordneten gewählt worden, jedoch wurde die Wahl der Letzteren vom Abgeordnetenhaus nicht mehr verifiziert. Im Fall von Gáspár Noszlopy sind schließlich sowohl sein Rang als auch die Tatsache seiner Wahl unsicher. Im letzten Kapitel der Studie korrigiert der Verfasser die bisherigen ungenauen Behauptungen der Fachliteratur und gibt einen Überblick über die Laufbahn derjenigen Abgeordneten, die keine Soldaten waren bzw. derjenigen Soldatenoffiziere, die keine Abgeordneten waren.

Róbert Hermann

DEPUTES MILITAIRES, MILITAIRES DEPUTES

(Résumé)

Avant 1848, les membres de l'armée n'étaient pas représentés dans la chambre basse de la Diète hongroise, car l'armée impériale-royale était une institution supranationale de l'empire qui ne faisait pas partie de la structure des ordres hongrois. En principe, les aristocrates hongrois ayant un grade militaire auraient pu figurer parmi les invités de la chambre haute, mais leur participation n'était pas chose courante.

La loi de 1848 sur le suffrage ne prévoit ni le suffrage actif, ni le suffrage passif des militaires. De ce fait, certains députés de l'assemblée nationale de 1848–1849 étaient des militaires de carrière, ce qui fut et resta longtemps une situation inédite.

Cette étude examine les différentes catégories de ce groupe de députés et l'activité des personnes qui y appartiennent. Le premier officier impérial-royal devenu député est Lázár Mészáros, ministre de la défense. La catégorie suivante comprend les officiers supérieurs de la garde nationale (5 personnes). Quant à ces derniers, le gouvernement les a invités à choisir entre leurs fonctions de député et d'officier supérieur de la garde nationale, mais peu l'ont fait. La troisième catégorie regroupe ceux qui étaient députés avant de devenir officiers de l'armée régulière hongroise (11 personnes). La quatrième catégorie comprend les députés nommés officier supérieur de la garde nationale (7 personnes).

Les membres de la cinquième catégorie, notamment Zsigmond Thaly, Artúr Görgei et György Klapka étaient officiers de l'armée hongroise avant d'être élus députés. En outre, János Damjanich et le colonel Pál Esterházy ont également été élus députés, mais leur élection n'a pas été ratifiée par la chambre des représentants. Quant à Gáspár Noszlopy, tant son rang que son élection sont incertains. Dans le dernier chapitre de l'étude, l'auteur rectifie certaines affirmations imprécises publiées dans la littérature spécialisée en évoquant le parcours des députés qui n'étaient pas militaires et celui des officiers qui n'étaient pas députés.

Роберт Германн

ДЕПУТАТЫ НА ВОЕННОЙ СЛУЖБЕ, ВОЕННЫЕ ДЕПУТАТЫ

(Резюме)

До 1848-го года военнослужащие члены армии не были представлены в нижней палате венгерского парламента, так как императорско-королевская армия была общеимперским, наднациональным институтом, не входившим в структуру венгерского строя. Среди приглашенных в верхнюю палату в принципе могли быть венгерские аристократы, имеющие воинское звание, но и их участие не было особенно характерным.

Закон о выборах об избирательном праве 1848-ого года не распоряжался ни активным, ни пассивным избирательным правом для военных. Таким образом могла возникнуть такая ситуация – беспрецедентным образом на долгое время –

что в народном представительском государственном собрании 1848–49 годов были такие члены, которые были кадровыми военными, профессиональными солдатами.

Исследование рассматривает различные категории этой группы депутатов, в том числе деятельность лиц, которые могут быть причислены к каждой отдельной категории. Первым, ставшим из военного офицера из императорско-королевской армии был министр обороны Лазарь Месарош. В следующую категорию вошли штаб-офицеры национальной гвардии (5 человек). В их случае, не смотря на то, что правительство настаивало на том, чтобы они выбирали между их депутатскими и национально гвардийскими штаб-офицерскими заданиями, но в конце концов это произошло только в отдельных случаях. В третью категорию относились те депутаты, которые только уже после их избрания стали офицерами регулярных сил, армии (11 человек). Относящиеся к четвертой категории будучи депутатами были назначены штабными офицерами национальной гвардии (7 человек).

Членов пятой категории избирали в депутаты из гонвед офицеров. Сюда относились Жигмонд Тали, Артур Гёргеи и Дьёрдь Клапка; кроме них были избранными депутатами Янош Дамьянич и полковник Пал Эстерхази, но их избрание парламент уже не верифицировал. В случае Гаспара Нослопи как и его ранг, также как и факт его избрания являются неопределенными. В последней главе исследования автор исправляет ранее неточные утверждения спецлитературы, рассматривая карьеру тех депутатов, которые не были военными; и тех офицеров, которые не были депутатами.

A 47. HONVÉDZÁSZLÓALJ MÁSODIK PARANCSNOKA: INKEY KÁZMÉR HONVÉD ŐRNAGY (1818–1882)*

„Minő tűzrőlpattant fiatalság volt ez!... Annak idején mily kitűnő honvédek lettek” – jellemezte Zala megye fiatal liberális nemeseit Degré Alajos író, a márciusi ifjak egyike. Degré memoárja zalai barátai közül különösen a 47. honvédzászlóalj második parancsnokának alakját nemesítette legendává: „Inkey Kázmér nemcsak maga volt hős, de neje is, egy német születésű grófnő, a szépek legszebbike, [aki] mindég ott lovagolt férje oldalánál, mikor az a leghevesebb ütközetekben zászlóalját vezényelte”.¹ A korabeli hivatalos és magániratokra, az egykorú (és későbbi) sajtóra, a kortársak elbeszéléseire, valamint az eddigi szakirodalomra egyaránt támaszkodó tanulmányom igyekszik árnyaltan, sokoldalúan bemutatni Inkey hús-vér emberi alakját, valamint fordulatokban gazdag pályafutását, különös tekintettel 1848–1849. és 1869–1876. évi katonai (honvéd törzstiszti) szolgálatára.²

A római katolikus vallású Inkey Kázmér a Zala megyei Palinban (Korpaváron) született Inkey János földbirtokos, császári királyi kamarás és báró Majthényi Erzsébet gyermekeként, s Nagykanizsán keresztelték 1818. február 23-án.³ Apja 1809-ben Zala vármegye lovasezredének kapitányaként mint századparancsnok vett részt a nemesi felkelésben,⁴ majd kamarási rangot nyert. A közügyek iránt kevésbé érdeklődött, vármegyei tisztséget nem viselt, figyelmét sokkal inkább a gazdálkodásnak, birtokai gyarapításának és korszerűsítésének szentelte. Palini, szentbalázsi és pacsai uradalmával a leggazdagabb, legtekintélyesebb zalai középbirtokosnak számított (birtokai évente több mint száz-ezer forintot jövedelmeztek), a fejlesztésekre, építkezésekre felvett hitelei miatt azonban a jövedelemét is meghaladó, több százezer forintnyi adóssága halmozódott fel 1842 októberében bekövetkezett haláláig. Örökösei, hogy egymást kifizethessék, illetve biztosíthassák megélhetésüket, 1846 áprilisában kénytelenek voltak eladni a legnagyobb palini uradalmukat (amit a belga trónörökös vásárolt meg 1 100 000 ezüstforintért).⁵

* A tanulmány „A 47. honvédzászlóalj emlékezete” című tudományos konferencián Zalaegerszegen, 2020. szeptember 16-án elhangzott előadás szövegének jelentősen kibővített és jegyzetekkel kiegészített változata

¹ Degré 1983. 155. o.

² A kutatásomhoz nyújtott segítségért, illetve a tőlük kapott iratmásokért ezúton is köszönetet mondok Hermann Róbert barátomnak, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum parancsnoka tudományos helyettesének, Solymosi Józsefnek, a HL Bécsi Kirendeltsége főlevéltárosának, Kemény Krisztiánnak, a HL levéltárosának, Németh Györgynek, az MNL OL főlevéltárosának, valamint Kulcsár Bálintnak, az MNL ZML levéltárosának. (Hermann Róbertnek és Kulcsár Bálintnak kéziratom átnézését is megköszönöm!) Kritikai észrevételeikért és hasznos tanácsaikért köszönet illeti tanulmányom lektorait, Bona Gábor ezredes, professor emeritust és Kedves Gyula ezredes, hadtörténészt is!

³ Inkey Kázmér életrajzának korábbi, rövid összefoglalásai: Novák 1906. 345. o.; Bona 1992. 17. o.; Bona 2015. I. k. 326–327. o.; Béres 1999. 81. o.; Molnár 2020. 9. o.; Bona 2020. 175. o.

⁴ MNL ZML kgv. 1809. április 17. 1. sz. (331–332. o.) Vö. Bátorfi 1878. 5. k. 161–162. o.; R. Kiss 1911. II. k. 148. o.

⁵ Göcze 2006. 543–549. o.

Inkey Kázmérnak összesen tíz testvére született, akik közül azonban – úgy tűnik – csak hatan (két lány és négy fiú) érték meg a felnőtt kort. Legidősebb bátyja, Edmund (vagy Ede) a cs. kir. hadseregben futott be jelentős tiszti karriert – erre a későbbiekben még visszatérünk –, másik bátyja, Sándor táblabíró és a pacsai uradalom birtokosa lett, míg öccsei, Ödön és János jogot végezve hivatali tisztséget vállaltak, illetve gazdálkodtak.⁶ Legfiatalabb testvére, Inkey János a szabadságharc idején századosként teljesített szolgálatot a magyar honvédseregben (előbb a 7., majd a 15. honvédzászlóaljban),⁷ idősebb testvérének, Sándornak sógora, ifjabb Csúzy Pál pedig előbb a 47. honvédzászlóalj századosa, azután a 61. honvédzászlóalj őrnagya és parancsnoka volt.⁸

Inkey Kázmér – saját bevallása szerint – gimnáziumot és jogot végzett. Középfokú tanulmányainak helyszínét egyelőre nem ismerjük, annyi azonban bizonyos, hogy 18 évesen az 1835/1836-os tanévben a pécsi püspöki jogliceum magántanulója volt.⁹ Ekkor valószínűleg a jogi fakultás második évfolyamát végezhetette el, mert egy évvel később, 1836 őszén Bécsbe vezetett az útja, és ott a Polytechnikum, azaz a műegyetem elődintézménye mérnöki karára iratkozott be.¹⁰ Műszaki tanulmányait azonban félbehagyta, és a császárvárosban legfeljebb egy tanévet töltött – de lehet, hogy még annyit sem –, mivel 1837 őszén már Zala megyében találjuk: a szeptember 25-ei vármegyei tisztújítás alkalmával tiszteletbeli (fizetéssel nem rendelkező) járási tisztségviselővé, esküdtté nevezte ki gróf Batthyány Imre főispán.¹¹

A közepes termetű, erős fizikumú Inkey Kázmér színes egyéniség, a reformkor nemesi társadalmának férfiideálja volt; kitűnően vívott, úszott és lovagolt.¹² Családi birtokán – Degré Alajos memoárja szerint – „spanyol grand módjára bikaviadalt rendezett, s mint viador maga állt ki, le is győzte a megszilajult bikát... Szerette és üzte a legmegegyőzőbb testgyakorlatokat, s mikor ráunt vagy kifogyott otthon vagy fásaszító vadászatokon a gyakorlatokból, elment földjeire, ahol... megfogta az eke szarvát, s olyan munkát vitt véghez, hogy maga körül három-négy bérest kifárasztott.”¹³ A testi erejét és vagyonát egyaránt előszeretettel fitogtató Inkey az 1840-es évek társasági életének ismert, népszerű alakja volt.¹⁴ Hölgytársaságokban országszerte az egyik legjobb táncosként tartották számon; Slachta Etelka naplója szerint „pesti modorban” táncolt, rendkívül jól.¹⁵ Szívesen (és valószínűleg sokat) költött mulatságokra, ezért Széchenyi István gróf – tékozló mánástársairól írva – akként jellemezte naplójában, hogy „Inkey Kázmér elmuzsikálja” a pénzét.¹⁶ A számos zalai szájhagyományt megőrkítő Eötvös Károly szerint Inkey – állítólag – a

⁶ MNL ZML Nemesi kataszter, 1845. 318. o. (Pacsai), 324. o. (Palin); Novák 1908. 2. o.; Nemes családok 1905. 290–291. o.; Szluha 2011. 637. o.; Gőcze 2014. 672–673. o.

⁷ Bona 2008. I. k. 486. o.

⁸ Bona 1992. 14–15. o.; Béres 2018. 110–116. o.; Bona 2020. 177. o.

⁹ Szögi 2016. 157. o.

¹⁰ Szögi 1994. 164. o.; Szögi 2013. 260. o.

¹¹ MNL ZML kgy. jkv. 1837:2177.

¹² HL Tiszti akv. lapok 4169.

¹³ Degré 1983. 155., 397. o.

¹⁴ Inkey balatonfüredi mulatságairól lásd: SZIN 6. k. 603. o.; Slachta 2006. 171., 174. o.; Matkovics 2015. 60–61. o.

¹⁵ Slachta 2004. 113–114. o.; Katona 2007. 396. o.

¹⁶ SZIN 6. k. 619. o.; Széchenyi 1982. 1162. o.

pesti kaszinóban is sokat veszített, azonban nem kesergett miatta, inkább szórakozással, utazással vigasztalta magát.¹⁷

Az Inkey baráti köréhez tartozó Skublics László írta Csány Lászlónak 1845 márciusában, hogy nincs más újság, „minthogy Sándor és Muki Inkey kézfogóra mentek Bécsbe; Kasimir egy augusztus 3-án 15. évet elérendő grófkisasszonyt vesz el, augusztusban lesz a lagzi.”¹⁸ Inkey Kázmér 27 éves korában, 1845. szeptember 8-án, a Bécs melletti Hütteldorfbán vette feleségül az ugyanott 1830. augusztus 3-án született – s így nála 12 évvel fiatalabb – Berchtold Eleonóra grófnőt,¹⁹ az alsó-ausztriai főnemes, Karl Berchtold gróf és Cecilie Lodron-Laterano grófnő lányát.²⁰ Inkey felesége, „Lotti grófnő” kivételes szépségéről később így emlékezett meg Egressy Ákos, a 47. honvédszászlóalj hadnagya: „Magas, karcsú termet, aranyszőke, gazdag haj, szabályos ívezetű sötét szemöldök] a búzavirág szempár felett, halvány rózsás arc, finom metszésű szája. Arany kedély, férfias bátorság, de azért minden ízében igazi nő s arisztokrata.”²¹ Az ifjú grófnő mindenütt elbűvölte környezetét; az 1847. július 26-án tartott balatonfüredi Anna-bálon például Széchenyi István gróf is őt találta a legszebbnek, legcsinosabbnak.²² Az ifjú házaspár alig fél évet éltek az Inkey család palinai kastélyában, majd onnan 1846 áprilisában – a palinai uradalom eladását követően – az Inkey Kázmér által (feltehetőleg örökségéből) vásárolt nemesi birtokra, a Rád és Szentpéterúr közötti Bánfa-pusztán álló kúriájukba költöztek át.²³

Ami Inkey Kázmér Zala vármegyei pályafutását illeti, az 1837 szeptemberétől viselt tiszteletbeli esküdti címét három év múlva valóságos, fizetéssel járó hivatallal váltotta fel: az 1840. szeptember 28-ai tisztújítás során a megye Kapornaki járásának alszolgabírójává választották.²⁴ A Kapornaki járás főszolgabírója ugyanekkor Csány László unokaöccse, Csány Elek lett, aki közel három év múlva, 1843. június 12-én feleségül vette Palinban Kázmér húgát, Inkey Szidóniát.²⁵ Inkey Kázmér abban az évben már egyértelműen a zalai liberális ellenzékhez tartozott, s anyagilag is támogatta a Deák Ferenc országgyűlési követé választása érdekében Csány László vezetésével folytatott kortes-hadjáratot.²⁶ Alszolgabírói tisztségét 1844 tavaszáig látta el; akkor a Zala vármegye április 15-ei közgyűlésén sógorával, Csány Elekkel egyidejűleg, közelebből meg nem nevezett családi viszonyaira hivatkozva lemondott hivataláról.²⁷ Lemondásának politikai okai

¹⁷ *Eötvös* 1982. II. k. 209. o.

¹⁸ MNL OL H 103. 19. d. Skublics László levele Csány Lászlóhoz, 1845. március 27. Közli: Csány László reformkori iratai, 199. o.

¹⁹ *Nagy* 1857. I. k. 9. o. A házassági anyakönyv másolatát közli *Schandl* 2001. 83. o. Inkey Kázmér és Berchtold Eleonóra grófnő 1845. szeptember 8-án kötött házassági szerződésének betáblázása: MNL ZML kgy. jkv. 1849. március 12. 20. sz. A grófnő születési helyéről: Szentpéterúri római katolikus plébánia halotti anyakönyvei. 46/1861. sz.

²⁰ *Kneschke* 1859. 323. o.; <http://genealogy.euweb.cz/bohemia/berchtold2.html> (A letöltés időpontja: 2020. március 6.)

²¹ A grófnőről Egressy Ákos elbeszélése alapján ír *Hegedűs* 1904. 2. o.

²² SZIN 6. k. 603. o. „Laura Inkey (Berchtold) die hübscheste.”

²³ *Schandl* 2001. 80–83. o.; *Göcze* 2014. 672. o.

²⁴ MNL ZML kgy. jkv. 1840:2281. Vö. *Hirnök* 1840. október 8. (81. sz.) 2. o.; *Jelenkor*, 1840. október 14. (83. sz.) 329. o.; Zala megye archontológiája, 427. o.

²⁵ *Honderű* 1843. július 1. (26. sz.) 879. o.

²⁶ BM Tört. Dok. Sz. 57.716. Csány László levele Bogyay Józsefhez. Csány, 1843. március 27. Közli: Csány László reformkori iratai, 72. o.

²⁷ MNL ZML kgy. jkv. 1844:1328. Vö. *Világ*, 1844. május 1. (35. sz.) 272. o. Inkey hivatalviselésének végét pontatlanul adja meg a Zala megye archontológiája 427. o.

is voltak: mivel Deák Ferenc 1843 szeptemberében nem fogadta el a rendkívüli méretű korteskedés árán megszerzett mandátumot, a zalai liberálisok csalódott hangadói, köztük Csány László, visszavonultak a közéletből, s helyüket átmenetileg a helyi konzervatívoknak engedték át.²⁸ 1844 áprilisában e visszavonulókhöz csatlakozott Csány Elek és Inkey Kázmér is, akit egyébként a császári titkosrendőrség besúgójelentése 1844 nyarán szintén a „Csány-párt” – tisztújítástól távol maradó – fő vezetői közé sorolt.²⁹ A június 10-ei tisztújításon, valószínűleg alszolgabírói tevékenységének elismeréseként, Zala vármegye táblabírájává nevezték ki a távollévő Inkeyt.³⁰ Ez ugyan többnyire inkább erkölcsi elismerés, konkrét feladatokkal nem járó, tiszteletbeli cím volt, Inkey Kázmér azonban a későbbiekben ténylegesen is bíraskodhatott, mivel 1846 júniusában – öccsével, Jánossal együtt – a vármegye büntetőtörvényszékéhez választották táblabírónak.³¹

Amikor Zala megye Deák Ferenc vezette liberális nemesi elitje 1845 márciusában önkéntes adófizetést vállalt, Inkey Kázmér is csatlakozott hozzájuk.³² Az ugyanekkor szerveződő Védegylet mozgalomban nem találkoztunk a nevével, 1846/1847 telén azonban ő is a Kossuth Lajos által kezdeményezett vukovár–fiumei vasút részvényese lett (jelképes összegű, 10 pengőforint értékű részvényt jegyzett Csány László aláírási ívében).³³ A zalai nemesség politikai minősítését Széchenyi István gróf számára 1847 nyarán elkészítő Kovács László pölöskei uradalmi ügyész Inkey Kázmért a „meggyőződésből ellenzékiek” közé sorolta.³⁴

A zalai liberális ellenzék 1847 tavaszán élénk korteskedésbe kezdett, hogy a júniusban esedékes tisztújítás során visszaszerezze 1844-ben feladott, illetve elvesztett pozícióit és másodalispánná választtassa jelöltjét, Csillagh Lajost. A tisztújítást megelőző hetekben a szembenálló felek között több településen is véres összetűzésekre került sor, melyeknek kiváltó oka az volt, hogy a zalai konzervatívok Rummy Károly táblabíró vezette kortesei június 9-e körül kövekkel és botokkal támadtak rá a Bánfán Inkey Kázmérnél vendégeskedő, s ott mulatozó liberálisokra. A felingerelt indulatokat ugyan sikerült lecsillapítania a megyei előjáróknak, a vizsályban alulmaradt Rummy Károly azonban feljelentette Inkey Kázmért és annak öccsét, Jánost az uralkodónál azzal a váddal, hogy mint az ellenzéki párt kortesfőnökei, maguk vezették embereiket az ellenfél megtámadására.³⁵ Zala vármegye 1847. június 14-ei tisztújításának kezdetén Inkey Kázmér és barátai lóháton vezették be a liberális alispánjelölt híveit a restauráció helyszínére.³⁶ Miután némi fondorlattal és erőszakkal sikerült másodalispánná választtatniuk Csillagh Lajost, „az ellenzék legtúl-

²⁸ Molnár 1990. 46. o.

²⁹ MNL OL N 119. Fasc. 71. No. 10.656. Titkosrendőri jelentés Zala vármegye 1844. június 10-ei tisztújításáról. Közli: Választási küzdelmek, 224. o.

³⁰ MNL ZML kgy. jkv. 1844:1859.

³¹ MNL ZML kgy. jkv. 1846:2036.

³² Az önkéntes adózók névsora: MNL ZML kgy. ir. 1845:530. Közli: *Pesti Hírlap*, 1845. március 9. (437. sz.) 157. o. Vö. Molnár 1996. 1233. o.

³³ *Hetilap*, 1847. január 15. (109. sz.) 71. hasáb; *Jelenkor*, 1847. január 21. (6. sz.) 35. o.

³⁴ MNL OL P 626. 10. cs. 24–32. sz. Közli: Molnár 2009. 149. o.

³⁵ MNL ZML Kerkapoly alisp. hiv. ir. 1847. Inkey János levele Sümegehy Ferenc főszolgabíróhoz. Nagykanizsa, 1847. június 10.; Glavina Lajos levele Csillagh Lajos másodalispánhoz. Palin, 1847. június 10.; Rajky Zsigmond levele Kerkapoly István első alispánhoz. [H. n.,] 1847. június 12.; MNL ZML kgy. ir. 1847:2601. Rummy Károly folyamodványa az uralkodóhoz. Bécs, 1847. június 16. Valamennyit közli: Választási küzdelmek 229–233., 244–245. o.

³⁶ PFL Chernel Kálmán kézírata, 1. k. Közli: Választási küzdelmek 253. o.

zóbb egyénei közül nehányan”, köztük Inkey, felkarolták, majd a vállukra emelve hordozták körbe a megye kormánypárti főispáni helyettesét, Festetics Leó grófot.³⁷

Inkey Kázmér a tisztújítási győzelem után sem vállalt vármegyei hivatalt, bánfa-pusztai birtokán élt és gazdálkodott 1848 tavaszán, a forradalmi átalakulás idején is. Zala vármegye március 30-ai közgyűlése azzal a faladattal bízta meg, hogy Sümeghy Ferencsel, a Kapornaki járás főszolgabírójával együtt hirdesse ki a járás lakosságának az úrbéri viszonyok eltörléséről és a köztelherviselésről szóló, az országgyűlés által már elfogadott és az uralkodó elé terjesztett, ám még szentesítésre váró törvényeket.³⁸ A főszolgabíró április 14-én jelentette az alispánnak, hogy megbízatásuknak eleget téve kihirdették a községek számára az említett törvénycikkeket.³⁹

Zala megye azon kivételes törvényhatóságok egyike volt, amelyek 1848 tavaszán saját hatáskörben hajtották végre az igazságszolgáltatás szervezeti reformját és az úriszékeltörlését követően kerületi törvényszékeket állítottak fel. Az újonnan szervezett hat zalai kerületi törvényszék közbíráit a megye Állandó Bizottmányának május 10-ei ülésén választották meg. Inkey Kázmért ekkor helyettes bírónak választották a nagykanizsai kerületi törvényszékhez, munkájában azonban ténylegesen nem vehetett részt, mert – mint látni fogjuk – 1848 júliusától nemzetőrtisztként táborigazságot teljesített.⁴⁰

Mielőtt ez utóbbi kezdetét vette volna, június folyamán került sor a nagykanizsai választókerület országgyűlési képviselőválasztására, ahol Inkey Kázmér előbb békéltetőként, azután pedig – állítólag – felbujtóként tűnt fel. Amikor a június 15-ei nagykanizsai képviselőválasztás alkalmával a két képviselőjelölt, Bója Gergely tanítóképző intézeti tanár és Babochay János ügyvéd hívei szavazás közben összeszólalkoztak, majd Bója pártja botokkal és fokosokkal, köveket és téglákat hajigálva támadt Babochay embereire és kiszorították őket a választás helyszínéről, Inkey személyesen kelt a megátadottak védelmére.⁴¹ A félbeszakadt választást június 27-én fejezték be (és képviselővé választották Bója Gergelyt), ám Bója a választás reggelén még azt panaszkolta Csány László királyi biztosnak, hogy a mellette nyilatkozó „falusi polgárokat Lazsánaknál és Palinban Inkey Kazimir úrnak egész éjén át itatott emberei kövekkel dobálják és pisztolyokkal fenyegetik”.⁴²

Mivel az 1848 tavaszán felállított nemzetőrség június elején településenként elkészített összeírása a Kapornaki járásból nem maradt fenn, nem tudjuk, hogy Inkey Kázmér április–május folyamán tagja lett-e lakóhelye, vagy a környék állandó nemzetőrségének, később azonban úgy emlékezett, hogy július 10-én századosná választották a Kapornaki járás nemzetőrségi zászlóaljánál.⁴³ Időközben, június 17-én ugyanis Zala megye Állandó

³⁷ MNL OL A 45. Acta Praes. 1847:554. Festetics Leó gróf jelentése a kancellárhoz. Dáka, 1847. június 21. Közli: Molnár 1994. 159. o. Festetics levelének részletét korábban pontatlanul idézte Sebestény é. n. 238. o. (Sebestény tévesen az új nádort tüntette fel Festetics idézett levelének címzettjeként.)

³⁸ MNL ZML kgv. jkv. 1848:1364.

³⁹ MNL ZML Csillagh alisp. hiv. ir. 1848. Sümeghy Ferenc főszolgabíró jelentése Csillagh Lajos első alispánhoz. Söjtör, 1848. április 14. Közli: Nagykanizsa és környéke, I. k. 20. o.

⁴⁰ MNL ZML ÁB jkv. 1848:4. (Inkeyről lásd a jegyzőkönyv 6. oldalát); Molnár 2010. 127–148. o. (Inkeyről lásd ezen belül: 132., 141. o.)

⁴¹ MNL ZML ÁB ir. 1848:1125/23. melléklet. Tanúkihallgatási jegyzőkönyv. Nagykanizsa, 1848. június 12. Közli: Nagykanizsa és környéke, I. k. 46. o.

⁴² MNL OL H 103. NII Bója Gergely levele Csány Lászlóhoz. Nagykanizsa, 1848. július 27. Közli: Nagykanizsa és környéke, I. k. 71. o.

⁴³ HL Tiszti akv. lapok 4169.

Bizottmánya – Batthyány Lajos miniszterelnök és Csány László királyi biztos felhívására – 6000 nemzetőr őrszolgálatra vezénylését határozta el, mert tartani lehetett a horvát bán csapatainak betörésétől. Csány egy kisebb részben sorkatonaságból és honvédzászlóaljakból, nagyobb részt pedig nemzetőrökből álló védőkordont szervezett zalai határszélre, Zala, Somogy és Baranya megyének a Dráva folyó által határolt peremére. A lakóhelyéről önkéntes alapon kimozdított és járasonként zászlóaljakra szervezett zalai nemzetőrök július 3-án kezdte meg a kivonulást, és 7-e és 10-e körül foglalta el a helyét a védelmi rendszerben. A zalai nemzetőröket két lépcsőben, részben a Muraközben, részben pedig a Mura innenső partján (Csáktornyától Domborúig, illetve Lendvától Letenyéig), főként az átkelőhelyek védelmére helyezték el. Mivel szolgálati idejük csak egy hónapig tartott, augusztus 6-a és 9-e között felváltották őket; a második váltás szolgálatának letelte után, szeptember 6-a körül pedig újabb váltásra került sor.⁴⁴

A Kapornaki járás tábóri szolgálatra vezényelt, a Dráva mentén határőrszolgálatot ellátó nemzetőrzászlóaljának – elvileg – mindhárom váltás idején Inkey Kázmér nemzetőr százados volt a parancsnoka,⁴⁵ az erre vonatkozó legkorábbi dokumentumok azonban csak a második váltás időszakából, 1848 augusztusából maradtak fenn. Séllyey László, a Muraközi járás főszolgabírója augusztus 13-án tett panaszt Csány László királyi biztosnál, hogy „Inkey Kázmér parancsnok úr” egyeztetés nélkül, zavart okozva rendelkezett egy nemzetőrszázad elhelyezéséről,⁴⁶ Inkey viszont – mint a „Kapornaki zászlóalj parancsnoka” – három nappal később, a muraközi Belicáról írt levelében azt vetette szemére a Csány mellett tevékenykedő Bertalan Vince „állomási főbiztos”-nak, hogy már harmadszor utasította vissza kifizetés nélkül a százada számára felveendő pénzekről szóló (ezek szerint pontatlannak talált) lajstromot. „Ezennel felkérem Önt – fordult Inkey Bertalan Vincéhez –, minthogy emberek vagyunk, s így hibázni is lehet, ha nálán valami csekély hibáért ismét eredmény nélkül vissza ne utasítsa; meg lévén győződve, hogy Ön tapasztalt, bő tapintatú férfiú, bőven átláthatja, hogy kivált ily zavargós időkbe, ahol a legénység jökedve s erélyességétől függ a csata kimenetele, elcsüggeszteni semmi esetre nem lehetvén, tisztelt Biztos urat a pénz kiszolgáltatására ismét ezennel felkérem.”⁴⁷

Inkey augusztus 21-én ugyancsak zászlóaljparancsnokként jelentette Belicáról Csány Lászlónak, hogy századánál az egyik, zászlóaljsegédtiszt szolgálatot teljesítő tiszt helyére rokonát, Inkey László köznemzetőrt (a 47. honvédzászlóalj későbbi hadnagyát) választották meg tiszteletbeli alhadnagynak.⁴⁸ Inkey Kázmér ugyanezen a napon régi haragosával, Rummy Károllyal, a Kapornaki járás nemzetőrzászlóaljának másik századosával különbözött össze a nemzetőrök számára a muraközi Domasinecen kimért bor ügyében, aminek következtében Rummy le akart mondani századosi rangjáról, Csány László azonban

⁴⁴ Urbán 1973. 164–165. o.; Vajda – Vajda 1974. 18–20. o.; Hermann 2006. 463. o.

⁴⁵ Hermann 2006. 463. o. Inkey általában zászlóaljparancsnokként írta alá az 1848. augusztusi leveleit, miközben azokban többször (így például, mint látni fogjuk, 16-án és 28-án) csak a századát emlegette, ezért bizonytalan, hogy valóban a Kapornaki járás egész nemzetőrzászlóaljának parancsnoka volt-e, vagy csupán annak egyetlen századát vezényelte.

⁴⁶ MNL OL H 103. ZML 81. sz. Séllyey László főszolgabíró levele Csány Lászlóhoz. Alsóvidovec, 1848. augusztus 13.

⁴⁷ MNL OL H 114. Bertalan Vince ir. Inkey Kázmér levele Bertalan Vincéhez. Belica, 1848. augusztus 16.

⁴⁸ MNL OL H 103. ZML 87. sz. Inkey Kázmér „százados és zászlóaljparancsnok” levele Csány Lászlóhoz. Belica, 1848. augusztus 21. Inkey Lászlóról lásd Bona 2020. 188. o.

ezt nem fogadta el.⁴⁹ Ismeretes, hogy a Kapornaki járás 1848 júliusában, első váltásként tábori szolgálatra vonult nemzetőreinek alig volt lőfegyvere, többségüket csupán baltával és dárdával fegyverezték fel.⁵⁰ Hasonló lehetett a helyzet az augusztus elejétől szolgálatot teljesítő második váltás esetében is, mivel Inkey augusztus 28-án kérte Bertalan Vince tábori főbízost, hogy a következő napokban adja ki százada számára a nekik ígért lőfegyvereket: „...kérem – írta Bertalannak –, [hogy] Steffänits örmester úrnak a lehető legjobb s legtöbb fegyvereket, nemkülönben a járandó töltéseket is átadni szíveskedjék!”⁵¹

A harmadik váltás idején, szeptember 6-a után továbbra is Inkey Kázmér maradt a Kapornaki járás nemzetőrzászlóaljának parancsnoka. Szeptember 11-én, azon a napon, amikor Jellačić hadai betörték a Muraközbe, Tótszerdahelyen állomásozott alakulattal, s onnan írt levelében kérte Csány László királyi biztos rendelkezését, hogy meddig maradjon ott, ha pedig majd el kell vonulnia Kiskomárom felé, mikor és merre induljon.⁵² Csány a következő napokban hazabocsátotta a Dráva-vonalon őrszolgálatot teljesítő, ám katonai célra, reguláris császári csapatok elleni harcra alkalmatlan nemzetőröket, köztük a Kapornaki járás nemzetőrzászlóalját is, a számukra kiosztott lőfegyvereket pedig Zalaegerszegen rendelte összegyűjtetni. Csány szeptember 15-ei átiratában felszólította Zala megye Állandó Bizottmányát, hogy ha az utóbbi rendeletét még nem teljesítették, annak végrehajtásához, a lőfegyverek beszedéséhez a volt zászlóaljparancsnoktól, köztük Inkeytől kérjenek segítséget.⁵³

A hazatéréssel nem ért véget Inkey nemzetőrtiszti szolgálata, mert Zala megye Állandó Bizottmányának szeptember 13-ai ülése – Batthyány Lajos miniszterelnök korábbi, augusztus 15-ei rendelete nyomán – egy körülbelül ezer főből álló önkéntes nemzetőrség felállításáról hozott határozatot. A toborzás feltételei hasonlóak voltak a honvédszászlóaljakéhoz: 22 és 40 év közötti, egészséges, katonai feladatok ellátására alkalmas fiatal emberek jelentkezhetnek három éves önkéntes honvédelmi szolgálatra, s tisztjeiket a századosokkal bezárólag maguk választhatták.⁵⁴ Mivel a Kapornaki járás településeinek 270 önkéntes nemzetőrt kellett kiállítani, Inkey Kázmér szeptemberben ezek toborzásában segédkezhetett. A Zala megyei mozgó nemzetőrzászlóalj önkéntesei, akiket szeptember végéig állítottak ki, október 3-án, Nagykanizsa horvát megszállás alóli felszabadítása során estek át a tűzkeresztségen. Ebben az összecsapásban Inkey már a zászlóalj egyik századának parancsnokaként vehetett részt.⁵⁵ A megszállók elleni hadműveletnek részese volt a Vas megyei nemzetőrzászlóalj is, melynek egyik tisztje, Chernel Kámán később úgy emlékezett, hogy október 6-án Pacsán szállásoltak be, „hol az összes tiszti-

⁴⁹ MNL ZML Séllyey cs. ir. 7. d. 1848–1849. Inkey Kázmér levele Rummy Károly századoshoz. Belica, 1848. augusztus 21.; Rummy Károly levele Séllyey Lászlóhoz. Domasinec, 1848. augusztus 21.; Rummy lemondásáról lásd Csány László kormánybiztosi iratai I. k. 207. o. (Rummy 1849 januárjától Csány felderítőtisztje volt a császáriak által megszállt Dunántúlon, később pedig – honvéd századosként – a hadügyminisztérium futártisztje lett. Vö. Bona 2009. II. k. 288. o.)

⁵⁰ Kossuth Hírlapja, 1848. augusztus 10. (35. sz.) 159. o.; Hermann 2006. 463., 507. o.

⁵¹ MNL OL H 114. Bertalan Vince ir. Inkey Kázmér levele Bertalan Vincéhez. Belica, 1848. augusztus 28.

⁵² MNL OL H 103. KLI 273. sz. Inkey Kázmér levele Csány Lászlóhoz. Tótszerdahely, 1848. szeptember 11.

⁵³ MNL ZML ÁB ir. 1848:1931. Közli: Csány László kormánybiztosi iratai, I. k. 287. o.

⁵⁴ Molnár 1987. 114–116. o.

⁵⁵ Hermann 2020. 32–38. o.

kart Inkey Kázmér és neje, a szép Lotti grófnő ebédre és estélyre szíves vendégszeretettel fogadták”.⁵⁶

Zala megye Állandó Bizottmánya másnap, október 7-én utasította a zalai önkéntes nemzetőrsereg parancsnokát, Gyika Jenő őrnagyot,⁵⁷ valamint az alakulat négy századosát, köztük Inkey Kázmért, hogy embereikkel tüstént térjenek vissza Nagykanizsára, s álljanak rendelkezésére a város katonai parancsnokának, Palocsay József, Somogy megyei nemzetőr őrnagynak (az egykori huszárszázadosnak).⁵⁸ Gyika őrnagy október 10-én terjesztette be jóváhagyásra az Állandó Bizottmányhoz az önkéntes nemzetőrszászlóalj tisztikarának Csány László kormánybiztossal már egyeztetett, s általa megerősített névsorát, melyben Inkey Kázmér továbbra is a századosok között szerepelt.⁵⁹

A Zala megyei önkéntes mozgó nemzetőrszászlóalj október 16-án csatlakozott Perczel Mór honvéd ezredes (a hónap végétől tábornok) drávai hadosztályához, amely a másnapi letenyei ütközetet követően küzte Muraközéből a megszálló horvát csapatokat. A zászlóalj ezután mintegy két hónapig a Mura mentén állomásozott, és részt vett Perczel hadműveleteiben.⁶⁰ Inkey Kázmér ez idő alatti tevékenységét nem ismerjük, csak annyit tudunk, hogy amikor Csáktornyan állomásozó alakulatát november 11-én honvédszászlóaljjá minősítették át, s az a 47. honvédszászlóalj nevet kapta, őt is honvéd századosná nevezték ki. Mészáros Lázár hadügyminiszter november 10-ei rendelkezése értelmében rangját és illetményét visszamenőleg, október elsejétől számították.⁶¹

A Perczel-hadtestnek a császári főerők támadását követő visszavonulása során, december 22-én a 47. honvédszászlóalj is elhagyta Zala megyét. A zalai alakulat a december 30-ai, súlyos vereséggel végződő móri ütközetben a jobbszárnyon foglalt állást, négy ágyúval. Mivel a megsemmisítő császári támadás elkerülte a jobbszárnyat, a zászlóalj az ágyúkat megmentve, veszteségek nélkül tudott visszavonulni. A 47. honvédszászlóalj 1849 januárjának első napjaiban Budán teljesített előőrsi szolgálatot, majd 5-én vonult ki a magyar fővárosból. A következő hetekben a középponti mozgó sereg alakulataként tevékenykedtek az Alföldön – január 22-én a szolnoki, 25-én pedig a ceglédi összecsapásoknak voltak részesei –, február elejétől pedig a felső-tiszai hadtest kötelékében vettek részt a további hadműveletekben.⁶²

Miután a császáriak egyik utóvédjét megfutamító, 1849. február 14-ei tornaljai ütközetben az ekkor már dandárparancsnoki teendőket is ellátó Gyika Jenő őrnagy megsebesült, a rangidős századosnak, Inkey Kázmérnak adta át a 47. honvédszászlóalj parancsnokságát. Nem tudjuk, hogy a váltásra pontosan melyik napon került sor, annyi bizonyos azonban, hogy február 24-én Pétervásáránál már Inkey százados vezényelte támadásra a zalai

⁵⁶ PFL Chernel Kálmán kézirata, I. k. 67/c. o. Közli: *Molnár* 1991. 231. o.

⁵⁷ Az alakulat első parancsnokának részletes életrajzát lásd *Molnár* 2019. 133–149. o.

⁵⁸ MNL ZML ÁB jkv. 1848:2087. Közli: Nagykanizsa és környéke, I. k. 251–252. o. Vö. *Barbarits* 1929. 55. o.; *Molnár* 1987. 118. o.; *Hermann* 2020. 38. o. Palocsay Józsefről lásd *Bona* 2015. II. k. 454. o.

⁵⁹ MNL ZML ÁB ir. 1848:2093. Gyika Jenő levele Zala megye Állandó Bizottmányához. Zalaegerszeg, 1848. október 10. Közli: A 47. honvédszászlóalj története, 213–214. o.

⁶⁰ *Hermann* 2020. 48–59. o. Tekintettel e frissen megjelent, rendkívül alapos és részletes feldolgozásra, tanulmányomban csak vázlatosan foglalkozom a Zala megyei önkéntes mozgó nemzetőrszászlóalj, illetve a 47. honvédszászlóalj egészének történetével.

⁶¹ *Közlöny*, 1848. november 12. (155. sz.) 745–746. o.; *Kossuth Hírlapja*, 1848. november 15. (118. sz.) 520. o.

⁶² *Hermann* 2020. 59–76. o.

alakulatot.⁶³ A zászlóalj katonái Inkey Kázmér vezetésével derekasan harcoltak a február 26–27-ei, vesztes kápolnai csatában is, melynek különösen a második napján vívtak bátor, önfeláldozó küzdelmet.⁶⁴ Inkey ugyan nem rendelkezett katonai képzettséggel és szolgálati tapasztalatokkal, mint elődje, Gyika Jenő őrnagy, ez irányú parancsnoki-szakmai hiányosságait azonban magabiztos, imponáló fellépéssel, esetenként virtuskodásba átcsapó bátorsággal igyekezett pótolni. Szabó Sámuel honvéd százados emlékirata szerint Inkey február 27-én személyesen vezette rohamra alakulatát a kápolnai major visszafoglalására. Ugyanő örökölte meg azt is, hogy amikor két nappal később, Egerfarmosnál a 47. honvédszászlóalj órákig ágyútűzben állva, utóvédként fedezte a magyar sereg visszavonulását, az alakulatát halált megvető bátorsággal vezénylő, annak személyes helytállásával példát mutató Inkey „nagy hidegvérűséget tanúsított: lóháton, kezeit keresztbe fonva az front előtt mozdulatlan állott” a gyilkos ágyútűzben.⁶⁵ Klapka György honvéd ezredes, az I. hadtest parancsnoka a fentiek elismeréseként március 15-e körül őrnagyi kinevezésre terjesztette fel Inkey Kázmér századost, a zalai alakulat ideiglenes parancsnokát.⁶⁶

1849 tavaszán egy kellemetlen családi ügy érintette Inkey Kázmért. Március 24-én Losoncon elfogták bátyját, a cs. kir. I. (Civalart) dzsidásezred őrnagyaként hazája ellen harcoló – s ezért már korábban, 1848 novemberében hazaárulónak nyilvánított – Inkey Eduárdot. A foglyul ejtett császári őrnagyot Tiszafüredre szállították, ahol – állítása szerint – azonnal rögtönítélettel fel akarták akasztani (vagy főbe akarták lőni). Ezt a történet egyik változata szerint a honvédségnél szolgáló korábbi királyi testőrtársai akadályozták meg, a másik verzió szerint viszont Kossuth Lajos kormányzóelnök a vádlott öccse, Kázmér kérésére tekintett el az ítélet végrehajtásától. Az bizonyos, hogy Inkey Kázmér valóban Kossuthhoz folyamodott kegyelemért, és a kormányzóelnök, méltányolva a fogoly magyar hadseregnél szolgáló, „magának érdemeket szerzett”, „derék testvérének” kérését, egy ideig halasztotta is a császári őrnagy elleni eljárást. Inkey Eduárd ügyét végül április 30-án kezdte tárgyalni a nagykállói vésztörvényszék, s valószínűleg halálra ítélték, illetve ítéletét végrehajtották volna, ha Vukovics Sebő igazságügyi miniszter május 9-én nem oszlatja fel a törvényszéket egy vitatható halálos ítélet miatt. A büntetőeljárást ezek után a miskolci vésztörvényszéknek kellett volna lefolytatnia, az azonban meg sem alakult, ezért Inkey Eduárd ügye a szabadságharc idején nem jutott el az ítélethozatalig.⁶⁷

A 47. honvédszászlóalj időközben Inkey Kázmér százados vezetésével küzdött végig a tavaszi hadjárat győztes összecsapásait: az április 4-ei tápióbicskei ütközetet, az április 6-ai isaszegi csatát, valamint az április 10-ei váci és április 19-ei nagysallói ütközetet.⁶⁸ Amikor Tápióbicskénél az átmenetileg visszavonuló magyar csapatok átkeltek a Tápión, a zalai alakulat honvédei távol voltak a folyó hídjától, ezért az ellenséges golyózáporban a Tápió térdig – helyenként derékig – érő mocsarán kellett átgázolniuk. Közéjük tarto-

⁶³ Hermann 2020. 77., 80. o.

⁶⁴ Hermann 2020. 81–87. o.

⁶⁵ Hermann 2010a. 147–148. o. Vö. A 47. honvédszászlóalj története, 238–239. o.

⁶⁶ HL 1848–49. 51/166. Vö. Hermann 2020. 90. o.

⁶⁷ KLÖM XV. k. 104–105. o. (Kossuth Lajos átirata Görgei Artúr tábornokhoz. Debrecen, 1849. április 24.); Hermann 2020. 94–96. o. A történet „regényes” feldolgozását Kossuth és Inkey Kázmér fiktív párbeszédével lásd Farkas 1920. 1247–1249. o.

⁶⁸ Hermann 2000. 97–108. o.

zott zászlóaljparancsnokuk, Inkey Kázmér is, aki azonban – Szabó Sámuel visszaemlékezése szerint – „míg nehéz testével a mocsáron átgázolt, úgy kifáradott, hogy két honvéd vezetése mellett tudott csak menni”.⁶⁹ Noha a 47. honvédszászlóalj április 10-én, Vácnál egy átkaroló mozdulatot hajtott végre, s legfeljebb az ütközet végén, a Vácról már kiszorított ellenség üldözésekor avatkozott be a harcokba, Bátori Sulcz Bódog honvéd alezredes, dandárparancsnok későbbi (június 3-ai) előterjesztése szerint azonban Inkey Kázmér, aki „mindeddig a csatákban zászlóalját vitézül és bátran vezette, különösen kitüntette magát a váci csatában, melyért meg is jutalmaztatott”.⁷⁰

Görgei Artúr honvéd vezedőőrnagy valóban a váci ütközetet követően, április 12-én léptette elő Inkey Kázmér századost őrnaggyá és tüntette ki a Magyar Katonai Érdemrend III. osztályával.⁷¹ Inkey előléptetését – április 10-étől számított ranggal és illetménnyel –, valamint a 47. honvédszászlóalj parancsnokául való kinevezését Kossuth kormányzóelnök április 18-án hagyta jóvá,⁷² s a „váci ütközet alkalmával különös vitézség”-éért Görgeitől kapott kitüntetését is ugyanezen a napon erősítette meg Mészáros Lázár hadügyminiszter.⁷³ Az április 19-ei nagysallói ütközetről szólva, Klapka György is elismerően nyilatkozott az Inkey vezette zalai honvédalakulatról: „Az ellenség élénk küzdelem után a magaslatról ledobott, Fakóvezekényre visszanyomtatott, aminél a 47. zászlóalj Inkey Kázmér vitéz őrnagy alatt leginkább kitüntette magát.”⁷⁴

Inkey négy nappal később, április 23-án Komáromban volt alakulatával, onnan terjesztette fel zászlóalja tábori lelkészének, valamint négy tisztjének kinevezési javaslatát.⁷⁵ Újabb három nap elteltével került sor Komáromnál arra a csatára, amelyben a 47. honvédszászlóalj komoly veszedelemben forgott és súlyos veszteségeket szenvedett. Amikor a magyar főserég április 26-án a Dunán átkelve, a folyó jobb partján indított támadást az ostromlott Komárom felmentésére, a 47. honvédszászlóalj a balszárnyon nyomult előre, egy fél tüzérszázad és négy huszárszázad támogatásával. Éder József hadnagy visszaemlékezése szerint az alakulat honvédei, látva a centrum eredményes előretörését, bosszankodtak, hogy nekik tétlenül kell vesztegelniük, ezért őrnagyuk, „Inkey Kázmér, a merész katona, gyorsabb előnyomulásra vezényelt”. A császáriak azonban váratlanul gyors ellentámadást indítottak a magyar balszárnya ellen: a cs. kir. 5. és 8. vértesezred túlerőben lévő lovassága visszaszorította a husárokat, a nyílt sorokban előrenyomuló 47. honvédszászlóaljat pedig olyan hamar körülvette, hogy nem maradt idejük négyszöget formálni a vértések támadásának elhárítására. A császári lovasság tisztjei tört magyarsággal szólították fel a honvédeket a fegyverletételre, mire Inkey őrnagy – miként Éder hadnagy megörökítette – „tüdejének egész erejével ordított vissza: »Lőjétek fiúk, az irgalmát, meg ne add magad, Zala!«”. A zászlóalj sortüzet adott, erre a bekerítés némileg tágult, de a vértések rövid idő múlva ismét szorosan körülfogták az alakulatot. A zászlóalj megint kivágta magát, s megkezdte a visszavonulást, majd amikor a császári lovasság harmadszor is be

⁶⁹ Hermann 2010a. 150. o. Vö. A 47. honvédszászlóalj története, 99. o.

⁷⁰ Hermann 2020. 104–105. o. Bátori Sulcz Bódogról lásd Bona 2015. I. k. 180. o.

⁷¹ HL 1848–49. 21/263. Görgei napiparancsa. Vác, 1849. április 12.; MNL OL H 75. HM Ált. 1849:10.458. Görgei felterjesztése a Hadügyminisztériumhoz. Vác, 1849. április 12. Vö. Hermann 2020. 105. o.

⁷² *Közlöny*, 1849. április 20. (84. sz.) 307. o.

⁷³ *Közlöny*, 1849. április 22. (86. sz.) 315. o.

⁷⁴ Klapka 1886. 222. o.

⁷⁵ HL 1848–49. 23/322. Inkey Kázmér tiszti előterjesztése. Komárom, 1849. április 23. Vö. Hermann 2020. 108. o.

akarta őket keríteni, futásnak eredtek, hogy kijussanak a gyűrűből. A menekülőben lévő zalai alakulatot végül a 26. honvédzászlóalj bátor fellépése mentette meg a megsemmisüléstől: megrohanták a vérteseket, majd zárt tömeget alakítva tartották fel azok rohamát, egészen addig, míg a honvédtüzérség elűzte őket.⁷⁶

A komáromi csata után az I. hadtestet is Buda ostromára vonták vissza. A 47. honvédzászlóalj május 4-étől a Kis-Svábhegyen állomásozott, s ott egy 12 fontos ágyúüteg fedezetét látta el.⁷⁷ Egressy Ákos hadnagy emlékirata szerint a fővárosi polgárság rendszeresen látogatta a honvédeket, hogy enni- és innivalókkal lássa el őket. „Viszonzásul őrnagyunk, a lovagias Inkey Kázmér – emlékezett Egressy – a Sárközi lelkes zenekarával kedveskedett vendégeinknek, s napestig húzatta a legszebb, legnépszerűbb magyar dalokat”. Sárközi Ferenc primás nevezetes cigányzenekarát Inkey a saját költségén fogadta fel, öltöztetett díszes egyenruhába és látta el, a zenészek pedig egészen a fegyverletételig buzdították harcra vagy szórakoztatták a zalai honvédeket.⁷⁸

A 47. honvédzászlóalj legfényesebb haditette Buda várának 1849. május 21-ei bevételé volt; az ostromlók élén hatoltak be a várba, s elsőként az ő zászlótartójuk, Püspöky Grácián tüzte ki a vár falára a magyar zászlót.⁷⁹ Antos János százados, aki vezérkari tisztként az I. hadtest karségéde volt, a Budavár bevételéről szóló jelentésében – Nagysándor József tábornok, Máriássy János ezredes és Driquet Péter alezredes mellett – a nap hősei között említette Inkey Kázmér őrnagyot, aki „szinte vitézül, ritka elszántsággal vezénylette zászlóalját”⁸⁰ Máriássy ezredes még a várba való behatolás előtt, az ostromlétráknál találkozott a 47. honvédzászlóalj parancsnokával, aki lelkesen buzdította embereit az előnyomulásra. Máriássy emlékei szerint a zalai alakulat létrákon ostromolta meg a várfalat,⁸¹ s egy korabeli hírlapi tudósítás is erről számolt be: „A 47. zászlóalj élén vitéz őrnagya, a még a csatatéren alezredessé nevezett Inkey meghágá hágcsokon a bástyát.”⁸² Valószínűbb azonban, hogy Egressy Ákos hadnagy emlékezett pontosabban, és Inkey a Fehérvári kapu melletti körbástyától jobbra, az ostromágyúk által nyitott résen, a várfal meredek omladékan vezette rohamra a zalai honvédeket.⁸³ Az ostrom leghitelesebb ábrázolásai, Than Mór litográfiája és vízfestménye is így örökítették meg e hősi jelenetet: a művész elmondása szerint a kép jobb oldalán, a honvédek élén látható törzstiszt, a füstfelhőből felemelt kardjával kiemelkedő alak nem más, mint Inkey Kázmér honvéd őrnagy.⁸⁴

Egressy Ákos emlékirata szerint Budavár bevételé után Görgei Artúr tábornok, a honvédsereg fővezére a 47. honvédzászlóalj tisztjeit halmozta el a legtöbb dicsérettel. Miközben zászlajukra tüzte a harmadosztályú katonai érdemjelet, állítólag kijelentette, hogy ez a kitüntetés, addig is, míg az alakulat minden egyes tisztjét hasonlóval díszítheti fel,

⁷⁶ Éder 1892. 193. o. Újabb közlése: A 47. honvédzászlóalj története, 268–269. o. Vö. Hermann 2020. 109–111. o.

⁷⁷ Hermann 2020. 114. o.

⁷⁸ Egressy 1893. 115., 128–130. o. Vö. A 47. honvédzászlóalj története, 274., 282. o.

⁷⁹ Molnár 1997. 286–295. o.

⁸⁰ MNL OL R 295. 1. cs. 3. t. Antos János százados jelentése Klapka György tábornokhoz. Buda, 1849. május 21. Közli: Budavár bevételének emlékezete 524–526. o. Antos János életrajzi és szolgálati adatait lásd Bona 2015. I. k. 158–159. o.

⁸¹ Máriássy 1999. 128–129. o.

⁸² Marcius Tizenötödike, 1849. május 23. (29. sz.) 113. o.

⁸³ Egressy 1893. 117–120. o. Vö. A 47. honvédzászlóalj története, 276–277. o.

⁸⁴ Than Mór elbeszélésére hivatkozik a *Vasárnapi Ujság*, 1893. június 25. (26. sz.) 434. o. Budavár ostromának egykorú rajza.

mindnyájukat megilleti. Egressy szintén tudni vélte, hogy Inkey hősiességéért alezredesi rangot nyert,⁸⁵ ez azonban nem felel meg a valóságnak. Zalában később legenda keringett arról is, hogy Görgei veres sapkával akarta kitüntetni a 47. honvédzászlóaljat, s csak őrnagyuk kérésére állt el ettől: „Így is a vakmerőségig bátrak, tüzesek – mondta [állítólag] Inkey –, akkor meg nem lehet velők bírni, s elpusztul az egész zászlóalj.”⁸⁶

Egy császári hírszerzőjelentés szerint Buda bevétele után olyan honvédtisztek érkeztek szabadságra Nagykanizsára, akik jelen voltak az ostromnál, azt a hírt hozva, hogy „az első volt a 47. zászlóalj Inkey Kázmér őrnaggyal; Görgei azonnal ezredessé nevezte ki”. Az osztrák hírszerzők úgy értesültek, hogy „Inkey a feleségével Kanizsán volt”, és május 30-án ment vissza alakulatához.⁸⁷ Inkey május végén valóban Zalában tartózkodott szabadságon; 26-án Szentmihályon, 30-án pedig Bánfa-pusztán járva, személyesen jelölt ki családi ügyeinek képviselőire egy-egy ügyvédet.⁸⁸ Távolléte idején átmenetileg az egyik századparancsnoknak, Csillagh László századosnak adta át a 47. honvédzászlóalj vezetését. Május 27-én Csillagh százados kérte ideiglenes zászlóaljparancsnokként az I. hadtest parancsnokságától, hogy gondoskodjanak a zalai alakulat teljesen elrongyolódott ruházatának pótlásáról,⁸⁹ és alakulata nevében június első hetében is ő láttamozta a kiadott napiparancsokat.⁹⁰

Inkey Kázmér június 10-ére visszatért az akkor már Nyitrától délnyugatra, a Vág folyó közelében fekvő Mocsonokon állomásozó 47. honvédzászlóaljhoz, s ismét átvette a parancsnoki teendőket; aznap ő terjesztette fel az alakulat löfegyvereinek kimutatását.⁹¹ Június 15-e és 20-a között a Vág menti Sempténél, június 21-én pedig Szerednél történtek kisebb-nagyobb összeütközések, melyekben a zalai zászlóaljat már Inkey őrnagy vezényelte teljes jogú parancsnokként. Amikor június 17-én a 47. honvédzászlóalj egy része Hosszúfalu és Vágújlak felé járőrözött, kisebb összecsapásra került sor Sempte előterében.⁹² Erről egy érdekes epizódot jegyzett fel naplójában a császári vértések egyik századosa, Philip Kolowrat gróf: „Délután egy lovaglóruhába öltözött, szép lovakon ülő férfiak által kísért hölgyet láttunk az ellenséges állásokban, az előőrök vonalában lovagolni. A tüzereknél leszállt a lóról, és egy ágyút sütött el ránk.” Az amazon, aki ezt a nevezetes tettet végrehajtotta, egy észbontóan szép asszony volt – magyarázta a jelenetet a naplórészletet közlő osztrák történész, aki a lovast Inkey Kázmér nejével, Berchtold Eleonóra grófnővel azonosította.⁹³

A szabadságharc alatt nemcsak Inkey alakja emelkedett legendássá, de a feleségé is, aki – noha alig múlt 18 éves – mindvégig a férje közelében volt a hadjárat során, s nemcsak a táborban, hanem a csatákban is az oldalán lovagolt. „Nem tudom, költőinek

⁸⁵ Egressy 1893. 123. o. Vö. A 47. honvédzászlóalj története, 279. o.

⁸⁶ *Magyar Paizs*, 1907. január 31. (5. sz.) 4. o. Zalaegerszegi 48-as honvédek.

⁸⁷ A Dimatschek alezredes által küldött, Varasdon, 1849. május 30-án kelt hírszerzőjelentést közli: Nagykanizsa és környéke II. k. 139. o.

⁸⁸ MNL ZML kg. ir. 1849. május, szám nélkül. Sümeghy Ferenc főszolgabíró és Thassy Lajos alszolgabíró jelentései. Keszthely, 1849. május 31.

⁸⁹ HL 1848–49. 30/217. Csillagh László százados jelentése az I. hadtest parancsnokságához. Buda, 1849. május 27. Közli: A 47. honvédzászlóalj története, 231. o.

⁹⁰ Hermann 2020. 124. o.

⁹¹ MNL OL H 147. 12. d. 5. tétel. A 47. honvédzászlóalj parancsnokságának kimutatása az alakulat löfegyvereiről. Mocsonok, 1849. június 10. Közli: Hermann 2020. 125. o.

⁹² Hermann 2020. 125–130. o.

⁹³ Wacquand 1900. 204. o. (A mű szerzője valójában Ferdinand Strobl von Ravelsberger volt.)

mondjam-e vagy hajmeresztőnek – emlékezett rájuk Degré Alajos –, mikor az ágyú- és puskagolyók zápora közt zászlóalja élén fel-le vágta a bátor szívű őrnagy, parancsokat osztva, s oldalánál vele versenyt halad az az eszményi szépség. Olyan, mint egy tündér-rege királynője, ahogy a ködfátyolból kibontakozik... A csapat úgy tekintette, mintha egy angyal szállt volna le a mennyből az ő védelmőkre, s bármennyire a halál torkában voltak is, őt látva, senki sem gondolt a halálra.”⁹⁴ Egressy Ákos hadnagy szintén úgy emlékezett, hogy Berchtold Eleonóra grófnő híven, elszántan kísérte Inkeyt az egész hadjárat alatt, s olykor a csaták színhelyén is megjelent lóháton a férje oldalán. Amikor a zalai alakulat 1849 júniusában, a harcok szünetében táncvigalmakat rendezett Mocsonokon, a főrendező Inkey őrnagy volt, „a bálanya tisztét pedig neje, az éppoly előkelő, mint eszményi szép Inkey bárónő [helyesen: grófnő] vállalta el”, aki maga gondoskodott a zászlóalj Sárközi Ferenc primás vezette, nevezetes cigányzenekaráról is.⁹⁵ Egressy másik elbeszélése szerint a mocsonoki multság résztvevői nem báli, hanem egyszerű, magyaros ruhában jelentek meg, a bálanya, Inkey grófnő pedig oly gracózitással [kecseesen, bájosan] vitte a ház úrnői tisztét, hogy a nagyszámú vendégsereg egy rég megszokott társaságnak tűnt fel”, s az arcokon jókedv, lelkesedés tükröződött.⁹⁶

Az Inkey Kázmér őrnagy vezette 47. honvédzászlóalj a júniusi Vág-menti hadjáratot követően július 11-én ismét Komáromnál, július 15-én és 17-én pedig Vácán vívott csatát, majd a magyar főerőkkel együtt, jókora kerülővel, Rimaszombat, Miskolc, Nagykálló és Nagyvárad érintésével Arad térségébe vonult, ahova augusztus 9-én érkezett meg. Útközben, augusztus 2-án résztvevője volt a debreceni ütközetnek, utolsó harcát pedig a német-ság-újsági ütközetben vívta, augusztus 11-én. Másnap délben Világosra érve és ott tábort ütve tudták meg, hogy küzdelmük véget ért, leteszik a fegyvert.⁹⁷

A szőlősi síkon, 1849. augusztus 13-án történt fegyverletételkor Inkey négyszögbe állította fel a zászlóalj legénységét és beszédet intézett hozzájuk, melyben megkérte őket, hogy – miként Spur János főhadnagy írta visszaemlékezésében – „a meglevő viszonyokkal számolva, a sorssal kibéküljenek; megköszönvén mindenkor tanúsított odaadásokat, kezet fogva minden egyes legénnyel, búcsúzott el sírva”.⁹⁸ Inkey ekkor állítólag hadosztályparancsnokának, Máriássy János ezredesnek adta át emlékül azt a III. osztályú érdemrendet, amivel Görgői Buda bevétele alkalmával felékesítette a zalai alakulat zászlaját, a zászlót pedig valószínűleg feldarabolták és a tisztek között osztották szét.⁹⁹ Néhány nappal később találkozott Inkeyvel és „igen szép, művelt és szeretetre méltó feleségével” Kászonyi Dániel (korábban segéd-kormánybiztos, majd honvéd főhadnagy), aki rá akarta venni őket, hogy menjenek vele a még magyar kézen lévő Komáromba. Inkey – Kászonyi állítása szerint – kinevette, mert úgy gondolta, hogy „hamarosan visszakapja zászlóalja parancsnokságát, mégpedig az oroszoktól, akik aztán a magyarokkal együtt fogják meg-támadni Ausztriát”.¹⁰⁰

⁹⁴ Degré 1983. 397. o.

⁹⁵ Egressy 1893. 128–130. o. Vö. A 47. honvédzászlóalj története, 281–282. o.

⁹⁶ Hegedűs 1904. 2–3. o.

⁹⁷ Hermann 2020. 135–156. o.

⁹⁸ MNL OL R 31. I. cs. I. t. 2028. Spur János visszaemlékezése. Közli: A 47. honvédzászlóalj története, 263. o. Vö. Hermann 2020. 156–157. o.

⁹⁹ Máriássy 1999. 205. o.; Hermann 2020. 157. o.

¹⁰⁰ Kászonyi 1983. 263. o.

Erre, mint tudjuk, nem került sor. A volt honvédeket büntetésül besorozták a cs. kir. hadseregbe, s ez a sors várt mindazokra a honvédtisztekre is, akik korábban nem szolgáltak katonaként a császáriaknál. Inkey azért sem kerülhette el e megtorlást, mert ő is szerepelt a zalaí forradalmi vezetők névsorában, amit a Zalaegerszeget megszálló császári csapatok parancsnoka, Burits vezérőrnagy 1849. január 4-én küldött meg Nugent tábornagynak. A 47. nevet tartalmazó listán az alábbiakat olvashatjuk róla: „Inkey Kázmér Pacsán – a legkártékonyabb szónokok egyikeként ismert és a jelenlegi népfelkelés szervezője”.¹⁰¹ (A jellemzés több szempontból is pontatlan: Inkey állandó lakhelye nem Pacsa, hanem Bánfa-pusztá volt, nem a népfelkelést, hanem a nemzetőrséget szervezte, s ekkor már – mint láttuk – nem Zalában, hanem a fővárosban volt a 47. honvédszázlóalj századosaként.) Inkey Kázmért 1850. január 31-én közemberként sorozták be a cs. kir. 9. (Liechtenstein) huszárezredhez, melynek abban az évben már a magyar vésztörvényszéktől megmenekült bátyja, Inkey Eduard alezredes volt a parancsnok-helyettese. Lehet, hogy ez a körülmény is közrejátszott abban, hogy április 1-jétől a cs. kir. 2. (Bajor király) dragonyosezredhez helyezték át.¹⁰²

Berchtold Eleonóra grófnő valamikor 1850. május 22. előtt a székesfehérvári cs. kir. katonai kerületi parancsnoksághoz folyamodott, kérve férjének 500 ezüstforint váltásdíj lefizetése ellenében való elbocsátását. A parancsnokság átirata nyomán a székesfehérvári kerületi főispán utasította Zala cs. kir. megyefőnökét, Bogay Lajost, miszerint vizsgálta ki a folyamodvány tartalmát, különösen azt, hogy „az elbocsátandó forradalmilag nincs-e különösen terhelve”. A Kapornaki járás cs. kir. főszolgabírája, Oszterhueber Kristóf által június elején lefolytatott vizsgálat – noha annak iratait nem ismerjük – Inkeyre nézve kedvezően zárulhatott, mert a megyefőnök június 18-ai felterjesztésére október 16-án azt a választ adta a katonai kerületi parancsnokság, hogy „Inkey Kázmér besorozott honvédek a katonaságtól elbocsátása ajánlat útján megengedtetvén”, azzal a feltétellel, ha hozzátartozói előbb lefizetik a soproni hadipénztárnál a szabályszerű, 500 pengőforintnyi váltásdíjat.¹⁰³ A 2. dragonyosezrednél vezetett törzskönyvi lapja szerint Inkey Kázmért 600 forint lefizetése ellenében 1850. december 28-án bocsátották el a császári hadseregből.¹⁰⁴

Inkey az 1850-es években mintegy 480 holdas bánfa-pusztai birtokára visszavonulva gazdálkodott. A 21 holdas belső telken nemesi kastély, földesúri lakóház állt, cseléd- és gazdasági épületekkel, valamint dísz- és gyümölcsös kerttel. A birtok túlnyomó részét (70 százalékat, 336 holdat) szántóföldként, a többi pedig rétként (55 hold), legelőként (43 hold) és erdőként (25 hold) hasznosították.¹⁰⁵ Inkey gazdálkodásának utolsó éveiben, 1867

¹⁰¹ Hermann 2010b. 164–166., 186., 210. o.

¹⁰² KA Grundbuch 2. DR 5/2. (vö. Bona 2020. 175. o.); Militär-Schematismus 1850. 409. o., 1851. 425. o.; HL Tiszti akv. lapok 4169. Inkey Kázmér honvéd alezredes 1867 utáni szolgálati lapjai szerint a besorozása 1850. január 15-én történt, áthelyezésére pedig május 15-én került sor a cs. kir. 10. vértesezredhez. (Inkey reaktiválása idején már az utóbbi elnevezést, pontosabban a 10. dragonyosezred nevet viselte a korábbi 2. dragonyosezred.)

¹⁰³ MNL ZML Megyefőnöki ir. 289. d. 1850. IX. U. 1985.; MNL ZML Kapornaki cs. k. főszb. Közig. ir. 1850:397.

¹⁰⁴ KA Grundbuch 2. DR 5/2. Vö. Bona 2020. 175. o. Elbocsátása a későbbi szolgálati lapja szerint 1850. október 1-jén történt, 500 forint váltásdíj lefizetése mellett. (HL Tiszti akv. lapok 4169.)

¹⁰⁵ MNL ZML Zeg. jb. Telekv. ir. Nemesrádó (Rád), 325. és 506. sz. Vö. Budapesti Közlöny, 1867. augusztus 1. (117. sz.) 1290. o. (A bánfa-pusztai birtok árverési hirdetménye.)

körül a 47. honvédszászlóalj egykori őrmesterét, Mauz (vagy Marosfy) Jánost alkalmazta Bánfa-pusztán ideiglenes gazdatisztként.¹⁰⁶

Inkey Kázmér ez időszakbeli magánéletéről keveset tudunk. Egy évtizeddel korábban, az 1840-es években még a nagykanizsai Batthyány-uradalomhoz tartozó szepetneki erdő vadászati jogát bérbe véve rendezett a barátaival közös vadászatokot,¹⁰⁷ az 1850-es években azonban már e szenvedélyének sem szívesen hódolt. Rokonai, barátai körében továbbra is részt vett ugyan a vadászatokon, de puskáját – sőt, Bátor Géza állítása szerint – ritkán sütötte el, noha a legjobb lövők közé sorolták. (Bátor 1851 januárjában vette feleségül Inkey Szidóniát, miután annak első férje, Csány Elek 1847 nyarán elhunyt.) Bátor vadászati beszámolójában olvashatjuk sógoráról az alábbiakat: „Társaságunkban volt Inkey Kázmér is, kire ugyan nem lehet ráfogni, hogy szenvedélyes vadász volna, mert csak a legnagyobb kényelemmel és ott, hol igen sok a vad, szeret vadászni, s azon gyöngye oldaláról is ismerjük, hogy legjobban szereti az ízletesen elkészített vadat a táblán látni.”¹⁰⁸

Inkey Kázmér és Berchtold Eleonóra grófnő első gyermeke 1858. szeptember 2-án született Bánfa-pusztán, és két nap múlva Tivadar (Ödön, Károly, Gusztáv) névre keresztelték.¹⁰⁹ Három évvel később tragikus csapások érték a családot: Inkey feleségének 1861. augusztus 26-án ikerfiak születtek, akiket „szükség esetében” Neitra Katalin bába keresztelt meg (Ferenc és Zsigmond névre). A gyermekek azonban még aznap, „születésük és megkeresztelésük után azonnal meghaltak”,¹¹⁰ s három héttel később, szeptember 19-én 30 éves korában „gyermekágyi ideglázban” elhunyt a szépséges Berchtold Eleonóra grófnő is.¹¹¹ Inkey félárván maradt fia, akit a korabeli források Tódorként is emlegetnek, 10. életévében, 1867 februárjában – feltehetőleg Kázmér bátyja, Inkey Edmund báró, akkor már nyugalmazott császári királyi vezérőrnagy támogatásával – felvételt nyert a bécsi Theresianumba, a Monarchia főtisztviselői utánpótlásának nevelésére szolgáló rangos polgári reálgimnáziumba,¹¹² alig egy évvel később, 1868. március 15-én pedig emelt császári és királyi nemes apróddá nevezte ki az uralkodó.¹¹³ Inkey Tivadar Bécsben iskolatársa és – állítólag – legjobb barátja volt az intézet egyik leghíresebb növendékének, Alfonz spanyol trónörökösnek (aki még diákkorában, 1870 júniusában XII. Alfonz néven Spanyolország címzetes királya lett).¹¹⁴

Amikor az 1861. évi rövid alkotmányos időszakot követő provizórium végén, 1865-ben Magyarországon megkezdődött az alkotmányosság helyreállítása, s az uralkodó Festetics György gróftól nevezte ki Zala megye főispánjává, a főispán rövidesen megalakította a vármegye új tisztikarát. Festetics nem tartott tisztújítást, hanem az általa kinevezett

¹⁰⁶ MNL ZML Kapornaki j. közp. Közig. ir. 1867:893. Kimutatás a Bánfa-pusztán tartózkodó honvédek-ről, Szentpéterúr, 1867. június 29.; Uo. „Kapornaki főszolgabírói járásban lakó honvédeknek, ugyanazok özvegyeinek és árváinak összeírása 1867.”

¹⁰⁷ *Vadász-lap*, 1892. július 15. (20. sz.) 264. o. Egy farkas-vadászat a régi időkbel.

¹⁰⁸ *Bátor* 1859. 95–98. o. Bátor Gézára lásd *Pajkossy* 2015. 62–63. o.

¹⁰⁹ Szentpéterúri római katolikus plébánia keresztelési anyakönyvei. 70/1858. sz. Vö. *Szluha* 2011. 1. k. 637. o.

¹¹⁰ Szentpéterúri római katolikus plébánia keresztelési anyakönyvei. 56/1861. és 57/1861. sz.

¹¹¹ Szentpéterúri római katolikus plébánia halotti anyakönyvei. 46/1861. sz.

¹¹² *Sürgöny*, 1867. február 13. (36. sz.) 2. o. Inkey Eduárdra lásd *Militär-Schematismus* 1864. 904. o.

¹¹³ *Budapesti Közlöny*, 1868. március 19. (66. sz.) 815. o. Vö. Tiszti czim- és névtár 1873. 11. o.

¹¹⁴ *Letorière* 1896. 135. o. Vö. *Vay* 1908. 25. o.

első- és másodalispántól kért jelölteket azokra a tisztségekre, amelyeket a provizórium idején népszerűtlenné vált, bizalmat veszett hivatalnokok töltöttek be.¹¹⁵ Az alispánok a megyét beutazva kértek javaslatokat az új tisztségviselőkre. Botka Mihály első alispán 1865. október 20-án Nagykanizsára látogatott, és a Zöldfa szálloda nagytermébe hívta össze magánértekezletre a város, valamint Kiskanizsa földműveseit. „Az egybegyűltek egyhangúlag Inkey Kazimirt kiálták ki főbírónak”, a város értelmisége viszont inkább rokonát, a „tiszteletben álló s igazságszerető Inkey László urat” látta volna szívesebben a Kapornaki járás főszolgabírójának székében. Felkérésüket azonban sem Inkey László, sem másik jelöltjük, Martinkovits Károly nem fogadta el, így végül a nagykanizsai értelmiségiek is hozzájárultak Inkey Kázmér kinevezéséhez.¹¹⁶

Gróf Festetics György főispán – Inkey Kázmér állítása szerint – 1865. október 9-én nevezte ki a Kapornaki járás főszolgabírójává, hivatalosan azonban november 1-jétől látta el hivatalát.¹¹⁷ Megbízata mintegy másfél esztendeig, az 1867. május 6-án lezajlott alkotmányos tisztújításig tartott; ekkor Martinkovits Károly – az 56. honvédszászlóalj egykori századosa – váltotta fel főszolgabírói tisztségében.¹¹⁸ A megövezgyűlt, fiát egyedül nevelő Inkey anyagi helyzete hivatalának elvesztése után „nyomasztó” volt,¹¹⁹ ezért 1867 szeptemberében állami végkielégítésért folyamodott. Zala vármegye alispáni hivatala – „tekintve folyamodó szorult anyagi viszonyát és azon körülményt, miszerint nevezett a tisztújítás után minden kereseti forrás nélkül maradt” –, Inkey számára hat havi végkielégítés kiutalását kérte a belügyminisztériumtól. A belügyminisztérium október 6-án (évi 1000 forintos fizetése alapján, szolgálati idejét is figyelme véve) öthónapi fizetésének megfelelő, 417 forintnyi végkielégítést ítél meg Inkeynek.¹²⁰

Inkey Kázmér indokoltan emlegette anyagi nehézségeit: miután 1867-re fizetése képtelenné vált, hitelezői, Lang Jeromos és a bécsi Vindobona bank (akinek, illetve amelynek összesen 15 675 forintnyi tőkével és annak járulékaival tartozott) lefoglaltatta és elárvereztette 66 775 forint értékűre becsült bánfa-pusztai birtokát.¹²¹ A Zala vármegye polgári törvényszéke mint telekkönyvi hatóság által 1867. október 30-ára Bánfa-pusztára kitűzött első árverésen, a becsült érték feletti áron nem kelt el a birtok, a második, ugyanott 1868. június 22-ére meghirdetett árverésen viszont, melyen már a becsült áron alul is hozzá lehetett jutni a birtokhoz,¹²² a nagyobbik hitelező, a bécsi „Vindobona Társaság” becsült értékének mintegy kétharmadáért, 43 002 forintért vásárolta meg Inkey bánfa-pusztai javait.¹²³

¹¹⁵ Foki 2000. 118. o.

¹¹⁶ *Zala-Somogyi Közlöny*, 1865. november 1. (31. sz.) 2. o.

¹¹⁷ MNL ZML Alisp. ir. 1867:5352. Inkey Kázmér kérelme az alispáni hivatalhoz, Bánfa, 1867. augusztus 16. (Mellette a hivatal ugyanaznap, Zalaegerszezen kelt fogalmazványa Inkey szolgálati idejének igazolásáról.)

¹¹⁸ MNL ZML Alisp. ir. 1867:5352.; Zala megye archontológiája, 319., 427. o.; Bona 2009. II. k. 70. o.

¹¹⁹ MNL ZML Kapornaki j. közp. Közig. ir. 1867:893. Kimutatás a Bánfa-pusztán tartózkodó honvédek-ről. Szentpéterúr, 1867. június 29.

¹²⁰ MNL ZML Alisp. ir. 1867:6054. Az alispáni hivatal felterjesztése a belügyminisztériumhoz. Zalaegerszeg, 1867. szeptember 19.; A belügyminisztérium leirata Zala vármegyének. Buda, 1867. október 3.

¹²¹ *Budapesti Közlöny*, 1867. augusztus 1. (117. sz.) 1290. o. (A bánfa-pusztai birtok árverési hirdetménye.)

¹²² *Budapesti Közlöny*, 1868. május 12. (110. sz.) 1377. o. (Árverési hirdetmény.)

¹²³ MNL ZML Zeg. jb. Telekkv. ir. Nemesrádó (Rád), 325. és 506. sz. A birtok adásvételét rögzítő telekkönyvi bejegyzés reprodukcióját közli: Schandl 2001. 87. o.

Mivel e második árverésen Inkey Kázmér állítólag megsértette az árverező bíróságot, Zala vármegye közgyűlése vizsgálatot indított ellene. A vehemens vérmérsékletű Inkey ugyanis nehezen nyugodott bele birtoka elvesztésébe, s – amint kiderült – feltűzelte cselekedjeit, akik, hogy meggátolják a hivatalos eljárást, erőszakoskodtak az árverést levezető tisztségviselőkkel. Az 1870. februári közgyűlés – miként annak jegyzőkönyvében olvashatjuk – szükségtelennek ítélve és megszüntetve a további eljárást, az alábbi módon zárta le az ügyet: „igazolva van ugyan az, hogy Inkey Kazimir úr a végrehajtó bíróság irányában az ő általa oppositiónak nevezett, s arra célzott ellentállást igen is túlhajtotta, és azért az árverező bíróságnak a panaszra méltó oka volt, tekintve mégis, hogy Inkey Kazimir úr az árverési jegyzőkönyv kitétele szerint is a bíróságot sérteni nem akarta, az eránti köteles tiszteletét az alkalommal is kijelentette, s a régebben divatozott ellentállás jogával kívánván élni, a tévedése idézte elő a szolgabíró úr megsértését, miért nyilatkozatában bocsánatot kérve, elégtételt adott”.¹²⁴

Inkey Kázmér birtoka elárverezését követően Nagykanizsára költözhetett; erre utal, hogy 1868 körül nagykanizsaiaként írták be Zala megye volt honvédeknek törzskönyvébe.¹²⁵ Mint egykori honvéd őrnagy, a kiegyezés után tagja lett a Zala megyei honvédegyletnek,¹²⁶ és annak képviselőjében – volt 47. zászlóaljbeli tisztjáraival, Csillagh László és Hertelendy Kálmán századosokkal együtt – jelen volt a fővárosban 1867. október 28–29-én rendezett országos honvédgyűlésen.¹²⁷ Talán ott javasolták neki az egykori bajtársak, hogy kérje felvételét a kiegyezés után szervezett magyar királyi honvédségbe, s noha ekkor már 50. életévében járt, a biztosabb megélhetés reményében ismét katonának állt. (1869. évi minősítési lapja szerint „saját vagyonnal nem bír[t], pénzvisszonyai rendezetlenek” voltak, viszont úgy látták, hogy „erős, egészséges, hadi fáradalmak elviselésére alkalmas”.)¹²⁸

Az uralkodó, I. Ferenc József 1869. július 26-án nevezte ki honvéd őrnaggyá, egyúttal pedig a m. kir. zala-muraközi 78. honvédzászlóalj parancsnokává.¹²⁹ Amikor néhány héttel később, Nagykanizsa város képviselő-testületének augusztus 16-ai ülésén azt indítványozták, hogy a mindaddig helyőrség nélküli város fogadjon be egy honvédzászlóaljat, Belus József gyógyszerész, a 47. honvédzászlóalj volt őrmestere – Nagykanizsa későbbi polgármestere – azt szorgalmazta, hogy a 78. zászlóaljat hozzák Nagykanizsára, mert annak parancsnoka, Inkey Kázmér köztisztviselőként álló személyiség a városban. A képviselő-testület aznapi ülése, elfogadva a javaslatot, kérelmet terjesztett a Honvédelmi Minisztérium elé egy honvédzászlóalj törzsének és századának Nagykanizsára való helyezése ügyében, és folyamodványa támogatására kérte a nagykanizsai választókerület országgyűlési képviselőjét, Csengery Antalt is. Pártfogást kérő levelükben így fogalmaztak: „Ezen bizalmas kérelmünket azon indokból tesszük, mert e zászlóalj parancsnoka, Palini Inkey Kázmér úr életének legnagyobb részét városunkban töltvén, nemcsak viszonyainkkal, de városunk lakóival is ismerős. S szíves, barátságos és vonzó modorával igen kiérdemlé azon hálánkat, melyet irányában csak részben rovunk le akkor, midőn

¹²⁴ MNL ZML kgy. jkv. 1870. február. 1085/14. sz.

¹²⁵ HL Zalai honvédek törzskönyve.

¹²⁶ *Mikár* 1869. 106. o.

¹²⁷ *A Honvéd*, 1867. november 11. (15. sz.) 119. o.

¹²⁸ HL Tiszti akv. lapok 4169.

¹²⁹ Uo.; *Politikai Ujdonságok*, 1869. augusztus 4. (31. sz.) 363. o.; *Pesti Napló*, 1869. július 30. (173. sz.) 2. o.

öt az itt állomásozni kért zászlóalj parancsnokául óhajtva kívánjuk.”¹³⁰ A Honvédelmi Minisztérium a város kérésének csak részben tett eleget: Nagykanizsát ugyan kijelölték egy honvédzászlóalj székhelyül, ám oda a kért alakulat helyett a Varga Imre őrnagy parancsnoksága alatt álló 77., balaton-zalai honvédzászlóaljat helyezték, míg az Inkey Kázmér őrnagy vezette 78., zala-muraközi zászlóalj a Muraközbe, Perlakra került.¹³¹ A két alakulat közös zászlószentelésére 1871. június 11-én került sor Nagykanizsán, mely alkalommal a parancsnokok egy-egy ünnepi beszéd kíséretében nyújtották át zászlóaljaiknak a felszentelt zászlókat.¹³² Az ünnepségen részt vett Inkey Kázmér „nevelt leánya”, bizonyos „Stephanie” is, akit – miután az őrnagy nevére vette? – 1875-ben „Inkey Stephanie”-ként emlegettek a sajtóhíradások.¹³³

Czillich Ede honvéd ezredes, a budai honvéd hadkerület parancsnoka – a szabadságharc idején honvéd ezredes a hadosztályparancsnok¹³⁴ – az 1870-ben készített törzstiszti minősítéskor Inkey őrnagy vérmérsékletét vígnak, vérmesnek, könnyen felizgathatónak találta, azonban úgy látta, hogy tud magán uralkodni és elég erélyes. Benyomása szerint Inkey „sok szellemi tehetséggel és könnyű felfogással” bírt, németül jól, franciául és latinul viszont keveset tudott. A szolgálatban feljebbvalóival igen udvarias és előzékeny, a parancsok teljesítésében pontos, az alárendeltekkel szemben pedig szigorú, némelykor kissé „elhamarkodó”, különben igazságos és jóakarátú volt. Szolgálaton kívüli magatartását így minősítette: a „társasélet különös barátja, jó körökben kedvelt társalgó, finoman művelt ember. Feljebbvalók iránt igen udvarias, társak iránt előzékeny és barátságos, alárendeltek iránt résztvevő és jóakaró”. Mindezen előnyös tulajdonságaival szemben Inkey zászlóaljparancsnoki teljesítményét jóval gyengébbnek ítélte a dandárparancsnoka: „A vezénylete alatt álló zászlóalj jól kiképeztetett. Maga a harcászati gyakorlatokban kevés gyakorlottsággal bír, a tábori szolgálat- és gyakorlatokban még igen gyenge, katonai ismeretei, de különösen gyakorlottsága még felette kevés van. Az összes benyomás egy igen szorgalmas és előre törekvő törzstisztet tüntet föl, ki azonban a tömérdek legyőzendő nehézségekkel küzd, és egyelőre kevés sikerrel.”¹³⁵

Mivel előjárói a következő évben úgy látták, hogy Inkey őrnagy rendben tartja zászlóalját, képességeit és felkészültségét pedig gyarapítani törekszik, tekintetbe véve szorgalmát és „készültsége utáni törekvését”, előléptetésre alkalmasnak ítélték, és 1872. október 27-én honvéd alezredessé nevezték ki.¹³⁶ Inkey a következő évben eléggé vegyes benyomást tett előjáróira. Zászlóaljparancsnoki minőségében megfelelőnek találták, szerintük kiváló figyelmet fordított az irodai és gazdasági ügyintézésre, úgy látták azonban, hogy a gyakorlatoknál nélkülözi a kellő biztosságot, alárendeltjeinél pedig inkább fenntartani, semmint fokozni képes a harci szellemet. Szolgálatában általában buzgalmat

¹³⁰ Foki 1995. 245–246., 252–253. o. Belus Józsefről lásd Béres 1999. 107–108. o.

¹³¹ Foki 1995. 246. o. (Tévesen írt Inkey zászlóaljának Nagykanizsára helyezéséről *Barbarits* 1929. 212. o.) Varga Imre ugyancsak honvéd őrnagy és zászlóaljparancsnok volt (a 49. honvédzászlóaljnál) a szabadságharc idején. Bona 2015. II. k. 577. o.

¹³² *Bátorfi* 1871. 1–2. o.; *Budapesti Közlöny*, 1871. június 15. (135. sz.) 3106. o.

¹³³ *Zala-Somogyi Közlöny*, 1871. június 17. (25. sz.) 1. o.; *Zalai Közlöny*, 1875. február 7. (11. sz.) 3. o.; *Fővárosi Lapok*, 1875. január 17. (13. sz.) 57. o. (A hölgyet egyelőre nem sikerült pontosabban azonosítani.)

¹³⁴ Bona 2015. I. k. 221–222. o.

¹³⁵ HL Tiszti akv. lapok 4169.

¹³⁶ Uo. Inkey alezredesi kinevezésére lásd még: *Budapesti Közlöny*, 1872. november 5. (253. sz.) 2025. o.; *A Honvéd*, 1872. november 8. (45. sz.) 357. o.

tanúsított, de nem mindig kellő eredménnyel. 1873. évi minősítését az alábbi megjegyzéssel zárták: „Őszinte, kedélyes jellemű, de könnyelműséghez hajlandó véralkatú egyéniség, kielégítő szellemi tehetséggel, kiben a kellő komolyság, valamint az alapozó katonai nevelés hiánya több irányban észlelhető. 4 ½ év óta törzstiszt, a gyakorlati ezredesi vizsgát nem tette le.” Ekkor még alkalmasnak vélték az ezredesi előléptetésre, nem úgy, mint a következő évben.

Noha előjárói mindvégig tisztában voltak Inkey emberi gyengeségeivel és szakmai felkészültségének, képzettségének hiányosságaival, ezeket az első években még jóindulatúan elnézték neki, mivel katonai ismereteit és tapasztalatait fejleszthetőnek vélték. A szabadságharc idején, a harc téren ezek még pótolhatóak voltak fizikai erővel, erélyes fellépéssel, személyes bátorsággal és példamutatással, az 1867 utáni békebeli, helyőrségi szolgálat azonban olyan parancsnoki képességeket és erényeket helyezett az előtérbe, amelyeket az idősödő Inkeynek talán már sem tehetsége, sem kedve nem lehetett megfeleltetni. Minősítésének változását az is befolyásolhatta, hogy részben mások lettek az előjárói, olyan katonák, akik már kevésbé voltak tekintettel az 1848–1849. évi érdemekre.

1874. évi minősítése során kifogásolták, hogy zászlóaljának zárt és szőrt rendben való vezetésében, valamint a feldandár vezetésében nem tájékozott, olykor szolgálatának pontosabb vezetésére kell serkenteni, a katonai szolgálat formáságainak betartására kevés gondot fordít, az őszi gyakorlatok alatt pedig sem a zászlóalj, sem a feldandár vezetésében nem felelt meg kellőleg. Nagy Károly altábornagy még lesújtóbb véleménnyel volt róla. Meggyőződése szerint Inkey alezredes a szolgálatot nem ismerte és a csapatvezetésről sem volt fogalma, ezért nem tartotta alkalmasnak előléptetésre, sőt, azt javasolta, hogy „a szolgálat érdekében volna őt mielőbb a csapatszolgálatról felmenteni”. Előjárói úgy látták, hogy 1875-ben tovább csökkent Inkey buzgalma, és „a szolgálat kezelésében többrendbéli kifogásokra adott alkalmat,” ezért egyáltalán nem találták alkalmasnak az előléptetésre, József főherceg, altábornagy, a honvédség főparancsnoka pedig egyenesen kijelentette, hogy az alezredes „nem katonai parancsnoknak való”.¹³⁷ E minősítéseinek köszönhető, hogy az uralkodó a m. kir. honvédségnél eltöltött, közel hatévi törzstiszti szolgálat után, 1876. július 1-jei hatállyal nyugállományba helyezte Inkeyt.¹³⁸

Három évvel később, 1879. szeptember elsején fia, Inkey Tivadar is katonai pályára lépett, kadét lett a cs. és kir. 7. (Frigyes Károly porosz herceg nevét viselő) huszárezredben,¹³⁹ 1880. május 1-jével pedig az 1. (I. Ferenc József) huszárezredbe nevezte ki hadnaggyá az uralkodó.¹⁴⁰ A fiatal huszárhadnagy alig egy év múlva, 1881. július 4-én Nagyikikindán házasságot kötött az akkor színigazgatóként tevékenykedő szép és ünnepeelt operaénekesnővel, Erdélyi Mariettával, házasságuk azonban nem tartott sokáig. (Elválhattak, mert a művésznő 1886 novemberében ismét férjhez ment.)¹⁴¹ Inkey Tivadar

¹³⁷ HL Tiszti akv. lapok 4169.

¹³⁸ *Rendeleti Közlöny a magyar kir. Honvédség számára*, 1876. július 14. (16. sz.) 95. o.

¹³⁹ *Militär-Schematismus* 1880. 475., 506. o.

¹⁴⁰ *Militär-Schematismus* 1881. 482., 508. o. Vö. *Budapesti Közlöny*, 1880. május 8. (105. sz.) 3505–3506. o.

¹⁴¹ *Hölgyek Lapja*, 1881. július 31. (31. sz.) 372. o. Vö. *Fővárosi Lapok*, 1881. július 27. (169. sz.) 991. o. Erdélyi Mariettáról lásd MSzL 1. k. 434–435. o.

valamikor 1881 folyamán kilépett a cs. és kir. hadseregből,¹⁴² ami összefüggésben lehetett a házasságával, s 1881 novemberében már civilként, egy távgyaloglásról kötött fogadással hívta fel magára a sajtó figyelmét.¹⁴³

Inkey Kázmér időközben, nyugalmazását követően a Letenyéhez tartozó Bóbicán telepedett le. Ott is hunyt el 64 éves korában, 1882. november 30-án, s december 4-én, a palini „Három kereszt” kápolnában, az Inkey család sírboltjában helyezték örök nyugalomra.¹⁴⁴ A katonai karrierjét feladó Inkey Tivadar apja halálát követően, 1883 tavaszán műlovaglóknak állva, egy vándor cirkusztársulattal járta az országot,¹⁴⁵ 1884 decemberében viszont már nagykanizsai lakos és biztosító társulati tisztviselő volt.¹⁴⁶ Elképzelhető, hogy a következő évben valóban eleget tett egykori bécsi diáktársa és jó barátja, az 1875-ben trónra lépett XII. Alfonz meghívásának, elmehetett a spanyol királyi udvarba, s ott előkelő hivatalt tölthetett be.¹⁴⁷ Miután Alfonz 1885 novemberében tüdőbajban meghalt, Inkey Tivadar „Európa majd minden országát beutazta”. Oroszországi utazása során, Rigában időzve ismerkedett meg Engelhardt báró, kurlandi nagybirtokos lányával, Engelhardt Alice bárónővel,¹⁴⁸ akit azután 1887 augusztusának elején a sziléziai – akkor német fennhatóság alatti – Liebauban vezetett oltár elé.¹⁴⁹ Időközben, 1887. június 1-jével felügyelővé nevezték ki a fővárosi rendőrséghez,¹⁵⁰ ám ott nem dolgozhatott, mert feleségével hazatérve Nagykanizsán telepedett le, s azt tervezte, hogy földbirtokot vásárol Zalában.¹⁵¹ Tervét azonban megakadályozta végzetessé váló súlyos betegsége, a gümőkór vagy tuberkulózis, melynek következtében 30. életévében, 1887. november 26-án Nagykanizsán elhunyt.¹⁵² Inkey Tivadart két nappal később óriási tömeg kísérte utolsó útjára, és a palini családi sírboltba, alig öt évvel korábban elhunyt apja, Inkey Kázmér mellé temették el.¹⁵³

¹⁴² Militär-Schematismus 1882. (Inkey Tivadar már nem szerepelt ebben, az 1881 decemberében kiadott kötetben.)

¹⁴³ *Fővárosi Lapok*, 1881. november 18. (263. sz.) 1567. o. Vö. *Vadász-Lap*, 1881. november 19. (46. sz.) 424. o.

¹⁴⁴ Inkey Kázmér Palinban, 1882. december 1-jén kelt gyászjelentése: OSZK Gyászjelentések. (A családi gyászjelentés tévesen, hadapród őrmesterként említi Inkey Tivadart, és a feleségéről sem tesz említést.) Közli: *Zalai Közlöny*, 1882. december 3. (97. sz.) 2. o. és melléklet; *Zalamegye*, 1882. december 10. (24. sz.) 3. o.; *Schandl* 2001. 88. o. Inkey haláláról a budapesti lapok is megemlékeztek: *Fővárosi Lapok*, 1882. december 5. (279. sz.) 1743. o.; *Vasárnapi Ujság*, 1882. december 10. (50. sz.) 801. o.

¹⁴⁵ *Veszprémi Független Hírlap*, 1883. február 24. (8. sz.) 3. o.; *Pécsi Figyelő*, 1883. március 3. (9. sz.) 2. o.; *Fővárosi Lapok*, 1883. március 10. (58. sz.) 371. o.

¹⁴⁶ MNL ZML Plihal közj. ir. 427/1884. Inkey Tódor és Komlóssy Ferenc kötelezvény átruházási szerződése. Nagykanizsa, 1884. december 11.

¹⁴⁷ *Letorière* 1896. 135. o. Vö. *Vay* 1908. 27. o.

¹⁴⁸ *Zala*, 1887. november 27. (49. sz.) 2. o.

¹⁴⁹ *Fővárosi Lapok*, 1887. július 18. (146. sz.) 1444. o. Vö. *Pesti Hírlap*, 1887. július 18. (146. sz.) 3. o.

¹⁵⁰ *Budapesti Közlöny*, 1887. június 1. (123. sz.) 2. o. Vö. *Fővárosi Lapok*, 1887. június 2. (150. sz.) 1102. o.

¹⁵¹ *Zala*, 1887. november 27. (49. sz.) 2. o.

¹⁵² Nagykanizsai római katolikus plébánia halotti anyakönyvei, 396/1887. sz. Gyászjelentése: OSZK Gyászjelentések. Közli: *Zalai Közlöny*, 1887. december 3. (49. sz.) 2. o. Halálhírét közli: *Vasárnapi Ujság*, 1887. december 4. (49. sz.) 822. o.

¹⁵³ *Zalai Közlöny*, 1887. december 3. (49. sz.) 2. o.; *Zala*, 1887. december 4. (50. sz.) 2. o. Vö. *Schandl* 2001. 88–89. o.

BIBLIOGRÁFIA

- A 47. honvédszászlóalj története *Hermann Róbert – Bona Gábor – Molnár András: A 47. honvédszászlóalj története, 1848–1849. Zalaegerszeg, 2020.*
- Bátor 1859. *Bátor Géza: Zalai sport. In: Vadász- és Versenylap, 1859. február 28. (6. sz.) 95–98. o.*
- Bátorfi 1871. *Bátorfi Lajos: Honvédszászló-szentelés Nagy-Kanizsán. Zala-Somogyi Közlöny, 1871. június 17. (25. sz.) 1–2. o.*
- Bátorfi 1878. *Adatok Zala megye történetéhez. 5. k. Szerk. Bátorfi Lajos. Nagykanizsa, 1878.*
- Béres 1999. *Béres Katalin: Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc emlékhelyei Zala megyében. In: A szabadságharc emlékei Zalában 1848–1849. Szerk. Béres Katalin. Zalaegerszeg, 1999. (2. javított, bővített kiadás.) 53–167. o.*
- Béres 2018. *Béres Katalin: Ifjabb Csúzy Pál honvédőrnagy. Pannon Tükör, 23. (2018.) 5. sz. 110–116. o.*
- Bona 1992. *Bona Gábor: Az 1848/49-es honvédsereg Zala megyei születésű tisztjei. In: A szabadságharc zalai honvédei 1848–1849. (Zalai Gyűjtemény 33.) Szerk. Molnár András. Zalaegerszeg, 1992. 5–52. o.*
- Bona 2008. *Bona Gábor: Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban. I. k. A–K. Budapest, 2008.*
- Bona 2009. *Bona Gábor: Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban. II. k. L–Zs. Budapest, 2009.*
- Bona 2015. *Bona Gábor: Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban. I–II. k. Miskolc, 2015. (4., bővített kiadás.)*
- Bona 2020. *Bona Gábor: A 47. honvédszászlóalj tisztikara 1848–1849-ben. In: Hermann Róbert – Bona Gábor – Molnár András: A 47. honvédszászlóalj története, 1848–1849. Zalaegerszeg, 2020. 165–193. o.*
- Budavár bevételének emlékezete *Budavár bevételének emlékezete 1849. Válogatta, szerk. Katona Tamás. Budapest, 1989.*
- Csány László kormánybiztosi iratai *Csány László kormánybiztosi iratai 1848–1849. I. k. (Zalai Gyűjtemény 44.) Sajtó alá rendezte Hermann Róbert. Zalaegerszeg, 1998.*
- Csány László reformkori iratai *Csány László reformkori iratai 1817–1848. (Zalai Gyűjtemény 66.) Sajtó alá rendezte Molnár András. Zalaegerszeg, 2009.*
- Degré 1883. *Degré Alajos: Visszaemlékezéseim. Összeállította, szerk., a bevezetőt és a jegyzeteket írta Ugrin Aranka. Budapest, 1883.*
- Éder 1892. *Éder József: A 47. zászlóalj veszedelme Komáromnál. 1848–49. Történelmi Lapok, 1892. szeptember 15. 193. o.*
- Egressy 1893. *Egressy Ákos: Emlékeim az 1848–49-dik évi szabadságharc idejéből. Budapest, 1893.*

- Eötvös* 1982. *Eötvös Károly*: A balatoni utazás vége. In: *Uő*: Balatoni utazás. II. k. (Magyar Hírmondó.) Szerk., az utószót és a jegyzeteket készítette *Szalay Károly*. Budapest, 1982. 139–453. o.
- Farkas* 1920. *Farkas Emőd*: Kossuth kegyelme. *Képes Krónika*, 1920. november 23. (47. sz.) 1247–1249. o.
- Foki* 1995. *Foki Ibolya*: Nagykanizsa honvédszászlóaljat kér. In: Hadtörténelmi tanulmányok. (Zalai Gyűjtemény 36/I.) Szerk. *Molnár András*. Zalaegerszeg, 1995. 237–253. o.
- Foki* 2000. *Foki Ibolya*: Zala megye közigazgatása 1861–1910. In: Zala megye archontológiája 1138–2000. (Zalai Gyűjtemény 50.) Szerk. *Molnár András*. Zalaegerszeg, 2000. 111–172. o.
- Gőcze* 2006. *Gőcze Rezső*: Palin és Korpavár története (1690–1849). In: Nagykanizsa. Városi monográfia. II. k. Szerk. *Lendvai Anna és Rózsa Miklós*. Nagykanizsa, 2006. 529–557. o.
- Gőcze* 2014. *Gőcze Rezső*: Palin és Korpavár története a polgárosodás korszakában. In: Nagykanizsa. Városi monográfia III. k. Szerk. *Kaposi Zoltán*. Nagykanizsa, 2014. 665–701. o.
- Hegedűs* 1904. *Hegedűs János*: Magyar nők az önvédelmi harcokban. *Tolnamegyei Közlöny*, 1904. július 21. (29. sz.) 1–2. o.
- Hermann* 2006. *Hermann Róbert*: Nagykanizsa története 1848–49-ben. In: Nagykanizsa. Városi monográfia. II. k. Szerk. *Lendvai Anna és Rózsa Miklós*. Nagykanizsa, 2006. 455–520. o.
- Hermann* 2010a. *Hermann Róbert*: Szabó Samu honvédszászados emlékirata a 47. honvédszászlóalj történetéről. In: Egerszegi történeti tanulmányok 2010. (Zalaegerszegi füzetek 11.) Szerk. *Molnár András*. Zalaegerszeg, 2010. 131–173. o.
- Hermann* 2010b. *Hermann Róbert*: Zalaiak a cs. kir. hadbírótság előtt. Az 1849–1850. évi megtorlás Zala megyében. In: Degré Alajos emlékezete. Tudományos emlékülés. Zalaegerszeg, 2009. május 14. Szerk. *Molnár András*. Budapest–Zalaegerszeg, 2010. 149–231. o.
- Hermann* 2020. *Hermann Róbert*: A 47. honvédszászlóalj a szabadságharc hadtörténetében 1848–1849. In: *Hermann Róbert – Bona Gábor – Molnár András*: A 47. honvédszászlóalj története, 1848–1849. Zalaegerszeg, 2020. 9–163. o.
- Kászonyi* 1983. *Kászonyi Dániel*: Magyarhon négy korszaka. Budapest, 1983.
- Katona* 2007. *Katona Csaba*: „Ő, tovább kellett volna Önnök Pesten maradni!” In: *Urbs*. (Magyar várostörténeti évkönyv 2.) Főszerk. *Á. Varga László*. Budapest, 2007. 387–408. o.
- Klapka* 1986. *Klapka György*: Emlékeimből. Sajtó alá rendezte *Katona Tamás*. Budapest, 1986.
- KLÖM XV. k. Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai. (Kossuth Lajos Összes Munkái XV.) Sajtó alá rendezte *Barta István*. Budapest, 1955.

- Kneschke* 1859. *Ernst Heinrich Kneschke: Neues allgemeines Deutsches Adels-Lexicon.* 1. Bd. Leipzig, 1859.
- Letorière* 1896. *Vicomte Letorière: Félmúlt időkől. Egy fejedelmi theresianista. A Hét,* 1896. március 1. (9. sz.) 134–136. o.
- Máriássy* 1999. *Máriássy János: Visszaemlékezések az 1848–49. évi szabadságharc alatt végzett szolgálataimra. Sajtó alá rendezte Sugár István. Buda-pest,* 1999.
- Matkovics* 2015. *Matkovics Tivadar: Vármegyénk életéből. Veszprém,* 2015.
- Mikár* 1869. Honvéd schematismus, vagyis az 1848/9-ki honvédseregből 1868-ban még életben volt főtiszteknek névkönyve. Összeállította *Mikár Zsigmond.* Pest, 1869.
- Militär-Schematismus 1850., 1851., 1864. *Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes.* Wien, 1850., 1851., 1864.
- Militär-Schematismus 1880., 1881., 1882. *Kais. Königl. Militär-Schematismus für 1880., 1881., 1882.* Wien, 1879., 1880., 1881.
- Molnár* 1987. *Molnár András: A zalai 47. honvédzászlóalj felállítása 1848 őszén. In: Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásaiból. (Zalai Gyűjtemény 26.) Szerk. Bilkei Irén. Zalaegerszeg,* 1987. 113–128. o.
- Molnár* 1990. *Molnár András: Csány László a zalai reformellenzék élén. In: Kossuth kormánybiztosa, Csány László 1790–1849. (Zalai Gyűjtemény 30.) Szerk. Molnár András. Zalaegerszeg,* 1990. 5–62. o.
- Molnár* 1991. *Molnár András: A vasi nemzetőrség kanizsai „kalandja” 1848 októberében. Chernel Kálmán visszaemlékezése. Vasi Szemle,* 45. (1991.) 2. sz. 227–232. o.
- Molnár* 1994. *Molnár András: Zala vármegye politikai viszonyai az 1840-es évek második felében. Festetics Leó főispáni helyettes jelentései és emlékirata. In: Zalai történeti tanulmányok. (Zalai Gyűjtemény 35.) Szerk. Bilkei Irén. Zalaegerszeg,* 1994. 93–182. o.
- Molnár* 1996. *Molnár András: „A zalai ágyúzás”. Zala megye önkéntes adózói (1845–1848). Századok,* 130. (1996) 5. sz. 1211–1240. o.
- Molnár* 1997. *Molnár András: A „rettenthetetlen” zászlótartó. Püspöky Grácián 1817–1861. Hadtörténelmi Közlemények,* 110. (1997) 2. sz. 286–295. o.
- Molnár* 2009. *Molnár András: A zalai nemesség politikai erőviszonyai 1847-ben. Kováts László kimutatása Széchenyi István gróf számára. In: Zalai történeti tanulmányok. (Zalai Gyűjtemény 67.) Szerk. Paksy Zoltán. Zalaegerszeg,* 2009. 131–158. o.
- Molnár* 2010. *Molnár András: Az igazságszolgáltatás szervezeti reformja Zala megyében 1848-ban. In: Degré Alajos emlékezete. Tudományos emlékülés. Zalaegerszeg,* 2009. május 14. Szerk. *Molnár András.* Buda-pest–Zalaegerszeg, 2010. 127–148. o.

- Molnár 2019. Molnár András: A 47. honvédzászlóalj első parancsnoka, Gyika Jenő honvédőrnagy. *Hadtörténelmi Közlemények*, 132. (2019) 1. sz. 133–149. o.
- Molnár 2020. Molnár András: Egy legendás zalai honvédőrnagy. *Zalai Hírlap*, 2020. március 14. (63. sz.) 9. o.
- MSzL 1. k. Magyar Színművészeti Lexikon 1. k. Szerk. *Schöpflin Aladár*. Budapest, 1929.
- Nagy 1857. Nagy Iván: Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. Pest, 1857. 1. k.
- Nagykanizsa és környéke Nagykanizsa és környéke 1848–1849-ben. I. k. Okmánytár. Sajtó alá rendezte Hermann Róbert és Molnár András. Nagykanizsa, 2000.
- Nemes családok 1905. Magyar nemzetségi zsebkönyv. Második rész: Nemes családok. 1. k. Budapest, 1905.
- Novák 1906. Novák Mihály: Zala vármegye az 1848/49. évi szabadságharcban. Zalaegerszeg, 1906. (2., bővített kiadás.)
- Novák 1908. Novák Mihály: A Pallini Inkey-család egyik ágának leszármazása. *Magyar Paizs* 1908. augusztus 13. (33. sz.) 1–2. o.
- Pajkossy 2015. Pajkossy Gábor: Deák és Inkey Szipónia. In: „Jól esik köztetek lenni”. Női sorsok, szerepek Deák Ferenc környezetében. Szerk. Kiss Gábor. Zalaegerszeg, 2015. 59–89. o.
- R. Kiss 1911. R. Kiss István: Az utolsó nemesi felkelés. II. k. Budapest, 1911.
- Schandl 2001. Schandl Piroška: Történelem, emberi sorsok, sírhantok. Szentpéterúr II. k. H. n., 2001.
- Sebess é. n. Sebess Dénes: Két Magyarország. Az elmúlt század politikai eszményei. Budapest, é. n.
- Slachta 2004. „...kacérkodni fogok vele.” Slachta Etelka soproni úrileány naplója 1838–1840. Közreadja Katona Csaba. Győr, 2004.
- Slachta 2006. „...kacérkodni fogok vele.” Slachta Etelka soproni úrileány naplója, 1840. december – 1841. augusztus. Közreadja Katona Csaba. Győr, 2006.
- Széchenyi 1982. Széchenyi István: Napló. 2. kiad. Válogatta, szerk. Oltványi Ambrus. Budapest, 1982.
- SZIN 6. k. Gróf Széchenyi István naplói. 6. k. Szerk. és bevezetéssel ellátta Vízota Gyula. Budapest, 1939.
- Szluha 2011. Szluha Márton: Vas vármegye nemes családjai. I. k. A–K. Budapest, 2011.
- Szögi 1994. Szögi László: Magyarországi diákok a Habsburg Birodalom egyetemein. 1790–1850. I. k. Budapest–Szeged, 1994.
- Szögi 2013. Szögi László: Magyarországi diákok bécsi egyetemeken és akadémiákon 1789–1848. Budapest, 2013.

- Szögi* 2016. *Szögi László: A pécsi felsőoktatás intézményeinek hallgatói (1714) 1782–1852. Pécs–Budapest, 2016.*
- Tiszti cím- és névtár 1873. Magyarország tiszti czim- és névtára 1873. Budapest, 1874.
- Urbán* 1973. *Urbán Aladár: A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán. Budapest, 1973.*
- Vay 1908. Régi nemes urak, úrasszonyok. Összegejt. Vay Sándor gróf. Budapest, 1908.²
- Vajda – Vajda 1974. *Vajda László – Vajda Lászlóné: Zala megye az 1848–49-es polgári forradalom és szabadságharc idején. Zalai Tükör, 1974. 1. k. 1848/49. zalai eseménytörténete. 5–42. o.*
- Választási küzdelmek Választási küzdelmek a reformkori Zala megyében (1834–1847). (Zalai Gyűjtemény 79.) Sajtó alá rendezte Hermann Róbert, Molnár András. Zalaegerszeg, 2015.
- Wacquant 1900. *Anatole Wacquant: Die ungarische Donau-Armee 1848/49. Breslau, 1900.*
- Zala megye archontológiája Zala megye archontológiája 1138–2000. (Zalai Gyűjtemény 50.) Szerk. Molnár András. Zalaegerszeg, 2000.

RÖVIDÍTÉSEK

- BM Tört. Dok. Balatoni Múzeum, Keszthely, Történeti Dokumentáció
- HL Hadtörténelmi Levéltár
- 1848–49. Az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc iratai
- Tiszti akv. lapok 4169. Tiszti anyakönyvi lapok, 4169. Inkey Kázmér honvéd alezredes szolgálati és minősítési lapjai, 1869–1876
- Zalai honvédek törzskönyve Zala Megyei Honvédegylet iratai. Zala megyei 1848–49. évi igazolt honvédek törzskönyve, 1867–1903
- KA GBL Dragoner Regiment No. 2., Abgang Klasse III. 1850–1860. I–Z. 5/2. Inkey Kázmér törzskönyvi lapja, 1850
- MNL OL Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest
- A 45. Acta Praes. Magyar kancelláriai levéltár. Magyar királyi kancellária. Acta Praesidialia (elnöki iratok)
- H 75. HM Ált. Honvédelmi Minisztérium. Általános iratok
- H 103. 19. d. Csány László kormánybiztos iratai. 19. doboz. 1848 előtti iratok
- H 103. KLI Csány László kormánybiztos iratai. Komáromban lefoglalt iratok
- H 103. NII Csány László kormánybiztos iratai. Nem iktatott iratok
- H 103. ZML Csány László kormánybiztos iratai. Zala megye levelei

H 114.	Bertalan Vince ir. – Különböző kormánybiztosok. Bertalan Vince iratai
H 147.	Az 1848/49-i minisztériumi levéltár. Vegyes iratok, 1848–1849
N 119.	Regnicoláris levéltár. Takáts Sándor hagyatéka. A bécsi titkosrendőrség iratainak másolatai
P 626. 10. cs.	Széchenyi család levéltára. Széchenyi István Gyűjtemény, 10. csomó
R 31. 1. cs. 1. t.	Naplók, feljegyzések. 1. csomó, 1. tétel. Az 1848/1849-i szabadságharcra kapcsolatos egykorú naplók és feljegyzések
R 295.	Klapka György iratai
MNL ZML	Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára
ÁB ir.	Zala megye Állandó Bizottmányának iratai
ÁB jkv.	Zala megye Állandó Bizottmányának jegyzőkönyvei
Alisp. ir.	Zala vármegye alispánjának iratai
Csillagh alisp. hiv. ir.	Zala vármegye tisztviselői hivatalos iratainak levéltári gyűjteménye. Csillagh Lajos alispán hivatalos iratai
Kapornaki cs. k. főszb. Közig. ir.	A kapornaki járás cs. kir. főszolgabírójának iratai. Közigazgatási iratok
Kapornaki j. közp. Közig. ir.	Kapornaki járás. Központi vidék. Közigazgatási iratok
Kerkapoly alisp. hiv. ir.	Zala vármegye tisztviselői hivatalos iratainak levéltári gyűjteménye. Kerkapoly István alispán hivatalos iratai
kgy. ir.	Zala vármegye nemesi köz- és kisgyűléseinek iratai. Közgyűlési iratok
kgy. jkv.	Zala vármegye nemesi köz- és kisgyűléseinek iratai. Közgyűlési jegyzőkönyvek
Megyefőnöki ir.	Zala megye cs. kir. Megyefőnökének iratai
Nemesi kataszter, 1845.	Zala vármegye 1845. évi nemesi katasztere
Plihál közj. ir.	Plihál Ferenc nagykanizsai közjegyző iratai
Séllyei cs. ir. 7. d. 1848–1849.	Séllyei család iratai. 7. doboz. Séllyei II. László hivatali iratai. Az 1848–1849. évi szabadságharcra vonatkozó iratok
Zeg. jb. Telekkv. ir.	Zalaegerszegi kir. Járásbíróság. Telekjegyzőkönyvek és telekkönyvi betétek
OSZK Gyászjelentések	Országos Széchényi Könyvtár, Gyászjelentések gyűjteménye
PFL Chernel Kálmán kézirata, 1. k.	Pannonhalmi Főapátság Levéltára, Chernel család levéltára. <i>Chernel Kálmán: Életpályám története</i> . Kézirat, 1. k.

András Molnár

THE SECOND COMMANDER OF HOME DEFENCE BATTALION 47,
MAJOR KÁZMÉR INKEY (1818–1882)

(Abstract)

Kázmér Inkey, the son of a rich landowner of Zala County, holding a degree of law, who was a county official and the leader of the liberal opposition of his county, started his military career as a National Guard captain in the summer of 1848. In November, he became a captain of the Battalion 47 of the Hungarian Home Defence Forces, and from February 1849 he served as the commander of his troop. Although he had no military qualification or former experiences, he became an exigent battalion commander. He proved his personal bravery in several battles; therefore, he was appointed major and awarded with the Third Class of Hungarian Military Order of Merit. On 21st May 1849, the battalion commanded by him was among the first forces conquering the Castle of Buda. The present research paper based on contemporary official and private documents, contemporary and later press, the memories of the contemporaries and the professional literature up to now makes an attempt to draw a nuanced portrait of major Kázmér Inkey, introducing his eventful career, especially his military service as a home defence stab officer in 1848–1849 and 1869–1871.

András Molnár

DER ZWEITE KOMMANDANT DES 47. HONVED-BATAILLONS:
HONVED-MAJOR KAZMER INKEY (1818–1882)

(Resümee)

Kázmér Inkey, Juristensohn eines steinreichen Grundbesitzers aus dem Komitat Zala, war im Reformzeitalter Komitatsbeamter und einer der Cortes-Anführer der freigeistigen Opposition im Komitat Zala. Er begann seine Militärlaufbahn im Sommer 1848 als Hauptmann der Nationalgarde. Im November wurde der im 47. HonvédBataillon Honvéd-Hauptmann, und ab Februar 1849 bekleidete er das Amt des Kommandanten seines Verbandes. Obwohl er über keine militärische Vorbildung und Erfahrung verfügte, stand er als Kommandant des Bataillons hervorragend seinen Mann. Da er in mehreren Schlachten durch seine persönliche Tapferkeit und sein Vorbild gegläntzt hatte, wurde er zum Major befördert und mit der III. Klasse des Ungarischen Militärischen Verdienstordens ausgezeichnet. Am 21. Mai 1849 nahm das von ihm angeführte 47. Honvéd-Bataillon unter den ersten die Burg von Buda (Ofen) ein. Die Studie, die sich auf zeitgenössische offizielle und Privaturkunden, die Presse der Zeit (und der Folgezeit), die Erzählungen der Zeitgenossen sowie die bisherige Fachliteratur gleichermaßen stützt, versucht, die wahre menschliche Figur von Kázmér Inkey und seine an Wendungen reiche Laufbahn facettenreich, vielseitig vorzustellen, mit besonderem Blick auf seinen Militärdienst in den Jahren 1848–1849 und 1869–1876 (als Honvéd-Stabsoffizier).

András Molnár

DEUXIEME CHEF DU 47^E BATAILLON DE L'ARMEE HONGROISE,
LE MAJOR KAZMER INKEY (1818–1882)

(Résumé)

Fils d'un propriétaire terrien richissime du comitat de Zala, Kázmér Inkey, titulaire d'un diplôme en droit, était fonctionnaire et l'un des agents électoraux de l'opposition libérale de son comitat dans l'ère des réformes. En été 1848, il a commencé sa carrière militaire comme capitaine de la garde nationale. En novembre, il était déjà capitaine dans le 47e bataillon de l'armée hongroise dont il est devenu le chef en février 1849. En dépit de son manque de formation et d'expériences militaires, il était un excellent chef de bataillon. Son attitude était exemplaire dans plusieurs batailles lors desquelles il s'est distingué par sa vaillance, ce qui lui a valu d'être promu major et de recevoir la 3e classe de l'Ordre hongrois du Mérite militaire. Le 47e bataillon sous son commandement fut l'un des premiers à prendre le château de Buda le 21 mai 1849. L'étude est basée sur des documents publics et privés de l'époque, la presse contemporaine (et postérieure), des récits de contemporains et les publications spécialisées précédentes. Elle souhaite présenter de façon nuancée l'homme Kázmér Inkey et sa carrière mouvementée avec une attention particulière à son service militaire (comme officier supérieur) en 1848–1849 et en 1869–1876.

Андраш Молнар

ВТОРОЙ КОМАНДИР 47-ГО ГОНВЕД БАТАЛЬОНА:
МАЙОР ГОНВЕД КАЗМЕР ИНКЕЙ (1818–1882)

(Резюме)

Казмер Инкей, сын богатейшего землевладельца округа Зала с юридическим образованием, был должностным лицом округа и одним из предводителей вербовших голосов, вождём либеральной оппозиции округа Зала во время эпохи Реформ, он начал свою военную карьеру в качестве капитана национальной гвардии летом 1848-ого года. В ноябре он стал военным капитаном 47-ого гонвед батальона, а начиная с февраля 1849-ого года он исполнял долг – командира своего подразделения. Несмотря на то, что у него не было военной подготовки и опытов, он и при этом отлично справлялся с должностью командира батальона. Он отличился в нескольких сражениях своим личным мужеством и образцом, поэтому был возведен в майоры и получил Венгерский Военный Орден «За заслуги» III. степени. 21-ого мая 1849-ого года возглавляемый им 47-ой гонвед батальон был среди первых в захвате Будайской крепости. Опираясь в равной мере на официальные и частные документы, относящиеся к тому времени, на прессу его ровесников и позднейшую прессу, на рассказы его современников и существующую до тех пор спецлитературу, исследование стремится представить живой образ Инкей Казмера и также его богатую поворотами карьеру в оттеннённой и разнообразной форме, с особым вниманием на военную службу (военнослужащего гонвед штаб офицера) в 1848–1849 и 1869–1876 годах.

LELKÉSZEKRE KISZABOTT HALÁLOS ÍTÉLETEK A PESTI CS. KIR. HADBÍRÓSÁGON

Bevezetés

Az 1849. augusztus 4-én megszervezett pesti cs. kir. hadbíróóság fennállása során nagyobb részt politikai bűnügyekben ítélkezett. Az aradi főként katonai ügyekre specializálódott, a többi hadbíróóság (Kassa, Temesvár, Nagyvárad stb.) esetén részben az adott régióban elkövetett cselekményeket vizsgálták ki, részben azokat a – többnyire kisebb súlyú ügyeket – amelyeket nem utaltak Arad, illetve Pest hatáskörébe. A legtöbb lelkész ügyét – Erdélyt, mint ekkoriban külön tartományt nem számítva – a pesti hadbíróóság vizsgálta. Ennek oka az egyház politikai jelentőségében keresendő.¹

Ami a levéltári forrásadottságokat illeti, jelenleg a pesti hadbíróóság iratanyaga áll rendelkezésünkre a legteljesebb mértékben. Ugyanakkor aligha lehet véletlen, hogy a hadbíróóságok tevékenységéről még nem született összefoglaló feldolgozás. Kivételként említhetjük Hermann Egyed 1932-ben megjelent munkáját *A magyar katolikus papság az oszt-rák katonai diktatúra és az abszolutizmus idejében* címmel. A szerző alaposan áttekintette a rendelkezésére álló abszolutizmus-kori hadbíróósági iratanyagot, ugyanakkor a szabadságharcra vonatkozó forrásokat kevésbé ismerte, így a vádlottak vallomásait időnként kritika nélkül emelte át munkájába.²

Alexander Bach ideiglenes belügyminiszter 1849. június 28-án terjesztette elő az uralkodónak azt a proklamációt, amely a rögtönítélő és haditörvényszéki eljárásokról intézkedett. Ferenc József július 2-án tudomásul vette a szöveget, amely Haynau aláírásával Győrben, július 1-jén jelent meg.³ Haynau szerint – aki meglehetősen szélesre szabta a felelősségre vonandók körét – rögtönítélő eljárásnak kell alávetni azt, aki „a népet lázadásra csábítja, ...a pártütő kormánytól vagy az általa kinevezett biztosoktól még parancsot elfogad, vagy annak engedelmeskedik, ...a hozzája bocsátott proklamációit vagy egyéb rendelkezéseit a cs. kir. polgári és katonai hatóságoknak, melyeket közhírré tenni hivatalos állásánál fogva köteles, kihirdetni elmulasztja, vagy azokat elsikkasztja, ... a népfelkelést a cs. kir. ausztriai vagy cs. orosz seregek ellen felhívja, rendezi, vagy vezérli”.⁴

Külön kitért a kiáltvány arra, hogy eljárást kell kezdeményezni mindazok ellen, akik császári kormányhoz hű személyek elítélésében, megbüntetésében, illetve az ilyen jellegű jogi eljáráshoz kapcsolódó cselekményekben (például vagyoneklkozásban) vettek részt. A haditörvényszékeket Haynau arra utasította, hogy több „büntett” fennforgása esetén a főbüntett kivizsgálására szorítkozzanak. Lelkészek esetében ezért a bíróságok elsősorban a felségsértő beszédek, illetve cselekmények után kutattak, amelyek halálbüntetést

¹ Hermann. 1999. 26–27. o.

² Hermann 1932. 1–123. o.

³ Hermann. 2016. 16–17. o.

⁴ Gyűjteménye... 1849. I. füzet 94., 96–98. o.

és annak következményeként vagyonekmozgást vontak maguk után. Haynau jogérzékét jellemzi az a kitétel, miszerint a papság kilátásba helyezett támogatását a felkelés gyors elnyomásától tette függővé. A tábornagynagy több ízben, így 1849. július 28-án megfogalmazta a magyarországi lelkészekkel kapcsolatos elvárásait: „Minden vallásfelekezet lelkészeitől megvárom, hogy községeikre békítő irányban kezdjenek hatni, s óvakodjanak mindentől, ami a pártütőknek kedvezhetne. Őket teszem tehát mindenekfelett felelősekké a csend és a rendért az országban és számat tartok igyekezetükre, visszatérni községeiket a törvényes fejedelmük iránti engedelmességre és hívségre, a törvények tiszteletére s a véres lázadástól méltó irtózatra.”⁵

A manifesztumokból az elrettentés szándékán túlmenően jól érzékelhető az a jozefinista egyházpolitikában gyökerező meggyőződés, hogy a lelkészek feladata elsősorban az állam érdekeinek szolgálata és előmozdítása. Paradox módon a magyar kormány is az egyházak társadalmi mozgósító erejét igyekezett kihasználni, és ennek érdekében az egyházi vezetésre nyomást is gyakorolt. A lelkészek ilyen módon a szabadságharc alatt két tűz közé szorultak és többnyire kivívták valamelyik harcoló fél nemtetszését.⁶

Katolikus püspökök a pesti cs. kir. hadbírószág előtt

Mielőtt rátérünk a halálos ítéletek tárgyalására, célszerű egy pillantást vetni a katolikus püspökökkel szembeni eljárásokra, amelyek a politikai élet hatásait plasztikusan mutatják. A pesti hadbírószág vizsgálta Bémer László, Horváth Mihály, Nádasdy Ferenc, Lonovics József, Rudnyánszky József, Fogarassy Mihály és további két görögkatolikus püspök forradalom és szabadságharc alatt játszott szerepét. Bémer László nagyváradi latin szertartású katolikus püspököt – hasonlóan több társához – a hadbírószági eljárás segítségével kényszerítették lemondásra.⁷ Bémert egyik papja, Kovrik (Govrik) Artúr valamása következtében tartóztatták le, aki a Függetlenségi Nyilatkozat kihirdetése alkalomból tartott miséje kapcsán a püspök utasítására hivatkozott. A püspököt azzal vádolták, hogy a szószékről felolvastatta Kossuth 1848. december 22-i rendeletét, a nagyváradi állatkertet átengedte a honvéd tüzérségnek, elrendelte Magyarország függetlenségének kihirdetését és a nyilatkozat magyarázatát, hódoló nyilatkozatot tett közzé a hivatalos lapban, továbbá aktívan részt vállalt az orosz beavatkozás ellen meghirdetett keresztes hadjáratban is. Ezért a pesti cs. kir. hadbírószág 1850. március 4-én kötél általi halálra ítélte, de az ítéletet Haynau még aznap 20 éves, vasban eltöltendő várfogságra enyhítette.⁸ A hadbíróra ráparancsolhattak, hogy hirtelen keressen enyhítő körülményeket (nem látta át a forradalom következményeit, székhelye az országgyűlés közelében volt stb.), erre utal, hogy az eredetileg március 6-ra keltezett kegyelmi kérvény keltezését később 4-re javították.⁹

Bémer ügyéről már korábban, 1850. január 28-án tárgyalt a minisztertanács, ahol Scitovszky János esztergomi érsek felvetésére úgy döntöttek, hogy megengedik neki a kolostorba vonulást, cserébe pedig Scitovszky ráveszi őt a lemondásra. Az ítélet ezen várakozások ellenére született meg, ami heves tiltakozást váltott ki az esztergomi érsek

⁵ Hermann 1932. 17. o.

⁶ Hermann 1973. 427. o.

⁷ Zakar 2015. 116. o.

⁸ HL Abszolutizmus-kori iratok, Pesti Krg. 1850-1/47. 17/a-h fol., 20. fol.

⁹ HL Abszolutizmus-kori iratok, Pesti Krg. 1850-1/47. 22. fol.

és Michele Viale-Prelà apostoli nuncius részéről is,¹⁰ utóbbi szóban és írásban is tiltakozott a miniszterelnöknél. Bémer az ítélet hatására vissza akarta vonni lemondását, de erről Scitovszkynak sikerült lebeszélnie az idős főpapot. Alexander Bach már az 1850. március 12-i minisztertanácson az ítélet elengedése mellett érvelt, majd előterjesztésére az uralkodó március 22-én megkegyelmezett az idős főpapnak. A kegyelem megadása során figyelembe vették azt a kedvezőtlen hatást, amelyet az ítélet a magyar papságra gyakorolt és azt, hogy Bémer inkább csak eszköz volt a pártütők kezében. Megengedték neki, hogy visszavonuljon egy kolostorba. Haynau azonban ennek ellenére az idős főpapot vasra veretve útnak indította Olmützbe, de a belügyminiszter közbelépésére a rabot Bécsbe szállították, ahol először a ferences kolostorba, majd az ottani gárdián kérésére Enzensdofba szállították át.¹¹ Bémer többször kérte hazatérésének engedélyezését vagy legalább azt, hogy Bécsben élhessen,¹² sikertelenül. Megjárta a dél-tiroli, neustifti Ágoston-rendi prépostságot is, míg 1862-ben engedélyt kapott a hazatérésre, s ezt követően rövid időn belül meghalt.¹³

1848 nyarától kezdve a kalocsai érseki hatóság egymás után vette papjainak panaszos leveleit a szerb felkelők dúlásairól, vérengzéseiről és a papság üldöztetéséről. Az egyházmegye irányításából mind kevesebb részt vállaló, szembetegségével küszködő idős érsek, Nádasdy Ferenc gróf a szabadságharc alatt jóindulatúan viszonyult a magyar kormányhoz, amelynek rendeleteit – a császári rendeletekkel szemben – többnyire kihirdették az egyházmegye területén. Nádasdy 1848 októberében 1000 forintot adományozott a „kalocsai nemzetőrök kiadott közös pénztárába”. Később a káptalan azzal magyarázta a császári rendeletek kihirdetésének elmaradását, hogy a liberális eszmék nemcsak a nép, hanem a papság nagyobb részét is meghódították. Amikor 1849-ben Windisch-Grätz tábornagy 1 millió forint hadisarcot követelt az egyháztól, akkor ezt a császárhű Hám János kinevezett esztergomi prímás mellett Nádasdy is megtagadta.¹⁴

Általános helynökével és a káptalannal viszont nagyon elégedetlen volt Kalocsa lakossága, így januártól március közepéig elég puszkaporos volt körülötte a levegő.¹⁵ Girk György helynök szerint a kalocsaiak azt mondogatták, hogy az öreg papokat egy kivételével nem baj, ha megölik, abból az egyből pedig pecsenye lesz! „Erit hodie assatura Sacerdotalis!” („Ma papi pecsenye lesz!”) – hangzott a nép fenyegetése.¹⁶ 1850. május elején a pesti hadbírószág azzal zárta le a Nádasdy ellen folytatott előzetes vizsgálatot, hogy az érsek sosem jelent meg az 1848/49-es forradalmi országgyűlés ülésein és semmilyen adatot sem találta arra vonatkozóan, hogy kapcsolatban állt volna a forradalmi kormánnyal.¹⁷

A konzervatív beállítottságú Lonovics Józsefet 1849. július 21-én elfogták a császári hatóságok a lanzendorfi ferences kolostorban, ahol a számára aggasztó bécsi hírek miatt

¹⁰ Annak ellenére, hogy a nuncius nem szimpatizált az öreg püspökkel. *Heindl* 1972. 426. o.

¹¹ *Kletečka* 2002. I. k. 69., 194., 207., 254. o.; ÖStA HHStA Kabinetkanzlei Ministerrat Vorträge Kt. 3. M.R.Z. 1850:1064.

¹² Egyik, 1851-ben megfogalmazott kérelméhez még egy saját szerkesztésű imakönyvet is mellékel az uralkodónak. ÖNb Handschriftensammlung 62/38-1.

¹³ *Adriányi* 2009. 33. o.

¹⁴ *Bárth* 1975. 236. o.; *Lakatos – Sarnyai* 2001. 112. o.

¹⁵ *Sujánszky* 1855. 24. o.

¹⁶ Girk György Scitovszly Jánosnak. Kalocsa, 1849. szeptember 19. KFL I. a. Capitulum. d. sz.

¹⁷ HL Abszolutizmus-kori iratok, Pesti Krg. 1850-3/262. 645. fol.

húzta meg magát.¹⁸ Lonovicsot Haynau nyomására azzal vádolták, hogy 1848-ban részt vett a feloszlott országgyűlés ülésén, hogy ősszel aláírta a püspöki kar uralkodóhoz intézett feliratát, illetve hogy hozzájárult a császári sas temesvári dómról történő levételéhez. 1849. október elején szállították Pestre, ahol rövid időre ismét lefoglalták, majd az apostoli nuncius és a prímás tiltakozása következtében szabadon engedték. Haynau azért engedte, hogy szabadlábon védekezzen, mert szerette volna, ha Lonovics önszántából, látszólag kényszer nélkül mondott volna le a csanádi püspökségről.¹⁹

Lonovics ügyének megoldása érdekében a csanádi káptalan mellett különösen Scitovszky János, Viale-Prelà, Fábry Ignác csanádi helynök és az utóbbi kíséretében Bécsbe utazó Hofstaettner Ignác Temesvár-gyárvárosi plébános tettek sokat. Lonovics viszonylag jó információkkal rendelkezett az ellene folytatott eljárásról, illetve a személyét védő fáradozásokról.²⁰ Viale-Prelà bécsi apostoli nuncius a Csanádi püspökség jövedelmeinek kincstár számára történő lefoglalása miatt is tiltakozott, hiszen Lonovics formálisan még csanádi püspök volt.²¹ Róma és Bécs hosszas tárgyalásait követően született meg a mindkét fél számára elfogadható megoldás: a de jure önkéntes, de facto kényszer hatására történő lemondás az adott javadalomról.²²

Az eljárást végül Haynau 1850. január 3-án kelt rendelete következtében beszüntették Lonovics ellen,²³ de egri érseki kinevezését érvénytelennek tekintették, csanádi javadalmaról pedig lemondatták. Ez a lemondás lényegében precedenssé vált a hasonló jellegű politikai problémák kezelésében.²⁴ 1850. januárjában végül Lonovicsot – saját kérésére – a melki bencés apátságba internálták, ahová elkísérte Hopf János udvari papja is. IX. Pius pápa 1850. február 15-én kelt levelében elfogadta Lonovics „szabad akaratából történt” lemondását, és felmentette a Csanádi püspökség kormányzásának kötelessége alól.²⁵ 1850. március 7-én indult útnak Melkbe,²⁶ ahol az apátság gazdag könyvtárába temetkezve írta meg tudományos műveit. Főként a liturgia kialakulása és fejlődése, valamint a vallási tolerancia európai története foglalkoztatta.²⁷

Rudnyánszky József besztercebányai püspök Bémerhez hasonlóan súlyosan kompromittálta magát 1848/49-ben.²⁸ Őt 1849. augusztus 20-án letartóztatták és azzal vádolták, hogy nem csak elrendelte az előző év végén Kossuth és a kormány rendeleteinek a végrehajtását, hanem körlevelében erre külön is felszólította papságát.²⁹ Mint írta, a népet a haza iránti rendületlen hűségre és a haza megvédésére kell buzdítani. Nem kételkedett abban, hogy papjai jó állampolgárhoz híven teljesíteni fogják a rendeletek előírásait. 1849. május 24-én, Besztercebányán a Beniczky Lajos kormánybiztos által szerve-

¹⁸ Fazekas 2016. 272. o.

¹⁹ ÖStA HHStA Kabinetarchiv, Geheimakten Nachlass Schwarzenberg Kt. 10. Fasc. III. N° 157.

²⁰ Fazekas 2016. 272–274. o.

²¹ Lukács 1981. 85. o.

²² Heindl 1972. 400–432. o.

²³ HL Abszolutizmus-kori iratok, Pesti Krg. 1850-1/36. 890. fol.

²⁴ Haynau még Lonovics lemondását követően is lehetségesnek tartotta az eljárás folytatását, de 1850. február 6-án kelt levelében kikérte Schwarzenberg véleményét. *Andics* 1952–1981. III. k. 464–465. o.

²⁵ Roos 2012. 278. o.

²⁶ Fazekas 2016. 276. o.

²⁷ Hermann 1932. 50–52. o.; Kletečka 2002. I. k. 853. o.

²⁸ Zakar 2015. 113–114. o.

²⁹ Hermann 1932. 35–36. o.

zett függetlenségi ünnepélyen a szabad ég alatt misézett,³⁰ majd rezidenciáján 30 fő számára ünnepi ebédet adott és pohárköszöntőt mondott: a független haza jólétére és boldogságára, továbbá Kossuth egészségére üritette a poharát. Mindezért a pesti cs. kir. hadbíró-ság 1849. szeptember 21-én megfosztotta püspöki címétől (!) és hat év várfogságra ítélte.³¹

A beszercebányai káptalan eközben, szeptember 5-én beküldte az uralkodónak hűségnyilatkozatát, és egyúttal köszönétét fejezte ki a romlást előidéző polgárháború megszűntetéséért is.³² A pesti hadbíró-ság ítélete országszerte nagy feltűnést keltett.³³ Scitovszky erélyesen közbelépett Rudnyánszky érdekében. Haynaunak, Bachnak, Schwarzenberg miniszterelnöknek, sőt az uralkodónak is írt levelet ez ügyben. Viale-Prelà nuncius is tiltakozott az ítélet miatt, részben mert világi hatóság ítélte el a püspököt, részben pedig mert megfosztották egyházi hivatalától, amire csak a pápának lett volna joga. Az osztrák minisztertanács végül részleges visszavonulást hajtott végre, így Haynau – aki ellenezte, hogy Rudnyánszkyt kegyelemben részesítsék³⁴ – december 30-án a püspöki méltóságtól való megfosztást, a püspökséggel összekapcsolt világi bevételek elvesztésére módosította.³⁵ Egyúttal Scitovszky közbenjárására Rudnyánszky lemondatták püspöki méltóságáról. A javaslat – amelyet Schwarzenberg miniszterelnök is hamar magáévá tett – Bachtól származott, aki így karta elkerülni a konfliktust Rómával, a törvénysértésekért ugyanakkor a katonai kormányzatra háríthatta a felelősséget. Felix zu Schwarzenberg miniszterelnök 1849. december 26-án kelt levelében azt írta Haynaunak, hogy Rudnyánszky József és a szintén kompromittálódott Lonovics József „önkéntes” lemondása kedvező esemény, amelyet, mint „jó példát”, reményei szerint további, a hűség útjáról letért egyházfők is követni fognak.³⁶ A folyamat azért is fontos, mivel a későbbiekben ennek mintájára oldották meg a hasonló ügyeket.³⁷

Rudnyánszkyt a bécsi ferences kolostorba internálták, ahol benyújtotta lemondását. Ezt követően a minisztertanács kegyelmet és évi 4000 forintos ellátást javasolt számára, amelyet Ferenc József 1850. február 9-én megerősített.³⁸ A volt beszercebányai püspök ezt követően kérte, hogy püspöki jövedelmeit lemondásának pápa általi elfogadásáig húzhassa. Ítéletét ugyanis 1849. szeptember 22-én kihirdették, és a császári adminisztráció ezen időponttól kezdve a püspöki jövedelmek kezelését is átvette. Philipp Krauß pénzügyminiszter³⁹ és Bach végül arra az álláspontra jutottak, hogy teljesítik Rudnyánszky kérését, aki így 1850. március 1-jéig húzhatta püspöki jövedelmét.⁴⁰ Scitovszky és a belügyminiszter szoros együttműködéséről tanúskodik az a datálatlan levél, amelyben a prí-

³⁰ Beniczky Lajosnak 1849. május 21-én kelt, Kossuth Lajoshoz intézett jelentése szerint Rudnyánszky „határozottan lépett ki a síkra és amint azelőtt hazáknak hű polgára vala, úgy jelenleg is nyilatkozott, hogy ő a függetlenség és a szabadság egyik tényezője akar lenni”. MNL OL H 56 10. d. 1849:124/c.

³¹ HL Abszolutizmus-kori iratok Pesti Krg. 1849-1/314. 98–108. fol.

³² ÖStA HHStA Kabinetsskanzlei Ministerrat, Vorträge Kt. 10. 1849:3303.

³³ Kempen 1931. 152. o.

³⁴ Kletečka 2002. 2. k. 68. o.

³⁵ Adriányi 2009. 24–27. o.

³⁶ HHStA Kabinetssarchiv, Geheimakten Nachlass Schwarzenberg Kt. 10. Fasc. III. IV° 159.

³⁷ Heindl 1972. 417–419. o.

³⁸ ÖStA HHStA Kabinetsskanzlei, Ministerrat Vorträge Kt. 2. M. R. Z. 1850:502.

³⁹ Kletečka 2002. Bd. 2. 261., 272. o.

⁴⁰ ÖStA HHStA Kabinetsskanzlei, Ministerrat Vorträge Kt. 5. M. R. Z. 1850:1740.

más köszönetet mondott Bachnak azért, mert meglátogatta a javadalmáról lemondott Rudnyánszkyt.⁴¹

1849. október 29-től 1850. június 26-ig húzódott el Fogarasy Mihály címzetes püspök igazolása. A feloszlatott országgyűlést ugyan nem hagyta el, de politikai érzelmeit nyilvánította, hogy 1848. december 7-én nem szavazta meg Ferenc József trónbitorlóvá nyilvánítását – érvelt a hadbírószág. Mind Fogarasyt, mind pedig Gaganetz József eperjesi görögkatolikus püspök ellen Ferenc József 1850. szeptember 7-én kelt rendelete értelmében beszüntették az eljárást és visszahelyezték őket püspöki székükbe.⁴² Gaganetz József 1849 márciusában egyértelműen Ferenc József mellé állt, a honvédek elől először elmene-kült, majd visszatért székhelyére. Májusban elment Debrecenbe és Luzsénszky Pál kormánybiztos támogatásával megnyerte a magyar kormány bizalmát, hogy azután a szabadságharc leverését követően ismét császárpárti érzelmeit hangsúlyozza.⁴³

Popovics Bazil munkácsi görögkatolikus püspök viszont 1849. augusztus 8-án a cári csapatok elől menekült el székhelyéről, Ungvárról, de szeptember 5-én visszatért oda.⁴⁴ Ezt követően a pesti cs. kir. hadbírószág folytatott ellene vizsgálatot. Súlyos vádak merültek fel, például, hogy részt vett azon a megyegyűlésen, ahol kihirdették a *Függetlenségi Nyilatkozatot*, tíz klerikust toborzott a honvédségnek, egyetértett a forradalmi kormánnyal, sőt 1849 júliusában még zászlót is szentelt és Kossuth egészségére pohárköszöntőt mondott. Három kanonok vallomása is alátámasztotta a vádakat, miközben az ungvári izraelita hitközség ártatlansága mellett tett tanúbizonyságot. Az illetékes hadbíró viszont úgy ítélte meg, hogy a terhelő tanúk – karrier okok miatt – a püspök ellenségei voltak, ezért nem lehet őket megesketni, és a vádlott felmentését kérte, ami be is következett.⁴⁵

A katolikus püspökök elleni eljárások során a pesti cs. kir. hadbírószág szerepe nem volt meghatározó, inkább egyfajta érvként szolgált a hatalmon lévők számára. A püspökök sorsa elsősorban politikai kérdés volt: a Rómához fűződő kapcsolatok, illetve „a katolikus nagyhatalom” szempontjai miatt a bécsi politikusok mindenképpen el akarták távolítani a megbízhatatlan főpásztorokat, de óvakodtak attól, hogy az egyházi állammal súlyos politikai konfliktusba keveredjenek.

Végrehajtott halálos ítéletek a pesti cs. kir. hadbírószágon

Kantsúr András szokolyai református lelkeszt 1849. augusztus 27-én lőttek föbe Pesten az Újépület falánál.⁴⁶ Letartóztatását a később elbocsátott Tár András bíróval egyetemben Wiederkehr cs. kir. hadnagy foganatosította augusztus 26-án.⁴⁷ A református lelkeszt magas, széles vállú, szakállas ember volt, aki utolsó éjszakáját meglehetősen nyugtalanul töltötte.⁴⁸

⁴¹ ÖStA Vwa Nachlass Bach Kt. 10. 1850:64.

⁴² HL Abszolutizmus-kori iratok, Pesti Krg. 1850-3/121. 402/b-e. fol; HL Abszolutizmus-kori iratok, Pesti Krg. 1850-1/330. 523. fol.

⁴³ Fazekas 2001. 113–139. o.

⁴⁴ Molnár 2014. 45–46. o.

⁴⁵ HL Abszolutizmus-kori iratok Pesti Krg. 1850-4/41. 56–61. fol.

⁴⁶ Zakar 2000. 71. o.

⁴⁷ HL Abszolutizmus-kori iratok, Pesti Krg. 1849-1/144. fol. 733.

⁴⁸ Kőnig 1880. 94–95. o.

A Kantsúr ellen folytatott eljárás során arról a pénzről lehetett szó, amelyet a Fekete Imre vezetése alatt álló gerillák raboltak el Achilles Gröller cs. kir. főhadnagytól, aki az orosz főhadiszállásról Bécsbe tartott. A vázlatos hadbírói előterjesztés szerint Kantsúr egy lázadó, „rabló hordától” kapott pénz birtoklásában volt vétkes, amelyet egy császári futártól erőszakos úton tulajdonítottak el augusztus első napjaiban. Johann Kempen altábornagy naplójából is csak annyit tudhatunk meg, hogy a rögtönítélő katonai bíróság összeült Kantsúr ügyében, aki „egy császári futártól elorzott pénz rejtegetésében segédkezett”.⁴⁹ Az egész eljárás, illetve az ítélet végrehajtása egyetlen nap alatt lezajlott. Jellemző, hogy a hadbírói előterjesztés a pesti cs. kir. hadbírószágon – Kempen megerősítő záradéka – jóval az ítélet végrehajtását követően, 1849. szeptember 24-én született meg.⁵⁰

A következő vértanú 1849. szeptember 7-én ½11-kor Streith Miklós lippai származású, 49 éves vértessboglári plébános volt, akit káplánjával, König Mórral tartóztattak le.⁵¹ Streith rovására írták, hogy 1848. december végén felolvasott a szöszékről egy magyar proklamációt, amely a honpolgárokat az ellenség berohanása esetén javaik eladására, házuk porrá égetésére, valamint a kutak és a bor készletek megmérgezésére szólította fel. 1849. július közepén a kormány és Kossuth június 27-én kelt, általános népfelkelést és keresztes háborút meghirdető kiáltványát tette közzé. Népfelkelésre biztatta híveit és hozzáfűzte, hogy a vassvilla a legelőnyösebb fegyver számukra a lovasság ellen, hiszen ha ügyesen forgatják, akkor szűrni és ütni is lehet vele. Streith a császári kiáltványokat a magyar kiáltványokkal szemben érthetetlenül olvasta fel.⁵²

König ellen még súlyosabb vádak fogalmazódtak meg. Ő ugyanis 1849. június 3-án felolvasta a *Függetlenségi Nyilatkozatot*, majd 12-én egy függetlenségi ünnepélyen a császári házat gyalázta és arra oktatta az embereket, hogy felhívás esetén csatlakozzanak a népfelkeléshez.⁵³

Mindkét vádlott kényszerre, illetve a megtorlástól való félelemre hivatkozott. A kiáltványok felolvasását nem tagadták. Streith arra hivatkozott, hogy ő a katolikus-ellenes oroszokkal szembeni fellépésnek tartotta a népfelkelést és tagadta, hogy lőszer- és élelmiszerszállítmányok megtámadására ösztönözte volna híveit. A császári ház iránti jó érzelmeit bizonyítandó megemlítette, hogy a cs. kir. hadsereg visszavonulását követően egy sebesült horvát katonát bekötöztött és kórházba szállított. Amikor a pákozdi csatát követően a halottak és sebesültek kirablásáról értesült, szigorúan intette híveit, hogy ne kövessenek el ilyen embertelenséget. Wilhelm Mittlacher⁵⁴ hadbíró mindkét vádlottra kötél általi halálbüntetést javasolt kiszabni felségárulás büntette miatt, hivatkozva a katonai törvényekre és Haynau 1849. július 1-jei proklamációjára. A hadbírószágot elnöke, Deyák őrnagy meglegegedett volna 20, illetve 15 éves börtönbüntetéssel, de a hadbírószágot szótöbbséggel a plébánost kötél általi halálra, káplánját viszont a félelemre és a rá nehezedő morális kényszerre hivatkozva 15 évi, vasban eltöltendő várfogságra ítélte.⁵⁵

⁴⁹ Kempen 1931. 150. o.

⁵⁰ HL Abszolutizmus-kori iratok, Pesti Krg. 1849-2/330. 464. fol; 1850-5/95. 81–82. fol.; Spira 1998. 661. o.

⁵¹ Zakar 2000. 71–72. o.

⁵² HL Abszolutizmus-kori iratok, Pesti Krg. 1849-1/364. 298–300 fol.

⁵³ König 1880. 66. o.; HL Abszolutizmus-kori iratok, Pesti Krg. 1849-1/364. 298–300. fol.

⁵⁴ Hermann Egyednél tévesen Gillacher. Hermann 1932. 31. o.

⁵⁵ Hermann 1932. 31–32. o.; HL Abszolutizmus-kori iratok, Pesti Krg. 1849-1/364. 301–303., 315–316. fol.

Streith ítéletének indoklása szerint a vádlott a lázadó kormány számos proklamációját kihirdette a szószekekről, 1849 júliusában a cári orosz seregek ellen népfelkelésre hívta fel a népet, ismertette velük a legalkalmasabb fegyvereket (!), minden mise után az oroszok pusztulásáért imádkozott, végül a császári kormány rendeleteit érthetetlenül olvasta fel. Kempen, aki élt kegyelmezési jogával és a halálnemet golyó általi halálra változtatta, csak annyit jegyzett fel naplójába, hogy Streith a pártütés és a népfelkelés érdekében prédikált.⁵⁶ Czizler Ignác tábori főlelkész rendelete következtében szeptember 7-én a vértesszőlő plébános polgári öltözetben nézett farkasszemet a halállal. Az első sortűz után még életben volt, a második már teljesen szétrobbantotta koponyáját. Holttestét 1868-ban a Damjanich tábornok özvegye által irányított bizottság több mártír holttestével együtt exhumáltatta és a Kerepesi temetőben helyezték örök nyugalomra.⁵⁷

Szintén a pesti cs. kir. hadbírószágon ítélte halálra Gonczekzy Jánost, a mezőhegyesi katonai ménesintézet tábori papját.⁵⁸ Gonczekzy 1844. június 17-én érkezett Mezőhegyesre, amikor már javában folytak a Ferdinand Handl építész tervei alapján megkezdődött templomépítési munkálatok.⁵⁹ Az 1848-as forradalmi hullám és az ennek következtében felgyorsuló polgári átalakulás ellenérzést váltott ki a nagyobb részt idegenajkú mezőhegyesi tisztikar körében. A császári érzelmű legénység 1849 januárjától kezdve panaszkodott a helyi lelkész magatartására. Gonczekzy 1848. december végén elhagyta a misék végéről a császárárt folytatott imát és azt egy Lévay Sándor egri nagyprépost által írt hazafias imádsággal pótolta. 1849. január elején felolvasta a szószekekről Kossuth december 22-én kelt, Magyarország népeit általános népfelkelésre felszólító kiáltványát.⁶⁰ Már februárban, egy Répásy Mihály tábornok jelenlétében tartott szentmisén úgy nyilatkozott, hogy „átkozott legyen az, aki az osztrák dinasztíának engedelmeskedik”.⁶¹

1849. április 15-én, a húsvét utáni első vasárnapon arról prédikált, hogy „a bűnös uralkodóház beküldte bérenceit az országba azért, hogy raboljanak, fosztogassanak és hogy testvéreinket megöljék”. Többször is megfenyegette a császári ház híveit. Átkot szórt azokra, akik „a magyar szabadság elnyomására törekednek és a bűnös dinasztíához ragaszkodnak”.⁶² A szószekekről kihirdette a *Függetlenségi Nyilatkozatot*, majd hosszú beszédet tartott, amelyben különösen Magyarország önállóságának fontosságát emelte ki. Májusban feljelentette a magyar hatóságoknál Karl Zappel őrmestert, aki a magyarok ellen hangolta az iskolásokat. Horváth Mihály vallás- és közoktatási miniszter rendeletének eleget téve júniusban öt körmenetet tartott, amelyen a magyarok győzelméért imádkoztak, és ezek végeztével minden alkalommal a szószekekről felolvasta a cári hadsereg elleni keresztes hadjáratra felszólító kiáltványt és Horváth Mihály forradalmi szellemű imádságát.⁶³

Haynau parancsára Gottschlig cs. kir. százados három embert nevezett meg, akiket magyar érzelműnek tartott Mezőhegyesen: Johann Warady főhadnagyot, dr. David

⁵⁶ Kempen 1931. 152. o.

⁵⁷ König 1880. 84–86. o.; Hermann 1932. 33. o.

⁵⁸ Zakar 1999a. 785–799. o.

⁵⁹ ÖStA KA Schematismus Militärgesellschaften. I. k. 133., 311. o.

⁶⁰ Kossuth december 22-ei felhívását közli: KLÖM XIII. 839–843. o.

⁶¹ HL Abszolutizmus kori iratok, Pesti Krg. 1849-1/248. 386–390. fol.

⁶² MNL OL H 75 1849/25 989; HL Abszolutizmus-kori iratok, Pesti Krg. 1849-1/248. 391–394. fol.

⁶³ HL Abszolutizmus-kori iratok, Pesti Krg. 1849-1/248. 381–398. fol.

Wachtel főorvost és Gonczeczky Jánost. A lelkész letartóztatását Haynau az óbesenyői főhadiszálláson 1849. augusztus 7-én esti ½9-kor rendelte el. A foglyokat még aznap Makóra, majd másnap hajnalban Szegedre kísérték.⁶⁴ Gonczeczkyt az elsők között szállították Pestre a hadbírószági eljárás lefolytatása végett.⁶⁵

A zömében osztrák érzelmű mezőhegyesi tisztikar vallomásai megpecsételték a pap sorsát. Ferdinand Handl építész titokban lemásolta Gonczeczky forradalmi imádságát, benyújtotta a hadbírósnak, és megerősítette a terhelő vallomásokat.⁶⁶ Schönbach hadbíró 1849. október 3-án összegezte a terhelő bizonyítékokat és megállapította, hogy a vádlott az 5. haditörvénycikk és Mária Terézia törvénykönyve 6. §-ának 3. cikkulusa szerint felségárulás bűntettében vétkes. Elutasította Gonczeczky védekezését, aki a felkelők erőszakára és parancsaira hivatkozott. Ezért kötél általi halálbüntetést javasolt, az ilyenkor szükségszerűen felmerülő vagyonelkobzással együtt.⁶⁷ A hadbírószág 1849. október 5-én egyhangúan jóváhagyta az előterjesztést. Az ítéletet Kempen altábornagy erősítette meg egy nappal később, és azt golyó általi halálra enyhítette.⁶⁸ Forrásaink megerősítik, hogy Gonczeczky rendkívüli lelki erőről tett tanúbizonyságot október 8-án végrehajtott kivégzése előtt.⁶⁹

Képletesen végrehajtott akasztások

További négy esetben a pesti cs. kir. hadbírószágon csak képletesen (in effigie) tudták végrehajtani az ítéletet, mivel az érintettek sem a hadbírószági tárgyalásukon, sem az akasztásukon nem jelentek meg. Horváth Mihály, a Szemere-kormány egykori kultuszminisztere a tábornokokat követő legbűnösebb csoportba, a vezető politikusok közé tartozott. A szabadságharc leverése után komornyiknak öltözve külföldre szökött, és jelentős szerepet játszott az emigráció életében.⁷⁰ 1850. szeptember 25-én ítélték kötél általi halálra, a vádpontok jelentős részét a magyar kormány hivatalos lapjából, a *Közlöny*ből merítve. Terhére rótták, hogy 1848. október 3-a után is részt vett a feloszlott országgyűlés felső házának ülésein, hogy 1849. március végén elkísérte Kossuthot a táborba, hogy egyetértett a *Függetlenségi Nyilatkozattal*, és hódoló nyilatkozatok beküldését követelte, kultuszminiszter lett a Szemere-kormányban, fellépett az osztrák-barát püspökök ellen, megszervezte az oroszok ellen a keresztes hadjáratot, és megparancsolta a lelkészeknek, hogy álljanak a népfelkelők élére.⁷¹

Hasonló elveket vallott Mednyánszky Cézár báró, Görgei Artúr tábori főpapja, Horváth Mihály lelkes híve is. Visszaemlékezése szerint a fiatal zászlóaljokat, amelyek-

⁶⁴ HL Abszolutizmus-kori iratok, Pesti Krg. 1849-1/248. 376–377. fol.; ÖStA KA Alte Feldakten 1838. d. Hauptarmee unter Haynau. 1849-8/135, 155, 174. (Hermann Róbert szíves közlése.)

⁶⁵ Individual Cosination über die seit Errichtung des Kriegsgerichtes nämlich 12ten August bis Ende December 1849 zum Tode verurtheilten Arrestanten. Pest, 1850. június 14. HL Abszolutizmus-kori iratok Pesti Krg. 1850-5/95. 80. fol.

⁶⁶ HL Abszolutizmus-kori iratok, Pesti Krg. 1849-1/248. 381–398. fol.

⁶⁷ HL Abszolutizmus-kori iratok, Pesti Krg. 1849-1/248. 407–408. fol., másolata: ÖStA HHStA Kabinetarchiv, Geheimakten Nachlass Schwarzenberg 10. d. Fasc. VIII. Nr. 402. 26–28. fol.

⁶⁸ Hermann 1932. 40–41. o.

⁶⁹ Podolsky Karl Noehoz. Pest, 1849. október 8. ÖStA Vwa Nachlass Bach név és d.sz. (Köszönöm Bonhardt Attilának a levél fénymásolatának megküldését.)

⁷⁰ Márki 1917. 148–153. o.

⁷¹ HL Abszolutizmus-kori iratok Pesti Krg. 1851-10/36 319–340. fol.

nek erejét lelkesedésük adta, a tisztek mellett egy fegyvertelen papnak kellett bátorítani. Szerette volna elérni, hogy a parasztság keresztes háborúnak tekintse a szabadságharcot.⁷² Ő először a VII. hadtest, majd a főhadserég tábori lelkészi ügyeit irányította, végül Görgei Artúr hadügyminiszter 1849. július 1-jei hatállyal kinevezte a hadügyminisztérium (HM) hadlelkészi osztályának főnökévé.⁷³ A pesti cs. kir. hadbírószág 1851. szeptember 22-én idézte meg több társával, köztük Rónay Jácint bencés szerzetessel együtt. A vizsgálat során a fogságban lévő egykori honvéd lelkészeket (Schwendtner Mihályt, Simon Ferencet, Charus Lászlót, Kovrik Artúrt) és más papokat is kihallgattak ügyében. Mivel a külföldre menekült Mednyánszky nem jelent meg a bíróság előtt, 1852. február 3-án kötél általi halálra ítélték; a hadbíró lényegében felsorolta a forradalom és szabadságharc alatt betöltött pozícióit, és kiemelte a magyar hadserég tábori lelkészeihez intézett lelkesítő kiáltványait. Május 6-án szögezték ki nevét a bitófára.⁷⁴

Rónay Jácint bencés szerzetes, korábban győri tanár, az 1848. márciusi forradalmat követően tábori lelkészként belépett a győri nemzetőrségbe, azzal vonult Pozsonyba, majd Schwechat alá. Rendi előjárója ezt követően zárdafogságra ítélte Pannonhalmán, később Bakonybélbe küldte. 1849. április végén Lukács Sándor kormánybiztos kérésére visszatért Győrbe, ahol nagypréposttá akarták kinevezni, de azt nem fogadta el, s végül Győr város és megye egyházi fő szónokává nevezték ki.⁷⁵

A hadbírószági vizsgálat szerint beszédet mondott a *Függetlenségi Nyilatkozat* tiszteletére rendezett ünnepségen, és más nyilvános helyeken is izgató beszédeket tartott. 1849. június 8-án kiáltványban tudatta kinevezését, követelte, hogy a lelkészek hirdessék Magyarország és a magyar nemzet függetlenségét, hogy minden igaz magyarnak a hazáért élni vagy halni kell. 1849. június 22-én kelt kiáltványában harcra hívta a magyarokat, hangoztatva, hogy a felkelők ügye szent és Isten velük van. 1852. január 15-én felségárulás miatt kötél általi halálra és az azzal együtt járó vagyonelkobzásra ítélték és nevét kiszögezték a bitófára.⁷⁶

Kovács István bocsári plébános-helyettes és a helybeli nemzetőrség századosa a szerbek elől 1849. januárjában Szegedre menekült.⁷⁷ 1849. január-februárban délvidéki menekültekből, főként a Bocsárral szomszédos kertészségekből elmenekült férfiakból megszervezte az 1. torontáli önkéntes zászlóaljat, melynek őrnagyi rangban parancsnoka is volt. Alakulatának feloszlását követően, 1849. június közepétől parancsőr-tiszt volt Guyon Richárd tábornok mellett a IV. hadtestben. A szabadságharc leverését követően török felségterületre menekült, és miután áttért a református hitre, Sumlában, 1849. december 24-én feleségül vette Ottoványi (Winter) Fannit, a törökországi osztrák kémszervezet egyik tagját.⁷⁸

Kovács István már az Amerikai Egyesült Államokban élt, amikor távollétében a pesti cs. kir. hadbírószág 1852. január 15-én kötél általi halálra ítélte. Kanzler hadbíró kiemelte,

⁷² Mednyánszky 1858. 35–36. o.

⁷³ Zakar 1992. 136–149. o.

⁷⁴ HL Pesti Krg. 1852-7/19. 246–251. fol.; MH 3. évf. 668. sz. (1851. szeptember 23.) 2609. o.; Magyar Hírlap, 1852. május 7. (760. sz.) 3552. o.

⁷⁵ Rónay – Hölvényi 1996. 38–58. o.; Hermann 1998. 300–301. o.

⁷⁶ HL Abszolutizmus-kori iratok Pesti Krg. 1852-7/22. 260–269. fol.

⁷⁷ Zakar 2012. 1282–1285. o.

⁷⁸ Bona 2000. 458–459. o.; Hajnal 1927. I. k. 333., 341–342. o.

hogy 1849. február elején néhány nap alatt Szegeden Herri József házában 500 önkéntest toborzott, illetve, hogy szabadcsapatát a honvédek által zsákmányolt tárgyak biztonságba helyezésére használták. Guyon melletti szolgálatáról is említést tett, és súlyosbító körülményként vette figyelembe, hogy cselekedeteit papként hajtotta végre. Nevét távollétében kiszögezték a bitófára.⁷⁹

Halálos ítéletek, majd kegyelem útján azonnal szabadlábra helyezett vádlottak

A halálos ítéletek jelentős részét nem hajtották végre, hanem kegyelem útján módosították, többnyire vasban eltöltendő várfogságra, de kivételesen más módon is. A miniszternács és Haynau közti feszültségeknek köszönhetően került szabad lábra Bolgár József szilági katolikus káplán, a váci szeminárium prefektusa. Alexander Bach belügyminiszter 1850. április 16-án felszólította Haynaut, hogy állítson össze egy listát a politikai elitéről. Haynau nem teljesítette a kérést, de végül a császár határozott felszólítására engedelmeskedett. Július 5-én a pesti cs. kir. hadbírószágon hozott 34 halálos ítéletet megerősítette, majd a vádlottakat még aznap kegyelemben részesítette és szabad lábra helyezte. Ez a kegyelmezési cselekmény, mivel csorbította Ferenc József tekintélyét, Haynau azonnali nyugalmazásához vezetett.⁸⁰

Bolgár József katolikus pap két év káplánkodás után 1847-ben a bécsi Augustineum növendéke, majd egy évvel később a váci papnevelő intézet prefektusa és a symbolica helyettes tanára volt.⁸¹ Bolgár vesztét kis híján egy nyomtatásban megjelent prédikációja okozta. 1849. május 17-én ünnepelték meg Vácon Magyarország függetlenségének kimondását. A nagymisét követően Bolgár beszédet mondott, amelyben „mint polgár és pap” szólt az egybegyűlekhez. Szerinte „minden jó hazafi” keble örömmel telik el ezen az ünnepen, „mert ki a hitszegő Habsburg-Loharingeni házat még ezek után is visszahajtaná, az leghálátlanabb fia lenne a hazának, s nem méltó, hogy e föld táplálja őt”. Az uralkodóház fellázította ellenünk a nemzetiségeket, „sőt oly mélyen süllyedett már a gonoszságban”, hogy Erdélyben az oroszokat is behívta ellenünk. Nincs más kötelességünk, „mint kormányunk eljárását minden kitelhető módon könnyebbíteni”. Végül Szabó Imrének, a *Katholikus Néplap* szerkesztőjének harcra buzdító versével, illetve (név említése nélkül) Lévy Sándor egri nagyprépost haza védelméért könyörgő imádságával zárta beszédét.⁸²

A hadbíró a prédikáció nyomtatott példánya alapján ismertette annak gondolatmenetét, súlyosbító körülményként vette figyelembe, hogy nagyon gyalázta a dinasztiát, és hogy osztogatta beszédének nyomtatott példányait. Enyhítő körülményként vette figyelembe, hogy a helybeli városparancsnok, illetve Zichy Hippolit váci kanonok és alsóvárosi plébános parancsára mondott beszédet. Ennek ellenére 1850. május 7-én kötél általi halálra és vagyonelkobzásra ítélték. Haynau megerősítette az ítéletet, majd kegyelem útján mindkét részét eltörölte. A halálra ítélt Bolgárt 1850. július 5-én szabad lábra helyezték.⁸³

⁷⁹ HL Abszolutizmus-kori iratok, Pesti Krg. 1852-6/72. 257–266. fol.

⁸⁰ Hermann 1999. 116–119. o.

⁸¹ Chobot II. k. 1917. 706. o.

⁸² Tragor 1908. 401–406. o.

⁸³ HL Abszolutizmus-kori iratok, Pesti Krg. 1850-4/77. 204–210. fol. Bolgár ítéletét a sajtó alapján közölte Tragor 1908. 407–408. o.

Szintén Haynau szeszélyének köszönhetette kiszabadulását Jeszenszky László hódmezővásárhelyi evangélikus lelkész is, akit 1849. szeptember 5-én tartóztattak le. A korábban konzervatív beállítottságú lelkész 1844-ben, a helybeli evangélikus templom felszentelése kapcsán a keresztény felekezetek békés együttélésének fontosságát hangsúlyozta.⁸⁴ 1848. május 16-án a Békési egyházmegye felkérte, hogy a szarvasi főiskola tanácsával együtt készítsen javaslatot az állami finanszírozás és az evangélikus egyház szabadságának összeegyeztetéséről. Jeszenszky az állam és az egyház szoros kapcsolatában, a közgyűlés jogkörének kiterjesztésében és az egyház országgyűlési képviselőjében látta az autonómia védelmének eszközét. 1849 tavaszán egy levelében szégyenletesnek nevezte azt, hogy Hódmezővásárhely késlekedik az újoncok kiállításával, az iskolás gyerekeknek pedig a szabadságharc eseményeit magyarázta.⁸⁵

A szabadságharc alatt belépett a helybeli Honvédelmi Egyesületbe és a népgyűlésen is gyakran felszólalt. Beszédeiben a haza megvédésére és az osztrák–orosz csapatok elleni harcra buzdította hallgatóit. Felségsértéstől sem riadt vissza: „Ferdinánd helyett egy gyereket ültettek a trónra – mondta például – mint egy majmot, és az emberek megkoronázták, mintha csak a kalapjukat tették volna rá. A király egy türannosz és szöszegő, mert a jóváhagyott szabad intézményeket visszavette.” Kapcsolatban állt a *Nép Barátja* és a *Tiszavidéki Újság* című forradalmi lapokkal és magával Kossuth Lajossal is. Kanzler hadbíró enyhítő körülményként vette figyelembe, hogy korábban konzervatív meggyőződésű volt, tevékenységének nem volt sikere, és hogy 1849 szeptemberétől 1850 áprilisáig vizsgálati fogságban volt. A hadbírószágon ennek ellenére szótöbbséggel kötél általi halálra ítélte április 20-án. Haynau megerősítette az ítéletet, majd 1850. július 5-én kegyelemből elengedte azt, és a vádlottat szabadon bocsátották.⁸⁶

Egy ortodox pap-képviselő is e váratlan amnesztia-sorozatnak köszönhetette kiszabadulását. Pap Zsigmond (Sigismund Pop) kővári lelkészt, a radikálisok feltétlen hívét Kővár vidékén választotta meg képviselőjének a zömében román lakosság. Az orosz fenyegetésre való tekintettel a román–magyar együttműködés feltétlen híve volt, kiáltványában és az általa szerkesztett *Amicula poporului* című lapban a románokat a szabadságharc feltétlen támogatására szólította fel. 1849. február 4-től az OHB titkára volt, tavasszal belépett a Radikális Pártba és szorosan együttműködött Nicolae Bălcescuval is.⁸⁷ Az országgyűlés jegyzőkönyvei bőven elég bizonyítékot szolgáltatnak ellene. Azzal védekezett, hogy félt, és az országgyűlésen passzívan viselkedett, ennek azonban éppen az ellenkezője derült ki a hivatalos iratokból. Így például 1849. április 26-án támogatta Kossuth javaslatát 50 000 újonc kiállítására és kifejtette, hogy Erdély már összeolvadt Magyarországgal. Támogatta Magyarország függetlenségének kimondását, és maga is aláírta a hódoló nyilatkozatot. Mindezt 1850. június 16-án egyhangúan kötél általi halálra ítélték, de Haynau az ő büntetését is kegyelem útján elengedte és szabad lábra helyezte.⁸⁸

⁸⁴ Jeszenszky 1844. 1–16. o.

⁸⁵ Kertész 2002. 36., 43., 110., 134. o.

⁸⁶ HL. Abszolutizmus-kori iratok, Pesti Krg. 1850-1/322. 392–407. fol.

⁸⁷ Pálmány 2002. 688–690. o.

⁸⁸ HL. Abszolutizmus-kori iratok, Pesti Krg. 1850-1/550. 439–444. fol.

Börtönbüntetésre enyhített halálos ítéletek

Váccal hozható kapcsolatba Csuthy Zsigmond református lelkész esete, akit 1848 májusában helyeztek át Vác elővárosába, Kisvácsra. A hadbírói előterjesztés szerint 1849. június elején Kmety György ezredes utasította, tartson egyházi szónoklatot Magyarország függetlenségének tiszteletére. Az ezredesnek nem tetszett az elhangzott prédikáció, ezért a honvédség egyik tábori lelkésze egy beszéd-tervezetet készített neki, hogy azt felolvassa a templomban. Az 1849. június 11-én elhangzott egyházi szónoklat tele volt súlyosan felségsértő kitételekkel. Eszerint a magyarok „megkoronázott hóhérukat örökre száműzték hazájuk megszentelt földjéről”, Windisch-Grätz is megkapta a magáét, akit a szónok „újkori kannibál”-ként és szörnyetegként jellemzett, aki „kegyetlenebb Attilánál”. A tábori lelkésszel kapcsolatos mesét a hadbíró nem hitte el, mivel Csuthy kinyomtatta prédikációját, ő készítette a korrektúrát, és ő fizette a költségeket is. Sok tanú vallott ellene, ráadásul a kézíraton az ő kézjegye volt látható.⁸⁹

A református lelkészt 1851. március 21-én tartóztatták le, és 1851. október 1-jén forradalmi proklamációk szószékéről való kihirdetése és a június 11-i prédikációja miatt kötél általi halálra ítélték, de az uralkodó 1852. március 27-én hat éves várfogságra enyhítette büntetését, amibe vizsgálati fogságát is be kellett számítani. Ferenc József 1852. szeptember 11-én négy évre mérsékelte büntetési idejét, ami így 1855. március 20-án ért véget.⁹⁰

Domsics Antal gákovai katolikus plébánost először 1849. augusztus 29-én tartóztatták le a szabadkai cs. kir. térparancsnokság jelentése alapján, december 13-án⁹¹ azonban bizonyítékok hiányában elbocsátották.⁹² Rögtön visszaindult plébániájára, de először téli ruhát kellett szereznie, majd Dunaföldváron, ahol nővére lakott, a nagy havazás hátráltatta utazását. Hívei közben bepanaszolták a kalocsai szentszéknél, így ott is vizsgálat folyt ellene. A vádak között szerepelt, hogy a plébános elhanyagolja kötelességeit, erkölcstelen, rossz magaviseletű, gyűlöli a németeket. Maga Domsics tagadta, hogy azt mondta volna, „szívesebben hallgatom egy magyar kutya ugatását, mint egy német beszédét”. A tanúvallomásokból csak annyi derült ki, hogy a szabadságharc alatt többször intette híveit a magyar kormányhoz való ragaszkodásra. A szentszék így nem találta bűnösnek és megpróbálta visszahelyezni javadalmába, de mivel a lakosság ellenállt, inkább Horgosra küldték plébános-helyettesnek.⁹³

1851-ben azonban újra letartóztatták, mert újabb vádak merültek fel ellene. A kalocsai érsekség megpróbálta megvédeni plébánosát, állítva, hogy a plébános lelkészi kötelességeinek mindig pontosan és lelkiismeretesen megfelelt, szerény életmódot folytatott és hívei sosem panaszkodtak rá. Ez utóbbi állítást azonban Kanzler hadbíró-százados kétségbe vonta, hiszen éppen ők jelentették fel a hatóságoknak. A vád szerint 1848. október 15-én örömmel fogadta a hírt, hogy Jellačićot felakasztották, és azt a pletykát is terjesztette, hogy „Jellačić egy Belzebub, Zsófia a nagynénje és kurvája, és Ferenc József az ő fia”. A szerb-császári haderő elől elmenekült, a magyarokat viszont örömmel fogadta.

⁸⁹ HL Abszolutizmus-kori iratok, Pesti Krg. 1852-7/44. 357–362. fol.

⁹⁰ HL Abszolutizmus-kori iratok, Pesti Krg. 1852-7/44. 355–356. fol.; HL Abszolutizmus-kori iratok, Pesti Krg. 1852-10/28. 400. fol.

⁹¹ Domsics szerint 14-én.

⁹² HL Abszolutizmus-kori iratok, Pesti Krg. 1852-6/71. 247. fol.; Lakatos – Sarnyai 2001. 174–177. o.

⁹³ Lakatos – Sarnyai 2001. 188–189., 194–197., 227. o.

A forradalmi kiáltványokat kihirdette és erőteljesen izgatott az osztrák kormány ellen. 1849 húsvétját követően arról prédikált, hogy Magyarországnak már nincs szüksége királyra, a császári házat száműzték, az ország pedig köztársaság. Az uralkodónak szorinte olyan sok bűne van, hogyha egy hat éves gyerek háromszáz évig élne, akkor sem tudná az összes bűnt felsorolni. 1849. április 29-én, a *Függetlenségi Nyilatkozat* kihirdetését követően fegyverbe szólította a lakosságot, ekkor néhányan elhagyták a templomot, mire ő utánuk kiáltott: „Az olyan emberek, mint ti, akik nem akarják a felfegyverzetteket követni, nem méltók arra, hogy magyar kenyeret egyenek!”⁹⁴

1851. november 8-án felségsértésért kötél általi halálra és vagyonelkobzásra ítélték. Ferenc József 1852. március 27-én a vagyonelkobzás fenntartása mellett az ítéletét 6 év várfogságra enyhítette, amelybe 9 hónapon és 27 napon át tartó vizsgálati fogságát is beszámították.⁹⁵ Az 1850-es években, amikor Josephstadtban, a vártemplomban betiltották a magyar énekeket, a fogoly katolikus papok „Domsics bátyó” előéneklése mellett énekelték a latin egyházi énekeket.⁹⁶ 1856-ban, szabadulását követően nyugdíjazták.⁹⁷

Gaál György kiliti (Somogy megye) református lelkészt 1850. október 2-án tartóztatták le. Azzal vádolták, hogy 1849 májusában nemcsak ismertette a magyar kormány népfelkelésről szóló rendeletét, hanem fellázította a lakosságot és személyesen vezette az összeírást. 1849. július 15-én egy népgyűlésen ismertette a forradalmi kormány rendeletét és az osztrák–orosz csapatok ellen prédikált. Megváltoztatva Jézus szavait, így buzdította híveit: „Aki megdob titeket kővel, azt sújtsátok mennykővel!” Szívén viselte a népfelkelők felfegyverzését és készenlétben tartását is. A vádlott azzal védekezett, hogy ő csak a forradalmi kormány parancsait teljesítette és folytonos terrorizmus alatt állt. Ennek ellenére a hadbírószág 1850. február 21-én egyhangúan kötél általi halálra és vagyonelkobzásra ítélt. Haynau még aznap húsz év várfogságra enyhítette az ítéletet.⁹⁸

Hajdú Lajos református lelkész letartóztatását Temesváry István Csongrád és Csanád megyék császári biztosa kezdeményezte a szentesi népgyűlésen, 1849. július 1-jén tartott beszéde miatt.⁹⁹ Ezen a népgyűlésen Hajdú Lajos is felszólalt és követelte, hogy a város lakossága ragadjon fegyvert, álljanak véres bosszút legyilkolt hozzátartozóikért, és siessenek Magyarország védelmére, oda, ahová a szükség parancsolja. Ő maga Rákosmezejét ajánlotta, és felhívását a cél elérése érdekében egy Istenhez intézett fohással zárta. Beszédében Hajdú súlyosan szidalmazta a császárt. Az osztrák és az orosz uralkodót „a pokol ivadékainak” nevezte, akik egyesülve „ki akarják oltani a szabadság fényét és el akarják rabolni a szabadságot és a függetlenséget”. A szentesi lelkész-tanító ráadásul kinyomtatatta beszédét és tanítványai segítségével 6 krajcárért árulta azt. A 150 példányból 60-70-et megvásároltak a szentesi lakosok.¹⁰⁰

⁹⁴ HL Abszolutizmus-kori iratok, Pesti Krg. 1852-6/71. 250–253. fol.

⁹⁵ HL Abszolutizmus-kori iratok, Pesti Krg. 1852-6/71. 245–246. fol.

⁹⁶ *Földy János*: Visszapillantás a múltba. MTA Kézirattár, Naplók, K 686. 75. A naplóbejegyzést szabadon átirat változatban közli: *Földy* 1939. 125. o.

⁹⁷ *Lakatos – Sarnyai* 2001. 227. o.

⁹⁸ HL Abszolutizmus-kori iratok, Pesti Krg. 1850-1/105. 609–617. fol.

⁹⁹ *Labádi* 1995. 21. o.

¹⁰⁰ HL Abszolutizmus-kori iratok, Pesti Krg. 1849-2/350. 476. fol.

Hajdút szeptember 10-én Szentesen letartóztatták, majd Pestre szállították.¹⁰¹ A pesti hadbírószágon egy halálra ítételekről készített kimutatás szerint a szentesi református lelkész 1849. szeptember 21-kétől kezdve tartották őrizetben.¹⁰² Az Újépületben tartották fogva, ahol számos lelkész és pap osztozott vele a vizsgálati fogság megpróbáltatásaiban. Ő mutatta be Könyves Tóth Mihályt, a nagyhirű debreceni prédikátort Barsi (Neumann) József volt bicskei plébánosnak, és gyakran meg is vendégelte rabtársait „hol reggeli, hol oszonna táján jó alföldi kenyérrel és sajttal”.¹⁰³

A református lelkész 1849. október 4-én tett vallomásaiban azzal védekezett, hogy noha előjáróitól nem kapott közvetlenül parancsot beszédének kinyomtatására, mivel a kormány hivatalos lapjában, a *Közlönyben* megjelent egy felhívás a nép lelkesítésére, ő úgy gondolta, kötelezően így kellett eljárnia.¹⁰⁴ Müller hadbíró-százados nem fogadta el Hajdú védekezését, és ezt annál is inkább megtehetette, mivel a vádlott lelkészársai, Kiss Bálint és Dobosy Mihály is ellene vallottak. Szerintük Hajdú inkább politikai ügyekkel foglalkozott, semmint hivatalával, hogy ezáltal megnyerje magának a nép jóindulatát.¹⁰⁵

Hajdú az utolsó szó jogán nem kívánta vallomását további részletekkel kiegészíteni. A pesti cs. kir. hadbírószág 1849. november 23-án egyhangúan kötél általi halálra ítélte.¹⁰⁶ Az ítélet indoklása szerint Hajdú Lajosra rábizonyították, hogy 1849. április 14-én a városi tanács ülésén a honvédek álló katonák számára pénzadományt tett, és négy éven át évi 8 forint adó befizetésére kötelezte magát. Július 1-jén a szentesieket a császári és a cári csapatok elleni fegyveres felkelésre hívta fel, és az uralkodót a legdurvább kifejezésekkel szidalmazta. Ezt a felhívását kinyomtatta és a felkeléshez csatlakozó szegény rétegek között osztotta szét az abból származó bevételt. Ezáltal tettleges támogatást nyújtott a felkelésben résztvevő fegyveres erőknél és felségárulást követett el, amiért teljes vagyonának elkobzása mellett kötél általi halálra ítélték. Az ítéletet Julius von Haynau tábornagy másnap megerősítette, egyúttal a halálos ítéletet húsz éves, vasban eltöltendő várfogságra enyhítette. Az ítéletet 1849. november 27-én kihirdették, és az elítélt azon naptól számítva megkezdhetette annak letöltését.¹⁰⁷ Hajdú Lajos 1856. április 3-án kegyelem útján szabadult fogságából. A kisújszállási református egyház azonnal megvásárolta a gimnázium vallásstanárának, később latin és görög nyelvet, valamint számtant és mértant is tanított.¹⁰⁸

Hering Lipót újvidéki katolikus káplánt forradalmi kiáltványok kihirdetésével vádolták. A vádlott maga is elismerte, hogy Jellačić ellen felolvasott egy hirdetményt, Kossuthkalapot hordott, amelyet 1849. április 14-ét követően egy vörös toll díszített, illetve, hogy több ízben fegyverrel a kezében nemzetőri szolgálatot teljesített. A hadbíró enyhítő körülményként vette figyelembe, hogy nem játszott kiemelkedő szerepet a forradalomban, illetve, hogy a lázító szónoklatok megtartását nem lehetett rábizonyítani. Ennek ellenére

¹⁰¹ MNL CsML SzL IV. B. 168. Szentesi cs. kir. Szolgabírószág (K.k. Stuhlrichteramt) Általános közigazgatási iratok. Szolgabírói levelezőkönyv (kimenő levelek) b, 28.k. 1850:115.; Zakar 2014. 35–49. o.

¹⁰² HL Abszolutizmus-kori iratok. Pesti Krg. 1850-5/595. 83–84. fol.

¹⁰³ Barsi 1988. 102. o.

¹⁰⁴ HL Abszolutizmus-kori iratok. Pesti Krg. 1849-2/350. 477. fol.

¹⁰⁵ HL Abszolutizmus-kori iratok. Pesti Krg. 1849-2/350. 476–478. fol.

¹⁰⁶ HL Abszolutizmus-kori iratok. Pesti Krg. 1849-2/350. 480–481. fol.

¹⁰⁷ HL Abszolutizmus-kori iratok. Pesti Krg. 1849-2/350. 482. fol. Az ítélet másolata magyar fordításban fennmaradt az aradi ereklyemúzeum anyagában is. CMA, Aradi Ereklyemúzeum MR 2734.

¹⁰⁸ Szinnyei József szerint magyar irodalmat és történelmet is tanított. Szinnyei 1896. 262. o.

1851. november 19-én kötél általi halálra ítélték, igaz, az uralkodó 1852. március 27-én a vagyonekobzás fenntartása mellett két év várfogságra enyhítette büntetését, amelybe öt hónap és tizenhat napon át tartó vizsgálati fogsága is beszámított.¹⁰⁹

Klumpaczky Alajos katolikus káplán egy 1849. május 31-én, az egri főszékesegyházban tartott prédikációja miatt vonták felelősségre, amelyben a császári család, az uralkodó ház és az orosz hadsereg ellen izgatott. Beszédében megállapította, hogy nemzetünk végképp elidegenedett a királyi családtól. „Tehát még nem elég a sírhalom, mely a kegyetlenül legyilkolt, vagy dicsőn elesettek fölött sok ezrenként emelkedik a két testvér hazában, – még kevés a pusztulás, mely honunk gazdagabb részein is éhséggel, nyomorral fenyegetve a lakosságot; hirdeti Ausztria nagylelkűségét!” – ironizált a szószékről. Mit tesz az osztrák család? Az oroszot hívja segítségül, márpedig tudjuk, hogy Oroszország börtön. Ha az osztrák sereg dúlt és rabolt, mit fog tenni a barbár orosz sereg, ha népünk nem kel fel ellene? – tette fel a költői kérdést. Ha nem harcolnánk, századokkal lemaradnánk a polgárosuló nemzetektől. Végül az oroszokat a katolikus vallás ellenségeinek állítva be, harcra biztatta a jelenlévőket.¹¹⁰

A szónoklat nyomtatásban is megjelent, amely bőven elegendő bizonyítékot szolgáltatott a vádlott elítéléséhez. Klumpaczky a forradalmi kormány terrorizmusára és arra hivatkozott, hogy parancsra cselekedett, de ezt nem tudta bizonyítani. Müller hadbíró előterjesztésére így a hadbírószágon 1850. január 19-én kötél általi halálra ítélte, amit Haynau néhány nappal később tizenöt éves, vasban eltöltendő várfogságra enyhített, de alig kezdte meg büntetésének letöltését, amikor az uralkodó három éves várfogságra mérsékelte azt.¹¹¹

Könyves Tóth Mihály debreceni református lelképásztora neve összeforrt a debreceni lelképásztorok ígéhirdetésének demokratikus irányba fordulásával.¹¹² Számos népgyűlés szónokaként elkísérte a debreceni nemzetőröket az aradi táborba. Müller hadbírónak is feltűnt kalapját díszítő vörös tolla, amellyel radikális politikai meggyőződésére utalt. Később maga így foglalta össze szerepét: „Míg az országgyűlés Debrecenben volt, egészen bele voltam mártva az események tajtékka zúgó folyamába. Csapó utcai házamnál, melyet a Medgyessy-familiától vettem meg, lakott Kossuthnak az édesanyja s testvére Meszlényiné szül. Kossuth Zsuzsánna, kik akarva, nem akarva pressziót gyakoroltak reám. Nekem kellett március 15-én prédikálnom a Nagytemplomban, nekem kellett Kossuth Lajos előtt 1849. április 14-én fáklyás zene alkalmával beszédet tartani.”¹¹³ Április 29-én ő magyarázta hallgatóságának a *Függetlenségi Nyilatkozatot* is. Az ő házában lakott Pálfi Albert, a *Marczius Tizenötödike* szerkesztője és Jámbor Pál pap-költő, s hozzá járt panaszkodni Petőfi Sándor, mikor fia születése idején anyósa átvette náluk a parancsnokságot.¹¹⁴

Mivel Könyves Tóth Mihály rengeteg cikket írt különböző hírlapokban, és több prédikációja nyomtatásban is megjelent, ráadásul a felségsértő beszédek elmondását is beismerte – azzal mentegetve magát, hogy megtartásukra parancsot kapott –, Müller hadbíró felségárulás miatt kötél általi halálbüntetést javasolt. Indoklásában kiemelte, hogy a vád-

¹⁰⁹ HL Abszolutizmus-kori iratok, Pesti Krg. 1852-7/59. 428–435.fol.

¹¹⁰ Klumpaczky 1849. 1–16. o.

¹¹¹ HL Abszolutizmus-kori iratok, Pesti Krg. 1850-1/281. 791–802. fol.

¹¹² Varga 1936. 17. o.

¹¹³ Könyves Tóth 1996. 15. o.

¹¹⁴ Szabó 1948. 284., 495., 498. o.

lott cikkeivel és beszédeivel jelentősen hozzájárult a felkelők céljainak megvalósulásához, és 1849. április 14-ét követően is lelkesen támogatta a szabadságharc ügyét. A hadbíróság elfogadta az 1849. november 23-án kelt előterjesztést, de egyúttal az ítélet enyhítését is javasolta. Másnap Haynau húsz éves, vasban eltöltendő várfogságra mérsékelte az ítéletet.¹¹⁵

Kezdetben Olmützben, majd 1852. június 1-jétől Josephstadtban raboskodott. Utóbbi börtönben Jakab Mihállyal, Hajdú Lajossal és Sillye Gáborral volt szobatárs. Földy János – egyik rabtársa – feljegyzései szerint a református lelkész az angol nyelv tanulásának buzgó támogatója volt. Máskor sakkozással ütötték el az időt. Amikor azonban Könyves Tóth Mihály 1854. december 6-án este egymás után három játszmat is elvesztett, „oly dühbe jött, hogy a sakktáblát földhöz vágta és az ártatlan alakokat lábaival össze-vissza taposta és összetörte, mondván, hogy az életben többé játszani nem fog.”¹¹⁶ Büntetésének kétharmad részét elengedte az uralkodó, végül 1856. április 6-án szabadult ki fogságából.¹¹⁷

Sörös Imre, a kalocsai érsekség könyvtárosa egyházi reformokat támogató magatartása miatt már 1848-ban szembekerült egyházi főhatóságával. A szabadságharc leverését követően egy darabig bujkált, majd 1850. szeptember 19-én feladta magát a hatóságoknak. A vizsgálat hamar fényt derített arra, hogy 1849-ben tagja volt a „Solt Járási Bizottmány”-nak, amely a forradalmi közigazgatás helyi szervezete volt. A kalocsai kaszinó elnökeként 1849. április végén egy izgató beszédet tartott a helybelieknek, amelyben hangsúlyozta, hogy a magyar zászlónak „örülnünk kell, mert az a szabadság szimbóluma”. 1849. május első felében Kecskeméten volt a megyei igazgatás újjászervezése miatt. A keresztes hadjárat alkalmával két prédikációt tartott, az elsőt 1849. június 21-én a kalocsai székesegyházban, a másodikat 24-én a fajszi plébániatemplomban. Mindkettőben általános fegyveres felkelésre szólította fel híveit a császári és a cári kormány ellen, szidalmazta az uralkodóházat, a császárt, az egyházi és világi hatóságokat. A császárt többek között „egy vérszomjas vadállat”-nak nevezte. Végül kérte Istent, büntesse meg az uralkodót, Kossuthnak pedig adjon hosszú életet, és felszólította híveit, imádkozzanak Kossuthért. E szónoklatai miatt felségárulással vádolták. Ezt a tanúvallomások és az iratok, melyek tartalmát részben elismerte a vádlott, tökéletesen bizonyították. Sörös elismerte a terhére rótt cselekményeket, de tagadta, hogy bizottmányi tagként izgatta volna a népet, illetve hogy a császárt, vagy a császári katonaságot szidta volna, mindazonáltal ezt a tanúvallomások bizonyították. Súlyosbító körülményként vette figyelembe a hadbíró, hogy többféle módon vett részt a forradalomban és hogy 1849. június 21-én a császárt is szidalmazta.¹¹⁸ Kanzler hadbíró előterjesztésére ezért 1851. október 1-jén kötél általi halálra ítélték, de az ő ítéletét sem hajtották végre. Albrecht főherceg 1852. április 10-én tudatta az érintettekkel, hogy az uralkodó tíz éves várfogságra mérsékelte büntetését. Josephstadtban raboskodott és Gizella főhercegnő születése alkalmából, 1856-ban részesült amnesztiában.¹¹⁹

¹¹⁵ HL Abszolutizmus-kori iratok, Pesti Krg. 1849-1/217. 259–266. fol.

¹¹⁶ *Földy János*: 1854. évi Naplóm November és December hónapokról. MTA Kézirattár, Naplók, K 686. 32., vö: *Földy* 1939. 168–169. o.

¹¹⁷ *Könyves Tóth* 1996. 15. o.

¹¹⁸ HL Abszolutizmus-kori iratok, Pesti Krg. 1852-1/173. 326–335. fol.

¹¹⁹ *Hermann* 1932. 102. o.

Egyidélőleg zajlott a két pest-budai radikális beállítottságú katolikus pap, Schwendtnert Mihály és Simon Ferenc elleni eljárás.¹²⁰ Schwendtnert először 1850. január 1-jétől vonták vizsgálat alá, de mivel nem voltak ellene súlyos vádak, szabadlábbon maradhatott. Azzal gyanúsították, hogy tábori pap volt a honvédségben és 1849. május 2-án beszédet mondott a Dom Miguel ezred egyik zászlóaljának. 1850. március 29-én vallomásában előadta, hogy budai káplán volt, a forradalomtól távol tartotta magát és 1848. december 31-én az OHB parancsára Leányvárnál csatlakozott a felkelő hadsereghez. Ezek tovább vonultak és ő Debrecenbe ment, ahol március elejéig a piaristáknál húzta meg magát. Felismerték és újra a forradalmi hadsereghez utasították, amivel együtt ő március végén [!] Pestre érkezett. A *Függetlenségi Nyilatkozatot* rezignációval fogadta, és engedély nélkül édesanyjához ment. 1849. május 1-jén Aulich Lajos tábornok felszólította, hogy másnap tartson a Rákos-mezőn egy tábori misét, de teljesen zavarba jött, amikor Aulich azt mondta neki, hogy zászlót kell szentelnie és kitüntetést kell átadnia a Dom Miguel zászlóaljnak. Se rituáléja, se szentelt vize nem volt, nem készült erre, ahogy tudta, elvégezte a szertartást. Ő nem politizált, Patay István alezredes tartott egy hosszú beszédet. Ettől kezdve teljesen visszavonult és elbocsátását kérte, ami május végén meg is történt. Ez a vallomás valóban mestermű volt, a mai olvasó azonban nem érti, hogy nem tűnt fel a hadbírónak, hogy a vádlott a magyar hadsereggel nem lehetett márciusban Pesten. Mühlvenz hadbíró elrendelte az eljárás leállítását, mondván, hogy Schwendtnert nem játszott jelentős szerepet a forradalomban.¹²¹

Swendtnert tagadott, illetve ártéltelmezte a valóságot, mint oly sok vádlott társa. Ő azonban olyan ügyesen adta elő az általa kreált történetet, hogy azzal teljesen félrevezette a pesti hadbírószágot. 1850. július 8-án viszont az időközben felmerült újabb vádak miatt letartóztatták. Scitovszky János esztergomi érsek ekkor rosszállásának adott hangot bebörtönzött papja helyzete miatt. Válaszként Johann von Appel cs. kir. tábornok 1851. április 11-én kelt levelében összefoglalta Scitovszkynak a vádlott bűncselekményeit, kiemelve, hogy Schwendtnert tevékenysége, kiváló szellemi adottságai miatt mind az államra, mind pedig az egyházra nézve rendkívül veszélyes volt. Állítása szerint Schwendtnert papi méltóságát a vizsgálati fogságban is szem előtt tartották. Naponta 6 órát lehetett levegőn, illetve érintkezhetett más vizsgálati fogságban lévő személyekkel, és táplálkozását is csak a szükséges mértékben korlátozták. Mindezek ellenére Appel elutasította, hogy Schwendtnert szabad lábra helyezték.¹²²

Súlyos vádak merültek fel ellene, és ezeket rá is bizonyították. 1848 tavaszán gyűlésbe hívta a pest-budai fiatal papokat, és ott a fennálló rend és az egyházi hierarchia ellen szónokolt, felszólította őket, hogy Kossuth ügyét támogassák, mert így találhatnak nála és az országgyűlésnél támogatásra.¹²³ Azután magyaros, polgári ruhában járt és szakállt viselt, Bende Mihály álnéven több a császári házat és a hierarchiát szidalmazó cikket írt, politikai összefüggéseket és az országgyűlés üléseit látogatta, ráadásul Kossuth Lajossal is bizalmas viszonyban volt. Önként beíratta magát a nemzetőrségbe, egy ízben őrt állt a hajóhídnál, továbbá az 1848. október 3-ai manifesztum után az embereket a krisztina-

¹²⁰ Zakar 2003. 87–89. o.

¹²¹ HL Abszolutizmus-kori iratok, Pesti Krg. 1852-7/65. 486–487. fol.

¹²² EPL AE Scitovszky-iratok, Cat. 21. 1851:1328.

¹²³ Az 1848. április 15-ei gyűlés háttéréről, illetve követköveteléseiről lásd Zakar 2016. 27–30., 133–143. o.

városi templomban a nemzetőrségbe való belépésre bátorította. Az akkori pesti plébános buzdítására 1848. december 31-én csatlakozott a honvédséghez, és a katonákat egyházi öltözetben biztatta a hősiességre. A császári csapatok bevonulásakor nem maradt Pest-Budán, hanem Debrecenbe menekült, továbbá a felségsértő április 14-i nyilatkozatot követően a felkelés leveréséig tábori lelkész volt, 1849. május 2-án a Rákos-mezőn tábori misét tartott és beszédet is mondott.¹²⁴

Néhány császárpárti plébános (Horeczky Ferenc, Muchay Ignác, Sterbetzky Kamill) is vallomást tett ügyében. Oehl hadbíró ezek után csak halálbüntetésre tehetett javaslatot, de egyúttal az enyhítő körülmények felsorolásával (a forradalom előtt büntetlen volt, a felettese biztatására lett tábori pap; 1849. április 14-ét követően nem játszott kimagasló szerepet; és elbocsátását szorgalmazta a hadseregből; 1850. július 8-áa vizsgálati fogságban van), nyitva hagyta annak a lehetőségét, hogy az uralkodó megkegyelmezzen a vádlottnak és mérsékelje büntetését. 1851. december 2-án halálra ítélték, de Ferenc József az ő büntetését is 1852. március 27-én hat év várfogságra enyhítette, amibe egy év, kilenc hónap és huszonhat napos vizsgálati fogságát is beszámították.¹²⁵

Scitovszky János esztergomi érsek már 1849-ben intézett egy általános folyamodványt a császárhoz, amelyben a bebörtönzött papok szabadon bocsátását kérte. Jellemző, hogy 1851-ben még mindig hat esztergomi főegyházmegyes pap ült börtönben, sőt, még 1852-ben is születtek újabb ítéletek (így Schwendtner Mihályé és Simon Ferencé). Scitovszky eredménytelenül szorgalmazta 1851. március 6-án kelt, a császárhoz intézett újabb kegyelmi kérvényében a magyar katolikus egyház börtönben sínylődő klerikusainak a szabadon bocsátását.¹²⁶

Swendtner Mihály és az alábbiakban sorra kerülő Simon Ferenc barátságának a börtön sem vetett véget. Mindketten Josephstadtban raboskodtak, és 1852. október 14-én egy közösen szignált levélben kérték érseküket, szabadítsa ki őket fogságukból. Mint írták, ismét az Úr szőlőjében akarnak dolgozni, amelynek oly sok buzgó munkásra van szüksége, „Isten dicsőségére, hercegi Méltóságod teljes meglegedésére, és az emberiség jóléte” érdekében.¹²⁷ Schwendtner részben nyelvtanulással, részben egy úgynevezett vacsoratársulat megalapításával próbálta meg josephstadti fogságában elütni az időt. „Hankovics György volt a főszakács – rögzítette naplójában Földy János –, vice szakács Schwendtner Misa, a híres tábori cath. pap a derék szónok, és most a josephstadti várban egy hat tagból álló társulat vice szakácsa. A tokányt, a gulyásos húst és a tarhonyát mindég ő készíti. Egyéb étkeket Gyuri.” A foglyok nem kis szomorúságára ezeket a vacsoratársulatokat 1854. december közepén a hatóságok feloszlatták.¹²⁸

Scitovszky 1855-ben Schwendtner kiszabadítása érdekében újra felemelte a szavát. Február 15-én a császárhoz írt levelében kért szerencsétlen sorsú papjának kegyelmet. Igaz, a császári kegy ezúttal sem nyilatkozott meg: május végén tudatták az érsekkel, hogy kérését nem teljesítik. A még mindig börtönben lévő Schwendtner a Josephstadtba

¹²⁴ HL Abszolutizmus-kori iratok, Pesti Krg. 1852-7/65. 488–493. fol. A tábori lelkészek elleni megtorlásról lásd Zakar 1999b. 99–115. o.

¹²⁵ HL Abszolutizmus-kori iratok, Pesti Krg. 1852-7/65. 484–485. fol.

¹²⁶ ÖStA HHStA Kabinetsarchiv, Geheimakten. Nachlaß Schwarzenberg. Kt. 10. Fasc. IV. Nr. 245.

¹²⁷ PL AE Scitovszky-iratok, Cat. 21. 1852:3639.

¹²⁸ Földy János: 1854. évi Naplóm November és December hónapokról. MTA Kézirattár, Naplók, K. 686. 26. Vö. Földy 1939. 134–135., 162., 172–173. o.

látogató édesanyjától értesült a sikertelen kiszabadítási műveletről. A pesti radikális párt vezéralakja csak az 1857. május 9-én kiadott amnesztiarendelet következtében nyerte vissza szabadságát.¹²⁹

Schwendtner barátjának, Simon Ferenc budavári káplánnak is hosszú volt a bűnlajstroma. 1848 tavaszán részt vett a papi gyűléseken, november 15-én Pesten a Múzeum téren zászlót szentelt a 15. (2. székely) határőrgyalogezred 1. zászlóaljának, és olyan forradalmi beszédet mondott, amiért még a hírlapokban is megdicsérték. 1848. december 31-én minden ellenállás nélkül tábori papként csatlakozott Görgői hadtestéhez. Ünnepi misét mondott május végén a budai vár visszavételének öröme. Részletesen ismertette előterjesztésében Oehl százados-hadbírónak a budaörsi búcsúban, 1849. június 3-án tartott prédikációját, amelyben a szabadságról és egyenlőségről beszélt, és hallgatóit további harcra ösztönözte. „Kossuth a mi védő szellemünk, rá kell építenünk, nem pedig az istentelen dinasztia és a császárra, aki az országot le akarja igázni” – mondta többek között. A világsíri fegyverletélig szolgált, majd 1850 augusztusában nyújtotta be a hadbírószágnak igazoló iratát. Súlyosbító körülményként értékelte a hadbíró, hogy papként követte el ezeket a cselekményeket, enyhítő körülményként, hogy a forradalom előtt kifogástalan volt az életmódja, hogy inkább előljárói biztatására, semmint saját elhatározásából lett tábori pap és hogy nem végzett kimagaslóan veszélyes tevékenységet a felkelők érdekében.¹³⁰

Természetesen őt is kötél általi halálra ítélték 1851. december 2-án, majd a vagyonelkobzás fenntartása mellett az uralkodó 1852. március 27-én a vizsgálati fogság beszámításával két éves várfogságra enyhítette ítéletét. Josephstadti fogságából 1854 áprilisában szabadult, előzőleg ő is nyelvtanulással ütötte el az időt.¹³¹

Összefoglalás

A pesti cs. kir. hadbírószágon tárgyalt lelkesi ügyek Haynau, a császár, illetve a minisztertanács politikai céljainak megfelelően az egyházban található forradalmi elemek megbüntetését és a politikai életből való kivonását szolgálták. A püspökök esetében mindenkinél jól érzékelhető a politikai beavatkozás, a hierarchia alacsonyabb fokán inkább az ítéletek keretét, illetve végrehajthatóságát befolyásolták a politikai tényezők. Gonczeczky János kivégzését (1849. október 8.) követően már nem hajtottak végre lelkeseken halálos ítéleteket, igaz, több radikális pap (Horváth, Mednyánszky, Rónay, Kovács) külföldre menekült, így őket csak képletesen tudták felakasztani.¹³²

A halálos ítéletek kegyelmezési gyakorlatát színesítette Haynau, aki „bosszú”-kegyelmezési akciója során néhány halálra ítélt lelkeset is szabad lábra helyeztetett, akiknek az ítéletét később már nem merték felülvizsgálni. A többség azonban súlyos börtönbüntetéssel váltotta meg életét, volt, aki csak 1857-ben szabadult ki fogságából. A hadbírószágon a vonatkozó rendeletek szerint járt el: a fegyveres felkelés támogatása, illetve az abban való részvétellel, a császár, illetve az uralkodóhoz szidalmazása (ebben különösen találékonyak voltak az érintettek), illetve a trónfosztás és a *Függetlenségi Nyilatkozat* magyarázata minden eset-

¹²⁹ *Földy* 1939. 174., 258–260. o.; *Hermann* 1932. 101–103. o.; PL AE Scitovszky-iratok, Cat. 21. 1855:2953.

¹³⁰ HL Abszolutizmus-kori iratok, *Pesti Krg.* 1852-7/66. 500–504. fol.

¹³¹ HL Abszolutizmus-kori iratok, *Pesti Krg.* 1852-7/66. 498–499. fol. Lásd még *Hermann* 1932. 101. o.

¹³² Természetesen itt kizárólag az 1848/49-es forradalom és szabadságharc alatt elkövetett cselekményeket vettük figyelembe.

ben kimerítette a felségárulás fogalmát. Ugyanakkor az is tény, hogy több hadbíró felhívta előjárói figyelmét az enyhítő körülményekre is (amit ő nem vehetett figyelembe), lehetőséget biztosítva az előjáróknak, hogy kegyelem útján enyhítsék a kimondott súlyos ítéleteket.

BIBLIOGRÁFIA

- Adriányi* 2009. *Adriányi Gábor: A Bach-korszak egyházpolitikája.* H. n., 2009.
- Andics* 1952–1981. A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848–49-ben. I–III. k. Szerk. *Andics Erzsébet.* Budapest, 1981., 1952., 1965.
- Bajnai Beke* 1999. *Bajnai Beke István: Gonczeczky János és az 1848/49-es szabadságharc. Gonczeczky János mezőhegyesi tábori lelkész emlékére, mártírhalála 150. évfordulójára.* Mezőhegyes, 1999.
- Barsi* 1988. *Barsi József: Utazás ismeretlen állomás felé 1849–1856 és Berzsényi Lénárd rajzai. Az olmtüzi foglyok arcképsorozata. Sajtó alá rendezte Simon V. Péter.* Budapest, 1988.
- Bárth* 1975. *Bárth János: Adalékok az 1848/49. évi forradalom és szabadságharc kalocsai történetéhez. (Cumania III.)* Kecskemét, 1975.
- Bona* 2000. *Bona Gábor: Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban.* Budapest, 2000.
- Chobot* 1915., 1917. [*Chobot Ferenc:*] A váci egyházmegye történeti névtára I–II. k. Vác, 1915, 1917.
- Fazekas* 2001. *Fazekas Csaba: Gaganetz József eperjesi görög katolikus püspök 1849-ben. Levéltári Közlemények, 72. (2001) 113–139. o.*
- Fazekas* 2016. *Fazekas Csaba: Lonovics József 1849. évi naplójegyzetei. In: Episcopus, archiabbas benedictinus, historicus ecclesiae. Tanulmányok Várszegi Asztrik 70. születésnapjára. Szerk. Somorjai Ádám, Zombori István.* Budapest, 2016. 269–280. o.
- Földy* 1939. *Földy János: Világostól Josephstadtig 1849–1856. Sajtó alá rendezte Balassa Imre.* Budapest, 1939.
- Gyűjteménye...
1849. Gyűjteménye a Magyarország számára kibocsátott Legfelsőbb Manifestumok és Szózatoknak, valamint a cs. kir. hadsereg főparancsnokai által Magyarországon kiadott Hirdetményeknek. I–II. füzet. Buda, 1849.
- Hajnal* 1927. A Kossuth-emigráció Törökországban. Szerk. és bevezetővel ellátta *Hajnal István.* I. k. Budapest, 1927.
- Heindl* 1972. *Heindl, Waltraud: Die Wiener Nuntiatur und die Bischofsernennungen und Bischofsenthaltungen in Ungarn 1848–1850. (Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs Bd. 24.)* Wien, 1972. 400–432. o.
- Hermann* 1932. *Hermann Egyed: A magyar katolikus papság az osztrák katonai diktatúra és az abszolutizmus idejében.* Gödöllő, 1932.

- Hermann* 1973. *Hermann Egyed*: A magyar katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig. München, 1973.
- Herman* 1998. *Hermann Róbert*: Győr város és megye hadtörténete 1848–49-ben. Győr, 1998.
- Hermann* 1999. *Hermann Róbert*: Megtorlás az 1848–49-es forradalom és szabadságharc után. Budapest, 1999.
- Hermann* 2016. *Hermann Róbert*: Az 1849–1850. évi megtorlás. Az elvek és a gyakorlat. In: Az 1848–1849.évi országgyűlés mártírjai. Szerk. *Kedves Gyula, Pelyach István*. Budapest, 2016. 11–63. o.
- Jeszenszky* 1844. Templomi beszéd, melyet a hódmező-vásárhelyi evang. ág. hv. új templomnak ünnepélyes felszentelése alkalmával (Junius 9-én 1844) mondott Jeszenszky László hódmező-vásárhelyi evang. pap. Pest, 1844.
- Kempfen* 1931. Das Tagebuch des Polizeiministers *Kempfen* von 1848 bis 1859. Hrsg. *Mayr J. K.* Wien–Leipzig, 1931.
- Kertész* 1941. *Kertész Pál*: Emlékezés *Gonzeczky János* szatmármegyei papról, 1848–49. szabadságharcunk vértanújáról. Budapest, 1941.
- Kertész* 2002. *Kertész Botond*: Evangélium és szabadság. Az evangélikus egyház Magyarországon 1848–49-ben. Budapest, 2002.
- Klumpaczky* 1849. [*Klumpaczky Alajos*:] Egyházi beszéd, melyet az országot fenyegető veszély eltávolztatásáért kormányilag rendelt nyilvános könyörgések alkalmával 1849-ik évi május hó 31-én az egri főegyházban mondott. Eger, 1849.
- Kletečka* 2002. Die Protokolle des Österreichischen Ministerrates 1848–1867. II. Abteilung. Das Ministerium Schwarzenberg. Bd. I–II. Hrsg. von *Kletečka, Thomas*. Wien, 2002.
- KLÖM XIII. k. *Kossuth Lajos* összes munkái. *Kossuth Lajos* 1848/49-ben III. *Kossuth Lajos* az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. Első rész. 1848. szeptember–december. Sajtó alá rendezte *Barta István*. Budapest, 1952.
- König* 1880. *König* [Mór]: *Streith Miklós* emlékezete. In: Gyászlapok a magyar szabadságharc történetéből. Sajtó alá rendezte *Boross Mihály*. Székesfehérvár, 1880. 61–96. o.
- Könyves Tóth* 1996. *Könyves Tóth Mihály*: Emlékirat a Tiszántúli Református Egyházkerület életéről (1855). Debrecen, 1996.
- Labádi* 1995. *Labádi Lajos*: Szenté város közigazgatása és politikai élete 1849–1918. (Tanulmányok Csongrád megye történetéből XXII.) Szerk. *Blazovich László*. Szeged, 1995.

- Lakatos – Sarnyai* 2001. 1848/49 és ami utána következett... Válogatott dokumentumok a Kalocsai Érseki Levéltár 1848–1851 közötti anyagából (Forráskiadvány). Szerk. *Lakatos Andor, Sarnyai Csaba Máté*. Kalocsa, 2001.
- Lukács* 1981. *Lukács Lajos*: A Vatikán és Magyarország. A bécsi apostoli nunciások jelentései és levelezése Magyarországról. Budapest, 1981.
- Márki* 1917. *Márki Sándor*: Horváth Mihály (1809–1978). Budapest, 1917.
- Mednyánszky* 1858. [*Mednyánszky Cézár*:] *The Confessions of a Catholic Priest*. London, 1858.
- Molnár* 2014. *Molnár Ferenc*: A Munkácsi Egyházmegye 1848–1849-ben. Tanulmányok és kronológia. Nyíregyháza, 2014.
- Pálmány* 2002. Az 1848–1849. évi első népképviselői országgyűlés almanachja. Szerk. *Pálmány Béla*. Budapest, 2002.
- Rónay – Hölvényi* 1996. *Rónay Jácint*: Napló (válogatás). Sajtó alá rendezte és az utószót írta *Hölvényi György*. Előszó: *Katona Tamás*. Szerk. *Zombori István*. Budapest–Pannonhalma, 1996.
- Roos* 2012. *Roos, Martin*: Erbe und Auftrag. Die alte Diözese Csanád. Zwischen Grundlegung und Aufteilung 1030 bis 1923. Teil 2: vom Barock bis zur Revolution 1718–1850. Teilband b/1800–1850. [München,] 2012.
- Spira* 1998. *Spira György*: A pestiek Petőfi és Haynau között. H. n., 1998.
- Sujánszky* 1855. *Sujánszky Antal*: Nádasdy P. Ferencz néhai kalocsai érsek. Pest, 1855.
- Szabó* 1948. A szabadságharc fővárosa Debrecen. 1849. január–május. Szerk. *Szabó István*. Debrecen, 1948.
- Szinnyei* 1896. *Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái. IV. k. Budapest, 1896.
- Tragor* 1908. *Tragor Ignác*: Vác története 1848–49-ben. Vác, 1908.
- Varga* 1936. *Varga Zoltán*: Debreceni lelkipásztorok, mint híveik politikai és társadalmi vezetői (1790–1848). Debrecen, 1936.
- Zakar* 1992. *Zakar Péter*: Egy forradalmár pap Görgei táborában. *Aetas*, 7. (1992) 1–2. sz. 136–149. o.
- Zakar* 1999a. *Zakar Péter*: „Átkozottak legyenek, akik a magyar szabadság elnyomására törekednek...” Haynau mezőhegyesi áldozata: Gonczekzy János. *Hadtörténelmi Közlemények*, 112. (1999) 4. sz. 785–799. o.
- Zakar* 1999b. *Zakar Péter*: A magyar hadsereg tábori lelkészei 1848–49-ben. Budapest, 1999.
- Zakar* 2000. *Zakar Péter*: Haynau egyházi áldozatai. *Aetas*, 15. (2000) 1–2. sz. 62–81. o.

- Zakar* 2003. *Zakar Péter*: „Hazám sorsa az én sorsom”. Az Esztergomi Érsekség 1848/49-ben. Szeged, 2003.
- Zakar* 2012. *Zakar Péter*: Csanádi egyházmegyes paphonvédek a szabadságharcban. I. Századok, 146. (2012) 6. sz. 1265–1292. o.
- Zakar* 2014. *Zakar Péter*: Egy református lelkész-tanító bűnhődése a forradalom után. Hajdú Lajos református lelkész fogsága. *Acta Historica*, 136. (2014) 35–49. o.
- Zakar* 2015. *Zakar Péter*: Katolikus püspökök kinevezésének minisztertanácsai háttere Magyarországon, Erdélyben, a Temesi Bánságban és a Szerb Vajdaságban. *Aetas*, 30. (2015) 4. sz. 98–119. o.
- Zakar* 2016. Zsinatok a csanádi egyházmegyében a 19–20. században. Sajtó alá rendezte, bevezetéssel ellátta, jegyz. *Zakar Péter*. Budapest, 2016.

RÖVIDÍTÉSEK

CMA	Complexul Muzeal, Arad
EPL AE	Esztergomi Prímási Levéltár, Archivum Ecclesiasticum
HL	Hadtörténelmi Levéltár
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
H 56	Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium, Katolikus Egyházi Osztály
H 75	Hadügyminisztérium, általános iratok
MNL CsML SzL	Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára, Szentesi Levéltár
KFL	Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár
MTA Kt. Kézirattár	Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Kézirattár
ÖNB	Österreichische Nationalbibliothek
ÖStA	Österreichisches Staatsarchiv, Wien
KA	Kriegsarchiv
HHStA	Haus-, Hof-, und Staatsarchiv
Vwa	Verwaltungsarchiv

Péter Zakar

PRIESTS SENTENCED TO DEATH AT THE IMPERIAL
AND ROYAL COURT-MARTIAL OF PEST

(Abstract)

The goal of the processes against priests at the Imperial and Royal Court-Martial of Pest was to punish priests supporting the Hungarian war of independence, eliminating them from political life. Bishops, for political reasons, evaded incarceration. In the case of lower-ranking clerics the sentences, and their execution could be influenced by political factors. Since several priests following radical political views (Horváth, Mednyánszky, Rónay, Kovács) escaped abroad, they could be executed only symbolically.

The Court-Martial made its sentences based on the following regulation: supporting the armed insurrection or participation in it, swearing at the Emperor or the imperial family (and the judges were very creative), and all kinds of explanation of the dethronisation or the Declaration of Independence realised high treason in all cases. However, it is also a fact that several military judges warned their superiors to extenuations as well.

Péter Zakar

TODESURTEILE GEGEN GEISTLICHE AM K. K. MILITÄRGERICHT VON PEST

(Resümee)

Ziel der vor dem k. k. Militärgericht von Pest gegen Geistliche durchgeführten Verfahren war es, diejenigen Priester zu bestrafen und aus dem politischen Leben zu liquidieren, die innerhalb der Kirche mit der Revolution und dem Freiheitskampf sympathisierten, diesen unterstützten. Die Bischöfe entgingen aus politischen Gründen der Gefängnisstrafe. Im Fall der auf einer niedrigeren Hierarchiestufe stehenden Geistlichen beeinflussten die politischen Faktoren eher den Urteilsrahmen bzw. die Vollstreckbarkeit dieser. Da mehrere Priester, die radikale politische Ansichten vertraten (Horváth, Mednyánszky, Rónay und Kovács), ins Ausland geflohen waren, konnten diese nur symbolisch gehängt werden.

Das Kriegsgericht ging den einschlägigen Verordnungen entsprechend vor: Die Unterstützung des bewaffneten Aufstandes bzw. die Mitwirkung darin, die Verunglimpfung des Kaisers bzw. des Herrscherhauses (wobei die Betroffenen diesbezüglich äußerst kreativ waren) bzw. die Erklärung der Dethronisation und der Unabhängigkeitserklärung erschöpften in jedem Fall den Begriff des Hochverrats. Tatsache ist jedoch auch, dass mehrere Kriegsrichter ihre Vorgesetzten auch auf die mildernden Umstände aufmerksam machten.

Péter Zakar

LES PRETRES CONDAMNES A MORT PAR LE TRIBUNAL
MILITAIRE IMPERIAL-ROYAL DE PEST

(Résumé)

Le but des procédures engagées contre des prêtres devant le tribunal militaire impérial-royal de Pest était de punir les prêtres de l'Église qui sympathisaient avec la révolution et la guerre d'indépendance et de les retirer de la vie politique. Pour des raisons politiques, les évêques ont pu éviter l'emprisonnement. Quant aux prêtres au bas de l'échelle hiérarchique, les facteurs politiques ont influé principalement sur le cadre et la force exécutoire des jugements. Comme plusieurs prêtres ayant des idées politiques radicales (Horváth, Mednyánszky, Rónay, Kovács) se sont réfugiés à l'étranger, ils n'ont pu être condamnés à la pendaison que par contumace.

Le tribunal militaire a agi conformément aux arrêtés pertinents : Dans tous les cas, ont été considérés comme crime de lèse-majesté : le soutien ou la participation à l'insurrection armée ; les outrages à l'empereur et à la maison souveraine (les concernés ont fait preuve de beaucoup d'ingéniosité dans ce domaine) ; l'interprétation du détronement et de la Déclaration d'indépendance. Néanmoins, nous savons également que plusieurs juges militaires ont attiré l'attention de leurs supérieurs sur les circonstances atténuantes.

Петер Закар

СМЕРТЕЛЬНЫЕ ПРИГОВОРЫ, ВЫНЕСЕННЫЕ СВЯЩЕННИКАМ
ИМПЕРАТОРСКО-КОРОЛЕВСКИМ ВОЕННЫМ СУДОМ В ПЕШТЕ

(Резюме)

Целью судебных разбирательств императорско-королевского суда, возбуждённых процессов против священников являлось наказание священнослужителей, симпатизирующих с революцией и борьбой за свободу в церкви и поддерживающих это попов, и отстранение их от политической жизни. Епископы избегали заключения по политическим мотивам. В случае священников на более низшем уровне иерархии в церкви пределы и возможности исполнения судебных приговоров скорее зависели от политических факторов. Поскольку несколько священников с радикальными политическими взглядами (Хорват, Меднянски, Ронаи, Ковач) бежали за границу их могли повесить только образно, символически.

Военный трибунал действовал согласно соответствующим постановлениям: поддержка вооружённого восстания и участие в нем, оскорбление императора или правящего королевского дома (в которых затронутые проявили особую изобретательность, находчивость), свержение с престола и разъяснение Декларации Независимости в каждом случае исчерпал все возможности концепции предательства. В то же время, это также факт, что несколько военных судей обращали внимание своего начальства и на смягчающие обстоятельства.

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM KÖNYVTÁR

Kincses Katalin Mária
Rudimenta Militiae

Írások a művelődés és mentalitás
hadtörténeti vonatkozásainak témaköréből

KÖZLEMÉNYEK

KISS ATTILA

„ÍJUK, MINT ISTEN KARJA, ÉS NYILAIK ELŐL NINCS MENEKVÉS”

Sztyeppei típusú szaru-ín összetett íjak és nyílveesszők használati értékének vizsgálata

A szaruból, fából és inakból készült összetett íjakat hazánkban a szélesebb „tradicionális” íjász körökben még mindig a titokzatosság homálya fedi. A tévhitek szerint ezek az íjak elképzelhetetlenül messzire lönek, egyszerűen kihúzzhatatlanok, mások szerint csupán egy-két év az élettartamuk, abban azonban mindannyian egyetértenek, hogy megfigyeshetetlenek.

A Magyar Történelmi Íjász Társaság íjkészítő iskolájában tapasztalt íjkészítők útmutatása mellett a némi kezűgyességgel rendelkezők elkészíthetik saját összetett íjukat. A társaság az évek során régészekkel karöltve hatalmas lépéseket tett nomád őseink félelmetes fegyverének megismerése terén. A Zengő Nyíl Történelmi Lovas és Íjász Egyesület a lovasíjászat történelmi ágát képviseli, lovasai a hajdani harci szituációkat próbálják modellezni, és bemutatóikon évek óta kizárólag szaru-ín összetett íjakat használnak.

A sztyeppei típusú összetett íjak és a történelmi nyílveesszők rekonstruálása és használata terén az egyesület és az íjkészítők termékeny együttműködésének eredményeként felmerült kérdésekre kerestem válaszokat kísérletemben, melynek során három különböző konstrukciójú és felépítésű, különböző történelmi korhoz kötődő szaru-ín összetett íjat (szkíta, honfoglaláskori magyar és oszmán) teszteltem tényleges harctéri használati értékük szempontjából, továbbá a különböző korokban használt, különböző súlyú, anyagú és felépítésű hegyekkel ellátott nyilak hatékonyságát is vizsgáltam.

A három íj működési adatainak mérésekor nem kívánok történelmi következtetést levonni, az adatok, illetve a következtetések csupán erre a három íjra és az adott íj felépítésére vonatkoznak. Tesztjeim egy kísérlet sorozat részét képezik, melynek előzményei voltak mások kutatásaiban, tesztjeiben, mind külföldön, mind Magyarországon. Nagy segítséget jelentett számomra, hogy Szöllősy Gábor doktori értekezésében¹ már alaposan kidolgozta a különböző íjtípusok mechanikáját.

Első lépésként 2018 novemberében a Zengő Nyíl Történelmi Lovas és Íjász Egyesület íjász pályáján mindhárom íjjal többször kilőttük az összes nyílveesszőt, megmértük kezdősebességüket, átlagoltuk, majd ugyanígy távot lőttünk, ezután a véleményem szerint homogén anyagnak tartott ballisztikai zselatinra, majd 2,3 cm vastag fenyődeszkából készült pajzsokra, végül érdekességgéppen, de kevésbé mérhetően lamellás bőr-, illetve

¹ Szöllősy 1995a.

nemezpáncélra lőttünk valamennyi nyíllal. A lövéseket hüvelykujjas hűrfogással, íjászyűrű segítségével adtuk le.

A kísérletbe 2019 novemberében két további íjat vontam be, majd 2020 márciusában és áprilisában az egyik nyílhegytípust vetettem alá újabb próbáknak.

A kísérlet során segítségemre volt és tanácsokkal látott el Szöllősy Gábor, valamint Murat Özveri, az isztambuli Tiredaz íjászcsoport vezetője, aki maga is számos kísérletet végzett különböző íjakon, különböző lövési technikákkal. A kísérlet későbbi szakaszában Szöllősy Gábor segített tanácsaival és számításaival. A lövéseket Murat Özveri, valamint Kovács Róbert, Greskó Csaba a Zengő Nyíl Történelmi Lovas és Íjász Egyesület íjásza és jómagam adtuk le. A fényképeket fiam, Kiss Levente, a részletes fotókat és videókat Kőmíves Nelli, a fent nevezett egyesület íjász tanulója készítette. A diagrammok és táblázatok számítógépes kidolgozását szintén Kőmíves Nelli végezte el. Mindannyiuknak köszönet segítségükért!

A kísérlet során tesztelt íjak leírása

Első íjunk egy szkíta típusú íj volt, amely Holger Riesch leírása alapján a szubesi (Subexi) íj rekonstrukciójának tekinthető.² Az íj a szubesi 1-es temetkezés 27-es sírjából, Turfán oázisvárostól délkeletre került elő Kínában, a Kr. e. V–III. századra datálják. Készítője Kommendánt Endre (1. kép). Az íj két-két egymás mellé ragasztott somfa- (*Cornus mas*) pálcából és a pálca párok közé ragasztott bivaly- (*Bubalus bubalus*) szarucsikból épül fel (2. kép).

Az alkotóelemeket a készítő gímszarvas (*Cervus elaphus*) inból főzött enyvvvel össze- ragasztotta, majd az elkészült íjmag dorzális, vagyis az íjász felé eső oldalára bivalyszaru lapokat enyvezett, melyek az íj középpontjából indulnak, de nem érnek el a reflexekig.

Az íj frontális – cél felé eső – oldalára több rétegben gímszarvas ínakat ragasztott fel a készítő. A „réteg” fogalma ebben az esetben egy ütemben, elszórtan, szinte szálszerűen történő in felragasztást jelenti. A kész íjat gímszarvas inköntözés (bandázs) borítja az alsó reflex csúcsától a felső reflex csúcsáig.

Az íj leajzott állapotban nem mutat akkora előfeszítettséget,³ mint egy török távlövő vagy egy koreai íj, sőt, kifejezetten hűrkövetőnek⁴ mutatkozik. Az eredeti szubesi lelethez hasonlóan a rekonstrukció aszimmetrikus, frontális oldalán mérve az íjra simított mérőszalaggal szarvcsúctól szarvcsúcsig 128 cm (az eredeti 120 cm)⁵ (3–4. kép). Érdekessége, hogy az ovális átmetszetű reflexek kivételével a karok és a markolat egyaránt szinte háromszög átmetszetű.

Az általunk ismert sztyeppe-i íjakkal ellentétben a szubesi íj a markolatnál a legszélesebb (3,4 cm), és a deflex⁶ részeknél a legkeskenyebb (2,2–2,3 cm), ugyanakkor éppen itt a legvastagabb, tehát nem a deflex részeknél hajlik, hanem a kar egyenes szakaszán és a

² Riesch 2009. 62. o.

³ Előfeszítettség, az íj leajzott állapotban a célpont felé hajlását jelenti.

⁴ Hűrkövető az az íj, amelynek karjai a gyakori vagy a szakszerűtlen használatból a húr, illetve az íjász felé hajlanak.

⁵ Riesch 2009. 64. o.

⁶ Deflex az íjnak a reflexszel ellentétesen, vagyis az íjász felé hajló része.

reflexnél, ami azt jelenti, hogy egészen más az erőkar működése, és ezáltal máshová esik az íj terhelt része, mint a merev szarvú íjknál általában (5–6. kép).

Éppen ezért a merev szarvú íjknál használatos mérési paraméterek a szkíta típusú íjon nem használhatóak. A két szarvcúcstól a markolat közepéig húzott két egyenes által bezárt szög, ami megközelítőleg a merev szarvú íj markolati szögének felel meg, ami 140° . Ajzási magassága 8 cm,⁷ az ideghossz 115 cm, az ideg anyaga 16 szálas dakron (a homogenitásban érdekeiben valamennyi íjat dakron ideggel teszteltem, annak ellenére, hogy a nyers bőr csikokból sodort idegek kiválóan működnek).

A kísérletben használt II. számú íjat jómagam készítettem a Magyar Történelmi Íjász Társaság íjkészítő iskolája által használt paraméterek alapján. A Kárpát-medencei X. századi honfoglaló magyarnak tartott temetkezések fegyvermelléklettel rendelkező sírjaiból ismert merev szarv- és markolati agancslemezek formája és méretei alapján elképzelt típusrekonstrukciónak tekinthető.⁸

Az íj gerincét egy 90 cm hosszú kőris (*Fraxinus ornus*) famag alkotja, melybe ékcsapolással, bőrennyvel ragasztottam be a kőrisfa szarvakat. A markolatot a 160° -ban meghajlított famag közepére ültetve szintén bőrennyvel ragasztottam be (7–9. kép).

Az íj dorzális oldalára két bivalytűlök-lemez került a markolat közepétől a famag végéig; a frontális oldalra 110 g gímszarvas ínat enyveztem három rétegben. A kész íj ínas oldalát harcsabőrrel burkoltam, a szarus oldal szabadon maradt. (Érdekesség, hogy a felső kar szaruját egy fereg keresztben átrágtam még a felragasztás előtt, de ez nem befolyásolta az íj működőképességét, 10. kép.)

A markolati és íjszarv-lemezek nem szarvasagancsból, hanem szaruból készültek. Az íj hossza leajzva, szarvcúcstól szarvcúcsig, egyenesen mérve: 129 cm, felajzva: 128 cm. Ideghossz: 117,5 cm, anyaga: 16 szálas dakron. A húrakasztó horony távolsága a szarvcúcstól 4,62 cm. Szarvvastagság a tőnél: 2,55 cm, közepén: 1,70 cm, a húrakasztónál: 1,28 cm; szarvszög: 28° , markolati szög: 166° , karhossz: 34 cm, szarvhossz: 24,5 cm; kar szélesség a legszélesebb résznél: 3,7 cm, karvastagság a hajlós rész közepén: 1,38 cm; az íj súlya: 586 g.

Következett egy oszmán-török íj, melyet a Magyar Történelmi Íjász Társaság íjkészítő iskolájának a Paku Sándor által megadott paraméterei alapján készítettem. A két 47 cm-es különálló kőrisfa kar, ami ékcsapolással, bőrennyvel ragasztással illeszkedik a rombusz alakú, kőris markolathoz. A szarvak szintén ékcsapolással, bőrennyvel ragasztással illeszkednek a karhoz (3. kép).

A szarvak nem hajlítottak, hanem kőrisfából kifaragottak; a meredek szarvszög miatt a törés elkerülése érdekében a szarvakba egy-egy szarulapot ragasztottam.

Az íj dorzális oldalára magyar szürkemarha (*Bos primigenius taurus hungaricus*) tülléből kivágott szarulapok kerültek, melyek a középponttól a szarv tövéig érnek.

Az íj frontális oldalára három réteg, összesen 110 g gímszarvas ínat ragasztottam bőrennyvel. Az íjat ínazáskor nem húztam annyira össze, hogy a szarvak extrém módon megközelítsék egymást, mint a török távlövő íjak esetében, ezért az a betörés után nem hozta a drasztikus „C” formát (12–14. kép).

⁷ Ajzási magasság: a felajzott íjon az ideg és a markolat távolsága.

⁸ A rekonstrukciók, rekonstruálhatóság problémájára: Lásd: Szöllősy 2004. 57. o.; Igaz 2009.; Bíró 2013. 214–217. o.

A III. számú íj a kísérlet idején nem volt beburkolva. Hossza szarvcúcstól szarvcúscsig, egyenesen mérve, leajzva 89,8 cm, felajzva: 108,7 cm. A szarvhossz: 9,5 cm, a húrakasztó horony távolsága a szarvcúctól: 2,5 cm, a szarv vastagsága a tónél: 1,45 cm, a közepén: 1,52 cm, a húrakasztónál: 1,48 cm. Szarvszög: 75°, karhossz: (a kasan gözüvel⁹ együtt) 44 cm, karszélesség a legszélesebb részen: 3,55 cm, karvastagság a legintenzívebben hajló rész közepén: 1,62 cm. Markolati szög: 149°, ajzási magasság: 19,5 cm, ideghossz: 103,5 cm. Anyaga: 16 szálal dakron, súlya 438 g.

Kísérletek

Egy íj használhatóságában, vagyis tényleges harctéri használati értékében a legnagyobb szerepet az ereje játszik, ugyanakkor ezt a „hatékonyságot” megnövelheti a markolati szög bizonyos fokú növelése,¹⁰ a munkát végző karok rövidítése, a szarvszög növelése és a szarvak rövidítése.¹¹ Ezekkel a megoldásokkal az íj ereje, energiatároló képessége és a kilőtt nyíl kezdősebessége is növelhető (lásd az 1–4. ábrát). Az ábrákból kiderülő összefüggéseket Szöllősy Gábor kimutatta, ezért kísérletem során az íjak mechanikájával nem kívántam részletekbe menően foglalkozni.

Íjász- és íjkészítő körökben sokan a felajzott íj markolati reflexének, vagyis visszahajlásának mértékét tekintik mérvadó markolati szögnek. Nem a két szarvtő középvonalát és a markolat középpontját összekötő egyenesek által bezárt szöget, hanem a markolatból kiinduló karok kezdeti szakaszát összekötő egyenesek által bezárt szöget tekintik markolati szögnek. (Ez utóbbi a felajzott íj markolati reflexének szöge, 16–17. kép.)

Ennek a mérésnek megfelelően a szkíta típusú íjnak a legmeredekebb a markolati szöge, tehát a legkedvezőbb értékeket kellene mutatnia; a szarvszög alapján a magyar és török íjnak nagyjából egyformán kellene szerepelnie, míg a markolati reflexszögek mérése alapján a magyar íj a második, a török íj pedig a harmadik helyen állna.

Az általam mért adatok azonban más eredményt hoztak. Mindhárom íj esetében megmértük valamennyi nyíl kezdősebességét az íjtól 2 m-re elhelyezett CHRONY model-1 sebességmérővel. Nyilvánvaló, hogy a kilövés helyétől eltávolodó nyíl veszít a mozgási energiájából a megtett távval egyenes arányban (a holtpontig). Erhard Godehardt íjtesztjein a kilövés helyétől 1 m-re,¹² Holger Riesch 50 cm-re helyezte el a sebességmérőt.¹³ (A különböző távolságra elhelyezett műszerek adatait csak átszámolás után lehet összehasonlítani, én azonban csak a 2 m-re elhelyezett sebességmérővel nyert adatokat dolgoztam fel.)

A szkíta stílusú íj húzáshosszához alkalmazkodva mindhárom íjnál egységesen 65 cm-es húzáshosszt határoztam meg; a lövéseket belövő állvány alkalmazásával adtuk le, ám az I. íjat a nem szokványos markolat formája miatt nehezen tudtuk az állványba befogni, ezért a szkíta stílusú íjjal a távlövéseket kézzel adtuk le.

⁹ Kasan gözü a török íj reflexének része, ami a munkát végző hajlós kar és a szarv közé esik; átmetszete megközelítőleg háromszög alakú.

¹⁰ Varga 2013. 71–73. o.

¹¹ Szöllősy 1995b. 39–40. o.

¹² Godehard 2009. 46. o.

¹³ Riesch 1999.

A 65 cm-es húzáshosszon a szkíta (I.) 74, a magyar (II.) 55, a török (III.) 65 lb húzóerőt produkált, az I. az összes nyílvesztő átlagát tekintve 35,8 m/s, a II. íj 37,61 m/s, míg a III. íj 40,32 m/s kezdősebességet mutatott.

A távlövések szintén 65 cm-es húzáshosszon az I. íjnál az összes nyíl átlagát tekintve 115,4 m, a II. íjnél 107,9 m, míg a III. íjnél 119 m volt. A maximális lőtávolság az elsőnél 143,3, a másodiknál 146,3, míg a harmadiknál 164,4 m volt. Sajnos a lövőállványt nem lehetett a távlövéshez legmegfelelőbb 45 fokos szögbe beállítani, ezért a II. és a III. íjjal szintén kézi lövésekkel megismételtük a távlövéseket, melyek átlaga és maximális távolsága a II. íj-nál lett a legnagyobb. (Lásd a 3. mellékletet.)

A joule-ban mért mozgási energia átlagosan az I. íjnél 37,38, a II. íjnél 38,14, míg a III.-nál 47,01 volt. Az íjban tárolt energia a 4. számú (67 g-os rövid vágóélű deltoid hegyű) nyílra kiszámolva az I. íjnél 35, a II. íjnél 44, míg a III. íjnél 82 joule volt. Az itt kiemelt adatokból és a mellékletet alaposan tanulmányozva látható, hogy a nagy húzóerő ellenére a szkíta stílusú íj nem hozta azokat az értékeket, amiket vártam, sem a nyilak kezdő sebességét, sem a mozgási energiát, sem a távlövéseket tekintve.

A 65 cm-es húzáshosszal az I. vagyis a szkíta stílusú íj korlátaihoz igazodtam, azonban a másik két íjnak felépítésénél fogva nem 65 cm az ideális húzáshossza.

A II. és a III. íj ideális húzáshosszát végül a kézből távolra leadott lövések során állapítottam meg. 70 cm-es húzáshosszon a II. íj 65 lb, a III. íj 83 lb erejű lett. A II. íjat tovább húztuk 75 cm-re, itt már 77 lb erőt produkált.

A távlövéseket a II. íjjal 70 lb, a III. íjjal 80 lb húzóerőn adtuk le. Gondos mérés után a nyilakon az adott húzóerőt adó húzáshosszt bejelöltem. Így a II. íjjal leadott lövések átlaga 146,5 m, a III. esetében 131 m, a maximális távolság (nyilván a legideálisabb nyíllal) a II.-nál 176 m, a III.-nál 174,5 m lett. Meglepő, hogy a 10 lb-vel alacsonyabb húzó erejű II. íj 15,5 méterrel nagyobb átlagot mutatott.

Szintén meglepő, hogy az adatok értékelésekor kiderült: a K érték (Klopsteg-féle érték), az íjban tárolt energia bizonyos része, mely az íjkarok mozgatásához szükséges, és azt mutatja meg, hogy a tárolt energiának ezzel a részével hány grammos nyilat lehetne kilőni:¹⁴ az I. íjnél 40,6, a II. esetében csupán 39, míg a III. íjnél 67,6 g lett. A tényleges használati érték szempontjából az alacsonyabb K érték a kedvezőbb, hiszen így a tárolt energiából több marad a nyílvesztő mozgatására, és kevesebb fordítódik magának az íjnak a mozgatására, amely a nyílvesztő szempontjából „elveszett” energia. E tekintetben tehát a magyar íj szerepelt a legjobban.

Az íj leajzott állapotban mutatott képét a szarv- és a markolati szög egyaránt meghatározza, valamint a karok negatív hajlása, úgynevezett előfeszítettsége is. Amikor az íjkészítő az íj frontális oldalára felragasztja az ínreégeket, az íj szarvait fokozatosan összehúzza az ínazott oldal irányába. A harmadik réteg felragasztása után az íj szarvai kishíján összeérnek negatív irányba. Az ilyen íjat nem könnyű felajzani. Ha azonban ínazáskor az íjat kevésbé húzza össze az íjkészítő, az íj képe kevésbé hozza a „C” formát. Az így készült íjat jóval könnyebb felajzani. Más szóval: az íjban tárolt energia egyenesen arányos alakváltozásának négyzetével, illetve a rugalmasságát jellemző állandóval. Ha például egy leajzottan egyenes és egy „C” alakú előfeszítettségű íj rugalmassági állandója ugyanaz, akkor a tárolt energiájuk a deformáció mértékétől függ. A „C” alakú íj nagyobb deformá-

¹⁴ Szöllősy 1995a. 4. o.

ciót szenved, ezért felajzás után a benne tárolt energia nagyobb lesz. Leegyszerűsítve: egy egyenes vagy akár a felajzás irányába eleve hajló íjat jóval egyszerűbb felajzani, vagyis kevesebb energiát követel a felajzótól, mint azt az íjat, melyet ellenkező irányból kell visszafeszíteni. Nyilván az ellenkező irányból történő visszafeszítéskor több energiát tesz a felajzott íjba a felajzó ember. (A nyíl kilövésére fordított energia tehát az íjban tárolt energiából és a lövés idején történő megfeszítéskor beletett energiából áll össze.)

Ez némi magyarázatot adhat arra, hogy a kísérletbe bevont szkíta stílusú I. íj a viszonylag nagy húzó ereje ellenére miért mutatott a másik két íjjal szemben alacsonyabb értékeket. Az I. íjat a készítő inazáskor nem húzta össze frontális irányba, ezért a leajzott íj képe alig különbözik a felajzás után mutatott képétől, így a benne tárolódó energia csekély (18. kép).

Az I. íj a szubesi íj mintájára készült. A Pazyrik kultúrával sok hasonlóságot mutató temetkezésből származó íjat valószínűleg felajzott állapotban tették a sírba. Az általam ismert valamennyi szkíta íjábrázolás az íj felajzott képét mutatja (19–22. kép).

A leajzott és „megpihent” szkíta íj formáját tehát nem ismerjük. Az íjkészítők kiindulási pontnak a felajzott íjformát tekintik, és a leajzott íjat is ilyenre készítik, ami nem tárol annyi energiát, mint egy negatív „C” formát mutató leajzott íj. Ha azonban a szkíta íj leajzottan negatív „C” formát mutatna (23. kép), akkor feltehetőleg a mért értékek a kísérletben használt I. íjénál jobbak lennének. A képen látható íjat a kísérlet keretei miatt nem tudtam tesztelni. (24–26. kép.)

Az I. íj „lomhaságának” és 65 cm-en úgynevezett „felkeményedésének” oka véleményem szerint a kedvezőtlen leajzott formáján kívül az is lehet, hogy négy pálcából és a közékük ragasztott állított szarucsíkból épül fel. Véleményemet úgy támaszthatnám alá, ha formailag az I. íj hasonmását elkészíteném, ami nem ilyen módon épül fel, és az I-vel megegyező méréseknek vetném alá. A szkíta típusú íj rekonstrukciójának ez lehetne a következő lépése.

A kísérletbe 2019-ben bevont íjak adatai

A IV. íj Pári Vilmos (Magyar Történelmi Íjász Társaság) által készített X. századi magyar típusú íj. Az íj körisfából, bivalyszaruból, szarvasínból épül fel, kívül nyírfa (*Betula Pendula*) kéreg borítja (27–28. kép).

Hossza szarvcsúctól szarvcsúcsig, egyenesen mérve leajzott állapotban: 103,4 cm, felajzva: 132 cm, ideghossz: 119 cm, anyaga 16 szálal dakron. Húrakasztó távolság a szarvcsúctól: 4,9 cm. Szarvvastagság a tönél: 2,92 cm, középen: 1,65 cm, a húrakasztó horonynál: 1,15 cm, a szarv hossza: 24,5 cm, a szarv szöge: 59°. Markolati szög: 153°, karhossz: 33 cm, karszélesség a legszélesebb résznél: 4,18 cm, karvastagság a hajlós rész közepén 1,08 cm, ajzási magasság: 17,3 cm, rövidebb ideggel: 21,5 cm. Súlya 689 g, a markolat mérete: 2,62×3,55 cm. A markolati és a szarv laterális (oldalsó) lemezek gím-szarvas-agancsból készültek.

Az V. íj egy Pári Vilmos által készített oszmán török stílusú íj (29–30. kép). Az íj hossza szarvcsúctól szarvcsúcsig egyenesen mérve leajzva: 108 cm, felajzva: 116 cm. Ideghossz: 109 cm, anyaga 16 szálal dakron. A húrakasztó horony távolsága a szarvcsúctól: 2,65 cm, szarvvastagság a tönél: 1,62 cm, középen: 1,7 cm, a húrakasztónál: 1,82 cm, a szarv hossza: 9,5 cm, a szarv szöge: 51°. Markolati szög: 156°, karhossz kasan gözüvel:

43 cm, karszélesség a legszélesebb részen: 3,46 cm, karvastagság a hajlós rész közepén: 1,18 cm. Ajzási magasság: 17,5 cm. Súly: 488 g, a markolat mérete: 2,82×3,5 cm.

A kísérletbe 2019 novemberében bevont IV. és V. íj mérésekor nem állt rendelkezésre a korábban használt lövőállvány, ezért a lövéseket kézből kellett leadni. A IV. és V. íj erő-elmozdulás értékeit előre felvettük, majd az összes nyíllal megtörténtek a sebességmérések, a 2018-as teszttel megegyező módon, a lövés pontjától 2 m-re elhelyezett sebességmérővel, aztán a távlövés következett. (Az adatokat lásd az 5. mellékletben.) Az összes nyíl kezdősebességének átlagát nézve az újonnan mért íjak értékei alig különböztek a II. és III. íj értékeitől, azonban észrevehető volt a kézi lövésből adódó eltérés. Kézi lövéskor minden igyekezet ellenére az íjász, főként a keleti lövési technikák esetén, íjat tartó kezével a célpont irányába plusz mozgulatot tesz („hatra”), ami adott esetben növelheti a kilőtt nyíl kezdősebességét, az oldalra elfordított markolat pedig csökkenti a nyíl repüléskori kilengését, ami szintén kedvezően befolyásolja a sebességet.¹⁵

A IV. íj idege hosszúnak bizonyult a szarv szögéhez képest, s az íj ledobta az ideget – leajzotta magát –, ezért egy rövidebb ideggel újból felvettük az erő-elmozdulás értékeket. (A két különböző hosszúságú ideggel mért erő-elmozdulás grafikon az ábrán látható.) Érdekesképpén néhány nyilat kilőttünk íjász gyűrű nélkül is abból az előzetes feltételezésből kiindulva, hogy ezek kezdősebessége alacsonyabb,¹⁶ az adatok azonban ezt nem támasztották alá. Ezzel a kérdéssel külön kísérletben kell majd foglalkozni, s azzal is, hogy a hosszabb ideje felajzott szaruín összetett íj teljesítménye mennyit változik a frissen felajzott íj teljesítményéhez képest, más szóval az íj „fáradás”-át (hiszterézis)¹⁷ is tesztelni kellene (31–33. kép).

Nyíltesztek

A kísérlet során tesztelt nyilak adatai

1. nyíl
27 g (test: 23 g, hegy: 4 g), szkítákra jellemző bronz hegygel a fatest anyaga: esztergált hárs (<i>Tilia cordata</i>) hossza hegy nélkül: 69,5 cm, a hegy hossza: 2,3 cm vastagsága a legszélesebb résznél: 8,1 mm a toll magassága: 1,1 cm a toll hossza: 12 cm a toll távolsága a nyíl végétől: 3,7 cm a hegy pengevastagsága: 1,2 mm
2. nyíl
26 g (test: 26 g, hegy: 3 g), szkítákra jellemző bronz hegygel a fatest anyaga: esztergált hárs hossza hegy nélkül: 69,5 cm (minden adat azonos az előzőével), de a toll távolsága a nyíl végétől: 4 cm

¹⁵ Özveri 2018. 175–183. o.

¹⁶ Özveri 2018. 126–128. o.

¹⁷ Szöllősy 1995b. 12. o.

3. nyíl 38 g (test: 29 g, hegy: 9 g) magyar leletanyagból ismert szűrő hegy kovácsolt vasból a fatest anyaga mogyoró (<i>Corillus avellena</i>) hajtás hossza hegy nélkül: 75,5 cm, a hegy hossza: 2,3 cm vastagsága: 6 mm a fatest dongás kialakítású, vastagsága a legszélesebb résznél: 11 mm a toll magassága: 1,3 cm a toll hossza: 12,2 cm a toll távolsága a nyíl végétől: 3,9 cm
4. nyíl 67 g (test: 41 g, hegy: 26 g) a magyar leletanyagból ismert rövid vágóélű, lapos deltoid formájú hegy, kovácsoltvasból a fatest anyaga: ostormén bangita (<i>Viburnum lantana</i>) hajtás hossza hegy nélkül: 76,3 cm, a hegy hossza: 6 mm, vastagsága: 3,8 mm szélessége: 2,9 cm a fatest dongás kialakítású, vastagsága a legszélesebb résznél: 10 mm a toll magassága: 1,3 cm a toll hossza: 11,7 cm a toll távolsága a nyíl végétől: 3,7 cm
5. nyíl 63 g (test: 37 g, hegy: 26 g) a hun leletanyagból ismert három élű hegy, jó minőségű vasból a fatest anyaga: mogyoróhajtás hossza hegy nélkül: 76 cm, a hegy hossza: 5,85 cm, szélessége: 1,45 cm a penge vastagsága: a tövénél 4 mm, fokozatosan keskenyedő, élben végződő a fatest dongás kialakítású, vastagsága a legszélesebb résznél: 12 mm a toll magassága: 1,25 cm a toll hosszúsága: 11,8 cm a toll távolsága a nyíl végétől: 3,8 cm

6. nyíl

53 g (test: 36 g, hegy: 17 g) a magyar leletanyagból ismert, ívelt vágóélű, rombusz alakú, kovácsoltvas hegygel

a fatest anyaga: mogyoróhajtás

hossza hegy nélkül: 76,2 cm, a hegy hossza: 5,2 cm, vastagsága: 3,8 mm, szélessége: 2,8 cm

a fatest dongás kialakítású, vastagsága a legszélesebb résznél: 11,2 mm

a toll magassága: 1,3 cm

a toll hossza: 12 cm

a toll távolsága a nyíl végétől: 3,6 cm

7. nyíl

100 g (test: 44 g, hegy: 56g) az avar leletanyagból ismert, nagyméretű, három élű konkáv hegy, jó minőségű vasból

a fatest anyaga: ostormén bangita hajtás

hossza hegy nélkül: 76,5 cm, a hegy hossza: 5,3 cm, szélessége: 2,8 cm,

az él vastagsága a tövénél: 4 mm, fokozatosan keskenyedik

a fatest dongás kialakítású, vastagsága a legszélesebb résznél: 10,5 mm

a toll magassága: 1,3 mm

a toll hossza: 11,5 cm

a toll távolsága a nyíl végétől: 3,9 mm

8. nyíl

103 g (est: 49 g, hegy: 54 g) az avar leletanyagból ismert nagyméretű, három élű hegyes hegy, jó minőségű vasból

a fatest anyaga: ostormén bangita hajtás

hossza hegy nélkül: 76,4 cm, a hegy hossza: 5,5 cm, szélessége: 3,4 cm

a penge vastagsága a tőnél: 4 mm, azután keskenyedik

a fatest dongás kialakítású, vastagsága a legszélesebb résznél: 10 mm

a toll magasság: 1,3 cm

a toll hossza: 11,5 cm

a toll távolsága a nyíl végétől: 3,7 cm

A homogenitás érdekében valamennyi nyílra vásárolt pulykatollat ragasztottam. A kísérletnek ebben a szakaszában a különféle nyilak harctéri hatékonyságát próbáltam megfejteni, rangsorolni, első lépésben kezdősebességük mérésével, majd becsapódási mélységük mérésével, végül távlövessel. A becsapódás mérése leginkább mérhető anyagokra (ballisztikai zselatin, 2,3 cm vastag fenyődeszka-pajzs) történt, érdekesség kedvéért ezután lamellás bőr- és tömör nemezpáncélra is lőttünk.

Néhány mondat a nyilak fizikájáról

A nyílvesző becsapódásának erejét, illetve távolra lehetőségét számtalan tényező befolyásolja. A gravitáció és a Föld forgása következtében fellépő centrifugális erőből áll össze a nehézségi erő. A nehézségi erő és a nyílvesző tömege együttesen hozza létre a nehézségi gyorsulást. A nehézségi erőn és a nyíl tömegén kívül a közegellenállás és az aerodinamikai felhajtóerő is hat a nyíl röppályájára. A közegellenállás a repülés irányával ellentétes, míg az utóbbi merőleges.

A közegellenállási erőt befolyásolja a közeg és a nyíl egymáshoz viszonyított sebessége, vagyis a nyíl sebessége a közegben. A hegy nagysága, formája szintén meghatározó tényező, hiszen megszabja, hogy a repülő nyíl mentén a légáramlás lamináris vagy turbulens-e. Ha döntően turbulens, akkor növekszik a közegellenállási együttható mértéke. Minimális mértékben a fatest formája és a nyílajak (nock) fatesthez viszonyított szélessége is befolyásolja a légáramlás jellegét, így a közegellenállást csakúgy, mint a tollak magassága, száma, elrendezése és a nyílajaktól való távolsága.

A nyílvesző súlypontjának a valós középponttól való távolsága meghatározza az aerodinamikai felhajtóerő forgatónyomatékát. Ha a nagyobb átütőerő elérése érdekében növeljük a hegy súlyát, csökken a nyíl sebessége, ám ha ezzel párhuzamosan csökkentjük a tollak magasságát (felületét), az elvesztett sebességből valamennyit visszanyerhetünk. A nyílvesző repülés közbeni stabilitását az elől lévő súlypont és a tengelye körüli forgása biztosítja, utóbbi a tollaknak köszönhető. A forgási energia a nyíl mozgási energiájából táplálkozik, ami további sebességcsökkenést eredményez. Befolyásoló tényező még az íjásziparadoxon, ami a nyílvesző kilövést követő kilengését jelenti. Az íjásziparadoxont, vagyis a kilengés mértékét az íj ereje és a fatest rugalmassága határozza meg (utóbbit nevezzük SPINE értéknek). A „legideálisabb” a kilengés mértéke, ha az íj ereje és a nyíl spine-ja arányban állnak egymással. (Ez a kísérlet során nem mindig valósult meg.)¹⁸

A nyilak kezdősebességét, mint már fentebb említettem, a kilövés pontjától 2 m-re elhelyezett sebességmérővel mértük. Az íjásziparadoxon okozta kilengés következtében sok esetben a sebességmérő nem tudta bemérni a nyilat, mert a mérés pontján a nyílvesző szinte keresztben repült.

Néhány nyílvesző, mint például az 1. és 2. számú, kisebb átmérőjű (8,1 mm) hársfából esztergált fatestének spine-értéke¹⁹ nem felelt meg az erős íjaknak, ugyanakkor a nehezebb hegyű nyilak esetében a hegy és test súlyának aránya nem volt ideális.

A nyilak hatékonyságát tekintve a szkíta stílusú bronzhegyű (1. és 2.) nyilak a vártnál jobban szerepeltek. Kezdősebességük legkisebb súlyuk okán a legtöbb volt. A magyar szűrő hegyű (3.) nyíl szintén kedvező sebességértékeket mutatott, míg a három élű, avar leletanyagból ismert hegyű nyilak (7–8.) messze alulmaradtak. Az 1. és 2. nyíl esetében a hegy-köpi szűk volta miatt a fatestet a hegy tövénél túlságosan vékonyra kellett faragni, ami törésveszéllyel fenyegetett, ennek ellenére sem a ballisztikai zselatinba, sem a bőrpáncélba, sem a földbe fúródva nem tört el, kizárólag a fapajzs fogott ki rajta, amibe bele

¹⁸ Hegedűs 2013. 7–10. o.

¹⁹ Spine-érték: a nyíl testének hajlékonyságát kifejező mértkegység. GNAS (brit) AMO (amerikai) egység. Szöllősy Gábor 1995b. 16.o.

is tört. A súlyos avar hegyek (7–8.) a ballisztikai zselatinba legfeljebb a hegy mélységéig fúródtak, a páncélokról lepattantak, és a távlövés teszteknel is siralmasan szerepeltek. Ezen hegyek hatékonyságát Holger Riesch is vizsgálta, és hasonló eredményre jutott.²⁰ (34–38. kép.)

A becsapódási mélységeket és a távokat figyelembe véve a 3. nyíl kapta az első helyezést. Történelmi viszonylatban botorság lenne a szkíta bronzhegyű nyilakat a későbbi korok vashegyű nyilaival összehasonlítani, azonban a magyar szűrőhegy (3.) és a rövid vágóélű deltoid (4.), vagy a rombusz alakú hegy (6.) összehasonlítása felvet néhány kérdést.

Ha a szűrőhegy a legmélyebbre hatol a célpontba, és a távlövéseknél is messzebb repül az ugyanabban a korban használt nehezebb hegyekkel felszerelt nyilaknál, vajon mi lehetett az oka annak, hogy a X. századi leletanyagban való előfordulása elmarad a deltoid és a rombuszé mögött? Összességében valóban elmarad, de egyes sírokat kiragadva a szűrő hegyek túlsúlyban vannak, például a Kiszombor-B. 310. sírban egy lapos, rövid vágóélű deltoid hegy és egy hosszú vágóélű deltoid hegy mellett 9 szűrő hegyet, a Deszk-D. 65. sírban egy levél alakú és egy rendkívül nagy fecskefarok alakú hegy mellett 5 szűrőhegyet, a tuzséri 6. sz. sírban pedig 5 darabot találtak.²¹ Ha gazdasági vonzatát nézzük a kérdésnek, 2000 nyilvesszőre számítva a 9 g-os szűrőhegyekhez 18 kg vasra van szükség, míg a 26 g-os deltoid hegyekhez 52 kg-ra. Bármekkora vaskohászattal vagy kiapadhatatlan vasérclelőhelyekkel rendelkezzen egy gazdaság, nem mindegy, hogy 18 vagy 52 kg vasat „hajigál” át az ellenséghez. Másképp fogalmazva: ha 18 kg vassal ártalmatlanná lehet tenni az ellenséget, miért szükséges 34 kg-mal több vas elpazarlása? – és most „csak” 2000 darab nyílról beszéltem.

A megoldás valószínűleg a különböző hegyek tényleges sebző értékében rejlik. Az oldalán viszonylagosan tompa, négyzetes átmetszetű szűrőhegy talán kevésbé károsítja az élő szövetet, mint a lapos, két oldalán éles hegy. Kr. u. 1388-ban Gaston de Foix írja vadász könyvében, hogy a hosszú vágóélű hegyek azért hatásosak, mert a hosszú él olyan fájdalmat okoz az állatnak, hogy még ha nem is halálos a seb, mégis megakadályozza a menekülésben.²² Emberek esetében is hasonló okról lehet szó? Roger Ascham az *Íjászat tankönyve* című művében a XVI. században a vékony, lapos élű hegyeket szintén fájdalmasnak tartja, ugyanakkor a négyyszögű szűrőhegyek használata mellett azzal érvel, hogy mélyen a testbe fúródnak, könnyű kihúzni, ily módon a sebesült halálát meggyorsítja. Ascham a szűrőhegyet főként háborús hegynek tartja, míg Cs. Sebestyén kifejezetten vadászhegynek gondolja.²³ Hubert Sudhues sertéstetemre végzett tesztlövései során megfigyelte, hogy az él nélküli, négyzetes hegy tamponálta a kilyukasztott belet, a lapos, éles hegy azonban felvágta, miáltal a béltartalom kifolyt.²⁴ Nyilvánvaló, hogy bizonyos hegyek használatát az ellenség páncélozottsága, illetve a páncélozottság hiánya is indokolja.²⁵ A X. századi magyar leletanyagban a leggyakoribb a rövid vágó élű, deltoid hegy (mely mellel az eurázsiai sztyeppevidéken általánosan használt, tehát bevált forma), a lánccinggel esetleg más páncélzattal nem rendelkező ellenség ellen hatásos, míg a szűrő-

²⁰ Riesch 2002. 58–59. o.

²¹ Cs. Sebestyén 1932. 199–200. o.

²² Riesch 2002. 60. o.

²³ Riesch 2002. 61. o.; Cs. Sebestyén 200. o.

²⁴ Sudhues 2004. 104. o.

²⁵ Tóll 2009. 53. o.

hegy a láncingen legalább a hegy hosszának mélységében áthatol, amit korábbi lövéstesztetek igazoltak (39–40. kép).²⁶

Amennyiben az ellenség kevésbé páncélozott vagy a nyilakat használó lovasíjászok a páncélozott ellenséggel való találkozást elkerülték, a szűrőhegyek helyett a lapos, pengés hegyek alkalmazását vélték indokoltnak.

Az avar leletanyagból ismert hegyek tesztje hasonló kérdéseket vet fel. Mi okból alkalmaz egy sereg rossz becsapódási hatékonysággal rendelkező, igazán nagy távolságra nem löhető, 54-56 g-os hegyekkel ellátott nyilakat, ha köztudottan használ 9-10 g-os hegyeket is? 2000 nyílvesztő esetén az 56 g-os hegyvel felszerelve 112 kg vasra van szükség, a 9 g-os hegyekre számolt 18 kg vassal szemben; a különbség nagyon szembetűnő. Vajon mi készítet egy sereget ekkora vasmennyiség felhasználására? Nyilván az ellenség páncélozottsága, tehát logikailag arra következtethetünk, hogy ez a hegytípus valamilyen szinten kárt tehet a páncélozott ellenségben. Avar temetkezésekből ismerünk részletes (Kunszentmárton, Tiszavasvári, Hajdúdorog),²⁷ illetve egész lamellás fémpáncélt (Derecske-Bikás dűlő).²⁸ Ezt a páncéltípust nemcsak az avarok nehézlövassága, hanem az ellenük hadakozó frankok és bizánciak is ismerték. Leletek és ábrázolások tanúskodnak arról, hogy ez a páncél típus már az ókorban is széles körben ismert volt.²⁹ Korábbi kísérletek³⁰ tanúsága alapján nyilvánvaló volt számomra, hogy sem a háromélű, sem a lapos hegyek nem feltétlenül ütik át sem a lamellás, sem a láncpáncélt. Ám ha az ellenség páncélja a rendelkezésre álló eszközzel nem üthető át, valahogy harc képtelenné kellene tenni az embert a páncél mögött. (2019 novemberében a IV. és az V. íj használati értékének meghatározása után a IV. íjjal 25×25 cm-es szegecselt sodronypáncéldarabra lőttünk a 8. számú hegyvel felszerelt nyíllal.)

A sodronydarabot egy, az emberi test szilárdságától nem különösebben eltérő keménységű henger szalmabálára, nem túlságosan megfeszítve (tehát nem deszkára és nem teljesen feszesen) erősítettem fel, ugyanis a láncing feszessége, illetve a mögötte elhelyezkedő „háttér” nagyban befolyásolja a láncszemek átütetőségét.³¹ A lövéseket a IV. számú íjjal adtuk le 75 lb húzóerővel, 12 m távolságról. Az eredmény a jelen körülmények között igazolta feltételezésemet: a láncok minimális sérülést szenvedtek, de a nyíl nem hatolt át a sodronydarabon.³²

Feltételeztem, hogy az avar leletanyagból ismert, hatalmas hegyekkel felszerelt nyíl, ha nem is hatol át a páncélon, becsapódáskor akkora ütést mér a mögötte megbúvó emberre, hogy esetleg csontot tör vagy egyszerűen letaszítja a lóról. Ezt a feltételezést kívántam igazolni vagy cáfolni a lövésteszt harmadik kísérletével 2020. március 22-én, amikor a már tesztelt 7. számú nyíllal (100 g, 56 g-os konkáv hegy) egy 31×33 cm-es, 1 mm vastag hengerelt acéllemezekből készült, közel 100 darab 8×3 cm-es „tetőcserép” alakú lemezből álló lamellás fémpáncélra (készítő: Wilhelm Ákos Sándor)³³ és a mögé rejtett sertésol-

²⁶ M.T.Í.T. lövésteszt 2018. októberben: *Adács* 2018. Lásd még *Igaz* 2010. 287. o.

²⁷ *Csallány* 1960. 17. o.

²⁸ A Debreceni Déri Múzeum kiállítása: *A Kagán lovása*. 2019. október 2. – december 31. (Derecske, Bikás-dűlő, teljes avar lamellás páncél, a feltáró: Hága Tamara.)

²⁹ *Pintér-Nagy* 2014. 95–97. o.; *Riesch* 2017. 185–193. o.

³⁰ M.T.Í.T. lövésteszt 2018. októberben: *Adács* 2018.; *Riesch* 2017. 185–193. o.

³¹ *Töhl* 2009. 50–53. o.

³² *Riesch* 2002. 58–61. o.

³³ *Csallány* 1972. 11–12. o.

dalasra lőttünk a kísérlet korábbi szakaszából már ismert II. íjjal. A páncél és az oldalas közé semmiféle szövetet, sem fegyverkabátot nem tettem, az oldalast nejlonba csomagoltam, mögé embermagasságú, a mellkas keménységéhez hasonló zsákbábút készítettem. A célpontot a kilövés helyétől 12 m távolságra helyeztem el, a kilövés helye 2,5 m magasságban volt, hogy a becsapódási szög megfelelő legyen. A lövések leadása után az oldalas bordáit alaposan átvizsgáltam, a csontok teljesen épek maradtak, kivéve azt a bordacsontot (*os costale*), ami a páncél alól kilátszott, ezt a nyíl eltörte (42–46. kép).

Miután a páncélozott bábura a lövések megtörténtek, dupla bélelt fémvászaron fegyverkabátot vettem fel, majd arra kemény nemez páncélt, végül a lamellás fém páncéldarabot a mellkasomra erősítettem és a kellő biztonsági intézkedések után segédem a II. számú íjjal a 7. számú nyílat 12 m-ről a mellkasomra lőtte. A nyíl becsapódása nem okozott ájulást, sem egyensúlyvesztést, és úgy gondolom, hogy az ütés a csatában egy embert nem tett volna harcképtelenné. Ezek után feltételeztem, hogy a tesztelt hegyeket nem a páncélozott ellenség harcképtelenné tételére alkalmazták, hanem talán a lovak esetleges lőpáncél³⁴ alól kilátszó testrészeinek zúzására. Mivel a súlyos, tompa avar hegyek használatának létjogosultsága még mindig nem tisztázódott (Kalmár János a tompa avar hegyeket vadász-, illetve gyújtónyilak hegyének gondolja),³⁵ és ló testrészeket nem tudtam beszerezni, ezért 2020. április 3-án egy 5 éves levágott tehén fejére és első lábszáraira adtam le lövéseket szintén 12 m távolságból a II. számú íjjal. A 7. számú nyíl a páncélra lövés során oly mértékben károsodott, hogy két új nyílat kellett készítenem. Csupán esztergált, 10 mm átmérőjű fenyőpálcák álltak a rendelkezésemre, melyekre egy 48 g-os és egy 62 g-os jó minőségű, de elnagyoltan kidolgozott tompa csúcsú (nem konkáv) kovácsoltvas hegyet erősítettem.

A korábban használt 8. nyíl továbbra is a rendelkezésemre állt, sőt, egy méretben, súlyban szinte vele megegyező mását (8/b) is használtam (47. kép).

Hubert Sudhues kísérleteinek tapasztalatából sejtettem, hogy a bőrön a nyílhegy méretével megegyező méretű sebek keletkeznek (ami bizonyos nyílhegyformák esetében nem törvényszerű), a tompa hegyekkel „ütött” találatok esetén a bőr alatt szabálytalan szövetromlás figyelhető meg. A csontok esetében a nyílhegy formája szintén meghatározza a sérülés formáját, a nyílhegy anyaga, a találat ereje, szöge és az eltalált csont keménysége pedig a deformáció mértékét. Az acélosabb hegyek csontot érve eltörhetnek, míg a lágyabb anyagú vas-, bronzhegyek esetleg elhajlanak.³⁶ A következő tapasztalatokat szereztük (49–59. kép):

1. lövés a 8. nyíllal: a homlokcsontot (*os frontale*) érte, és annak ellenére, hogy a hegy nem tompa, hanem hegyes, a bőrszövet átszakítása után lepattant, de a csonton egy formájával megegyező alakú lyukat képezett;

2. lövés a 62 g-os tompa hegygel: az orrcsontot (*os nasale*) érte, a bőrszövet átszakítása után a csonton egy 2 cm-es repedést képezett;

3. lövés a 48 g-os tompa hegygel: az orrcsontot érte, a bőrszövet átszakítása után a csontról lepattant, és szabad szemmel látható elváltozást nem okozott;

³⁴ Szádeczky-Kardoss 1988. 80. o.

³⁵ Kalmár 1944–1945. 284–286. o.

³⁶ Sudhues 2004. 114–118. o.

4. lövés a 48 g-os hegygel: a szemöldökív bőrszövetét felszakította és oldalirányban „elcsúszott”;

5. lövés a 48 g-os hegygel: a lábszárra irányult. A nyíl a két köröm szarujába némi-
képp beleállt, a körmök közé beszorult, és az egyik ízületi fej porcát letörte;
ben eltört;

6. lövés a 62 g-os hegygel: a fejre irányult, a bal szemöldökív bőrszövetét felszakította
és oldal irányba „elcsúszott”;

7. lövés a 8. számú nyíllal: a lábszárra irányult, a csüdizület csontjai (*ossa sesamoidea
proximalia*) közé csapódva lepattant, és az egyik ízületi fej porcát letörte;

8. lövés a 8. számú nyíllal: a homlokcsontot érte;

9. lövés a 8. számú nyíllal: az orrcsont (*os nasale*) oldalát érte, a hegy a bőr- és izom-
szövet átvágása után a csontba fúródott;

10. lövés a 8. nyíllal: a lábszár ujjhajlító ínait vágta el a bontás következtében bőrrel
nem fedett részen;

11. lövés a 12 g-os lapos vashegygel a homlokcsontra (*os frontale*): a nyíl a bőrszövet
átvágása után a hegy kétharmadáig a csontba fúródott. Eddig ez a hegy hatolt a legmé-
lyebbre a homlokcsontba;

12. lövés a 3. számú nyíllal (magyar szúró hegygel) az orrcsontra (*os nasale*): a nyíl a
bőrszövetet átvágva 8 cm mélyen az orrcsontba fúródott;

13. lövés a 3. számú nyíllal a homlokcsontba (*os frontale*): a nyíl a bőrszövet átszaki-
tása után a hegy hosszágig (3 cm) az ínazásig fúródott a csontba, a kihúzási kísérletkor az
enyv elengedett, a hegytüske kijött a fapálcából és a csontban maradt.

Következtetések

A súlyos avar típusú hegyek a marhakoponyán nem okoztak súlyosabb sérüléseket,
mint a könnyebb, lapos rombusz alakú vagy a négyszög átmetszetű szúróhegy, ezért hasz-
nálatuk a hatalmas vasmennyiség felhasználása miatt még mindig ésszerűtlennek tűnik.
Annál is inkább, mert jóval kisebb és egyszerűbben kidolgozott hegyekkel a koponya
vagy a lábszár csontjai ugyanúgy károsíthatók. Élő állatra nem lehet lőni, ezért nem álla-
pítható meg, hogy milyen hatással van egy hátsó munkájára, aktivitására, megfékezhe-
tőségére, ha meglövik egy 60 g-os tompa, három élő hegygel, illetve milyen hatással, ha
egy kisebbrel lövik meg. Ha alapul vesszük, hogy egy lovat egy felé hajított faággal is meg
lehet ijeszteni, elképzelhető, mekkora zavart okozhatott az ellenfél csatarendjében egy
hatalmas hegyekkel érkező nyílzápor. Azonban nem hagyható figyelmen kívül Holger
Riesch megállapítása, mely szerint a Meroving-kori frank íjászatba a vele időben páru-
zamos avar nyílhegykészlet nem került át. Vagy, azért mert megkérdőjelezték az ellenfél
hatalmas nyílhegyeinek hatékonyságát, vagy azért, mert az ilyen típusú hegyek előállí-
tása náluk akadályba ütközött.³⁷

Ahogy az íjak, úgy a nyílveszők és külön a nyílhegyek készítését is a generatív kre-
ativitás határozza meg. Ennek értelmében valamennyi eszköz előállítását az adott társa-
dalom által meghatározott minta szerint történik, melytől a készítők legfeljebb minimá-

³⁷ Riesch 2002. 63. o.

lis mértékben „mernek” eltérni.³⁸ Az avarok a viszonylag nehéz, három élű hegyek készítésének és használatának hagyományát valószínűleg Belső-Ázsiából hozták magukkal. A nyílhegyek az idők folyamán fokozatosan növekedtek, ahogy a késő avar korra az íjszarvak végei is ésszerűtlenül kiszélesedtek. Egyszerű, műszer nélküli megfigyelésre alapozva a hegyek súlyának növelésével növelhető a nyíl átütő ereje. A fokozott nehézségi erőből következő nehézségi gyorsulással párhuzamosan a parabola röppálya felső pontját követően a nyíl mozgási energiája ismét növekedni kezd. Ám a hegy súlyának növelésével a teljes kilövésbeli mozgási energia nem nyerhető vissza,³⁹ tehát a hegyek növelése egy bizonyos pont után inkább teherre válik. Feltételezésem szerint a hatalmas avar hegyek készítésének és alkalmazásának hagyománya inkább szó szerint hagyománnyá vált, mivel a nyilak műszeres megfigyelésére nem volt mód. Ugyanakkor a mindenkori ellenfél feltehetően rettegte a felé szálló hatalmas hegyeket, és azok becsapódásakor nem gondolkodott azon, hogy vajon miért pazarolnak el az avarok így tetemes vasmennyiséget, miközben jóval kisebb hegyekkel talán nagyobb vagy legalább akkora pusztítást vihetnének véghez.

Kísérleteink minden hiányosságával és esetleges útkeresésével együtt írásunk remélhetőleg felkelti a történelmi íjászat iránt komolyan érdeklődők figyelmét. Reméljük, hogy a lerakott alapokból kiindulva – időt, fáradságot nem sajnálva – tovább kutatnak majd, hogy alaposabban megismerhessük a hajdani sztyeppei népek íjászatát (lásd az 1. mellékletet is).

³⁸ Szöllősy 1995b. 80. o.

³⁹ Szöllősy 1995b. 14. o. Szöllősy Hickman nyomán közöl egy íj hatásfok-görbét, melyből kiderül, hogy a hegy súlyának növelésével a kezdeti mozgási energiának maximum a 80%-a nyerhető vissza.

I. melléklet: Erő-elmozdulás táblázat

	I. íj (2018)		II. íj (2018)		III. íj (2018)		II. íj (2019)		III. íj (2019)		IV. íj a. (hosszabb ideg)		IV. íj b. (rövidebb ideg)		V. íj	
	Erő (N)	Erő (lbs)	Erő (N)	Erő (lbs)	Erő (N)	Erő (lbs)	Erő (N)	Erő (lbs)	Erő (N)	Erő (lbs)	Erő (N)	Erő (lbs)	Erő (N)	Erő (lbs)	Erő (N)	Erő (lbs)
Hossz (cm)																
25	52,2		–		29,7		57,5		56		71,25		34,7		65,5	
30	75,5		75,5		73,5		94,5		102,5		113,25		89,7		98	
35	99,7		105		217,5		124		144,5		144		128,2		119,5	
40	124		130,5		139		148,5		180,5		175		162,7		140	
45	152,5		152,5		167		173,5		207,5		200		193,2		162,2	
50	184		180		189,7		196,5		235,5		225,5		222		183,7	
55	223		208		187,7		225,5		261,5		253		249,2		211,7	
60	273		235		220		252		299		283		277,2		242	
65	329,5	74	255	55	312	65	282	61,8	340	74,5	315	69	319	69,9	281	61,6
70			296,4	65	378	83	326,5	71,6	396,5	86,9	355,5	77,9	357	78,2	321	70,3
75			351	77			371	81,3			405,5	88,9	417	91,4	383,7	84,1

2. melléklet: Sebesség és távolság táblázat

	Csűműr 8-10 Co	Átlag sebesség (m/s)			A nyilveszűk átlag sebessége (m/s)	Távolság (m) lűvűállvánnyal			A nyilveszű- szűk átlag távolsága
		II. ij (Magyar)	III. ij (Tűrűk)	t		I. ij (Szkíta)	II. ij (Magyar)	III. ij (Tűrűk)	
1.	Szkíta típusú nyilveszű 27 g / esztergált hárs (tilia cordata) (23 g test / 4 g hegy)	–	56,82		56,82				
2.	Szkíta típusú nyilveszű 29 g / esztergált hárs (tilia cordata) (26 g test / 3 g hegy)	–	56,89	51,57	53,73	143,3	146,3	164,4	151,3
3.	Magyar típusú nyilveszű 38 g / mogyorűhajtás (corylus avellana) (29 g test / 9 g szűrű hegy)	45,21	49,7	44,75	46,55	139,5	136,2	150,2	141,9
4.	Magyar típusú nyilveszű 67 g / ostorműn bangita hajtás (viburnum lantana) (41 g test / 26 g deltoid hegy)	36,16	38,82	29,20	34,72	118,75	103,1	113,2	113,45
5.	Hun típusú nyilveszű 63 g / mogyorűhajtás (corylus avellana) (37 g test / 26 g hegy)	37,34	39,01	36,92	37,75	118	104,3	113,2	111,8
6.	Magyar típusú nyilveszű 53 g / mogyorűhajtás (corylus avellana) (36 g test / 17 g rombuszhegy)	39,50	41,87	38,65	40	114	115,1	123,9	117,6
7.	Avar típusú nyilveszű 100 g / ostorműn bangita hajtás (viburnum lantana) (44 g test / 56 g szűrű hegy)	–	32,82	31,52	32,17	90,7	73,8	84,7	83,06
8.	Avar típusú nyilveszű 103 g / hajtás (viburnum lantana) (49 g test / 54 g konkáv hegy)	29,87	32,23	29,91	30,67	83,6	77	83,5	81,36
	Az ijak átlag sebessége	37,61	???	35,8	Az ijak átlag távolsága	115,4	107,9	119	

3. melléklet: Becsapódási mértékek

Csömör 8-10 Co		Becsapódási mélység ballisztikai zselatin (cm)				Becsapódási mélység (cm) kizárólag a magyar íjjal			Távolság kézzel (m) december 07. 3-5 Co	
		I. íj (Szkíta)	II. íj (Magyar)	III. íj (Török)	Átlag	Fapajzs / 2,3 cm	Nemez páncél	Bőr páncél	II. íj (Magyar)	III. íj (Török)
1.	Szkíta típusú nyílvesző 27 g	–	13,6	18,7	16,15	–	–	–	–	–
2.	Szkíta típusú nyílvesző 29 g	15	15	16,7	15,56	2,7	11,5	7,7	164,5	174,5
3.	Magyar típusú nyílvesző 38 g	17	16,8	20	17,93	7	16,8	2,5	176	152
4.	Magyartípusú nyílvesző 67 g	9	9,8	11	9,93	3,5	8,8		142,5	124
5.	Hun típusú nyílvesző 63 g	10,5	12	12,5	11,66	3,5	4	1	145	120
6.	Magyar típusú nyílvesző 53 g	11	11,4	13,2	11,86	3	17,2	2	169,5	142,5
7.	Avar típusú nyílvesző 100 g	6,5	6,4	7,5	6,8	Visszapattant			100,5	117
8.	Avar típusú nyílvesző 103 g	3	3,2	6	4,06	Visszapattant			104	111
Átlag		10,28	11,02	13,2						
Az íj ereje 65 cm-es húzáshosszon (lbs)		77	55	65				Az íj ereje 68 cm-es húzás- hosszon (lbs)	–	80
								Az íj ereje 73 cm-es húzás- hosszon (lbs)	70	–

4. melléklet: A nyilak mozgási energiája

	Nyilak	I. íj (Szkíta)	II. íj (Magyar)	III. íj (Török)
	Mozgási energia (Joule)			
1.	27 g	28,82	14,96	36,74
2.	29 g	–	–	41,67
3.	38 g	38,05	38,84	46,98
4.	67 g	28,75	43,81	50,49
5.	63 g	42,81	43,94	47,94
6.	53 g	39,59	41,36	46,46
7.	100 g	49,68	–	53,86
8.	103 g	46,27	45,96	53,50
	Átlag:	37,38	38,14	47,01

5. melléklet: Nyilak sebessége a IV. és V. íj esetében

	Nyilak 2019. november	IV. íj Sebesség (m/s)	V. íj Sebesség (m/s)
1.	szkíta 27 g, 2018-ban eltört		
2.	szkíta 29 g	52,88	58,49
3.	magyar szúró 38 g	47,88	49,81
4.	magyar deltoid 67 g	40,88	38,34
5.	hun 63 g	43,82	41,80
6.	magyar rombusz 53 g	42,16	44,50
7.	avar tompa 100 g	32,61	36,11
8.	avar hegyes 103 g	31,08	37,18
	Átlagsebesség újra lebontva:	41,61	41,18
	Az íj ereje 65 cm-es húzáshosszon (lb)	69	61

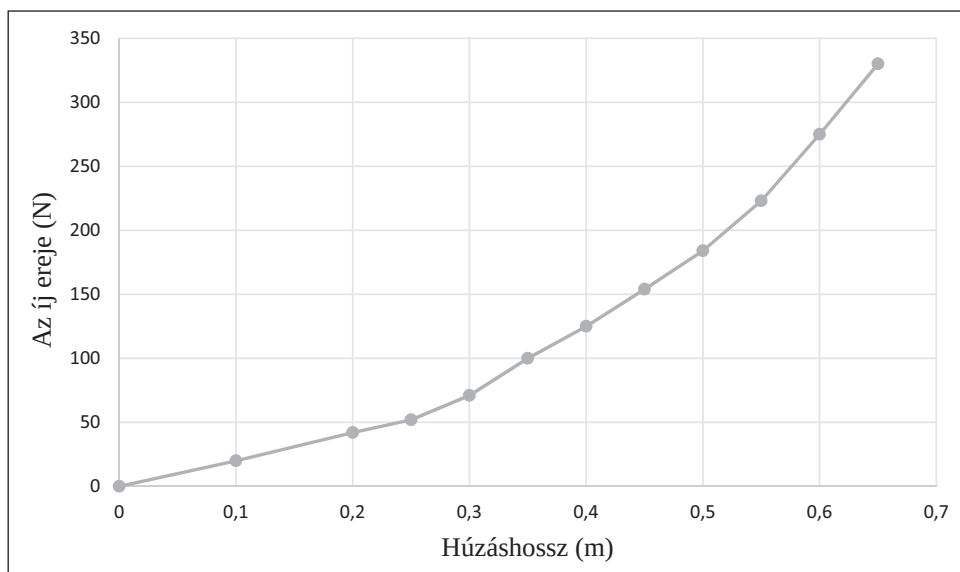
Klopsteg értékek / g

Átlag:	I. íj (Szkíta)	II. íj (Magyar)	III. íj (Török)
27 g-os nyílvevővel	46	–	37
38 g-os nyílvevővel	–	33	–
53 g-os nyílvevővel	75	40	–
63 g-os nyílvevővel	–	–	50
67 g-os nyílvevővel	82	44	35
Átlag	67,6	39	40,6
Tárolt energia (Joule)	112	72,25	76,75

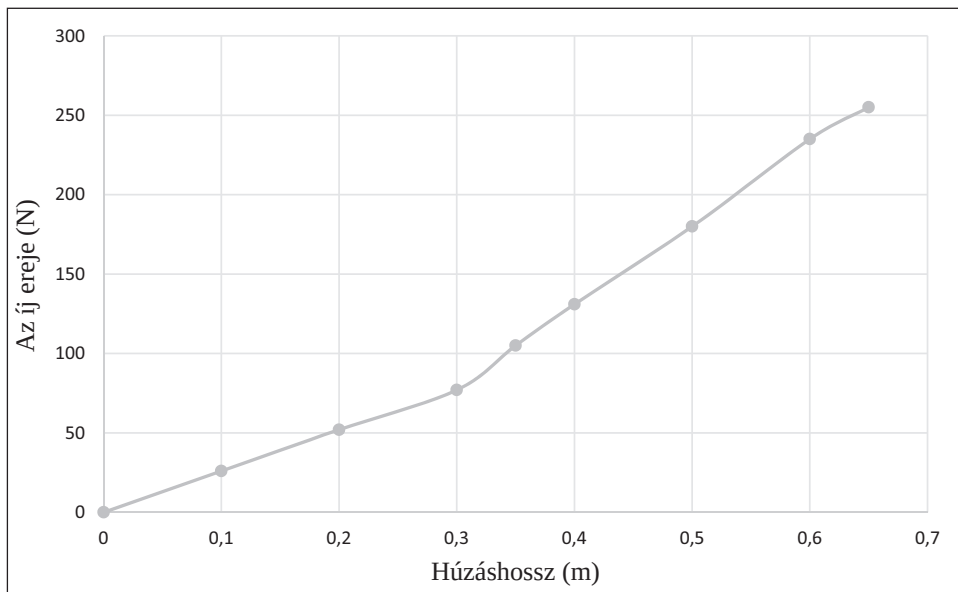
6. melléklet: Távlövések, 2019. november, (távolságok(m) kézi lövések)

Nyilak	II. íj (Magyar)	III. íj (Török)	IV. íj	V. íj (Török)	Nyilak átlag távolsága (m)
1.	– 2018-ban eltört –				
2.	– 2019-ben eltört –				
3.	170,8	171,4	169	156,3	166,9
4.	134,8	126,2	141,3	123,6	131,4
5.	141,8	133,2	141	130,2	136,5
6.	154,4	144,4	152,2	140,3	147,8
7.	120,1	110,2	116	106	113
8.	108,3	105	115,6	96,2	106,2
Erő (lbs)	72	85	78,2	70,3	
Átlag táv (m)	138,3	131,7	139,2	125,4	

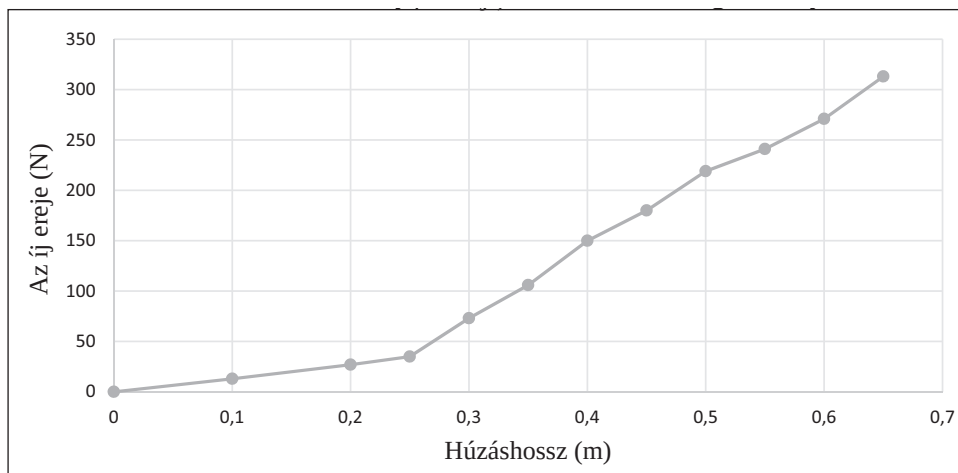
7. melléklet: Szkíta íj (I. íj) erő-elmozdulás grafikonja

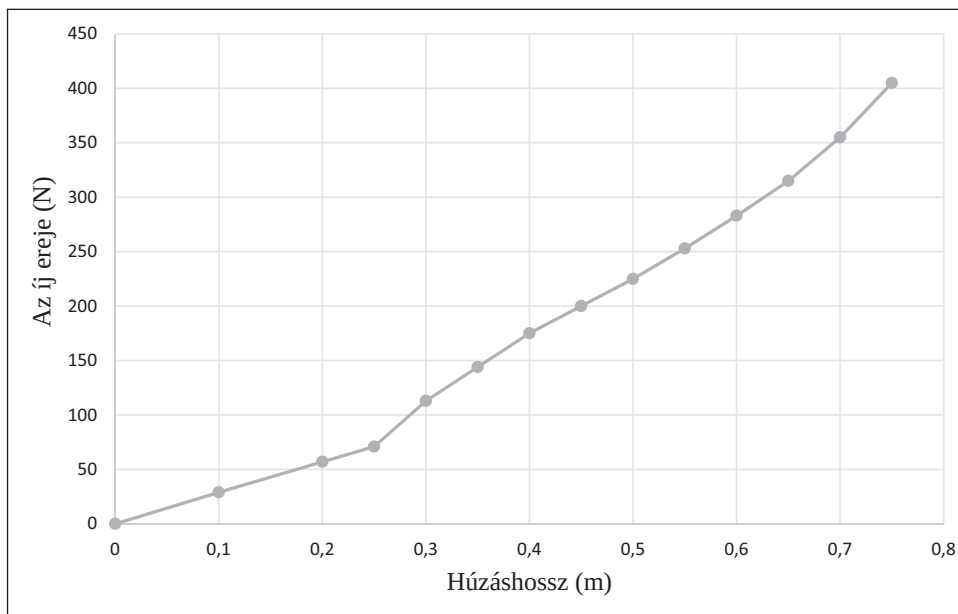
8. melléklet: Magyar íj (II. íj) erő-elmozdulás grafikonja

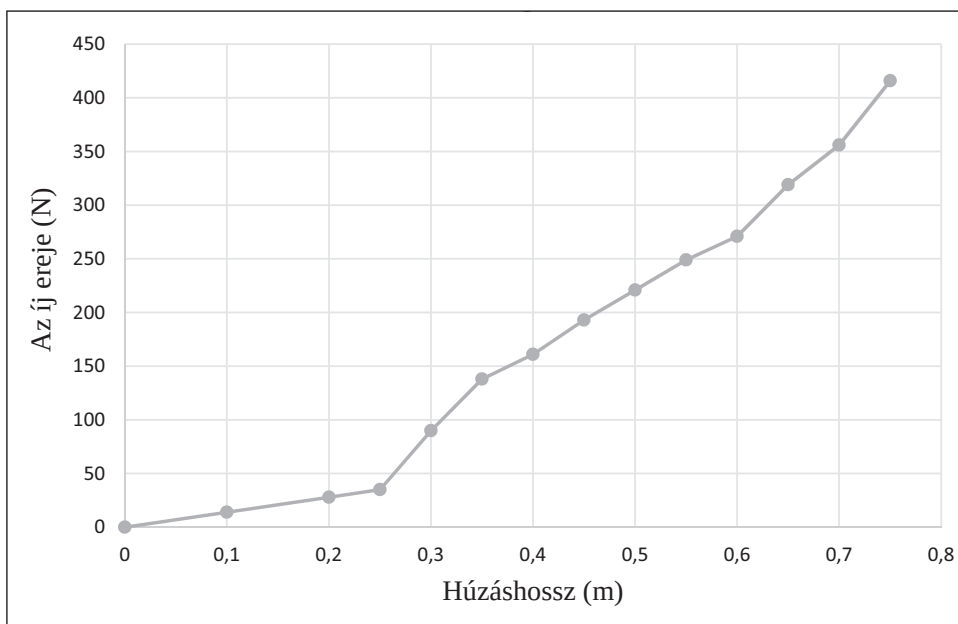
9. melléklet: Török íj (III. íj) erő-elmozdulás grafikonja

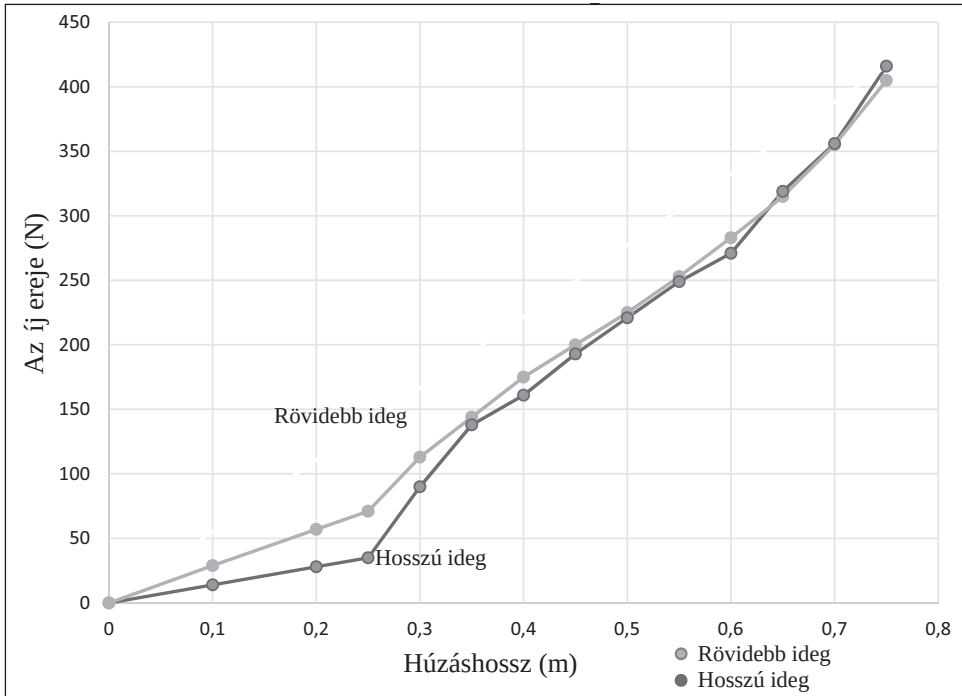
10. melléklet: IV. íj „A” erő-elmozdulás grafikonja hosszú ideg esetén

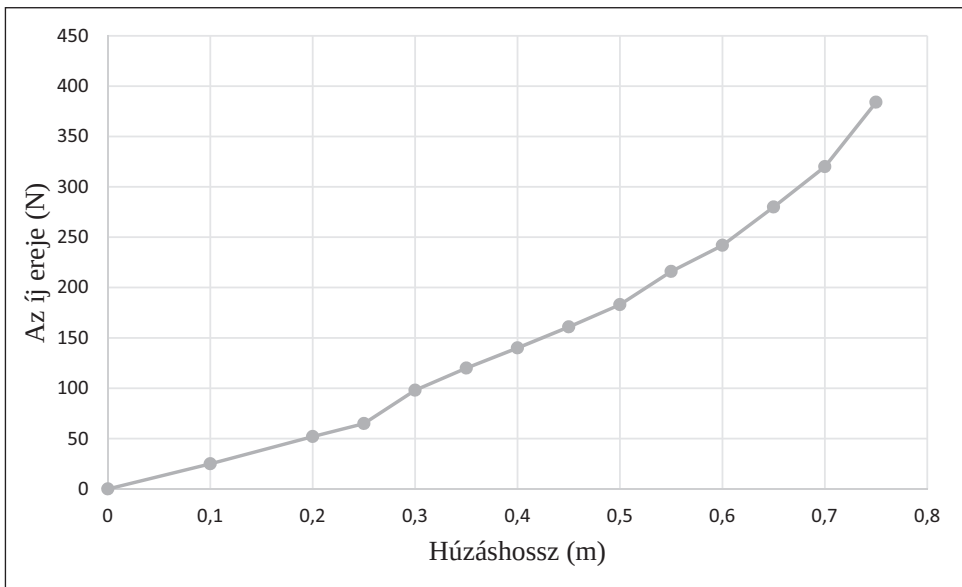
11. melléklet: IV. íj „B” erő-elmozdulás grafikonja rövidebb ideg esetén

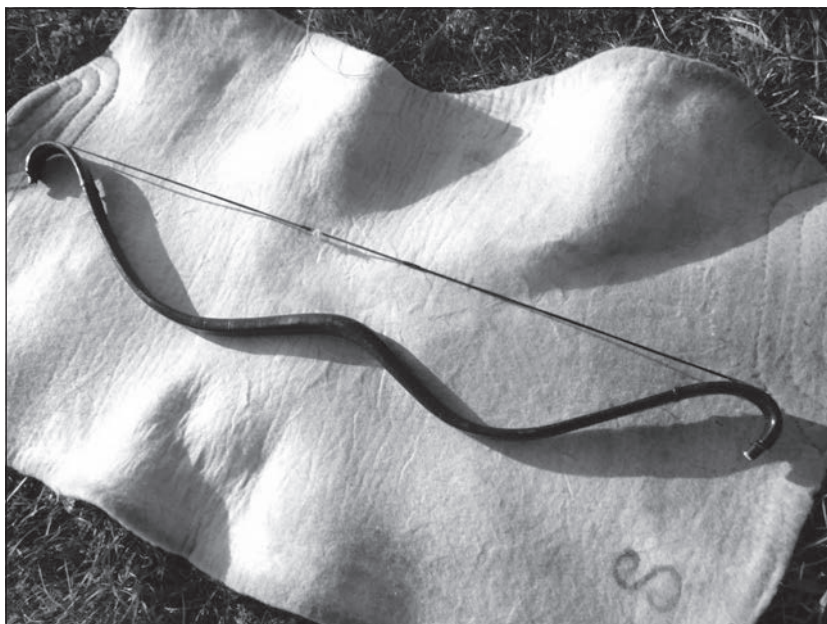

12. melléklet: IV. íj erő-elmozdulás grafikonjainak összevetése különböző ideghosszok esetén

13. melléklet: V. íj erő-elmozdulás grafikonja

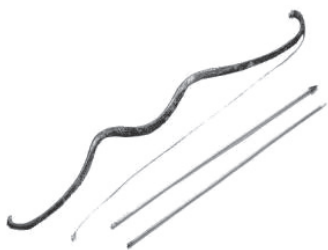

1. kép: Az I. íj: a szubesi lelet rekonstrukciója

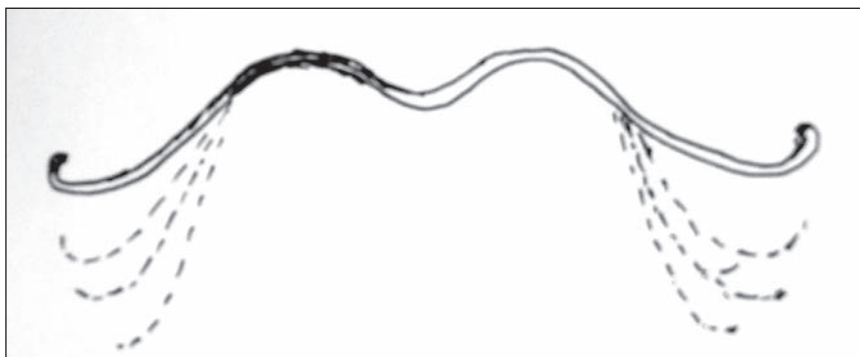
2. kép: Az I. íj felépítése négy sompálcából és középen az álló szarulemezzel

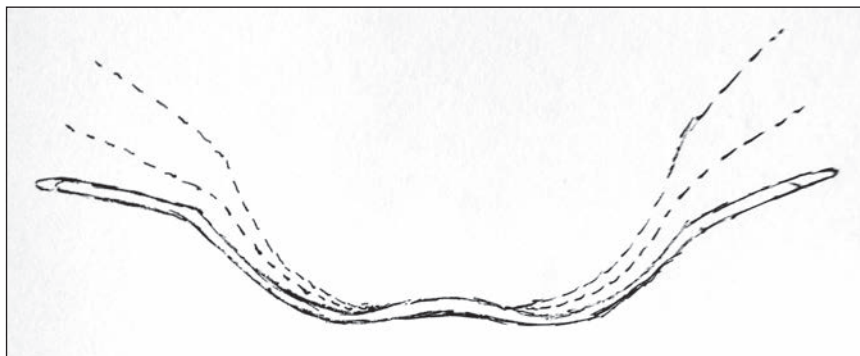
3. kép: A szubesi lelet

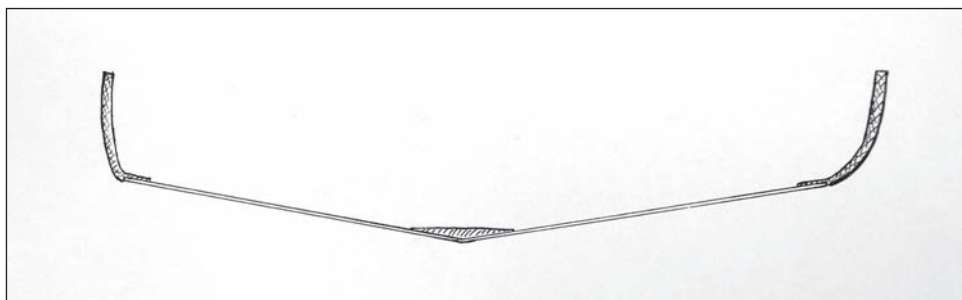
4. kép: A szubesi íj átmetszete markolat tájon

5. kép: A szkita íjkarjainak és reflexeinek hajlása feszítéskor

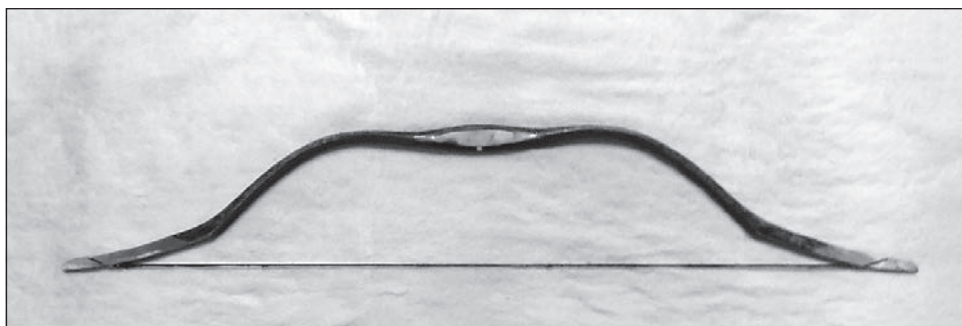
6. kép: A merev szarvú íj karjainak hajlása feszítéskor

7. kép: A szarvak és markolat beragasztása a famagba a II. számú íj esetében

8. kép: A II. számú íj leajzott állapotban

9. kép: A II. íj felajzott állapotban

10. kép: A II. íj szarujának sérülése

11. kép: A szarvak és markolat beragasztása a III. számú íj esetében

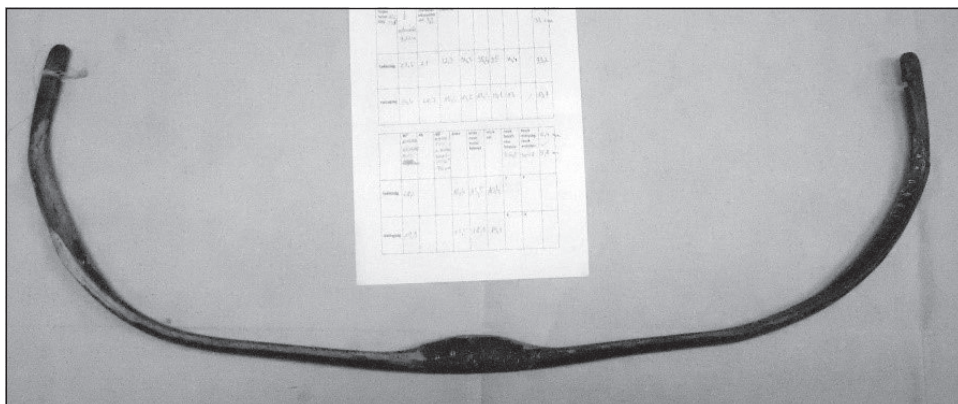
12. kép: A III. íj szarvába beragasztott szarulemez

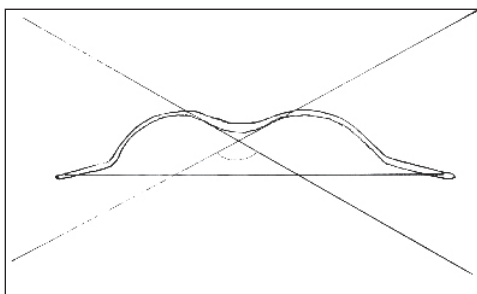
13. kép: A III. íj leajzott állapotban

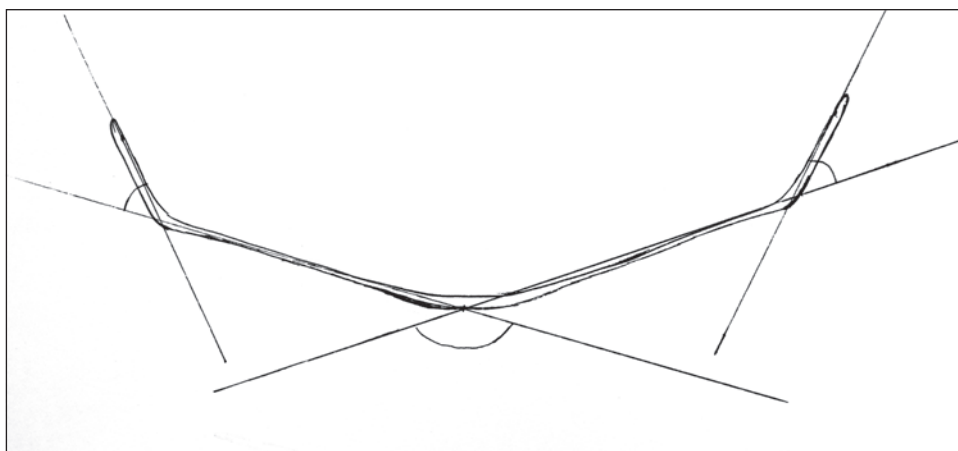
14. kép: A III. íj felajzott állapotban

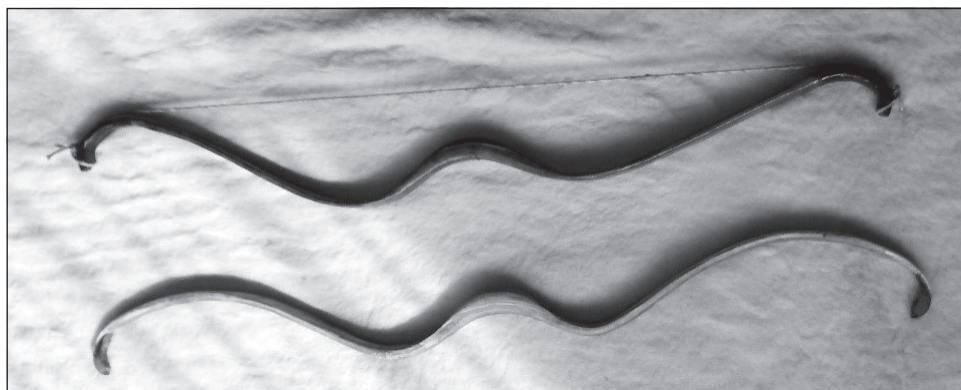
15. kép: Török harci íj (fotó)

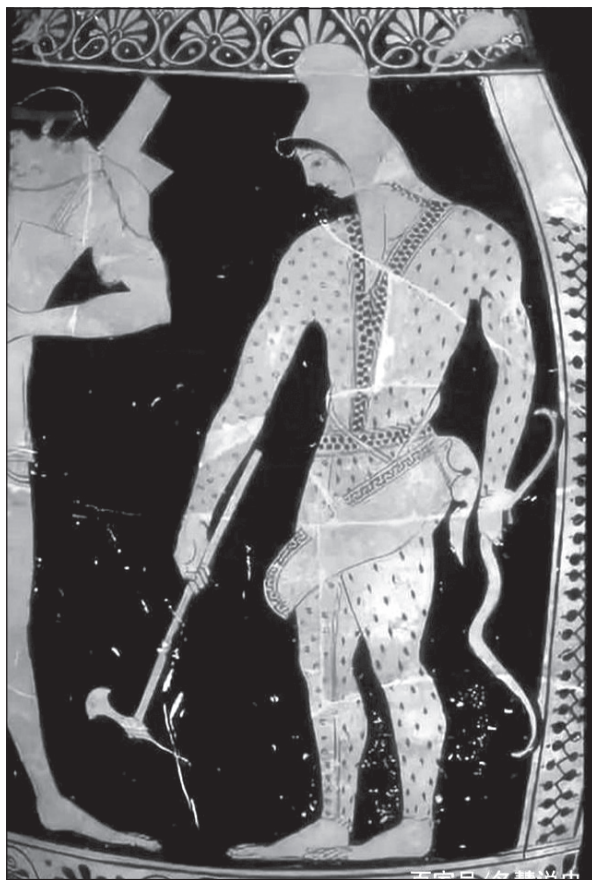
16. kép: A felajzott íj markolati reflexének szöge

17. kép: A leajzott íj markolati- és szarvszöge

18. kép: Szkíta típusú íj leajzott és felajzott állapotban

19. kép: Korabeli szkíta íjábrázolás

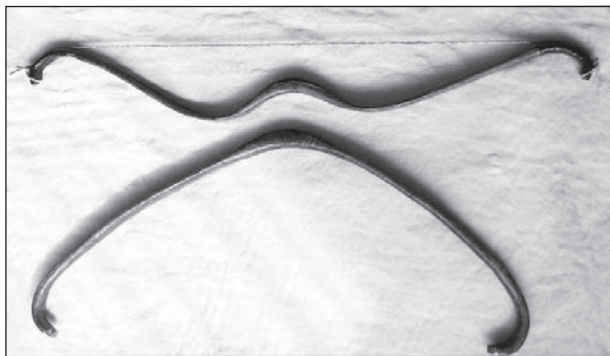
20. kép: Korabeli szkíta íjábrázolás

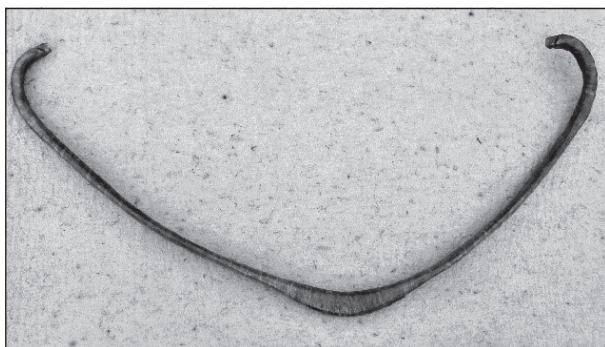
21. kép: Korabeli szkíta íjábrázolás

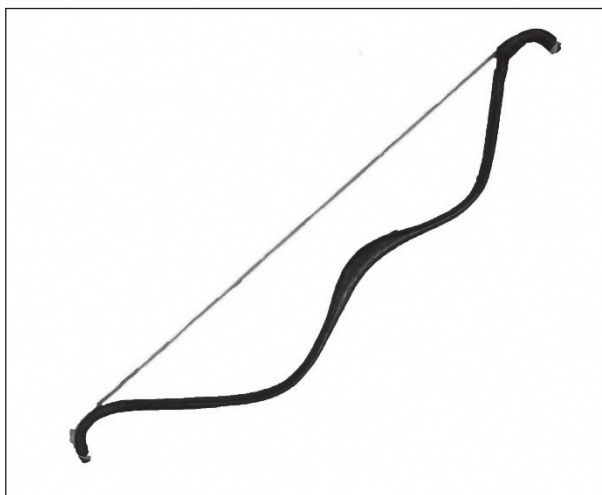
22. kép: Korabeli szkíta íjábrázolás

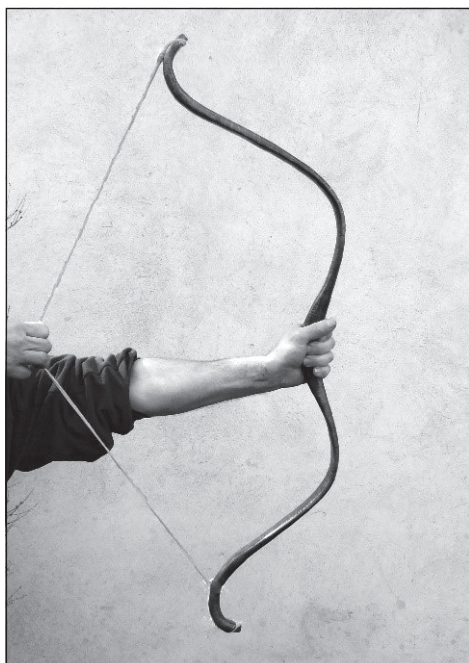
23. kép: Feltételezett leajzott szkíta típusú íj és egy felajzott szkíta típusú íj

24. kép: Feltételezett leajzott, erőteljesen előfeszített szkíta típusú íj

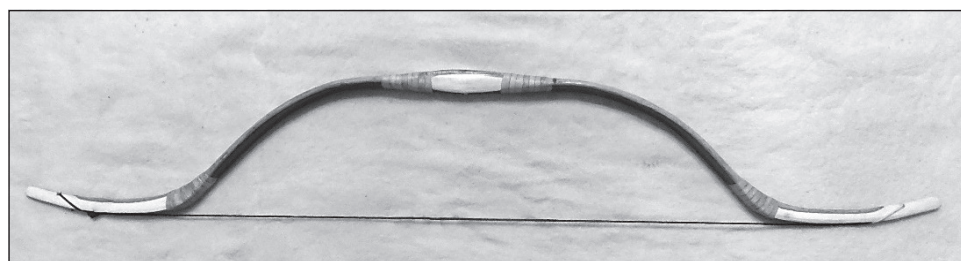
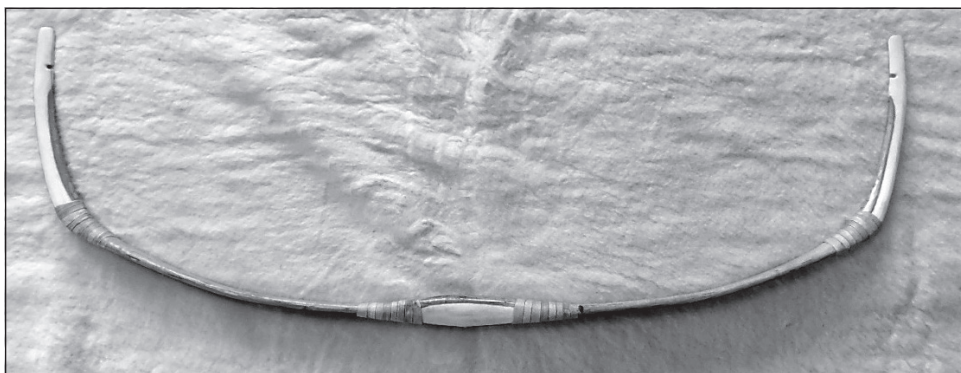

25. kép: Ugyanaz az íj felajzott állapotban

26. kép: Ugyanaz az íj megfeszített állapotban

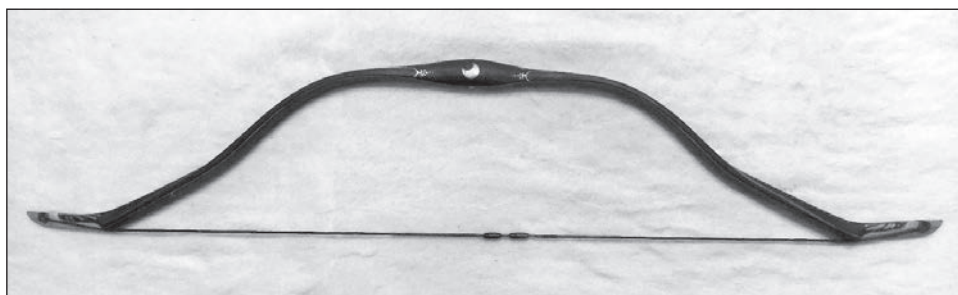
27. kép: A IV. számú íj leajzott állapotban

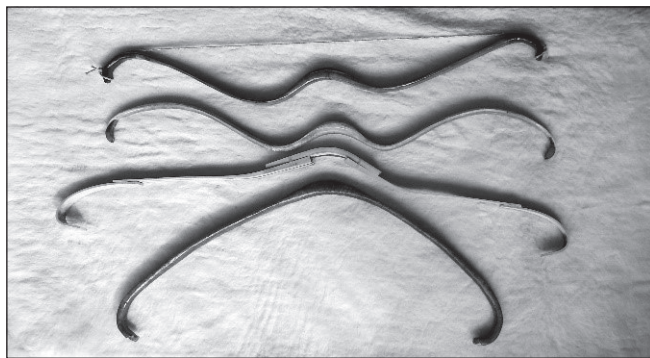
28. kép: A IV. íj felajzott állapotban

29. kép: Az V. számú íj leajzott állapotban

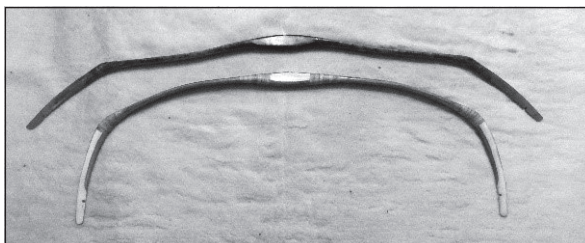

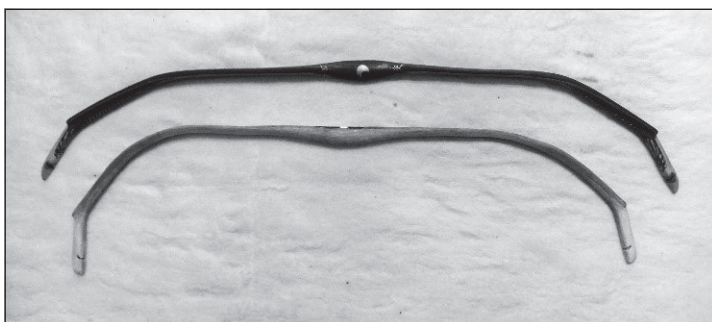
30. kép: Az V. íj felajzott állapotban

31. kép:
Különböző előfeszítettségű
szkíta típusú íjak leajzva
és felajzva

32. kép:
A II. és IV. magyar típusú
íjak leajzva

33. kép: A III. és V. török íjak leajzva

34. kép: A nyíltesztben résztvevő nyilak hegyei

35. kép: A 6. számú nyíl hegye

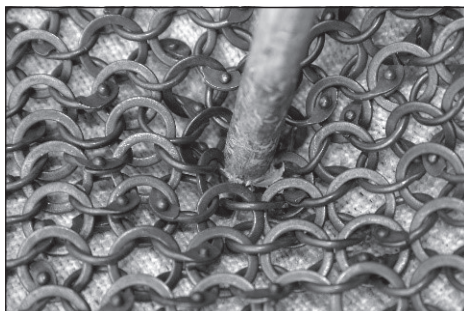
36. kép: A 3. számú nyíl hegye

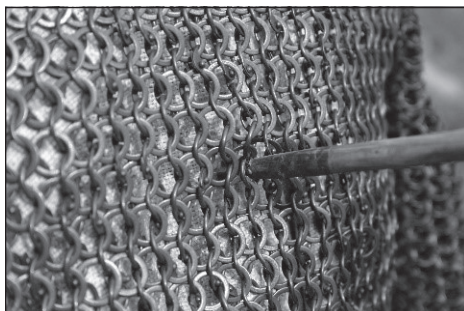
37. kép: A 8. számú nyíl hegye

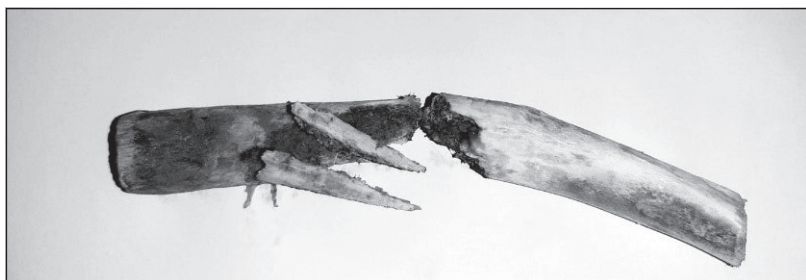
38. kép: A 4. és 5. számú nyilak hegyei

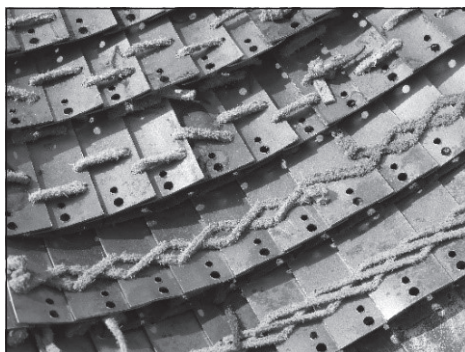
39. kép: Szűrőhegy áthatolása sodronyingen

40. kép: Szűrőhegy áthatolása sodronyingen

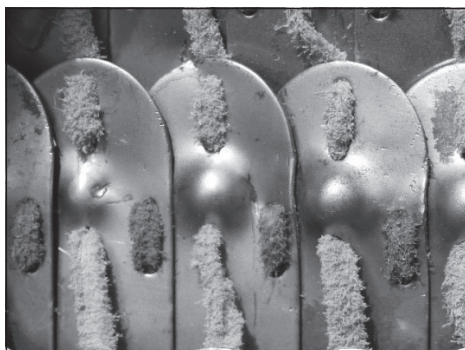
41. kép: A lamellás fémpancél által nem védett bordacsont törése

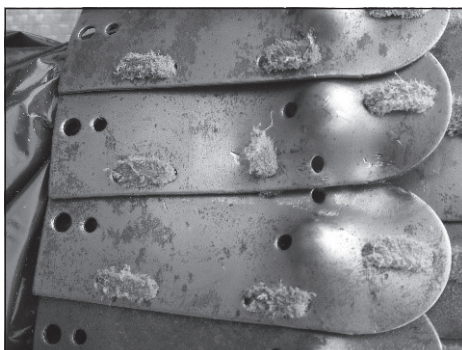
42. kép:
A fémlamellák fűzése (dorzális oldal)

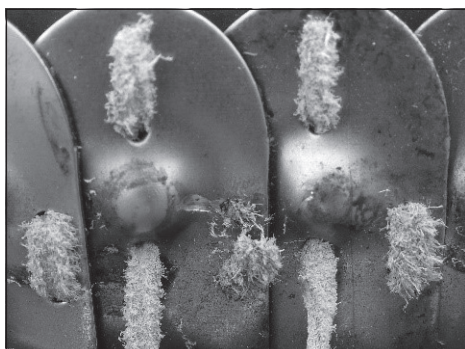
43. kép: A 7. számú nyíl okozta sérülés
a lamellás páncélon

44. kép: A 7. számú nyíl okozta sérülés
a lamellás páncélon

45. kép: A 7. számú nyíl okozta sérülés
a lamellás páncélon

46. kép: A 7. számú nyíl okozta sérülés
a lamellás páncélon

47. kép:
A marhára lőtt új nyilak hegyei

48. kép: A 8. nyíl okozta sérülés a szarvasmarha homlokán

49. kép: A 62 grammos tompa hegy okozta sérülés a szarvasmarha orrhátán

50. kép: A 62 grammos hegy okozta csontrepedés a szarvasmarha orrcsontján

51. kép: A paták közé becsapódott és eltört 48 grammos, tompa hegyű nyíl

52. kép: A 8. nyíl hegye által okozott sérülés a szarvasmarha orrhátán

53. kép: Az előbbi lövés okozta sérülés az orrcsonton

54. kép: Rossz minőségű, lapos vashegy behatolása a szarvasmarha orrcsontjába

55. kép: Az előbbi hegy okozta repedés az orrcsonton

56. kép: Az iménti csontsérülés mélysége

57. kép: Szűrőhegy behatolása az orrcsontba

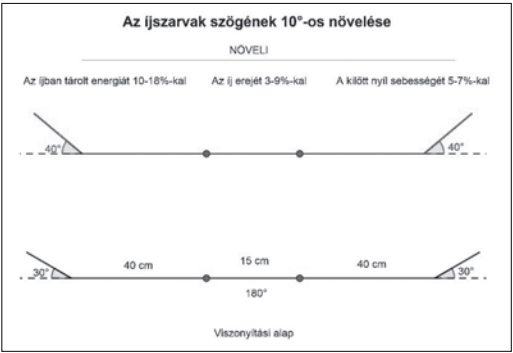

58. kép: Az iménti lövés behatolási mélysége

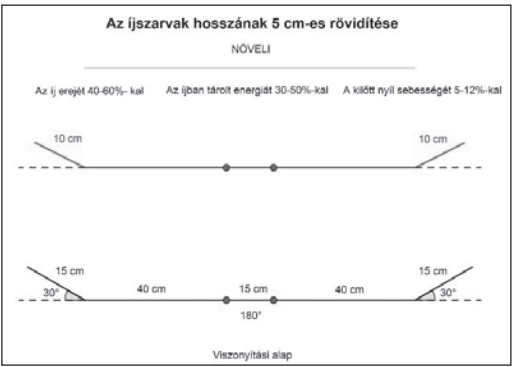

59. kép: Az iménti lövés okozta sérülés beme-
neti nyílása az orrcsonton

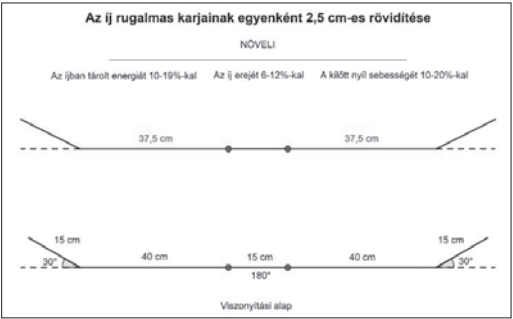
1. ábra

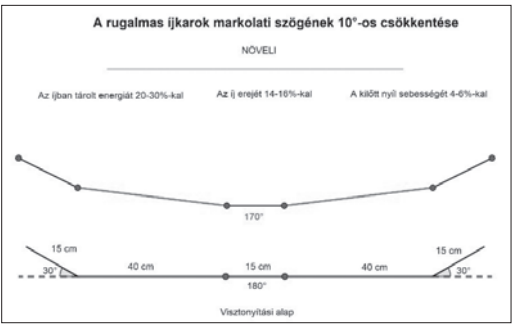
2. ábra

3. ábra

4. ábra

BIBLIOGRÁFIA

- Bíró 2013. *Bíró Ádám: Fegyverek a 10–11. századi Kárpát-medencében.* (PhD-disszertáció, ELTE BTK) Budapest, 2013.
- Cs. Sebestyén 1960. *Cs. Sebestyén Károly: A magyarok íja és nyila.* Szeged, 1932.
- Csallány 1972. *Csallány Dezső: Avarkori páncélok a Kárpát-medencében I.* In: A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve, 13–14. (1969–1971) Nyíregyháza, 1972. 7–44. o.
- Csallány 1960. *Csallány Dezső: A hajdúdorogi avar mellpáncél.* In: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve, 45. (1958–1959) Debrecen, 1960. 17–23. o.
- Godehard 2009. *Godehard, Erhard: Der skytische Bogen.* In: Reflexbogen. Geschichte und Herstellung. Hrsg. Bittl, Michael. Ludwigshafen, 2009. 27–60. o.
- Hegedűs 2013. *Hegedűs Nikolett: A nyílvesző fizikája.* Budapest 2013.
- Igaz 2009. *Igaz Levente: Néhány megjegyzés a régi magyar íjászat kutatásának kérdéseire.* Elhangzott: X. RODOSZ Konferencia, Kolozsvár, 2009. november 13–15. (Kézirat.)
- Igaz 2010. *Igaz Levente: Néhány kísérlet a X. századi magyar íj- és nyílvesző rekonstrukciókkal.* *Hadtörténelmi Közlemények*, 123. (2010) 1–2. sz. 269–328. o.
- Kalmár 1944–1945. *Kalmár János: Az avar nyílhegy.* *Archeologiai Értesítő*, III. (1944–1945) 5–6. sz. 283–294. o.
- Özveri 2018. *Özveri, Murat: Türk yayı ve av.* Istanbul, 2018.
- Pintér-Nagy 2014. *Pintér-Nagy Katalin: A hunok és az avarok fegyverzete, harcmódora az írott források alapján.* (Doktori értekezés, Szegedi Egyetem.) Szeged, 2014.
- Riesch 1999. *Riesch, Holger: Untersuchungen zu Effizienz und Verwendung alamannischer Pfeilspitzen.* *Archäologisches Korrespondenzblatt*, 29. (1999) 4. sz. 567–582. o.
- Riesch 2002. *Riesch, Holger: Pfeil und Bogen zur Merowingerzeit.* Wald-Michelbach, 2002.
- Riesch 2009. *Riesch, Holger: Der Subexi-Bogen in der Ausstellung. Ursprünge der Seidenstra(ße).* In: Reflexbogen. Geschichte und Herstellung. Hrsg. Bittl, Michael. Ludwigshafen, 2009. 61–68. o.
- Riesch 2017. *Riesch, Holger: Pfeil und Bogen in der Römischen Kaiserzeit.* Ludwigshafen 2017.
- Sudhues 2004. *Sudhues, Hubert: Wundballistik bei Pfeilverletzungen.* (Dissertation.) Westfalen, 2004.

- Szádeczky-Kardoss 1998. *Szádeczky-Kardoss Samu: Az avar történelem forrásai.* Budapest, 1998.
- Szőllősy 1995a. *Szőllősy Gábor: Mennyivel voltak jobb íjaik a honfoglaló magyaroknak, mint a korabeli Európa más népeinek? Keletkutatás, 1995. ősz, 37–51. o.*
- Szőllősy 1995b. *Szőllősy Gábor: Különböző íjtípusok mechanikai jellemzőinek kísérleti vizsgálata. (Bölcsészdoktori értekezés.) Budapest, 1995.*
- Szőllősy 2004. *Szőllősy Gábor: Az avar íjak és a magyar íj fejlődéstörténeti kapcsolatai. In: Fegyveres nomádok, nomád fegyverek. III. szegedi Steppetörténeti konferencia. Szeged, 2002. szeptember 9–10. Szerk. Balogh László – Keller László. (Magyar őstörténeti könyvtár.) Budapest 2004. 53–61. o.*
- Tóll 2009. *Tóll László: A harci vérteszetek története. (PhD-értekezés, Debreceni Egyetem.) Debrecen, 2009.*
- Varga 2013. *Varga Ferenc: Íjászat a mongol népek körében. (PhD-értekezés, ELTE BTK.) Budapest 2013.*

Attila Kiss

“THEIR BOW LIKE GOD’S ARM, NO ESCAPE FROM THEIR ARROWS”
The Examination of the Value in Use of Steppe-type Horn-Tendon Bows and Arrows

(Abstract)

During my shooting test I examined the parameters of three different remade horn-tendon deriving from three different periods and cultures (Scythian, Hungarian, Ottoman). During my work it came across my mind to refine the notions of the horn-angle and the grip-angle. During the measures I did my best to answer the arising questions without drawing any more serious historical conclusions, because the low number of findings and the unknown character of the technology of production do not give the chance to do so. The comparison of the bows with stiff horns and the Scythian bows wit reflex curve resulted in several questions due to the difference of efficiency and the visibly worse results of the latter one, and the answers demand further examinations. Despite the preliminary assumptions, there was no difference in the starting velocity of the shots fired with and without archer ring, and the bow strings of different length produced different curves of force and dislocation.

The test of the arrows had also surprising results. The thinness and shortness of Scythian arrows suggested that the Scythian bows could not be very strong, yet the arrow tips show a great efficiency as for penetration and distance, and all of it possible come from their weight and the low drag of the tips. The so-called stabbing tip that is known from 10th century Hungarian findings proved to be surprisingly efficient, but it turns out

in grave in a very small number. There may have been strategic notions in the background of the phenomenon, and we may find parallels in the shots fired at animal corpses and in the hunting literature of the Middle Ages. The weighty, three-edged tips that we know from Avar findings were the most puzzling all of them. Namely, these tips were not very effective as for penetration or distance compared to the others, so their real function is still to be cleared up.

Attila Kiss

„IHR BOGEN WIE DER ARM GOTTES, VOR IHREN PFEILEN KEIN ENTRINNEN”
Die Untersuchung des Verwendungswerts komplexer steppenartiger
Horn-Sehnen-Bögen und -Pfeile

(Resümee)

Im Rahmen meines Schießtests habe ich die Parameter dreier rekonstruierter, komplexer Horn-Sehnen-Bögen untersucht, die aus verschiedenen Kulturen und Zeitabschnitten stammen (skythisch, ungarisch, osmanisch). Während der Arbeit kam auch die Präzisierung der Begriffe Griffwinkel und Hornwinkel auf, die auch in Fachkreisen nicht ganz genau verwendet werden. Ich habe versucht, die sich im Laufe der Messungen ergebenden Fragen ohne jegliche größere historische Konsequenzen zu beantworten, weil die geringe Zahl der Funde und die Unbekanntheit der Herstellungstechnologie hierzu keine Möglichkeit bietet. Der Vergleich der Bögen mit einem steifen Horn und der Bögen skythischer Art mit lediglich einem Reflexbogen warf in Bezug auf den Leistungsunterschied – die sichtbar schlechteren Ergebnisse des Letzteren – zahlreiche Fragen auf, deren Beantwortung weitere Untersuchungen benötigt. Trotz der Vermutung vor dem Test ergab sich bei den mit und ohne „íjászgyűrű“ abgegebenen Schüssen in Bezug auf die Startgeschwindigkeit der Pfeile kein Unterschied, und die Bogensehnen unterschiedlicher Länge zeigten eine abweichende Kraftverlaufskurve.

Auch der Test der Pfeile sorgte für Überraschungen. Die Dünne und Kürze der skythischen Pfeile legte nahe, dass die skythischen Bögen nicht sonderlich stark gewesen sein dürften. Die Spitzen zeigten jedoch in Bezug auf das Eindringen in die Ziele und die mit dem Schuss zurückgelegten Entfernungen einen guten Wirkungsgrad, was vermutlich auf ihr Gewicht und den niedrigen Widerstand der Spitzen zurückzuführen ist. Die aus dem ungarischen Fundmaterial des 10. Jahrhunderts bekannte sogenannte Stechspitze wies eine überraschend gute Wirksamkeit auf, kam jedoch in den Gräbern nur in verhältnismäßig niedriger Zahl vor. Im Hintergrund dürften womöglich taktische Überlegungen gestanden haben, zu denen die auf Tierkadaver abgegebenen Schüsse und die Jagdliteratur des Mittelalters Parallelen bieten. Kopfzerbrechen bereiteten am ehesten die aus dem awarischen Fundmaterial bekannten schweren Spitzen mit drei Kanten. Diese letzteren Spitzen blieben sowohl hinsichtlich der Effizienz des Eindringens als auch der Möglichkeit des Fernschusses hinter den anderen Spitzen zurück. Ihre wahre Funktion muss also noch immer ermittelt werden.

Attila Kiss

« LEUR ARC EST COMME LE BRAS DE DIEU, IMPOSSIBLE D'ÉCHAPPER
A LEURS FLECHES »

L'examen de la valeur d'utilité des flèches et des arcs composites de type steppique
constitués de corne et de tendons

(Résumé)

Lors de mon test de tir, j'ai examiné les paramètres de trois arcs composites reconstitués de corne et de tendons issus de périodes et de cultures différentes (scythe, hongroise, ottomane) avant de préciser la définition de l'angle de poignée et de l'angle de corne, car même les professionnels emploient ces termes de manière imprécise. J'ai tenté de répondre aux questions soulevées par les essais sans en tirer de conclusion historique ambitieuse et ce, en raison du faible nombre de découvertes et du manque de connaissances sur les techniques de fabrication. La comparaison entre les arcs avec corne rigide et les arcs réflexes recourbés de type scythe a soulevé de nombreuses questions en raison de la performance manifestement plus faible de ces derniers. Pour y répondre, il faudra faire d'autres analyses. Contrairement à l'hypothèse préalable, la vitesse de départ des flèches était la même pour les tirs effectués avec ou sans bague d'archer, et les cordes d'arc de différentes longueurs ont produit de différentes courbes de force-déplacement.

Le test des flèches a également réservé des surprises. La finesse et la brièveté des flèches scythes laissaient supposer que les arcs scythes ne devaient pas être trop puissants. Toutefois, les pointes de flèche se sont avérées performantes quant à leur pénétration dans la cible et à leur portée, ce qui est probablement dû à leur poids et à la faible résistance. La pointe dite perçante du 10e siècle, découverte lors des fouilles en Hongrie, s'est avérée étonnement efficace, mais peu ont été trouvées dans les tombes. Cela s'explique peut-être par des considérations militaires comme en témoignent les tirs sur des dépouilles d'animaux et la littérature médiévale de la chasse. Ce sont les pointes lourdes à trois tranchants, connues des découvertes avars, qui ont donné le plus de fils à retordre. La capacité de pénétration et la portée de ces pointes sont inférieures à celles d'autres pointes et leur fonction réelle reste encore inconnue.

Аттила Киши

«ИХ ЛУК ПОДОБЕН РУКЕ БОЖЬЕЙ, И ОТ СТРЕЛ ИХ НЕТ СПАСЕНИЯ»

Исследование потребительной ценности рогово-сухожильных сложных луков
и стрел степного типа

(Резюме)

Во время моего теста выстрела стрельбы я исследовал параметры трех воссозданных луков с рогово-сухожильным комплексом, принадлежащих к разным культурам и эпохам (скифский, венгерский, османский). В процессе работы возникла необходимость уточнить понятия «угол рукоятки» и «угол рупора», которые не совсем точно используются и в профессиональных кругах. Во время измерений

я постарался ответить на возникнувшие вопросы, не делая особых, больших исторических выводов, потому что небольшое количество находок и неизвестность технологии изготовления не позволяют этого. Сравнение лука с жесткими рогами и лука скифского типа с чисто рефлекторным изгибом кривизны выдвинуло многие вопросы о разнице в характеристиках — последние явно с худшими результатами — и ответ на них требует дальнейшего исследования. Несмотря на предварительное предположение, в ходе выстрелов в связи с этим не было разницы в начальной скорости стрел с кольцом для стрельбы и без него, а тетивы лука разной длины давали разные кривые силу-смещения.

Тест стрел тоже приготовил сюрпризы. Тонкость и короткость скифских стрел наводила на мысль, что скифские луки не могли быть слишком прочными. Однако наконечники стрел показали хорошую эффективность с точки зрения проникновения в цель и расстояния стрельбы, предположительно за счет своих весов и низкого среднего сопротивления наконечников. Известный из венгерских археологических находок X-ого века так называемый колющий наконечник удивительным образом оказался эффективным, но не смотря на это они встречаются в могилах в небольшом количестве. На заднем плане этого вероятно могли стоять тактические военные соображения, которые предполагают параллель с выстрелами по тушам животных в средневековой охотничьей литературе. Известные из аварских находок тяжёлые трехгранные наконечники доставили наибольшую головную боль. Последние отстают от других наконечников, как с точки зрения эффективности проникновения, так и с точки зрения дальноточности, и их реальная функция все еще ждет своего решения.

A KÖLTŐ ÉS HADVEZÉR ZRÍNYI MIKLÓS CSÁKTORNyai EMLÉKMŰVE

A XVII. századi magyar irodalom és hadtörténet kiemelkedő alakja, a költő, politikus és hadvezér Zrínyi Miklós (1620–1664) az akkor Zala vármegyéhez tartozó Csáktornyai,¹ a hatalmas Zrínyi-birtokhálózat központjában született.² Mindenekelőtt katonának vallotta magát, jelentős hadi sikerei mellett írói és költői munkásságát kevésbé érezte fontosnak. Legjelentősebb irodalmi műve a tizenöt énekből álló hősi eposz, a *Szigeti veszedelem*. Prózai és költői művei mellett hadtudományi munkássága is kiemelkedő jelentőségű.³ „Zrínyi egy személyben misztikus, égi víziókhoz kapcsolt lélek, mint századának legnagyobb költője – és ugyanakkor magyar földön legkiválóbb képviselője annak a Machiavellin nevelt reálpolitikai gyakorlatiasságnak, amely a század vezérarisztokratáinak, Wallensteinnek, Orániai Vilmosnak, Bethlen Gábornak a tetteit irányította” – jellemezte bravúrosan Szerb Antal.⁴ Zrínyi széleslátókörű, európai színvonalú műveltségére Klaniczay Tibor is rámutatott átfogó igényű monográfiájában.⁵ Hadvezéri tehetségét bizonyította az 1664 elején folytatott sikeres téli hadjárata, és ennek során az eszéki híd felégetése. Ennek elismerésül Zrínyi Miklósnak a korszak egyik leg-rangosabb kitüntetését, az Aranygyapjas Rendet adományozta IV. Fülöp spanyol király. (A kitüntetéséről szóló írásbeli értesítést még megkapta Zrínyi, de annak ünnepélyes átvételét tragikus, hirtelen halála megakadályozta).⁶

Zrínyi Miklós emléke évszázadok során sem halványult el Magyarországon. Szülőföldjén, a Muraközben a sajtóban már 1885-ben,⁷ majd 1893-ban⁸ felvetették a köztéri Zrínyi-szobor hiányát Csáktornyai. A felhívásnak azonban ekkor nagy fogamatja nem lehetett, mivel 1901-ben szobor helyett csupán emléktábla állítását tervezték közadakozásból a csáktornyai vár falára.⁹

Az anyagi támogatások ekkor viszont olyan mértékben növekedtek, hogy emléktábla helyett emlékmű állítása került előtérbe. Már 1902 márciusában elég pénz gyűlt össze, így megalakult az emlékmű végrehajtó bizottsága, és hozzá lehetett látni az emlékmű érdemi megvalósításához.¹⁰ Szakmai véleményt az Országos Képzőművészeti Tanács adott, amelyben olyan neves személyek kaptak helyet, mint Stróbl Alajos (1856–1926) szobrászművész és Schulek Frigyes (1841–1919) építész.¹¹ 1902 májusában már arról adott hírt a napi sajtó, hogy Margitai József (1854–1934) kezdeményezésére Csáktornyai állíta-

¹ Ma Čakovec, Horvátország.

² Hausner 2018. 7–10. o.

³ Perjés 1957.; Bene 2016b. 28. o.

⁴ Szerb 1992. 129. o.

⁵ Klaniczay 1964.

⁶ Martí 2014. 17–18. o.

⁷ Ujváry 1885. 1. o.

⁸ Schwarz 1893. 1. o.

⁹ Margitai 1901. 1. o.

¹⁰ Zágorec-Csuka 2003. 23. o.

¹¹ Margitai 1904. 3–4. o.; Zágorec-Csuka 2003. 24. o.

nak emlékművet Zrínyi Miklós tiszteletére.¹² Margitai a Muraköz magyar kulturális életének egyik vezéralakja, a csáktornyai tanítóképző igazgatója, a magyar és horvát nyelven megjelenő *Muravidék* című újság főszerkesztője volt.¹³ Számos kulturális kezdeményezés és mozgalom fűződött nevéhez a Muraközben.

A Zrínyi-emlékmű elkészítésére a megbízást Szász Gyula (1850–1904) szobrászművész kapta, az építészeti terveket pedig Árkay Aladár¹⁴ (1868–1932) készítette.¹⁵ Az emlékmű haraszti kőből faragott, nyolc méter magas oszlop, a tetején bronzból öntött turulmadár, kiterjesztett szárnyakkal. Karmai közt kardot és lantot tart. Az oszlop alsó részén egy méter átmérőjű, kör alakú síkban¹⁶ bronzból öntött dombormű, Zrínyi szembe néző mellképével. Bár egy 1997-ben kiadott ikonográfia Elias Wiedemann metszetét jelölte meg alapforrásként,¹⁷ de Tüskés Anna művészettörténész meggyőzően mutatott rá, hogy a csáktornyai dombormű több XVII. századi ábrázolás motívumát ötvözi a haj- és ruhaviselet tekintetében.¹⁸

Ráadásul feltételezhető, hogy nem is a képi ábrázolások között kell keresni a portré előképét. Szász Gyula a mintázás során alapvetően eltért a XVII. századi grafikai és festészeti ábrázolásoktól, nem profilból, hanem szemből ábrázolta Zrínyit. A művész plasztikája tehát kevésbé rokonítható a Zrínyit ábrázoló korabeli ábrázolásokkal. Ugyanakkor érezhetően támaszkodott Izsó Miklósnak (1831–1875) 1869-ben carrarai fehér márványból faragott – ma a Magyar Nemzeti Múzeum díszlépcsőházában látható – ikonikus Zrínyi-mellszobrára,¹⁹ amelyet Izsó korabeli metszetek alapján készített.²⁰ A hasonlóság nem a véletlen műve, hiszen az 1870-es években Szász Gyula évekig dolgozott Izsó műtermében.²¹ Ráadásul Izsó Miklós halála után az özvegy engedélyével az eredeti minták alapján több Izsó-alkotásnak készítette el gipsz változatát,²² többek között a Zrínyi-mellszoborról is (ezek közül több ma közgyűjteményben található).²³ Így szinte kezében lehetett a portré. Gyorsan le kell szögezni: szó nincs a plagizálásnak még az árnyékáról sem. Szász önálló, saját alkotást hozott létre domborművén. A Csáktornyan látható portré a korábban megszokott ábrázolásoknál kissé hosszabb hajjal, díszes magyar ruhában, bal vállán az Izsó által mintázott kacagány helyett vállszalaggal ábrázolta Zrínyit. A vállszalag ez esetben nem kitüntetésre utal, hanem korabeli viseletet idéz. (Két XVII. századi angol metszeten is hasonló, vállszalagos viseletben ábrázolták Zrínyit.²⁴) Összességében megállapítható, hogy Szász Gyula domborművén a hajviselet és az öltözet érezhetően eltér Izsó művétől. Egyedül az arcvonások megfogalmazása esetében érzékelhető a hason-

¹² Zrínyi-szobor Csáktornyan. *Magyarország*, IX. (1902. május 4.) 8. o.

¹³ *Szinnyei* 1902. 560–561. o.

¹⁴ Árkay Aladár családnevét a Zrínyi-emlékműről szóló korabeli tudósítások szinte kivétel nélkül tévesen írták (pl. Árokay, Ároky, Árok). A téves névváltozatokat több esetben a későbbi szakirodalom is átvette.

¹⁵ *Dercsényi* 1967. 11. o.; *Tüskés* 2016. 160. o.

¹⁶ Az itáliai reneszánsz óta kedvelt tondo-forma (a szerző megjegyzése).

¹⁷ *Cennerné* 1997. 109–110. o., D 13. sz.; 141. o., D 91. sz.

¹⁸ *Tüskés* 2015. 70. o. (Zrínyi korabeli ábrázolásairól lásd *Veress* 2014. 76–78. o.)

¹⁹ A Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest épületében, ltz. nélkül.

²⁰ *Weiss* 1939. 57–59. o.

²¹ *Déry* 1991. 131. o.

²² *Déry* 1991. 131. o.

²³ Göcseji Múzeum, Zalaegerszeg, ltz.: K.54.35; Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria, Budapest, ltz.:7593; Debreceni Református Kollégium Múzeuma, Debrecen, gy. sz.: 1/2020.

²⁴ *Veress* 2014. 77. o.

latosság. Történelmi portré esetében azonban ez természetesnek mondható, hiszen valamilyen korábbi ábrázolásra nyilván hasonlítani kellett a Zrínyi-domborműnek. A kör alakú (tondo) alkotás felső része befelé mélyül, Zrínyi mellalakja pedig magas plasztikával emelkedik ki a háttérből.

A relief alatt két sorban a GRÓF ZRÍNYI MIKLÓS felirat, alatta kétoldalt a KÖLTŐ és HADVEZÉR felirat állt. Lejjebb a kilencágú grófi koronás Zrínyi-címer, amelynek alsó bronzszalagján a NE BÁNTSD A MAGYART! szöveg volt olvasható.²⁵

Az emlékmű hátsó oldalára Zrínyi *Peroratio* című költeménye utolsó versszakának első két sora volt felvéve:

HIREMET NEMCSAK KERESSEM PENNÁMMAL,
HANEM RETTENETES BAJVÍVÓ SZABLYÁMMAL.²⁶

Érdekesség, hogy 1904-ben több sajtótermék tudósítója tévesen adta meg a feliratok forrását: a kétsoros idézetet egyaránt a *Szigeti veszedelem (Zrínyiász)* eposzból származtatták.²⁷ A *Peroratio* (magyarul berekesztés, záróbeszéd) című költemény azonban nem a *Szigeti veszedelem*nek, hanem Zrínyinek az 1651-ben Bécsben kiadott *Adriai tengernek Syrenaia* című verseskönyvének záró darabja.²⁸ (A teljesség kedvéért megjegyzendő, hogy az első sor pontosan: „De híremet nemcsak keresem pennámmal”.)

A címerszalagon lévő NE BÁNTSD A MAGYART! szöveg forrásáról is tévesen adott hírt a *Vasárnapi Ujság*, mivel azt Zrínyi jelmondataként azonosította. A mondat azonban Zrínyi Miklós *Az török áfium ellen való orvosság* című, 1661-ben írt, nyomtatásban pedig először 1705-ben megjelent röpiratának későbbi címvariánsa: 1790-ben Marosvásárhelyen *Ne bánts a magyart* címmel adták ki az *Áfiumot*.²⁹ Zrínyi Miklós először a *Nemo me impune lacessit* (Senki nem támadhat meg büntetlenül), majd később a jobban elhíresült a *Sors bona, nihil aliud* (Jó szerencse, semmi más) jelmondatot használta.³⁰

Az emlékmű alapvetően a muraköziek közadakozásából készült. Az önzetlen felajánlások közé tartozott, hogy az építészeti tervekért Árkay nem kért tiszteletdíjat, Szász Gyula pedig csak a technikai költségeket számolta fel, művészi alkotói díjra ő sem tartott igényt. A parkosítást Bíró István helyi kertész ingyen végezte el. Gróf Festetich Jenő tértmentesen bocsátott rendelkezésre fuvarszközöket, továbbá többezer téglát az alapozáshoz. A felállítás nagyjából másfél évet vett igénybe, az emlékmű 1903 őszén már állt. A kedvezőtlen időjárásra hivatkozással azonban a hivatalos avatásra csak következő év nyarán került sor.³¹

Csáktornyán az emlékművet 1904. június 12-én avatták fel.³² Az ünnepséget reggel kilenc órakor tábori mise nyitotta meg, amelyet a Zrínyi-vár belső udvarán Kecskés Ferenc felső-muraközi esperes-plébános mondott nagy papi segédlettel. Az emlékműnél az avatóbeszédet a Magyar Tudományos Akadémia képviselőjében dr. Wlassics Gyula (1852–1937), a kerület országgyűlési képviselője, korábban nyolc évig vallás- és közok-

²⁵ A csáktornyai Zrínyi-ünnep. *Magyar Nemzet*, XXIII. (1904. június 14.) 7. o.; *Udvarhelyi* 2015. 39. o.

²⁶ A csáktornyai Zrínyi-ünnep, 7. o.; *Udvarhelyi* 2015. 39. o.

²⁷ A csáktornyai Zrínyi-ünnep, 7. o.; *Zrínyi* 1904. 422. o.

²⁸ Bene 2014. 48. o.; Bene 2016a. 238. o.; *Hausner* 2018. 26–27. o.; *Zrínyi* 2019. 272. o.

²⁹ Tóth 1957. 360. o.; *Szigethy* 1981. 3. o.

³⁰ Veress 2014. 77. o.

³¹ *Margitai* 1904. 3–4. o.

³² *Zrínyi* 1904. 421–422. o.; *Zrínyi* 1905. 301–304. o.; *Déry* 1991. 132. o.; *Tüskés* 2016. 160. o.

tatásügyi miniszter³³ mondta, majd Lisziák Lajos kotori plébános horvát nyelven szólt a megjelentekhez. Az avatőünnepségen a helyi lakosságon és a tanulóifjúságon kívül részt vett Zala és Varasd vármegye, Zalaegerszeg és Nagykanizsa városa, valamint a Muraköz 110 községe és a zágrábi magyarok küldöttsége. Zala megye küldöttségét Hertelendy Ferenc (1859–1919) főispán és Cserfán Andor alispán vezette. A magyar irodalmi életet a Kisfaludy Társaság részéről Berczik Árpád (1842–1919), a Petőfi Társaság részéről Herczeg Ferenc (1863–1954) írók, a Magyar Történelmi Társulatot ifj. Reiszig Ede (1873–1946) történész képviselték.³⁴ Az ünnepség végén Muraköz közönsége nevében Margitai József igazgató, mint a szobrot létrehozó végrehajtóbizottság elnöke, adta át az emlékoszlopot, amelyet Csáktornya nevében Nuzsy Mátyás városbíró vett át.³⁵ Az emlékműről és az avatásról a *Vasárnapi Ujság* fényképet is közölt.³⁶ Egy további avatási fotó a keszthelyi Balatoni Múzeumban található.³⁷ Ezeken jól érzékelhető, milyen hatalmas tömeg jelent meg a csáktornyai ünnepségen.

Szász Gyula, ha nem is tartozott a XIX. és XX. század fordulójának legkiemelkedőbb művészei közé, jónevű szobrász volt.³⁸ Bécsben a Képzőművészeti Akadémián végezte tanulmányait.³⁹ Neve ma már kevésbé ismert, de épületszobrászként olyan fontos épületeknél vették igénybe szaktudását, mint a terézvárosi, a krisztinavárosi és a tabáni plébániatemplom, az Operaház, az Országház és az Andrássy úti Fonciére-palota.⁴⁰ Jelentős köztéri alkotása a ráckevei Árpád-szobor (1897), az isaszegi csatában 1849-ben elesett honvédek gödöllői emlékszobra (1899).⁴¹ A Zrínyi-emlékmű avatása pályafutása hatyúdálát jelentette: a csáktornyai ünnepségen a művész meghült, megbetegedett és tíz nappal később elhunyt.⁴²

Szász Gyula csáktornyai alkotásnak építészeti megjelenésében két előképe is volt. Az első az Ybl Miklós (1814–1891) által Ercsi számára 1879-ben tervezett Eötvös József-obeliszka. A báró Eötvös család napjainkra szépen helyreállított temetőkápolnája mögötti emlékoszlop Dunára néző oldalának felső részére Szász Gyula tölgy- és babérkoszorúval övezett Eötvös József-profil portrét készített.⁴³ A másik előkép Szász Gyula 1897-ben állított ráckevei Árpád-szobra, amelynél a fejedelem egész alakos bronzszobra egy obeliszka tetején kapott helyet. Címere az oszlop közepét díszíti, míg az alépitményen Árpád fia születésének ünnepsét ábrázoló dombormű-fríz látható.

A csáktornyai mű az előző kettőnél lényegesen kiérleltebb alkotás, díszítőelemei harmonikus egységet képeznek. Az oszlopon nincs díszítés, az obeliszka tetején lévő turul-szobor esztétikusan és arányosan zárja a kompozíciót, méretével nem vonja el a figyelmet a talapzatot díszítő domborműről. Szász Gyulának Csáktornján sikerült megtalálni a plasztikai és az építészeti harmóniát. Ebben nem kis része lehetett az emlékmű építészeti

³³ *Bölcöny* 1987. 388. o.

³⁴ A csáktornyai Zrínyi-ünnep, 7. o.

³⁵ Z. K. 1904. 795. o.; *Zrínyi* 1904. 422. o.

³⁶ *Zrínyi* 1904. 421. o.

³⁷ Balatoni Múzeum, Keszthely, ltsz.: 3639.

³⁸ D. I. 1904. 261. o.

³⁹ *Éber* 1935. 491. o.

⁴⁰ Elhunyt magyar szobrász. *Pesti Hírlap*, XXVI. (1904. június 25.) 5. o.; *Medvey* 1939. 135. o.

⁴¹ *Déry* 1991. 131–134. o.

⁴² *Tüskés* 2015. 70. o.

⁴³ *Déry* 1991. 131. o.

részét tervező Árkay Aladárnak, aki már a XX. század elején neves építőművészeknek számított. Életművét ekkor már olyan – máig nevezetes – épület képviselte, mint az apósával, Kallina Mórral (1844–1913) közösen tervezett Budai Vigadó. Árkay legfontosabb alkotásai a Bírák és Ügyészek telepe Budán, a győr-gyárvárosi katolikus templom, a fásori református templom és a kőbányai lengyel templom. A városmajori katolikus plébánia-templomot már fia, Árkay Bertalan (1901–1971) fejezte be.⁴⁴

A Zrínyi-émlék kőfaragói munkáját Tersztenyák József csáktornyai kőfaragó végezte.⁴⁵ A bronzöntvények Hirmann Ferenc (1855–1939) budapesti műhelyében kerültek kivitelezésre.⁴⁶ A csáktornyai Zrínyi-émlékmű – ha nem is számított a századforduló legkiemelkedőbb köztéri műveinek sorába – művészi színvonalát tekintve komoly szinten számon tartott alkotás volt.⁴⁷

A trianoni békediktátum a Magyar Királyságból kivált Horvátország területéhez csatolta az – egyébként valóban túlnyomórészt horvátok lakta – Muraközt. Egy, a határon túlra került magyar emlékek sorsával foglalkozó kiadvány szerint, az 1918-ban bekövetkezett impérium-váltást követően az emlékműről levették a turult.⁴⁸ Ezt az információt azonban mindenképpen fenntartással kell kezelni, mert egy 1941 áprilisában, már magyar postaforgalomban írt, de még horvát nyelvű képeslapon is eredeti helyén látható a turul az emlékművön.⁴⁹

A feliratok sorsa azonban már izgalmasabban alakult. Magyar nyelvű feliratokat az újonnan alakult jugoszláv állam sem tűrt meg az emlékműveken: ezeket levették az emlékműről. A bronzból öntött címer alsó szalagjáról is eltávolították a feliratot.⁵⁰

A második világháború alatt, a Jugoszlávia elleni hadműveletek során, 1941. április 16-án a magyar királyi Honvédség bevonult a Muraközbe is. A horvát kormánnyal hosszú diplomáciai huzavona vette kezdetét a Muraköz hovatartozásáról.⁵¹ 1941. július 9-én magyar katonai közigazgatást vezettek be,⁵² amit azonban már 1941. augusztus 29-én felváltott a polgári közigazgatás.⁵³ Mivel a horvát kormánnyal nem sikerült semmilyen kompromisszumban megállapodni,⁵⁴ végül hivatalosan magyar fennhatóság és közigazgatás alatt maradt a Muraköz – egészen 1945 áprilisáig.

1941 októberének végétől a Vitézi Rend Zrínyi Csoportja gondoskodott a csáktornyai Zrínyi emlékek megőrzéséről és méltó megjelenésük biztosításáról.⁵⁵ Egy 1943. decemberi magyar filmhíradó rögzítette, hogy a Vitézi Rend Zrínyi Csoportja csáktornyai emlékünnepeken az emlékműre koszorúkat helyeznek el. A filmfelvételen jól látható, hogy a Zrínyi-dombormű és az alatta lévő, ugyancsak bronzból öntött címer között fekvő téglalap alakú, festett fémlemez látható, rajta NE BÁNTSD / A / MAGYART! felirat-

⁴⁴ Kubinszky 1978. 25. o.; Dercsényi 1967. 10., 12., 18–19. o.

⁴⁵ Z. K. 1904. 794–795. o.; Zágorec-Csuka 2003. 24. o.

⁴⁶ Zrínyi 1904. 422. o.; Zágorec-Csuka 2003. 24. o.

⁴⁷ Lyka 1983. 46., 98. o.

⁴⁸ Balázs 1996. 44. o.

⁴⁹ <http://bedo.hu/kepkek/adat/papir/232/0434.JPG> (A letöltés időpontja: 2020. február 7.)

⁵⁰ Udvarhelyi 2015. 39. o.

⁵¹ Juhász 1982. 1118–1244. o.

⁵² Göncz 2005. 421. o.

⁵³ Zalamegyei *Ujság*, XXIV. (1941. augusztus 29.) 1–2. o.

⁵⁴ A. Sajti 1985. 3–6. o.

⁵⁵ A Zrínyi-kultusz megteremtése Csáktornyan. *Pesti Hírlap*, LXIII. (1941. október 31.) 6. o.

tal.⁵⁶ A magyar szövegű tábla egyben letakarta a talapzat – nyilván horvát nyelvű – homlokzati feliratát. Ez arra utal, hogy – talán a többségi horvátok érzékenysége miatt – feltételezhetően Csáktornyan a magyar fennhatóság alatt sem történt átalakítás az emlékműre felvésett szövegen. Mivel kevésbé valószínű, hogy 1944–45-ben foglalkoztak volna az emlékmű szövegezésével, az talán még az 1918 utáni állapotában került (az egész Muraközzel együtt) 1945 áprilisában ismét a jugoszlávok birtokába.

A csáktornyai Zrínyi-emlék – ellentétben számos, Trianon után határon túlra került magyar vonatkozású emlékművel – 1904 óta ma is eredeti helyén áll. Alépítményi részét általában borostyán borítja. A város főterén álló Zrínyi-emlékoszlopon a dombormű alatt ma csupán néhány szavas horvát felirat található:

NIKOLA ZRINSKI
HRVATSKI BAN I PIESNIK.

Maga a szöveg (magyar fordításban: Zrínyi Miklós horvát bán és író) korrektnek mondható. Nem Zrínyi nemzetiségére, hanem horvát bán-i tisztségére utal. Az emlékmű hátoldalára nem véstek új szöveget, és a bronzból öntött Zrínyi-címer alsó szalagjára sem került felirat.

Mind a magyar, mind a horvát történelemfelfogásban találhatók kisajátító jellegű elemek,⁵⁷ ugyanakkor létezik párbeszéd a két nemzet történései között. A horvátok láthatóan magukénak érzik a csáktornyai Zrínyi-emlékművet. Gyakran tartanak itt ünnepségeket Zrínyi tiszteletére, újabban a XVII. századi horvát egyenruhát viselő hagyományörző Zrinska Garda (Zrínyi Gárda) tagjainak részvételével. Nagyobb szabású események alkalomával sokszor Magyarországról meghívott vendégek is részt vesznek azokon.

Csak remélni lehet, hogy Szász Gyula alkotása a horvát és a magyar nép közötti jó kapcsolat, egyben a két nemzet közös történelmi múltjának megbecsült szimbóluma lehet a jövőben is.

BIBLIOGRÁFIA

A. Sajti 1985.	A. Sajti Enikő: A magyar–horvát határtárgyalások és lakosságcseré kudarca (1941–1944). <i>Acta Historica</i> , LXXXI. (1985) 3–18. o.
Balázs 1996.	Elpusztított emlékműveink. Szerk. Balázs Károly. Budapest, 1996.
Bene – Hausner 2007.	<i>Bene Sándor – Hausner Gábor</i> : Előszó. In: A Zrínyiek a magyar és a horvát történelemben. Szerk. <i>Bene Sándor – Hausner Gábor</i> . Budapest, 2007.
Bene 2014.	<i>Bene Sándor</i> : Adriai tengernek Syreneaia Groff Zrini Miklos – a kötetkompozíció. <i>Irodalmi Magazin</i> , II. (2014) 4. sz. 47–50. o.
Bene 2016a.	<i>Bene Sándor</i> : Zrínyi Miklós élete. In: Zrínyi-album. Szerk. <i>Hausner Gábor</i> . Budapest, 2016. 28–56. o.
Bene 2016b.	<i>Bene Sándor</i> : A költő Zrínyi Miklós. In: Zrínyi-album. Szerk. <i>Hausner Gábor</i> . Budapest, 2016. 174–249. o.

⁵⁶ Zrínyiek ünneplése Csáktornyan. MFI Magyar Világhíradó, 1032. sz. 1943. december, 6. sz. tudósítás. <https://filmhíradokonline.hu/index.php#home> (A letöltés időpontja: 2020. március 1.)

⁵⁷ Zrínyi Miklós magyar és horvát megítéléséről lásd *Bene – Hausner* 2007. 7–13. o.

- Bölgöny 1987. *Bölgöny József: Magyarország kormányai 1848–1987.* Budapest, 1987.
- Cennerné 1997. *Cennerné Wilhelmb Gizella: A Zrínyi család ikonográfiája.* Budapest, 1997.
- Dercsényi 1967. *Dercsényi Balázs: Árkay Aladár.* Budapest, 1967.
- Déry 1991. *Déry Attila: Budapest eklektikus épületszobrászata.* Budapest, 1991.
- D. I. 1904. *D. I.: In memoriam Szász Gyula. Művészet, III. (1904) 4. sz. 261–262. o.*
- Éber 1935. *Művészeti Lexikon. Szerk. Éber László. II. k. Budapest, 1935.*
- Göncz 2005. *Göncz László: A területi integritás szellemében. Vasi Szemle, LIX. (2005) 4. sz. 415–423. o.*
- Hausner 2018. *Hausner Gábor: Zrínyi Miklós. (Sorsfordítók sorozat.) Budapest, 2018.*
- Juhász 1982. *Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1936–1945. V. k. Magyarország külpolitikája a nyugati hadjáratról a Szovjetunió megtámadásáig 1940–1941. Szerk. Juhász Gyula. Budapest, 1982.*
- Klaniczay 1964. *Klaniczay Tibor: Zrínyi Miklós.* Budapest, 1964.
- Kubinszky 1978. *Modern építészeti lexikon. Főszerk. Kubinszky Mihály. Budapest, 1978.*
- Lyka 1983. *Lyka Károly: Szobrászatunk a századfordulón.* Budapest, 1983.
- Margitai 1901. *Margitai József: Emléktáblát Zrínyinek! Muraköz, XVIII. (1901. február 17.) 1. o.*
- Margitai 1904. *Margitai József: A Zrínyi emlék története. Muraköz, XXI. (1904. június 12.) 3–4. o.*
- Martí 2014. *Martí Tibor: A téli hadjárat kimagasló elismerése: az Aranygyapjas Rend. Irodalmi Magazin, II. (2014) 4. sz. 17–18. o.*
- Medvey 1939. *Medvey Lajos: Vezető Budapest szobrai megtekintéséhez.* Budapest, 1939.
- Perjés 1957. *Perjés Géza: Zrínyi Miklós hadtudományi író. In: Zrínyi Miklós hadtudományi művei. Budapest, 1957. 43–94. o.*
- Schwarz 1893. *Schwarz Mór: Emlékszobrot Zrínyinek! Muraköz, X. (1893. szeptember 3.) 1. o.*
- Szerb 1992. *Szerb Antal: Magyar irodalomtörténet.* Budapest, 1992.
- Szigethy 1981. *Szigethy Gábor: Előszó. In: Zrínyi Miklós: Az török áfium ellen való orvosság. Budapest, 1981. 3–8. o.*
- Szinnyei 1902. *Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái, VIII. k. Budapest, 1902.*
- Tóth 1957. *Tóth Gyula: Bevezető. In: Zrínyi Miklós hadtudományi munkái. Budapest, 1957. 358–370. o.*
- Tüskés 2007. *Tüskés Gábor: A szigetvári és a költő Zrínyi Miklós képi ábrázolásai. In: A Zrínyiek a magyar és a horvát históriában. Szerk. Bene Sándor – Hausner Gábor. Budapest, 2007. 219–268. o.*

- Tüskés 2015. *Tüskés Anna*: Költő és hadvezér bronzban és köben. *Élet és Tudomány*, LXX. (2015) 3. sz. 70–73. o.
- Tüskés 2016. *Tüskés Anna*: Zrínyi Miklós alakja a 20. századi magyarországi festészetben és szobrászatban. In: *Határok fölött*. Szerk. *Bene Sándor – Fodor Pál – Hausner Gábor – Padányi József*. Budapest, 2016. 153–170. o.
- Udvarhelyi 2015. *Udvarhelyi Nándor*: A Zrínyi-család muraközi emlékhelyei. *Honismeret*, XLIII. (2015) 5. sz. 38–41. o.
- Ujváry 1885. *Ujvári Mihály*: „Adakozzunk a Zrínyi szoborra!” *Muraköz*, II. (1885. november 22.) 1. o.
- Veress 2014. *Veress Ferenc*: Portré és identitás. Megjegyzések a költő Zrínyi Miklós portré-ábrázolásaihoz. *Irodalmi Magazin*, II. (2014) 4. sz. 76–78. o.
- Weisz 1939. *Weisz Anna*: Izsó Miklós élete és művészete 1831–1875. Budapest, 1939.
- Zágorec-Csuka 2003. *Zágorec-Csuka Judit*: A Zrínyiek nyomában. Pilisvörösvár, 2003.
- Z. K. 1904. *Z[rínyi] K[ároly]*: Zrínyi-ünnepély Csáktornyan. *Tolnai Világlapja*, IV. (1904) 794–795. o.
- Zrínyi 1904. *Zrínyi Károly*: Zrínyi-ünnepély Csáktornyan. *Vasárnapi Ujság*, LI. (1904. november 16.) 421–422. o.
- Zrínyi 1905. *Zrínyi Károly*: Csáktornya monográfiája. A vár és a város története s az 1901-iki évi népszámlálás. Csáktornya, 1905. 301–304. o.
- Zrínyi 2019. *Zrínyi Miklós költői művei*. Budapest, 2019.

*A Zrínyi-emlékmű avatása Csáktornyan
(korabeli fénykép)*

*A Zrínyi-emlékmű a felavatás után
(korabeli fénykép)*

László Prohászka

THE MONUMENT OF THE POET AND MILITARY LEADER MIKLÓS ZRÍNYI
IN CSÁKTORNYA (ČAKOVEC)

(Abstract)

The memory of Miklós Zrínyi had not faded away for centuries in Hungary. In his homeland, Muraköz, the lack of a public statue of him was mentioned in newspapers already in 1885 and 1893. However, the initiation had no results those times, since in 1901 only a memorial plate was planned upon the wall of the Castle of Čakovec. However, so much financial support was granted that finally the establishment of a monument was foregrounded. The research article examines the history of the building process of the monument from 1902 until the unveiling on 12th June 1904. The sculptor Gyula Szász was assigned to sculp the monument, while Aladár Árkay drew the architectural plans. The monument itself is the 8-meter-high column made of stone, with a Turul bird with extended wings cast of bronze on the top. The end of the article introduces the unveiling ceremony of the monument, summing up the fortunate history of the Zrínyi-monument of Čakovec, as it has been standing at its original place since 1904.

László Prohászka

DAS DENKMAL DES DICHTERS UND FELDHERRN MIKLÓS ZRÍNYI
IN CSÁKTORNYA (ČAKOVEC)

(Resümee)

Das Andenken von Miklós (Nikolaus) Zrínyi ist auch im Laufe der Jahrhunderte in Ungarn nicht verblasst. In der Region, in der er geboren wurde, im Mur-Drau-Zwischenstromland, wurde in der Presse bereits im Jahr 1885 und dann auch im Jahr 1893 über das Fehlen eines öffentlichen Zrínyi-Denkmal in Csáktornya aufgeworfen. Der Aufruf dürfte damals jedoch keine große Wirkung gehabt haben, weil im Jahr 1901 anstelle eines Denkmals zumindest eine Gedenktafel aus Spenden an der Mauer der Burg von Csáktornya angebracht werden sollte. Die finanziellen Unterstützungen erhöhten sich jedoch in Verbindung damit derart, dass anstelle einer Gedenktafel die Aufstellung eines Denkmals in den Vordergrund rückte. Die Mitteilung behandelt die Geschichte der Aufstellung der Statue zwischen 1902 und der Enthüllung am 12. Juni 1904. Den Auftrag zur Erstellung des Zrínyi-Denkmal erhielt der Bildhauer Gyula Szász, die Bauentwürfe stammen von Aladár Árkay. Das Denkmal ist eine acht Meter hohe, aus Stein aus Haraszi gemeißelte Säule, auf der ein bronzener Turulvogel mit ausgestreckten Flügeln sitzt. Die Mitteilung stellt im weiteren Verlauf die Einweihungsfeier vor und fasst danach die glückliche Geschichte des Zrínyi-Denkmal in Csáktornya zusammen, da es seit 1904 bis heute an seinem ursprünglichen Platz steht.

László Prohászka

LE MEMORIAL DU POETE ET CHEF MILITAIRE MIKLOS ZRINYI
A CSÁKTORNYA (ČAKOVEC)

(Résumé)

La mémoire de Miklós Zrínyi ne s'est pas estompée en Hongrie au cours des siècles. La presse de sa terre natale, la région de Muraköz, a évoqué, en 1885 et puis en 1893, qu'il n'avait toujours pas de statue sur une place publique de Csáktornya. Toutefois, cet appel est resté sans écho, car seule la pose d'une plaque commémorative fut envisagée en 1901 sur le mur du fort de Csáktornya. Les autorités ont alors fait appel à la générosité publique, mais les fonds recueillis étaient si importants qu'ils ont permis d'ériger un mémorial. Cette communication traite l'histoire de l'érection de la statue à partir de 1902 jusqu'à l'inauguration du 12 juin 1904. Le sculpteur Gyula Szász fut chargé de la création du mémorial, la conception architecturale était l'œuvre d'Aladár Árkay. Fait en pierre de Haraszt, le mémorial est une colonne de huit mètres avec un oiseau Touroul aux ailes déployées en bronze au-dessus. L'écrit présente ensuite la cérémonie d'inauguration avant de résumer l'histoire heureuse du mémorial de Zrínyi qui se trouve toujours sur son emplacement initial.

Ласло Прохаска

ПАМЯТНИК ПОЭТУ И ПОЛКОВОДЦУ МИКЛОШУ ЗРИНИ В ЧАКТОРНЯ (ЧАКОВЕЦ)

(Резюме)

Память о Миклоше Зрини не померкла в Венгрии на протяжении веков. Уже в 1885-ом году, а затем в 1893-ем году, отсутствие публичной статуи Зрини в Чаковец было выдвинуто в прессе на его родине, в Меджимурске. Однако это возвание не могло получить хорошего отклика, так как в 1901-ом году вместо памятника планировалось поместить на стену крепости в Чаковец мемориальную доску за счет государственного пожертвования. Однако в то время материальная поддержка возросла в такой степени, что вместо мемориальной доски на первый план вышло возведение памятника. Данная публикация посвящена истории возведения памятника начиная с 1902-ого года до самого его открытия 12-ого июня 1904-ого года. Изготовление памятника Зрини было поручено скульптору Дьюле Сасс, а архитектурные планы были составлены Аладаром Аркаим. Памятник представляет собой восьмиметровую колонну, высеченную из харастского камня, с отлитого из бронзы сокола (турул) наверху, с распростёртыми крыльями. Далее в работе представлена церемония открытия, а затем обобщается удачная история возведения памятника Зрини в Чаковец до наших дней, поскольку он находится на своем первоначальном месте с 1904-ого года.

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

TÓTH FERENC

„TECHELI GRÓFNÁL TETT LÁTOGATÁSAIMRÓL”

Ismeretlen beszámoló Thököly Imre és Zrínyi Ilona törökországi tartózkodásáról*

A Francia Hadtörténeti Levéltár (Service Historique de la Défense) az egyetemes hadtörténet egyik legjelentősebb gyűjteménye, amelynek magyar vonatkozású kora újkori forrásgyűjteményeire már számos magyar és külföldi kutató felhívta a figyelmet. A magyar–francia kapcsolatokra vonatkozó kútfők a levéltár szárazföldi haderőre vonatkozó gyűjteményeiben, a Párizs melletti Vincennes-ben találhatóak. A Service Historique de la Défense I M jelzetű alegységében (*Mémoires et reconnaissances* azaz *Feljegyzések és felderítések* szekciónév alatt)¹ az elmúlt években sikerült néhány eddig ismeretlen magyar vonatkozású forrást is feltárnom. Ezek közül az egyik legérdekesebb egy, az oszmán hadviselést bemutató emlékiratban található Zrínyi Ilona és Thököly Imre törökországi emigrációjával kapcsolatos névtelen feljegyzés, amelyet itt szeretnék eredeti nyelven és magyar fordításban közre adni.

A forrásszöveg² a levéltár I M 1616 jelzetű dobozában, a török hadviselésre vonatkozó vegyes iratok között található, és a legutóbbi rendezés során az egységen belüli 3. számú dokumentum. A forrás szerzőjének nevét nem sikerült megállapítani, de nagy valószínűséggel egy, a konstantinápolyi francia követségen dolgozó francia személy készítette alighanem még a XVII. század végén és nem pedig a XVIII. század közepén, mint ahogyan ezt korábban feltételezték.³ A szöveg keletkezésének lehetséges időpontjáról a későbbiekben még lesz szó. A teljes forrás hatvan, számokkal ellátott oldalból álló francia nyelvű kézirat. A feljegyzés nagy része katonai vonatkozású, és az oszmán hadsereg felépítésével, a hadjáratok pénzügyi hátterével, a birodalom stratégiai jelentőségű erődjével, kereskedelmével, belső problémáival foglalkozik, elsősorban azok francia külpolitikai vonatkozásai miatt. A témákat röviden, külön egységekre bontva tárgyalja. Feltételezhetően a mű szerzője maga is katonatiszt lehetett, hiszen alapos és tájékozott módon mutatja be az oszmán hadügyeket. A Thököly–Zrínyi házaspárra vonatkozó feljegyzés a mű vége felé, a 45. és 51. oldal között található.

* A forrás feltáráshoz szükséges franciaországi kutatásaimat a Külgazdasági és Külügyminisztérium Klebelsberg-ösztöndíja támogatásával végeztem, amelyet ezúton is szeretnék megköszönni.

¹ A levéltár fondjairól az intézmény honlapján lehet információkat szerezni: <http://www.defense.gouv.fr/site-memoire-et-patrimoine/archives-et-bibliotheques/archives/le-service-historique-de-la-defense>.

² Lelőhelye: Service Historique de la Défense, Vincennes, série I M 1616 Reconnaissance Turquie (1676–1784) 3/1616 Mémoires (entre 1740 et 1742?).

³ A forrásszöveg egy félbehajtott papírlapba helyezve került a dobozba. A papírlapra a rendezést végző levéltáros tévesen ezt jegyezte fel rá: „Mémoire qui paraît daté de 1742, avant la guerre de Hongrie et le siège de Belgrade”.

A forrás szerzője nagy valószínűséggel hivatalos jelentés készítése céljából kereste fel Thökölyt és Zrínyi Ilonát. Az első alkalommal Charles de Ferriol márkí⁴ konstantinápolyi francia követtel együtt történt a látogatás, de a szöveg alapján arra is következtethetünk, hogy ez a nagykövet első találkozása volt Thökölyvel, és még az előző nagykövet, Pierre de Castagnères de Châteauneuf⁵ is Konstantinápolyban tartózkodott. Ferriol több alkalommal is végrehajtott diplomáciai feladatokat az Oszmán Birodalom területén. Először 1692-ben megbízott küldöttként (chargé de mission) utazott az oszmán fővárosba, majd visszatért Franciaországba, ahonnan 1695-ben újra török földre küldte a király, ahol 1696-ig tartózkodott. Végül 1699-ben immár nagykövetként utazott ismét Konstantinápolyba. Mivel 1692-es és 1699-es küldetéseinek ismerjük az utasításait, így ezek és egyéb szövegbeli információk alapján lehet megállapítani, hogy körülbelül mikor történhetett a találkozó. Ferriol ezredes 1692. április 18-án kapta meg konstantinápolyi küldetésének első instrukcióit, amelynek fő célja a Habsburg Birodalom és az Oszmán Birodalom közötti béketárgyalások megakadályozása volt.⁶ Ehhez utólag kiegészítő utasítást is mellékeltek, melynek végén megbízzák a követet azzal, hogy kérjen támogatást a Portától Thököly számára.⁷ A pfalzi háború kritikus időszakában történt mindez, amikor a francia király egy igen széles európai koalícióval, az Ausburgi Ligával szemben háborúzott. Az 1683 óta tartó török háború további elhúzódása alapérdeke volt a francia külpolitikának, hiszen ezzel kétfrontos háborúra kényszeríthették a Habsburg Birodalmat. A török háború további fenntartásához pedig fontos volt a Thököly-emigráció támogatása is, amely török védnökség alatt állandó forrongásban tarthatta a Habsburg-ellenes magyarországi és erdélyi mozgalmakat. Ezért nem véletlen, hogy az első kiegészített követutasításához a francia kormányzat egy újabbat állított ki Ferriol számára 1692. április 28-án, amelynek fő témája a Thökölyvel való kapcsolatfelvétel és a magyarországi mozgalmának nyújtandó francia segítség ígérete volt.⁸ A karlócai béke után nagykövetnek kinevezett Ferriol 1699. május 28-i utasításaiban viszont egy szó sem esik a magyar emigránsokkal való kapcsolatfelvételtől.⁹

Most pedig tekintsük át Ferriol törökországi utazásainak főbb állomásait! Első útjára 1692 májusában indult el Toulonból, és 1692. június 16-án érkezett meg Konstantinápolyba, majd 20-án Edirnébe, ahol a nagyvezír két nap múlva fogadta a francia nagykövettel együtt. Egyébként augusztus 1-jén Pozsarevácon Thököly Imre is fogadta. Ferriol 1695-ben tért vissza Franciaországba, ahonnan már a következő év márciusában ismét török

⁴ Charles de Ferriol márkí (1652–1718) katonatiszt, diplomata. Jacques de Ferriol metzi parlamenti tanácsos fiaként 1668-ban lépett katonai szolgálatba a királyi muskétások elit egységében. Részt vett a kandiai háborúban, ahol lovassági tisztként többször is megsebesült. 1675-ben Magyarországra került, ahol egy dragonyos ezred parancsnokaként szolgált. Valószínűleg az ottani tapasztalatai miatt került sor későbbi konstantinápolyi diplomáciai küldetéseire. 1699-től 1711-ig nagykövetként szolgált, majd hazatért Franciaországba. 1718-ban halt meg. Duparc 1969. 149–150. o. A Rákóczi-szabadságharcra való kapcsolatairól lásd: Benda 1962.; Köpeczi 1966. 64–75. o.; Bóka 1982.; Bóka 1985., illetve újabban Poumarède 2020.

⁵ Pierre Antoine de Castagnères de Châteauneuf (1646–1728) savoyai származású francia parlamenti tanácsos és diplomata, párizsi városházi előjáró (prévôt des marchands). 1689-ben XIV. Lajos kinevezte konstantinápolyi nagykövetnek, ahol 1699-ig szolgált. 1703 és 1704 között lisszaboni, majd 1713-tól 1718-ig hágai nagykövet. 1720-tól haláláig a párizsi városházán szolgált. Életéről lásd Nicolas 1997.

⁶ A követutasítás megjelent nyomtatásban is: Duparc 1969. 151–155. o.

⁷ Duparc 1969. 156–158. o.

⁸ A követutasítás szövegét lásd Duparc 1969. 158–162. o.

⁹ Ennek szövegét lásd Duparc 1969. 163–174. o.

földre küldte a király, ahol egészen 1698. június 22-ig maradt. A következő, immár nagyköveti minőségben való konstantinápolyi küldetésére 1699-ben került sor, ahová december 11-én érkezett meg, és ahol egészen 1711-ig maradt. A magyar történelem szempontjából fontos volt a személye, hiszen a Rákóczi-szabadságharc idején a versailles-i udvar és II. Rákóczi Ferenc közötti kapcsolatok egyik összekötője volt.¹⁰

A szövegben Thökölyék életkorára való utalások is találhatóak, amelyek támpontul szolgálhatnak a szöveg keletkezési idejének meghatározásához. A névtelen szerző Zrínyi Ilonát ötven év körüli hölgynek írja le, míg Thökölyt alig negyvenévesnek tartja. Ha Zrínyi Ilona 1643-as születési évszámát vesszük alapul – egyes vélemények szerint 1652-ben született – és az 1657-ben született Thököly Imre korához viszonyítunk mindkét küldetés időpontja valószínűsíthető. De vizsgáljuk meg a további támpontokat. A szerző megemlíti Conti herceg sikertelen jelöltségét a lengyelországi királyválasztáson. Conti herceg – más néven François-Louis de Bourbon (1664–1709) – kora neves, művelt személyisége volt, aki a katonai pályán is jeleskedett. Részt vett 1683–84-ben a németalföldi és luxemburgi hadszíntéren zajló hadműveletekben, majd 1685-ben testvérével együtt megszökött a királyi udvarból és bekapcsolódott a magyarországi törökellenes háborúba.¹¹ 1697-ben XIV. Lajos támogatásával jelöltként vett részt a lengyel királyválasztáson, ami először sikert hozott számára, de mire Lengyelországba ért, a trónt II. Ágost szász választófejedelem már elfoglalta.¹² Ez a dátum egyértelműen azt erősíti meg, hogy a szövegben forgó szöveg 1697 után keletkezhetett, vagyis Ferriol nagyköveti kinevezését követő utazása után valamikor 1699 decemberét követően írhatta a szerző a feljegyzését.

A szöveg tanúsága szerint a látogatásra Konstantinápolyban került sor. Amint ez a korábbi kutatások alapján ismert, a szultán Thökölyt feleségével és udvartartásával együtt 1698 augusztusában az oszmán fővárosba rendelte, és ott tartózkodtak szinte egészen Nikomédiába, a mai Izmitbe való telepítésükig (1701).¹³ Ezen időpontok alapján már pontosabban meg lehet becsülni a szövegben található találkozások lehetséges időpontját. Egyéb források alapján tudjuk, hogy Thökölyék először Galatában laktak, majd átköltöztek a fejedelmi követek korábbi, akkoriban már dűledező „erdélyi házába”. Mivel még az előző nagykövet is az oszmán fővárosban tartózkodott, így valószínűleg vagy 1699 legvégén, vagy pedig 1700 elején kerülhetett sor a leírt találkozókra, amikor Thökölyék még viszonylag jó körülmények között élhettek. A száműzött fejedelem diplomáciai jelentősége 1700 elején még nem múlt el teljesen, és a portai, valamint a francia követ hivatalos rendezvényein néha képviseltette magát. Így elküldte például a megbízottját Ferriol márki 1700 februári hivatalos portai audienciájára és pár hónappal később személyesen is részt vett a császári követet búcsúztató rendezvényen, amely kisebbfajta diplomáciai incidenst okozott.¹⁴

Forrásunk megemlékezik Thököly betegségéről, a korabeli nagyurak és uralkodók bajának is tartott köszvényről. Ez a kellemetlen kór egyébként már nagyon korán, 1687-ben jelentkezett Thökölynél, és végig kísérte élete egész hátralévő szakaszában. A köszvény tüneteinek enyhítésére és gyógyítása céljából Thököly egyébként igénybe vette a

¹⁰ Lásd ehhez Poumarède 2020.; Varenbergh 1870.

¹¹ Tóth 2017. 48–49. o.

¹² Életéhez lásd La Force 1922., újabban Skrzypietz 2019.

¹³ Seres 2006. 112–114., 140–150. o.

¹⁴ Benda 1983. 167. o.

Konstantinápoly és Izmit környéki gyógyfürdőket is.¹⁵ Érdekes információ, hogy Thököly borkereskedelmi engedéllyel rendelkezett az Oszmán Birodalom területén. Mint ismeretes, Thökölynek korábban jelentős hegyaljai birtokai voltak, melyek elvesztése után valószínűleg tokaji kapcsolatrendszere tovább élhetett, és ezt jól kamatoztathatta a kereskedelemben is.¹⁶ Ez például magyarázatul szolgálhat arra, hogy milyen módon juthatott például a konstantinápolyi francia követ jelentős mennyiségű tokaji borhoz, amelyre Ferriol követ későbbi levelezésében találunk adatokat.¹⁷

Thököly bizalmas jellegű vallási preferenciáit is megosztotta a francia feljegyzés. Thököly számára a katolikus hit felvétele korábban is felmerült, amikor a császárral való megegyezés és Zrínyi Ilonával való házasságkötése előtt ő maga is felajánlotta.¹⁸ Azt, hogy a törökországi emigrációja során ez mennyire fakadt belső hitéből, illetve mennyire volt a francia diplomácia megnyerésére felmerült politikai megfontolásokon alapuló döntés, leginkább a későbbi eseményekből tudhatjuk meg. Thököly élete vége felé Ferriol közvetítésével egy korabeli francia utazó, Aubry de La Mottraye beszámolt Thökölyéknél való vendégeskedéseiről, ahol a jó bor mellett gyakran esett szó különféle hitbéli kérdésekről. Ezek alapján feltételezhető, hogy Thököly igen toleráns és rugalmas nézeteket vallott.¹⁹ A szöveg végén a szerző feltételezése, amely szerint Thököly a jövőben képes lehet egy újabb magyarországi mozgalom elindítására, arra enged következtetni, hogy véleményét már a karlócai béke utáni időszakban írhatta, de amikor a küszöbön álló spanyol örökösödési háború új nemzetközi helyzetében a francia külpolitikában ismét mérlegelni kezdték a korábban jól bevált magyarországi diverzió felhasználását a Habsburg Birodalom ellen. Végül, a szöveg érdekes információkat nyújt Thököly magyarországi és erdélyi pályafutásának bukása utáni, lehetséges moldvai fejedelemtént való „alkalmazásáról”, melynek a valószínűségét a kelet-európai politikai és felekezeti viszonyokban tájékozott francia szerző maga is elutasítja.

¹⁵ Benda 1983. 152–158. o.

¹⁶ Lásd erről: Nagy 2014a.; Nagy 2014b.

¹⁷ Ferriol márkí 1707-ben hat hordó tokaji bor hozatott Magyarországból és ebből több hordót küldött tovább Torcy márkinak Versailles-ba. Varenbergh 1870. 172. 227., 247. o.

¹⁸ Erről Saint-Simon hercege is megemlékezett az *Emlékirataiban*: „Hódításai és győzelmei rettegetté tették, úgyhogy a császár igyekezett megegyezésre jutni vele, de megállapodniok nem sikerült. Még 1680-ban, két hónapos fegyvernagy idején is kísérletezett ezzel a császárral. Thököly felajánlotta, hogy katolizál, ha nőül veheti Zrínyi gróf leányát, Rákóczi fejedelem özvegyét, vagyis annak a Rákóczinak az anyját, akinek Párizsba érkezéséről az imént szoltam.” Saint-Simon 1987. 395. o. Egy újabb forrás szerint Thököly ténylegesen áttért 1703. május 18-án a katolikus vallásra. Archives Historiques de la Congrégation de la Mission (Paris), série III, K 60. Mémoire au sujet de la conversion du Prince Tékely.

¹⁹ La Mottraye 1727. 1. k. 229–234. o.

[p. 45.]

**Des visites que j'ay rendu au conte Techeli, et l'état de sa fortune, de sa reputation,
de sa religion, de son credit**

La premiere fois que j'allay voir le conte Techeli ce fut avec Mr. de Fariole ; et comme il loge sur le port, nous y allasme en batteau ; une vingtaine de gens en soutanelle verte les uns avec des moustache, les autres avec de grandes barbes, vinrent le recevoir au bas de l'escalier et le conduisirent en haut où la princesse Ragotski femme de Techeli l'attendoit. C'est une femme d'environ 50 ans, d'une tres grande mine, et représentant en toute sa personne, celle d'une tres illustre malheureuse. On introduisit Mr. Fariole apres quelques compliments ; et je le suivis avec un nommé Sabré qui a fait autrefois les affaires du roy en ce pays-là, et qui se divertit à broüiller tous ses ministres afin de rentrer en place en se rendant necessaire ; on fit rester à la porte [p. 46.] les autres françois qui avoient suivi Mr. de Fariole.

Le conte Techeli estoit sur un lit de camp avec une robe de chambre de labis vert, bordée d'un passément d'or à pointe comme on en voit à ces vieux parements d'autel ; c'est un homme d'environ quarante ans tout au plus, qui porte une grande barbe noire, sans melange et qui malgré l'embonpoint que luy prêtent les écrans est aussy maigre que moy. Je say bien qu'on est étoné d'entendre dire que Techeli est si jeune, mais c'est qu'il a été mis à l'age de quatorze ans à la tête de son party, voila pourquoy on en parle depuis si longtemps. Apres quelques compliments entre Mr. de Fariole et Techeli, et apres que j'eus été présenté et un peu questionné, on fit aporte un banc sur lequel Mr. de Fariole s'assit, et ensuite moy, et le sieur Sabre ; on nous aporta chacun une vasa de vin blanc, apres quoy le conte Techéli nous dit la larme à l'oeil et dans un latin tres élégant, qu'il estoit bien cruel pour luy que les ministres de France l'eussent animés à la continuation de la guerre, et l'eussent empeché vingt fois de faire des acomodemens avantageux, apres quoy [p. 47.] ils l'abandonnoient. Comme on voyoit (car il ne mit jamais le roy en jeu) il ajouta que cetoit une erreur de croire que son party fut à bas, qu'il ne manquoit que d'argent, et d'un peu de bonne fortune aux Turcs, que d'ailleurs il estoit à la veille de devenir prince de Moldavie, d'où il pouvoit agir en Pologne pour des elections, et devenir à la France plus util qu'il n'avoit jamais été. Mr. de Fariole luy repondit aussy en latin, le traittant d'altesse ; il l'assura qu'on ne l'avoit point oublié en France, mais que les grandes affaires du roy et la faiblesse du party des mecontans avoient suspendû les effets de la bonne volonté de Sa Majesté, laquelle seroit pourtant toujours prête à faire office pour luy aupres du Grand Seigneur, lorsque les principautés de Valaquie et de Moldavie viendroient à vaquer ; et de fournir des secours plus essentiels, si les mecontans pouvoient remettre sur pied des troupes qui meritassent quelque consideration. Le conte Techeli [p. 48.] parut tres peu consolé de ces compliments usés là, Mr. de Fariole se separa pourtant de luy avec amitié, et partit à l'instant pour Andrinople, et moy je retournay au Palais de France, où j'étois logé. Trois jours après, le superieur des jesuites de Galata fauxbourg de Constantinople, me vint prier de la part du conté Techeli de passer ches luy ce que je fis le meme suivi du

reverend pere qui est confesseur de la princesse Ragotski, car elle est catolique. Le conte Techéli me dit en entrant que quoyqu’il ne se leva point, il n’avoit pas oublié les civilités cretiennes ; mais qu’il estoit cloüé sur son lit par la goute, il me tint ensuite cent discours qui aboutissoient tous à pénétrer si j’étois plus amys de Mr. de Chateauneuf, que de Mr. de Fariole, et quoy qu’il n’y peu rien connoitre, il ne laissa pas de me dire qu’il se plaignoit beaucoup de Mr. de Chateauneuf, qui avoit (dit-il) ruiné le party des mécontans en mandant au roy qu’il estoit à bas, il me tint encor plusieurs autres discours qui partoient de sa cholere, car Mr. de Chateauneuf n’a pû faire que ce qu’il a fait, n’étant pas juste que le [p. 49.] roy fasse plus de cas d’une chose qu’elle ne merite surtout n’en pouvant savoir la verité que par ses ambassadeurs.

Au bout de deux autres jours, le conte Techeli m’envoya prier de retourner ches luy, il me parla d’un regiment de mécontans qu’il vouloit offrir au roy ; ce dont je le desabusé de mon mieux. Je luy montré son histoire en françois, et luy en expliquay en latin quelques chapitres qu’il trouva tous faux, me disant qu’il travailloit à en faire une où les gens dont il avoit sujet de se plaindre seroient traittés comme ils le meritoient. Je partis le lendemain pour aller à l’armée où je trouvoy Mr. de Fariole et Mr. de Chateauneuf aux couteaux tirés, cependant tout cela se passa sans eclat ; j’au eu l’honneur Monseigneur de vous dire sur quoy rouloient ces differens.

Veritable etat de la fortune et de la situation du Techeli

Le conte de Techeli se donne de grans mouvemens, il a toujours des courriers en campagne et il me parut si bien instruit des affaires [fol. 50.] de Pologne qu’il me prédit l’élection de Mr. de Saxe deux mois avant qu’elle se fit, voilà à quoy est borné le merite du Techéli, car il manque de valeur, et de conduite à l’armée, et c’est une chose tres constante que ce que j’avance la-dessus.

Il est sûr qu’on ne le verra jamais ny prince de Valaquie, ny de Moldavie, parce qu’outre que Mauro-cordato qui est premier interprete de la Porte est parent tres proche des princes regnans, et qu’il leurs obtiendra des survivances ; c’est que les peuples de ces provinces etant du rit grec, jamais le Grand Seigneur ne leurs donnera un prince de differente religion.

Techeli et catolique dans l’ame, et n’en fait mistere que pour se maintenir dans l’esprit des protestans hongrois.

Sa femme le gouverne absolument, dont il est bien heureux, car elle a bien plus de merite que luy.

Le conte Techeli se vouloit retirer à Rome il y a deux ou trois ans, et il l’auroit peut-estre fait, s’il n’avoit apris le risque que le cardinal de Furstemberg y avoit couru par les brigues de l’empereur.

Il se seroit retiré en Pologne si Mr. le [p. 51.] prince de Conti en avoit été élu roy. Il vit à present d’une pension de deux mille ecues du Grand Seigneur et d’une permission de faire entrer du vin laquelle vaut vingt ou vingt-cinq mille livres de rante.

Techeli peut encor remettre un jour l’empereur et le turc en jeu par quelque mouvement d’Hongrois car c’est un peuple seditieux. Il peut aussy par sa presence sur la frontiere faire craindre à l’empereur quelque mouvement de mecontans et l’obliger de rester plus armé en ce pays-la.

Fordítás

[p. 45.]

**Techeli grófnál tett látogatásaimról, vagyoni helyzetéről, hírnevéről,
vallásáról és hitelességéről**

Az első Techeli grófnál tett látogatásom idején Fariole úrral együtt voltam nála, és mivel a kikötőben lakott, hajóval mentünk hozzá, mintegy húszfős zöld kabátos, bajszos vagy nagy szakállas legény jött elénk, a lépcső alján fogadták a nagykövetet és felkísérték őket oda, ahol Techeli felesége, Rákóczi fejedelemasszony várta őket. Ő egy ötven év körüli széles ábrázatú asszonyság volt, akinek az egész megjelenéséből látszott, hogy egy igen nevezetes, de szerencsétlen sorsú személy. Néhány udvarias bók után Fariole urat bevezették hozzá, én követtem őt egy Sabré nevű személlyel együtt, aki korábban már többször intézte a király ügyeit ebben az országban, és aki azzal szórakozott, hogy sikeresen összeveszítette a király minisztereit, hogy a helyükre lépve hasznosnak mutakozzon. A többi Fariole urat kísérő franciát az ajtónál várakoztatták. [p. 46.]

Techeli gróf egy tábori ágyon ült és zöld színű hálókabátot viselt, amelynek olyan aranypaszománya volt, amely a régi oltárszegélyező díszekre emlékeztetett. Legfeljebb negyven éves lehetett, hibátlan, nagy, fekete szakállt hordott és a vásznakon tekintélyesnek ábrázolt termete ugyanolyan soványnak tűnt, mint az enyém. Jól tudom, hogy meglepőnek tűnik, hogy milyen fiatal Techeli, de mivel már valójában tizennégy évesen a pártosainak az élére tették, így ezért beszélnek már oly régóta róla. Néhány Fariole és Techeli közötti udvarias szóváltás után engemet is bemutatnak neki, minekutána kicsit ki is faggatott, majd hozattak egy padot, amelyre először Fariole úr, majd jómagam és végül Sabré úr leültünk, ezt követően mindannyiunknak hoztak egy pohár fehér bort és ezután Techeli gróf könnyes szemmel igen ékesszóló latin nyelven elmondta, hogy milyen kegyetlen érzés számára, hogy Franciaország miniszterei a háború folytatására biztatták, és vagy hússzor megakadályozták, hogy előnyös megegyezésre jusson, majd azt követően [p. 47.] mindig magára hagyták. Mivel figyeltünk (és mert soha nem keverte bele a királyt a panaszaiba) hozzátette még, hogy hiba volt azt hinni, hogy a pártja elbukott, és csak igazából a pénz és a törökök jószerencséje hiányzott a sikeréhez, és egyébként már majdnem fejedelem lett belőle Moldvában, ahonnan könnyen befolyásolhatta volna Lengyelországban a választásokat, és ezzel minden korábbinál több hasznot tudott volna hajtani Franciaországnak. Fariole szintén latinul válaszolt neki, felségnek szólította és egyben biztosította arról, hogy egyáltalán nem feledkeztek meg róla Franciaországban, de a király nagy politikai ügyei és az elégedetlenek pártjának meggyengülése miatt Ófelsége felfüggesztette jóakarátának megnyilvánulásait, de bármikor készen áll arra, hogy közbenjárjon az érdekében a Nagyúrnál, ha a havasalföldi vagy moldvai fejedelmi trón fel szabadulna, vagy még jelentősebb segítséget is nyújtana, ha az elégedetlenek figyelemre méltóbb haderőt tudnának felállítani. Techeli grófra [p. 48.] igencsak csekély hatással voltak az itt elhangzott széptevő szavak, ettől függetlenül Fariole úr igen barátságos módon vált el tőle és utazott tovább Drinápoly felé, én pedig visszatértem a szállásomra, a francia követségi palotába. Három nap múlva a Konstantinápoly külvárosában található gala-

tai jezsuita rendház főnöke²⁰ megkért arra Techeli nevében, hogy menjek el hozzá, amit még aznap meg is tettem a katolikus Rákóczi fejedelmasszonyt gyóntató atya kíséretében. Belépésemkor Techeli gróf nem állt fel, csak úgy mondta, hogy nem felejtette el a keresztény udvariassági szokásokat, de a köszvény miatt ágyhoz kötött állapotban volt, majd ezt követően a beszélgetés során többször is igyekezett meggyőződni arról, hogy Chateaneuf vagy Fariole úrral voltam-e jobb viszonyban, és annak ellenére, hogy erről nem tudhatott sokat, nem tudta visszafogni magát, hogy ne panaszkodjon Chateaneuf úrra, aki tönkre tette a magyar elégedetlenek pártját azzal, hogy túl gyengének mutatta be őket a királynak, ezen kívül még több haragtól átitatott szóval ecsetelte nekem, hogy Chateaneuf úrnak nem lett volna szabad ezt tenni, és hogy a királynak [p. 49.] is igazságosabban és körültekintőbben kellett volna eljárnia ebben az ügyben, főleg, ha csak a nagykövetein keresztül ismerhette az igazságot.

Két nap múlva Techeli gróf ismét megkért, hogy menjek el hozzá, és beszélt nekem egy királynak felajánlott magyar elégedetlenekből álló ezredről, amelynek gondolatát megpróbáltam kiverni a fejéből. Megmutattam neki a franciául írt történetét²¹ és elmagyaráztam neki latinul néhány fejezet tartalmát, amelyeket hamisnak ítélt meg, és azt mondta, hogy egy másikon dolgozik, amelyben azokat, akik panaszra adtak okot, majd az érdemeik szerint fogja ábrázolni. Másnap elmentem a hadsereghez, ahol Fariole és Chateaneuf urakat mérges hangulatban találtam, de semmi említésre méltó nem történt köztük, már elmondtam az Uramnak, hogy min vitakoztak össze.

Techeli valóságos vagyona és helyzete

Techeli gróf nagy felhajrást csap maga körül, követői állandóan úton vannak, és úgy tűnik, hogy jól értesült a lengyelországi [p. 50.] ügyekről, mivel megjósolta nekem két hónappal korábban a szász fejedelem²² megválasztását, de nagyjából ennyire korlátozódik Techeli legfőbb érdeme, mivel nincsenek kiváló érdemei, és a hadvezetéshez sem ért, mint erről folyamatosan meggyőződhettem.

Bizonyos, hogy soha nem lesz belőle havasalföldi vagy moldvai fejedelem, mivel Mavrocordato a portai első tolmács igen közeli rokona az uralkodó fejedelmeknek, és így el fogja nyerni az örökségüket, és az ezekben a tartományokban élő nép görög rítust követ, és a Nagyúr pedig soha nem fog más vallású fejedelmet adni nekik.

Techeli a lelke mélyén katolikus, és ezt csak a magyar protestánsok támogatása miatt titkolja el.

A felesége teljesen uralkodik rajta, ami boldoggá teszi, mivel több érdeme van, mint neki.

Techeli gróf két vagy három éve vissza akart vonulni Rómába, és talán meg is tette volna, ha nem tudja meg, hogy Fürstemberg kardinális²³ oda szaladt a császár intrikái következtében.

²⁰ Itt valószínűleg arról a Braconnier atyáról lehet szó, aki később Thököly áttérését felkarolta.

²¹ Itt Jean Leclerc „Histoire d’Emeric, comte de Tekeli ou Mémoire pour servir à sa vie” (Thököly Imre gróf története vagy életének emlékiratai) című művéről van szó, amelynek két kiadását ismerjük. Az egyik 1693-ban, a másik 1694-ben jelent meg kölni impresszummal. A műről részletesebben lásd *Köpeczi* 1985. 68. o.

²² II. Erős Ágost (1670–1733) szász választófejedelem. 1697. szeptember 15-én lépett a lengyel trónra.

²³ Wilhelm Egon von Fürstenberg-Heiligenberg (1629–1704) német kardinális, birodalmi diplomata.

Visszavonult volna Lengyelországba is, ha Conti herceget²⁴ választották [p. 51.] volna királlyá. Most a Nagyúr kétezer écus kegydíjából él, és abból a privilégiumból, hogy bort hozhat be az országba, ami húsz-huszonötezer livres éves jövedelmet nyújt neki.

Techeli még képes lehet arra, hogy egy napon újra a császár és a török uralkodó játszmájában részt vegyen valamilyen magyar mozgalom segítségével, mivel ez egy igen lázadó lelkületű nép. Már a határon való megjelenésével félelmet kelthet a császárban egy újabb elégedetlen mozgalom kitörésétől, és ezért az ország azon részén nagyobb sereg állomásoztatására kényszerítheti.

BIBLIOGRÁFIA

- Benda 1962. *Benda Kálmán: II. Rákóczi Ferenc török politikájának első éve. Történelmi Szemle*, 4. (1962) 2. sz. 189–207. o.
- Benda 1983. *Benda Kálmán: A bujdosó Thököly (1699–1705). In: A Thököly-felkelés és kora. Szerk. Benczédi László. Budapest, 1969. 165–171. o.*
- Bóka 1982. *Bóka Éva: Charles de Ferriol márki portai követsége (1699–1703). Történelmi Szemle*, 25. (1982) 3. sz. 519–536. o.
- Bóka 1985. *Éva Bóka: Le marquis Charles de Ferriol ambassadeur de France à Constantinople (1699–1703). Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 31. (1985) 1–2. sz. 87–112. o.
- Duparc 1969. *Recueil des instructions données aux ambassadeurs et ministres de France depuis les traités de Westphalie jusqu'à la Révolution française. Tome XXIV Turquie. Éd. Pierre Duparc. Paris, 1969.*
- Köpeczi 1966. *Köpeczi Béla: A Rákóczi-szabadságharc és Franciaország. Budapest, 1966.*
- Köpeczi 1985. *Köpeczi Béla: A Thököly-felkelés hugenotta védelmezője: Jean Leclerc. In: Uő: Magyarok és franciák. Budapest, 1985. 67–78. o.*
- La Force 1922. *Auguste de Caumont duc de La Force: Le grand Conti. Paris, 1922.*
- La Mottraye 1727. *Aubry de La Mottraye: Voyages du Sr. A. de la Mottraye en Europe, Asie et Afrique. Tom. 1–2. La Haye, 1727.*
- Nagy 2014a. *Nagy Kornél: „Vagyon egy Oremus nevű szőlő, fő bort termő...” A sátorlajújhelyi Oremus szőlő történetéhez. Történelmi Szemle*, 56. (2014) 1. sz. 91–106. o.
- Nagy 2014b. *Nagy Kornél: A jezsuita rendházak tokaj-hegyaljai szőlőbirtoklása a 17. század végén. In: Katolikus megújulás Északkelet-Magyarországon. Művelődéstörténeti konferencia a jezsuita rend sárospataki megtelepedésének 350. évfordulója alkalmából. Szerk. Szabó Irén. Sárospatak, 2014. 91–106. o.*

²⁴ François-Louis de Bourbon (1664–1709), Conti hercege, XIV. Lajos király unokatestvére.

- Nicolas 1997. *Jean Nicolas: La fortune française du Savoyard Pierre-Antoine de Castagnères de Chasteauneuf, ambassadeur du roi de France, prévôt des marchands de Paris (1646–1728). Revue Savoisienne*, 137. (1997) 191–212. o.
- Poumarède 2020. *Géraud Poumarède: A konstantinápolyi francia diplomácia és a magyar kérdés a Rákóczi. Világtörténet*, 10. (42.) (2020) 3. sz. 311–324. o.
- Seres 2006. *Seres István: Thököly Imre és Törökország – Imre Thököly ve Türkiye. Budapest, 2006.*
- Skrzypietz 2019. *Aleksandra Skrzypietz: Franciszek Ludwik, książę de Conti – „obranie król Polski”. Katowice, 2019.*
- Tóth 2017. *Ferenc Tóth: Le duc Charles V de Lorraine et son temps (1643–1690). In: Journal des campagnes du duc Charles V de Lorraine. Éd. Ferenc Tóth. Paris, 2017. 19–162. o.*
- Varenbergh 1870. *Correspondance du marquis de Ferriol ambassadeur de Louis XIV à Constantinople. Éd. Emile Varenbergh. Anvers, 1870.*

Ferenc Tóth

“ABOUT MY VISITATION AT COUNT TECHELI”

An Unknown Report about the Residence at Turkey of Imre Thököly and Ilona Zrínyi

(Abstract)

The source publication publishes the anonymous report on the emigration of Ilona Zrínyi and Imre Thököly in Turkey that can be found under the archival reference code 1 M 1616 in the Military History Archives of France (Service Historique de la Défense), both in original, French language and Hungarian translation. I did not manage to establish the name of the author of the text, but he was supposedly a person who worked at the French Embassy of Istanbul. The report was written during the mandate of French ambassador of Istanbul Charles de Ferriol who earlier served in Thököly’s revolutionary army in Hungary. Based on the references in the text, it can be concluded that the encounters happened at the end of 1699 or at the beginning of 1700. The source contains several interesting data about the everyday life of the exile Imre Thököly and Ilona Zrínyi, documents Thököly’s illness, and also mentions that Thököly was given to permission to trade in wine within the territory of the Ottoman Empire. In the end of the text, the author supposes that Thököly might become able to initiate a new revolutionary movement in Hungary in the future, and it may be concluded that the source was written in the period after the Treaty of Karlowitz, when the War of the Spanish Succession was soon to break out, and in French foreign policy it was being pondered once again to use up Hungarian diversion that had earlier been successful against the Habsburg Empire.

Ferenc Tóth

„ÜBER MEINEN BESUCH BEI GRAF TECHELI“

Unbekannter Bericht über den Aufenthalt von Imre Thököly und Ilona Zrínyi in der Türkei

(Résumé)

Die Quellenpublikation gibt den namenlosen Bericht im Original und in ungarischer Übersetzung kund, der im Französischen Archiv für Militärgeschichte (Service Historique de la Défense) in der Kiste mit dem Zeichen 1 M 1616, unter den gemischten Dokumenten über die türkische Kriegsführung gefunden wurde, und mit der Emigration von Ilona Zrínyi und Imre Thököly in die Türkei zusammenhängt. Zwar konnte der Name des Verfassers des Textes nicht ermittelt werden, doch war er mit großer Wahrscheinlichkeit von einer französischen Person geschrieben worden, der in der französischen Botschaft in Konstantinopel arbeitete. Der Bericht stammt aus der Amtszeit des Gesandten von Konstantinopel, Charles de Ferriol, der zuvor im Heer von Thököly in Ungarn gekämpft hatte. Aufgrund der Verweise im Text ist feststellbar, dass die dort genannten Treffen vermutlich ganz am Ende des Jahres 1699 oder zu Beginn des Jahres 1700 stattgefunden haben. Die Quelle liefert zahlreiche interessante Angaben über den Alltag der verbannten Imre Thököly und Ilona Zrínyi. Sie erwähnt die Krankheit von Thököly bzw. auch die Tatsache, dass Thököly auf dem Gebiet des Osmanischen Reiches über eine Genehmigung zum Weinhandel verfügte. Die Quelle kommt auch auf die Absicht von Thököly zu sprechen, zum katholischen Glauben überzutreten. Am Ende des Textes lässt die Vermutung des Verfassers, wonach Thököly in Zukunft in der Lage sein könnte, eine weitere Bewegung in Ungarn in Gang zu bringen, darauf schließen, dass der Autor den Bericht bereits in der Zeit nach dem Frieden von Karlowitz geschrieben haben dürfte. Zu einer Zeit also, als man in der neuen internationalen Situation des kurz bevorstehenden Spanischen Erbfolgekriegs in der französischen Außenpolitik erneut die Anwendung der Diversion in Ungarn gegen das Habsburgerreich abzuwägen begann, die sich früher bereits bewährt hatte.

Ferenc Tóth

« CONCERNANT MES VISITES RENDUES AU COMTE TECHELI »

Un compte-rendu jusque-là inconnu relatif au séjour d'Imre Thököly
et d'Ilona Zrínyi en Turquie

(Résumé)

Nous publions ici, en langue originale et en traduction hongroise, un compte-rendu anonyme relatif à l'émigration en Turquie d'Ilona Zrínyi et d'Imre Thököly qui se trouve parmi les documents divers liés à la guerre contre les Turcs dans le carton coté 1 M 1616 du Service Historique de la Défense de la France. L'auteur du texte n'a pas pu être identifié, mais il est fort probable qu'il s'agit d'un Français en poste à l'Ambassade de France à Constantinople. Le compte-rendu est né pendant le mandat de Charles de Ferriol, ambassadeur à Constantinople qui avait combattu dans l'armée de Thököly en Hongrie. Les référé-

rences dans le texte permettent de constater que les rencontres y évoquées devaient avoir lieu à la fin de 1699 ou au début de l'année 1700. La source fournit de nombreux éléments intéressants concernant le quotidien des exilés Imre Thököly et Ilona Zrínyi. Elle évoque aussi la maladie de Thököly et le fait qu'il était titulaire d'une licence de marchand de vins sur le territoire de l'Empire ottoman. La source parle aussi de l'intention de Thököly de se convertir au catholicisme. L'hypothèse évoquée par l'auteur à la fin du texte, selon laquelle Thököly pourra engager un autre mouvement en Hongrie, indique que le texte est né après le traité de Karlowitz, au moment où la guerre de Succession d'Espagne imminente a changé la donne et la politique extérieure française envisageait d'employer une méthode qui avait déjà fait ses preuves, à savoir d'opérer une diversion en Hongrie contre l'Empire des Habsbourg.

Ференц Тот

«О МОИХ ПОСЕЩЕНИЯХ У ГРАФА ТЕКХЕЛИ»

Неизвестный отчёт о пребывании Имре Тёкёли и Илоны Зрини в Турции

(Резюме)

Публикация источника, которая находится в ящике среди смешанных документов с обозначением 1 М 1616 отчётом неизвестного об эмиграции Илоны Зрини и Имре Тёкёли в Турцию, можно найти во Французском Военноисторическом Письменном Архиве (Service Historique de la Défense) о турецких войнах на языке оригинала и в венгерском переводе. Имя автора текста не удалось определить, но, скорее всего с большой вероятностью его написал один француз, работающий в посольстве Франции в Константинополе. Отчет был написан во время службы Шарля де Ферриоля, посла в Константинополе, который раньше воевал в Венгрии в составе армии Тёкёли. На основе ссылок, находящихся в тексте можно установить, что посещения, указанные в отчёте, по всей вероятности могли происходить либо в самом конце 1699-ого года, либо в начале 1700-ого года. Источник предоставляет ряд интересных данных о повседневной жизни сосланных Имре Тёкёли и Илоны Зрини, напоминает о болезни Тёкёли и о том, что Тёкёли имел лицензию на торговлю вином в Османской империи. Источник также сообщает о намерении Тёкёли перейти в католическую веру. В конце текста предположение автора о том, что Тёкёли способен в будущем начать новейшее общественное движение в Венгрии, и даёт делать вывод, что вероятно отчёт был написан уже в период после мира в Карловаце, когда стоя на пороге неизбежной войны за престол в Испании, в новом международном политическом положении во внешней политике Франции начали заново взвешивать использование уже хорошо проверенной ранее, хорошо зарекомендовавшей себя венгерской диверсии против империи Габсбургов.

TARTALOM

	TANULMÁNYOK	
SUDÁR BALÁZS	A honfoglalás kori íjtekvezet keleti háttéréről	723
HUNYADI ZSOLT	Úton a Szentföld felé: a Magyar Királyság szerepe a II. és III. keresztves hadjáratban	750
VESZPRÉMY LÁSZLÓ	Szent László keresztves hadjárata és a XII. századi keresztves szentek	776
VÉGH FERENC	A „Magyar Márs” árnyékában? Az ismeretlen Zrínyi Péter	805
TÓTH FERENC	A „második mohácsi csata” igazi arca. Az 1687-es harsány-hegyi ütközet a párizsi Bibliothèque Nationale de France egy ismeretlen forrása alapján	827
HERMANN RÓBERT	Katonáskodó képviselők, képviselő katonák	863
MOLNÁR ANDRÁS	A 47. honvédzászlóalj második parancsnoka: Inkey Kázmér honvéd őrnagy (1818–1882)	898
ZAKAR PÉTER	Lelkészekre kiszabott halálos ítéletek a pesti cs. kir. hadbírószágon	926
	KÖZLEMÉNYEK	
KISS ATTILA	„Íjuk, mint Isten karja, és nyilaik elől nincs menekvés”. Sztjeppei típusú szaru-ín összetett íjak és nyílveszők használatai értékének vizsgálata	953
PROHÁSZKA LÁSZLÓ	A költő és hadvezér Zrínyi Miklós csáktornyai emlékműve	998
	FORRÁSKÖZLEMÉNYEK	
TÓTH FERENC	„Techeli grófnál tett látogatásaimról”. Ismeretlen beszámoló Thököly Imre és Zrínyi Ilona törökországi tartózkodásáról ...	1008

TABLE OF CONTENTS

RESEARCH ARTICLES

BALÁZS SUDÁR	About the Eastern Background of the Quivers of the Age of Hungarian Conquest.....	723
ZSOLT HUNYADI	On the Way towards the Holy Land: the Role of the Kingdom of Hungary in the First and Third Crusades	750
LÁSZLÓ VESZPRÉMY	Saint Ladislaus I's Crusade and the Crusading Saints of the 12 th Century	776
FERENC VÉGH	In the Shadow of "the Hungarian Mars"? The Unknown Péter Zrínyi	805
FERENC TÓTH	The Real Face of the "Second Battle of Mohács". The Battle of Harsány Mountain Based on an Unknown Source of the Bibliothèque Nationale de France of Paris	827
RÓBERT HERMANN	Representatives Taking Military Service, Soldiers Becoming Representatives.....	863
ANDRÁS MOLNÁR	The Second Commander of Home Defence Battalion 47, Major Kázmér Inkey (1818–1882)	898
PÉTER ZAKAR	Priests Sentenced to Death at the Imperial and Royal Court-Martial of Pest	926

PUBLICATIONS

ATTILA KISS	"Their Bow like God's Arm, No Escape from their Arrows". The Examination of the Value in Use of Steppe-type Horn-Tendon Bows and Arrows.....	953
LÁSZLÓ PROHÁSZKA	The Monument of the Poet and Military Leader Miklós Zrínyi in Csáktornya (Čakovec)	998

SOURCE PUBLICATIONS

FERENC TÓTH	"About My Visitation at Count Techeli" An Unknown Report about the Residence at Turkey of Imre Thököly and Ilona Zrínyi	1008

INHALT

STUDIEN

BALÁZS SUDÁR	Über den östlichen Hintergrund der Pfeilköcher aus der Zeit der Landnahme 723
ZSOLT HUNYADI	Auf dem Weg ins Heilige Land: Die Rolle des Königreichs Ungarn im 2. und 3. Kreuzzug..... 750
LÁSZLÓ VESZPRÉMY	Der Kreuzzug von König Ladislaus I. und die Kreuzzugheiligen des 12. Jahrhunderts..... 776
FERENC VÉGH	Im Schatten des „Ungarischen Mars“? Der unbekannte Péter (Peter) Zrínyi..... 805
FERENC TÓTH	Das wahre Gesicht der „zweiten Schlacht bei Mohács“. Die Schlacht am Berg Harsány im Jahr 1687 aufgrund einer unbekannten Quelle der Bibliothèque Nationale de France in Paris 827
RÓBERT HERMANN	Abgeordnete als Soldaten, Soldaten als Abgeordnete 863
ANDRÁS MOLNÁR	Der zweite Kommandant des 47. Honvéd-Bataillons: Honvéd-Major Kázmér Inkey (1818–1882)..... 898
PÉTER ZAKAR	Todesurteile gegen Geistliche am k. k. Militärgericht von Pest..... 926

MITTEILUNGEN

ATTILA KISS	„Ihr Bogen wie der Arm Gottes, vor ihren Pfeilen kein Entrinnen“. Die Untersuchung des Verwendungswerts komplexer steppenartiger Horn-Sehnen-Bögen und -Pfeile 953
PROHÁSZKA LÁSZLÓ	Das Denkmal des Dichters und Feldherrn Miklós Zrínyi in Csáktornya (Čakovec)..... 998

QUELLENPUBLIKATIONEN

FERENC TÓTH	„Über meinen Besuch bei Graf Techeli“. Unbekannter Bericht über den Aufenthalt von Imre Thököly und Ilona Zrínyi in der Türkei 1008

TABLE DES MATIÈRES

ÉTUDES

BALÁZS SUDÁR	Au sujet de l'aspect oriental des carquois d'arc de l'époque de la conquête du pays.....	723
ZSOLT HUNYADI	En route vers la Terre sainte : Le rôle du Royaume de Hongrie dans la deuxième et la troisième croisades.....	750
LÁSZLÓ VESZPRÉMY	La croisade de saint Ladislas I ^{er} de Hongrie et les saints croisés du XII ^e siècle	776
FERENC VÉGH	Dans l'ombre du « Mars hongrois » ? Le méconnu Pierre Zrínyi	805
FERENC TÓTH	Le vrai visage de la « seconde bataille de Mohács ». La bataille du Mont Harsány de 1687 selon une source jusque-là inconnue de la Bibliothèque Nationale de France	827
RÓBERT HERMANN	Députés militaires, militaires députés	863
ANDRÁS MOLNÁR	Deuxième chef du 47 ^e bataillon de l'armée hongroise, le major Kázmér Inkey (1818–1882)	898
PÉTER ZAKAR	Les prêtres condamnés à mort par le tribunal militaire impérial-royal de Pest	926

PUBLICATIONS

ATTILA KISS	« Leur arc est comme le bras de Dieu, impossible d'échapper à leurs flèches ». L'examen de la valeur d'utilité des flèches et des arcs composites de type steppique constitués de corne et de tendons	953
LÁSZLÓ PROHÁSZKA	Le mémorial du poète et chef militaire Miklós Zrínyi à Csáktornya (Čakovec)	998

PUBLICATIONS DE SOURCE

FERENC TÓTH	« Concernant mes visites rendues au comte Techeli ». Un compte-rendu jusque-là inconnu relatif au séjour d'Imre Thököly et d'Ilona Zrínyi en Turquie	1008

СОДЕРЖАНИЕ

ИССЛЕДОВАНИЯ

БАЛАЖ ШУДАР	О восточном заднем плане луковых колчан во время обретения Родины 723
ЖОЛТ ХУНЬЯДИ	По пути к Святой Земле: роль Венгерского Королевства во II-ом и III-ем крестовом походе.....750
ЛАСЛО ВЕСПРЕМИ	Крестовой военный поход Святого Ласло и святые крестоносцы XII-ого века 776
ФЕРЕНЦ ВЕГ	В тени «Венгерского Марса»? Неизвестный Петер Зрини..... 805
ФЕРЕНЦ ТОТ	Настоящее лицо «второй битвы при Мохаче». Сражение у горы Харшань в 1687-ом году на основе неизвестного источника Национальной библиотеки Франции в Париже 827
ГЕРМАНН РОБЕРТ	Депутаты на военной службе, военные депутаты 863
АНДРАШ МОЛНАР	Второй командир 47-го гонвед батальона: майор гонвед Казмер Инкеи (1818–1882) 898
ПЕТЕР ЗАКАР	Смертельные приговоры, вынесенные священникам императорско-королевским военным судом в Пеште..... 926

ПУБЛИКАЦИИ

АТТИЛА КИШШ	«Их лук подобен руке Божьей, и от стрел их нет спасения». Исследование потребительной ценности рогово-сухожильных сложных луков и стрел степного типа 953
ЛАСЛО ПРОХАСКА	Памятник поэту и полководцу Миклошу Зрини в Чакторня (Чаковец) 998

ПУБЛИКАЦИИ ИСТОЧНИКОВ

ФЕРЕНЦ ТОТ	«О моих посещениях у графа Текхели». Неизвестный отчёт о пребывании Имре Тёкёли и Илоны Зрини в Турции..... 1008